

С Р П С К И

К Њ И Ж Е В Н И
Г Л А С Н И К .

У р е д н и к , Ј о в а н С к е р л и њ .

В л а с н и к , Б о г д а н П о п о в и њ .

К Њ И Г А Д В А Д Е С Е Т С Е Д М А .

Б Е О Г Р А Д .

Н о в а Ш т а м п а р и ј а „ Д а в и д о в и њ “ , Д е ч а н с к а 14.
1911.

AP
56
567
Knj. 27

1086984

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДВАДЕСЕТ СЕДМЕ

ЈУЛ, АВГУСТ, СЕПТЕМБАР, ОКТОБАР, НОВЕМБАР И ДЕЦЕМБАР 1911.

СВЕСКА ПРВА.

	Страна
ПОТРОШЕНЕ РЕЧИ. Приповетка, III, од Др. Милутина Ускоковића	1
НУМА РУМЕТАН. Роман, XIV, од Алфонса Додеа . . .	13
ПОД ЈАБУКАМА. Песма од Алексе Шантића	22
ПОЗДРАВ. Песма од Алексе Шантића	23
ЗАГРЕБАЧКА ПИСМА, II, од Андрије Милчиновића.	24
ИВО ЋИПИКО, III, од Бранка Лазаревића	36
КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД :	
Јован Скерлић, Светозар Марковић, његов жи- вот, рад и идеје, I, од Слободана Јовановића.	44
ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД :	
Закон и Уредба о Народном Позоришту, од Милана Грола	56
УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД :	
Гостовање оперске трупе Краљевско Земаљ- ског Казалишта у Загребу, I, од Милоја Милојевића	62
ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД :	
Велике Народне Скупштине у Бугарској и Грчкој. — Арбанаски покрет, од Иностраног.	69
ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ :	
Руски револуционари и српски ратови 1875—1876, од Др. Јована Скерлића	74

БЕЛЕШКЕ :

- Књижевност : Популарна књижевност. — О српској књижевности у „Словенском Прегледу“.
— „Бело Робље“ 79

СВЕСКА ДРУГА.

- Потрошене Речи. Приповетка, (Крај), од Др. Милутина Ускоковића 81
- Нума Руместан. Роман, XV, од Алфонса Додеа 90
- Летње Вече. Песма од Данице Марковић 99
- Апотеоза Младости. Песма од Данице Марковић. 100
- Јутро Жетве. Песма од Алексе Шантића 101
- Прве Културне Ласте, од Бранислава Нушића 105
- Иво Ћипико, IV, од Бранка Лазаревића 111
- Књижевни Преглед :
- Јован Скерлић, Светозар Марковић, његов живот, рад и идеја, (Крај), од Слободана Јовановића 121
- Уметнички Преглед :
- Гостовање оперске трупе Краљевско Земаљског Казалишта у Загребу, (Крај), од Милоја Милојевића 134
- Политички Преглед :
- Мароканско Питање. — Арбанаси, од Иностраног 143
- Оцене и Прикази :
- Срби и бугарско ослобођење, од Др. Јована Скерлића 149
- БЕЛЕШКЕ :
- Књижевност : Историја Београда. — Нов словеначки часопис. — Економска Еманципација Србије 156
- Друштва и Установе : Десети Конгрес Словенских Новинара. 157

СВЕСКА ТРЕЋА.

	Страна
САМОЋА, од Исидоре Секулић	161
НУМА РУМЕСТАН. Роман, XVI, од Алфонса Додеа	167
У СПОМЕНИЦУ. Песма од Милете Јакшића	176
ХИМНА. Песма од Милутина Бојића	177
БАЈКА О ЖЕНИ. Песма од Милутина Бојића	178
ЈОВАН СТ. ПОПОВИЋ О ПАТРИЈАРХУ ЈОСИФУ РАЈАЧИЋУ, од Драгутина Костића	179
О НЕМЦИМА, I, од Др. Милоша Тривунца	187
ИВО ЂИПИКО, (Крај), од Бранка Лазаревића	194
КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД:	
„Лирика“ Владимира Назора, од Арсена Венцелидеса	202
УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД:	
У знаку ћесара Диоклецијана, од Марка Цара.	208
Изложба Занатско-Уметничке Школе. — Изложба приватних ученица Г-ђе Б. Вукановић, од Бранка Лазаревића	213
ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД:	
Јадранска железница. — Мароко. — Малисори, од Иностраног	216
ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ:	
Кметовско питање у Босни и Херцеговини, од Војислава Хранића, од Др. Јевта Дедијера.	220
Српско-бугарски одбор за економско зближење Бугарске и Србије, од Др. Ив. Златарова, од Др. Косте Јовановића	221
Стефан Стамболов и наша најновија историја, од Д. Маринова, од Јована Јовановића	224
Женидба Максима Црнојевића у преводу Г-ђице Камиле Луцерне, од Др. Владимира Ђоровића	225
БЕЛЕШКЕ:	
Књижевност: „Историјски преглед српске штампе“. — О Књижевности. — Два заборављена српска књижевника. — Две књиге на-	

родних умотворина. — Нова драма Г. Светозара Ђоровића. — Нов часопис на Цетињу. — Фотографски Преглед. — Споменица Руђера Јосипа Бошковића. — Мала Пучка Библиотека. — Град Солун, од А. Иширкова. — Нов бугарски часопис. — О Доситеју Обрадовићу код Бугара. — Приповетка Г. Светозара Ђоровића у руском преводу	230
Друштва и Установе: Српска Краљевска Академија	237
Читуља: Тодор Марковић. — Др. Аугуст Харамбашић	239

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

Болничарка. Приповетка, I, од Л. Михајловића	241
Нума Руместан. Роман, XVII, од Алфонса Додеа	256
Надање. Песма од Милутина Јовановића	265
Одлучно Вече. Песма од Рикарда Николића	266
Gloria victis. Песма од Армана Силвестра	267
„Занимљиви Људи“, од Љубомира Павловића	268
О Немцима, II, од Др. Милоша Тривунца	277
Јулије Андраши о Балканским Стварима, од I, Едуарда Фон Вертхајмера	288
Ситни Прилози:	
Биографија Јанка М. Веселиновића од Милована Ђ. Глишића	297
Уметнички Преглед:	
Издање Словенске „Глазбене Матице“ у Љубљани за 1910—1911 годину, од Милоја Милојевића	301
Политички Преглед:	
Крај Малисорске Побуне, од Иностраног	304
Оцене и Прикази:	
Сукоби, од Др. Светислава Стефановића, од Др. Јована Скерлића	308

БЕЛЕШКЕ :

Књижевност : „Српска књига у Америци“. — „Жан-Жак Русо и природно васпитање“. — „Логика“. — Његош у Пскову 1837 године. — „Гогољ и Словенство“. — „Идеологија питања о Блиском Истоку“. — „Црна Гора и Црногорци“. — Оцена о дисертацији Г. Др. Војислава Јовановића у „Revue bleue“.	316
Друштва и Установе : Француско Књижевно Друштво	320

СВЕСКА ПЕТА.

Писмо С Јонског Мора, од Јована Дучића	321
Нума Руместан, Роман, XVIII, од Алфонса Додеа .	338
Догодила се песма ова. Песма од Симе Пандуровића	345
Промена. Песма од Симе Пандуровића	346
Лажни модернизам у српској књижевности, од Др. Јована Скерлића	348
О Немцима, III, од Др. Милоша Тривунца	364
Уметнички Преглед :	
Изложба Хрватског Друштва Умјетности у Загребу, од Димитрија Митриновића	374
Политички Преглед :	
Турска царевина. — Црногорско-турски односи, од Иностраног	384
Оцене и Прикази :	
Шантићева „Хасанагиница“, од Марка Цара .	388
Други Словенски Конгрес у Софији, од Др. Милана Милојевића	394
БЕЛЕШКЕ :	
Књижевност: Две нове књиге Г. Марка Цара. — „Српска Читанка“. — „Војна моћ Бугарске и њених суседа“. — „Фердинанд I, краљ Бугара“. — Младотурски режим	397

	Страна
Друштва и Установе: Српска Књижевна За- друга	400

СВЕСКА ШЕСТА.

Болничарка. Приповетка, II, од Л. Михајловића	401
Нума Руместан. Роман, XIX, од Алфонса Додеа	413
Атман-Грахмаи. Песма од Др. Анга Тресића Па- вичића	423
Поезија. Песма од Милутина Бојића	427
Један мемоар о ослобођењу Словена, од Миленка Вукићевића	428
О Немцима. (Крај), од Др. Милоша Тривунца	438
Јулије Андраши о Балканским Стварима, (Крај), од Едуарда Фон Вертхајмера	452
Књижевни Преглед:	
О пјесмама Драгутина Домјанића, од Арсена Венцелидеса	460
Политички Преглед:	
Просветне прилике Срба у Турској, од Ино- страног	466
Оцене и Прикази:	
„Македонско питање“, од А. Георгијева, од Др. Милана Милојевића	471
Пушкин, од Емила Омана, од Др. Јован Скер- лића	473
Белешке:	
Књижевност: „Српска Вила“	479
Друштва и Установе: Српска Књижевна За- друга	480

СВЕСКА СЕДМА.

Болничарка. Приповетка, III, од Л. Михајловића	481
Нума Руместан. Роман, XX, од Алфонса Додеа	492
Репатица. Песма од Вељка Петровића	503

	Страна
Паук. Песма од Вељка Петровића	505
Српској Поезији. Песма од Проке Јовкића	507
Влашки Цигани у Србији, од Др. Тихомира Ђорђевића	509
О жени у Грка и Римљана, од Др. Веселина Чај-	
кановића	519
Студентима, од Анатола Франса	527
Позоришни Преглед:	
Битанга, комад у пет чинова, од И. Н. Пота-	
пенка, од Бранка Лазаревића	538
Уметнички Преглед:	
Поводом једног гостовања, од Милоја Мило-	
јевића	542
Изложба слика Г. Миха А. Маринковића у Бео-	
граду, од Бранка Лазаревића	547
Политички Преглед:	
Турско-Талијански Рат, од Иностраног	550
Белешке:	
Књижевност: „Мјећа“. — „Тако је говорио За-	
ратустра“. — Успомене генерала Стратими-	
ровића. — Приповетка о Александру Ве-	
ликом у румунској литератури	554
Читуља: Мис А. П. Ирби. — Андрија Фијан	557

СВЕСКА ОСМА.

Болничарка. Приповетка, (Крај), од Л. Михајловића	561
Нума Руместан. Роман, XXI, од Алфонса Додеа	575
После волести. Песма од Милете Јакшића	585
Scherzo. Песма од Др. Драгутина Домјанића	587
Кроз мирис липа. Песма од Милоша Видаковића	589
У моме граду. Песма од Милоша Видаковића	591
Српске Народне Пјесме, I, од Др. Владимира Ђо-	
ровића	593
Влашки Цигани у Србији, (Крај), од Др. Тихомира	
Ђорђевића	604
О жени у Грка и Римљана, II, од Др. Веселина	
Чајкановића	615

Позоришни Преглед:

- Лутке, од Пјера Волфа. — Гостовање Госпође
Сузане Депре, од Бранка Лазаревића . . . 622

Политички Преглед:

- Триполитанија. — Крит. — Избори у Бугар-
ској и у Црној Гори, од Иностраног . . . 630

Белешке:

- Књижевност: Дела Доситеја Обрадовића. —
Ново коло Српске Књижевне Задруге. —
„Одбор без пера и папира“. — Библиогра-
фија радова Г. Стојана Новаковића. — „Град
Битољ“. — „Начела монизма“. — „Српска
уметност на Међународној Уметничкој Из-
ложби у Риму“. — Чланак Г. Др. Ј. Кара-
сека о Доситеју Обрадовићу. — Једно не-
мачко предавање о балканским народима . . . 634
- Друштва и Установе: Српска Краљевска Ака-
демија. — Задужбина И. М. Коларца . . . 637

СВЕСКА ДЕВЕТА

- Под Снежгом. Приповетка, I, од Невесињског . . . 641
- Нума Руместан. Роман, XXII, од Алфонса Додеа . . . 650
- ПЈЕСМЕ СРАМНЕ ЖАЛОСТИ. Срамна љубав. — Срамна
молитва. — Срамно друштво. Песме од Дими-
трија Митриновића 662
- Фориел и његове претече у Немачкој, од Др. Ми-
лана Ђурчина . . . , 666
- СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ, II, од Др. Владимира Ђо-
ровића 672
- О жени у Грци и Римљани, (Крај), од Др. Веселина
Чајковића 682
- Позоришни Преглед:
- Свадба под Револуцијом, од Софуса Михаелиса;
Генијални сликар, од Тристана Бернара, од
Бранка Лазаревића 697

Уметнички Преглед :	
Удружење за камерну музику наставника Српске Музичке Школе, од Једног музичара.	703
Политички Преглед :	
Стање у Турској, од Иностраног	705
Оцене и Прикази :	
Напуљске шетње, од Милорада Павловића, од Николе Антуле	709
Питања о језику и правопису, од Др. Јована Скерлића	713
Краљевина Црна Гора, од М. Верлопа, од Иностраног	716
Белешке :	
Књижевност : „Писци и Књиге“. — Приповетке Светозара Ћоровића у чешком преводу. — „Преглед српске књижевности“ у руском преводу. — „Мисли о васпитању игром и уметношћу“. — Немачки часопис о хрватској књижевности. — Дунавско Питање.	718
Друштва и Установе: Српска Краљевска Академија	720

СВЕСКА ДЕСЕТА.

Под Снежгом. Приповетка, II, од Невесињског	721
Нума Руместан. Роман, XXIII, од Алфонса Додеа	729
У Јесен. Песме од Милорада Петровића	737
Секица. Песма од Велимира Рајића	739
Већ је време. Песма од Др. Милоша Перовића	740
Начела по којима је састављена „Антологија Нове Српске Лирике“, од Богдана Поповића	741
Српске Народне Пјесме, (Крај), од Др. Владимира Ћоровића	750
Фориел и његове претече у Немачкој, (Крај), од Др. Милана Ћурчина	759

Ситни Прилози :

Доситеј Обрадовић и наши западни писци, од
Др. Јована Скерлића 766

Позоришни Преглед :

Буриданов Магарац, од Роберта Де Флера и
Гастона А. де Кајавеа, од Бранка Лаза-
ревића 769

Уметнички Преглед :

Посмртна изложба Ивана Грохара у Љубљани,
од Димитрија Митриновића 773

Политички Преглед :

Мароко и Триполитанија. — Комитет за еко-
номско зближавање између Србије и Бугар-
ске, од Иностраног 780

Оцене и Прикази :

Пјесме Алексе Шантића, од Др. Јована Скер-
лића 784

Албанија и Малисорски Устанак, од В. Лепе-
тића, од Др. Милана Милојевића 786

Успомене једног немачког дипломата, од Др.
Бошка Љубишића 788

Белешке :

Књижевност : „Антологија Новије Српске Ли-
рике“. — „Двадесет година уставне поли-
тике у Србији“. — „Кад руже цветају“. —
Један нов српски натпис из XII века. —
Српско-хрватска књижевност у Енциклопе-
дији Словенске Филологије. — „Загребачки
богослови према Гају, Словенцима и Ср-
бима“. — Лаза К. Лазаревић у румунском
преводу. — Једна руска књига о Зрињском
и Франкопану. — „Гогољ у словенским књи-
жевностима“. — „Орохрографија Македо-
није“. — „Немачке колоније у Босни“. —
„Стара Србија и Арнаути“ 791

Друштва и Установе : Српска Краљевска Академија. — Југословенска Академија у 1910 години. — Народна Библиотека у 1910 години. — Друштво за Српски Језик и Књижевост	796
---	-----

СВЕСКА ЈЕДАНАЕСТА.

Под снијегом. Приповетка, (Крај), од Невесињског	801
Нума Руместан. Роман, XXIV, од Алфонса Додеа .	808
Вечерња молитва. Песма од Милутина Јовановића	817
Стара прича. Песма од Милутина Јовановића . .	818
Јеврејиново послање. Песма од Проке Јовкића . .	819
Ноћ. Песма од Милутина Бојића	821
Заљубљени Давид. Песма од Милутина Бојића . .	822
Мир. Песма од Фернана Грега	826
Хрватске новине у Београду 1844 године, од Др. Бура Шурмина	827
Начела по којима је састављена „Антологија Новине Српске Лирике“, (Крај) од Богдана Поповића	836
Уметност и живот, од Габриела Сеаја	847
Позоришни Преглед:	
Бура, од А. Н. Островског, од Бранка Лазаревића	857
Политички Преглед:	
Персија и Турска, од Иностраног	863
Оцене и Прикази:	
Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата, од Једног Новинара, од Др. Јована Скерлића	867
Етнолошка грађа и расправе, од Др Тихомира Ђорђевића	868
Српско-Хрватски-Њемачки и Њемачко-Српски-Хрватски Рјечник, од Др. Ивана Шерцера,	

	Страна
Немачко-Српски Речник, од Јована Кангрге, од Др. Милоша Тривунца	870
Викторија I, Едуард VII, Ђорђе V, од Жака Бардуа, од Јована Јовановића	874
БЕЛЕШКЕ:	
Књижевност: „Импресије из Књижевности“. — Једна преписка. — Преводна Библиотека. — „Аграрно питање у Босни и Херцего- вини“. — Преглед историје словенских књи- жевности и језика. — Посмртно издање Тол- стојевих дела	876
Прославе: Двестагодишњица Ломоносова	879

СВЕСКА ДВАНАЕСТА.

Газдаричина Ђерка. Приповетка од Др. Милутина Ускоковића	881
Мучење Надом. Приповетка од Вилјеа Де Л'Ил-Адама	886
Нума Руместан. Роман, XXV, од Алфонса Додеа	893
Легенда о Плавој Дјевици. Песма од Рикарда Ката- линића-Јеретова	901
У Недрима. Песма од Милорада Петровића	902
У Сусрет Коби. Песма од Вељка Петровића	903
Пут. Песма од Симе Пандуровића	904
Мирамар. Песма од Ђозуа Кардучиа	905
Наука о Језику и Књижевности Хрвата и Срба, од Др. Матије Мурка	907
Српско-Бретонско Предање, од Др. Симе Троја- новића.	924
Ситни Прилози:	
„Женидба Максима Црнојевића“ у немачкој књижевности, од Душана Будимировића	930
„Женидба Максима Црнојевића“ у српској књи- жевности, од Др. Јована Скерлића	931

Књижевни Преглед :

Религија Његошева, од Др. Николе Велимировића, од Др. Јована Скерлића 933

Позоришни Преглед :

Концерт, од Хермана Бара. — Гостовање Госпође и Господина Силвена, од Бранка Лазаревића 941

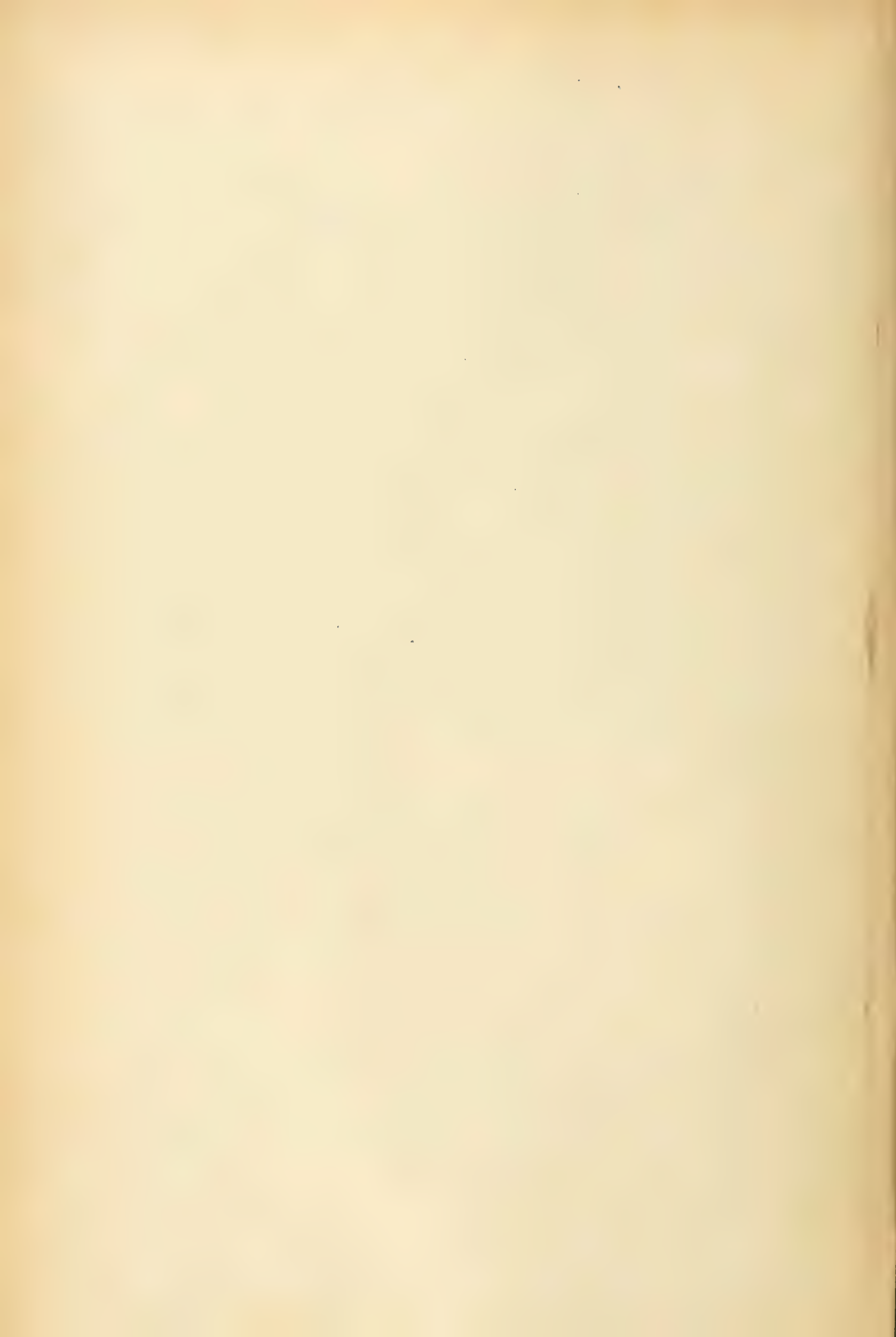
Уметнички Преглед :

Концерт мешовитог хора Богословије Светога Саве у Народном Позоришту. — Уметност у нашим средњим школама. 947

Белешке :

Књижевност : „Српско-Хрватски Алманах за годину 1911.“ — Ново издање „Смрти Смаилаге Ченгића“. — Наука о Језику и Књижевности Хрвата и Срба 957

Друштва и Установе : Народни Музеј. — Предавање Г. Горјановића Крамбергера у Српском Географском Друштву 958

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 1. — 1 јул, 1911.

ПОТРОШЕНЕ РЕЧИ.

(3)

VI

Дворски је дуго премишљао на који начин да пише Даници. У први мах мислио је да то учини преко Цаје. Али она, и ако слободнија, била је паланачка девојка која не сме да се често састаје са варошким младићима. После је мислио да писма предаје Живку, а овај Цаји, јер су они били комшије, другови од детињства. Ипак, није смео. Незгодно му је било да меша двоје страних у ову ствар, чисто његову и Даничину.

Већ су падали први снегови. Ужице је изгледало као мртво под својим белим покровом. Настајали су невесели дани кад зима одвоји ову варош од целог света, брда оголе, пољане опусте, и само ветар путује по залеђеним путевима.

И оно мало посла што је имао у радњи, Младен је изгубио. У атељеу је било хладно. Кошава је пробијала хартију улепљену између дасака. Кафане су зврјале празне. Све се повлачило у своје куће као у дане које описује једна ужичка песма:

Кина иде и по мало св'јега,
Тешко оном ко копака нема!

Још само код Машана Црногорца налазио је млади странац нешто уточишта, нешто забаве у његовим сировим пошалицама и крај топле обућарске пећи.

Грознице га мучиле. С грудима није ишло како треба. Мршавео је. Поред тога, обузимала га дубока меланхолија за Београдом који је оставио, за улицом у којој је живео, за животом који је водио. Као црни облаци, на њега су нападале мисли неодређене, али тешке као брда која су граничила варошки хоризонт.

— Ја јој морам писати... мораћу јој писати — понављао је у себи.

— Али како? на који начин? — долазило је питање место одговора.

Кад већ не би могао даље издржати, он би се кренуо Липом, где се налазила Радничка Школа. То је била масивна стара зграда на један спрат, без украса као каква касарна. Крај последњег прозора, седела је Даница за својом шиваћом машином и радила. Она би га увек спазила и с осмехом примила његов поздрав.

Па чак ни ово невино поздрављање није смело бити често. Јер је паланка увек будна; она увек пази бодро да се момак не приближи девојци и да се не погази освештани азијатски морал, који полази од неморалности и има максиму да „коња и жену треба држати за улар“. И млади човек је обарао главу, предајући се судбини.

Једног дана ослови га неко интимно:

— Шта радиш?

То је био Луди Дико, дечко од десетак година, прекомерно велике главе, отворених меснатих уста и слинавог носа.

Дечко се приви уз њега, умиљавајући се као младо живинче, и показа му неке слике које је копирао из зоологије.

— Ово је курјак — рече му он, па показа на једну слику, примитивно скицирану црвеном и плавом писаљком.

Затим, опљуну прст и окрену лист, па рече :

— А ово је зец... видиш како бјежи преко ограде. Имам још .. све животиње из менажерије: лав, змијски цар и мајмун... Дај ми марјаш да купим црвени и плави плајваз.

Младен је познавао овог Дика. Неко га је похвалио да лепо црта, и то му је дало право на просјачење... Црта тако животиње и тражи нешто за гуму, цртаћу хартију, писаљке. Фотографу паде на ум једна мисао, даде дечку пет пара, и рече му:

— Дођи сутра у „фотографију“ да ти нешто кажем, па ћеш добити још више.

— А 'оћеш ли да ми покажеш твоје слике? Ја сад цртам џандаре.

— Хоћу... само дођи. Немој да ме превариш.

Луди Дико се показа као врло вешт писмоноша. Сви су га познавали, те ником није падао у очи кад је прилазио Даници, показивао јој своју менажерију и уз слона додавао јој љубавно писмо. Љубавно писмо! Да ли се тако могу назвати та писма, у која се меће цело срце, а девојци се говори *ви* и избегава свака реч која опомиње на љубав?

Између двоје младих настаде дуга кореспонденција, где се табаци испуњавају, време не жали, речи се троше, и незаинтересовани посматралац се пита о чему се толико могло писати!

Даница је писала о празнини својих девојачких дана, о утиску књига које је прочитала, о ситним догађајима у школи, сновима у будућности, а највише о боловима у очинској кући која ју је притискивала као тамница. Младен је опет описивао очајне досаде туберкулозног човека који умире одавно, мало по мало, и који осећа како расте јачина његових жеља у колико се смањује његова животна снага.

У томе им је прошла цела зима. Састали су се тек кад су снегови почели копнити и први беари белети се по варошким воћњацима.

То је било на покладе, кад се по Ужицу праве љуљашке. Старо и младо излази да се љуља јер „се то ваља“.

На Петрушића имању у Пори је чувена љуљашка од вајкада и света ту има највише. Она је начињена од самих влачега, на највишој грани једне огромне крушке такише на врху брда, те свако не сме да седне на њу.

Брдо се црнело од народа. Љуљало се по реду. Снажни занатлијски момци замахивали су љуљашку. Међу њима је био и калфа-Спасоје, у своме зеленом „костиму“, нешто мање важан него у Ади, увек на првом месту, готов да одржава ред и заповеда.

Кад дође ред на Даницу, она се нерешено окрену око себе. Доле, испод ње, белело се Ужице, са својим правим улицама и прекопаним баштама.

— Ју, не смем! — викну она.

Спасоје јој притрча и хтеде је осоколити. Али девојка тек тада врисну:

— Не, не, не.

Младен је нехотице погађао одавно куда циља Спасојева услужност, па хтеде сад да му натрља нос.

— Седите само! — рече он Даници. — Ја ћу вас љуљати... не бојте се ништа.

Млада девојка награди фотографа једним осмехом, и удобно се намести на седишту, начињеном од увезаних крпа.

— Та батал'те, Дворски. Ви сте слаби! — усуди се Спасоје.

— Остав'те ме на миру! — викну му оштро млади човек и зањиха своју драгану.

Љуљашка је била врло тешка. Даница, тако исто, није била лака. На први замах влачези само зашкрипаше, други пут љуљашка оде мало у вис. Трећи пут Дворски не пусти љуљашку, спусти се с њом низ брдо, па с њом после устрча, а кад би на врх платоа, он напреже сву снагу, цимну влачега, клече на земљу и пусти љуљашку из руке.

— Ах! — крикну девојка.

Али је око ње већ струјао слободан зрак, и она летела високо, изнад целе вароши. Ваздух је био осетљив, давао је отпор и враћао је у наручја Младенова. Замајна сила је била толика, да, при повратку, девојка хтеде да пролети изнад испружених руку младићевих. Бркић поскочи, ухвати се за крпе од седишта и заједно са љуљашком полете уз брдо.

Шешир му је био спао. Ноге се биле раскречиле. Машна од кинеске свиле пребацивала рамена.

Кад се љуљашка врати према стаблу, он се отпусти.

Девојка полете још даље, још више. Варош се изгуби испред њених очију. Она угледа читав један венац планински и још нешто даље... неке загасите врхунце што се, у далекој позадини, спајају са беличастим облацима.

— Чудни звуци чули су се око мене — рече Даница младом човеку, силазећи са љиљашке сва зајапурена и захваљујући му топло. — Изгледа ми као да сам путовала дуго кроз неку страну земљу, пуну изненађења. Има у ваздуху нечега ванземаљског, нечег што опија... што је слађе него шећер.

— Данице, кад ћемо се опет видети — рече младић место одговора. — Имам много да вам кажем. Зима је била дуга као заточење.

— У недељу ћу доћи код Цаје, па прођите са Живком.

Младен се био заруменио од умора и узбуђења. Једна девојка шапну другој до ње:

— Јеси ли га видела како је јак... како земља! Ко то каже да је јектичав?!

На једној стени, која је избијала у сред ливаде, седео је калфа-Спасоје у своме зеленом оделу и очајно розе машини. Он је тупо посматрао час Дворског час младу девојку пред њим, и мислио на освету.

— Сад ми неће ни она проћи без ажије! — готово гласно рече, и стеже песницу, али у џепу, како је то научио још док је био шегрт.

VII

Те недеље трговцићи су изнели клупе и сандуке пред своје дућане на тротоару главне улице. Разговарали су у групама, довикивали се преко улице и оговарали пролазнике.

Калфа-Спасоје је стајао сам пред дућаном. Очекивао је своје друштво, састављено од оних ђака који лепо певају, не уче добро и воле да се напију на туђ рачун. Већ изби три сата на крошњавом звонику варошке цркве, а нико се не појави.

У зло доба изби из једне кафане Лацко телеграфист, дописник београдских листова и помало песник. Са полуцилиндером на лево уво, истурених груди, у тесном црном капуту закопчаном на последње дугме, плавим бакенбардима, црвеним каранфилом у рупици од капута, без стомака, са иберцигом у левој руци и танким штапом у десној, он приђе Спасоју, звиждућићи, и развуче лежерно:

— Се-ер-вус!

— Где је друштво?

— Питаш за друштво? — понови Лацко растројено.

— Ја, брате, но за кога!

— Отишли су у Биоску, у научну екскурзију да разгледају развалине манастира Рујна — одговори Лацко званично.

— Неће бити! — опонира Спасоје. — Прије да иду због бање. Сила је то од бање у Биосци. Каква Абација, какви бакрачи! Излечи ти реуматизам к'о...

— Манастир Рујан је славан у нашој историји — продужи телеграфиста без обзира на примедбу Спасојеву. — Ту је била прва ужичка штампарија. Већ, писаћу ја о том. А где мислимо?

Последња фраза се односила на кафану где ће отићи да мезете печење са пања, пију вино и пуше специјалитета све у здравље чекмецета газде код кога је Спасоје служио.

— Па ја мислим: у Турицу, код Вељка?

— Немам ништа против — одврати Лацко повољно и поглади своје бакенбарде. — Само... има једна ствар?

— Која? — смерно упита калфа-Спасоје, којем је импоновао овај пробрани говор паланачког телеграфиста, новинара и помало песника.

— Ствар је проста: хоће ли бити печења? — и Лацко пљуцну.

— Јавио ми је Вељко по ђетету да коље јаловицу. Каже: нешто екстра-вајн. Одвојно је за мене бубрежњаке.

— То је паметно... врло паметно. Не губимо време.

— 'Ајд' ти напред, па ме чекај у Међају.

— Ама, заобилазно је. Мораћемо ударити на Град.

— Не мари. Има више 'лада

— А и газда да не примети што — допуни телеграфист значајно.

За то време, седели су Даница и Младен на Граду, на ономе истоме месту где су седели прошле јесени.

Пролеће је расипало своју топлоту, у којој се дивље брдо расцветавало. Чудне боје цвећа дрхтале су по песку од разбијених зидова: нежна плава боја попине капице мешала се са интензивним жутилом неког отровног цвета, бледа трава је крила под собом модру љубичицу, трње се покривало белилом свога беара, леске се китиле црним ресама, а овде онде расцветавала се перуника у букетима. Све то је увијала нека дирљива благост, романтична тишина планинског ваздуха.

— ...То начини пустош у мојој души — јадао се Дворски својој пријатељици, здравој као тај ваздух, јакој као темељи зидина који су се више њих кострешили. — Многе и многе дане премишљао сам: како ћу да живим, како да разумем свет који ме окружује. Понекад би предузео понешто ново, радио марљиво, али већ другог дана пао бих у очајање и мрсио своју косу.

Даница га није разумевала добро, али је осећала да пати, те уздахну као да је хтела олакшати патњу своје пријатељу.

— На мене наваљују таласи мисли који ме заносе, љуљају ме и ваљају; ја се преносим у један свет где хиљаде слика иду једна за другом без прекида.

Младен је био, поред болести, наследио од својих родитеља сву нервозност свога оца и све нежности своје мајке, којој је наличио као слика. Био се толико пренео у своје исповести да се и сâм осећао разнежен дубоко, до срца, близу плача.

— У тим тренутцима ваша писма су ме спасавала. Ја нисам ништа у свом животу осетио слађе од дрхтавице која би ме обузела кад сам отварао ваше љубичасте врло уске коферте. Чини ми се да сам могао погинути за свако од њих.

Изнад њихових глава зашуме један јоргован, сав у цвету.

— Та су писма била мој једини повереник. Што нисам могао писати вама, ја сам шаптао вашем рукопису. Моји снови су се огледали у контурама ваших слова. Она су ме опомињала на плачне мелодије где сам проналазио одломке својих осећања прикривене, разбијене, смрвљене. Не једанпут, ја сам из њих изазивао цело ваше срце, и ваше патње упоређивао са мојима. И ја сам се успављивао, уљушкан свим овим, као таласима једног језера у некој срећнијој земљи и под небом блажим од нашег.

Испод њих се видела варош и парче једне улице. На телеграфској жици одмарало се неколико ластавица.

Наједанпут Даница задрхта.

— Ја сам пропала! — промуца она.

Уз пут који је водио ка Граду пео се Спасоје са Лацком.

Девојка је имала разлога зашто се бојала. Паланка не допушта ове састанке, а још мање на овом месту скривеном, пуном траве, заводљивог цбуња и зеленог бусења као готових постеља. Паланка има свој морал, своју философију и не верује девојкама колико ни младићима. Она неће да зна за осећања виша од инстинкта.

— Склонимо се... овамо, за јоргован, у град, ја познајем пут — убрзано јој рече Младен.

Али је било доцкан. Пакосно око Спасојево већ се смешило, а Лацко, у пози паланачког кербера, који је срео нешто неочекивано и питао се да ли је то могуће, био је смешан.

— Добар дан! — развуче Спасоје понизно и пакосно.

Девојка га погледа право, зацрвени се, и не одговори ништа.

Спасоја збуни ова упорност, те продужи пут, сагнуте главе. Тек се окрете, да види шта раде оно двоје, кад му Лацко примети:

— Ти доби корпу!

— Добиће она још већу! — одговори калфа јетко.

Мало даље, они наиђоше на Живка и Цају. Ово двоје седели су на једној стени и читали *Песме пројив Тираније*. Двоје младих се и не обазре на неочекиване пролазнике.

— Видиш бруке! — примети Спасоје. — Па ни да се застиде!

— О tempora, о mores! — уздахну Лацко.

Младен хтеде да се дигне и приђе Цаји и Живку. Али Даница му не допусти. Она је имала тврду ужичку главу која зна да пркоси, те рече да остану ту док Спасоје не замакне за брдо.

— Хоћу да му покажем да га се не бојим.

И наслоњена на један камен, покривен влажном маховином, она је гледала упорно за трговачким калфом, намрштена погледа, чела изазивачког и уста напућених, као да је хтела рећи:

— Покушај само! Ја те се не бојим... ни тебе, ни твога Лацка, ни целе ове вароши, где ми је тешко као у гробу. Ја вас све презирем.

Иза ње се моделисала стена, висока као црква. Над главом јој се надносио јоргован пун нежнога цвећа. Око ње се уздизале масивне планине чије шуме се заодевале првим зеленилом. Ђетиња се пенушала око стена, и у

романтичним водопадима падала у вирове. А даље, од Стражаре па све до Малих Крушчица био је празан простор ужичке котлине, оивичене овде онде последњим снегом. Али Младен није видео ништа друго до њу, Даницу, наслоњену на парче стене која се чинила да дрхти на пролетњем сунцу. И он није могао одвојити очи од ове слике, коју је цео ужички пејсаж урамљивао, као да је знао да је види можда за последњи пут тако блиску њему и само његову.

VIII

Странци који би нас судили по нашим дневним листовима добили би о нама мишљење још горе него што га већ имају. Допис који је објављен о састанку Младена и Данице на ужичком граду био је пун грубих шала, недостојних подметања и свирепих лажи.

Ко је год познавао сироту девојку није могао веровати о раскопчаној блузи усред бела дана, у шетње у Мрачну Пећину, у труње по коси. Па ипак све што је знало читати и срицати по овој паланци, где врлине угушује ситничарство интереса, сопствена беда развија злурадост, навике сужава страх шта ће рећи свет и где су страсти ретке — тражило је новине у којима је изишао тај допис.

И онда се говорило са околишењем, слегало раменима, осмехивало скептички.

— Знаш ли, јадан, да ти Даница неће више у школу. Управа јој забранила! — јави, одмах после тога, Машан Црногорац своме пријатељу.

Доиста, истога дана кад се појавио допис, састале су се чланице управе Радничке Школе на савет.

То су биле оне жене за које се каже да су „из првих кућа“, а које живе као дрво не мењајући се. Оне расту право, не скрећу никад с правога пута, уживају у ономе што знају, додају сваке године још понешто своме знању, не могу да замисле да би овај свет могао постојати без њих и воле само лицемерство.

Девојка је признала да је тога дана била заједно са Дворским на Граду. То је било довољно: поштена девојка не сме одлазити са младићима на таква места. Шта их се тиче шта је било даље: то се не да опростити, и Даница није било више места међу добром децом.

— Ама, јесу ли те жене луде? — побуни се млади човек на ову нову неправду која му се чинила. — Ја нисам додирнуо ту госпођицу колико ни све друге краљевско-српске девојке!

Заман се млади човек бунио. На њега су нападале рђаве мисли као рђаво време.

— Није истина да ти је она била равнодушна као и свака друга — говорио му је један унутарњи глас.

— И она пати због мене — мислио је други пут.

Хтео јој је помоћи, тој малој паланчанки, која се нашла око њега, засладила му својим присуством, писмима и разговорима његовог самовање у овом изгнанству. Он је хтео да покаже целом свету да између њега и ње није било ничега до речи, благих, пробраних, безопасних речи. Он није налазио ништа рђаво у њеним поступцима. Шта више, она му је изгледала тако лепа у својој жудњи за животом ширим него што су видици у кориту Ђетиње.

Али како да то покаже? На који начин да то учини? Ко ће му у вароши веровати?

У тим мислима, он је шетао, седао и осећао се уморан као да је покретао цео свет.

— Мора се нешто урадит', чоче! — рече му и Машан једног дана.

Сем тога ни Дворском није било лако. Ко га види, запиткује га безобзирно, задиркује цинички, приговара безбожно.

Дође му да прекине све и остави Ужице. У тренутку да то учини, он осети како је везан за њ везама много јачим него што је мислио. У пркос свега, Ужице је била његова варош изабрана, у њега је пренео све, он је веровао у Ужице и волео га. Он је волео његове

улице пуне тишине. његова брда где су призори стално променљиви. На сваком кораку оставио је нешто од себе самог. У овој вароши је започео живот озбиљног човека, у којем је учествовао свим дрхтајима свога бића.

Једног дана седео је тако неодлучан са Машаном на прагу „фотографије“. Са једног изгубљеног облака је падала ситна киша. Она је освежавала ваздух, залевала коров око дућана, куцкала по Толовим Зидинама, прскала калдрму.

— А ну, јадан, што не запресиш ђевушу — рече му Машан изненада. — Светога ми Василија даће ти је Веселин.

Дворски га погледа зачуђено, па се онда осмехну. Тај осмех је био једва приметан, а жалостан као покров на мртвацу.

— Видиш ли, Машане, ове зидине. Све је код њих лепо почето... све је спремљено што треба за кућу: брдо подзидано, авлија поплочана, темељи ударени, али куће нема. Ја сам ти као те зидине. Ја имам двадесет година, знам свој занат, у радњи имам све што ми треба ...темељи су ту, све спремљено за живот, али мени нема живота. И неће га бити, ја то верујем, ја то знам. Мој отац је умро тек што сам се родио. Моје детињство је једна дуга историја тејева, црвених водица, апотекарских мириса. Мајка је бдила нада мном, и дан и ноћ, па је после умрла, од исте болести као и отац Ја сам труо. Ја могу можда још неко време овако... Али ја не могу... не смем упропастити неког другог... и хоћу да се моје зло заврши са мном.

Дворски је говорио брзо. По лицу му је било избило неко плаветно руменило, а по бледом челу хватала се једна кап зноја.

(Свршиће се.)

М. М. Ускоковић.

НУМА РУМЕСТАН.

(14)

VIII

ПОДМЛАЂИВАЊЕ.

Али предвече, њега још једном обузе туга, кад се враћао из Версаља са неколико својих колега. У загушљивом вагону, препуном пушача, водио се разговор, весело и слободно као увек у Руместановом друштву, о извесном кадифеном шеширу вишњеве боје који је окружавао једно креолски бледо лице у дипломатској ложи, и служио као пријатно разонођење у дебати о царинским тарифама, привлачећи на себе општу пажњу, тако да су сва ова велеуважена господа била дигла нос у вис, као ђаци кад усред часа грчког језика улети у разред какав залутали лептир. Ко је то био! Нико је није познавао.

— То ће најбоље знати генерал, рече весело Нума, обраћајући се маркизу д'Еспајону д'Обору, војном министру, старом женскарошу... Но... но... Не браните се; она је само вас гледала.

Генерал збрчка лице, тако да му жута јарећа брадица одједном одскочи чак у нос.

— Одавно већ жене више не гледају на мене. Оне имају очи само за онакве раге.

Онај кога је генерал означавао овим раскаланим језиком, којим се тако радо служе сви официри племићи, био је млади Лапара, који је седео у једном куту вагона, са министарском торбом на коленима, ћутећи са

пуно поштовања у друштву ове крупне господе. Руместан се осети погођен, не знајући управо зашто, и одговори живо. По његовом мишљењу, има много других ствари које жене код човека цене више него младост.

— То вам оне само кажу.

— Позивам се на ову господу.

Сви присутни, са затегнутим реденготима преко испупчених трбуха, или мршави и осушени, ћелави или сасвим седи, крезуби, збрчканих уста, сваки са каквим недостатком, — сва ова господа, министри и државни под-секретари, били су Руместановог мишљења. Препирка је постајала све живља, у лупи точкова и граји скупштинског воза.

— Наши министри су се дочепали за косе, говорили су суседни купеи.

А новинари су се трудили да ухвате коју реч кроз преграде.

— Чувеног човека, човека који има власт у рукама, ето шта оне воле! грмео је Нума. Помисао да је онај који клечи пред њима, с главом у њиховом крилу, славан, моћан човек, један од оних који управљају светом, то њих заноси!

— Да, тако је.

— Сасвим тако... сасвим тако...

— Ја сам вашег мишљења, драги колега.

— Добро, добро! Али ја вам кажем, кад сам некад као обичан поручничкић у Генералштабу излазио недељом, у парадној униформи, са новим нараменицама, и са својих двадесет и пет година, ја сам у пролазу добијао од жена оне погледе што вас обавијају од главе до пете, као удар бича, погледе што се у мојим годинама више не добијају, упркос великих еполета... Зато сада, кад ми дође жеља да осетим један тако топао и искрен поглед, једну такву нему љубавну изјаву насред улице, знате ли шта радим?... Поведем собом једног свог ађутанта, младина лепих зуба и широких груди, и задовољавам се да идем под руку с њим, сто му громава!

Руместан не проговори више ни речи до Париза. Сета коју је осећао тога јутра, обузе га опет, али са њом се сада мешала и извесна љутња, срџба на луцкасту заслепљеност женâ, којима тако лако могу завртети мозак разни дедаци и фићфирићи. Чегâ нарочитог има код овог Лапаре, молим вас? Не мешајући се у препирку, он је задовољно гладио своју плаву браду, врло брижљиво обучен, са дубоко изрезаним капутом око врата. Чисто човеку дође да га ошамари. Он извесно овако изгледа кад пева дует из *Миреје* са малом Башелри... која му је, бесумње, љубазница... Нума се бунио против ове помисли; али, у исти мах, желео је да дозна све, да буде начисто.

Чим остадоше сами, у колима која су зврјала воzeћи их у министарство, он запита без околишења, и не гледајући у Лапару:

— Ви одавно познајете те даме?

— Које даме, господине министре?

— Но, малу Башелри и њену мајку!

Оне му нису избијале из главе; чинило му се да сви мисле само на њих. Лапара се поче смејати.

О, да, одавно. Они су земљаци. Породица Башелри, Бордовске Лудорије, — то су најлепше успомене његових осамнаестих година. Његово гимназијалско срце куцало је за мамом, да су му све пуцала дугмад на ђачкој блузи.

— А данас куца за ћерком? запита Руместан нехатним гласом, бришући рукавицом окно, и гледајући на каљаву и мрачну улицу.

— О, ћерка је сасвим друга птица... Поред свег њеног смелог држања, то је једна врло хладна и озбиљна госпођица... Не знам шта она смера, али она жели нешто што ја нисам у стању да јој понудим.

Нуми као да се нешто свали са срца.

— А! одиста?... Али ви ипак идете често к њима?...

— О, да... њихова је кућа врло занимљива... Отац, негдашњи директор позоришта, пише комичне песме за кафе-шантане. Мама их декламује и пева кувајући па-

прикаш од печурака на зејтину и рибљу чорбу, каквих нема ни код самог Рубиона. Граја, неред, музика, гозба — праве Бордовске Лудорије у породичном кругу. Мала Башелри је у томе коловођа: ковитла се, вечера, извија трилере, али не губи главу ни једног тренутка.

— Ех, младићу, ви рачунате да ће је она ипак изгубити данас-сутра, и то у вашу корист.

Уозбиљивши се изненада, министар додаде:

— Рђаво друштво за вас, млади човече. Треба бити озбиљнији, шта врага!... Бордовска лудорија не може ве-
чито трајати.

Он га узе за руку:

— Зар ви не мислите на женидбу, је-л-те?

— Бога ми, не мислим, господине министре... Мени је врло добро и овако... сем ако се укаже каква сјајна прилика...

— Наћи ће се прилика... С вашим именом, вашим везама...

И заносећи се све више:

— Шта бисте рекли за Г-цу Ле Кеноа?

Бордовац, поред све своје смелости, побледе од радости и изненађења.

— О, господине министре, ја се не бих никад усудио..

— Зашто не? Сасвим, сасвим... Знате колико вас ја волим, драги мој... Радовао бих се да вас видим у својој породици... осећао бих се потпунији и...

Он изненада ућута усред реченице, увиђајући да је то исто рекао тога јутра Межану.

„Ах! свеједно!... Сад се нема куд“.

Он слегну раменима, и завали се у један угао кола.

„Најзад, Хортензија је слободна; она ће изабрати кога хоће... У сваком случају, ја ћу тиме овога младића отргнути од рђавог друштва“. И Руместан је, у души, био уверен да је све ово учинио једино из пријатељства према Лапари.

IX

ЗАБАВА У МИНИСТАРСТВУ.

Предграђе Сен-Жермен изгледало је, те вечери, сасвим необично. Мале, мирне улице, које су иначе легале рано, буђене су тандркањем омнибуса који су морали скретати с правог пута; друге, напротив, одређене за хучни талас и непрекидну вреву великих париских струја, зврјале су празне, као корито какве одстрањене реке, пуне и мирне, шире него обично, а на улазу им је стражарила висока прилика једног чувара на коњу, или — протегнута широм асфалта — црна сенка једног одреда жандарма, у шињелу са кукуљачом, који су давали знак кочијашима: „Забрањено пролазити“.

— Има пожар? питао је неко престрављено, пружајући главу кроз прозор од кола.

— Не, господине; има забава у Министарству Просвете.

И стражар се враћао на своје место, а кочијаш је обртао кола, псујући што мора да заобилази далеко левом обалом Сене, где су улице, просечене насумце, подсећале на неред старога Париза.

Из даљине, одиста, изнад тога дела вароши, небо је изгледало обасјано пожаром: министарство осветљено са оба лица, ватре заложене наред улице да разгоне студен, низови сјајних лампиона који су се мелујали, поређани један уз други, све је то, због сувог, леденог ваздуха, бацало још јачу светлост кроз плавичасту ведрину. Али прилазећи ближе, човек би се брзо осећао умирен видећи пред собом лепо уређену свечаност и бели, равномерни млаз светлости који је допирао до кровова околних кућа, чији су се златни натписи: Општина VII Округа... Министарство Пошта и Телеграфа, читали као усред дана, блистајући се у треперавој бенгалској ватри, кроз голе и непомичне гране неколико високих дрвета, као на каквој чаробно осветљеној позорници.

Међу пролазницима који су упркос хладноће застај-

кивали правећи шпалир радозналих пред улазом у министарство, гурала се и јадна мала, смешна прилика, гегајући се као патка, замотана од главе до пете у дуг сељачки огр-тач, испод кога су се видела само два мала, сјајна ока.

Она је ишла тамо-амо, грчећи се и цвокоћући зубима, али ипак не осећајући мраз у свом грозничавом и радосном узбуђењу. Час би појурила колима која су чекала на ред, дуж улице Гренел, прилазећи неприметно све ближе, уз звекет сребрних ђемова и фрктање нестрпљивих коња, док су се беле хаљине назирале иза замагљених прозора. Час би се опет враћала улазу, где су у тај мах слободно улазила кола каквога повлашћеног великодостојника, прекидајући ред. Гурала се кроз гледаоце: „Молим... пустите ме да видим“. У јасној светлости лампиона, поређаних у пирамиде, испод пругасте платнене настрешнице, врата од кола отворана су с лупом, и преко застора су шуштале свилене хаљине и провидан тул, и ширио се мирис цвећа. Мала прилика се жељно прегинала напред, тржући се једва на време, да не буде прегажена од других кола која су наилазила.

Одиберта је желела да сама види, својим рођеним очима, како ће се све то свршити. Са каквом је гордошћу она гледала ову гомилу, ово осветљење, војнике пешаке и коњанике, цео овај крај Париза где је направљен читав дар-мар због добошара Валмажура! Јер цела се ова свечаност приређује у његову част; и сва ова лепа господа и даме, извесно, имају само Валмажурово име на уснама. Од улаза из улице Гренел, она је трчала у улицу Белшас, одакле су долазила кола, прилазила је једној гомилици париских стражара и кочијаша у великим бундама, који су стајали наспред улице око једног зажареног мангала, и чудила се што чује како ови људи говоре о хладноћи, о суровој зими, о промрзлим кромширима по подрумима, о стварима које нису имале баш никакве везе са свечаношћу и са њеним братом. Али нарочито је једила спорост ових кола, која су се пружала у недоглед; она је једва чекала да види како улазе

последња кола, и да каже: „Једва једном... Почиње... Овога пута, заистински“. Али ноћ је одмицала, студен је стезала све јаче, ноге су јој се мрзнуле, тако да је морала плакати од бола, — а плакати кад је срце тако весело, то је и сувише! Она се најзад реши да иде кући, не пропустивши, ипак, да једним последњим погледом обухвати сав овај сјај и раскош, који она понесе собом, кроз пуне улице и студену ноћ, у својој јадној побрканој глави, у чије је слепоочнице грозничаво славољубље ударало као чекић, — сва занесена сновима и надама, са очима које су биле за навек очаране, засећене овим бљеском у славу Валмажурâ.

А шта би тек рекла да је ушла унутра, да је видела све ове беле и златне дворане, пружене у недоглед, са вратима на свод, које су изгледале још веће због огледала у којима је одсевао сјај лустера и свећњака, блистање драгог камења, еполета, ордења сваке врсте, у облику палмовог листа, игала, звезда, крупних као вештачко сунце или ситних као дрангулије, или пак обешених о врат на широким црквеним тракама, које су подсећале на крвава погубљења.

Ту су се видели, у шареној збрци, поред великих имена из Предграђа, министри, генерали, амбасадори, академици, чланови Просветног Савета. Никад Валмажур није имао овакву публику у апској арени, чак ни на великој добошарској утакмици у Марсељу. Његово име, истина, није играло велику улогу на овој свечаности, којој је он био повод. Програм, раскошно украшен цртежима од Далиса, објављивао је, до душе: „Арије с варијацијама на добошу“, са Валмажуровим именом поред именâ неколико уметника; али нико није обраћао пажњу на програм. Само блиски пријатељи, људи који су увек о свему обавештени, говорили су министру, који је стајао на вратима првог салона:

— Дакле имате и једног добошара?

А он је одговарао расејано:

— Да, то је изум моје жене и свастике.

Њега се мало тицао кукавни Валмажур. Он је мислио на један други излазак пред публику, који му је вечерас задавао више бриге. Шта ће свет рећи? Да ли ће она имати успеха? Да га његова заинтересованост за ову шипарицу није обманула у њеном певачком дару? До ушију заљубљен, мада то себи још није хтео признати, сав обузет једном од оних страсти које се често јављају код људи четрдесетих година, он је био премро од страха, у исти мах као отац, муж, љубазник и импресарио ове почетнице, и личио је на оне бедне неспокојне прилике које лутају иза кулиса на првој представи каквога новог комада. Али то му ипак ништа није сметало да буде љубазан и предусретљив, да дочекује своје госте раширених руку, — и то колико гостију, *Бого мој!* — да прави пријатно лице, да се осмејкује, копечи, устурал целим телом кикоћући се, или дубоко клања, једном речи, да даје своја нешто једнолика уверавања о пријатељству, која су ипак увек била подешена према дотичној личности.

Напуштајући нагло, скоро гурајући у страну свога драгог госта, коме је баш у тај мах поверљиво обећавао читав низ изузетних повластица, министар појури у сусрет једној високој, нарумењеној дами, достојанственог држања: „Ах! Госпођо Маршаловице!“, узне испод руке једну узвишену руку која је била утегнута у рукавици са двадесет дугмади, и проведе ову отмену гошћу, из салона у салон, између два низа фракова који су се дубоко клањали, до концертне дворане, у којој су дочекивале Г-ђа Руместан и њена сестра. Враћајући се, Нума се руковао лево и десно, сејао љубазне речи: „Рачунајте на мене... То је свршено...“, или је добацивао брзо свој поздрав „добар дан, пријатељу“, или је опет, да би унео мало топлине међу званице и створио пријатељско расположење у овој укоченој свечаности, представљао људе, бацао их у наручја једне другима: „Како! зар се ви не познајете!... Г. кнез д'Анхалт... Г. Бос, сенатор“, не опажајући да су ова два човека, чим би их он именовао, пошто би одсечно измењали дубоке поклоне: „Господине,

Господине“, чекали само да се он удаљи па да један другом јаросно обрну леђа.

Као већина политичких бораца, кад једном извојују победу и стекну власт, и добри Нума је био постао лавији у својим монархистичким убеђењима. Мада је још увек припадао странци „моралног реда“, Вадејац с Југа није више био много одушевљен за „праведну ствар“, остављао је велике наде да почивају с миром, налазећи да ствари не иду баш тако рђаво. Нашто ова свирепа мржња међу честитим људима? Он је желео стишавање, опште измирење, и рачунао је да ће музика моћи извршити стапање двеју противничких странака, да ће његови „мали концерти“, приређивани два пута месечно, постати неутрално земљиште за уметничко уживање и љубазно опхођење, где би се и најогорченији противници могли сретати, и уважавати један другог изван политичких страсти и олуја. Отуда чудна збрка у позивима, и nelaгодност међу званицама, разговори шапатам, нагло прекидани, оно немо пролажење црних фракова, погледи тобож пажљиво упрти у вис, као да дотични разгледа позлаћене шаре на таваници, оне украсе из доба Директорства, у мешовитом стилу Луј XVI и Амбир, са бакарним заглављима, утиснутим у избразданом мермеру на каминима. Човеку је у исти мах било топло и хладно, као да је опаки мраз споља, продирући кроз дебеле зидове и тешке завесе, ширио свуда неку студену чаму. С времена на време, бесна јурњава Рошмора и Лапаре, који су хитали да нађу место дамама, прекидала је за час оно монотонно лутање људи којима је досадно; или је пак привлачила пажњу појава лепе госпође Хиблер, са перјем у коси, безизразног профила као у какве дрвене лутке, са осмехом на крају усана, који је допирало до веће, као код фигура од воска у берберском излогу. Али би убрзо опет стезала студен.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ПОД ЈАБУКАМА.

Вечерње злато врх дрвета зари
И пјесма жетве чује се из лука;
Испод јабука повјених и стари'
Ја самцат лежим раширених рука.

Нада мном виси плод крупан и зрео —
Пурпурно златан свио крте гране;
Мени је сада, ко да гледам дане
Што их је давно скрио маглен вео...

Овако слатки и они су били...
Топли, лијепи, смијали се на ме,
У злату сунца, у зориној свили,
С небом гдје нису боравиле таме...

О, драги часи, вама душа блуди,
Па свијам гране и љубим плод здрели...
И чини ми се да њезин лик врели
На уснама ми уздрхтаном руди...

Алекса Шантић.

П О З Д Р А В.

Кō жељну другу и са срцем брата,
О, драго море, теби ширим руке,
И у дну груди ћутим топле звуке —
Златнијех птица распјевана јата...

Овдје се губи мој бол, моја туга...
Са твојих вала, гдје свјетлила роне,
Слушам ли како миле строфе звоне,
У магли душе затрепти ми дуга.

И вазда кад се са твојих ширина
Повратим дому уз поздрав галеба,
Ја драгој носим срце пуно неба,
Пуно корала, перла и рубина —

У души јато сребрно се вије
И шуме једра лађа раштрканих,
И талас пљуска, свијетли се, бије,
И ломи хриди бола нескрханих...

О, драго море, теби ширим руке,
Пружам ти срце обрвано тугом...
Шуми и проспи своје топле звуке,
И бол мој огрни перлама и дугом...

АЛЕКСА ШАНТИЋ.

ЗАГРЕБАЧКА ПИСМА.

III

Наш театар има „пех“, или, како би се још лијепо код нас рекло, смолу. Праву „шостарску смолу“! И то не интендант, драма или опера, него управо — театар! Пратим га има већ лијеп број година. Био сам му „публика“, најприје у стајаћем партеру, (а кадикад и на галерији!), па на балкону (заљубљен „млад“ човјек!), па у паркету (извјеститељ и абонент!), па за кулисама, но, види ми се, познајем га као мој џеп.

Пак — празан!

Празан!

Није све зло у томе, ако је нешто празно што и не може бити пуно. Милетић у својим казалишним записцима јадикује због празних кућа, али зато ипак није тога увјерења, да би театар требало претворити у циркус, само да куће буду пуне. Милетић је знао да у Минхену имаде театра који често дају представе пред полупразном кућом, да бечки Бургтеатар имаде годишње лијепе и замјерне своте дефицита, да... и тако даље.

Дашто ми, први град и први народ на славенском југу, ми бисмо морали имати театар, који би морао годишње одбацивати неколико тисућа чистога или барем не би смио имати дефицита. Ми, подружница Будимпеште и Беча (по укусу театарске публике), ми бисмо морали имати одгојену, сталну театарску публику, која би само грнула у кућу.

А Милетић?!

Милетић, Милетић, Милетић! Милетић је био врашки тић! Милетић је добио нову зграду, додуше страшну, јер не само да изгледа из вана као оранжерија него има и посвема неподесну позорницу, немодерну и управо грозно уређену. Милетић је био увјерен, да је директни рођак аутора „Теуте“ и ускриситеља хрватског театра — Деметра, пак да је према тому позван, да хрватски театар по други пут ускриси, да створи (управо створи!) хрватску драму, оперу, публику, глумце — све.

Дакле, ово потоње (велико увјерење!) може имати и који други интендант. Али што је главно: Милетић је имао — новаца! А то нема сваки интендант. Посвема је невјероватно, како је то важна ствар у таквом послу.

Имати новаца — а имати службу!

У Паризу буде изнесена какова новост, више пута само новотарија. Др. Стјепан пл. Милетић путује у Париз. Увјерен да они у Паризу већ посвема тачно знаду, како је он ускрисио хрватски театар, како га је учинио другим по реду у Аустро-Угарској, а неznam којим по реду у Европи.

У Паризу дашто не обави много. Али то не смета. Он се враћа у Загреб, новине пишу о томе што он све носи из великог свијета, и велика, нова оранжерија се опет напуни.

„Ипак је „феш дечко“ тај наш Милетић!.. Лаже, маже, пртља, фрфља, али на концу конца ипак је симпатичан!...“ Ако мисли, да је потребно, он ће глумце и цијели театарски персонал мучити до последњих граница стрпљивости с пробама (али ће им и сам непрекидно присуствовати!), он ће глумити, бит ће статист, гурати ће кулисе, посвадит ће се, опсоват ће, али онда на концу ударит ће у велики бубањ хвале, повисит ће гаже, обећат ће царства, држат ће колегијалне говоре, здравице, у опће, учинит ће све што је нужно да се види, да је све то само театар и ради театра! Једнако је и с јавношћу — публиком, штампом и писцима.

Свађа се, мири се, подмићује, ошине, исмије и опет све ради — театра.

Драматичари не добивају никакав хонорар или барем веома ријетко и онда веома чедан. Па ипак му доносе нова оригинална дјела, преводе најновијих страних дјела. Воле га, јер он знаде људе привући, закупити било чим, било којим начином.

У великој новој оранжерији све бруји, кипти, ври! Ничу нове чудне биљке, које хоће да пробију кров. На „немогућном“ поду позорнице дижу се ледењаци за Манфреда, приказују права чуда техничке позоришне вјештине, приказују се најновије драме и опет најновије прерадбе најстаријих драма, пјевају се модерне опере с најбољим певачима и пјевачицама.

Но, ако и није све тако „нај...“, оно се барем тако чини. Новине тако пишу, људи читају, гледају, вјерују, не вјерују, али опет дођу.

Онда велика жута оранжерија почиње — блиједити: није да би с каквих засебних, веома важних „нутарњих“ разлога. Не. Разлози су чисто вањске нарави, управо вањски. Зуб времена гризе опћи интерес управо тако, како гризе и изједа и боју, којом је велика и сада више не посвема нова оранжерија оличена. Милетићу бива топло и све топлије. Коначно рекне „збогом!“, прода што је на театру било његово, тури паре у „шпаг“, чврсто га завеже, прогласи јавно и недоумно да га је та комедија коштала толико и толико хиљада и „стави се“ у мир! Но, од сада наша велика оранжерија почиње нагло и суставно блиједити. — На интендантској столици мијењају се редом све сами театарски људи (оперни пјевач Иво пл. Хрељановић, нестор хрватских глумаца Адам пл. Мандровић, први хрватски трагед Андрија Фијан), али велика кућа блиједи и блиједи... Они тај процес, истина, спречавају колико је то само могуће и како најбоље умију, али тко ће проти — времену! Па онда оно „велико увјерење публике“: Милетић је отишао, тко би њега могао замјенити!.. Нитко... нитко... Никому не пада на

памет помислити, да је Милетић веома добро примјетио, да су мједени мјесеци његова брака с новим театром минули и да нови театар почиње старити: у граду као што је Загреб траје свака сензација двадесет четири сата.

Кише, сунце, вјетар, студен све то скида првотну боју и она блиједи, блиједи неумољиво, неумитно!

Један стари мушкетир из доба Стјепана Милетића, који је још и послје њега дуго и вјерно војевао за театар с драматуршке столице (Др. Никола Андрић), вазда се борио за то, да наш театар гаји само драму, знајући, да хрватски народ додуше често и радо пјева (при јелу и дјелу), али да ми још немамо јаке и развијене хрватске народне гласбене умјетности, пак би у случају, да почнемо његовати гласбу, досљедно морали његовати туђу гласбу, а на штету хрватске драме. Али то није користило. Наш је театар само кратко вријеме био без опере и оперете. Послије него што је опера на неко вријеме умукнула, стала је отимати мах оперета. Пјевале су се мање опере или оперна дјела домаћих композитора, али за праву оперу није било — кураже!

А онда је дошао Трешчец.

Само је једног дана освануо као мраз или снијег у прољећу. Донле је био познат као вриједан новелиста и штоватељ покојнога Милетића, чије је сабране списе послје смрти Милетићеве издао.

И ето шта значи бити у Загребу популаран. Милетић је изишао на глас као управитељ театра. Трешчец је с њим некада, у младости, много друговао, а послје смрти издао његове списе и — постаде интендантом хрватског театра. Сад, ја не знам је ли с тога, што је издао Милетићеву књигу и пријатељевао с Милетићем, или јер се радило о томе, да се управа театра повјери земаљском чиновнику, који је и књижевниковао. Ако је ово потоње, онда се Трешчецов избор мора сматрати успјелим. За ово неколико година што управља театром показао је у пуној мјери, да се разумије у чиновничку управу. Они који имаду у театру посла казују да су доласком Треш-

чецовим осванули на свим вратима и ходницима фермани, који су свршавали са „налажем“, „забрањујем“, „заповиједам“. Треба наине знати, да је Трешчец дуго година дјеловао као окружни управитељ (котарски предстојник) у Фојници или у неком сличном мјесту у Босни. Ма да ја нисам боравио никада веома дуго у Босни, познато ми је, да је Босна на гласу са чиновништва.

Када Трешчецу рекоше да наш театар страда понајвише због тога, што је у њему нестало дисциплине, онда је морало доћи до оних „забрањујем“, „налажем“ и тако даље. Али театар није окружни уред, а глумци нису канцелисти, писари. Ну Трешчец, којег је штампа и јавност тако лијепо дочекала, Трешчец очито није све разлике између уреда и театра уважио. Он није слутио, да је њега кадар презрети његов слаби глумац само зато, што он није до онда ни примирисао театру, што је пуки чиновник и тако даље. Па сад избијте му то из главе. Докажите оном глумцу да Трешчец има најбоље намјере, и да он мора респектирати наредбе свога шефа, биле оне овакве или другачије.

Фијан, Мандровић! А, то је што друго! Они су на театру одрасли, они су с њим срасли. И ако су кадгод били неправедни, било је све театар и опет ради — театра.

Ну није Трешчец наишао на „становито неразумијевање“ само под кровом куће, која је њему повјерена. Ма да га је штампа и готово сва наша јавност дочекала с много љубави, нашао је он брзо прилику да се са штампом заквачи. Докинуо је извјеститељске улазнице и увео нешто „што по цијелом свијету (и у бечком Бургтеатру) вриједи“. Али наши људи неће да буду једнаки цијелом свијету, а напосе казалишни извјеститељи загребачких новина неће да их изједначе с бечлијама. Не с тога, што би им то било испод части, него јер Загреб није Беч!

Ми немамо много знаничних новинара и новинских сарадника. То је могуће неприлика, али се је показало,

да наши новински сарадници и новинари далеко другачије схваћају свој посао, своје дужности, своје позвање него рецимо бечки, берлински, пештански. У већини случајева наш је новинар осјетљив до крајности и поносан као племић. Без обзира на то какву награду прима и које му је мјесто код новина, он је увјерен, да га поврх награде иде признање јавности, будући да он свој посао не схваћа као плаћени чиновник, него као јавни радник или, још боље, као радник за опће народно добро. Учитељи и оцеви наших новинара били су у првом реду патриоте, а онда новинари, често управо из патриотизма новинари, пак је с тога посвема разумљиво, да и садашњи наш новинар не схваћа свој посао као судиончтвовање код каквог трговачког подузећа. И што је лист слободнији од трговачке и службене натрухе, то су његови сарадници осјетљивији и поноснији.

Трешчец очито није с тиме рачунао. Почео се освешћивати листовима који нијесу показали разумјевања за његове управничке способности... Након првога сукоба с новинарима попустио је и нагодио се с њима, али кад је видео да новине не узимају театарске улазнице као милошту, него као нешто што их припада, стао је опет одузимати улазнице. Тиме је дашто улио уље у ватру.

И тако је ишло све редом. Он глумца казни, глумац узбијесни, изгрди у приватном друштву „босанског стражмештра“, а Трешчец пл. Брањски изда налог, да му се имаде јавити, ако би који члан у приватном друштву, изван казалишта „критизовао“ управу, управитеља и тако даље. Окружница којом је то наредио, била је негдје објелодањена. Када је ствар продрла у јавност, разумије се по себи, да људи ненавикли овој „босанчици“ нијесу осудили недисциплиноване казалишне чланове него интенданта Трешчеца.

Још је Трешчец увео некоје новаторије. Међу осталима покладни маскирани плес према узору на вањским театрима. Прву годину како тако. Који су били те вечери у театру признали су да „загребачка публика нема

смисла“ за забаве такве руке. Друге године дошло је већ до спора између театарских чланова и Трешчеца, који је био увјерен, да су чланови дужни и ту вечер комедијати за што већи суфицит театарске благајне. Да не буде с члановима театра у вјечитој завадњи, били би га јамачно подупрли као што су то и прве године, али овако их је прошла воља. Човјек би помислио, да су то све неприлике, које би могле задесити сваког управитеља неупућена у театарски живот, у нарав театарског живота. Али Трешчец је увео и неколико новотарија, које се не могу испричати непознавањем театарског живота.

Знајући да је сваки интендант прије њега имао дефицита, завјетовао се да ће уништити те управо пословичне дефиците, па било то уз коју му драго цијену. Трешчец је опазио, што није било нипошто тешко, да драма терети театар, а оперета и опера носе. И јамачно је дошао до закључка, да људи, који полазе на драмске представе, представљају ону злосретну „неколичину“, која хоће да је театар за њих подигнут; а они који хрле на оперете и опере, то је онај прави, изабрани (!) народ, којему треба удовољити. Јасно је дакле, да је код евентуалне промјене програма најгоре прошла драма. Будући да људи не иду на домаћу драму, онда та драма не ваља и не вриједи. Његујмо дакле туђу и захтјевајмо другачију домаћу. Напросто онакову, какову публика тражи.

На ову женијалну мисао не би било тешко доћи, али је било јамачно мало теже као хрватски књижевник сједети на интендантској столици хрватскога казалишта и таковој мисли подати живота, привести ју животу, управо оживотворити. Трешчец је тај „кунст сдјелал“. Да се узмогне успјешно борити с новинарима и цијелом непослушном јавношћу, основао је казалишни вјесник, у којем је неки бечки Јеврејин за скупе и загребачким новцем плаћене огласе омогућио Трешчецу и казалишној управи прављење рекламе којекаквим комадима, често

пута минималне врједности. Шта се ту све није славило и у звјезде ковало?

Други корак к остварењу новог начина „његовања“ драме (хрватске напосе!) било је уведење драмских мјесеци и драмског жириа.

Драмски мјесец?

Код нас наине иду у театар они људи, који имају за то довољно времена, који се досађују, а имају средстава да си прикрате досаду. Ја не знам је ли такав и другдје, али верујем, да највећи контигенат казалишних посјетника сачињавају вазда управо овакови посјетници. Било би смјешно тврдити за све оне, који хрле у театар у досадне јесенске и зимске вечери, да иду у храм умјетности! Иду, јер не имаду камо другамо ићи, иду јер је то „фино“ и „нобл“, иду јер иде и сусјед, кум, стриц, и тако даље. Ишли би и на драму, која би била на полак добро приказивана, и на солидну, класичну трагедију, ишли би — јер се на покон мора ићи у театар. Да куда ћеш иначе. А тамо ипак човјек види тоалете, лијепо учешљана лица, састане се с разним знанцима, дозна за ситне градске скандалчиће и аферице, које ће истом сутра у јутро осванути у крајцаршким листовима. Дакле јесени и зими се мора ићи у театар. Но кад је тако, када ти људи баш морају у театар, онда ћемо им приредити оперете и опере, да тим рађе дођу. А драме ћемо приказивати у — љетним мјесецима! По могућности изван редовитог, годишњег абонмана и у засебном „драмском“ абонману. Она „неколицина“, која се одушевљава за драму, доћиће и у љетним мјесецима (када је и под ведрим небом вруће!) у театар. Ако наине имаду смисла за драму. А ако не имаду смисла за драму, онда је то само доказ, да загребачка публика не има смисла за драму, пак драму треба послати у провинцију, на путовања!...

Без сумње коректно и исправно мишљење о драми, загребачкој публици и позиву народнога хрватскога театра у опће, само од мале користи за драму.

А хрватска драма?

Ваљда хрватска драма не има какав привилегиј. За хрватску драму треба у осталом смислити још једну посебну установу. До сада је било пет шест хрватских драматичара. То је превише! Сватко би писао драме, али ми требамо само савршене, изврсне драме. Ако се на хрватском театру приказују којекакве француске и друге комедије и врло слабе ствари, само зато јер су и вани приказиване — глупости, одатле још не слиједи да се на тим истим даскама смију износити и хрватске драме, за које није евидентно да ће бити догађаји и — вући!

Да мржња ради неприказивања хрватских драма не падне на театарску управу, треба саставити театарски жири. Тај театарски жири добит ће на оцјену оне драме, које театарска управа не кани приказивати. Зато ће жири бити састављен од три „посвема слободна“ члана театарске управе (интендант, драматург и директор драме) и четири књижевника, који пијесу чланови театра. Између ове четворнице вазда ће се наћи барем један, који ће бити за то да се драма не приказује. А нађу ли се двојица, онда је ствар у реду. Три члана управе вазда ће бити барем од прилике истога мишљења, па када их у том мишљењу „подупре“ још један или два члана жириа, онда је — жири — закључио и тако даље. Интендант може дакле аутору све обећати, једнако му може драматург све признати, али кад се састане жири, онда је — жири — закључио!

И ово је измислио за његовање и заштиту хрватске драме хрватски књижевник! Чисто је тешко у то повјеровати, а ипак је тако! На интендантској столици сјеђаху непризнати књижевници (трагед Фијан, Адам Мандровић, оперни пјевач Хрељановић) и ниједан није требао овакав жири. Приказивале су се хрватске драме кадгод боље, кадгод лошије, јер су сви ти људи знали да се драмски писци обично не рађају готови. Знали су, да би било од прилике исто захтјевати од драмског писца нека напише одмах први пут посвема успјелу драму, као што и захтјевати од кипара, да створи одмах први пут

дobar, савршен кип. Драмски писац мора видјети своје дјело на позорници, мора видјети гдје гријеши, у чему може да се дотјера, што је предност његова рада, а што мана. Дашто, не вриједи то за сваку драму. Али у онаковим случајевима када гледе драме нијесу сјегурни они који се баве искључиво театром, онда ће још мање моћи одлучити ткогод други. У случајевима у којима влада неједнодушност вазда је мањи гријех приказивати него одбити, јер аутору иначе управо ништа није поможено, имао он и најбоље и најозбиљније намјере.

Хтио бих видјети кипара, који би на темељу самога нацрта или цртежа кипа, што га је одлучио извајати, могао дотјерати свој посао. Али Трешчец је увјерен, да наш театар не смије бити „покушалиште“ за хрватске драме, него само за стрпљивост и добродушност хрватске публике док гледа преведена слаба дјела. Без обзира на то, што је веома удобно чекати док се Хрватској јави и нашем театру донесе драму хрватски Шекспир, Матерлинк и Аристофан, а много теже упутити хрватског књижевника, како треба писати драме, нијесу установе жириа и драматског мјесеца ни иначе уродиле добрим плодом за драму.

Да видимо.

Откако жири постоји, ако се не варам, изнесене су на нашој позорници „Госпођица од телефона“, „Ван с туђинци“ и, чини ми се, „Златокоси краљевић“, све дјела једнога (односно двојице) аутора, затим: „Красуљица“, „Ируд“, „Ивичина кариера“, „Душе“, „Стана Бинчића“ и још једно мање дјело, шесторице других аутора. Дакле од једнога три новитета, а од шесторице од сваког по један. Новог аутора није изнијела управа Трешчеца ни једнога! Ја нећу улазити у оцјену тих новитета, али сумњам вјерује ли и Трешчец у то, да ми већ имадемо хрватског Шекспира или Матерлинка. По његовом поступку изгледа да је обрнуто, јер наш народни Шекспир — Матерлинк није требао доћи пред жири, али то и опет ништа не мијења. Па да Трешчец изда и

троструку повољну свједоцбу „Госпођица од телефона“, и тим затјера у неприлику своје знанце и пријатеље, ја бих и опет сумњао јесмо ли у хрватским комедиографима добили барем једнога аутора „Ноћи трију краљева“.

Жири је сувишан док на управи сједе књижевници, који су кадри просудити квалитет понуђене радње, али када је већ основан, онда би морао вијећати о „Госпођици од телефона“, као што је вијећао и о „Душама“. То је барем јасно! Ако није, онда би могло бити само увредљиво по онога, тко је жири саставио, тко га треба, тко га сачињава и тко преда њ ступа.

Коначно се установа жириа показала и доста неподесном с чисто техничких разлога. Догађало се, а догађа се и сада, да писац мора чекати по пет, шест и седам мјесеци на одлуку управе, јер чланови управе нијесу поспјели прочитати радње, јер цензура није рекла своју и тако даље. Сада гдје умјесто четворице (три члана управе и цензор) треба да прочитају драму осморица, по готово запиње. Чему све ово? Управи је вазда било слободно примити и приказивати што је хтјела, а одбити што јој не одговара. По оном што изнесе лако је створити суд о њезиној способности пресуђивања, о њезином укусу и умјетничким назорима.

И друга установа (драматски мјесеци) није уродила богатим плодовима. Она је никнула у најповољнијем случају из жеље, да се већа пажња посвети опери. Код нас су се и прије изводила оригинална хрватска гласбена дјела. Ова је сезона донијела између осталогa двије гласбене новости. Аутори (композитори) су им Хрвати, али да ли те опере носе сва обиљежја хрватске гласбе, о томé је ваљда слободно посумњати. — За ове стечевине једва да је драма заслужила „драматске мјесеце“.

У последње вријеме открила је управа, да би се њена гибивост дала најбоље показати тиме, да театар путује. Равнатељ опере путује у Лондон, да ондје „прослави хрватску гласбу“; наша опера путује у Сарајево, по Далмацији и у Београд — и опет да прослави хр-

ватску гласбу; чланови опере издају од згоде до згоде признанице и похвалнице управи, управо интенданту, управо ради тога јер је отац наше помлађене опере, а интендант се одушевљава (у „Југу“) за путујући систем и навјешта у њемачком службеном листу еру путујућег театра. Оперета ће путовати по Италији, да се на лицу мјеста освједочи како је Италија стекла толике глумачке и пјевачке дивове, а драма ће, ваљда за сада, путовати само по хрватској провинцији, да докаже Загребу како он нема смисла за драму...

Да је ову замисао путовања и путујућег театра стао оживљавати и изводити театарски човјек, рецимо Милетић, Фијан, Мандровић, било би разумљиво; али када то чини Трешчец, када то чини да се смањи дефицит, онда је неизбјеживо, да већ код другог или трећег путовања дође рецимо до — грдних неспоразумака. Треба само разговарати с члановима нашег театра о путовању и гостовању на Цетињу, па с члановима збора о гостовању и путовању по Босни и Далмацији. И док наша опера и оперета путују, а драма у Загребу ради, пјевају се у Загребу пред пуним кућама, усред љета, „изабране“ оперете „Цигански барун“, „Јесенске вјежбе“, „Шумарева Криста“ и тако даље, као за пркос Трешцецу, који је држао, да су љетни мјесеци у Загребу добри само за нашу драму.

Зачудит ће когагод, да се ја у овом листу толико бавим хрватским театром, његовим приликама и неприликама, али нека знаде да ја то учиним у којем хрватском, загребачком листу прибавио би му барем ту неприлику да му и интендант одузме улазницу, ако ју још прима, а на себе би навукао сумњу да с театром желим ступити у било какове везе, а то — ослободи бог!

Андрија Милчиновић.

ИВО ЋИПИКО.

(3)

IV

Као ни у његовом схватању природе, ни у схватању живота, личности и љубави, Ћипико нема ничега романтичног, и ако смо навикли да пантеизам махом налазимо код романтичара. Напротив, у тим схватањима, на први поглед Ћипико има став једног ортодоксног реалисте и позитивисте. У првим својим збиркама, Ћипико се приказује као неузбудљиви посматрач и незаинтересовани критичар „приморских душа“. Он увек прича догађаје на начин каквога старога хроничара који прича што су „очи виделе и уши чуле“ и, уз то, на начин човека који прича извесне историје у каквом уметничком циљу. Каткада само избије јаче његова личност, изиђе из резерве, и почне да говори у своје име. Али, кад се ти спорадични његови случајеви из првих приповедака узму у обзир, и доведу у везу с доцнијим приповеткама и романима, у којима се његова личност све јаче приказивала, лако ће се приметити да се он врло често крије иза својих личности, и да се од њих не може да одвоји. Његове личности нису онолико његове, колико су Станковићеве личности Станковићеве, што му само користи а не шкоди; али, и ипак, оне су личности које су и сувише јасно „гледане кроз један темпераменат“. То, наравно, није његова мана. Тај случај је случај свих јачих уметника у свима књижевним и уметничким родовима. То је, напротив, његова врлина од које се он јако бојао у својим почетним радовима, и стога је своја схватања

бацао у позаднину. Доцније, ослободивши се реалистичког схватања какво је владало у доба његових књижевних почетака, и ставши на своје ноге, почео је да даје маха своме личном схватању. То лично схватање избија у општем схватању личности, у њиховим карактеристикама и ситуацијама у којима се приказују њихове извесне особине, у њиховим наклоностима, њиховом схватању љубави, и тако даље.

Сваки јачи писац има *своје* огледало у коме се огледа сав спољни свет. Оно даје лични акценат, оно боји личном бојом све што се у њему огледа. То је нека врста огледала које све преображава на свој начин: оно репродукујући продукује. И Ћипико је један од оних ређих писаца који, као у његовом осећању природе, себе ставља у своје личности у једној мери која није онако претерана као у Борисава Станковића. Као такав, Ћипико више припада најновијој приповедачкој генерацији него ли оној с којом је почео око 1898 године, ма да и са својом има пуно веза. Са својима (Станковић, Кочић, Ђоровић), он је унео умерени реалистички метод и таква иста основна схватања књижевнога рада; с доцнијима (Вељко Милићевић, Вељко Петровић), сем ранијег, и стављање личних схватања у први план. Његово схватање, и ако у основи реалистичко и позитивистичко, много је сложеније, модерније, и мање доктринарно, од схватања генерације која му је претходила: Глишић, Веселиновић и Свет. П. Ранковић. То мало сложеније гледиште на свет и људе и чини његово књижевно дело вишим и више људским од књижевних дела генерације која му је претходила.

Када се баци један општи поглед на Ћипикове личности, види се јасно да Иво Ћипико воли здрави живот, да он прича историју нормалне личности, оне која иде општим колосеком живота, и која мисли и осећа као што мисли и осећа цео свет. У његовом делу, једна је или две личности (Др. Марио, и један доктор из романа *За Крухом*) које су нешто даље од људске нормале; али,

за њих Ћипико нема много симпатије: он их црта олако, са две црте, и ставља стално у позадину. Такво схватање живота и личности, врло је природно за Ива Ћипика. Оно је резултат његове љубави према природи, и његових симпатија за „просте душе“ обичних сељака. Отуда, за њега постоји поезија здравога живота: кршнога младића, на раду, под сунцем, здраве и једре жене, поезија два љубавника који су у страсти, поезија земље која је изорана и која се пари на сунцу; он воли, и налази поезије у томе да види здравога сељака засуканих рукава, жуљевитих руку, опаљена и испуцана лица; једру девојку набреквих прса која је рођена да продужи фелу. Ћипико је песник и приповедач Здравља, Снаге и Живота. Његове су личности здраве, жедне живота, и задовољне у просто. Њих не мори ништа танано, ни дубоко, нити што није непосредно везано за земљу. Оне знају, углавном, за она три Раблеова глагола: „јести, пити, спавати“. Додајте томе сексуалну страст, па сте, углавном, исцрпили њихов унутрашњи живот. Реч Ива Полића: „Лијеп је ово живот!“ лозинка је целе велике поворке Ћипикових личности. „Oui, la vie est un bien, la joie est un ivresse!“ Антица, у седамдесетој години, на питање пишчево: „Али вам је жао умријети?“, одговара: „Да ме није жао? Нека ме овако старе, само да ми је живјети!...“ (*Антица*). Карактеристике су Ћипикових љубавних парова да су „здрави“, „пристали“, „лијепи, здрави и снажни“; њихов „флерт“ је да Јере дохвати Кате око паса, да је силно и страсно стегне, и љуби и уједа по врату, док дијалог тече: „— Ух! што си врућа! Ка' горућа пећ. — Пустите ме! Удавићеш ме... Мируј рукама!...“ Кад пак господар Цветин тражи од Цвете слику да је пошаље у Америку Спасоју који хоће да се жени, а Цвета се размишља да ли да је да, сам Ћипико упада: „Али природни закон жене да потражи човјека, надвлада двоумицу, и у задњи час одлучи се“; другом пак приликом, он сам излази из историје и говори о љубави називајући је „страсни природни занос“. Марко пак, у лепој

приповетци *Антица*, гледајући Антицу, размишља: „Лијепа је и јака је“, а после, у разговору, кад је ухвати за руке, каже јој: „Јаке су ти руке. Бићеш добра на послу...“ Уопште, његово схватање љубави је схватање једнога позитивисте. Његова љубав је љубав ради одржања расе, земаљска и пүтска љубав, љубав једнога натуралисте Золина или Балзакова кова: сваки Ханс треба да нађе своју Грету. Насупрот патриархалном ашиковању из првих приповедака Јанка Веселиновића, и оних око њега, Иво Ћипико, као и Станковић и Кочић, и Ћоровић, држи да је љубав „дрхтај и задах пути“. Само, и ипак, Ћипикова је љубав здрава и поштена, као и љубав у Светозара Ћоровића, насупрот љубави у Станковића која је љубав љубави ради: ласцивна, страсна и, каг-када, перверзна. Ћипикова је љубав природна, шовинска, љубав — потреба. Маша, из *Паука*, нарочито је карактеристична за та његова схватања. Маша, удата а без деце, хоће децу, и отворено то казује своје будућем љубазнику: „„Што је корист кад немам порода... Ах, назвати се мајком твога дјетета, Раде!“ И, изнебуха, ухвати га за главу и прислони је на своја њедра... и љуби га гдје дохвати... „„Раде, опрости! Али, не могу без тебе...““ У *За Крулом* карактеристичан је, у том смислу, однос Ива Полића и Кате. Кад Иво Полић позива Кате у боровик да уживају живот, он овако заљубљено пева: „„Ајдемо!“ — понавља он и дрхће му глас, а у глави му је усађено мјесто гдје ће је повести. Па у раздраганом стању, да јој сву своју љубав и сласт што је осјећа, у душу пресади, говори јој: „Чујеш, како нас море одоздо зове!.. Боровик дахће за нечим силним; не чујеш? А ноћ нас крије и њени шапатљиви гласови пуни су љубави... Ајдемо!“ — шапће јој, и руком је обухвата око паса.““ Кад пак Иво Полић машта о својој љубави коју је оставио у великоме граду, он је замишља „простом и здравом“, и додаје: „Силна природна страст надјачаваше сваку мисао. Тражијаше њено тело и њену младост“. Такав је исти однос између Јере и Кате. Кате,

у приповетци *Крај Мора*, на обали, чека Јера да се врати с мора. Он долази: „„Дјевојчица га нехотице угледа. Упаде јој у очи го, кô од мајке рођен. Бокови му се тресли, тијело поруменило и с једне се стране златило од сунца. — „Кô саливен је!“ шапну она.““ Такви су исти и односи: Раде и Божица (*Пауци*), Радивој и Цвијета (*Пауци*), Јуре и Јелка, Марко и Јелка (*Јелка*), Павле и Јана (*Погيبة кô од шале*), и тако даље. Уопште, цело је Типиково дело једна глорификација природске и живинске љубави, једна поезија здраве пүти, једна кантика страсти, један псалам одржању феле.

Уз то, тако схваћено осећање љубави, реалистички и позитивистички, иде и још једна особина која је у доста тесној вези с горњом. То је његово детерминистичко схватање личности. Оно није доктринарно, и не примењује се на све личности; оно је импресионистичко. Иво Типико га употребљује тамо где му изгледа потребно да га примени, да би објаснио неке од особина својих личности. Да би, например, објаснио колико толико чудну природу Античину, он је објашњава, допуштајући јој да сама каже: „Ни ја не познајем ни оца, ни мајке!...“ Говорећи о њој даље, а да би објаснио њену савест и чежњу за слободом, Типико је конструише из њенога порекла, из „шкоља“ по коме је овце пасла, из мора у коме се вазда купала, и жала по коме је она лежала парећи своје страсно тело. Говорећи о Цвети (*Цвијета*), он је тражи у целој њеној породици и, још и више, и у раси из које је („Са црногорских брдина у себи добијела је јаку здраву клицу...“).

Али, из свега овога досада, не треба закључити да је Типикова савест уједначена, систематисана, да је он природа у којој су сва схватања тесно везана једна за другу. Типико је, као и сваки модернији дух, и сувише компликован да не би „мирио контрадикције“, и да не би у себи наишао на схватања која нису у једноме обичном реду на који су навикли духови који су, како их Мопсан назива, „уређени као деловодне књиге“. Из Типика,

као и из свих компликованијих људи говоре више људи који се потпуно не морају слагати и који се, понекад, потпуно разликују. Раније су поменуте неке особине које одступају од његовог главног схватања: његов мистички и фаталистички део пантеистичког схватања природе, на пример. Имала би да се прикаже још једна особина. Углавном, Иво Ћипико је, кроз своје дело гледан, врло здрав приповедач, весео и снажан, писац који осећа „joie de vivre“; и то је главна артерија његових природа. Али сем ње, има и једна споредна, и са другачијом крви. У извесним његовим приповеткама, и у извесним деловима неких, осећа се једна чудна смеса меланхолије латинске и словенске расе: од латинске, нешто рационалне меланхолије људи који су резигнирани због нечег што је у непосредној вези с нашом природом, и од словенске, она виша меланхолија која долази због немогућности општег сазнања, она фаталистичка меланхолија свих бољих словенских писаца која је везана за све што је у природи. По основном расположењу такве су личности, — ја још увек мислим да писац позајмљује своју природу својим личностима, — такве су личности: Даринка (*На Мору*), Цвета (*Цвијетџа*), доктор Марио и, нарочито, Антица; она Антица која, у име словенске, широке и чежњиве, меланхолије и у знак свог промашеног живота, сваки дан излази на „шкоље“ и са своја два црна ока, као млетачки лавови, чудно гледа на море, и ишчекује нешто непознато...

V

„Ми кажемо да је лепо све оно што је просто, све што нема сувишних делова, све што тачно одговара циљевима, за све што је везано за целину, за све оно што служи као посредник између противних ствари“.

(Емерсон: *La Conduite de la Vie*, p. 261).

Док још није стао на своје ноге, у почетним радовима својим, оним из *Приморских Душа*, Иво Ћипико

је био, једним делом, у атмосфери Јанка Веселиновића: тај начин причања, то схватање људи, начин развијања и укрштања, истоветност у „mise en scène“; једном речи, у целом, да тако кажем, ставу и држању било је нечега од става и држања Јанка Веселиновића. Да карактерише, он ће почети: „Павао је био јединац, и то какав јединац. Здрав, јак. Не стаје њему нико на стопу. И зимус кад се у комшилуку млађарија каменом надбацивала, није га мајка родила, ко би га надбацио...“; или ће отпочети: „Има двије године, што се Павле загледао у Јању. Како и не би, кад је сваки дан пред очима му, а Јања опет кршна цура, умиљата и слатка...“; или како ово непосредно избија из Веселиновићевог схватања: „Оно једно за другим пристаје, баш кô да им је суђено“, док дијалог тече: „— Ој! — Поћерај даље. — Јок! нека их овдје“.

Али, у тим истим радовима, — ми још говоримо само о почетним — виде се и све лепе особине једнога приповедача који има дара: вешто причање, одабирање момената, логично развијање, добар распоред ситуација, живот у кретању, лепа употреба контраста која је његова нарочита одлика и, нарочито, мера, мера у свему. То је прва и нарочито потребна особина: не бити једностран, не преоптерети један део приповетке, не претерати ни у развијању ни у закључку; мера је особина која је одсудна по једног приповедача, и без које и врло талентовани писци дају врло слаб утисак. Типико је ње имао и у својим почетним радовима, и онда када је имао доста слабих страна, и појмљиво да му се та особина само могла да развија и да врло лепо изгледа онда када се отресао неких мана и традиција из првих радова. Као што рекох, Типиков снажни таленат избија снажно још у првим радовима. Његова прва приповетка, *Погибе као од шале*, нарочито је карактеристична за Типиков таленат, јер он у њој даје неке од својих основних особина. Кад Павле погине, у тој приповетци, Типико овако декорише и поентира целу ситуацију: „„Зној се осу по

његову лицу. Блијед, укочен, гледао је око себе. — Мало даље, у грму, звиждао је кос. Рађало се је сунце, и одмах поче да грије сву природу. У шуми је све оживјело. Цвркут птица допираше са свију страна. Живина су опет подаље мирно пасла. Пас је негдје штекнао. Једна сунчана трака продре кроз гране и падаше му на лице. Наједном задрхта, окружи ногама, зајаукне, обрне се... и бијаше мртав. — „Погибе ко од шале!...“ истисне болно комшија му Јосо.“ Овај крај Ћипикове прве приповетке показује писца од дара. Цео „procedé“ је врло леп. Пошто је описао догађај између лугара и жандарма, с једне стране, и Павла с друге стране (да би ефекат био јачи, Павле је заручен с Јаном), Ћипико с догађаја и жртве, прелазећи на пеисаж, на мах прави контраст који је стар, али још увек ефективан. Насупрот Павлу који умире, — рађа се сунце, кос звижди, шума оживела, а један сунчев зрак, продрев кроз гране, пада на мртачево лице; и, као поента свему томе, изненадно несвесно и тупо, приповетку затвара глас Јосов: „Погибе ко од шале!...“ Ту има контраста који је складан и који везује, има изненађења, наглих обрта који су ефективни, живости, драме, боје и, нарочито, оне сложене простоте коју имају само писци од дара.

Доцније, са другом и трећом збирком приповедака, и првим и другим романом, Ћипико се све већма развија. Углавном, његове старе особине остају, развијајући се и диференцујући, мана се ослобађа, развија неке нове особине, врло добре и нимало обичне, и добија неке недостатке који се могу да нађу и код врло великих писаца. У томе смислу, о Ћипику се може говорити као одличном пеисажисти; као писцу који уме уметнички да оперише са контрастима; као писцу који уме да нађе детаље; као писцу који уме вешто да води приповетку и управља, задржавајући је, читаочевом пажњом; и тако даље. Тако исто, може се говорити и о неким манама које су неминовне и код најбољих приповедача.

(Наставиће се).

Бранко Лазаревић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ЈОВАН СКЕРЛИЋ, СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ, ЊЕГОВ ЖИВОТ,
РАД И ИДЕЈЕ. Београд, 1910.

I

Као што се по наслову види, Г. Скерлић је хтео пре свега да нам да једну биографију Светозара Марковића. То је било врло потребно. До сада ми нисмо имали ниједне књиге о његовом животу. Ко је желео дознати што више о његовом животу, морао је претурати старе некролошке белешке по разним листовима и часописима.

Г. Скерлић је успео прикупити много нове грађе. Он је имао највећи део Марковићеве преписке (која је, као што се зна, била велика: Марковић је волео да пише дуга писма, на руски начин, пријатељима и пријатељицама с којима је живео у некој врсти духовног комунизма). Г. Скерлић је разговарао скоро са свима његовим савременицима који се још налазе у животу; њихов број није тако мали. Један доцнији биограф не би могао доћи до свих тих података до којих је дошао Г. Скерлић. Доцније, Марковићеви савременици били би сведени на мањи број него данас. Исто тако, ко зна шта би доцније било и од његове преписке, која се, данас још, чува брижљиво.

Г. Скерлић је осветлио многе моменге у Марковићевом животу. Тај живот имао је читаву једну тајну страну. Марковић се није ограничавао на то да пише

по новинама и говори по омладинским скупштинама. Он је делао по затвореним политичко-књижевним круговима, и по тајним револуционарним одборима (и то не само нашим него и страним револуционарним одборима). Сва та више или мање подземна радња, први пут у књизи Г. Скерлића, изилази на видело. Ми сада знамо каква су била та скривена ђачка друштва која су се 1871 и 1872 склапала под његовим импулсом овде у Београду; знамо шта је било у ствари с његовим тајанственим припремама у Новом Саду за један устанак у Босни и Херцеговини, и знамо његове праве везе с Интернационалом и његове праве односе с Бакунином... Ономе што се до сада знало о Марковићу, Г. Скерлић је додао једну нову главу, која би се могла назвати: Марковић као завереник и практични револуционар.

Узета као литетарно дело, ова биографија Светозара Марковића спада у најбоље биографије које у опште имамо. Као писац књижевних биографија, Г. Скерлић је већ довољно посведочио своју вештину; он изгледа као саздан да ту, код нас, прилично занемарену књижевну врсту однегује и усаврши. Он има врло добар tempo у причању, ни сувише брз ни сувише лаган, ни тром ни задихан, — прави приповедачки tempo. Он се не губи у причању; тако рећи, не зна за дигресије; епизоде, у колико их има, развијене су с ретким осећањем мере, никада на штету главне ствари. Факти код њега никада нису набацани него сређени, — повезани између себе, и то чврсто повезани, — груписани тако да сав свој ефект произведу. Овде онде тежња за ефектом осећа се може бити више но што би требало, али то је заједничка судбина свију виртуоза да неки пут покушају дати више но што се може.. Што је главно, Г. Скерлић уме да унесе у своје причање живота, покрета, драме. Марковићев живот он проживљује поново, пролази у својој машти кроз све његове борбе и страдања. Говорећи о том великом борцу, он и сам долази у једно борбено расположење, и његова реченица звони јасно и смело,

као бачена у лице неком невидљивом противнику. Причајући шта је све Марковић поднео од власти, он је узбуђен као да су се ти поступци власти јуче десили и као да он први има да их жигоше... Најзад, не треба заборавити ни стил Г. Скерлића. То је један врло ефективан стил, — топал (једна реткост у ово време сувих, хладних, или, што је најгоре, лажно топлих стилова), природно и неусиљено ораторски, с нечим изодољивим у свом широком ораторском ритму, што повлачи собом читаоца и преко његове воље. Општи и апстрактни изрази врло су ретки код Г. Скерлића; он пише конкретно, раствара појмове у њихове материјалне појединости, даје оне изразе који изазивају слике у нашој машти; ако и за чији стил, то се за његов може рећи да има боје и да има рељефа. Његов је стил чист од изупотребљивих фраза; скоро сав у срећно скованим или на нов начин окренутим изразима; са смело скраћеним обртима који олакшавају реченицу, дају јој живости и полета. То је један стил свеж и крепак, који живи и који дејствује. Тај стил, спојен са моћи течног, јасног, срећног причања, и са драматичном маштом, начинио је књигу Г. Скерлића једним делом не само од велике научне него и од велике литерарне вредности.

Ми смо, дакле, добили једну биографију Светозара Марковића, исцрпно документовану и бриљантно написану, једну биографију, која ће, вероватно, остати дефинитивна. После такве једне биографије, више но икада, има смисла запитати се какав је био управо човек Светозар Марковић?

Прво што пада у очи, то је да је Марковић врло рано почео осећати свој позив социјалистичког апостола. Још као ђак, у својој двадесет првој или двадесет другој години, он је гоњен изодољивом унутрашњом потребом да прекине свако даље школовање и да брже боље стане проповедати српском народу социјалистичке идеје. Обично се узима да је он прекинуо школовање стога што му је била одузета државна помоћ, после једне одвећ

слободоумне критике на Намеснички устав. До књиге Г. Скерлића и ја сам мислио тако, али сада мени изгледа да би Марковић и без тог сукоба с Намесничком владом био напустио школу. Њега је био обузео неки немир који му није више дао да седи на школској клупи. Као што има ђака који беже у глумце или у мрнаре, тако је и Светозар Марковић морао, пре а после, побећи из школе у политику. По том почетку види се јасно његова природа: то није био социални мислилац, него социални агитатор. Социални мислиоци развијају се спорије; њихове се идеје сређују тек пошто су дубље познали друштвене односе и јавне послове; то није проста случајност да су и Макиавели, и Монтескије, и Берк, своја најважнија дела написали тек око својих четрдесетих година. Социалним агитатором може се постати доста рано. Потребна је само извесна јачина уверења, извесна страсност и једностраност у идејама, извесна интелектуална заслепљеност, и уз то, наравно, извесна жудња за борбом и авантуром. Све те ствари могу се имати и у младим годинама, — управо то је доба кад се оне најпре и имају.

Фанатик као што је, Марковић долази у Србију с дубоким уверењем да га у њој чека једна велика мисија. Наш државни живот упућен је од самог почетка рђавим правцем, и он је тај који треба да покаже свету ту почетну погрешку. Он носи у глави готов план о једном основном политичком и економном преуређењу које би се код нас имало извршити; тај план почиње он излагати како је ногом закорачио у Србију, пре него што је ишта стигао да види на лицу места својим очима. Он не проучава и не проматра ништа. Он само проповеда. Сви проблеми нашег државног и друштвеног живота изгледају му прости и лаки, — и, што је главно, за све има једно исто решење, оно које је још као ђак нашао. То самопоуздање које видимо код Марковића, својствено је свима мономанима, почев од несрећних изналазача па до религиозних фанатика.

Такав човек као Марковић могао је заједнички радити само с онима које би сâм васпитао за своје једномисленике. Са свима осталима морао је водити борбу на живот и смрт: толика је била разлика између његових идеја и идеја осталог света. Његова тежња да начини једну нову, једну своју групу, сасвим је, дакле, разумљива. Г. Скерлић каже да Марковића није руководила никаква лична амбиција кад је изазвао расцеп у Омладини. Колико је код њега било таште жеље да буде вођ, ма и једне мале групе, то је тешко знати. Али да фанатици као он не могу а да не праве своју секту, то ми изгледа савршено доказано.

Социалист, следбеник „Интернационале“, Марковић није имао своје праве публике; у његово време, код нас је било још мање радника него данас, кад их нема врло много. Али, нове и бунтовне, његове су се идеје могле допасти, с једне стране, младим људима, — с друге, свима онима који су били у рђавим материјалним приликама. Марковић се стога обраћа на љаке и на занатлије. У то време он још не потстиче своје следбенике на политички рад. Ђаке упућује да праве затворене клубове у којима ће се о социализму водити више теоријски разговори. Занатлије упућује да се удружују у произвођачке и потрошачке задруге које ће им помоћи да поправе своје материјално стање, и у исто их време привикнути на заједнички живот и рад будућег социјалистичког друштва. Марковић се ограничава на давање теоријских и практичних поука из социализма; он је врло вредан професор те „нове науке“; али прави политички агитатор који незадовољне и немирне елементе прикупља у гомилу противу владе, он још није.

Ипак зато тадашња је влада врло неповерљива према њему. Јер, и ако свој задатак схвата сувише професорски, Марковић остаје један противник „постојећег стања“, који у својој критици иде даље него ико пре њега. Влада га узима, дакле, на око, и испред њеног гоњења он се склања преко границе. Он тешко подноси

изгнанство. Самоћа, повлачење у себе, мирно и спокојно размишљаше далеко од света, није оно што он највећма мари. Сувише експансивна и борбена природа, он чезне за „практичним радом“; борба за идеје милија му је него само размишљање, саме идеје. И зато, једног лепог дана, он се враћа у Србију, и ако му се ту могло десити да одмах буде затворен.

Говорећи о Марковићевом повратку у Србију, Г. Скерлић тврди нешто што бих ја могао примити само с извесном резервом. Он каже да се у то време у Марковићу извршила једна велика промена; на место програма Интернационале, који је дотле заступао, он износи један други програм, који је више политичке него социјалне природе. С тим програмом настаје његова друга фаза, — фаза више демократска него социјалистичка. Марковић је увидео да у једној земљи без радничког реда социјализам не може имати много практичне вредности; увидео је такође да се у нашој земљи народ налази под туторством бирократије као у каквој полицијској држави XVIII века, и да стога, пре свега другога, ваља радити на политичком ослобођењу народа. И на основу тога Г. Скерлић закључује да Марковић није био утопист, да је он био способан да се поучи и поправи искуством, имао једну здраву и трезвену памет, која пре а после нађе прави пут.

Да је у Марковићу била наступила извесна промена, ја не спорим. Ја само држим да ту промену Г. Скерлић представља дубљом но што је била. Марковићево удаљивање од социјализма мени не изгледа тако велико као Г. Скерлићу. Што се тиче његове трезвености, ја мислим да је њему баш она недостајала, и то у свима његовим фазама подједнако.

Ево како ја схватам Марковићев преображај. Гоњен влашћу, он је увидео да у једној полицијској држави као Србија социјалистичка пропаганда не може успевати ни у свом најневинијем облику. Брз и енергичан као што је био, он је одмах закључио да код таквог стања ствари

не остаје ништа друго, него да се промени систем владе, и то што пре. Владу треба одузети бирократији и предати Народној Скупштини; састављена махом од сељака, Скупштина неће војевати противу социјалистичких идеја, које само великима и богатима нису могле бити по вољи. Према овим новим погледима Марковић подешава цео свој начин рада. Он се више не бави искључиво ђацима и занатлијама, он тражи везе са скупштинарима из народа, са сељачким политичарима, који се вечито жале на велики порез и вечито вичу на капетана. За разлику од ђака и занатлија, ови људи представљају једну политичку снагу првога реда. Покушавајући да њих задобије за своје идеје, Марковић постаје што дотле није био, — прави политички агитатор.

Али све ово више је промена методе него промена циља. Марковић, истина, усредсређује пажњу на политичке реформе, али политичке реформе он сматра само као увод у друге, много дубље, чисто социјалне реформе. Он је остао социјалист као што је и био. Јер ево које су главне тачке његовог програма у то доба: „уништити *сасвим* данашњу управну систему“; централну управу предати једном скупштинском одбору; државну полицију укинути, и полицијску власт поверити општинама; судове такође укинути; на место њих завести изборне судове, о трошку парничара; „уништити сав дуг који лежи на земљи земљорадничке класе“; одузети земљу сваком ко је не ради, и предати је општини; „ради осигурања српског сељака од пролетаријата, преобразити сву земљу из приватне својине у општинску.“ Треба имати на уму да је то његов *минимални* програм, за који се Марковић боји да не изгледа сувише опортунистички. Народна би Скупштина имала да га оствари, чим би добила владу у своје руке.

У том програму ја видим две главне социјалистичке идеје: дезорганизовање државне власти и укидање личне својине над средствима производње. У Марковићево време, социјалисти су били начелни противници државе,

мислили да се она може преобратити у савез слободних општина. Марковићев програм, такође, управљен је противу државе; он укида државну полицију; укида државни суд; преноси сву централну управу на Скупштину; он лишава државу њених животних органа; шта онда остаје од ње сем празно име? Његов програм управљен је не мање противу личне својине над средствима производње. Он укида, истина, личну својину само над земљом, али у једној тако земљорадничкој земљи као Србија, нарочито као Србија у Марковићево време, друга средства производње нису била од велике важности. Једино чиме се Марковић разликовао од социалиста свога доба, то је у овоме: код социалиста његовог доба револуционарне тежње још су биле јаке; њихово претварање у једну парламентарну странку још није било извршено. Марковић, на против, био је пошао парламентарним путем а не револуционарним. То је јамачно разлог што Г. Скерлић држи да је он био практичан и увиђаван. Али ја бих имао да приметим да је Марковић самим приликама био *приморан* да пође парламентарним путем: код нас није било радничког реда с којим се могла правити револуција. Иначе, Марковићев минимални програм одаје све пре него практичност и увиђавност. Једном народу малих сеоских газда, где је „захватање“ постало, тако рећи, народна страст, Марковић препоручује преобраћање земље из приватне својине у општинску. То за цело није било ни практично ни увиђавно.

По Г. Скерлићу би изгледало да се Марковић „развијао“, поставши од занесеног следбеника Интернационале један практични борац за демократију. По мом мишљењу, Марковић је, у току времена, променио методу, постао политичнији; али у његовим главним идејама ја не видим никакве еволуције. У опште, ја не верујем да је Марковић био од оних људи који, под утицајем искуства, сазревају, добијају стварније погледе. То је био један фанатик и један сањало; његова се снага састојала у томе што се могао сав унети у своје идеје. Такви су

људи слабо осетљиви за стварност; њихов им сан изгледа жив као јава, а јава магловита и нејасна као сан. Њима није дано да се стално и мирно развијају под утицајем искуства. Они остају увек једни исти, имају нешто од укочености успаваних људи. Ако би се једног дана и десило да се, под каквим бруталнијим ударом судбине, тргну из свога заноса, то бива нагло, из ненада, без претходних припрема. То неочекивано, то сувише јако искуство дејствује као отров; услед њега човек не постаје зрелији него постаје разочаран. Занесењак каквог смо га видели у његовом почетку, Марковић се могао мењати или врло мало или сувише. Праве еволуције код њега није могло бити.

Остављајући на страну ово питање о Марковићевој способности за „еволуирање“, ја налазим да је Г. Скерлић тачно одредио Марковићев тип. По његовим речима, то је јакобински тип, али пренет у један словенски народ, — дакле, умекшан и разблажен. Један Сен Жист који би имао „словенску душу.“ Г. Скерлић не крије своје симпатије за тај тип политичког идеолога. И ево како их он правда. Ма какве биле Марковићеве идеје, тачне или нетачне, Марковић им је посветио све што је имао снаге и живота, што је без сумње један акт велике моралне енергије. Код нас, он је покушао да место оног вечитог и тако ситног интересовања за лична питања пробуди интересовање за начелна питања; по његовом схватању, политичка борба имала је да буде сукоб идеја а не сукоб интереса и амбиција. И за тим, по мишљењу Г. Скерлића, такви идеолози као Марковић права су реткост у нашој земљи. У другим земљама где их има више, они могу постати и опасни, јер чистота побуда и узвишеност идеја није код њих увек спојена с довољно практичног смисла. Али, код нас, где опасност долази од друге једне врсте људи, од практичара с уским погледима и од сувише грубих и нескрупулосних себичњака, код нас такви идеолози као Марковић могу бити само корисни. Они су једини у стању да нам прошире видик у политичким

питањима, и да очисте нашу друштвену атмосферу, унесећи у њу више незаинтересованости и искрености.

Тако од прилике Г. Скерлић брани Марковића од прекора који би му се могли учинити због његове идеологије. Ја признајем да је вера у идеје коју је Марковић имао, увек достојна поштовања; али морам да додам, да ми смета што његове идеје нису биле вишег квалитета. Ја не замерам Марковићу што је био социјалист — садржина његових идеја не тиче ме се за овај мах — него му замерам што његов социјализам није био плод његовог властитог размишљања и његовог властитог проматрања. Он је постао социјалист на јуриш, под првим утиском својих ђачких лектира. Као сви млади људи, Марковић је сувише веровао књигама које је читао, држећи да је сва мудрост у њима, као у некој библији. Сва је разлика између њега и једног обичног младог човека кога су књиге занеле, у томе што је он имао више енергије него обичан млад човек. Он је с једном ретком озбиљношћу и издржљивошћу ушао одмах у практичну борбу за своје идеје. Обичан млад човек то не ради; одушевљење у које су га књиге довеле, он изражава само у усклицима и гестима, и, наравно, у грдњи свих оних који друкчије мисле; даље од тога он не иде. Оригиналноост Марковића састоји се у томе што је са ђачком интелигенцијом спајао прави агитаторски темперамент. За Шилера је казано да је с талентом једног великог песника изразио осећаје и мисли једног матуранта; за Марковића би се могло рећи да је са снагом једног великог агитатора правио пропаганду за идеје једног великошколца.

Али, да су то биле само идеје једног ђака, то се данас страховито осећа при читању његових списа. Прави је мислилац онај који добија јаке и живе утиске не од књига него од ствари, онај који уме да гледа својим очима. У социјалним наукама, прави је мислилац онај који је уочио извештан број социјалних факата који други пре њега нису видели, бар не тако јасно као он, и о

којима он није могао ништа код других читати. Ја узимам за пример баш једног социалиста, самога Маркса. Ма шта се мислило о његовом систему у целини, Марксу се не може одрећи велика оштрина проматрања. Један од првих он је схватио данашњу привредну организацију у њеној целости; он је, као што каже Вернер Сомбарт, „открио“ капитализам.

Та моћ проматрања, то продирање у стварност оскудевало је Марковићу. Он је почео тиме да у једној земљи без радничког реда агитује за програм радничке странке на Западу. Доцније, кад је тобоже постао практичнији, он је као главну тачку свога програма истакао општинску својину земље. Добра или рђава, та идеја није изашла из његове главе; она је позајмљена од Чернишевскога; зато што је Чернишевски био за општинску својину земље у Русији, за њу је био и Марковић у Србији. Његова је основна теза била да се сељак пролетарише, и то услед бирократског система. Али та је теза била постављена без озбиљних претходних студија, по једној већ готовој формули; оно што је читао код социјалистичких писаца о односу између радника и властодаваца, Марковић је просто применио на однос између сељака и чиновника. Он није постао социјалист стога што је видео да се у Србији ствара велика сељачка сиротиња. На против, он је веровао у постојање те сељачке сиротиње стога што је био један унапред убеђени социјалист. Ако у Србији не би било никаквог, чак ни сељачког пролетаријата, Марковић не би могао више бити социјалист, а он на то није никако пристајао, — и ето зашто је морао доказивати да се српски сељак пролетарише, и то нагло... Његова књига о политичком и привредном развоју Србије у XIX веку, његова „Србија на Истоку“ не садржи ниједну историјски тачну идеју. Цео наш политички и привредни развој он је разумео натрашке. На пример, он сматра задругу као скоро савршену привредну организацију; не може да прежали њену пропаст, не увиђа ни из далека колико

је њено пропадање било нужно. С друге стране опет, развијање варошког живота, стварање модерне државне организације (бирокуратски систем), чак прелаз из природне привреде у новчану, — сматра он као знаке нашег привредног и политичког опадања. После ослобођења, Србија је била једна слабо насељена земља, с малим бројем вароши, без капитала, са становништвом непросвећеним, које није имало не само техничког знања него чак ни правих радних навика. У таквој земљи, народно богатство имало је тек да се ствара. Марковић пак полази од тога, да је наш народ био богат па после осиромашео, и само се пита, ко је крив за нашу сиротињу. Куд се деде цар Немање благо? И наравно, кад је једном себе убедио да је некад неког блага било, њему је после лако било веровати да су га чиновници прохарчили... Предмет његове сталне критике био је бирокуратски систем: на ту је тачку, најзад, усредсредео сву своју пажњу. Али ништа слабије од његове критике бирокуратског система. Не због тога што тај систем није имао махна, него због тога што Марковић, који није био у стању ништа да види, није умео ни те махне да види. Чак ни мржња није му отворила очи. Бирокуратски систем он је нападао разлозима апстрактним, изведеним из економских теорија о непроизводном раду. То су били чисто теоријски напади, који са стварним махнама нашег бирокуратског система нису стојали ни у каквој вези. И ствар одиста чудновата, ко би хтео да се упозна са рђавим странама наше старе бирократије и њеног начина управе, за бадава ће прелиставати Светозара Марковића. Код тог великог противника бирокуратског система не налази се скоро ни један податак противу тога система.

То је, по мом мишљењу, његова главна махна. Он није умео ништа да види, није осећао стварност, могао се јако загрејати за готове књишке формуле, али према фактима био неупечатљив. Његови списи не дају нам никакву визију, ма само делимично тачну, Србије његова доба. Г. Скерлић га хвали као идеолога, узимајући ту реч у добром смислу, то јест као човека који је кадар да живи у идејама и за идеје. Идеолог у добром смислу, Марковић је био то и у рђавом, као човек чије се идеје нису оснивале на фактима и нису биле црпене из живота.

(Свршиће се.)

Слободан Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Закон и Уредба о Народном Позоришту.

После три покушаја да се Закон о Народном Позоришту од 18 октобра 1870 године замени новим, та је реформа остварена најзад данашњим Законом о Народном Позоришту од 27 маја ове године и законском Уредбом о Народном Позоришту од 15 јуна ове године.

Први покушај био је године 1901 са законским предлогом који су израдили чланови комисије Бранислав Нушић, Милован Глишић, Јанко Веселиновић, Стеван Сремац и Драгомир Брзак. Предлог из 1901 дошао је до Народног Представништва, али је срећом остао само у предлогу. Поред неколико похвалних мисли, изражених више у виду жеља но у виду формулисаних принципа и прописа (о путничким позориштима, већој пажњи домаћој драми, пензији глумачких породица, о подизању глумачког подмлатка), нацрт од 1901 године остао је један врло наиван покушај, надахнут свакако оним истим осећањем нездравог стања у Народном Позоришту као и данас, али не заснован на правој дијагнози болести. Доказ је за то факт да је нацрт од 1901 године не само продужавао стари бирократски систем награђивања глумаца са поступним и сталним платама према годинама службе, но шта више освештао га поделом глумаца у пет чиновничких класа: V, IV, III, II и I, које се стичу периодски! У погледу система Управе, он је иначе хаотички позоришни режим погоршао учешћем глумаца у Управном Савету који је заменио Књижевно Уметнички

Одбор. Основно и главно питање о режији, није у њему ни додирнуто.

Други покушај био је године 1902 са нацртом који су израдили чланови комисије Г.Г. Др. Никола Петровић (председник), Јован Докић, Драгомир Јанковић, Милован Глишић, Бранислав Нушић, Павле Поповић, Риста Одавић, Милорад Гавриловић и Милан Грол. Његове добре стране биле су ближе обележење уметничког задатка и правца рада у Народном Позоришту, упућивање Народног Позоришта да са целокупном трупом приређује представе у унутрашњости Србије, потпуно укидање Књижевно-Уметничког Одбора, усредсређивање уметничке и административне иницијативе и власти у једној одговорној личности, увођење поред секретара — којим је замењен драматург — нарочитог административног помоћника Управнику у лицу инспектора (који је, жали Боже, из бојазни од нагомилавања чиновништва, у данашњем закону изостављен); први пут увођење уговора за редовне чланове, и ако ограничено само на први десет година службе, и тако даље. Мана овог нацрта из 1902 године била је што је стао на по пута и у систему Управе и у погледу уговорних чланова, а затим што је текстом био врло гломазан и ако масу питања није обухватио. И ако је био напреднији и стварнији од оног првог, судбина му није била да изиђе пред Народно Представништво.

Иницијативом Министра Просвете Г. Љубе Стојановића године 1909 склопљена је нова, трећа комисија за израду позоришног закона, у којој су били Г.Г. Андра Николић (председник), Павле Маринковић, Драгомир Јанковић, Павле Поповић, Бора Поповић, Риста Одавић, Бранислав Нушић, Милан Грол, Милорад Гавриловић, Петар Крстић и Милутин Чекић. После паузе од годину дана, на предлог Министра Просвете Г. Јаше Продановића, нацрт ове треће комисије усвојен је у Народној Скупштини, а затим с потписом Краљевим обнародован првог дана Духова ове године.

Прва добра ствар у новоме закону је његова краткоћа. Као и стари Закон од 1870 године, он нема више од 10 чланова. Он утврђује само основе и принципе позоришног уређења: аутономан карактер Народног Позоришта, његов уметнички и национални задатак, његову улогу у развијању позоришне уметности у целој земљи, усредсређену Управу, положај, категорије, односе свих службеника, уговорни систем за представљачко особље, принцип награде по раду, начин и стопу пензије, затим прелазна наређења за извршење закона. У осмом члану Закона остављено је Краљевској Уредби, која ће имати силу закона, да развије у потпуности и подробности одредбе позоришног уређења, у духу и идејама десет тачака основног позоришног устава.

Поред све своје краткоће, Закон од 27 маја ове године стигао је да обухвати неколико ствари које су први пут предвиђене или бар први пут у тако одлучном и одређеном облику. Први пут изрично у закону призната аутономија Народног Позоришту, надати је се, ослободиће ову установу бирократског начина рада, на који су се његови управљачи до данас и преко своје воље силом околности привикавали, и на које је гонио општи систем централне врховне власти. Наглашавањем аутономног положаја и самосталног развијања ове установе, у првом члану Закона, наглашен је принцип слободне иницијативе, без које не може бити напретка једном уметничком предузећу. Први пут предвиђена систематска организација свих позоришта у земљи, под врховним надзором Министра Просвете, с правом (поред осталих повластица) на редовну годишњу новчану помоћ из државног буџета, мора донети користи и угледа путничким позориштима, боље материјалне и уметничке услове за развијање глумаца, а тиме један нов и снажан извор за развијање позоришне уметности у земљи у опште. Усредсређењем уметничке и административне управе у једну руку обезбеђено је јединство рада, које је неизоставни услов у уметности у опште, а које је данас основни прин-

цип свих савремених позоришта. Не спутавајући иницијативе појединаца, систем једне врховне воље једини обезбеђује један правац рада, једну идеју и један дух, хармоничну целину у делу тако многоструких и много-родних сарадника као што је позориште, и, најзад, он једини обезбеђује највећу личну иницијативу и највећу личну одговорност, које су до данас спутаване или оправдане актима Књижевно-Уметничког Одбора или Министра Просвете.

Уз бољу организацију рада, Закон обезбеђује боље раднике на позоришном послу, дајући, нарочито редитељима који су међу најзначајнијим чиниоцима у позоришту, виши положај и боље материјалне услове, и отварајући на тај начин један нов пут утакмици људи од спреме и талента. Представљачком особљу није мање побољшан положај. Они који су навикли на бирократски систем награђивања и фаталну сталност глумца у служби после десет година (у тридесетој години старости!), нису умели схватити опасности од преране резигнације наше индолентне расе, и глумца који у једнаестој години службе мирно полаже главу на лаворике и обезбеђену каријеру, и Управе, која се, исто тако, по нужди, равнодушно мири са нагомилавањем некретног и мртвог платног списка. Најзад, они који су за дуго подржавали данашњи систем, нису се обазирали на то, да позоришта са бирократским уређењем какво је до пре месец дана било у Београду, нигде на свету нема. За жив, плодан и стално успешан рад у уметности, први принцип је отворено и неограничено поље утакмици талената; у погледу награђивања: неограничена скала награђивања, према раду и успеху, без икојих ограда година службе и титула, без препрека иницијативи, без помоћи индоленцији (која се код нас често врло радо задовољава „и с малим, али сигурним“). Нови Закон у том погледу начинио је ипак извесан компромис са ранијим стањем, задржавши категорију сталних чланова, истина после дужег броја година службе и с покретном платом у

којој је сталан само један део. Стални чланови по старом закону постајали су иза пете године редовног чланства (могли су то постати пре тридесете године старости глумчеве); по новом Закону стални чланови бирају се (из кандидата који се молбом пријављују) иза петнаест година редовног чланства. Као основну плату имају 300 динара, а као додатке хонораре од сваке представе у којој учествују. Уредба предвиђа начин утврђивања стопе за те хонораре, који се додељују према уметничкој вредности извођења, према карактеру и значају улоге и особеним потребама које изискује (на пример, тоалета). Могла би се можда учинити критика малој основној плати сталних чланова од 300 динара месечно (која ће често пута бити мања од плате редовних уговорних чланова), али би се та критика пре могла правити из бојазни злоупотребе хонорара од представа, који монополише улоге старијим глумцима на штету млађих, но из бојазни да ће стални чланови бити недовољно награђени. Али су и тај начин и та стопа награђивања дошли као изузетна мера, као последица компромиса са старим системом сталних чланова, и као последица особене бригае да се глумцима обезбеди што више исплаћене награде у руке. Отклоњење слабих страна овог система остављено је увиђавности Управе, од које у осталом у позоришту увек зависи успех и најсавршенијег система. Пензије су, изузев повећаног броја службе за основну пензију, (код сталних чланова шеснаест, код редовних двадесет) у главном по ранијем начину. Тековина новог закона је пренос пензија сталних чланова на државну касу, а тековина Уредбе породична пензија.

Остале реформе и новине новог позоришног статута су у Уредби, која у своја 152 члана опредељује у главним цртама сав административан и уметнички рад у Народном Позоришту. Уредба у првом реду развија основне одредбе Закона, а затим регулише сву осталу унутарњу позоришну радњу, која је једва могла бити поменута или наглашена у Закону. Особенија места у

њој су чланови: о уговорима редовних чланова, о хоно-
рарима глумачким, о техничком особљу, о репертоару и
односима позоришта према ауторима, о нарочитим по-
властицама српским писцима, подели улога и раду на
позорници, о строгој дисциплини која је неизоставан
услов добром раду у позоришту, о пензији личној и по-
родичној, о обвезама и повластицама путничких дру-
жина, и тако даље. Сва та питања и односи уређени су
на основи принципа новог Закона, на основи одредаба
ранијег закона и министарских правила и наређења, на
основи норми утврђених решењима Управе, Књижевно-
Уметничких Одбора, праксом и искуством, на основи
одредаба из ранијих неостварених законских пројеката,
и најзад, на основи неколиких страних позоришних
статута.

Ни нови Закон ни Уредба о Народном Позоришту
не морају бити савршени, у толико пре што они уводе
један модеран али много сложенији позоришни систем
и што уводе новине о којима треба да каже последњу
реч искуство. Усавршење ће доћи и усавршењем по-
јединих одредаба, и усавршењем начина примене — при-
лагођењем нашег старог позоришног апарата новом на-
чину рада. Па и тада, и од најсавршенијег позоришног
статута не треба очекивати одмах и најсавршеније по-
зориште. Ни Закон ни Уредба о Народном Позоришту
неће сами собом преобразити Народно Позориште, ако
њихове одредбе буду схваћене формално, ако им дух и
идеје не надахну стваран рад, и, задатак и захтеви не
нађу смелих подузетника, преданих радника, и уметника
с талентом, с полетом, с вером и истрајношћу. Али и
онолико колико су данас савршени, нови Закон и Уредба
несумњиво постављају нову и савремену основу за на-
предак Народног Позоришта.

Милан Грол.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Гостовање оперске трупе Краљевско Земаљског Хрватског Казалишта у Загребу.

Хрватска Опера нам није дошла са намером да васпитава музички укус наше публике. Са тим треба одмах да будемо начисто. А није дошла зато што се није морала ни осећати позвана да ради тога дође; затим, она је дошла на кратко време, дошла је први пут, и није хтела одмах да узима на себе изглед строга учитеља. Напослетку, и у самоме Загребу нису још појмови о музичко-драмској уметности потпуно пречишћени, и ова установа, која нема велике субвенције и мора на првоме месту да рачуна на одзив публике и њене симпатије, није још добила времена да конзеквентно спроводи један педагошко-уметнички план. Али, ако није дошла да васпитава, дошла је са пуно уметничкога укуса и такта; дошла је са репертоаром првога реда, дискретно пробраним, репертоаром од угледа и стила. А то је не мања добит за наше прилике где треба „на јуриш“ задобити симпатије публике за једну уметност о којој она, према ономе што је до сада чула код нас, не мора имати најлепше мишљење.

Природна је ствар била, да ће једна јужна бина највише пажње обратити веризму, тој модерној грани музичке драматике која је поникла у Француској (Бизе-„Кармен“) али се тек у Италији, деведесетих година прошлога века, почела интензивније развијати. Веризам је освојио цео свет, и нема данас народа који нема својих

веристичких опера. Па и ми имамо једну — „На уранку“ од Станислава Биничкога.

Веризам је постао у исто доба када и натурализам у литератури. Постао је као пандан вагнеријанизму који у главном тражи чистоту душе код музичко-драмских јунака, тражи висину сталежа, умну и културну надмоћност, нежност и благе нарави. Он је оваплоћење Ничеове идеје да је: „Грубост, подмуклост, стоицизам, заводништво и ђаволија; све страшно и грозно, тиранско и животињско на човеку исто тако у стању да подигне човека и његову душу као и оно што је супротно томе“.

Веризам је уметност чисто човечанска. И као таква потпуно је оправдана. Али он не тражи културне људе који су прошли кроз школу живота и изгубили од свога првобитног човечанског бића један не мали део. Он тражи човека онаквог какав је. Човека који искрено плаче када га боли сколе; искрено се смеје кад око њега природа цвета и топло сунце жари, када му је стомак пун и телесно задовољство достигло свој врхунац; човека који животињски мрзи природним инстинктом, једном речи: човека који није скривен иза маске разних конвенционалности, иза културе углађености, него стоји пред нама онако како нам га је Бог дао. Према томе, веризам тражи ниже друштво и догађаје из живота нижих људи. Јер веристама изгледа много човечнији онај човек кога су прилике гурнуле у дубину него ли онај са висина цивилизације.

Веризам је пун бруталне снаге, страсних излива, беса. Пун је неочекиваних контраста без израђених прелаза. Музички стил му је у главном: тежња за хомофонијом да би се добио јачи и директнији утицај, некомплицирани али увек веран радњи. Мотиви су махом кратки, нервозни и експанзивни. Често пуни нота и вратоломни али увек ритмички оштри и маркантни. Инструментација је сочна и пуна боја. И то је све тако живо и тако тече непрестаним током и у радњи и у музици, да се драма овога стила сме назвати пунокрвна драма, не само зато

што је она верни отисак живота и у радњи жива него и зато што је заиста пуна крви. Крв се у свакој пуши и њен туп мирис гуши и стеже за срце.

И онда се сасвим могло и очекивати да ће после онога слепог одушевљења за уметност Р. Вагнера, која је толико велика да је обичнији дух не може ни обухватити ни примити у себе, веризам, овај тако ефектан жанр, који се директно обраћа најнижим инстинктима, стећи право опстанка. И он га је и стекао, и данас још утиче све даље и даље.

Почетци веризма су у Бизеовој генијалној „Кармен“. Она садржи сву галерију веристичких јунака: Цигана, разбојника, кријумчара, сумњивих типова из крчми у предграђима, необузданих фабричких раденица, жандарма. Пред нама севају ножеви; и на крају, док у асени триумфује тореадор Ескамило, умире на наше очи Циганка Кармен. Ножем је убио њен драган, Дон Хозе, наредник, човек кога је она уплела у своје заводничке мреже, отела га мајци и доброј Микаели, цури са села, да се игра његовом првом жарком љубављу, која је топла као шпанско сунце.

Ту су почетци. Његов врхунац је у Италији, где га је, изгледа независно од ових почетака, почео интензивније и са специјалном тенденцијом да култивише Маскањи са својим многобројним приврженицима.

Од свију представника веристичкога правца, нема сумње најкултурнији је Ђакомо Пучини. И Хрватска Опера је баш добро урадила што је изабрала овога маестра и његово, до сада, најбоље дело, његову силну драму мале Јапанкиње, гејше Хо-Хо-Сан, да помоћу ње покаже своје одличне квалитете. Да нам је дошла са мало сентименталном „La Bohème“; не би била тако интересантна. Да нам је извела дивљу и неуједначену „Тоска“; не би имала тај успех. А „Мадам Бетерфлај“ је тако пажљиво израђено дело да је његов огроман успех потпуно оправдан. И ова нежна историја једнога „шареног лептира“ није могла да нађе бољег музичког интерпрета. Јер Пу-

чини је човек створен за ове историје које имају доста бинскога у себи, али и толико искренога да су у стању да покрену и задобију за себе људе квалитета Пучинијевих. А он је музичар од духа и расе. Он духом својим понире у радњу коју илуструје и до сада је имао прилике да покаже те лепе способности. Јер његова сужеа се одигравају на све четири стране света. „Мадам Бетерфлај“ га је одвела у Јапан, и он је са пуно смисла за средину: са пуно топле мелодике, егзотике (пентатоника и у вези са њоме низови тритонуса), истините драматике и специфично јапанских оркестарских ефеката (на пример брза пицката, оштри ритми хонцблаза), интерпретирао ову лепу историју из царства кризантема и са обала залива Нагасаки. Госпођу Бетерфлај је код нас певала глумица и певачица која располаже ванредним способностима, Маја од Штроци. Она је својим лепим гестовима, мимиком, својим топлим и израђеним гласом била од почетка до краја љупка, мала, али несрећна гејша, неискусна жена једнога американског бонвивана, поручника Линкертона, чију је улогу, нарочито певачки, одлично савладао Јастребски.

Веризам је преплавио свет и нашао је и у Немачкој не једнога, али од многих једнога, поклоника, који је за тај жанр имао најмање диспозиције: Евгена Д'Албера, уметника чија је углађеност духа дотле задивљавала, и који је одређеним манирима једнога човека од племените крви говорио својом уметношћу увек лепо и пробрано. Али он је толико уметник да је и на оном пољу које није његова домена дао једно дело које, у целини узевши, задовољава и задобија. То је музичка драма „У долини“ која данас доживљује највећи број представа. Али тежиште његове драмске уметности, којој се он потпуно предао и којој је жртвовао своју сјајну пианистичку каријеру, није у овој духовитој али не увек искреној и у свима детаљима уједначеној ствари. Не у њој него у једном жанру који тражи много културе и лепих и смишљених манира. У конверзационој музичкој игри. Ту је

он до сада дао своје најбоље ствари којима се поноси савремена Немачка. Од њих је најбоља „Одлазак на пут“ (1898) па „Flauto solo“ (1904) и у најновије доба „Продана госпођа“ (1911). То су ствари од кокетерије, пригушеног осмејка. Ствари од вица и духовите елеганције. Оне су једна духовита досетка коју, сакривена иза раширене лепеце, у салону каквом, једна лепа дама, брзо добаци своме суседу. Ствари од специјалне снаге у жанру Волф-Фераријеве, „Сузанина тајна“ коју смо чули за време овога гостовања, сјајно изведену. Хрватска Опера нам је требала донети и „Одлазак на пут.“

Музичка драма „У долини“ нам је и добро дошла и не. Како ко хоће да схвати. Добро дошла је у толико што смо имали прилике да видимо једну веристичку драму у мирнијем музичком изразу; да чујемо интерпретацију тога стила од човека који је рођен на британским острвима — у Глазгову, а има у себи француске и германске крви. Али она је у многоме неоригинална: у мелодици (Григ, Пучини, Маскањи); у хармонији, која није увек довољно драмска и прилагођена ситуацији. Осим тога има оркестарских ефеката који су ништа мање него намештени и крути. На пример: прича Моручија, старцу Томазу, о обестима и неваљалствима Себастијана. Али поред њих има и места од несумњиве вредности: Педрова „Прича о вуку“ (коју је Ф. Крампера ванредно драмски извео и својим добрим тенором добро певао), Мартина прича о њеној судбини. За тим оно гадно место када Себастијан саможиво и лукаво пита свога пастира Педра, кога хоће у долину да одмами, помоћу једне цуре, (коју пак хоће само он да има): „Но мој Педро, је л' ти добро туде“ а показује му Марту која је већ занела доброг Педра. Музика има у тој сцени толико ритма, толико каприциозности, беса и дивље страсти, да човек јасно види и осећа гадну душу Себастијанову. И још једно место само: када Себастијан тера Марту пред народом да игра, ударајући силно у гитар. То гмизање животињских нагона и дивљег беса једнога распусника је д' Албер мај-

сторски извео. Тој сцени је дао снагу и Марко Вушковић, који је као глумац и певач високо изнад просечнога нивоа. О њему вреди за себе говорити и ја ћу тако и учинити.

Али има један моменат који спасава ову неуједначену ствар. Над њом се вије магличасти вео неодољивога *Stimmung*-а. То је симпатичан део њен, један моменат који веризму дотле беше стран. Срећна мисао одличнога маестра д'Албера. Помоћу њега је он превукао преко грубе радње дона Анхела Гимера једну копрену и заклонио много непријатно и одвратно дивљаштво и подигао донекле ову драму ниских страсти.

Хрватска Опера изводи ову драму одлично, јер има изразиту Марту (Мира Корошиц) одличног Себастијана (Марко Вушковић) и снажног Педра (Ф. Крампера). Успех је био велики.

Трећи представник веризма био је наш уметник, Јосип Хаце. Моје је мишљење да је Хаце лиричар и да му то смета да буде добар драматичар. Ево доказа: сцена када Јеле и Станко остану сами. Они се милују и кроз оркестар струји дах пун свежине и милоште. За тим негативан доказ: сцена чешљања. То је једно синфонијско интермецо (једна варијента Маскањијевог) које треба драмско-програмском музиком да изрази гестове душе Јелине која сања о заводнику Станку док јој муж Иво, далеко у мрачним и шумним радионицама американским жртвује руку за љубав своје жене, коју треба обрадовати — новцем. Сензибилна Јеле, једна од страсних приморкиња, дрхће целим телом, усне гризе и руке шири и гледа укоченим, страсним, погледом, тражи њега, не Ива — него Станка, зато што је он човек а она жена. И те душевне моменте црта Хаце тако недрамски и без израза и снаге да је мени изгледала смешна она мимика Јеле на позорници. Она је била жива док је оркестар био безкрван и мртав.

Осим тога цела ствар је неоригинално конципирана. То је Маскањи од почетка до краја, с том разликом само

што је Маскањи оригинал, па према томе и јачи, а ово само једна копија.

Али овим нећу да кажем да Хаце није уметник. Не; он није драматичар као што и Брамс никада није био драматичар, и као што су Чајковски и Дворжак ретко били драматичари. Он је уметник тихе поезије мирнога жала и „страсног чезнућа“. Песник љубави и милоште. Он је заносан кад пева „мајци“ и цвећу, и кад мисли на лишће које „жути веће по дрвећу“, и плаче што га зеленога никад више видети неће. Ту је његова снага и ту је његов живот.

Осим „Повратка“, Хрватска Опера нам је, од југословенских ствари, донела само још „Барона Тренка“ од Срећка Албинија. А интересантно би било да нас је упознала и са „Огњем“ Берсе, па и са „Русалком“ бугарског композитора Питка Драшанског. Директор хрватске опере је у „Барону Тренку“ дао оперету од стила и *verve*-а. Она је пуна музичке пикантерије. Има и пријатних сцена и добро изведених. Цео први чин је добар, нарочито прве сцене његове. Ствар је са укусом инструментирана. Над целим делом веје дах специфично оперетски, и она је са пуно права доживела европску славу. Недавно је и у Лондону играна. Код нас је она била стари познаник, али овако успело никада није интерпретирана. Хрвати су је одлично дали, сам композитор одлично је дириговао, и ово вече било је један велики успех за директора Албинија, Цареву, Ирму Полакову, Јастребскога и Штрмца.

(Свршиће се.)

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Велике Народне Скупштине у Бугарској и Грчкој. —
АРБАНАСКИ ПОКРЕТ.

Коалициона влада народњака и прогресивних либерала добила је на изборима за Велико Народно Собрање већину. На 428 манданта, кабинет Ив. Ев. Гешова је добио 359 народних посланика; осталих 69 мандата распоређени су овако: 47 имају земљорадници, 6 радослависте, 5 социјалисти, 4 стамболовисте, 4 радикали и 2 демократи. Бугарска влада је, према томе, добила већину какву ретко која влада добија у осталим државама. Само, у Бугарској је до сада било увек правило да свака влада која има поверење круне добије на изборима не само апсолутну, него и огромну већину. То је правило без изузетка у Бугарској захваљујући изборноме систему и, још више, неразвијеној политичкој свести самога народа. Отуда је могло бити да је демократска партија 1908 године могла, и ако је имала, под стамболовистима, у Народноме Собрању само два народна посланика, да добије на изборима преко 130 посланика, а стамболовисте, — које су биле свемоћне и које су своју партију од 1903 до 1908 године обогатили више него и једна партија до сада у Бугарској, — само четири посланика. Отуда су и удружени народњаци и прогресивни либерали добили на изборима за Велико Народно Собрање 359 представника, а демократи само два посланика. Мора се, ипак, приметити да су ове две партије, које су данас на влади,

најјаче партије у Бугарској, јер имају своје присталице међу оним елементима који на државу најтрезвеније гледају, и који за њу имају конзервативне погледе и јако обележено осећање уставности.

Према томе, изборни резултат, колико се тиче саме владе, није од великога интереса. Од интереса су резултати које су постигли земљорадници и социјалисте. Земљорадници, чланови партије која личи много на бившу познату Сељачку Слогу у нас, добили су на овим изборима двојни број посланика. Број њихових гласача био је готово трипут већи него на прошлим изборима. Социјалисте и радикали добили су на изборима више него што су се надали. И земљорадничка и ове две друге групе имале су као изборну парољу: „Живела Република!“. Ово је први пут да се озбиљно и с успехом агитује оваквим средством. Није можда далеко од истине тврђење неких бугарских листова да су победу на овим изборима однели земљорадници а са њима и социјалисте који су у Софији, тој сразмерно највећој чиновничкој вароши у Европи, били готово господари изборних гласача. Кад је, у Трнову, ушао у Велико Народно Собрање Краљ Фердинанд да га отвори Беседом, шеф земљорадничке партије, Стамболиски, прекинуо је протестом читање краљеве Беседе. Краљ не може да у опште улази у Велико Народно Собрање, које је уставотворно, надсуверено, које је изабрано да регулише положај владара и његове династије у Бугарској, јер то до сада није било уређено. Земљорадници су били доследни, изборна девиза није била лажна. Протест Стамболискога није једна лична демонстрација противу Краља Фердинанда, као што је била ђачка демонстрација у Софијском Позоришту јануара 1908 године; то је један политички акт, један програм. Народни суверенитет је јачи од монарховога; отварање Великога Народнога Собрања није само једно питање формалности, него питање о томе јесу ли владар и народ једнаки у правима; отварајући Велико Народно Собрање, владар крњи јаче право народа у Бугарској, до-

води у питање равнотежу између владара и народа. Овај републикански програм земљорадничке странке наилазио је одобравања код радикала и социјалиста, који су доцније, као Нејчо Цанов, Страшимиров, Саклов, приликом дебата у Собрању, показали да им је и личност Краља Фердинанда непогодна и с обзиром на његову спољну политику, која је увек гравитирала према Аустро-Угарској. Дискусија о 17 члану Устава који се мисли унети у ревидирани Устав бугарски, а у којем се даје право владару да може закључивати тајне политичке уговоре са страним државама, даће повода да се и једно и друго још јаче истакне. Овакви програми и поступци увек су симпатични гомили; па тако је и овога пута било. Многи су у Софији отворено пљескали свој тројици бранилаца народнога суверенитета; а многи и од оних који су данас у групи Ив. Ев. Гешова биће да су у себи одобравали протест социјалиста, радикала и земљорадника. Они су, тако рећи јуче, на зборовима и у штампи устајали противу личнога режима краља чији су данас министри.

За унутрашње прилике у Бугарској изборна победа земљорадничке партије је симптоматична и двојако карактеристична. Она се јавља у времену када Бугарска има леп углед и кредит у Европи. Земљорадничка партија је прва, може бити, истинито опозициона партија. Састављена је од елемената код којих појмови о држави и њеном унутрашњем развијању нису пречишћени. У њој је пуно превратних елемената и амбициозних а неспремних демагога.

Докле је у Бугарској Велико Народно Собрање тек отпочело рад на ревизији Устава, дотле је у Грчкој Велика Народна Скупштина завршила свој рад после пет месеца. Тихо, на миру приведен је крају цео ревизионистички рад њен, који се може сматрати као успех и Краља Ђорђа и Веницелоса. После познатог pronunciamento, тешко је било веровати да ће се грчка војска моћи повратити на своје место, да ће распуштени елементи

корисно сарађивати на консолидовању унутрашњих прилика. Сам Краљ Ђорђе није био у једном тренутку сигуран са собом и својима. Војска је повраћена на своје место; њу и флоту сада реорганизирају француски инструктори и енглески марински официри. Остали су помогли Веницелосу да изведе ревизију Устава.

У новом грчком Уставу има и неколико одредаба које се тичу националне политике Грчке. Једна је она у којој се наређује да се досадањи грчки текст превода Светог Писма не сме мењати. Друга одредба је да је државни језик онај којим се пишу закони и да се не сме мењати ни кварити. Трећа, да се може без великих тешкоћа добити грчко поданство. Затим, поред тога, смањен је број година за кандидате за народне посланике од 30 на 25. Проширен је број оних који не могу бити бирани за посланике у Народној Скупштини. Тако не могу бити бирани официри, државни, општински и банкарски чиновници, чиновници индустријских предузећа. Овим одредбама се хтело да се спречи злоупотреба посланичкога мандата. Посланицима је одређено на име дијурне 4000 динара годишње ако су из унутрашњости, а 3200 динара ако стално живе у Атини или Пиреју, па макар колико сесија трајала. Сем ових измена унесене су још многе а међу њима и ове. Тако, Уставом је сад предвиђено да се могу у државну службу примати и странци. Даље, новине, брошуре, књиге могу бити конфисковане у случајевима кад вређају јавни морал, кад откривају државне тајне или кад објављују војничке планове Грчке. Олакшано је међутим и експроприсање приватних имања у Тесалији, где је још стари режим у аграрним односима; то ће рећи да су земљорадници у Тесалији још само чипчије, придржници земље, а не власници; власници су још наследници старих ага. Поред овога утврђена је непокретљивост судија, која до сада није била јасно дефинисана. Овим новим Уставом регулисано је и чиновничко питање. Административни чиновници не могу бити премештани, пензионисани или отпуштани докле не до-

несе своју одлуку Главни Правни Савет, који се брине о status-у чиновника судијског кадра. Окружни начелници и начелници министарства, као и дипломатски представници Грчке не долазе у непокретне чиновнике.

Овом приликом је повраћена у живот установа Државнога Савета, која је постојала и раније, па престала сама од себе да живи. Атрибуције и функције овога највишега административнога Суда сличне су онима нашега Државнога Савета.

Има доста људи који верују да ће у Грчкој ствари сада ићи боље, да ће у Грчкој сви прионути да раде на јачању војне снаге и привредноме препорођају Краљевине. — Многи мисле да је дух трезвености, најзад, овладао и Грцима.

После објаве Тургуд-пашина прогласа којим позива побуњене Малисоре да се у року од десет дана предаду и после царске објаве о поклону од 700.000 динара за оштету и откуп кровова у Арнаутлуку, — Малисори су наставили свој оружани отпор. Једновремено су за њих водили у Подгорици и на Цетињу преговоре са турским послаником на Цетињу о начину предаје, о уступцима који се имају учинити Арбанасима. Упућивани су телеграми и меморандуми енглеској влади и осталим представницима Европе о томе. Представници Енглеске, Русије, Италије, Француске и Аустро-Угарске чинили су представке црногорској влади да своје држање према покрету упуту помирљивим путем. — У Цариграду се још није решило шта ће се радити ако се побуњеници, и после поновнога рока од петнаест дана за предају, не предаду властима. Два су мишљења: једно је за помирљиву акцију, а друго за одлучно угушивање буне. Црна Гора је упутила свога повереника у Петроград ради арбанаскога питања, које узима све озбиљнији карактер. Аустро-Угарски корак много је узрок те се питање све више замршује.

ИНОСТРАНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Руски револуционари и српски ратови 1875—1876.

В. Богучарскіи: *Русское освободительное движение и война за освобождение Болгарии.*

Руски публицист Г. В. Богучарски штампао је прошле године у бугарском часопису *Мисълъ* чланак „Рускиа народъ, общество и верховна властъ въ дѣлото на освобождението на Бѣлгария“. Писац је тај чланак знатно допунио, што је нарочито значајно, по усменим саопштењима појединих живих радника из тога доба и на руском штампао у једном руском часопису.

Чланак има ширу садржину но што би се по наслову дало судити, и баца нову светлост на руско учешће у ратовима на Балкану 1875—1878. Неколико нових појединости имају нарочитога интереса за нас Србе.

Г. Богучарски полази од обичне поставке о главном узроку последњег руског рата против Турака, и наглашује да су се у жељи за ослобођење балканских Словена слагали и широке масе рускога народа, и кругови руске интелигенције, и сам цар Александар II. Народна маса имала је то осећање врло спонтано и природно, и без историјских и географских знања њој је било познато да се Русија у току читава два века, девет пута тукла противу Турске, ради ослобођења „једнокрвних и једноверних“ Словена. Руски сељак имао је о ослобођењу Словенског Истока исте идеје које и средњевековни крсташ о ослобођењу Светога Гроба. И зато су руска села, до-

бровољно, и новчано и људима помагала ослободилачки рат на Балкану. М. П. Драгоманов, који је критички судио о руском раду на Балкану, наглашује да је поред пустолова који су ишли у Србију 1876, и поред пометених људи који су се тада питали као једна Тургењев-љева личност „шта да се ради у Русији“, — било доста људи из народа који су свесно и искрено ишли „на помошћ къ *брајџушкамъ*“, да се туку за „часни крст“.

Али другаче су биле побуде руске интелигенције. Ту питање постаје врло сложено. Стари и прави словенофили искрено су желели ослобођење Словена испод турског јарма. У реакционарним круговима, чији је гласник био Катков, гледало се на „словенско питање“ и на рат са Турском као на успешан начин борбе против револуционарног покрета у земљи који је у то доба све више отимао маха. Реакционарни листови у „здравом и моћном историјском покрету“ у који Русија улази ради ослобођења „једноверних и једнокрвних јој племена“ гледали су као на средство којим ће се из „духовног живота руског друштва“ изагнати „сва празна политичка маштања“ која су дошла са Запада. Карактеристично је да је познату Гледстонову брошуру „Бугарске страхобе и Источно Питање“ на руски превео Побједоносцев, „језуит међу језуитима“, Тома Торквељада модерне Русије. 1882 генерал Скобељев је исто тако мислио да је „пробуђењем ратнога патриотизма могућно парализовати, па чак и угушити нихилизам.“

Са друге стране, у напредним круговима рускога друштва, из сасвим других побуда, јавиле су се симпатије за руски ослободилачки рад на Балкану. Либерализападњаци и нека либерална земства мислили су да ће тај рат раздрмати народ из дремежа, да ће се после њега морати изилазити из реакције која је беснела од 1866, и да ће се преко рата и његова потреса доћи до устава. Исто тако и руски револуционари узимали су жива учешћа у херцеговачком устанку 1875, у српско-турском рату 1876. У мојој књизи о Светозару Марко-

вићу ја сам дао извештај број података о том појаву; Г. Богучарски даје још нових занимљивих и значајних појединости.

Пре свега руски револуционари су прави творци идеје о словенској солидарности. Још пре службених и полуслужбених московских и петроградских славенофила, револуционари двадесетих година, *декабристи*, сањали су о ослобођењу Словена од свију тиранија и њихово уједињење у једном слободном, федеративном савезу, у оквиру демократске уставности. Револуционари из „Общества Соединенныхъ Словянъ“ енергично су нападали на званичну политику равнодушности према судби балканских Словена, нарочито Срба, „верних наших савезника“, који „стењу под јармом турске нечовечности“. 1847 тајно „Кирило-Методијевско Братство“, чији чланови су били историчар Костомаров и песник Тарас Шевченко, тражили су „ослобођење словенских народа испод власти туђинаца“, њихово организовање на слободној федеративној основици, „уништавање свију ропстава у словенским друштвима, па ма под којим видом она се скривала“, и тако даље. Исто тако позната су већ мишљења Бакунина, Герцена и Чернишевскога о словенској солидарности. И руски револуционари седамдесетих година имали су пред собом једну готову федералистичку словенску традицију. И лева руска интелигенција активно је помагала српске устанке и ратове и из општих револуционарних симпатија, као гарибалдијевци, и према својим бакунистичким словенско-федералистичким идејама, и зато што су се хтели практично учити рату на бојном пољу. Узалуд су теоретичари око Лавровљева „Впередъ“ проповедали да балкански Словени треба да причекају социјалну револуцију у Немачкој, Русији и Аустрији, — руски револуционари су похрлили у наше крајеве. Тако је међу осталим у Србију дошао бакунист М. П. Сажин, који је у Цириху 1872 године био под именом Армана Роса и радио заједно са српским социјалистима, — тако по-

знати револуционарни писци С. М. Кравниси и Д. А. Клеменц.

Неки од њих писали су своје успомене из тога похода на Балкан. Клеменц је у „Русскія Вѣдомости“ за 1910 („Изъ прошлаго“, број 232) испричао о свом доласку у Србију и о тадашњим руским добровољцима. М. П. Сажин дао је Г. Богучарском своје успомене, које су врло занимљиве. Сажин и Кровниси чим су у Паризу чули о догађајима у Невесињу пошли су у Херцеговину. Сажин се задржао у Загребу, где је један одбор снабдевао добровољце оружјем и слао их у Босну и Херцеговину, одатле је отишао у Дубровник и Котор, потом на бојно поље у страну легију Љубибратића, заједно са талијанским гарибалдијевцима. Заједно са Сажином тукли се у Херцеговини и ови руски револуционари: Иван Дебагориј-Мокрајевич, Орест Гебел, Нечајевац, Пимен Енкуватов.

У револуционарним круговима нарочито су два знатна човека помагала устанике балканских Словена: Украјинац М. П. Драгоманов и познат терорист А. И. Желъабов, 1875 обојица су били чланови једнога одбора у Одеси, који је скупљао новац и добровољце за Херцеговину. У том одбору била су још и два Србина, три Украјинца и један Пољак. Из биографије Драгоманова види се да је такав један одбор радио и у Кијеву. Један од још живих руских револуционара из тога доба В. Ф. Костјурин даје податке Г. Богучарском о том раду међу руским револуционарима у корист побуњене Херцеговине. Први револуционарни добровољци, њих 7 на броју, пошли су из Кијева; један од њих био је и студент-медицинар Емељанов. Они су преко Аустрије дошли у чету војводе Пека Павловића, и њихова појава у устаничком логору изазвала је „необичан ентузијазам“. „Међу радикалима тога времена, прича Костјурин, говорило се много о неопходној потреби да се узме удела у устанку Срба и Бугара, да се ту прими „ратно крштење“ и на пракси изучи „механика народних устанака“...“ У исти

мах, да би супротност што јаче била истакнута, Г. Богучарски, цитатима из званичних докумената и из мемоара ондашњих руских властодржаца, показује како су званични кругови руски били против рата са Турском и како је Александар II — „Цар Ослободилац“ — био противан сваком помагању балканских Словена, изјављујући најодлучније: „Pas un homme, pas un rouble!“ „Ниједнога човека, ниједне рубље!“ И од тог ништа појмљивије данас када се зна да је руска царска дипломација још пре херцеговачког устанка предала Босну и Херцеговину Аустрији.

Прилози Г. Богучарског су од великог интереса. Они су добар прилог за проучавање друштвене мисли у Русији око 1875 године, и нама овде на Балкану дају тачне идеје о томе из којих су побуда званична Русија, народна Русија и напредна Русија помагали дело ослобођења Словена на Балкану у добу од 1875 до 1878 године. У сваком случају, ови прилози помажу да се разбије једна груба и штетна предрасуда која је у нашим земљама дубоко укореења. У колико се више познају ружне тајне дипломатских кулиса, званична Русија све више губи, а у колико се више улази у историју ослободилачког покрета руског напредна, народна Русија све више добија.

Ј. С.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

Популарна књижевност. — Као 5 књига Задужбине Димитрија Стаменковића изишла је — у 25.000 примерака штампана — књига Г. Милана Ст. Недељковића „Учитељева писма са села“. Писац је народни учитељ на селу и познат је као вредан културни радник. Своја лична опажања, утиске и искуство он је унео у ову књигу, у којој се описује како је добра иницијатива, љубав према народу и културно устаоштво једнога човека раздрмало из дремежа, подигло на ноге и унапредило једно убијено и разривено село. Цео тај препород извршен је стварањем земљорадничке задруге, која је сељаке подигла не само економски, но, проширујући своју делатност, и духовно и морално. Књига је писана просто и јасно, не без извесне вештине у излагању. У сваком случају, ово је једна од најбољих популарних књига које је Задужбина Димитрија Стаменковића издавала. — Сличне врсте су још две књижице, од којих је једна изишла у унутрашњости Србије, а једна у Мостару. Већ две године Окружни Одбор Крагујевачки издаје, у виду периодичких брошура, један мали часопис „за просвећивање народа у чувању здравља“. Г. Др. Добр. Гер. Поповић, окружни самоуправни хигијеничар, написао је, као 5 књигу те збирке, корисну књижицу „Чувар здравља“, збирку популарно писаних хигијенских савета, која је у 2000 примерака бесплатно растурена по крагујевачком округу. Соколско друштво Обилић у Мостару издало је „Два предавања“ свог подстарешине Г. Марка С. Поповића, ваљаног и родољубивог српског свештеника, једнога од највреднијих културних радника у тим крајевима. Та два предавања „Снага Народа“ и „Братство и Слобода“, писана са искреним патриотским оду-

шевљењем, потпуно одговарају свом задатку, делу националног васпитања и културног унапређивања.

Интересантно је приметити да се популарна књижевност код нас последњих неколико година врло јако развила, и да већ постоји цела једна мала литература за сеоске библиотеке, које се, нарочито иницијативом Културне Лиге, у све већем броју стварају у Србији. К.

О српској књижевности у „Словенском Прегледу.“ — Чешки часопис „Slovanský Přehled“, који је за све време свог тринаестогодишњег излажења обраћао живу пажњу на све значајније појаве у словенском свету, и који последњих година увек доноси извештаје о појединим словенским књижевностима у протеклој години, није ни ове године пропустио да одговори том својој смеру и задатку израженом у његовом наслову. У својој последњој свесци (XIII, 10), — дајући извештаје о хрватској и словеначкој књижевности у прошлој години и обећавајући уместо сличног извештаја о бугарској књижевности извештај о њој за последњих неколико година, — он доноси на четири стране концизан чланак Г. Бранка Лазаревића „Српска Књижевност у 1910 години“. Г. Лазаревић је приказао раднике на српској књижевности прошле године; он је изложио стање и дао карактеристику нашег прошлогодишњег романа и приповетке, поезије, драме, критике и књижевне историје и преводне књижевности. Е. Н.

André Barre: L'esclavage blanc (Arménie et Macédoine). Paris, L. Michaud, страна 225 in 8°. — Са доста тачности. познати писац „Bosnie et Herzégovene“ рекао је у предговору овој књизи за промену режима у Турској да „што се више мења, све више остаје по староме“. А у књизи, у делу који се тиче Белога Робља у Македонији, Бар је изнео врло добру слику метежа, главних чинилаца његових и њихових радњи, побуде за рад, њихово бројно стање, права и остало. У овој својој објективној и документованој књизи, Бар повољно суди о Србима и њиховом раду у Македонији. Ин.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 2. — 16 јул, 1911.

ПОТРОШЕНЕ РЕЧИ.

(Крај.)

IX

Догађај са Дворским и Даницом би се можда заборавио, да га нека тајанствена рука није стално обнављала.

Сваки дан је доносио један нов детаљ. Допис се развијао, уметала се причања очевидаца, исплетао се читав роман. Чак варошки шегрти почеше да певају једну песму о томе.

Млади човек је патио дубоко. Он беше изгубио свако спокојство које га је дотле одржавало у животу. Небо је тежило над њим као пред буру. И он је осећао као да ће доћи још нешто, неизбежно и фатално и да ће му разрушити, уништити све што је имао и што је називао својим.

Још теже му је било што ништа није знао о Даници. Она се нигде није појављивала. Њена кућа, с прозорима на шалоне, стајала је неприступачна и ћутљива. Дворски није чак смео туда ни проћи: прво, што га не би радо видели у тој улици, а друго, што би подсећао комшилук на своју историју са Даницом.

Кад ништа друго није могао, он је излазио на једно оближње брдо и посматрао ту кућу. Она је била старински тип ужичких кућа. Образовала је потпун квадрат. Кров јој је био у виду звезде. У врх крова налазила се плехана вртешка која је својом руком показивала куда ветар дува. Са улице, на првом спрату виделе се само неке мазгале, јер је цео спрат био један огроман подрум. Прозори од другог спрата били су наравно већи, али под самим кровом, тако да их је широка стреја заклањала до половине. У авлији се видела око куће велика диванана обојена у српску тробојку. Од куће, па све до идуће суседске зграде био је масиван зид од ћерпича. На зиду је била само једна капија, на којој гвоздена алка у лавовској чељустима врши овде још улогу електричног звонцета.

Овај тип куће, на који ми данас мало обраћамо пажњу, заслужује већег изучавања. У њима ја укус наших старих; у њима њихов начин живљења, друштвености, јавног укуса и мишљења о варошима и о варошком животу. Али ово није у овом тренутку интересовало младога човека. Он је посматрао ту кућу и мислио на једну девојку која је ту затворена и трпи исту муку као и он.

— Не, ја јој морам помоћи, ма по цену живота. Част је преча од живота.

И он се реши да запроси девојку. То је био једини пут да покаже свакоме, да је његова пријатељица поштена девојка, а он да није један баналан заводник.

Спремише се, он и Машан, и одоше кући газде Веселина.

Било је то после подне, тако око три сата.

Кад отворише капију, нико не изиђе пред њих. Авлија је зврјала празна. Из подрума је ударао задах на плесан и пиће. У дворишту видеше још једну зграду, сниску и дугачку, ваљада за млађе. Даље, преко буњишта, видела се башта са лејама лука, приткама за боранију, зеленом стазом по средини, домаћим цвећем и с једним лањским хладњаком.

Тек кад се успеше уз басамке и отворише проста, старинска врата на једном мрачном предсобљу, истрча пред њих једна жена још млада, али поружњала пре времена као многе наше жене у провинцији. То је била Даничина мајка.

— Газдарице, поздрави ни газда Веселина, — рече јој одрешито Црногорац — и кажуј му, грдан не био, да смо дошли до њега да се разговоримо ка' исти пријатељи.

Жена их збуњено уведе у „салу“, једну овећу одају, у којој је био један кревет, покривен срцадом и окружен истим таквим јастуцима, две клупе до зида, застрте вуненим ћилимом, остарео орман од ораховине, жуто огледало и „живопис“ Веселина и његове домаћице из њихових младих година.

Кад се Веселин појави, човек од својих педесет година, с великим залисцима, крупних обрва, меснатог носа, намрштеног погледа и зловољан, Машан шапну за себе:

— Помоз' Боже, раднијем Србима!

Затим се диже, рукова се с Веселином, па не дајући му времена ни да их погледа, започе:

— Ја, лијепе ти сале, домаћине, а и јесте у правој кућића. Љевше ти је нема на Цетињу. А ко ти, чоче, изради оне слике, да Бог да му се позлатила.

— Чортановић.

— Ја, чуја сам за њега. Предава' је у гимназију. То ти је био мајстор од мајстора. Шумадији осветла' је образ — хвали Машан и поче да ређа историју уметности у Ужицу, коју су састављали разни учитељи цртања и варошки молери. Кад дође на данашње доба, он лупи Дворског по рамену, и рече:

— А ово ти је ђетић од ђетића. Равнога му нема до Млетака. То ти је кућа од Косова. Дване'ст му момака на тезгу смрди. Двори су му на сред Биограда... одмах до краљевих: врата у врата, пенџер у пенџер, а пазе се ка' исти рођаци. Но чујеш ме, газда-Веселине, да ми привјенчаш овог ђетића са твојом ђевушом.

Машан заћута. Наста тешка тишина. Газда Веселин је трљао нос као да је мислио шта ће рећи. Најзад диже главу, погледа оба госта, па онда пружи прст десно од њега, камо су била врата, и рече тихо:

— Напоље.

Реч се једва чула. Али све ју је понављало: нако-мрштене обрве газдине, његов плав нос врло раширен, блистави залисци на челу, и прст који је показивао врата.

Машан и Дворски се обреше на дну степеница не знајући ни сами како.

Ту их је чекала једна прилика која је дрхтала и прибијала се у мрак. Она пружи обе руке: десну Дворском, а леву Машану, и промуца:

— Хвала... хвала вам велико.

У том загрме са горњег спрата рапав Веселинов глас:

— Јä, јä... још то само! Зар сам ја од'ранио моју ћецу за којекакве свјетске протуве.

Дворски заусти да нешто каже Даници. Али га Машан повуче за рукав, и они се већ нађоше на сокаку.

Кад их запахну улична врућина, Машан извуче једну црвену мараму из недара, от'ра чело и рече испрекидано:

— Е мој Дворски. Пропадосмо ти ка' Јанко на Косову. Не кажуј ником ову нашу бруку. Смијаће ни се цијело Ужице.

Дворски је дисао дубоко. Осећао је да му се неки терет свалио са душе: он је учинио све што је могао. Даље није било у његовој власти. Даница му је рекла: хвала. Друго га се није тичало... није марио шта ће рећи свет.

Али је он био блед као крпа. Јер му једна ствар изиђе пред очи, јасна као дан: са Даницом је све свршено, она више за њега не постоји на свету, њему ништа више не остаје од ње.

Он је сад осећао нов, физички бол. Нешто га је стезало у грудима. Он се накашља. Кад скиде мараму са уста, она је била сва црвена.

— Машане, -- рече он полако — хвала ти на овој услузи... она није била пријатна, ја знам, и можда мој брат не би ми је учинио. Хвала ти и на ранијим услугама, али учини ми још једну... води ме кући. Са мном је свршено.

Црногорац га погледа изненађено: Младен је клецао. Он га хтеде охрабрити.

— А ну, чоче, не дај се ђаволу. Водићу те до на крај свијета. Светога ми Василија, није то ништа. Само си се заморија. 'Ајмо овђе, код нашега побратима... има ти он пића свакојака каква ти га нејма у Латина.

— Не... не, Машане. Води ме кући. Ноге ме издају. Свест мркне. Ја не могу даље.

Дрвеће по улици опуштало гране. Два човека, држећи се испод руке, одмицала су полагаано. Једно псето, које се било извалило у прашину, подиже главу и погледа их сажалјиво, као да их је питало може ли им шта помоћи. Паланка је замирала под првим врућинама.

Х

Није прошло ни десетак дана од ове чудне просидбе, а Дворски паде у постељу. Болест која је потајно рила по њему, појавила се наједанпут и начинила пустош.

У једној великој, сивој соби, која је ударала на лекарију и неизветрен ваздух, лежао је несрећни младић на једном кревету. Његова газдарица се трудила, али на свој начин. Око њега је било очајање и несрећа. Лице упало, жуто, мртвачко, обрасло у густу браду која је још појачавала самртно бледило. Очи, светле као жеравица, гледају некако нејасно, неодређено. А глас као да долази већ из гроба, потмуо и очајан.

Док је он тако лежао, на пољу је текао живот, ничим незауостављен. Њега се ретко ко сећао и обилазио. Тек ако с времена на време обиђе га Машан Црногорац или Живко. Они му донесу новости из света који је већ за њега био затворен.

— Јуче неко претука' калфа-Спасоја — јави му једног дана Машан. — Нашли га код Табане без свијести. На главу му био цак. Заудара' је ка иста стрвина, те ти га у ријеску, па онда у шпитаљ. Капетанин ме испитува... ама, божа ми вјера, нијесам ја. Не би' поганија руке.

Младен га је слушао равнодушно. Њега је нестајало... људска ситничарства нису се више лепила за њега. И он се питао:

— Нашто то? Зашто да га туку?

— А то ће ти бити Веселинови момци. Курјак ти је то; он никоме дужан не остаје, аратос га било.

Другипут му Живко рече да је видео Даницу.

— Био сам јуче код Цаје — рече му он. — Била је и Даница. Остали смо до самога мрака. Даница је непрестано говорила о теби. Она верује да ћеш ти оздравити, и ми смо, разуме се, то исто говорили.

Једанпут га је посетила и Цаја. Донела му је слатког од јагода и једва се уздржала од плача.

Она је хтела да му нешто каже, али није знала на који начин. Најзад рече:

— Поздравила вас Даница... Она је хтела да дође са мном, али није могла... није никако смела. Више нигде не излази.

Младен је био обукао некакав грудњак и могло се видети како му се груди слабо дижу и спуштају.

— А што не излази? — упита Младен, тек да нешто каже.

— Да, хтела сам вам то рећи. Она је врло несрећна. Она вас моли за опроштење... за све што сте морали да поднесете због ње.

— Не, ја нисам ништа трпео због ње — одговори млади човек кавалерски. — Ако је ту ко крив, то сам само ја... и нико више.

— Она је крива — понови девојка — она се удаје за једног трговца из Чачка.

Тешка реч је пала, и Цаја обори очи, не смејући да види какав је утисак учинила.

Дворски не одговори ништа. Он није волео ову девојку да је узме за жену, али ипак... новост је била страшна, и он заусти да каже:

— Што није причекала док не умрем.

Али се савлада, и рече:

— Не кривите је... она је имала право.

Ова реченица се једва чула и наличила готово на уздах.

У соби наста тишина. С времена на време, млади човек је кашљао и избацивао велику количину жутих шлајма у једну мараму.

Цаја му поправи јастук да му глава не буде ниско, и пусти га да се искашље.

— Хоћете ли да узмете штогод — рече му она, готово кроз плач. — Какав лек?

— Ја сам их доста узимао, али ништа не помаже... Дајте ми мало од вашег слатког.

Девојка отвори теглу, нађе једну кашчицу, донесе чашу свеже воде, и принесе му.

Болесник испи чашу до дна.

— Дајте ми још мало. Ово слатко ме опомиње на моју мајку. Она га је увек имала и говорила да је лековито... Хвала, Цајо.

Младен, који се био мало подигнуо из постеље, опет леже.

У соби наста још несноснија тишина.

— Па шта радите иначе? — опет ће девојка, тек да се не ћути.

— Сит сам свега. Све ми се досадило... и једва чекам да се и са мном једанпут сврши — закрешта једва чујни глас болесников.

Млада девојка се стресе. Она осети у овој реченици трагедију целог једног живота. Даље није могла остати, те се диже,

— Ако вам устреба штогод, — рече му она при поласку — јавите ми преко газдарице. Моја мајка вас је поздравила и рекла ми да вам то кажем.

— Хвала, Цајо. Мени не треба ништа. Поздравите мајку и кажите јој да је то врло лепо од ње. Поздравите и Даницу. Нека она себи не пребацује ништа. Она је била врло добра према мени... и ма шта било са мном, ја ћу остати њен најбољи пријатељ.

Газда Веселин се журио са свадбом. Он је био прек, пијаница, суров, али је он волео своје дете и хтео га начинити срећним. Удавао је Даницу ван Ужица и испуњавао један њен сан. Само се бојао да момак не сазна шта изопачено од оне њене историје са Дворским, те је непрестано журио око спреме, скраћивао све што се могло и стално се дописивао са новим пријатељима.

Свадба је била на саму Госпојину, како се у Ужицу зове Велика Госпођа.

Дан је био врло леп, од оних дана пред крај лета, кад мирише отава, кад су ужичка брда пуна росе и у ваздуху се осећа нека недопевана песма, жалосна као живот.

Младен је лежао у својој соби сам. Држао је неку књигу пред собом, док су му мисли лутале далеко ван себе.

Један снажан сноп подневске светлости улазио је у собу.

Ова светлост га је опомињала на нешто. Он се сећао са слашћу првог познанства са Даницом... пре годину дана... у Ади... у истој овој неранцастој светлости пред крај лета. Она је била у грао хаљини од штофа са једним тесним капутећем. Коло је било престало. Држали су се за руке... шаптали једно другом бесмислене речи, и били срећни. Ах, ове речи које нису значиле ништа, а које су садржавале целу сферу њиховог срца. Ниједна од њих није остала.

Са дна улице прекиде Младена нека вика. Као опоменут неодређеном слутњом да ће видети Даницу, он се извуче из постеље, с муком обуче један стари иберциг и, придржавајући се кревета, успе да приђе прозору.

То су били сватови.

Један здрав момак, снажан као бик, јашио је напред и носио развијен барјак. За њим је касало још неколико коњаника, весели, зајапурених образа, пијани. За њима се отегао низ фијакера.

Млади човек задрхта.

У првим колима је седела Даница. Обучена у бело, са неранцастим цвећем око главе, она је била лепша него икад.

Девер, с лентом на грудима и великим букетом цвећа, „занимао“ ју је, описујући јој Чачак, парк поред Мораве, цркву с великим кубетом. Она га је слушала, али га није разумевала. Она је видела да се примиче Младеновој кући и бледела је слична цвећу око њене главе.

— Ах! — крикну она, и наслони се на девера, сва уздрхтала.

На прозору једне ниске куће стајала је једна мртвачка глава. . и смешила се на њу, честитала јој својим сувим устима и пунила немим сузама своје шупље очи.

Даница се поврати. Она се поклони дубоко тој глави, осмехну захвално, њене очи напунише се такође сузама, и она махну руком у знак: збогом, али су поред ње већ пролазиле друге куће, старинске ужичке зграде без украса.

— Сиромаш младић — рече девер, очекујући објашњење.

Кад Даница не одговори ништа, он продужи:

— Нема ништа од њега. То је ваљда неки ваш рођак?

— Да! — промуца Даница, и притиште мараму на очи.

Кад прођоше њена кола, Дворски се спусти на једну столицу, Његова глава клону, а крв у црвеним концима, потече из уста. Он је пусти да иде: то му је олакшало тежак грч који га је стегао у сред прсију.

Никога није било поред њега. Само онај сноп неранцасте светлости продирао је кроз прозор и опомињао га на речи слатке и потрошене, чији невесео спомен је благо бунио његова успавана чула, док га је шкрипа кола опором враћала у живот.

М. М. Ускоковић.

НУМА РУМЕТАН.

(15)

IX

ЗАБАВА У МИНИСТАРСТВУ.

— Ове дворане Министарства Просвете не може ни јаво разведрити... Мора да се Фресинусов дух појављује ноћу.¹

Ова гласно изговорена примедба долазила је из једне групе младих музичара, окупљених око директора Опере, Кадајака, који је филозофски седео на једној плишаној клупици, наслоњен леђима о постоље Молиеровог кипа. Гојазан, полуглуп, са седим, потшишаним брковима, он више није личио на окретног и живог импресарија Набобових забава, овај достојанствени кип са подадулим и безизразним лицем; само се по његовом оку познавао подругљиви Парижанин, пун свирепог животног искуства, чији се дух, као трновит прут са окованим врхом, прекалио у огњу позоришног живота. Али сада је био миран, засићен, једино испуњен страхом да не изгуби директорско место по истеку уговора, и зато је увлачио покте, говорио врло мало, нарочито на овом месту, задовољавајући се да своје примедбе о овој званичној комедији отменога света зачини тајанственим осмехом.

— Боасариче, дете моје, питао је он полако једног младог, препреденог Тулужанина, од кога је скоро даван

¹ Denis de Frayssinous (1765—1841), француски црквени беседник.

један балет у Опери, пошто је само десет година чекао на ред, што нико није хтео веровати, — Боасариче, ти који све знаш, реци ми како се зове она достојанствена личност са брковима, која пријатељски разговара са целим светом, и корача смирено за својим сопственим носем, као да иде на погреб тога излишног органа... Мора да је позоришни човек, јер ми је о позоришту говорио са извесним познавањем ствари.

— Не верујем, директоре... То ће пре бити какав дипломат. Чуо сам га када је малочас рекао белгијском посланику да су дуго времена били колеге.

— Варате се, Боасариче... То мора да је какав страни генерал. Мало пре је беседио у једној групи виших официра, и гласно рекао: „Само онај који никад није имао велику војну команду, може рећи да...“

— Чудновато!

Лапара, кога запиташе у пролазу, прште у смех:

— Па то је Бомпар!

— *Quès асо Bompard.*¹

— Министров пријатељ... Како то да га не познајете?

— Он је с Југа?

— Та, дабогме...

То је одиста био Бомпар, који се трудио да оживи забаву свога пријатеља разноврсним и неуморним разговорима, утегнут у једном скупоценом новом фраку с кадифеним зарукављем, са рукавицама у отвору од прсника. Још непознат у званичном свету, у коме се сада први пут појављивао, може се слободно рећи да је привлачио општу пажњу проносећи од групе до групе своје даровите измишљотине, своја сјајна привиђења, краљевске љубавне историје, чудотворне доживљаје и борбе, победе на земаљским стрељачким утакмицама, — приче које су на свима лицима око њега изазивале исти израз чуђења, снебивања и неспокојства. У томе је извесно било доста повода за увесељење, али само за неколико

¹ Ко је то Бомпар.

личности посвећених у ствар, тако да ни Бомпар није био кадар да разгони досаду која је продирала чак до концертне дворане, једне огромне и врло живописне сале са двоспратним галеријама и стакленом таваницом, која је човеку давала утисак да се налази под отвореним небом.

Зелени украс од палми и банана са дугачким, непомичним лишћем, обасјаним лустерима, чинио је свежу позадину хаљинама присутних дама, које су седеле припијене једна уз другу, по недогледним низовима столица. То је било право узбуркано море од погнутих и таласавих потиљака, плећа и руку, који су избијали из струкова као из крунице каквог полуотвореног цвета, од разних украса у коси, који су блистали као звезде, где се мешало преливање дијаманата са плавим одсевима црних коса и златним жицама протканим кроз плаве витице; ту су се видели профили с леђа, пуни здравља, са обликом линијама од главе до бедара, или нежни, мршави стасови, који су се извијали из појаса притегнутног једном сјајном копчом, са дугим вратом око кога је била везана кадифена трака. А изнад свега тога лепршале су се шарене, блиставе лепезе, раширених крила, мешајући мирисе *white rose'a* и опопанакса са благим запахом белих јоргована и природних љубичица.

Досада која се огледала на свима лицима погоршавала се овде изгледом на два сата непомичног седења испред ове трибине на којој су били поређани у полу-круг певачи у црним фраковима и певачице у хаљинама од белог муселина, стојећи непомично као пред фотографским апаратом, и овога оркестра сакривеног у жбуњу од зеленила и ружа, иза кога су вирили само вратови и главе контрабасова, који су личили на справе за мучење. О, ово мучење у музичким квргама! оне су га све добро знале; оно је спадало у ред досадних дужности њихове зимске сезоне и тешких кулука отменог света. Отуда, да се најљубиво тражило по целој огромној дворани, нашло би се једно једино задовољно и насмејано лице, лице

Г-ђе Руместан, и то не са усиљеним осмехом домаћица, који тако лако прелази у израз зловољног умора, чим умакне испред туђих очију, него лице срећне, вољене жене, која се спрема да отпочне нов живот. О, неисцрпна нежности племенитог срца које је само једанпут волело! Она је опет почињала веровати у свога Нуму, који се показивао тако добар и нежан од неког времена. То је било као неко враћање старој љубави, загрљај два срца сједињена после дугог растанка. Не испитујући откуда је могло долазити ово обнављање његове нежности, она га је понова видеела онако младог и пуног љубави као једне вечери пред сликом лова, у очевој кући; а она је још увек била заносна Диана, нежна и витка у својој хаљини од белог броката, са својом кестенастом косом, просто зачешљаном преко ведрога и чедног чела, где су њених тридесет година једва изгледале као двадесет и пет.

И Хортензија је била врло лепа, сва обучена у плаво; плави тул који је као какав облак обавијао њен дуги, мало погнути стас, бацао је благу тамну сенку на њено лице. Али помисао да ли ће успети њен свирач, бацала је у бригу. Питала се како ће ова префињена публика разумети ову необичну музику, да можда није боље било, како је предлагала Розалија, да се око добошара намести сиви видик са маслиновим дрвећем, оивичен изрецканим брежуљцима; и ћутећи, у напрегнутом узбуђењу, она је бројала тачке програма које долазе пре Валмажура, у тихом шуштању лепеза и жагору од пригушених разговора, у које су се мешали акорди оркестра.

Један удар гудала о пултове; шуштање хартије на трибини, где су певачи устали са својих места, са нотама у руци; један дуг поглед жртава на висока врата закрчена фраковима, као да би желеле умаћи, — и први звуци Глуковог хора разлежу се горе до стакленог крова, за којим зимска ноћ шири свој плави покров:

Ах, у тамп ове шуме кобне...

Почело је...

Љубав за музиком раширила се много у Француској од пре неколико година.¹ Нарочито у Паризу, недељни концерти, духовни концерти целе велике недеље, и читав низ приватних друштава, надражили су чула код публике, популарисали класична дела великих мајстора, и увели у моду музичко образовање. Али у самој ствари, Париз је сувише немиран, сувише разуман да би могао озбиљно волети музику, ту велику чаробницу која овлада вама, држи вас неме и непомичне, без иједне мисли, у таласавој мрежи од хармоније, уљуљкује вас и успављује као море; и љубав коју Париз за њу показује, то је љубав каквога фићфирића према некој девојци на гласу, страст из моде и света ради, лажна и празна до досаде.

Досада!

То је извесно био основни тон овога концерта у Министарству Просвете. Испод извештаченог дивљења и лажно очараних лица, каква у отменом друштву показују и најискреније жене, досада је све више избијала, ледећи осмејак и сјај очију, и сваљујући се као мора на оне лепе и чежњиве положаје тела који су подсећали на птице кад стоје на грани или пију кап по кап. Једна за другом, преко дугих редова повезаних столица, жене су пљескале с напором, вичући „браво... божанствено... изврсно...“ да би се тиме колико-толико одушевиле, али су најзад ипак подлегале обамрлости која их је све више обузимала, дижући се као прамен магле из ове хучне плиме, и заклањајући неким велом равнодушности све вештаке који су се ређали један за другим на трибини.

А овде су међутим били сакупљени најчувенији, најславнији уметници париски, који су тумачили класичну музику са свом вештином коју она изискује, и која се,

¹ Роман је изишао 1881 године.

на жалост, стиче тек после дугог низа година. Ево већ тридесет година како Ла Вотерова пева ову лепу Бетовенову романцу *Смирај*, и то никад са оволико страсти као вечерас; али на инструменту нема свих жица, чује се шкрипа гудала по дрвету, и од негдашње велике певачице, од њене чувене лепоте, остали су само смишљени ставови, беспрекорна метода, и она танка, бела рука која, код последње строфе, утире једну сузу из ока раширеног од дуге употребе угљена, сузу што замењује завршни крик, који њен глас више не може да издржи.

И ко је други сем Мајола, лепог Мајола, икад могао онако заносно отпевати серенаду из *Дон Жуана*, онако лахорски нежно, са страшћу коју би имао какав заљубљени вилински коњиц. Али, на жалост, он се више не чује; узалуд се пропиње на прсте, пружа врат, испреда звук до краја, пратећи га немарним покретом руке, као преља кад суче вуну између два прста: не чује се ништа, ништа. Париз који се са захвалношћу сећа својих негдашњих задовољстава, ипак плеска; али ови извештали гласови, ова увела и сувише позната лица, — медаље чији се лик излизао у дугој употреби, — немају моћи да разгоне маглу која лебди над целом свечаношћу у Министарству, у пркос свих Руместанових напора да је оживи, у пркос одушевљених узвика „браво“ које он гласно добацује из гомиле црних фракова, и „пст!... пст!“ којима, чак у другом салону, ућуткује људе који покушавају разговарати, и који онда лутају ћутке тамо-амо кроз бљештаву светлост, као авети, мењају опрезно своје место, погурених леђа и опуштених руку, да се мало разгале, или се пак срозавају као смрвљени на ниска седишта, држећи шапо-клак који се клати међу коленима, са тупим, — безизразним лицем.

Одједном, све прену и оживе, кад се на сцени појави Алиса Башелри.

На оба уласка у дворану настаде радознало тискање господе, да би на трибини угледали малу *диву* у краткој сукњи, полуотворених уста, чије су дуге трепавице

вице ударале брзо једна о другу, као да је била врло изненађена што види толико света. „*Врући, врући, колачићи!*“ певуше полугласно младићи из клубова, са оним мангупским гестом којим она пропраћа последњи стих од припева. Стара господа универзитетски професори прилазе ближе ујагрених очију, обрћући главу на страну ува којим боље чују, да им не би измакла ниједна двосмислена реч из познате лакрдије. И настаје право разочарење кад мали хлебарски калфа, својим оштрим и слабим гласом, почиње певати једну велику арију из *Алкестиа*, научену од Ла Вотерове, која га сада храбри иза кулисе. Лица се развлаче, фракови напуштају салу, и опет почињу лутати, у толико слободније што их министар више не вреба, него се повукао у дно последњег салона водећи под руку Г. де Бо, који је био сав збуњен таквом чашћу.

О вечито детињаста љубави! Можете ви имати двадесет година адвокатске праксе, петнаест година посланиковања, бити толики господар своје воље да усред најбурнијих седница и огорчених упада сачувате своју хладнокрвност, као галеб који лови рибу усред буре, — ви ћете ипак, чим вас обузме страст, постати последња слаботиња и дрхтаћете кукавички, доведени дотле да очајно хватате под руку каквога глупака, само да не бисте чули ни најмању замерку учињену вашем идолу.

— Извините што вас напуштам... настаје одмор... и министар појури у дворану, враћајући младог чиновника у таму из које овај више никад неће изићи на видело.

Настаје тискање ка бифеу; и, судећи по разведеним лицима свих ових несрећника којима је сада повраћена слобода кретања и говора, Нума може веровати да је његова штићеница пожњела врло велики успех. Гуррају се око њега, честитају му: „божанствено... изврсно“, али му нико не говори изречно о ономе што га занима, и он најзад задржава Кадајака који пролази поред њега, идући искошен, одбијајући људски талас својим јаким раменом, као каквом полугом.

— Но!... Како вам се допала?

— Ко то?

— Мала... каже Нума, трудећи се да му глас буде равнодушан.

Други, стари препредењак, одмах разуме ствар, и одговара без околишења:

— Право откровење...

Заљубљени Нума црвени као у двадесетој години, код Малмуса, кад би га *сџара свачија* гурала ногом испод стола.

— Дакле, мислите да би у Опери...?

— Без сумње... Али је за то потребан вешт директор, одговара Кадајак, са својим немим осмехом; и док се министар жури да честита Г-ци Алиси, вешт директор се упућује бифеу, који се види уоквирен једним великим огледалом у дну једног салона, са тамним и позлаћеним дрвеним зидовима.

У пркос свечаног изгледа тешких завеса, и крутог и надувеног држања послуге, која је без сумње састављена од пропалих универзитетлија, свако нерасположење и досада ишчезавају овде, пред огромним столом претрпаним чашама, воћем, читавим пирамидама од сандвича: човечанство ступа понова у своја права, и место досаде виде се свуда лакома лица и прождрљиви покрети. Кроз најмањи празан простор између два струка, између две главе погнуте над парчетом семге или пилећим крилцем у малом тањиру, пружа се одмах једна рука, да дохвати чашу, виљушку, сандвич, отирући пудер с плећа својим црним рукавом или грубом тканином какве сјајне униформе. Гаска се све живље, очи блистају, смех се разлеже, под утицајем пенушавих вина. Укршта се безброј разговора, прекинутих добацивања, одговора на већ заборављена питања. У једном куту, чују се пригушени узвици неодобравања: „Ужас!... То је страшно!“ око ученога професора Бешиа, женског непријатеља, који не престаје ружити слаби пол. Мало даље, једна препирка међу музичарима:

— О, драги мој, отворите боље очи... ви поричете продужену квинту.

— Је ли њој одиста тек шеснаест година?

— Шеснаест година у бурету, и неколико година у флаши.

— Мајол!... Којешта, какав Мајол!... Отрцан, излапео. Чудо је само што Опера плаћа сваке вечери две хиљаде динара за тако нешто.

— Јест, али он троши хиљаду динара на клаку, а остатак му диже Кадајак на екарти.

— Бордо... Чоколада... Шампањ...

— ...да дође на одборску седницу да се изјасни.

— ...ако мало украсите риш машиницама од белог атласа.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ЛЕТЊЕ ВЕЧЕ.

Кад зрикавац у већ зрелој и високој
Трави своју песму започиње давну,
Будећи видика успавани покој
Мелодијом древном по потесу равну,

И с далеких поља почне да се диже
Мирисава влага у магличаст вео,
Ноћ прозирна, плава, из далека стиже,
Пуна тајне чежње. Тамни око цео.

Недозрели јечам свитњаци облећу;
Препелица негде у житу, далеко,
Зачује се кадшто. По ливадском цвећу
Месечева светлост прелива се меко.

Под мистичним зраком српастог месеца
Тајанственом снагом као да оживе
Моје маште будне покопана деца,
Међ' звездама горе, небом од кадиве.

Па кад на сеоском усамљеном путу
Даљни лавез паса из мисли ме прене,
Моји снови давни, у томе тренуту,
Сетирних висина смеше се на мене.

Даница Марковић.

АПОТЕОЗА МЛАДОСТИ.

И кад покушам кадкад у самоћи,
С нешто још снаге и полета од пре,
Да за рад седнем у самачке ноћи,
До мене давна хармонија допре.

Но у том часу — кô мукли убица —
Брига живота свакодневног ступа,
Отрже перо из руке и с лица
Светлост ми брише и сузом га купа.

Тад осећање неко, страно мени,
Горко и силно, с дана прошлих скоро,
Раздире застор и снови румени
Кô бледе сени ближе ми се споро.

Богате мисли, блиставе идеје,
Све скупа ступа, што на жртву паде
Слабости људској, и горко се смеје
Грешној ми машти што му живот даде.

Па окрећући, погледе од мене
Сва та фаланга сухе руке пружа
Визији светлој неке чедне жене
С трновим венцем, на поду од ружа.

И док се њено кратковечно биће
Гаси посред њих на постољу цветну,
Мени — кô судбе последње откриће —
Џин један пружа кошуљу костретну.

Даница Марковић.

ЈУТРО ЖЕТВЕ.

Овдје, под храстом, гдје се папрат сплѐте,
Почивам самцат. Шуште рачве старе,
Као да машу на чупаве чете

Облакâ раних што се тихо жаре
И плове, тамо, преко поља тије',
По злату јечма и шенице јârê

Гдје трепти јутро и светлила лије,
Пада по дрвљу и захвата села
И раштркане колибице мије.

Низ голу стрмен пљуште хитра врела,
Кô да би крупне рубине, што горе,
По долинама разасути хгјела.

Тамо, у страни, под пламењем зоре,
Виде се чељад, трсната и здрава,
Кô тврда стабла на хрбату горе.

У поље слазе, гдје ријека плава
Тече и класје жедно пије росу
И по врбаку танка магла спава.

Погледај! Ко је мушко носи косу
Преко рамена а струка му бѐдра
Ресама бије. Женске, с њима што су,

Грабље и вїле држе; неке вѣдра
И нејач малу. Већ чујем ђерданā
Звекет и видим трескају се њедра...

Ево све дружбе! Овдје, испод грана,
Своја гнијезда гдје косовац гради,
Гдје с букве шуште бајке давних дана,

Видим их, ходе. Пољски вјетар хлади,
Повија густу траву испред људи
И јашмак диже са невјеста млади’.

Ту су и мајке. Гле, једној са груди
Голотрб мали пригō се и врео
Пружио руке за маком што руди.

Сви грабе брже, тамо, гдје се сплео,
На домак стада и широке струге,
Са златним класом клас златан и зрео.

Већ су на мети. И рукаве дуге
Загрђу косци и живо се кладе
Који ће прије надкосити друге.

Збацише с глава саруке и ваде
Из водијера гладилице старе,
И хитром руком добре косе гладе.

Сад пōлегоше и шеницѐ јārѐ
Покривају их врси уздрхтани
И росни лако на зори се жаре.

И косци косе, и док вјетар рани
Повија класје, са жилава врата
Мрсе се, вију, перчини им врани.

И сикће коса и у сјају злата
Откоси леже и рубини росе
Трепте по зрњу оборена влāта.

Сребрн се блесак просипа са косе,
Набрекле дршћу на мишици жиле,
И житом шушти корак ноге босе.

Већ грабе грабље и дижу се вйле —:
Са навилцима злата изнад чела,
Ступају цуре. Радосне и мйле,

Плодове жетве, слатку храну сѣла,
У стогѣ слажу. Већ дрхтаву јáру
Из сухог њедра баца земља врела —

Већ прислужено сунце, на олтару
Небесном, трепти, зари, е бих рекô,
Као да виси и пламти у жару,

Огромно, свето све, кандило неко!
Гле, један орô лети му, све брже,
На клисурама што га сву ноћ чекô...

Већ златна неба златни огњи прже —
У хладу се, ево, путник турчин крије,
Привезан коњиц покрај њѣга хрже.

И надмећу се косци ко ће прије!
Не ћуће они умора ни грча,
Само што жеђи одољети није!

Гле, један, висок, као стабло срча,
Бришући знојно лице, што се плâмй,
Под јабланове до ријеке стрча —

Прилегну земљи и на душак сâмй
Жеђ врелу смири; док сјајно, кô срма,
Трепери јутро и све зове, мами.

У радовању шуми гора стрма
И вôде њене, грмјелица пуне,
Пробијају се из хриди и грма.

Све пјева. Уз то кô да росне круне
Класова златних додирују неђе,
Полако, харфе невидљиве, струне...

И кô да свуда плотове и међе
Засипљу звуци, дробе се по трави,
И падају ми на очи и веђе...

Видим их... Ено, пурпурни и плави,
По радној дружби лагано се свише —
Сва женска њедра и росни рукави

Трепере њима... Ја растем, све више,
Кô стабло неко... И са мојих грана,
Под благим пљуском од сунчане кише,

Плодови руде, кô сан младих дана...
И у свом соку ја чујем све звуке,
И на свом плоду, у сред родних страна,

Свијетле жетве ћутим топле руке...

АЛЕКСА ШАНТИЋ.

ПРВЕ КУЛТУРНЕ ЛАСТЕ.

Данашњи наш нараштај не може просто веровати са каквим је тешкоћама наше друштво прелазило из фазе некултурнога доба ка фази колике толике цивилизације блиског човека. Невероватно споро преносила се једна по једна ствар, један по један предмет, које су културнији народи већ усвојили и употребљавали.

И ма да ће вас изненадити кад вам кажем да је први билијар дошао у Србију 1822 године, а први клавир 1824, ипак немојте то узети у прилог културног стања тога доба. Билијар је некако упоредо са картама ушао у београдске кафане. Убрзо је, већ те године, било још неколико билијара у Београду и на њима су младићи толико висили да је то већ било профано. Алекса Симић, на пример, пише Кнезу Милошу о једном човеку, па да би га карактерисао као пропалицу, он вели: „Његови су послови од меане до меане, од билијара на билијар!...“ Јер ваља знати да се на билијаре тада није играло, но се у ствари коцкало. Највише се играла она игра са малим лоптицама. (1834 године јула месеца излази овакав оглас у новинама: „У Београду код Ећим-Томе налази се један добар билијар заједно с малим и великим куглама и таковима на продају. Љубитељи могу га сваки дан у Ећим-Томиној кафани видети и за приличну цену имати.“) Страст играња билијара толико је завладала да је 1849 године предлагано преко новина да се билијар уведе и у Читалиште само да би се чланови збирали. Први клавир је дошао у Кнез-Милошев двор.

Набавио га је Вито Ромита за Савку, млађу кћер Кнез-Милошеву, јер се тај талијански авантурист и карбонар, позније таст Кунибертов, био настанео у Србији и био учитељ Савки.

Како су постепено и даље наилазиле ласте једна по једна, ласте које су наговештавале пролеће цивилизације, показују излажући их овде хронолошким редом.

Тако, прва слушкиња из Земуна прешла је у Београд 1824 године. Њу је за Кнеза Милоша набавио и пребацио из Земуна Лазар Хаџи-Бајић.

Године 1827 набавио је Кнез Милош први пут кашике за супу. Иначе их у вароши никако није било.

Исте године, 1827, допутовао је у Београд први женски сунцобран, који се тада звао „зоненширм“.

Године 1829 долази први капут у Србију. Носио га је Кнежев лекар Др. Стејић. Ото Дубислав Пирх, који је те године путовао по Србији, записује нарочито овај усамљени Стејићев капут.

Године 1834 први пут је донето из Земуна пиво и почело да се точи у Манојловој Башти на Зеленом Венцу.

Године 1835 долази у Србију први сајџија. То је некакав Пилер, који је стигао из Петрограда и настанео се као „изучени сајџија“ у Крагујевцу. Како у Србији тада није било толико сатова да би од њих могао живети, то тај Пилер затражи дозволу од Кнеза, и 1836 године видимо га у Београду где прави и продаје црвени восак за писма.

Године 1839 јавља се у Београду један интересантан тип. То је неки Карл Карловански, „први у Србији сирћета фабрикант“, који објављује своје „жестоко и кисело“ сирће. Тај исти Карловански, кад није прошао код нас добро са сирћетом, прелази у Панчево и тамо, августа 1843 године, отвара школу као учитељ трговачких наука. Када му ни тај посао не полази добро, он се враћа у Србију и узима име Драгутин Карловански и отвара у Београду 25 маја 1847 године „Прво српско пливалиште и купалиште“. То је купалиште било под

градом, ниже Калимегдана и стајало је под управом Драгутина Карлованског а учитељ пливања био је Алберто Драгонер. Пливалиште Карлованскога прво је почело бележити метеоролошка посматрања, то јест пратило је топлоту воде и ваздуха и бележило је колико је у месецу било кишовитих, колико лепих а колико пријатних дана. Тако је 1847 година уједно и датум кад се у нас зачала опсерваторија.

Када ни овај посао Карлованском није пошао за руком, он се реши да отвори бакалницу. И он је отвори, 1850 године, у кући саветника Стефана Стефановића на Теразијама. У тој бакалници он продаје прашак за буве, све фарбе, рафиниран зејтин за лампе, „брегеничне брусове“, швајцарски сир и харинге. Осим свега тога Карловански лечи и од шуљева. Али и поред свега тога, Карловански не заборавља своје панчевачке професорске способности и у огласу којим тражи ше-грта, вели да тај у његовој бакалској радњи „прилику има не само материјално ову трговину изучити него и теоретична знања о истој себи прибавити“.

Таквих типова — као овај Пилер, који је најпре „изучени сајџија“, па после лије црвен восак, или као овај Карловански, који је најпре фабрикант сирћета, па професор Трговачке Школе, па илиџар и најзад бакалин — било је тада пуно у Србији.

Да пређемо сад на даљи низ културних ласта, пошто смо се поводом овог Карлованског зауставили код 1839 године.

1840 године јавља се први странац књиговезац у Србији. То је „Шваба“ Лудвиг Винклер, код којег је доцније становао и на чијим рукама је издануо српски списатељ Јоаким Вујић.

Године 1841 јављају се већ дипломиране бабице, странкиње. Тако, најпре Пулхерија Клевертић (посрбила је презиме), „ексминирана бабица“, која је „на Универзитету Пештанском бабичлук изучила“. Она се инсталише

у Топал-Настиној кући, у чаршији, преко пута бакалнице Х. Димитрија Константиновића.

Одмах за њом, исте године, јавља се и Фемија Хамерл која је опет свршила бабичлук у Пешти. Она је седела у кући Мите Шарен-капе на Калимегдану.

А 1842 године већ се јавља и први мушки кројач. То је Јован Димитријевић, „гражданин новосадски“, који је дошао у Београд са десетину момака и настанио се у кући Г-ђе Јелисавете Балаш, рођене Т. Солара, на Калимегдану. Он се препоручује за израду мушког одела по најновијем „вкосу-журналу“.

Године 1843 диже се прво купатило на Сави по „најновијем кроју“. (Оно Карловансково је пропало, а и иначе било је више пливалиште, школа за пливање). То прво купатило засновали су Коста Лепојевић и Димитрије Данић.

Те исте године дошао је у Србију некакав Швајцарац Петар Кораи, и отворио је у Савамали кафану и гостионицу код „Златног Крста“ и довео куvara из Немачке, а имао је и „шећерних колача“ и „изјутра вруштук“. То је била прва кафана са европском кујном.

Године 1844 настањује се у Београду први странац молер. То је Јосиф Варошек, који „обитава у кући Ракицинијој с изложеним на кући златним словима именом“.

Те исте године долази у Београд први „дагеротиписта“ Јосиф Капилери, који обитава у кафани Дунавовића до Варош-Капије. А те године се јавља и први кројач женског одела, Павле Темелкић, који се препоручује „добивши десет момака из иностраних земаља“ да ради по најновијим француским и бечким журналима. Обитава у Великом Зданију на другом боју.

Године 1845 јавља се већ први „цукерпекер“. То је неки Сима Николић из прека. А те исте године стиже и први циркус у Београд Г. Гота. (О овоме циркусу било је речи на другом месту).

Године 1846 оглашава се први учитељ музике у Београду. То је неки Александар Скордилис, родом из

Трста. Он поучава младе београђанке свирању уз гитар и певању уз исти.

Године 1847 јавља се први зубни лекар. То је некакав Мориц Лефнер који „шупље зубе неком масом запушава“.

Године 1848 јавља се већ прва машамода. То је нека Персида Милошевић из Новог Сада, која себе назива „Marchande de mode“ и препоручује своје сламне и свилене женске шешире „по бечком укусу“.

Године 1849 доноси се у Српску Државну Штампарију прва брза машина (брзотиск), јер се дотле радило на оној најпримитивнијој машини. Са машином стиже и први машиниста стручњак. Те исте године инсталише се у Београду и први европски печаторезац Леополд Галицијанер, који уједно реже и надгробне споменике.

Године 1850 стиже већ у Београд и први „клавиршTIMER“, неки Имро Шпеновић који је ослепио, и као слеп изучио у Пешти тај занат. Па онда стижу и први „флекпуцери“, Јован Унтербергер и Франц Лерг из Тиролске.

Те исте, 1850 године, неки А. Дајч објављује прву фотографску радњу, и вели да је то „фотографија или нов начин зраком на артији ликове портретирати“.

Године 1851 отворено је прво парно купатило у Београду. То је Шоповићево у Савамали, које и данас постоји. Те године стижу у Београд и први „тапацирери“, Х. Хирмил и друг М. Јајтелес. Исте године долази и први седлар, Фридрих Дитрих, који прави европска седла. У јесен те године стиже Карл Вимес „фектмаистер из Нидерланда“ и даје часове из борења.

Исте 1851 године почиње и историја прве српске књижаре, коју ћу засебно описати.

Године 1852, јавља се у Београду први „художествени баштован Циглер из Штутгарда у Немачкој“, који нуди своје услуге. Али се он не задржава овде, већ убрзо одлази из Србије.

И сад већ сваке године прирашта број ових „култур-трегера“ и јављају се већ гомилама. Од тих ћу само, као карактеристичне, поменути Терезију Штол модискињу у Господској улици, која се 1855 године вратила из Темшвара и донела: „шмизле, кофире, шешира и копфпуц“. На онда 1858 први пут се јавља „изображена женска“ која ће по кућама давати часове из „немецког и француског“. А те исте године јавља се и први учитељ играња. Затим настаје маса мушких и женских кројача, од којих је најкарактеристичнији С. В. Живковић из Панчева који 19 марта 1863 године објављује да је измислио српску ношњу, која је врло практична. „Горња се хаљина зове *обреновка* а доња *сјединка*“, вели овај панчевачки кројач.

Бранислав Ђ. Нушић.

ИВО ЋИПИКО.

(4)

Прво, о солидним особинама талента Ива Ћипика. У том погледу, о Ћипику као пеисажисти треба прво говорити. Јер, то је једна његова особина у којој је он први међу свима нашим приповедачима. Та његова особина условљена је већ самим тереном са кога Ћипико црпе своје историје и, нарочито, осећањем природе које је, као што смо видели, код Ћипика необично јако развијено.

Ћипико је, дакле, најбољи пеисажиста целокупне наше књижевности. Његови пеисажи, схваћени и у целини и у детаљима, показују једну необично богату књижевну палету, даровито око да схвати један пеисаж по ономе што је за њега најкарактеристичније и, нарочито, много укуса. Његов је пеисаж, углавном, пеисаж под сунцем. Ћипико јакџ воли *plein air* што је сасвим логична последица његовог схватања живота и јако развијеног осећања природе. Његов је пеисаж увек ведар, чист и насмејан, као у правог луминисте: „Море је обасјано и непрегледно. Између њега и неба, у недогледности, нема копче...“ (*Крај Мора*); „И сунце тоне, па је запад у пламену, по пучини само часом заиграју огњене змије, сјајне круне — и до мало на море пада сивкасти вео...“; „Један дио затона био је на сунцу, остало у сјени... Све се је у томе сјају губило, само се је лијепо разабирало оно живо зеленило морског бора и оно тамније маслиново...“ (*Крај Мора*); и кад зимски дан описује, Ћипико ће бити луминиста: „Лијеп је зимски дан.

Сунце мал не пече... Сигурно освануће и Божић, ведар и топао..." (*На сами Бадњак*). Из ово неколико пеисажа јасно се види да је главна особина његових пеисажа светлост и боја, што ће рећи да је његово око главно чуло које учествује у пеисажу. Чуло мириса, и ако је приморски пеисаж пун рузмарина и вриса, мало ради, и његове личности не уживају у тим особинама пеисажа. Идући само за ефектима светлости и боја, Типико их налази у свој интензивности и у целој скали. Његова књижевна палета је пуна светлости и боја као сликарска палета Марка Мурата. Само, рекао бих, богатија је и дискретнија. Посматрајући један оток, он га, у погледу светлости и боја, посматра са сто очију: нема детаља који би му се могао поткрасти. У једном опису, у приповетци *Крај Мора* („У то бијаше запало сунце...“), Типико, после главних бојених акорада, улази у детаље: утицаји боја на чистине и голети, на поједина стабла, на лишће, на целу шуму узету као целину. У том последњем случају он налази, у зраковима који се преламају кроз гране, и најтише и најтананије сукобе светлога и тамног. Ако је која личност, например, под сунцем, он ће до детаља описати како она изгледа под сунцем: која је страна под светлошћу, а која у сенци, и колико, и како. Кад је Кате у води где „пара чупке“, он ће описати како јој се, под светлошћу, преламају ноге у води, а гледајући у затон он ће умети да му да само ове атрибуте: плав, зелен, златан, сив или бео. Кад пак треба, као у импресији *Запад*, да опише какву собу, он ће да је стави под сунце и да описује преламање сунчевих зракова кроз прозорска окна; колико је светлост дохватила собу, и како изгледа собна прашина под зрацима; како се титрају и играју своје игре сунчани зраци у сукобу са мрачним које бије из кутова; и, најзад, ако је каква личност у тој соби, он ће прећи и на њу, и описати како јој се уши црвене и прозиру под светлошћу, или како јој око изгледа у томе тренутку. Посматрајући месец и месечину, Типико ће се такође највише да за-

устави на његовим светлосним и бојеним ефектима. Пошто га је описао, у приповетци *На Поврајку с Рада*, како стоји над кућама и поврх стабала, он ће прећи на светлост коју је просуо на поља и шуме, па онда на докове и увале у које су се увукли његови зраци, и, најзад, доведши у такав пеисаж и Цвету, која спава, пустиће зраке да уђу у собу и да падну на њено лице, те да и том приликом, сем других које су главне по саму приповетку, да какав детаљ из области чисто сликарског пеисажа. У том погледу, за његове чисто сликарске особине, најкарктеристичнији је овај опис из приповетке *На Мору*: „Међутим, сунце се слегло. На скрајњој тачки обзорја, тамо око запада, *црвено* је и као *закрвављено*; мало више, *љубичасто љлаво*. Велики дио неба заодио се *разноликим меким бојама* и ишарао фантастичким приликама. Сјеверна пак страна разом брдина *тамна је*; покрио ју густ облак, чији су вршци *оловасћи и сури*... Пошљедње *свјетло* просуло се преко мора све до чамца, па га обасјало *жеженом ждраком*. Његов *сјај* још више отскаче, јер се такми са *црним* гомилама што се од сјевера тек видњиво подижу. То *свијетло* и њих *обасјава*. У њем се прелива *боја њена лица* и *љлава* јој коса...“ Тај опис показује како је Ћипико сав светлост и боја, и да уме пеисаж да ради само ради пеисажа, на начин сликара који тачно бележи све бојене и светлосне вредности. Многе његове слике и импресије и нису ништа друго до чисто сликарски пеисаж и акварелистички рађени. Понекад, цела историја има чисто подређен карактер; другим речима, цео догађај је само једна фигура у пеисажу. Но, сем тога пеисажа, пеисажа ради пеисажа, Иво Ћипико има и пеисаже који улазе и у сам догађај, и у саму приповетку, као саставни део „унутрашње вредности“ једне приповетке који има да је услови, или објасни, или веже у целину. Последњим својим делом, такав је и опис месечине у *На Поврајку с Рада* (опис месечине кад Цвета спава), који смо раније поменули. Такав је, још и више, један пеисаж у *Погибе као од*

Шале и други у лепој приповетци *Крај Мора*. У тим приповеткама, пеисаж има свој „радећи карактер“, и Типико га (то му је доцније постао манир) употребљава најчешће онда када му се у приповетци што крупно деси. Кад Павле, на пример, погину на међи (*Погибе као од Шале*), Типико завршава целу хронику једним лепим пеисажем који је, и ако на први поглед свраћа пажњу са догађаја, у пуној вези са самим догађајем, и као нека врста симбола свега онога што се десило. Павле је у ропцу и Типико, као осетљив уметник, за то време одвраћа пажњу с призора, и обазире се по пеисажу, испреда га, прати сунчане зраке по шуми и бележи њихове вредности и, у последњем моменту, допушта да један зрак падне на мртвачево лице, и тиме спаја пеисаж и догађај, спаја и завршава елегантним гестом: „Погибе ко од шале!“ Такав је исти случај и у приповетци *Крај Мора*. Кад Бело убија Јера, Типико се, кад је овај у ропцу, сав баца на оток и описује га на начин који је у потпуном складу са историјом која се десила. У тој врсти „радећег пеисажа“, он заиђе дубоко у пеисаж, описује га детаљно и аналише и, у тренутку кад мислимо да се много удаљио од главне ствари, он врло ингениозно нађе везу између пеисажа и догађаја, и с њом завршава историју на скоро увек елегантан и уметнички начин.

Поводом пеисажа, може се још да дода да је Типиков пеисаж врло добар и кад се схвати у искључиво књижевном смислу те речи. Тако, на пример, као човек од много укуса и осећања хармоније, он уме да одабере и изрази речима само оно што је најлепше у једном пеисажу, уме да нађе нијансу, уме да да одговарајући тон, живљи, мекши, јачи, бржи, или хладнији, према томе што потражује само градиво. Један је опис у томе погледу права једна „симфонија у бело“ („...А и око њих све ћути, само вјечита река шуми и мјесец го опрезно стражи. Његова свјетлост у блиједој ведрини трепери, циједи се ваздухом као мљјеко, а из тајанствених, распружених, непомичних сјења још мрак зреба... Над све.

докле око допире, пала је дубока, снежана, зимња ноћ, чиста, бијела, неоскврнута као пречиста дјевица!...“). Тон је овде врло добро нађен, ма да је на једном месту покварен незгодним поређењем („светлост циједи се ваздухом као млијеко“), нађен је и згодан речник, и задржана и нешто недовршена реченица која даје утисак свечане тишине и, најзад, и нека врста тешкога ритма који одговара самоме пеисажу.

Из свега овога што је речено о Иву Ћипику као пеисажисти, јасно је да се пеисаж Ива Ћипика треба да схвати као чисто уметнички пеисаж. Јер, Ћипиков пеисаж није, какав је чест случај код свих пеисажиста, само чиста констатација природе или, у најбољем случају, само опсервација. У пеисаж Иво Ћипико ставља и своју душу и све особине свога талента, и отуда је његов пеисаж много лепши од самог природног пеисажа, јер писцу је остављено да из природног пеисажа одабира само по своме укусу за свој пеисаж. У *Le domaine d' Arnheim* и *Le cottage Landor*, Едгар Алан-По развија врло лепо идеју да природни пеисаж није никада савршено леп; он постаје леп благодаречи „човечјем раду“. Идеја природе остаје; али је измењена у детаљима, благодаречи нашем укусу који из једне целине узима само оно што се њему допада. У том случају, природно је да уметник може да превазиђе природу, јер он одабира и одабрано подређује и приређује: наглашава оно што је лепше и баца у позадину оно што је мање лепше. То, наравно, важи за пеисаже бољих уметника. Према томе, то важи и за пеисаже Ива Ћипика, јер они су његова „душевна стања“ која никада нису ни обична, ни проста.

Па ипак се пеисажима Ива Ћипика мора да учини једна примедба; али, само једна. Као и сваки пленериста и луминиста, и Иво Ћипико врло често даје утисак једностраности, и сувишног гледања пеисажа кроз један темпераменат који има ванредно снажно развијене неке особине, док су друге слабе, или их никако и нема. Тако, у погледу боја и светлости, његови су пеисажи

врло обилни и пуни детаља; али, то је једина страна с које су посматрани: они су, махом, само сликарски посматрани, посматрани само оком, и стога у њима има опсервација и детаља које оно може и уме да нађе. Посматрани, дакле, као чисто књижевни пеисажи, његови пеисажи изгледају нешто једностранни и монотони, јер су из њих скоро потпуно искључене опсервације и појединости до којих се долази другим чулима. Иво Ћипико има око за светлост и боје, и њихове преливе и сукобе; за материјална пак кретања, за онај пеисаж где је главно кретање или снага, узвишено или елементарно, или за пеисаж који се има чисто лирски да схвати, или онај у коме највише има да учествује и налази опсервације чуло слуха или мириса, — он је, по опсервацијама и појединостима, обичан или чак и врло слаб и, нарочито, не може да карактерише пеисаж по ономе што му је најкарактеристичније. Ћипико, који је онако ингениозан у пеисажима светлости и боја, не види другу врсту пеисажа у правој природи њиховој. Његов опис буре, на пример, карактерисан је јачином таласа, обликом њиховом, и звуком који производе; и то је све. Осећање узвишенога и елементарнога, које је у том случају највећма условљено, осуствује из пеисажа. Све то долази отуда што Ћипико цео пеисаж гледа само кроз око, и саопштава само његове опсервације. Али, и овако једностранни, његови су пеисажи врло лепо; јер, Ћипико уме да одабира, зна да акцентише оно што је лепо, и засени оно што није. Једном речи, Ћипико има укуса, има за своје особине оне особине које Емерсон казује у цитату који смо исписали у зачељу ове главе.

Поводом пеисажа, већ су биле додирнуте његове особине: вешта употреба контраста, и обиље детаља. Прва од тих двеју, нарочито, и друга, у другоме реду, нарочито су потребне за пеисажисту. Тако исто, оне су потребне и за друге стране једног књижевног рада, и Ћипико и ту обилује њима. Контрасти су нарочито ефек-

тивни, и Ђипико уме њима врло лепо да оперише. Да карактерише једну ситуацију, да је поентира, Ђипико да само у једној реченици какав контраст који, на први поглед, нема никакве везе са ситуацијом; па ипак, тај контраст, који ни сам по себи није карактеристичан, и ако нема никакве везе са тоном ситуације, лепо попуњује ситуацију, и каткада везује оне детаље који изгледају најудаљенији. Кад Нико, на пример, умире, и његово имање треба, пред два сведока да се преда Ради, Рада, после такве једне ситуације којој није ни присуствовао, улази у собу, пошто је из ње и поп Вране отишао по свршеном причешћу, и целу мрачну ситуацију поентира са: „Не би ђаво попа Врана стигао; бијесан, па разиграо вранца... није већ божји вјетар... Ах!“ (*Пауци*). Са тим контрастом, Ђипико постиже врло леп ефекат. Сам по себи, тај контраст не вреди много; али, у оваквој ситуацији, он долази као изненађујући закључак, и ефективно утиче. То је она „флека“ код сликара — импресиониста која сама по себи не значи ништа, али, с осталим бојама, прави леп акорд и ако је с њима у контрасту. У *Сељанци* Јанка Веселиновића има један такав врло ефективан контраст. Кад се сељаци, при крају романа, враћају са погребне главне јунакиње, један ће од њих погледати на запад где је сунце већ зашло и, усред онако погребне атмосфере, рећи: „Зацрвенило се небо. Биће сутра ветра!...“ Ђипико, као што рекох, врло вешто и врло често с њима оперише. У роману *За Крухом* има један такав врло вешт и ефективан контраст, и ако је врло суров и циничан. Јереов и Маријин отац на самрти је. У том моменту долази власт да за порез попише и козу, последњу потпору целе породице. Жандарм, и ако зна да је глава породице на самрти, осорљиво пита: „Куд је коза?“, жена одговара: „Пустите, да ми муж бар у миру испусти душу...“, после чега долази страشان одговор: „То је други посао... Ма дајте козу...“ У том истом роману, таква је иста употреба контраста и у сцени између поседника Тадића и једног одборника у

општинскоме одбору. Од ових сцена, још је карактеристичнија за употребу контраста и сцена пратње Јурина оца, из једне врло лепе Ћипикове приповетке; то још нарочито и стога, што је тај контраст посматран као детаљ, врло леп и лепо нађен. Сцену пратње Јурина оца Ћипико затвара овим: „Кад избише на чистину, изнад села, сребрни криж у рукама детета засја на сунцу. Младић га испрати очима, док тамо при мору не замаче између мрких маслина...“ Овај детаљ, као и они ранији, приказују Ћипика као писца који уме ванредно уметнички да затвори сцену детаљем који је, на први поглед, врло далеко од главних ствари у сцени. Тим контрастом градива, или контрастом осећања, или, као у пенсажу, контрастом боја, он уме врло вешто да обрати пажњу на оба елемента из којих је створен контраст и да их, заједнички и на по се, истакне и подвуче. Две ствари у контрасту, допустите ми парадокс, и ако су у противничким ставовима, најефектније се спајају. На месту где се два контраста спајају, добија се ефекат који је јачи од оба посебице узетих. То је врло често и врло добро уметничко средство: и за поезију, и за прозу, и за сликарство, и за вајарство. То Ћипико осећа и ако, можда, не зна, и стога иде до манира са употребом контраста.

Говорећи о Ћипиковој употреби контраста, видели смо и детаље које налази, и карактеристике којима карактерише, и опсервације које чини. Али, у оним случајевима, те се особине не виде сасвим јасно; јер, махом, оне су му биле у другом плану, и везане за ефекте контраста. Његови детаљи, карактеристике и опсервације, нарочито кад се тичу људске природе, нису онако необични и ретки као у Борисава Станковића, као што они који се тичу природе и пејсажа далеко превазилазе детаље и опсервације Борисава Станковића; али, и ипак, њих има и од такве врсте да се треба и оне да наведу ради што пуније карактеристике талента Ива Ћипика. Да се у том погледу изведу закључци, најподеснија је личност газда-Јове, „паука“, из романа *Пауци*. Да ка-

рактерише „паука“, Ћипико је нашао и леп и вешт начин, и такве исте детаље, карактеристике и опсервације. Војкану, једној од жртава газда Јовиних, треба новаца да плати порезу и „неке потркушице“. Но, газда Јова се брани да нема новаца, али би му зато дао тридесет „квара“ кукуруза по шест динара, па нека то Војкан прода и подмири дужнике. Војкан узима кукуруз и нуди по вароши, али никоме није потребан. Војкану не остаје ништа друго до да га понуди самоме газда Јови. Газда Јова, који раније тобож није имао новаца, сажали се на Војкана и свој кукуруз који је продао по шест динара прекупљује по четири. Војкан, дакле, даје сто осамдесет динара за сто двадесет, и то под познати приморски зеленашки интерес. Још нешто из начина који је Ћипико употребио при моделирању личности газда-Јове. Газда-Јова има у вароши и своју крчму, и нарочито пази да они, који узимају од њега новац под интерес и еспап на вересију, свраћају у њу, и ту троше његов новац који је сада њихов. Зна се пак — то је врло карактеристичан детаљ — да газда-Јова прима од сељака који од њега траже услуге све могуће поклоне у пићу и јелу, и то шаље на продају у своју крчму. На тај начин, муштерија који је свратио у крчму, како моралише један стални гост те крчме, можда пије баш оно вино или једе ону пршуту коју је сам морао да поклони газда-Јови да би га умилостивио и одобровољио да му да новаца или еспапа. Овај и пређашњи детаљ показују како Ћипико уме, из сцене у сцену и дедуктивним путем, све више и све јаче да карактерише централну личност романа, служећи се, при том, једном сасвим модерном методом, оставити да се личност сама карактерише из разних ситуација и сцена кроз које се спроводи. Ова два детаља, покрај још многих других мање добрих, показују да Ћипико скоро уме да моделише на начин којим су моделирани Харпагон, Меркаде, Чича Горио и Кир-Јања: снажно, и ако просто, јасно, и одређено. Ради карактеристике тих особина његовог талента, ево још неколико

примера. У *За Крухом*, после једног разговора између Марије и Ива Полића, Ћипико на изласку из ситуације поставља овако, у ставу статуе, Ива Полића: „Он гледаше за њиме нетремице; боли га, а нема ријечи да је задржи, док она закриљена сноповом сенком полагаано одмиче у сунцу...“ Овако пластичних слика, које Ћипико обично оставља за крај ситуације, има неколико; али, ова је најкарактеристичнија, јер цела тешка и озбиљна њена стилизација одговара самој ситуацији. Није много мање карактеристична и опсервација коју је Ћипико дао кад, после прве брачне ноћи, Раде и Божица излазе из колебе: „Око њих лежаше сатрвен погажен снијег, и лијепо се види траг њихових ноћашњих стопа...“ (*Пауци*) Тај изненадни детаљ (...„и лијепо се види траг њихових ноћашњих стопа...“), који је у исто време добар и као пример за употребу контраста, даје овде нарочите дражи. Ћипико се, после онакве ноћи, баца на један детаљ који је, на први поглед, далеко од праве историје који, међутим, стоји у пуној вези са целом историјом, и на нарочит и дискретан начин везује два доба у животу Рада и Божице. Није рђава, ни обична, ни она опсервација кад Ћипико описује припреме Др. Маријеве за самоубиство у приповетци *Зайад*, додавши, кад се Марио баци у постељу: „...под се стресе, а на орману нешто цикну“; као ни опсервације које је Ћипико учинио кад се Антица венчава с Марком кога не воли (*Антица*): као, најзад, ни опсервације које је дао описујући познате приморске суше (*За Крухом*).

(Наставиће се)

Бранко Лазаревић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Јован Скерлић, Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје. Београд, 1910.

(Крај.)

II

Пошто је описао живот Светозара Марковића и дао слику његове личности, Г. Скерлић је имао још да изложи његове идеје. Што Г. Скерлића највише занима код идеја, то је утицај који су оне имале на људе, њихова популарна моћ. Због тога се најрадије бави оним идејама у које су људи веровали као у своја начела, које су имале моћи да изазивају одушевљење народа, које су биле узрок друштвеним потресима и историјским догађајима.

То је што треба имати на уму да би се разумео начин на који он излаже идеје Светозара Марковића. Он не рашчлањава и не претреса Марковићеве теорије; он их даје у кратким, лапидарним формулама, у оној упрошћеној и популарној форми у којој су биле запамћене од публике. Одиста, на што улазити у појединости? Оне нису биле познате ни десетом делу Марковићевих следбеника, и то им није сметало ништа да му следују. Колико је њих из ближе знало како би изгледало то ново државно уређење на основи самоуправе, о коме је Марковић једнако говорио? Њима се допадала *идеја*, да не кажемо *реч*, „самоуправа“ као таква, и они су је прихватили, не бринући о појединостима. Ко хоће да позна Марковићеве идеје онакве какве су дејствовале на људе,

ко хоће да их позна као „идеје-силе“, тај треба не да рашчлањава Марковићеве теорије, него, напротив, треба да их збије у оне велике речи, у оне звучне формуле, које су им биле спроводници код публике.

Овај начин који је Г. Скерлић изабрао за излагање Марковићевих идеја, има без сумње много добрих страна; у историјским студијама као што је ова књига Г. Скерлића, то је најбољи од свих могућих начина. Тим својим начином Г. Скерлић влада виртуозно. Он осећа народ, осећа публику, — има, као што би рекао Сент-Бев, популарну вибрацију; он се никада не вара, кад код једне теорије треба одвојити оно што је могло, од онога што није могло допрети до публике, — и зато, док читамо његово излагање Марковићевих идеја, нама се чини као да слушамо таласање гомиле, толико су оне дане у својој прилепчивој, популарној форми, у којој се као електрична струја преносе и разносе.

Али Г. Скерлић се не ограничава на излагање. Он даје и свој суд о Марковићевим идејама. Његов суд то је суд једног човека који је у своје време био Марковићев ђак, и који се свог старог учитеља сећа с узбуђеном благодарношћу. Он увиђа, истина, да, с чисто теоријског гледишта, Марковићеве идеје не изгледају увек тачне, али, по његовом мишљењу, то им не умањује вредност. Какве биле да биле, те су идеје имале огромног утицаја на духове; нико више од Марковића није учинио за „духовну формацију данашње Србије“. Идеје које су имале толико практичног успеха, не дискутују се више: као свака снага, оне се правдају самим својим успехом. И пошто данашња Србија, по мишљењу Г. Скерлића, представља велики напредак према некадашњој Србији, то би изашло да су Марковићеве идеје имале не само великог него и благотворног утицаја. И нашто, онда, идејама које су толико допринеле нашем напретку, чинити ове или оне чисто теоријске замерке?

Критериум Г. Скерлића у оцени Марковићевих идеја сасвим се слаже са начином на који их је излагао. Те

идеје које је излагао као „идеје силе“, он оцењује чисто по њиховим практичним резултатима. Ништа природније од тога, — и, на први поглед бар, ништа вештије од тога. Погрешне идеје, као и неморалне радње, најбоље се бране својим успехом. Ипак, кад вредност Марковићевих идеја хоће да се цени не по њима самима, него по њиховом утицају, треба видети из ближе у чему се тај утицај састојао. Лично, ја не верујем да је он био тако велики, а још мање тако благотворан. Ако сам добро разумео Г. Скерлића, он налази да је Марковић утицао двојако: (1) као морални учитељ; (2) као политички радник. Да видимо прво моралног учитеља.

Као морални учитељ, он је био у главноме проповедник алтруизма. Његов морални идеал види се оличен у његовом „бољем човеку“. Марковићеву концепцију „бољег човека“ Г. Скерлић резумира овако: „*Бољи човек*, то је створење које има моралнога идеализма и велику количину оне „љубави према људима“ о којој говори Чернишевски; то је човек који својим духовним напорима „ослобођава сама себе“, и који се, ослобођен и облагорођен, подигао у висину чисте мисли и вишега морала. Један тако развијен и препорођен човек не може да трпи лаж, таму и неправду око себе, и његов интензиван морални живот продужује се у експансивну социјално етичку акцију. *Бољи човек*, за то што види да су „лична срећа човекова и срећа човечанства у потпуној хармонији“, неизбежно постаје социјалист“. Овде има од свега: од индивидуалистичког рационализма философа XVIII века и њихове вере у једну природну хармонију коју наш разум, ослобођен од предрасуда, треба само да увиди; од Бентамовог утилитаризма; од Контове љубави и идеалисања човечанства; од руског нихилистичког пожртвовања за идеју и потпуног одрицања своје личности, — све то помешано заједно у један на хладној рационалистичкој основи егзалтиран алтруизам. *Бољи човек* Марковићев јесте један човек који не живи за своје личне интересе него за опште корисне идеје, један

човек код кога је алтруистички начин осећања постао исто онако природан, као код обичног човека егоистички начин осећања.

Противу Марковићевог бољег човека не може имати нико ништа. Он је симпатичан као символ строге начелности у животу и једне развијеније социалне осетљивости. Питање је само да ли су Марковићеве проповеди имале одзива код публике, и да ли је он, одиста, успео да однегује један нараштај алтруиста.

Као морални учитељ, Марковић не изгледа да је био врло срећне руке. Следбеника је имао доста, али само из почетка, за једно кратко време. Ниједан од њих није истрајао до краја; сви су променули вером, одрекли се социализма, па с њиме и алтруистичког идеала. У току времена, негдашњи Марковићевци постали су министри и саветници; неки су се од њих одликовали као великозакупци дувана и „обделатељи руда и копова“; више или мање сви су се прилагодили овом бирократском и капиталистичком друштву, прилагодили толико да се данас они, и нико други, налазе на његовом врху. На место Марковићевог алтруизма, они су примили наш обичан буржоаски морал, с којим се без сумње може бити поштен човек у обичном смислу речи, али не и онај бољи човек о коме је причао Марковић. Треба замислити једног Исуса чији су ученици постали фарисеји, или једног Лутера чији су се ученици вратили католицизму, — такву судбину имао је Марковић као морални учитељ у Србији.

На ово се може приметити, да су следбеници Марковићеви, истина, брзо престали бити социалисти, али да су они и после тога остали строго начелни људи, и да им жртве које су подносили за начела, дају пуно права да их сматрамо као алтруисте. Али јели та примедба тако озбиљна? Ми нећемо улазити у питање да ли је радикална странка икада била тако строго начелна странка као што неки узимају; али, претпостављајући баш да је она тако строго начелна странка била, она је

то могла бити само до 1883. Од тада она све више пада у опортунизам, постаје иста таква као и друге странке. Али баш и онда кад је била строго начелна странка, у њеној начелности није било ничег алтруистичног. Њена начелност била је чист партијски фанатизам, који је, као сваки партијски фанатизам, садржавао више мржње него љубави; старовремски радикал мрзео је противника горе него Турчина, што за цело није било врло алтруистички. Шта више, у маси радикалне странке није било ни правог одушевљења за идеју као такву. Масу радикалне странке чинио је сељак, који је тврдо веровао да радикални програм значи рај за сељака, и који се за њ загревао из класног егоизма, без икаквих идеолошких побуда. Било је, истина, радикала који су гоњење власти мушки подносили. Али овакви примери партијског јунаштва налазили су се махом у доњим слојевима странке, код неписмених сељака, малих газда, малих чиновника, све људи код којих је тешко претпоставити неку мученичку љубав према идеји. Исту такву отпорну снагу према власти показивали су и стари Обреновићевци под Врачарском владавином. Вероватно и код радикалних, и код Обреновићевских нараштаја, она се објашњује нечим што лежи у самој раси: нашом још сировом националном енергијом, или старом хајдучком крви, или оном муклом источњачком издржљивошћу бола и муке, или свим тим заједно. Разуме се, ја не одричем да је радикална странка била врло борбена странка, која је оставила дубока трага у нашој историји. Ја само не видим да је њена борбеност имала икакве везе с оним алтруистичким облагорођењем душе, које је проповедао Марковић. Радикална странка није била морални већ политички покрет; може бити, наш јакобинизам, али за цело не и наш пуританизам.

Говорећи о Марковићу као моралном учитељу, Г. Скерлић нарочито истиче његов алтруизам, његову концепцију бољег човека. Он то чини стога што се јамачно њему саме то најбоље допада. Али то што се њему

највише допада од Марковићевог учења, није оно што се највише допадало и Марковићевим следбеницима. Ја припадам може бити последњој ђачкој генерацији која је још стајала под Марковићевим утицајем (та је генерација приредила, 1888, једно издање његових списа), — и могу на основу властитог сазнања да тврдим које су његове идеје биле најрадије примане. То нису његове алтруистичке већ његове материалистичке идеје. Јер, проповедник алтруизма, Марковић је био, у исто време, и популаризатор материалистичке философије.

Материалистичку философију Марковић је разумевао на начин једног бистрог ђака. Његови следбеници, који су се с том философијом упознали прво кроз његове списе, разумевали су је на начин једног ђака који не би био тако бистар. Та идеја да у целој природи владају исти закони, да ти закони не истичу ни из какве више божанске воље, него „из својства материје и снаге што састављају васиону“; да човек није никакав изузетак у природи; да и он потпада под законе који владају органским светом; да између њега и осталих животиња може бити разлике само у ступњу а не у суштини, — та идеја сасвим је помела наше младе материалисте. Они су одмах покушали да своје материалистичко гледиште примене у свакидашњем животу. У свему ономе што се око њих дешава, они су се усиљавали да виде само нужно дејство природних закона, строго детерминисане појаве, једну просту трансформацију материје, речју нешто што не треба да нас ни изненађује ни узбуђује. С том тобоже научничком хладнокрвношћу, они су желели, премда нису увек могли, да приме чак и оне ствари које су се њих лично тичале. Код њих се могла видети иста она усиљена равнодушност, извештачена неосетљивост, напрегнута флегматичност, коју је Тургенев тако лепо описао код свога Базарова. У својим успоменама, Јован Суботић прича о једном младићу из социјалистичке генерације, који је, доследан у свом материализму, оставио мртвог оца код куће, и отишао

у позориште. Нашто се жалостити због једног догађаја који није ништа друго него једна неизбежна трансформација материје? У кратко, из поштовања према природним законима, наши су материалисти угушивали све људске осећаје у себи, и падали у једно свесно, намерно подивљавање.

Али праву пометњу изазвала је код Марковићевих следбеника тек она идеја, да између човека и осталих животиња има разлике само у ступњу, или, како се у једној популарној формули говорило, да је човек постао од мајмуна. Да би се ова веза између човека и животиње доказала, требало је између осталог оборити и старо спиритуалистичко веровање, да морални живот човеков ствара читаву провалију између човека и животиње. Због тога се описивала дуга и спора еволуција човекова, показивало како су се све те више концепције и сви ти благороднији осећаји којима се он толико горди над животињом, развили тек постепено из обичних чулних опажања и ниских животињских нагона; са човека је било скинуто све оно што је култура дала, и он остављен у својој примитивној бестиалности. Марковићеви следбеници добили су од ове научне демонстрације са свим чудне утиске. Они су разумели ствар тако, као да за науку постоји као истина само примитивна животињска природа човекова, а да се све оно што је човек стекао врх тога под утицајем културе, има сматрати као једна конвенционална лаж, једна дуготрајна историјска предрасуда, чија је неоснованост изишла на видело тек сада кад се открило природно порекло човеково. Ни више ни мање, они су, у име природнога, огласили рат културноме (и то тим ревновије, што смо ми Срби, сви од реда, сељачки синови и унуци, са наслеђеним антикултурним осећајима). Сваки финији начин осећања и све више, моралне потребе огласили су за афектације; сваки апстрактнији начин мишљења за нешто скроз не-научно; све друштвом утврђене норме и друштвом признате ауторитете за злоупотребе наше лаковерности...

Друштвене церомоније и куртоазија биле су једна де-тињарија : естетику је требало уништити ; морал је био лажан као каква образина ; чак и патриотизам, са строго научног гледишта, није се могао „доказати“... У накнаду зато, они су имали прави култ према нашим инстинк-тима и апетитима, доказујући да их се не треба стидети, нити их треба угушивати и дисциплиновати. Према нижим, физичким потребама били су пуни нежне пажње, и, на пример, ти исти људи који су и морал, и естетику, и патриотизам, узимали са скептичке висине, о сексуалним потребама говорили су са педантском озбиљношћу. Онај човек-животиња, који је био описиван само стога да би се боље разумело човеково порекло, постао је за следбенике Марковићеве једна идеална слика човекова; њима није било доста што је човек „постао од мајмуна“, него су хтели још да се човек врати мајмуну. На тај начин, они су били изврнули све појмове о рангу чове-кових потреба. Оне потребе које смо у току нашег мо-ралног и интелектуалног развитка научили највише да ценимо, биле су спуштене на последње место. На прво место биле су уздигнуте оне потребе којих смо се, услед све веће префињености, почели чак и да стидимо. Та нова јерархија потреба изражена је најјасније у оној познатој изреци, да један кобасичар вреди више од Шекспира.

Главна карактеристика те генерације коју је Мар-ковић васпитавао, јесте цинизам, и то цинизам који није долазио од искуства, од једног дубљег, горчег познавања ствари, него цинизам књишки, афектиран. Истина, код Марковићевих следбеника цинизам није искључивао алтру-изам; Марковићеве алтруистичке теорије нису се за њих лепиле онаке као материалистичке, али се од тих тео-рија нешто ипак залепило, и, у начелу, они су сви били алтруисти. Али њихов алтруизам био је чист принцип, коме није одговарао никакав нежнији и племенитији начин осећања, никаква развијенија осетљивост, која на Западу многе меке душе баца у социализам. Они су били

алтруисти стога што су држали да је наука доказала да једно алтруистичко, односно социалистичко друштво најбоље одговара нашим правилно схваћеним личним интересима. Њихов алтруизам није значио „љубав према ближњем“; он је био сасвим неосећајан и почивао на чистом рачуну. Зато ни њихови алтруистички принципи нису били дугог века. Чим су ти млади људи стекли мало више искуства, и видели да је социалистичко друштво још далеко, а да у друштву оваквом какво је, сваки граби за себе, — они су престали бити алтруисти. Али, како им је њихов цинизам остао и даље, ти промашени „бољи људи“ показивали су у борби за живот једну нескрупuloзност већу но обичну.

По мом мишљењу, сав успех који је Марковић имао као морални учитељ, своди се на то ширење материалистичких идеја међу младим људима, које су код њих, због њихове младости, а и извесних наслеђених антикултурних склоности, имале наопако дејство. Ко хоће себи да да рачуна о томе шта је Марковић значио као морални учитељ, нека се сети великошколца седамдесетих и осамдесетих година (у време, од прилике, од пунолетства краља Милана па до његове оставке). То је био један младић који поштује само природне науке, — све друго презире, а нарочито лепу књижевност; који се ослободио свих предрасуда, свих социалних и културних лажи; и стога држи да треба да буде неваспитан, распуштен, и бруталан; који из начела не носи кравату, и увођење у сексуални живот сматра као акт високог просвећивања. Тај тип незрелог циника *што је* духовно дете Светозара Марковића; *што је* он створио као морални учитељ. Заиста, то није било бог зна шта.

Да пређемо сада на Светозара Марковића као политичког радника. На политичком пољу његов утицај изгледа несумњив: он је, каже се, отац радикалне странке. У истини, радикалну су странку створили Никола Пашић и Пера Тодоровић; без њихових организаторских и агитаторских способности, по самим чланцима и књигама

Светозара Марковића, она не би никада постала. У осталој, баш и да се узме да је радикална странка његово дете, то је једно дете које ни мало не личи на свога оца. Одиста, шта је радикална странка остварила од Марковићевог програма? Апсолутно ништа. И може ли се онда рећи: Марковић је имао огромног политичког утицаја, јер је створио једну политичку странку, која је сав његов програм одбацила као непрактичан. Највеће историјско дело радикалне странке јесте овај парламентарни режим који данас имамо. Јели Светозар Марковић, *што* хтео? Он је, истина, говорио о скупштинској влади, али не у једној буржоаско-бирокуратској држави, него у једној држави слободних сељачких општина. Сем тога, у чисто техничком смислу, он није био за парламентарни режим, него за конвентовски, — за владу скупштинских одбора, а не за владу одговорних министара. Радикални парламентаризам није ни најмање надахнут Марковићевим идејама; то је само логично продужење оног што су либерали, највећи Марковићевии противници, започели о Св. Андрејској Скупштини. Рећи ће се можда: ако не сада, а оно у свом почетку, радикали су се држали Марковићевих идеја; они су с Марковићевим програмом изашли пред народ, и, благодарећи том програму, добили ону велику популарност од које и данас живе. Први програм радикалне странке без сумње је састављен у Марковићевом духу; ипак оно што је код Марковића било главно: завођење општинске својине земље и сељачког колективизма не налази се у том програму. Од Марковићевог учења одбачен је сав конструктивни део; задржан само негативни део: његова критика бирокуратског система. Тај негативни део допао се сељачкој маси особито, али то је било само стога, што је сељачка маса, и пре Марковића, мрко гледала на чиновнике; било је сасвим излишно износити јој теоријске разлоге противу бирокуратског система; она је и без тих разлога била готова да на тај систем виче. Што је најлепше, чак и тај негативни део Марковићевог програма, који јој се

иначе допао, сељачка је маса разумела погрешно. Ја наводим самога Г. Скерлића. „У првом часу“, каже он, „још почетком седамдесетих година, био је основни неспоразум између оних који су повели покрет (то јест радикални покрет) и саме сељачке масе. Млади социјалисти и демократи, напојени модерним идејама слободе и федерализма, објавили су рат полицијској држави, и под њихову заставу дошле су велике сељачке масе још у атавистичким инстинктима својих предака пастира и хајдука, које су вековима живеле слободним животом, и које су без историјски створеног осећања целина, без социјалне дисциплине која долази као последица социјалног живота, мрзеле сваку организацију и бунили се противу државног рада (реда?) у опште. Светозар Марковић је хтео уништење бирократске државе и стварање савеза слободних општина и задружне својине за то што је гледао у будућност; сељачке масе које су са њиме пошле буниле су се против државе као против организације у опште, хтеле су да сачувају своју општинску самоуправу и примитивне форме живота, зато што нису хтели напред, што су се грчевито држали прошлости.“ Ово је сасвим тако. Ја се питам само једно. Да ли се за једног писца који је постао популаран само на основу једног овако потпуног неспоразума, може тврдити да је имао велики утицај. Зар његов утицај није више привидан него стваран? И кад се још узме да је, у име Марковићевих идеја, изазван код народа један у основи назадњачки покрет, реакција старих патриархалних навика противу новог државног уређења, — да ли се онда Марковићев утицај, у колико га је било, може сматрати као благотворан?

После свега овога, ја мислим да смем рећи да се Марковићев утицај прецењује. Марковић је имао већи глас него утицај. Оно што су интелигенција и народ у *истини* асимиловали од његовог учења, није било много, па и то што су асимиловали, није било његово најбоље. Под његовим утицајем, интелигенција је слабо постала

алтруистичка, али је зато постала цинична у врло великој мери. Под његовим утицајем, у нашем сељаку нису се развили никакви јачи осећаји социалне солидарности, него је само његова урођена отпорност према државној власти била поново потстакнута. На први поглед, може изгледати да Марковић много боље пролази кад се његове идеје цене не саме за се, него по утицају који су имале. У ствари, он пролази много горе. Јер, поред свега што му се може замерити, Марковић је био бољи него Марковићевци. Кад би се о њему судило по његовим следбеницама, могло би се мислити да је то био један бруталан разоран дух. Оно што је код њега имало хуманитарног идеализма, не би се приметило никада...

Овај приказ не би био потпун, ако не бих ништа рекао о укупном утиску који оставља књига Г. Скерлића. Утисак је тај врло јак. Док човек чита ту књигу, у њему се све више буди симпатија и дивљење према Светозару Марковићу; он је, најзад, оставља уверен да је Марковић један од великих људи наше нове историје, међу духовним вођама народа можда један од највећих: на свој начин и у свом правцу заслужан исто толико као Доситеј у његовом. Има нас доста који ћемо сматрати ту оцену као претерану; али, докле човек чита књигу Г. Скерлића, он је готов да је прими као сасвим умесну. То долази отуда што је Г. Скерлић обратио главну пажњу, не на идеје Марковићеве, које могу бити спорне, него на његов карактер, његов живот, његов лични пример. Марковићева личност има без сумње доста симпатичнога чак и за оне који његове идеје не маре, и Г. Скерлић је умео то да истакне с великом вештином. Г. Скерлић није само изврстан књижевни историчар, о коме смо раније говорили; он је још и уметник. Међу књижевним историчарима, он нас опомиње на Тена. Марковићеву личност он је обрадио уметнички; избацио из ње све што је било интимно, локално, ситно, све што његову личност ограничава и сужава, даје њену обичну људску меру... Од његове личности задржао је само опште и типско; и то још по-

јачао, развио, дао му херојске размере. Светозар Марковић, мали српски ђак преусхићен и по мало изравно-тежен страним књигама, постаје на тај начин један символ. То је сада „сејач идеја“ у *ојшће*, један од оних људи који мисле за цело своје доба, и од чијег умног рада живе читави нараштаји. И не само сејач идеја, него и њихов витез, који за њих дели мегдане, и излаже се опасности. И врх свега још, то је наш први ослободилац мисли, онај који нас је први научио да мислимо својом главом, без страха од ауторитета... Уопштен, идеалисан, сведен и концентрисан у један велики гест, Марковић губи своју индивидуалну физиономију; он постаје стилизована и симболична слика атлета Слободне мисли, нешто налик на Мештровићеве херојске фигуре. И наравно, онда се објашњује оно дивљење које Г. Скерлић изазива код својих читалаца према Светозару Марковићу. Ако сам Марковић не би био вредан тога дивљења, вредно га је оно уметничко дело које је Г. Скерлић начинио од Марковићевог материала. Марковићу се десило најбоље што се једном писцу тако спорне заслуге може десити: нашао се један његов посмртни поштовалац од велике литерарне способности, који га је „препевао“, подигао у ону вишу сферу идеалних и уображених личности.

Слободан Јовановић.

Напомена. У прошлом броју поткрала се ова погрешка. На страни 21 озго место *власнодоваца* треба *послодоваца*.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ГОСТОВАЊЕ ОПЕРСКЕ ТРУПЕ КРАЉЕВСКО ЗЕМАЉСКОГ ХРВАТ-
СКОГ КАЗАЛИШТА У ЗАГРЕБУ.

(Крај.)

Осим веризма највише је овладао репертоаром и расположењем публике један стил који има специјално преимућство да ласка публици, и да јој се удвара: стил „Велике Опере“. Његова суштина је ефекат, и музички и драмски, и на сцени и у декорацији. Само ефекат. Не да се њиме користи уметник ради убедљивијег израза својих виших интенција, него просто ради ефекта, ради деловања на публику која од уметности тражи само задовољства.

„Аида“ је један корак даље у овоме стилу. Она нема само ефеката него и збиља одличних драмских места. Богатија је у томе погледу од свега Мајербера, Халевиа, Боалдјеа, Белиниа и Спонтиниа. А то је зато што је Верди драматичар од расе; поред Р. Вагнера, он је један од најјачих прошлога века. „Аида“ је постала 1871 године, дакле у доба када је уметност Р. Вагнера добила сва права, и када се сам велики реформатор преселио у Бајрајт да одмах после годину дана (1872) удари камен темељац великој згради свога позоришта, које ће, јединствено по својој конструкцији, бити у стању да очува код публике непосредан интерес за његово дело: Gesamtkunstwerk-а и да ниједнога тренутка не поколеба у слушаоца илузије, које су потребне ако се хоће да остане у оној пријатној обмани која дочарава

живот са позорнице као фактички живот. И искуство Р. Вагнера је унеколико било постало и искуство Ђузепе Вердија. И он је са „Аидом“ пошао једним путем који га је одвео „Фалстафу“ и „Отелу“. Успех „Аиде“ је и код нас био велики. Изведена је добро у колико је дозвољавала величина позорнице, богатство у персоналу и сјају, сценерији и помпи. Дириговао ју је одлично сам С. Албини. Публика је била задовољна и тапшала је одличној Аиди (Мира Корошиц) и невероватно изразитом Амоназру, етиопском краљу, (Марко Вушковић). Јастребски је певао Радамеса врло добро али није изгледао добро.

И „Мињон“, та сентиментална историја једне девојчице „из добре куће“ коју су Цигани одвели, да је на крају продаду и чудним случајем опет врате своје оцу, како то лепо и романтично прича Гете у своје „Виљему Мајстеру“, имала је код нас много успеха. За њу је француски Маестро Амброаз Томас написао једну музику која има много апсолутно музичких лепота, али у вези са овом радњом на крају крајева замори човека. Јер је и сувише лепа, и сувише наивна. То је музика која је преживела свој век и данас може да се чује само дџелом и једанпут свега. Публика која нема и не уме много да бира, слуша је и тражи, и тако је, поред „Аиде“ и „Мадам Бетерфлај“, „Мињон“ доживела код нас три представе. Успела је зато што Хрватска Опера има једну уметницу која са необично много лепих гестова и са пуно прикладнога тона интерпретира ову нежну и сентименталну улогу. Њу, Паулу Траутнер, наша публика је силно заволела. И то је било сасвим оправдано. Она је одлична глумица, и лепо и љупко пева. И као Нури у „У долини“ била је на своје месту.

И тако се низао успех за успехом. Хрватска Опера је сваким даном бивала симпатичнија. Али једна мала стварчица, „једно интермецо“ само, мала конверзациона музичка игра „Сузанина Тајна“ од Енрика Волфферарија имала је код публике највише успеха. У тој малој, љупкој опери, која има у себи толико непосредно музичкога, и толико

вица, духа и живота, једна је безначајна радња, позајмљена од Голдонија: домаћи мир у кући једнога младога пара мутио један облачак дима од цигарете коју страсно — али тајно воли млада Сузана, женица графа Жила. Та мала радња је тако оживела музиком Волффераријевом да је с правом освојила све позорнице и сву светску публику. Љубоморнога графа Жила играо је одлично Марко Вушковић, графицу Сузану једна уметница одличних квалитета Ирма Полакова, а мутавога слугу Сантеа дао је са много комике Бојничих.

Словенска установа је завршила своје гостовање словенским репертоаром: Сметанином „Проданом Невестом“ и Чајковским „Евгенијем Оњегином.“ „Продана Невеста“ је и раније била позната београдској публици, и увек јој је била симпатична. Та прва национално чешка опера маистра Сметане је уједно и једно од првих дела које је пронело глас музикалног чешкога народа по свету. Она је пуна народног живота и у радњи и у музици. Осим тога има тако много генијалнога вица и зрелости у себи да је Сметана од премијере „Продане Невесте“, која је била 30 маја 1866 године, постао уметник о коме се говорило.

Али „Евгеније Оњегин“ од П. Чајковскога је мало коме био познат, и због тога је његов успех био и већи, јер је многи очекивао нешто скромно, а добио раскош уметничких идеја као накнаду за то, богатство у колориту, у националном тону и лирици и, што је многе изненадило, у драматици. Јер чисто је невероватно да је једна тако еминентно лирична душа као што је била Чајковскова могла да створи толико силних драмских момената, а нарочито последњу слику: када је оронули и смрвљени Оњегин дошао у Петроград после дуго, дуго година и нашао опет Татјану али као жену кнеза Гремина. Дошао јој кришом једнога јутра у богате одаје и у њему се пробудила стара дивља снага, и он хоће њу — Татјану, и после много попуштања и одбијања, у тренутку када су се нарави највише узбуркале, она се

уклања из себе — оставља га за увек, а он, као рањени тигар, бежи да негде далеко нађе мир. Музика за ову сцену је тако снажна да је ја уздижем изнад оне у „сцени са писмом“, изнад арије Ленскога пред двобој, ма да је и ту пуно снаге и живота. Али, она је тамо лирски излив а овде је драмски пулс. Ја не могу да набрајам сва дивна места ових „лирских сцена“, како Чајковски зове ово своје дело. Оно је од прве до последње ноте успело и у ритму и у колориту оркестра, у оригиналној руској мелодици, у богатству музичких идеја и технички, да је потпуно оправдан његов успех на страни. Поред „Пикове Даме“ ово је најпознатије драмско дело Чајковскога.

Овај тешки и разноврсни репертоар Хрватска Опера је за четрнаест дана свога гостовања, од 17 маја до 1 јула, извела, у пуном смислу речи, сјајно. Она располаже материјалом првога реда. Има певаче ретких способности, има уметничке вође — капелнике, од смисла и укуса, од школе и интелигенција, и гаранција за развој је потпуна. Ми ћемо се увек радовати њеном развоју јер је она данас једина, најозбиљнија установа те врсте на Словенском Југу; једина наша установа која може неодољивом снагом да нас привуче и понесе у један нов живот, пун чаробне уметности.

Изнад свију чланова Хрватске Опере као глумац и певач стоји несумњиво Марко Вушковић. Већ сама његова појава: висок, стасит, са маркантним цртама и живом физиономијом, одаје индивидуалност. Он је уметник чија техника стоји на висини и даје му могућности да најутанчаније психичке моменте јунака које креира верно изнесе и оцрта. Он је увек други јер је уметник. Био је, када смо га видели као Себастијана у „У долини“, диваљ, суров, тон му је био пригушен, стегнут, неслободан, као код људи тога карактера који као да штеде глас и ваздух за моменте када треба да излију своју грубост. Никада нећу заборавити онај моменат када је са гитаром у руци са инстинктивним покретима за игру, сав излом-

љен и крив, терао, чупајући бесно жице, јадну Марту да игра и плеса у његову славу. И одмах сутрадан како је био тих, како је био величанствен као стари Лотарио у „Мињои“. Како је дивно певао. Како је искрено глумио. Техника његовога грла је јединствена. Економија гласа неизмерна. Он га увек има тамо где је најпотребније да га има, и никад га не троши *узалуд*. Све динамичке ниансе изводи апсолутно савршено. Како је лепо певао успаванку болесној. Мињо у последњем чину, на великој тераси у запуштеном и старом дворцу своме Ципријани. То су били тонови тихе нежности. И како је величанствен био Лотарио када је, пошто се освестио и пробудио из тако дугога сна и меланхолије, ушао опет одевен у своје одело, које је четрнаест година стајало. Он је био велики, кораци су били силни, кроз тело му је струјала снага и он је са дигнутим челом корачао из собе у собу у неверици. Зар је он тај стари граф Ципријани који је толико година погружен и несрећан тражио своју Сперату? Зар је ово његов напуштени дворцац? И зар је то мало несрећно дете, та Мињо његова Сперата? Ено је пева своју молитву из малога молитвеника. И како је Марко Вушковић извео слушање те молитве. Како су се усне седега графа мицале и инстинктивно понављале речи „Маријо Дјево“. То је требало доживети. Као Ескамило био је Шпањолац пун темперамента и небриге. Готов на авантуре. Као граф Жил: један љубоморан човек из вишега друштва који лупа бисте и вазе, цепа књиге и ломи столице. Као Станко у „Повратку“ углађени сеоски Дон Хуан, заводник. Као Шарглес у „Мадам Бетерфлај“ један добар човек од срца и душе, кога боли несрећа мале Бетерфлај и плаче са тих болова. Његов Шарглес је био исто толико јак колико је јак и Бродрзенов, кога сам у Минхену чуо. Много бољи од Вулаковићевог. И како је колосалан његов Оњегин. Колико геста и разумевања средине и тона. Он је свуда жив и свуда на своме месту. Као певач увек богат свима ниансама своје уметности, јер ју је савладао потпуно.

Поред њега истиче се примадона — Мира Корошиц. Драмски сопран израђен и здрав. Лепа фигура, смишљени гестови и добра глума ове уметнице задовољавају потпуно. Њена Марта је била заиста несрећна Марта. У Аиди је била пуна дивних гестова и снажних драмских акцената. Као Јеле у „Повратку“ имала је много бујнога живота и крви. За Татјану изгледа ми није. Јер је сувише силна да би могла да буде нежна и сувише високо драмска да би била једна у почетку скромна ћерка богатог поседника на селу а после жена од такта једнога кнеза. Али то само као глумица. Као певачица и ту је била на своме месту.

Primo tenore Станислав Јастребски је, што се тиче певања, достојан „партнер“ својих колега. Али он је доста неслободан као глумац, што му прилично смета. Његов леп и свеж, силан и добро школован, гибак и лак глас осваја, те је и он поред осталих био предмет силних овација. Најбољи му је био Ленски и Линкертон. Као Дон Хосе није имао акцената за своју беду. Врло добро је изгледао као Барон Тренк. Иначе, увек је био добро расположен и певао је са вољом.

Ирма Полакова располаже органом и школом на чему јој могу позавидети многе глумице првокласних позоришта. Она је била увек добра и увек свежа. Најмање је била за Мадам Бетерфлај, коју је певала Маја од Штроци заиста феноменално. Она је поред Мире Корошиц и Ирме Полакове најбоља снага ове Опере, силна глумица и изразита као певачица. Њена Бетерфлај може мирно да се упореди са Госпођом Бетерфлај Хермине Босети или Г-ђице Крафт. Као Филина у „Мињон“ показала је ретка преимућства своја — добру колоратурну технику, добро школован глас и добар смисао за своју уметност.

Ја не могу више да говорим о сваком понаособ. Сви су били добри: и Лубин (као Горо и Лаерт и, нарочито, као Вашек у „Проданој Невести“), и Звонимир Штрмац, (као Никола у „Барону Тренку“ и директор

комендијаша у „Проданој Невести“), и Фрањо Крампера, о коме сам већ рекао неколико лепих речи, и Вулаковић који врло добро пева али изгледа ми без воље игра. Он је одлично дао просијака. И Каулфус, Лесић, Иван Оберски, Перенчевић и други. Од дама: Љубица Цар, одлична субрета, Маринка Шимановска, Јосипа Трбуховић, Фаника Најман, Марта Велар, која је много боља глумица него ли певачица и која је играла доста добро Кармен. Мерседес Валенти је дала једну добру и предану Сузуки у „Мадам Бетерфлај“ и врло верну Олгу у „Евгенију Оњегину“.

Али сав тај велики апарат од оволиких солиста, доброга оркестра и сигурнога хора почиње да живи онога тренутка када се дигне диригентски штапић. А њега воде врло сигурно и са много разумевања два уметника, Срећко Албини и Милан Зуна. Албини диригује с времена на време и овде је дириговао само „Аиду“ и свога „Барона Тренка“. Највећи посао је у рукама Зуне. И он је достојан поверења које му се указује. Пун је темперамента, рука му је сигурна и држи чврсто и најсложеније масе. Укус му је прекаљен и под његовим гестовима је живела многа и многа партитура својим пуним животом. Он уме да се унесе у стил и душу једнога дела и да изнесе из њега оно што му даје снагу и израз. Он уме да да полета целини и да јасним контурама оивичи физиономију свакога дела. Он је диригент врло ретких способности и под његовом руком ће још многа и многа тешка ствар да оживи и стекне признања. Предан је својој уметности, коју разуме свом душом, и енергичан је као вођа. И то су довољна преимућства за једнога одличног уметника пред којим стоји сјајна будућност и одлична каријера. Он је позоришни диригент од расе и крви.

Управа нашег Народног Позоришта је заиста добро учинила што је ангажовала Хрватску Оперу да гостује код нас. Добро је учинила из ових разлога. Што је нашој интелегентнијој публици дала прилике да се окрепи најви-

шом уметношћу — музичком драмом. Што је дала прилике музичкој омладини да, *једва једанџуи*, чује достојно опремљена дела музичке драматике. Што је музичарима пружила неколико подстрека на рад — а то није од мале важности. Али најважнији је разлог овај. Она је и нехотице отворила очи нашој публици, јер наша публика је до ових дана живела у „долу“ музичке драматике. Она је била злостављана разним сепкулантима којима је главни циљ био далеко од уметничких идеала. Са њеним осећајима и њеном културом су рђаво поступали људи који су самовласно узели на себе један посао за који нису били дорасли. Узели да воде Опери и оставили је, после заслуженог потпуног пораза, — „варијете“-у. Наша публика је после тих бедних и непријатних дана осетила благо миловање једне интелигентне уметности и њене благе речи које миришу здрављем и ведрином. О како је та ведрина пријатно утицала! Јер оно што је дотле било код нас постало је истога тренутка само једна ружна успомена. Ми смо под утисцима тих дана постали други људи. Постали смо опет деца јер нас је додирнула нежност праве уметности. Нежност равна оној која нас је пратила у прве дане нашега живота корак у корак. Постали смо други и хоћемо да останемо такви. И, под тим утисцима, наша публика ће сада да „сведе рачуне“. Она ће да упореди ово што је добила из Загреба са оним што је имала у Београду, и извешће закључке да на основу њих заузме за будућност становиште, и своје наде и поверења обрати на ону страну, одакле се најпре може надати ономе што после ових великих дана осећа као преку потребу. Наша публика ће тражити чисту, искрену, дубоку и *поштену* уметност. Уметност која се култивише не трговачке спекулације ради — како је то случај био у „Београдској Опери“, не и ради задовољавања личних амбиција и каприса, него уметности која је израз уметничке културе уметника прекаљених и поштених, европских и наших, којима је уметност светиња и који јој прилазе са побожношћу.

Наш посао је сада не превиђати ту потребу публике. Ми је морамо задовољити тиме што ћемо стварати и створити нашу Српску Оперу.

Али то се не може постићи за један дан. То се не може постићи ни великим субвенцијама, ни прикупљањем материјала одозго. Не! Треба почети са развојем наших људи. Њих треба упутити на школовање у стручну школу, коју хвала Богу већ поодавно имамо. Ако она не располаже средствима, њој их треба дати. То треба да буде прва субвенција за будућу Српску Оперу. Кроз 4, 5, 6 година ми ћемо имати један број певача и инструменталиста који ће бити почетак груписања Српске Опере. Њега можемо попунити странцима у колико не будемо имали наших људи. И са тим материјалом, нашим рођеним, који ће имати више љубави за ову груду земље, него ли многи и многи скупо плаћени странац, постићи ће се исти резултати које је постигла Хрватска Опера претежно својим људима. Осим тога, за то време ће и српски композитори створити дела, спремити српски музичко драмски репертоар.

А док то не постигнемо, нека нам сваке године долази Хрватска Опера. И на дуже време. Она је одлична, располаже материјалом првога реда, има певаче и артисте од смисла. Има уметничке вође прожмане музиком и зреле и искусне. Ми смо задовољни што то можемо да констатујемо. *Она* нека буде први раденик на томе послу код нас. *Она* нека покрене духове и докаже да онај народ који нема воље ни смисла за ту врсту уметности, нема права да се зове културни народ. *Она* има да докаже још једну истину, која је код других народа већ одавно доказана а код нас се само још сматра као немогућна, да опера не може да шкоди правој и чистој драми. На против, драма и опера се помажу. Оне узајамно оживљавају интересе код публике и доводе једна другој поклонике. И где данас има најбољих драмских позоришта има и најбољих оперских установа.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

МАРОКАНСКО ПИТАЊЕ. — АРБАНАСИ.

Добре традиције и благи обичаји почињу да се губе из дипломатске коректности. У модерну дипломатију уводе се поступци који показују много одлучности, мало скрупула, потпуно презирање традиција и дужних обзира. Не зна се за претходне обазриве разговоре, преговарања, уљудне ноте. Сврши се један посао, па се онда преговара. Најпре Шпањолци, а затим и Немци, радили су на сличан начин. Шпањолци су заузели у Мароку Ел-Каср, а Немци су послали ратни брод у Агадир, и ако је то било противно свима ранијим уговорима. Шпањолци су приредили у Ел-Касру најпре један мали покољ, па су га онда заузели. Немци нису приређивали сличне сценерије у Могадору, него су на просту рекламацију три трговачке куће из Могадора послали свој брод у мароканско пристаниште Агадир, и ако су се томе противили Алгесираски Уговор, Немачко-француски Споразум из 1909 године, па и држање Француза у Мароканском Питању. Отуда поново Мароканско Питање, управо Мароканска Афера, која је и 1905 године дала повода за озбиљно страховање да се не поремети европски мир.

Између онога што је било 1905 године и овога што је сад има велике разлике. У 1905 години Немачкој је било главно да изиђе из мучне ситуације у коју је почела увлачити општа политика. Није тада њој било стало до Марока колико да се што пре разбије систем

савеза и споразума. Њој се тада чинило да Француска, Енглеска, Русија, Италија, Холандија и друге државе имају за систем опште политике да окруже, спутају Немачку која је хтела да настави систем Бизмаркове политике, систем немачке хегемоније у Европи. Мароко је био само прилика да Немачка протестује што њу свуда почињу заборављати. Данас је ситуација друкча, боља, стабилнија. Двојни Савез је у коректним односима са Тројним Савезом; трпи се и Тројни Споразум; наставља се систем савеза и споразума. Велики планови су готово неизводљиви, није више реч о томе да се деле земље и градови. Није више реч о томе да се игнорише Немачка, да се склапају антигерманске комбинација, како би Немачку усамиле. Одашиљање немачке ратне лађе у Агадир није више прилика за протест, али неће бити свакојак ни сврха Немачке. Да је то била сврха, Немачка не би у Агадир послала једну омању лађу; она би окупирала неко друго пристаниште са неколико бродова, и то пристаниште које би јој служило корисније од Агадира у Атлантском Океану. Кад је отишао ратни брод „Берлин“ у Агадир, у Француској су одмах знали да је то једно средство за немачко-француски разговор. Веровали су да Немачка неће жртвовати своје трогодишње напоре да се приближи Енглеској и Француској зарад проблематичних интереса њена три поданика у Могадору и рђавога агадирског пристаништа Француска се показала незадовољна начином на који је учињен позив за разговор о Мароку. Противу њега као и противу поступања Италије она је протестовала.

Немачка хоће да преговара са Француском по свој прилици о томе шта има да заради и она у Мароку; као што је радила у Турској, тако и овде, хоће да обезбеди својим поданицима удео у добити у Мароку.

Две и по године већ Немачка и Француска преговарају о сличним питањима у Мароку, и оне су у томе погледу постигле и неке споразуме. Најпре је, у фебруару 1909 године, постигнут споразум, којим се ишло

на то да се олакша извршење одлука Конференције у Алгесирасу. Тај споразум је био нека накнада Немцима за политичке француске интересе у Мароку. Тај споразум је један програм; Француска ништа не предузима у питањима економских концесија докле се не споразуме с Немачком; не може давати никакве нарочите повластице које не би и немачки поданици добили. Затим је решено питање о рудницима. Мароканско Рударско Друштво у коме је било до фебруара 1909 године француског капитала 62% а немачкога 20%, преуређено је тако да су Французи имали у њему 50% од целога капитала, Немци 20%, Енглези 9%, а остатак Аустријанци и Белгијанци. Поред овога питања, расправљено је споразумно и питање о установљењу Друштва за Грађење у Мароку. У Друштву Французи имају три шестине целокупнога капитала, шест чланова у Управном Одбору и председништво у њему; Немци имају две шестине капитала, четири члана Управнога Одбора и председништво; једна шестина од капитала и два места у Управном Одбору подељени су између Шпањолаца и Енглеза. Да би се спречили разни догађаји између Немаца и Француза на граници Конго-Камерун, створено је једно француско друштво у коме је немачки капитал 50% и у коме су одређене царинске постаје да би се спречавало кријумчарење, обезбедиле границе од Чада до мора, и забранило трговање Немцима на француској територији. Француско Друштво Габон је нашло средину где ће немачки и француски интереси бити солидарни. Поред тога радило се на томе да се склопи једно француско друштво за грађење железница у Мароку, а да се обезбеди немачкоме капиталу добар део у набавци железничкога материјала. Најзад, преговарало се између Немачке и Француске о једној железничкој прузи Камерун-Конго (Француски), којој би дали километарску гаранцију Немачка и Француска.

И после свега овога дошло је, дакле, до овога неочекиваног обрта у Мароканскоме Питању. Тај обрт

изазвао је у Европи најпре узбуђење, а после расуђивање. Одмах су почети разговори међу Силама. Најважнији разговори су између Немачке и Француске и између Француске и Енглеске. У Енглеској сматрају да је изашиљањем ратнога брода Немачке у мароканско пристаниште на Атлантском Океану створена нова ситуација којом енглески интереси, нарочито у будућности, могу бити доведени у питање. Тамо се осећа да су ови интереси у већој опасности него француски интереси. У Немачкој нису ради да се дође поново до европске конференције; тамо се жели да се све сврши путем разговора између Немачке и Француске. Остале Силе су уз своје савезнике. Најтежа је ситуација Шпаније која је окупирала Лараш и Ел-Каср не водећи рачуна о својим обавезама према Француској, са којом има неких споразума односно Марока, који су били у том да се окупирање обележених сфера изврши постепено и увек по претходноме договору. Врло тешко је веровати да ће овај њен корак проћи без штете по њене интересе. Свршио се овај садањи инцидент повољно или не по Француску, то јест споразумеју ли се Немци или не са Французима, Шпанија има да изгуби. Ако се Немци оставе своје намере да добију део Марока, Француска неће заборавити суседа који не поштује своје уговорне обавезе. Ако Немачка уђе у Мароко, онда је Шпанија добила једнога суседа чији су апетити неумерени, нарочито у колонијалној политици. Свој положај према Француској Шпанија све више отежава. Изјаве које је давао њен Министар Иностраних Дела о томе да су намере у Шпанији чисто пријатељске, не слажу се никако с радом Шпаније у Мароку. У тренутку кад су те изјаве објављене, шпанолски војници хапсе у Ел-Касру француског консуларног представника, кога одавно познају сви у томе месту. Хапшење није било инцидентно него намерно; пуштање на слободу скопчано с извесним тешкоћама, а компликовано једним кратким објашњењем које није личило нимало на извињење.

Арбанаски Покрет није ни угушен ни умирен. На месту борбе зна се само за чарке. Малисори и експедициона војска Торгуд-пашина долазе у сукоб сваки час. Губитци су незнатни, управо једнаки на обема странама. Преговори се воде и даље. Скадарски бискуп покушао је да у Подгорици уради нешто у смислу умирења и измирења; тако је бар споља изгледало. Он се вратио међу католике у Скадар не урадивши ништа. Међу Силама се неко време наставио разговор о томе питању; после извесних двоумљења дошло се до неједногласнога мишљења да је Арбанаски Покрет унутрашња ствар Отоманске Царевине. Супротну тезу је подржавала Аустро-Угарска. Црна Гора је чинила и даље напоре да буде бранилац и преговарач за захтеве, жеље и тежње Арбанаса; и њена акција у последње време иде умеренијим темпом. Савети који су јој дошли из Петрограда, Рима, Берлина утицали су знатно. Немачка је световала у Цариграду попуштање у најосновнијим захтевима Арбанаса. Цариград је примао савете из Берлина, и слушао савете из Петрограда. Шефкет Торгуд-паша, који је у последње време био неумерен и у поступању према побуњеницима и у изјавама дописницима страних новина, умерио је сада своје држање и рад. Исмаил Кемал-беј, који се истицао као бранилац Арбанаса и који обилази сада европске престонице, до сада није могао успети. Њему се не верује много; приликом преговора и разговора о захтевима Арбанаса, на Цетињу, утврдила се нека сумња да он није поуздан бранилац арбанаских интереса. Комитети у Шпанији, Лондону, Цариграду, Букурешту, Бостону, Женеви, Каиру, активни су у прикупљању средстава за арбанаске побуњенике.

Докле је у Малесији стање тако, дотле из Јужне Арбаније и Старе Србије долазе узбунљиве вести. Кад се те вести сведу на праву меру, онда ствар стоји овако. Арнаути око Ђаковице и Пећи, у вучитрнскоме крају, и у дебарскоме санџаку, почињу манифестовати видно незадовољство и солидарност са Малисорима. Једна руља

оружаних Арнаута разбила је ђаковички затвор и пустила у слободу све затворене Арбанасе. Оружани Арнаути из заседе напали су Етем-пашу, другог команданта операционе војске у Малесији, ранили њега и његова ађутанта кад су пошли у Пећ, а друга два официра и неке војнике побили. Иса Бољетинац се одметнуо у хајдуке. У Дебру се формирају чете које траже да се испуне захтеви Малисора. У Приштини се ствара арнаутски комитет који тражи то исто. Епирски Арбанаси устају; у Аргирокастру, готово узимају потпуну власт у своје руке. По свима местима где има нешто више Арбанаса осећа се неко кретање међу њима, које ће се постепено претварати у акцију и у организовани покрет. Радња турских власти није подједнака ни у овим догађајима. Први је рад: угушити брзо и на најсвирепији начин побуну или њен почетак. Одмах за тим, други је рад: попустити до краја. Овакав недоследан рад чини те су покрети ове врсте у Турској све чешћи и све озбиљнији.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

СРБИ И БУГАРСКО ОСЛОБОЂЕЊЕ.

Ив. Г. Клиначаровъ: *Христо Ботѣвъ*. Биографія. Софиа, 1910.

Христо Ботјов био је један од првих револуционара бугарских, који се у исто време с успехом бавио и књижевношћу. Свој рад на ослобођењу бугарског народа завршио је мученичком смрћу, а његове родољубиве и револуционарне песме иду још и данас у најбоље ствари нове бугарске књижевности.¹ Један тако знаменит човек

¹ Рођен 1847 године у Калофѣру, од оца учитеља, који се и сам бавио писањем, и матере прости сељанке, Ботјов је учио основну школу у месту рођења. 1864 отац га пошаље на даље школовање у Русију. У Одесу је остао две и по године, у класичној гимназији. Као Светозар Марковић, који је од прилике у то доба отишао у Русију, Ботјов је ушао у напредне одеје ондашње руске младежи. 1866 затворена су му врата одеске гимназије, и тада се баца у револуционарни покрет и отпочиње књижевни рад. Исте године, гоњен од полиције, напушта Одесу, склања се као учитељ на село Знаменку, и ту конспирше, и одатле бежи. 1867 враћа се у Бугарску, у Калофѣру постаје наставник у средњој школи. Но и ту не остаје дуго; месне чорбације отпусте га као „немирну главу“. У јесен 1867 оде у Румунцију, где је било главно седиште бугарске емиграције, и ту ступи у везу са практичним радницима бугарске револуције, са народним хајдуцима. Од тада улази у припремање једне велике, опште-народне револуције у Бугарској. У томе смислу Ботјов ће провести сав свој остали живот, као писац, агитатор, члан главног револуционарног одбора, долазећи у сукоб са осталим радницима на петом делу, који нису делили његове социјалистичке идеје. 1876 прешао је у Бугарску да диже устанак, и ту, 20 маја, херојски погине у једном сукобу са татарским и черкеским четама.

у новој бугарској историји није још био довољно проучен, и Г. Иван Клинчаров, један од млађих бугарских писаца, долази да овом књигом попуни једну осетну празнину.

Г. Клинчаров је овај посао схватио врло озбиљно, и радио га је са извесним пијететом. Он се није ограничио да среди само оно што већ има написаног о песнику и револуционару, но је неколико година прикупљао нова документа, обавештавао се код још живих савременика. Он је ишао и даље, и покушао да реконструише социјалну и духовну средину у којој је Ботјов живео и радио. Ја нисам у стању да оценим колико су општа слика и закључак тачни, али цео посао чини добар утисак, и даје јасну, чак и јаку слику о Ботјову и његову добу. Изгледа ми само да има непотребне, руске опширности, да се писац и сувише расплинуо (820 страна!), да је унео и сувише субјективности и данашњих политичких и социјалних страсти, нарочито уску и једнострану марксистичку социологију и онде где јој никако није било места, и да местимично има прекости, чак и грубости којима није било места у једном озбиљном књижевно-историјском делу.

Књига Г. Клинчарова и за нас Србе има извесног интереса. Пре свега, у њој можемо видети како се осећало и мислило међу Бугарима, седамдесетих година прошлога века, пред њихово ослобођење, и какав је изгледао њихов револуционарни покрет тога доба. Затим, бугарски револуционари тога доба имали су доста блиских веза са српским круговима, и званичним и опозиционим. Те везе су врло занимљиве, али код нас су врло мало познате. Очекујући једну добру монографију, од интереса је забележити податке које пружа књига Г. Клинчарова.

* * *

Међу бугарским народним радницима почетком седамдесетих година било је две струје. Једну је олича-

вао Васил Левски, „Дяконътъ“, који је у првом реду рачунао на револуцију народне масе, и чији идеал био је балканска демократска република. У главном тако је мислио и комунист Ботјов, који је отворено износио идеал социјалне републике. Друго мишљење заступао је Љубен Каравелов, и оно је, по Г. Клинчарову, било овако. „Васпитан у традицијама српског радикализма“, Каравелов је хтео савез Бугара, Срба, Румуна и Грка противу турског деспотизма и, као даљи идеал, стварање једне нове Швајцарске на Балкану. Али док су Левски и Ботјов имали даље демократске и социјалне идеје, Каравелов није ишао даље од либералног схватања личне слободе. „Под утицајем српског буржоаског радикализма, Љубен Каравелов је био принуђен да замени сложен проблем о форми у коју треба да се постави нова демократска држава, са чисто *йлеменском организацијом*“. Он није мислио да решава социјалан проблем но националан и политички; њему је до тога да Бугари, као и остали народи на Балкану буду политички слободни и независни, да се балканске националне организације уједињују у једну демократску федерацију, али не мисли да решава социјално питање, да нову државу диже на основу социјалне једнакости. У питању народног ослобођења код Бугара Ботјов стоји према Каравелову као Светозар Милетић према Светозару Марковићу.

Затим, Каравелов није имао веру у револуционарну способност бугарске народне масе и у самој књизи Г. Клинчарова, нарочито тамо где се говори о последњим тренутцима Ботјова, налази се пуно потврде за то скептичко мишљење. Каравелов није веровао да ће бугарска народна револуција створити слободну Бугарску. Васпитан у Србији, у блиском додиру са главним људима српског либерализма, он је ослобођење Бугарске очекивао од сарадње, ако не и од помоћи слободних балканских земаља, у првом реду од Србије. У једном писму с краја 1872 Каравелов пише Левском: „Надајте се помоћи од С. Ч.“ (Србије и Црне Горе). И око 1874 у бугарском

ослободитељском логору стање је овако: радикали, као Каравелов, „једним оком гледају на Бугарску, а другим на Србију“, републиканци и социјалисти, као Ботјов, обраћају сву пажњу на широке масе бугарског народа, на бугарску сиротињу која има да буде главни носилац бугарске, у исти мах и националне и социјалне револуције.

Каравелов је брижљиво одржавао своје старе и јаке везе са српским либералима у Београду и у Новом Саду. Поводом тих веза, Г. Клинчаров саопштава једно до сада необјављено и врло интересантно поверљиво писмо које је Светозар Милетић, из вацкога затвора, 7 јуна 1871 године, писао Каравелову. Писмо гласи:

„ДРАГИ КАРАВЕЛОВ,

Србни који вам ово писмо преда, Црногорац је, Пера Матановић, човек који је у ратовима Црне Горе и Херцеговине противу Турака бијо увек у првом реду, који је одушевљен за борбу ослобођења наших народа на истоку, који има лепога гласа у Црној Гори и Херцеговини, и готов да одпочне бој за ослобођење, тако, да ће и владе у Србији и Црној Гори прискочити морати.

Разговорите се и договорите се са њиме. Ако будемо чекали на иницијативу влада, по свој прилици да ћемо дуго чекати.

Код мене је бијо Ценовић, и после тога Ђока Влајковић, који је и на Цетињу бијо. Отуда је добру наду понео. Писао ми је да пишем Браћану, но ја мислим да ћете се ви боље моћи усмено с њим договорити, него ја преко писма. Ако за добро нађете, упознајте и Перу Матановића са Браћаном.

Влајковић ми пише да сте били с њим у Београду, после његовог доласка са Цетиња, и као да сте ви са Ценовићем у заваду дошли. Не знам шта би томе узрок бити могао. Ценовић ми је говорио, да сад не би било згодно време и због тога, што би се држало да је Русија подпалила рат. Ја пак мислим, да се то сад не би могло држати, кад се зна да је Русија у неком, ма и неискреном пријатељству са Портом. Но нека држи ко шта хоће, ми не би требало да због тога оклевамо, што ће неко и неко у Европи држати да је то руски посао. Наши непријатељи увек ће то тако изнашати, ма да су и уверени да није тако. То им у рачун иде. Ми не треба да се на то обзиремо, ни од тога зазиремо. Русија неће смети Турцину држати страну против нашег народа. Дакле, гледајте шта ћете. Крајње је време.

Матановић мисли да би добро било, да ви Бугари примите једно десетак Црногораца у вашу војску, једно, да народу свеза наша очевидна буде, друго они би доста охрабрењу придонели, а ако ви хоћете, нека и десетак Бугара помешају се међу Црногорце и Херцеговце.

Недајте се од српске владе за нос вућп. Као да су Ценовића умекшали, тако ми се чинило из његовог разговора. Што се мене тиче, ја ћу бити на мети.
Поздрављајући вас остајем

Ваш искрени пријатељ

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ.

У Вацу, у затвору, 7-19 Јун. 1871.

Р. S. Матановић стоји на челу Црногораца и Херцеговаца, који неће дуже да чекају и који хоће да бој отпочну“.

Г. Клинчаров и сувише улази у идеје свога јунака и потпуно дели његова сумњичења и антипатије према Каравалову. У горњем писму Г. Клинчаров види доказ српске неискрености! Ваљда не у том што Милетић саветује неповерење према српској влади, и што тражи потпуну кооперацију и Срба и Бугара на делу ослобођења! И Г. Клинчаров љутито пребацује Каравалову „србоманство“ и, као Ботјов, пун је гњева што су људи око „Независности“ тражили новчану помоћ од српске владе. Српски либерали су, вели он, водили у првом реду само уску националну и династичну политику. Док су „бугарски легионари умирали на српским пољима“, шта су чиниле Србија и српска династија за Бугаре? Сем Панајоте Хитова, нико (?!) од бугарских револуционара није у Србији нашао заштите. Левски је 1868 године у Зајечару био затворен што је „тамошње Бугаре“ позивао да гину за бугарство и да оружани прелазе границу. Г. Клинчаров наводи једно мишљење новосадске „Заставе“ од 1867 — што би требало верификовати, по коме Бугари не могу бити образовани и слободни, јер су за то само Срби достојни. У опште, Г. Клинчаров наивно закључује да су бугарски револуционари грешили што су хватали везе са Србијом. „Грешка бугарских револуционара и хајдука — ако ту може да се говори само о грешки — састојала се у томе, што нису знали са киме имају посла и с ким да праве савезе. Са српским хајдуцима — да, али са српском државом и државницима — не; с угњетеном масом — да, али са династијом и њеним помоћним оруђима — не!“

Улогу Каравалова међу Србима Г. Клинчаров је са-

свим погрешно схватио. За њега би било врло потребно да прочита добру студију Тодора Марковића „Љубен Каравелов у српској књижевности“ („Српски Књижевни Гласник“, 1910, књига XXIV, бројеви 5-9). Пре свега велика је грешка говорити о неком „српском радикализму“ из шездесетих година, када наш радикализам датира из седамдесетих година. Затим, Каравелов не само да није био васпитаник, „жртва српског радикализма“, но је у ствари био један од људи који су непосредно и много учинили за стварање српског радикализма, толико да је он у том погледу био не само сурадник но у неку руку и претеча Светозара Марковића.

Исто тако је Г. Клиначаров крајње необавештен када суди о Светозару Милетићу. Он га назива „отпадником“, оптужује да је био „оруђе српског краљевског двора“ због чега је после изгубио „популарност у српском народу“. Он не може да опрости Каравелову што је био „у интимним односима са тим ренегатом, који је неопростиво допуштао себи да клевета бугарски народ. Пријатељ са непријатељима народа, Љ. Каравелов је постао непријатељ бугарске револуције“. И Г. Клиначаров се чуди што ја у мојој књизи *Омладина и њена књижевност* ништа не говорим о његовом „отпадништву“ и „политичком паду“. Милетић пре свега није могао 1876 ступити у службу „српског краљевског двора“, јер је Кнез Милан добио краљевску титулу тек 1882; затим, односи Милетићеви према Обреновићима, и Кнезу Михаилу и Кнезу Милану, толико су код нас познати да о томе није потребно говорити; Милетић не само да није губио популарност, но када је 1878 изишао из маџарских тамница пресретнут је са читавом култом, и осећање целога народа певао је Змај у познатој лепој пригодној песми:

Ох дижите децу данас,
Па им збор'те: „То је тај!“
(Таки људи нису за нас,
Већ за бољи нараштај).

Било би излишно писати све нетачности и предра-суде према Србима, које Г. Клиначаров, поред свега свога

ортодокснога социјализма и интернационализма, има као и многи други Бугари.

Ваља истаћи само један историјски докуменат, акт Одеског Бугарског Друштва од 13 марта 1876, из кога се види шта су тада Бугари очекивали од Срба. Без Срба, вели се у том акту, није могуће направити један жив протест пред Европом, и зато се мора ићи са њима. Али од њих овога пута треба имати гарантија, и зато треба послати нарочитог човека у Београд. Српској влади треба поставити ове бугарске услове за заједнички рад: 1) 1867 и 1868 ондашњи министри Гарашанин и Блазнавац обећавали су Бугарима 40.000 пушака; ако не више, оно та количина да се данас да; 2) те пушке да се што пре пренесу у Балкан, заједно са потребним бројем метака; 3) српска граница да остане отворена Бугарима; 4) Српска влада да искрено и јавно изјави да нема освајачких намера према Бугарима, и да се за навек одрече помисли да присаједини себи Маћедонију и један део Бугарске; 5) Српска влада прва да објави рат, а да рат почну бугарске чете; 6) Срби да даду или да позајме новац за бугарски устанак, а ту суму вратиће им будућа бугарска влада.

У књизи Г. Клинчарова има још некојих, мање важних, података о улози коју је Србија играла у бугарском ослобођењу. Било би потребно и вредно труда да који од наших историчара, према документима који су сачувани по нашим архивама, изради исцрпну монографију о томе питању. И према ономе што се данас зна, извесно је да наша земља публиковањем тих докумената само би морално добила. И злонамерни и необавештени људи видели би да Србија, помажући за неких четрдесет година дело бугарског народног ослобођења, од тридесетих година када су у Крагујевцу и у Београду о државном трошку штампане бугарске књиге па до 1876 када се новчано помагале бугарске устаничке чете, увек је имала виших побуда но што су династични интереси и освајачке намере.

Ј. С.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

ИСТОРИЈА БЕОГРАДА. — Још 1885 године својим „Одломцима из Историје Београда“ („Годишњица“ Николе Чупића V) генерал Коста Протић започео је посао на опширнијем проучавању прошлости Београда. После тога радило се на том увек делимично и узгредно. Господин Тодор Стефановић Виловски узео је у наше време на себе да изради Историју Београда у потпуности. Г. Виловски је у „Српском Књижевном Гласнику“ за ову годину дао већ један део свог проучавања, занимљиву студију „Стари Београд (1820—1850)“ која је и у засебну књигу одштампана. Сад је издао и своје предавање које је држао у Општинској Дворани „Метармофоза Београда“. Ту су прегледани историјски догађаји од постанка тврђаве и вароши под Римљанима па до најновијег времена. По ономе што је Г. Виловски досад објавио, може се са пуно стварне наде очекивати једна успела монографија о престоници Србије. А.

Нов словеначки часопис. — У Горици је почео излазити нов двомесечни часопис „Veda“ („Наука“). Уредништво сматра да је на данашњој генерацији Словенаца да докаже сву културну способност свог народа на свима пољима. На пољу науке, треба, у данашње време више него досад, окупити раднике у Словеначкој, ставити их у везу са радницима културних народа и дати им говорницу са које ће говорити у сврху демократизације научних истина и просвећивања народа. Тај задатак, да се проблем словеначке интелигенције реши у правцу њеног усредсређивања и њене корисне делатности, узима нов часопис на себе. — Уредништво је на становишту Југословенске Идеје и „културне догађаје у Јужном Словенству сматра за своје“. Са тог становишта оно ће се

старати да у свом часопису штампа оригиналне радове Срба и Хрвата у оригиналу, латиницом, а оригиналне радове Бугара у словеначком преводу. У свом трећем броју „Veda“ доноси на српском пригодну белешку Г. Др. Милана Шевића о Доситеју Обрадовићу. У рубрици „Држава и друштво“, у истом броју, уредник те рубрике, Др. Богумил Вошњак, опширно приказује дело Г. Слободана Јовановића „Уставно Право“. Садржина изишлих свезака тачно одговара лепој намени часописа.

Е. Н.

Економска Еманципација Србије. — „Месечни Извештај Друштва за Трговачку Географију у Паризу“ доноси у својој најновијој свесци чланак Г. Гастона Гравјеа, лектора на Београдском Универзитету „Економска Еманципација Србије“. (Страна 417-431) Г. Гравје је у свом чланку, добро документованом и писаном по податцима првог реда, врло прегледно приказао кризу у којој се налазила Србија због прекида економских односа са Аустро-Угарском последњих пет година и указао на све њене добре последице по економску еманципацију Србије.

Ф. Л.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Десети Конгрес Словенских Новинара. — Десети, јубиларни, Конгрес Словенских Новинара одржан је од 27 до 30 јуна у Београду. На њему је било око две стотине изасланика свију словенских народа, поред осталих гостију. Пољаци, који до сада нису учествовали на овим конгресима, били су такође заступљени.

Конгрес је држан у Народној Скупштини, која је била сва застрта пиротским ћилимовима. Отварању Конгреса присуствовали су, поред многобројног отменог света: Г. Г. Хартвиг и Тошев; министри: Љ. Јовановић, Др. Д. Аранђеловић, М. Трифковић; митрополит Димитрије; академици: Јован Цвијић, Јован Жујовић, Љубомир Стојановић; ректор Университета Богдан Гавриловић, председник Београдске Општине Љубомир Давидовић; Владимир Јовановић и Гига Гершић.

27 јуна, у 9 и по часова, Конгрес је отворио председник Савеза Словенских Новинара и стари српски пријатељ Г. Јосиф Холечек, дужим поздравним говором, у коме је изнео кратку историју словенског новинарског покрета, истакао задатке неославизма и његове журна-

листике, и задржао се нарочито на досадашњим културним везама између чешког и српског народа.

После изјаве Руса Г. Ивана Порфиrowића Прокопјева да и „Савез руске штампе“ ступа у општи Савез, и изјаве Г. професора Фиљевића, Конгрес се конституисао: за председника је изабран председник Српског Новинарског Удружења Г. Бранислав Ђ Нушић; за потпредседнике: Г.Г. Платон Кулаковски (Рус), Мишковски (Чех), Круликовски (Пољак), Шчавински (Галички Рус), Светозар Хурбан Вајански (Словак) Михалани Георгијев (Бугарин), А. Габршек (Словенац), Милан Грловић (Хрват), Др. Урош Круљ (Србин); за главног секретара Г. Јан Хејрет (Чех), и за секретаре по један од сваке народности.

Г. Б. Нушић захваљује на почастима и поздравља госте. Истичући велике заслуге за Савез уваженога Г. Јосифа Холечека, предлаже га за почасног председника Конгреса. Конгрес предлог усваја с највећим одобравањем.

Затим су настали поздравни говори.

Г. Љ. Јовановић, министар просвете, у своме искреном и топлим говору, који је одушевлено поздрављен, указује на задатке словенске журналистике у борби против словенских непријатеља, изјављује жељу за оснивањем Словенске Телеграфске Агенције, и стварањем изборног суда, који би задржавао непријатељства између словенских народа, и истиче улогу просветних радника и уметника. Г. Јован Жујовић, у својој језгровитој речи, поздравља Конгрес у име Академије Наука и Уметности, помиње нарочито прву изложбу словенских новина и часописа као нову манифестацију словенске културе, одаје хвалу раду публициста и новинара, истичући да између науке и журналистике треба да има узајамности и сарадње у служби националним и човечанским идеалима. Г. Богдан Гавриловић поздравља конгрес у име Университета, истичући тешку улогу словенских новинара. Г. Љ. Давидовић, у име Београдске Општине, поздравља госте топлим добродошлицом, додирујући укратко судбину Београда и српског народа.

Затим је председник позвао све присутне госте на отварање Прве Изложбе Словенских Новина, која је смештена у Другој Гимназији. Изложбу је отворио Престољонаследник Александар, који се на њој задржао више од једног часа.

После отварања Изложбе, председник Београдске

Општине давао је у „Гранд-Хотелу“ ручак за ужи круг гостију.

У 5 часова, на гробу Доситеја Обрадовића пред Саборном Црквом, после кратког помена који је учинио Г. Митрополит, положио је венац у име Чеха Г. Јан Хејрет, секретар Чешког Новинарског Удружења, и указао на велики пример Доситејев.

Увече, у новој сали код „Касине“, Српско Новинарско Удружење приредило је гостима банкет, на коме је било око четири стотине званица, и који је у најбољем расположењу трајао дубоко у ноћ. Госте је поздравио Г. Бранислав Нушић. Затим су се ређале здравице Г. Г. П. Кулаковског, Хурбана Вајанског, П. Маринковића, Ивана Златарева, Цотића, Башмакова, Вергуна, С. Ђурчића, Ст. Радића, Николова, Грловића, Јураја Деленка (Лужичког Србина), и тако даље.

28 јуна, у 10 часова, отворена је друга седница. На дневном реду су поздравиле делегата свих словенских племена.

Г. Башмаков поздравља Конгрес у име Руса, Г. Иван Златарев у име Бугара, Г. Милан Грловић у име Хрвата, Г. Габршек у име Словенаца, Г. Др. Глушкијевић у име Галичких Руса, Г. Хурбан Вајански у име Словака, Г. Круликовски у име Пољака (на српском језику), Г. Јурај Деленк, једини делегат од стране Лужичких Срба, Г. Копчев, Маћедонац, Г. Никола Кашиковић у име босанске штампе.

Сви говори су били бурно поздрављени.

Затим је Г. Бранко Лазаревић прочитао извод из књиге Г. Др. Ј. Скерлића: „Историјски преглед српске штампе“ (која је раздана свима гостима) и Г. Јосо Лакатош, свој реферат о историји хрватске журналистике.

У подне су се сви конгресисти одвезли трамвајима до Електричне Централне, где им је љубазни директор трамвајског друштва Г. Бисерс приредио богату закуску. Гости су у игри провели до 4 часа, и вратили се на Конгрес очарани домаћиновим гостољубљем.

После подне одржана је најпре седница опуномоћених делегата словенских новинарских удружења. Затим је отворена трећа седница Конгреса, на којој је Г. Иван Иванић прочитао свој реферат о оснивању Словенске Новинарске Телеграфске Агенције. Предлог је усвојен и изабран је егзекутивни одбор (Г.Г. Глушкијевић, Ф. Ховорка, Соколовски, Иван Бацов, Раство Пустослемшек, Иван Иванић) који има да приступи његовом остварењу

на акционарској подлози. Исто тако, усвојен је и предлог Г. Адолфа Кунта о железничким картама за новинаре и о маркама за заграничну експедицију новина.

Увече је на Калимегдану био велики, обилно посећен кермес, који су београдске госпође приредиле у част словенских гостију.

20 јуна, у 8 и по часова, отворена је последња седница.

Пошто је утврђен избор чланова егзекутивног одбора за Словенску Телеграфску Агенцију, одређен је, на предлог Хрвата Г. Лакатоша, Загреб као место за Конгрес идуће године, с тим да се ту састану само делегати, ако се буду појавиле какве сметње.

После једног практичног предлога Г. Габршека, Г. Нушић затвара Конгрес захваљујући учасницима и побрајајући постигнуте успехе: Прву Словенску Изложбу Новина и Часописа, ступање Руса у Савез, стављање на реалнију основу питања о Агенцији, и учешће, први пут, свих словенских племена на Конгресу.

У 9 и по часова, конгресисти су присуствовали дефиловању војске пред Двором.

У 4 часа, Краљ је примио у дворском врту све учаснике Конгреса.

После тога, засебним возом, учињен је излет до Топчидера, који је био препун света.

Увече је Престоничка Општина давала велики банкет код „Коларца“, у част словенских гостију. На њему су говорили Г.Г. Холечек, Љ. Давидовић, Башмаков, Др. Д. Аранђеловић, С. Стасјак, Љ. Стојановић, (чији језгровит говор, после једнога немилог инцидента између Руса и Пољака, учинио је дубок утисак), Љ. Бабић-Ђалски, К. Стојановић, Бобошевски, Пустослемшек, Гига Гершић, и други.

Сутрадан, 30 јуна, гости су, засебном лађом, учинили излет до Ђердапа. У Смедереву им је приређен ручак, на коме их је срдечно поздравио Г. Ж. Тајсић, апотекар, а у Великом Градишту банкет, који је, љубазношћу тамошњих госпођа, превазишао све остале. Из Текије се стигло у Београд 1 јула у ноћ

2 јула су се гости почели разилазити из Београда. Многи су остали да учине који излет по унутрашњости Србије.

М. И.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 3. — 1 август, 1911.

С А М О Ћ А.

Преда мном стоји расклопљена шахова даска, и на шареном паркету треба да се одигра пропаст једног краља. С оне стране где су црне фигуре, столица је празна; беле фигуре су моје, и у четири вучења требала бих да савладам уображеног противника. Задатак није одвише компликовано замишљен, скица комбинације је на први поглед јасна као што су, рекла бих, сви у парном броју вучења скомбиновани примери математички некако уочљивије диспонирани. — Бели топ је одређен да буде црна судбина непријатељу, и од злурада задовољства као да се још више но обично зацаклила дежмекаста његова округлина. Дошло ми жао мрачног црног топа и елегантног вранца, и решим се да померим ситну судбину политираних јунака. Помакнем бељца за један даље од црног пијона, и пред очима ми се стаде исплетати нов, додуше заобилазан, но врло занимљив нападај. Повучем двапут брзо и смело, али се одједаред нађох пред неочекиваном алтернативом: или да изгубим једну фронтску фигуру, или да допустим да ми се поносити парип

у прилично великом кругу окрене око своје сопствене осовине... Врућина. Омара. Илустрација дрвеног окршаја некако се развукла, и крајњи њени потези као да су запали тамо негде у жар знојаве летње вечери, што се тромо вуче по спарушеној и исперутаној земљи.

Зашто је та столица преко пута од мене празна? Зашто нема никог да му покажем да сам јача, или да га мрзим што ме туче, или да га волим што ме се не боји. Досадна ми је и мисао и победа у самоћи! — Али зашто ја имам потребу да садржину своје свести саопштавам, преносим и подређујем? Где је онај апсолутни, дионизијски нагон задовољства у стварању представа? Зашто ја желим да чисте математске и логичне одређености завијем у крнице пријатних ограничености? Зашто ја не могу да мислим безусловно, без релација? Зашто човек не може да утроши задње зрнце свога мозга и да мисао развије и преко апсурда? — О, како је бедан човек који не може да сазна своју самосвест, и који у одсудним тренутцима не разликује суштину од форме! — Као што природа, у јесен, на гњиле и труле груди своје веша жуте и црвене плодове, тако ми изгледа и сва филозофија и све њено угаоно камење. Ниједном основном појму не знамо суштину, а задњи принципи бића су за нас ноћ и мрак.

Мрак. Мрак је освета смрти на људма који су још живи. Ето, и сада сустаје сунце, и увире светлост у мрак. Мало час још, на крову суседне куће, на чупавим леђма суседова Хектора и на мојој руци бљештале се и пушиле се вруће и златне сунчане шљоке; још су им оштре периферијске линије и још се жуте, али већ почиње по њима да веје прва лака помрчина, и ја на Хектору и себи гледам гашење дремљивих боја... О Сунце, не остављај ме! Проспи по мени још једном златне твоје косе, јер ја ти се клањам и обожавам те као какав стари паган. Кад те не видим, ја не живим, и у гробу чекам светлост и васкрсење. Стрепим од блаженства кад ми млаки твоји зраци миле по кожи, и кипим од узбуђења

кад ме страсним летњим огњем пржиш и сажижеш. Волим да видим мрку опаљену кожу, волим кад од јулске жари свести посрћу, а ти, о Сунце, бљештиш и пламтиш и вриш. И кад од жеге и суше пропада хлебац, и од жеђи умире цвеће, и тада обожавам Тебе, и тада се бојим запада!

Али куда да бежим од запада, кад је и зенит само тренутни триумф сунца између две борбе са западом. Тамо под кестенима већ видим косе и криве вечерње сени, бледе и кратковечне кћери хладовине и таме. И по путу журе две истегљене угласте сенке, и чудновато батргају дугачким и расклиматаним ногама. То су лака двопревна кола старог нежењеног инжињера, који је увек сам и са суседима својим никад не разговара. За колима се размотава облак суве и ситне прашине, која засипа куће и дави баштице седе и отрцане провинцијалне варошице.

У то доба, кад мрак пије светлост и сенке вену; кад јара још стоји и жута прашина још витла; кад је угодно мислити на хладне сеоске цркве које се само недељом отварају, и на прво свитање, кад тике влажним крилима лепршају; кад се стари инжињер већ вратио с купања и закључао капију, у то доба осећај самоће је велики и тежак. — Не могу мишљу да достигнем сав и цео појам усамљености. То није толико самоћа, колико је нека отуђеност људи и ствари, које живот тако изукршта да су увек тамо где им је страно и хладно. Несташност и љубав младости и страх и немоћ старости једнако дижу мостове и испредају везе, али ту је живот да замрси пређу и да обори мостове. Многе споредне и ситне околности треба да преплету неку појаву, па да нам неко постане близак и драг, а нешто да буде потребна допуна нашег живота. У шуштању лишћа, у мулању мора, у шапату заљубљених, у гукању детета, у музици и у смеху, у свему томе човек може наћи крвне привлачности и сродства, али у свему томе има и свих симбола туђинства, ћутања и самоће. — Много пута сам

гледала како у спарне летње вечери тегле се и зевају сокаци наше варошице; много пута сам чула како кврцка кључ у капији инжињера који се од људи забравља; много пута слушала сам како трешти чиста терца и цилоче отворена квинта наших црквених звона — али ми је све то, по нечему, остало далеко и туђе, и у тим тренутцима, више но икада, осећам да се ближи сабласт самоће, и да ће из бора њеног огртача, као совуљаге из мрачне куле, прнути и на људе насртати досада, плач и болест. А обратно, тамо негде на југу, насред сочне ливаде пуне шареног цвећа и шарених буба, има један усамљен и громом опаљен јаблан, од кога лептири беже и тице се плаше, али ја у самоћи плачем за њим као за добрим другом у даљини.

Врућина. Омара. Глас запиње у густом ваздуху, и ћутање се заглавило у отвореним вратима и прозорима. Самоћа легла као прикована на земљу, пуно врелог испарења, опхрвалости и изнемоглости. И време се задувало, и споро и једва приметно се крњи садашњост. Око белог топа нечујно се витла гомила вечерњих лептирића, и по њему се начичкао читав венац оног пахуљастог праха са њихових крила, што бесомучном брзином подрхтавају и трепте. По дасци и непомичним фигурама скачу и миле лептирасте сене, а на зиду се попела огромна људска сенка главом чак до плафона, и на њеном профилу опажају се споре и болне гримасе које подсећају на Бајаца и његову велику арију из последњег чина.

Колико је сати? Бесмислено и бесциљно питање, које искрсава у самоћи, и које се јавља на уснама кад човек пожели да викне оно што нема имена, па заћути. То је питање као нека аутоконтрола свести која се боји заноса и летаргије. И одмах затим наступа потпуна равнодушност за директан одговор. на то питање, и, напрегнуто и уморно, крећу се опет старе мисли, све у једном кругу, као они затворени медведи по зоолошким баштама, који ваљда сви помахнитају од робовања и досаде. Представе се вешају и нижу једна о другу, и, кад

ланац одвише отежа, откине се као кинематографска слика, тишина и некретање се часом потенцира до ужаса, затим нешто зашушти прво с поља, па онда у мени, и ритам и бат мисли у кругу наново се почне.

У даљини зацврчала колица, а сасвим далеко као да неко цепа дрва. Али се нигде не види кретање. И по угловима собе, где и дању има помрчине и где се увек нешто тајанствено дешава, и тамо је празно и глуво. Све се скомлело и трпи. Страсти притихле и жедне за ветром и росом, а темперамент болује од хистерије... О, зашто у овој самоћи не видим онај свети сребрни рефлекс сунчева рођења који сећа на маслинове шуме левантских острва. Зашто су ме оставиле оне велике екстазе, кад сам нетремице гледала сунцу у чело, и са засенутим очима газила преко сенки које нисам ни опажала... Свугде спуштене завесе, као да у свакој кући лежи и јечи болесник; земља дише кратким и кужним дахом; грајање цврчака још није почело: одсвуда долази онај гробљански мирис суве траве и цвећа и усијане масне боје крстача. Све гласно, светло, лепо и раскошно некуда је пропало, и наизменце пролази улицом задах знојавог испарења и оштар мирис осушене и испечене стрњике. — Сто и одело моје храпави су од прашине, а кроз нос се провлачи нешто папрено и љуто. То се шале и голицају ме сићушни микроби који ће неког од нас да убију, и који су дошли из царства смрти, где су стари незнабошци замишљали нежне асфоделе са црвеним стабљикама, бледим цветним гроздовима и чудноватим плавичастим лишћем.

Самоћа је као и умирање: трну делови душе и сужава се живот човечји. У самоћи живи само гениј трпљења, који је све подигао, али све и срушио. Смрт је апсолутна самоћа, јер човек тек онда умире кад прекине све везе тела, срца и ума. Тело трули од болести, а душа издише док болесник постепено убија у себи нагон за животом. Човек који умире редом савлађује и чупа симпатије, навике и потребе, како редом увиђа да му нико и ништа више не може помоћи да живи. Он се одриче

својте, не познаје више своје идеале, и презире књиге, науку и савест. И кад најзад обори све чиме се некад градио, и, још жив и при свести, пређе преко својих сопствених рушевина, тада долази онај највиши ступањ самоће са великим предсмртним ужасом без надања и суза. Умирући тада осећа да се у њему дешава нешто велико, важно и неодложно: природа полагаано откопчава и попушта тачкове и регулаторе машине, и човек, први пут откако је жив, осећа одмор у мозгу. Свест мркне, и земаљско и загробно опажање се меша. Престаје очајавање и плач, и важно је само не пропустити тренутак кад ће се живот завршити. Доња вилица још трза и мрда, али из оне велике самоће не допиру гласи. Глава се спушта, дах шишти, прса се угињу а леђа гуре, и задње осећање је страх од вечите усамљености, а задња визија жути потоци сува лишћа међу гробовима.

О, како бих хтела да нешто макне или шушне, да неко милостив и добар уђе у моју собу, да човечји или животињски глас, песма или клетва, заплаши тишину и одагна самоћу. Ништа не чујем. Тамо далеко видим само линију плаве хладне светлости, и то ме сећа на светлуцање гњиле материје која се распада, и на безшумно кретање љигавих белих црви, који су задњи и најпростији закључак страшне логике земаљског живота.

Пред отвореним вратима Хектор гребе шапама. Скочим да му нешто кажем и да му поласкам, али он ме својим мокрим очима премери као ствар на коју се одвећ навикао, и, онако врућ и прашан, склизну преко две широке степенице у сусрет ноћи и хладу.

Исидора Секулићева.

НУМА РУМЕТАН.

(16)

IX

ЗАБАВА У МИНИСТАРСТВУ.

Мало даље, Г-ца Ле Кеноа, око које се образовао велики круг, препоручује свога добошара једноме страном дописнику, дрског и простачког лица, преклиње га да сачека крај концерта, грди Межана што јој не помаже, назива га лажним јужњаком, французлијом, отпадником.

У групи поред ње, води се политичка препирка. Једна уста пуна мржње сикћу запенушено, жваћући речи као куршуме, да би биле што отровније:

— Све што само најпревратнија демагогија...

— Марат конзервативац! чује се један глас, али се реч губи у нејасном жагору и звекету тањира и чаша, које одједном наткриљује звучни глас Руместанов:

— Брже, госпође, брже... Пропустићете сонату у F-dur'у.

Мртва тишина. Дуга поворка раширених шлепова опет почиње пролазити кроз салоне и тискати се између низова столица. Жене имају очајна лица, као робиње које се враћају у затвор после једног часа шетње по апсанском дворишту. И опет се гомилају ноте, ређају концертни комади, симфоније. Лепи Мајол опет почиње да испреда нечујни звук, Ла Вотерова, да додирује отпштене жице свога гласа.

Одједном, све прену радознало, као мало час при појави мале Башелри. То је Валмажуров добош, призор гиздавог сељака са меким филцаним шеширом преко ува, са црвеним појасом око бедара и сељачким прсником о рамену.. Срећна Одибертина мисао, њен урођени женски укус, да га овако обуче, да би више падао у очи међу црним фраковима. У добри час, све је то ново и неочекивано, овај дугуљаст добош што се љуља о свирачевој мишици, мала свирала по којој прелећу његови прсти, и лепе арије са двоструким звуком, чији весели и живахни ритам буди устрептали атлас што се прелива на лепим плећима. Блазирану публику забављају ове једноставне и свеже песмице, ови старински француски напеви који миришу на рузмарин.

— Браво!... Браво!... Bis!...

И кад Валмажур засвира *Тиренов марш*, у пуном и свечаном ритму, уз пригушену пратњу оркестра, који је допуњавао пискави глас свирале, клицању нема краја. Мора да се појави два пута, десет пута, изазиван у првом реду од Нуме, који је понова распаљен овим успехом, и који сада приписује себи овај „изум своје жене и свастике“. Он прича како је пронашао овога генија, објашњава чудотворну свиралу са три рупе, даје ближа обавештења о старом замку Валмажурâ.

— Он се одиста зове Валмажур?

— Сасвим... из породице кнежева де Бо... то је последњи потомак.

И ова бајка кружи свуда, шири се, улепшава, — прави роман од Жорж Сандове.

— Ја имам документа код куће, тврди Бомпар, гласом који не допушта да му се противречи.

Али, усред овога више мање извештаченог одушевљења отменог света, једно сирото мало срце силно куца, једна младалачка главица заноси се лудо, узимајући озбиљно ове усклике и ове бајке. Не говорећи ни речи, и не плескајући, укочених, заблуделих очију, повијајући сањиво свој витки стас по такту овога херојског марша,

Хортензија замишља да је опет тамо далеко, у Прованси, на високој заравни са које се виде сунцем обасјана поља, док јој њен свирач извија почасну песму, као старински витез својој дами, и придева за свој добош црвени наров цвет, са извесном грубом отменошћу. Ова успомена прожима је слатко, и сасвим тихо, спуштајући главу на сестрино раме: „Ох, како се осећам добро“, шапуће она дубоким и искреним гласом, на који Розалија не обраћа пажњу одмах, али који ће јој мало касније бити јасан, и брујати јој у ушима као дошануто предсказање блиске несреће.

— Но! драги мој Валмажуре, јесам ли вам ја рекао?... Какав успех!... Зар не? узвикује Руместан у малом салону где је била постављена вечера с ногу за уметнике. Остале музичке величине налазиле су да је тај успех мало претеран. Ла Вотерова, седећи, спремна за одлазак, чекала је своја кола, и покривала своје огорчење једном великом чипканом кукуљачом која је силно мирисала; а лепа Мајол је стајао уморно поред стола, мичући нестрпљиво леђима, и секао гневно једну шеву, замишљајући да под сечивом држи добошара. Мала Башелри није била тако љута. Она је изигравала дете у једној групи младих кицоша, смејући се и лепршајући, гризући хлебчић са шунком својим белим зубима, као какав изгладнели љачић. Покушавала је да свира у Валмажурову фрулу:

— Погледајте само, госпо'н министре.

Затим, угледавши Кадајака иза Његовог Превасходства, она му, обрнувши се нагло у ковитлац, пружи чело за пољубац, као девојчица.

— 'бар дан, ујкице.

То је било измишљено сродство, својакање иза кулиса.

— Лажна ветропирко! прогунђа „вешт директор“, испод својих белих бркова, али не баш тако гласно, зна-

јући да ће она ускоро постати чланица Опере, и то чланица од утицаја.

Валмажур је кочоперно стајао пред камином, окружен женама и новинарима. Страни дописник испитивао га је грубо, не више оним сладуњавим гласом којим искушава министре у приватним аудијенцијама; али сељак му је без забуне одговарао стереотипном причом:

— То ми је пало на ум ноћу, слушајући како пева славуј...

Г-ца Ле Кеноа прекиде га пружајући му чашу вина и један пун тањир који је нарочито спремила за њега.

— Добар дан, господине... сад ја вама нудим *ужину*.

Она му је била покварила ефекат, и он јој одговори лаким покретом главе, показујући на камин:

— Добро... добро... спустите то овде.

И настави своју причу:

— ...Што тица божја постиже с једном рупом...

Хортензија стрпљиво сачека крај, и онда му поче говорити о његовом оцу и његовој сестри...

— Како ће се она радовати!

— Та да, није баш рђаво испало.

Смешећи се задовољно, он је упредао брк, бацајући неспокојно поглед око себе. Били су му рекли да директор Опере хоће да му учини понуду. Он га је вребао издалека, показујући већ глумачку суревњивост, чудећи се како људи могу обраћати толику пажњу свој малој ништавној певачици; и сав обузет том мишљу, он није сматрао за потребно ни да одговара лепој девојци која је стајала пред њим, с лепезом у рукама, у лепом и доста смелом ставу, који се задобија у отменом друштву. Али она је баш волела што је он такав: хладан и пун презирања за све што нема везе са његовом уметношћу. Дивила му се што онако с висине прима похвале којима га је Кадајак обасипао, са својом познатом смелошћу:

— Сасвим... сасвим... кажем вам оно што мислим... Много дара... оригиналног, новог дара... Ја желим да

прво ступите у Оперу... Постараћу се да вас првом приликом прикажем. Сматрајте да од данас припадате Оперу.

Валмажур је мислио на жиговану хартију коју је носио у џепу од прсника; али Кадајак, као да је погађао његову мисао, пружи му своју меку руку:

— Овим се обавезујемо обојица, драги мој...

И показујући Мајола и Ла Вотерову, који су срећом били заузети на другој страни, јер би иначе морали прснути у смех:

— Питајте своје другове шта вреди Кадајакова реч.

Рекавши то, он се окрену, и врати се у дворану. Игранка се сада ковитлала у салонима који су били живљи мада је у њима било мање света; и пријатни оркестар светио се због три часа класичне музике читавим низом правих бечких валцера. Високе личности, озбиљни великодостојници, били су уступили место младежи, жељној забаве, која игра ради саме игре, опијајући се разлепршаним вितिцама, чежњивим погледима, шлеповима који се обавијају око ногу. Па ни сада, политика није губила своју моћ, и стапање које је Руместан сновио, није се могло извршити. Од два салона где се играло, један је представљао левицу, а други је био обојен белом бојом, чистом као крин,¹ поред свих Хортензијиних напора да удружи два противничка логора. Министрова свастика и кћи председника Касације, она је била предмет опште пажње, и око њеног великог мираза и утицаја облетао је читав рој обожавалаца.

Лапара јој је узбуђено изјављивао за време игре да му је Његово Превасходство допустило... Али у том валцер престаде, и она оде од њега не чекајући крај реченице, и приђе Межану, који није играо, али се ипак није могао одлучити да оде са забаве.

— Што сте тако суморни, ви озбиљни, разумни човече!

Он је узе за руку:

¹ Грб француских краљева: три цвета белог крина. Пр.

— Седите мало, имам нешто да вам кажем... Са одобрењем мога министра...

Он се смешио, сав узбуђен, и видећи његове дрхтаве усне, Хортензија разумеде, и диже се нагло:

— Не, не... вечерас не... сад не могу да саслушам ништа, играм...

И она се удаљи узимајући под руку де Рошмора, који је био дошао да је одведе за котиљон. И он је био заљубљен; подражавајући непрестано Лапари, добри младић се усуди да и он учини једну изјаву, на што Хортензију обузе луда веселост, која се ковитлала око ње по целој дворани; и чим се заврши фигура, она приђе сестри и рече јој тихо:

— Лепо нам иде... Нума је обећао моју руку свој тројици својих секретара!

— А кога си од њих ти изабрала?

Њен одговор изненада заглуши бџт добоша.

— Фарандола!... Фарандола!...

Једно изненађење које је министар спремио својим гостима. Фарандола, да заврши котиљон, Југ у пуној мери!... Али како се то игра?... Руке се привлаче и хватају, салони се најзад мешају. Бомпар озбиљно показује: „Овако, госпођице“, преплићући ногама; и фарандола, коју води Хортензија, вије се кроз дуги низ салона, праћена Валмажуром, који свира достојанствено, поносћи се својим успехом и погледима које привлачи његово срчано мушко држање и живописно одело.

— Како је леп! узвикује Руместан... Како је леп!... Прави грчки пастир!

Сеоска игра протеже се из сале у салу, све већа и и живља, гонећи Фресинусов дух. Личности са великих тапета рађених по Бушеу и Ланкреу,¹ оживљују, пробуђене старинским аријама; и играчима се чини да у њи-

¹ Француски сликар и гравери из средње XVIII века.

ховој необузданој и лудој трци учествују и голишави амурети, који се ковитлају горе по первазима.

А тамо, сасвим у позадини, Кадајак, поред бифеа, с тањиром и чашом у рукама, слуша, једе и пије, прожет до сржи своје скептичне природе пријатном топлином од уживања.

— Упамти добро, мали, говори он Боасарику... Треба увек остати до краја игранке... Жене су лепше са овим лаким бледилом, које још није умор, као што ни ова мала бела пруга на прозорима још није дан... У ваздуху лебди музика, прашина која лепо мирише, неко полу-пијанство које заоштрава чула, и у коме треба уживати једући хладну пилећину, заливену шампањем из леда... Гле! погледај само...

У великом огледалу, фарандола је брзо промицала: низ играча раширених руку, наизменце у црно и бело, са погужваним оделом и разлепшаном косом, после два часа играња.

— Зар ово није лепо, а?... Па овај кршан момак на крају... лепа слика...

И он додаде хладно, дижући чашу:

— Па ипак, неће тај зарадити ни пребијене паре!..

Х

СЕВЕР И ЈУГ.

Између председника Ле Кеноа и његовог зета никад није било велике љубави. Време, чести односи, родбинске везе, све то није било у стању да зближи ове две природе, да разгони хладноћу и снебивање које је јужњак осећао према овом високом ћутљивом човеку, поноситог и бледог лица, чији је сивкасти поглед — поглед Розалијин, али без њене нежности и благости — ледио свако његово одушевљење.

Узрујани и непостојани Нума, коме су се увек преливале речи са усана, у исти мах бујан и малодушан, бунио се против логике, искрености и строгости свога

таста; и мада му је завидео на тим особинама, приписивао их је северњачкој студени, студени крајњег Севера, који је председник оличавао у његовим очима.

— Иза тога долази бели медвед... Затим, ништа више: северни пол и смрт.

Он му је ипак ласкао и трудио се да га придобије вештим улагивањем, да намами Гала у мрежу; али Гал је био окретнији од њега, и није се дао ухватити.

И кад би се недељом, у трпезарији на Краљевском Тргу, повео разговор о политици, кад би Нума, попуштајући под утицајем доброга ручка, покушавао уверити старога Ле Кеноа да су они у ствари близу споразума, желећи обојица једно исто - слободу, — требало је само видети како председник пориче, машући главом и отурајући од себе мрежу коју је Нума био вешто разапео.

— О не! не исту слободу!

Са неколико јасних и неумољивих разлога, он је указивао на супротности, повраћао речима њихов прави значај, показивао да њега не може обманути њихов лицемерни звук. Адвокат се извлачио правећи шале, али је у души био врло огорчен, нарочито због своје жене, која је, не мешајући се никад у политику, мирно слушала и гледала. И кад би се у вече враћали у својим колима, он се трудио да је увери како њен отац нема здравог разума. О, да му само није због ње, он би га добро стукнуо!

Да га не би дражила, Розалија је избегавала да каже своје мишљење:

— Да, на жалост... ви се не слажете...; — али је у себи давала за право председнику.

Са Руместановим наименовањем за министра, затегнутост између њих још више се појачала. Г. Ле Кеноа није хтео учествовати на примању у улици Гренел, и изјави отворено својој кћери:

— Кажи своме мужу да и даље долази к мени што може чешће, мени ће то бити врло мило; али ја нећу

никад крочити у министарство. Ја знам шта нам ти људи спремају, и нећу да изгледам као њихов саучесник.

У осталом, то свету није падало у очи, јер је знао да Ле Кеноа већ одавно не излази никуда, после синовље смрти. Министар Просвете би се свакако осећао врло нелагодно кад би у његовим салонима увек био поред њега овај снажни противник, пред којим је он изгледао као какав ђачић; али он се ипак показа увређен том председниковом одлуком, заузео нарочито држање, што увек годи једноме глумцу, и поче због тога често изостајати са недељних ручкова, наводећи као разлог једно од оних безбројних извињења што дају тако широку слободу мужевима који воде политику: одборске седнице, зборови, званични банкети...

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ђбровац.)

У СПОМЕНИЦУ.

Како је тешко
Бол растанка крити:
Плакати душом
А насмејан бити!

Док на дно срца
Тешка суза пада,
На лицу осмех
Угњетеног јада, —

Болан кô осмех
Цвета што гроб кити. —
Како је тешко
Бол растанка крити!

Милета Јакшић.

Х И М Н А.

Жедан сам те, Сласти, јер у души чујем
Крик вечите жудње, и кô идол свѣти
Постала си символ у болу, у сѣти.
Хоћу те, Животе, и страсно те штујем,

У вртлогу страха ја о теби снујем.
Рођен сам да будем пророк оној чети
Што ће ведре чела силно тебе хтети.
Љубави и Срећо, кô кобац вас кљујем!

Док дамари прште и играју жиле,
Тонем у дубине, где се свесно скриле
У дремежу тихом снѣне кћери Тајне.

Тад врлине певам дубоким опелом,
Истурених уста пијем снагом целом
Сласти, сласти, сласти дубоке, бескрајне!

Милутин Бојић.

БАЈКА О ЖЕНИ.

Љубичастом паром дише Земља сѐна,
Модри су чемпреси сагли главе тужно,
Врх Мртвога Мора крикне која врана,
У златноме бакру тоне сунце јужно.

Усијан се песак бели и прелива,
Задрев у небеса ред планина спава,
На црвеном жалу слет ждралова снови,
Рој мушица дршће изнад речних става.

Врућ, запахнут миром и музиком боја,
Са досадом Човек сав тај раскош мотри,
Лежи сиров, крвав, пун длаке и зноја,
И тражи у сунцу да свој одглед смотри.

Зрелост једног дана празна му је сѐна,
Нејасних облика једно Ново чека,
Скуп раскоши, сунца, нестално кô пена.
— И одједном он се страшћу зацерека:

Са јелових гора слазила је Жена.

Милутин Болић.

ЈОВАН СТ. ПОПОВИЋ О ПАТРИЈАРХУ ЈОСИФУ РАЈАЧИЋУ.

Познато је да Јован Ст. Поповић није одобравао ратни покрет српски у Мађарској Буни, 1848 и 1849 године.

На више места у „Даворију“ (1854), а нарочито у песми „Година 1848“ (страна 30, I издање) истиче се Поповић као пријатељ и проповедник мира, у коме ће само народи (првенствено у Аустро-Угарској, где их је највише и најтешње измешаних), по узајамном споразуму, на основи хришћанске љубави и хуманости („човечества“) а природном еволуцијом, — моћи остварити своју срећу; у колико се она даје постићи на овом свету. („Гробље“, страна 20). Још боље и непосредније види се из „Даворија“ да је Поповић противник рата и, нарочито, револуције јер у њој се, по њему („Година 1848“), само сујета и себичност користе глупошћу да тобож униште једно, мање, зло, а у ствари да створе још веће. Тако је (он ту наводи обилно примера) у Риму убила мудрог Цезара, под видом да очува слободу и републику, а у ствари да доведе аутократу Августа, тиране Нерона, Каракалу; као што је и у Француској погубила Луја XVI да доведе Наполеона.

С таквим идејама, Поповић, наравно, није могао одобравати ни крвави и пламени, а, како је он одмах прозрео, и бесциљни, промашени Српски Покрет 1848 и 1849. Опортунист у политици, колико се у опште мешао у њу, он је, занста претерујући у одрицању сваке узви-

шеније побуде код вођа Покрета, сматрао га само као дело учињено „под видом родољубија“ а из себичности и сујете првака и глупости народа.¹

Јаче још него у песми „Година 1848“ Поповић је овакав суд о првацима Покрета изнео у комедији „Родољупци“ (122 књига Српске Књижевне Задруге), коју и назива, у предговору, „приватном повесницом Српског покрета“. Уредник овог листа држао је на „Стеријиним Вечеру“, 30 децембра 1904, пре прве представе „Родољубаца“ у Народном Позоришту, конференцију „о самом комаду, о добу на које се односи и о приликама у којима је писан“, и јасно је изложио неслагање Поповићевих идеја трезвеног национализма са идејама претераног и искључивог национализма вођа у Покрету. (Та конференција

¹ Поповић, који је (да не помињем младичке преводе грчких револуционарних песника, Риге и других, у „Седмоструком Цветку борећим се Грцима“) у том истом „Даворију“, зборнику зреле поезије своје, штампао онако одушевљену хвалу грчком револуционару Марку Бочарису (ваљда не тек само из уског, по оцу урођеног, грчког патриотизма) — не одобрава српску револуцију против Мађара! На први поглед, заиста чудно. Али није. Има ту разлике, и он ју је јасно уочио и осетио. У грчком устанку на Турке, као и у српском, „који је он такође ценпо, гледа он борбу угнетаваног народа против угнетачког народа. Цео турски народ, сваки Турчин, непријатељ је и угнетач хришћанског народа, и грчког и српског; међутим, између мађарског народа, као целине, и српског није тај случај. И српски и мађарски народ, па и немачки и влашки, и колико их још има у конгломератском царству аустријском, „паори“ и „пургери“, живели су дотле лепо, као колоније које се бар трпе ако се не воле, а у „једном мирном хришћанском царству“ (како би Поповић рекао), и нису имали *својих* узрока да се крве, пале, један другом „режу дувач на темену“. Господа, „себичњаци“ и „сујетници“, заводили су их и раздражили једне против других. Поповић, пак, као миран и лојалан грађанин, који заиста није сујетно грамзипо за високим частима („Моја Тежња“, „Даворије“, издање Српске Књижевне Задруге, страна 126), није то могао одобравати. Отуда он, који би без сумње одушевљено узносио једног Квићанина и Проту Ненадовича као јунаке у борби против угнетача Турака, не помиње у *Завискама* својим (у Матичиној збирци број 59, страна 16) њихова јунаштва у Буни, већ само грабеж; колико је и шта је ко опљачкао и покрао од Мађара.

штампана је у „Одјеку“ за 1905, бројеви 30, 36 и 42). Ту разлику истакао је и сам Поповић врло лепо у комаду, у сталном неслагању себичњака, сујетних и националних занесењака (Жутилова, Шербулића и других; Лепшића и Зеленићке) са објективним, трезвеним патриотом пишчевих погледа, са Гавриловићем, у коме је, управо, сликао себе, онако од прилике како га је непосредно оцртао вршчанин Лаза Нанчић у „Јавору“ за годину 1885 у приповетци „Мир у ратно доба“.

Како се карловачки патријарх Јосиф Рајачић највише истакао у Покрету, то је Поповић своје негодовање највише и излио на њега, као што је опет, на супрот томе, најпризнатније поштовање и одану љубав изразио према вршачком владици и свом личном пријатељу, Стефану Поповићу, који је утишавао узбуђене духове и одвраћао народ од Буне, те „гоњен и мучен“ оставио „беда пуни свет“ 6 јануара 1849. („Даворије“, страна 115).

Објективни, тихи, прибрани Поповић готово сасвим испада из тона своје поезије и јетко, жучно, злурадо просипа своје прекоре и грдње чак (назива га *аветии*) на Рајачића у песми „Сујетнику“ („Даворије“, 60), не отворено, али у доста провидним алузијама. Та песма, која на први поглед изгледа као да је упућена коме од светских освајача, Наполеону или ком другом, циља заиста на Рајачића. То се, боље, види из ових неколиких стихова:

(17) На добре бацам *проклејства* гrome;¹

(27, 28) На блага дела, не на злости,
Благослов прави слази;²

¹ Добри су, поред других, владика будимски и бачки, Платон Атанацковић, и већи поменути песников пријатељ, вршачки владика, Стефан Поповић, који нису одобравали Рајачићев рад; свакако не ентузијаст и фантаст, Стратимировић, командант српских устаника, који је хтео оцепљење и од Аустрије а кога је, као и све с њим, проклео патријарх у Тителу.

² У овом, као и у ранијем стиху, има алузије на ратну прокламацију патријарха Рајачића у години 1848 („Јосиф, патријарх и привремени управитељ народа, народу Војводине српске“. Штампано у Београду).

- (29) Кам' сад *измирне* и трубе и хвале;¹
 (31) Ласкање ћути, ћуте и *песме*;²
 (33) Те *мале* твоје, *сјајлаве* очи;
 (36) Кад гроба зраби те мрак.³

Мање жучно али за то много духовитије изобличава Поповић патријарха Рајачића у једној, колико се овде зна, до сад нештампаној сатиричкој песми, коју просто зове „Басна“.

Она није штампана у Задругином издању „Даворија“, које је требало да буде потпуно. А није свакако зато што је ни Поповић није унео у збирку песама које је наменио за другу свеску „Даворија“, и за које је напоменуо да се „могу печатати“. Она се, додуше, налази, исписана на два листа плаве канцеларијске хартије, у збирци Поповићевих рукописа који се чувају у Матици Српској, али ни године 1893, кад је Г. Љубомир Стојановић сређивао рукописе за „Даворије“, ни 1902, кад сам ја преписивао „Лажу и Паралажу“ за I књигу Поповићевих „Драматских Списа“, нису ти листови били заједно него, сваки за себе, употребљени као завоји за друге рукописе. Ја сам им ухватио везе и саставио песму, али, у журби да прегледам и остале рукописе, само сам за себе нотирао тај налазак не стигавши и да га препишем. Бавећи се ових дана у Новом Саду, свратим у Матицу, да и то учиним. То ми је сад било у толико лакше што су Поповићеви рукописи сређени, пописани и нумерисани, без сумње године 1906 за изложбу у Вршцу о Поповићевој стогодишњици. Пажљиви уређивач збирке са-

¹ Алузвја на свечаво проглашење митрополита Рајачића за патријарха на Мајској Скупштини у Сремским Карловцима 1848.

² Поред народних и популарисаних песама о Буни (Глша Зубан, „Бој Срба и Маџара“, Београд 1850) и свечаног говора Илканора Грујића 1 маја 1850 („Светом патријарху српском Јосифу“) штампао је, 1849, ћирилицом и латиницом, Хрват Антон Казначић песму „Поздрав Светому и Припоштованому Патријарху Српском Г. Јосифу Рајачићу“.

³ Рајачић је умро 1861 год.

ставио је и оба листа ове песме и обележио их бројем 23. Али је, у списку рукописа, означио да је, и овако састављена, само „одломак“, што неће бити тачно.

Ова песма, поред свега другог, заслужује да се објави нарочито с тога што она у Поповићевој поезији представља нову врсту; чисту политичку сатиру, без памфлетских грдња и злурадости, чега има у поменутој песми „Сујетнику“. И алузије на Рајачића много су провидније у „Басни“ него у „Сујетнику“, тако да им готово и не треба нарочитог коментара. Писана је педесетих година, можда и после прве књиге „Даворија“, у време апсолутизма после Буне, од чијег угушења ни Срби, верни круни и победници, нису видели користи већ штете, осем што им је признат патријарх у лицу Рајачића, који је још и нарочито одликован.

Према напмени непознатог уређивача уза стих 37 („Међу гране густе“): да има и варијанта („Међ' шибљике густе“), могло би се мислити да је „Басна“ можда и штампана у ком листу, непознатом и уреднику Задругина издања „Даворија“ и нама овде; или, вероватније, да је сачувана (где?) и у препису. Ако би то био Поповићев препис, то би већ могло значити да је он и ову песму спремио „за печатњу“, што се, по овом само тексту у Матици, на два листа, а и по томе како су нађени, раздвојени и као завоји, не би могло рећи. Измене које се виде у тексту учинио је, познаје се, Поповић у току самог писања или у првом, непосредном прегледу. (У примедбама испод текста који доле објављујемо означено је како је било пре него што је Поповић те измене учинио). Чистог преписа, „готовог за печатњу“, нема у Матициној збирци.

Песма гласи:

Б А С Н А.

Једног јарца,
Као чесног старца,
Изаберу за пастира стаду
И штап му предаду.
Али мирно по пољани пасти

То несташан¹ наш не уме² јарац,
 Већ науми стаду своме дати
 Други правац.
 „О ви, луде овце,³“
 Браду гладех јарац проговори;
 „Ви сте храна за ловце;
 Ко пре стигне, тај вас мори.
 Овај музе, онај стриже вуну;
 И најпослед под нож мећу,
 Нико нема баш тако злоудну,
 Као ми³ срећу:
 Хеј врх⁴ оне стрмене планине⁴
 Каква ти је паша!
 Ту је стара земља наша,
 Сваки⁵ мора капу да ти скине.⁵
 Што видите⁶ овде ропство
 Тамо је⁷ господство.
 Зато оштро⁸ сви на ноге,
 И како је слоге,
 Први ћемо ми на свету бити!“
 — „Ура“, викну овце, „добро вели старац“,
 Па се⁹ слегну⁹ на брег без обзира,¹⁰
 А острагу¹¹ јарац
 С наочарма¹² командира.
 Ал' да видиш јада
 Од нашега стада
 Кад се дубље у планину пусте:
 Ова ноге од шљунка подбила,
 Она вуну трњу оставила,

¹ немиран.

² трпи.

³ ви.

⁴ на једној високој планини.

⁵ Нит' сме когод да те књиш.

⁶ трпите.

⁷ ћемо уживат'.

⁸ сложно.

⁹ потегну.

¹⁰ безобзирце.

¹¹ за њима.

¹² Сам на коњу.

Тамо нека од умора пада,
А друга је¹ опет заблудила²
Међу гране³ густе, —
Једним словом свака страда.

Јарац теши овце
Да без жртве ништа бит не може,
А међутим већ је збринуо новце
Ако⁴ б' дошло до његове коже.⁴
Уз пут вуци још ударе,
Те многе сатаре.

Када тако једва част малена
На врх брега успење се,
Измучена, пзвурена —
Од ужаса препадне се.
Паше мање него што је било,
И⁵ све к томе жалосно и гњило.⁵
„Зар је ово та срећа,<“
Кликну овце из свег грла —
„За које нас⁶ толика несрећа
Раздирала⁷ и сатрла?
Камо паше, камо оне славе?
О, ми, луде главе,
Да се слепо поверимо јарцу
И јошт к томе старцу!“

Јарац рекне: „Запста сте луде
Кад на срећу ви с' тужите,
Еда л', болне, не видите
Лепа дрва, густо лишће свуда?⁸
Што вам драго, за мене је добро!“

¹ се.

² пзгубила.

³ Писаљком додао (уређивач рукописа?): Варијанта: „Међ' шибљике“.

⁴ За безбедност своје коже.

⁵ И јошт к томе суво и немило.

⁶ је.

⁷ Жалосне.

⁸ Изоставио целу строфу:

Па на предње одупре се шапе
И комотно почне лишће брсти;
А овчице напусти
Нека гледе како ће им бити.

Пак ти лепо наш побро
На старачке одапре се прети,
И сладећи стане лишће брети.
И јошт репом заиграје,
Нити много хаје;
Што овчице жалостиво блеје;
Једна неује, друга кметве даје —
Ком је добро, тај се смеје.

У тексту који је овде објављен учињене су измене само у правопису, који је код Поповића старински и етимолошки, без *ј* и *х*.

Драгутин Костић.

О НЕМЦИМА.

(УВОД У ИСТОРИЈУ НЕМАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ).

Немачки народ је део великога германскога племена, које је, као и племе словенско, део индоевропскога стабла. Од данашњих народа германскоме племену припадају, поред Немаца, још Енглези, Холанђани, Фризи (на обали и неким острвима Севернога Мора) и скандинавски народи: Швеђани, Данци, Норвежани и Исланђани.

По језику чине Немци једну исту групу са Холанђанима, а врло блиску групу са Енглезима и Фризима, док скандинавски језици чине засебну групу. Јер се сви германски језици — и они који се данас говоре и они који су до нас дошли само у писаним споменицима — деле у две велике групе: *источногерманску* и *западногерманску*. У прву групу иде: 1) *гоџски*, језик на коме се међу свима германским језицима најраније јављају писани споменици (још око половине четвртог века по Христу) и који као живи језик већ столећима не постоји; и 2) *скандинавски језици*, међу којима шведски и дански чине једну ужу групу, а норвешки и исландски другу. У западногерманску групу спадају међутим: енглески, фриски и немачки.

Као што се види, холандски се овде нигде не спомиње као засебан језик. И он одиста и није засебан језик. Он је само једно наречје немачкога језика, који се такође дели у две велике групе: 1) *високонемачки* (hochdeutsch) — језик високе (брдовите) јужне и средње

Немачке; и 2) *нисконемачки* или *доњонемачки* (niederdeutsch) — језик ниске или доње (равне) северне Немачке. Холандски је само један део западне групе нисконемачког, која се назива нискофраначком или доњофраначком (niederfränkisch) за разлику од веће нискосаксонске или доњосаксонске групе на истоку (niedersächsisch или plattdeutsch), која је у обичном говору позајмила своје име (plattdeutsch) целом нисконемачком наречју.

У свакидашњем говору назив *високонемачки* (hochdeutsch) означаје обично немачки књижевни језик, и ако му је, као што се горе види, основно значење друго. Међутим таква употреба назива „hochdeutsch“ има донекле свога оправдања; јер је данашњи књижевни немачки језик, који се као народни језик нигде не говори, створен из дијалеката високонемачке групе, и то претежно из дијалеката средње Немачке или средњенемачког (mitteldeutsch), али уз јако учешће јужних дијалеката, такозваног горњонемачког (oberdeutsch). Из овога се у исти мах види да се и високонемачка група (hochdeutsch) дели у два дела: средњенемачки и горњонемачки.

Назив *Немац*, који је данас у нашем књижевном језику у искључивој употреби, првобитно значи *странац* (Миклошић: „Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen“). Реч је, као што се види, у току времена добила уже значење, јер означава само једну специјалну врсту странаца. Али на супрот књижевном језику наш народ обично назива Немце *Швабама*. Тај назив има свога оправдања, и не би било нимало штете да је он унет и у књижевни језик. Јер је српски народ у овом случају поступио онако исто као и француски, то јест он је име швапског племена, које му је од свих Немаца географски најближе, пренео на цео немачки народ, као што Французи све Немце зову Алеманима или Аламанима, а Немачку Алеманија (allemand, Allemagne) из проста разлога што им је немачко алеманско племе, у Елзасу и Швајцарској, у непосредном суседству. Овоме треба додати да и у Финској, из истог разлога, све

Немце зову Саксонцима, и да су оваква уопштавања могла доћи у толико лакше у колико је код Немаца национална свест столећима била далеко слабија од племенске. Сасвим је дакле природно што неки од околних народа нису Немце схватили као целину, кад се ни они сами нису осећали као целина (В. Lamprecht, К.: „Deutsche Geschichte“, 3, I, 14). Занимљиво је, најзад, да реч „Шваба“ показује и даље тежњу да се развија у правцу сасвим супротном ономе којим је ударила реч „Немац“, узимајући све шире значење. Јер данас „Шваба“ код нашега народа врло често значи не само „Немца“, већ становника западне и средње Европе у опште, приближујући се на тај начин значењу „странац“ које је реч „Немац“, имала за полазну тачку.

Сами пак Немци називају свој језик *deutsch*. Реч *deutsch* значи првобитно *народни*, јавља се крајем осмога века — разуме се, у знатно другачијем облику — и то искључиво у латинским текстовима (*theodisca lingua*), да би на супрот латинском језику, уобичајеном у цркви, означила народни језик. Чак назив у прво доба није везан само за данашњи немачки језик, већ означава и језике других германских племена: Англосаксонаца, Лонгобарда и Гота. Колико је пак тај назив првобитно везан само за латинске текстове, види се по томе што један немачки писац деветога века (Отфрид) назива у своме немачкоме тексту језик којим пише *франачким*, а у латинском наслову тога истога текста употребљава за исти језик горепоменути назив *theodiscus*. Тек крајем десетога века јавља се тај назив и на немачком (код Ноткера), али опет везан само за језик (*diu diutisca zunga*), а не и за народ и земљу. У дванаестом веку међутим та реч, у облику *diutesc*, *diutsk*, већ није више везана само за језик, већ означава и народ, земљу и обичаје, добијајући на тај начин своје данашње специјално значење (В. Kluge, Fr.: „Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache“ 7, 91).

Из свега овога међутим јасно излази да о Немцима,

кад је у питању доба пре осмога века, не може бити говора оделито, већ само у вези са осталим Германима. Јер и ако Германи, од кад се зна за њих, не представљају хомогену масу, већ скуп племена која се ни сама не осећају као целина, место данашњих Немаца у томе шаренилу није тачно познато. Али је, с друге стране, извесно да се у том шаренилу налазе и они, и да, према томе, оно што важи за карактеристику свих Германа до осмога века мора у главном важити и за њих (B. Scherer, W.: „Über den Ursprung der deutschen Nationalität“, у: „Vorträge und Aufsätze zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland und Österreich. Berlin 1874“).

Најстарија пак вест о Германима у опште датира још из доба Александра Великог. Око 330 године пре Христа полази један Грк, грађанин вароши Марсеља, по имену Питеас (Pytheas) у земљу њилибара и калаја, тих важних трговачких артикала старога доба, имајући при том поред трговачког још и чисто научни интерес. Пошто је прошас кроз Гибралтар и опловио не само Шпанију и Француску, већ и Британију, он најзад долази на обалу Севернога Мора (код ушћа Везера и Лаба), откривајући на тај начин и ту област, дотле непознату старој култури, и, што је овде још важније, и народе у њој. Тако народи Средоземнога Мора, тадашњег културнога средишта, сазнају први пут за германска племена. (B. Müllenhoff: „Deutsche Altertumskunde“ I, страна 223 и даље).

Али су Питеасове напомене о Германима више наговештења но извешће. Као засебну целину он их свакако није осетио. Чак је питање да ли је и Посејдоније (Poseidonios), опет Грк по народности, који око 90 година пре Христа — дакле на читава два и по века доцније — даје друго извешће о Германима и њиховој земљи, јасно разликовао Германе од њихових западних суседа Келта (Гала). Јер је то суседство, коме Германи по свој прилици имају да захвале и за своје име, — реч „Германи“ понајпре је келтскога (галскога) порекла а значи: *суседи* — понекад прелазило у мешавину, и то на тај начин

што су у раније доба Рајну прелазили Гали а у доцније Германи. (Müllenhoff: l. c. II, 104 и Lamprecht: l. c. I, 64).

Цезар је први који не само прави јасну разлику између Германа и Гала, већ је и нарочито истиче. Он једанаесту главу шесте књиге свога дела о галском рату („Commentarii de bello gallico“) почиње изречном изјавом да хоће да говори о обичајима Галије и Германије и о разликама између Гала и Германа. И он збиља искомп-љује своју реч доста исцрпном карактеристиком. Пошто је читавих десет глава посветио описивању Галије и Гала, он двадесет прву главу почиње речима: „Германи много одступају од ових обичаја“, прелазећи на тај начин на описивање Германа и њихове земље, које пружа читав низ занимљивих података.

Цезарово изношење је у главном по Германе неповољно, и то у толико више у колико он свуда прави утисак објективног посматрача који мирно саопштава своје опаске. У опште је његово целокупно излагање само развијање његовог раније (књига прва, глава 33) сумарно изреченог мишљења да су Германи „дивљи и варвари“ (homines ferè ac barbari). По његовим речима (књига шеста, глава 21), Германи од божанстава знају само за она која виде и од којих имају видних благодети, то јест за сунце, ватру и месец; за остала нису сазнали ни по имену. Цео живот састоји им се из лова и војничких вежбања; од малена се навикавају на напоре и издржљивост. Они који врло дуго остану нежењени имају код својих врло велики углед; по једнима се тиме учвршћује узраст, а по другима снага и мишићи. Сазнати шта је жена пре двадесете године сматрају за једну од најсрамнијих ствари. Полна разлика се не крије, јер се по рекама купају помешани, имајући на себи коже или мале покриваче од крзна, под којима велики део тела остане наг. (Глава 22). Земљорадњом се не баве, а највећи део њихове хране састоји се из млека, сира и меса. Нико нема одређеног земљишта, нити својих међа, већ сваке године власти и прваци одршћују земљу појединим пле-

менима и задругама које су у тај мах заједно, и то онолико и онде колико и где нађу за сходно, па их после годину дана терају на другу страну. За то, вели Цезар, наводе много разлога: да, навикнути на стално становање не би заменили наклоност ка рату наклоношћу ка земљорадњи; да не би тежили за пространим добрима, и да јачи не би терали слабије са имања; да не би дизали зграде за заштиту од хладноће и врућине; да се не би изродила пожуда за новцем, из које ничу странке и размирице; и, најзад, да би се на тај начин пук одржавао у задовољству и заједници, јер свако види да има онолико колико и најсилнији. (Глава 23). За поједина племена највећа слава је у томе да око њих на што већем простору влада пустош коју су сама створила. Сматрају да је одлика храбрости у томе да се њихови суседи, отерани са својих њива, повуку и да се нико не усуди да се задржава у њиховој близини; у исти мах мисле да ће на тај начин бити безбеднији, јер је тиме отклоњена бојазан од изненадног упада. Кад се води рат, било за напад било за одбрану, бирају се старешине које ће руководити ратом и располагати животом и смрћу својих потчињених. У миру нико није општи старешина, већ настојници појединих области и општина деле правду и равњају спорове. Разбојништва не повлаче за собом срамоту ако се врше изван граница, и још се каже да се она врше зато да би младеж имала вежбања и да би било мање лењствовања. И кад когод од првака на скупу рекне да ће предводити [у каквом пљачкашком нападу] и позове оне који хоће за њим да се изјасне, онда устају они којима се свиђа и ствар и човек и обећавају своју помоћ, а гомила их због тога хвали и узноси; ко од њих затим не пође, сматра се као бегунац и издајник, и после тога према њему влада неповерење у сваком погледу. Извршити насиље према странцу који је у њиховој средини сматра се да није у реду; сви који к њима дођу из каквог било разлога заштићени су од неправде, сма-

трају се као светиња, њима је отворена свачија кућа, с њима се дели со и хлеб.

Тиме се завршује Цезарево излагање о Германима, јер се идућих пет глава односи на њихову земљу. Оно би се могло допунити још некојим цртама које су расуте по првој књизи (глава 31-54) а додирују махом војничку и ратничку страну Германа; али догде добивена слика о њима не би ни са тим цртама била ни у колико измењена. Као што се пак из самога излагања види, Германи су у Цезарево доба примитиван ловачки и војнички народ, код кога се вера своди на обожавање природе, а друштвено уређење на организацију за отимање и пустошење. Али они у исти мах нису ни без добрих страна којима се одликују сирова, још непокварена племена.

(Наставиће се.)

Милош Тривунац.

ИВО ЋИПИКО.

(Крај.)

VI

У *Рејрезенїанїима*, Емерсон на једноме месту врло лепо каже: „Дајте једноме човеку који има нешто талента да што исприча, и његова ће се једностраност одмах видети. Он има извесних посматрања и погледа које, према приликама, пушта у промет. Он ће један део приповетке да претовари, а други да ослаби, стављајући ту не оно што приповетка потражује, већ оно што је привлачно за његов дар и његове способности“. Пре-причавајући, анализујући и правећи закључке, ми ћемо то урадити с трима врло лепим приповеткама Ива Ћипика (*На Повраїку с Рада, На сами Бадњак, и На Мору*); друге две (*Цвијета и Сукоб*), послужиће нам, не препричавајући их, само за закључке који ће потврдити закључке из првих двеју и, у неколико, дати и неке друге карактеристике његовог талента. Препричавајући, анализујући и правећи закључке, наше није да докажемо једностраност његовог талента. Из горње Емерсонове речи, ми примамо само метод препричавања; јер, Ћипиков случај није случај једностраног талента који даје само оно „што је привлачно за његов дар и његове способности“.

У приповетци *При Повраїку с Рада*, Цвета и син Марко, који је на раду оболео, треба да пођу дома где их чекају болесни отац и друга нејач. Они немају довољно новаца да плате параброд, али мајка којој је потребно да иде болесном мужу, у својој наивној психологији, све чини да, прво, добије карте за параброд и

ако нема довољно новаца, и, друго, кад то не може, да уђе у брод и без карата. Ћипико је, у тој сцени, био на висини врло доброг приповедача. Пошто је убога жена исцрпла сва средства да дође своме циљу, она пада у једно кататонично стање свести кад се узима прва идеја, која падне у свест. Та идеја била је да, са сином, уђе у брод и без карата. То јој не испада за руком. Морнар је врати. „Даска је истегнута. Параплов помало натрашке измиче. — „Пустите ме ако Бога знате“, зајауче Цвијета. „Ево вам све што имам“. Брод, наравно, полази, али Цвета, у психолошком стању у коме се налази, не може да верује да он може да пође без ње. У овоме тренутку, параброд је због ње измишљен, он је због ње дошао и због ње и полази за Загору. Параброд полази, али њој изгледа да он стоји. Она је упрла очи у њега да га, снагом своје потребе и убеђења, заустави. Параброд се обрће, али њој изгледа као да се обрће да би пристао у луку: она се још нада. Машина јаче удари, дим се диже до неба, и брод залази нагло морем. Цвета је мислила да може да га сугестионира. Но, параброд се удаљује. Из стања сугестује, Цвета пада у халуцинацију: пред очима јој се указа болесни муж, нејачад, кућа, комшилук. „Хтјела би да га зазове, ну глас је издао; неда јој се. Унутарња нека сила подиже јој руку, да га заустави. И та рука, на неко вријеме, остаде распружена у ваздуху. — „Оде!“ изрече болно, син јој Марко“. Ова сцена је нарочито карактеристична за дар Ива Ћипика. Ћипико је, на начин одличног приповедача и, покаткад, у ставу и „проседеима“ Лазе К. Лазаревића умео да уђе у психолошки моменат Цветин и да га, поступно, логично и с пуно необичних детаља, аналише, детаљише и поентира, увек мирно, без пребацивања, у тону. Нарочито је ту карактеристичан онај прости начин излагања, лак, ненамеран и спонтан, и такав исти стил да се изразе тако сложене и необичне ситуације какве су Цветине ситуације. Нарочито је с много талента израђен онај низ Цветиних покушаја

да, прво, дође до закључка да купи карте и ако нема довољно новаца; да, друго, понуди билетару мању своту новаца под ону под којом се купују карте; да, треће, кад тим не успе, покуша да увери и да са толико новаца треба да јој се да карта; да, четврто, улази у брод без карата; да, пето, избачена на поље, покуша да сугестијом заустави параброд који се креће; да, шесто, и ако се параброд креће не верује да се он креће; да, најзад, као последњи покушај, издиже руку у вис, као да неком унутарњом снагом свога убеђења, заустави параброд који је већ давно пошао. Та рука, подигнута у вис, са раширеним прстима, на ветру који звижди кроз катарке и конопе по бродовима у луци, испод кише која је почела да ромиње и изнад мора које се разбија о луку, стоји, у том Цветином трагичном моменту као какав споменик и симбол бола, црн, мистичан и свечан. Том симболистички уздигнутом руком у вис, могао је да заврши сцену само један у истини видовит приповедач. Уопште, кад смо већ на томе, Типико је један од оних наших приповедача који с највише успеха, као што је речено, уме да спушта завесу, да завршава сцену. Код њега је то увек срачунато: он хоће ефекат у последњем моменту, он хоће да публику остави под последњим утиском, и с тога се нарочито за њега спрема. Једна је незгодна страна тог његовог начина, што се он врло често понавља, и што је постао нека врста манира. Такав је он и у приповеткама: *Погибе ко од Шале, На сами Бадњак, Крај Мора*, и тако даље. Што је нарочито главно, он је с тим поентама понекад и нескладан. Поента, каква је у сцени коју смо анализирали, складна је, одговара целом припремању за њу, еквивалентна је, да тако речем, „казна кривици“. Али, има сцена где је поента подвученија но што допушта излагање сцене, подвученија је него што је припремана. У том случају, осећамо „échec“, нелагодност, бол, несклад; буни се наше осећање правде, наше схватање људи. У „слици с острва“ *На сами Бадњак*, например, поента

је свирепа јер није добро мотивисана. Ђепо и Пере, отац и син, полазе у крађу каквог овнића за божићну печеницу. Они су сиромашни, а срамота је немати печеницу о Божићу. Они су и досада тако припремали Божић. Они краду с уверењем да нису лопови, јер краду у име обичаја, у име неопходне потребе, и краду на начин који нам не каже да су лопови: они краду једном у години. Идући за њима у крађи, ми смо стално на њиховој страни, ми им одобравамо чин, и молимо се да им се ништа не деси. Са оваквим осећањима, ви најједном улазите у овакву ситуацију: Ђепа ухватите на крађи и, за казну, одсеку му уво, одсеку му уво на сам Бадњи-дан, да без ува дочека празник. То је свирепо, нескладно, неприпремљено. То се могло и десити, то се и дешава; али уметнички није да да догађаје како се дешавају, и да задовољи ниже инстикте. Приповедач има да пробира, да издваја, да ради у име више уметничких осећања, и за њих. Ђипико је могао и овако да разреши ситуацију; али, зато је требао да да деведесет и девет разлога за тај један закључак. Без пропорције, без склада нема уметности. Цео укус није ништа друго до манифестација склада. У другим случајевима, да се вратимо предмету, катастрофе су крвавије, и наше осећање се не буну, јер је све било припремљено. Шекспир разрешава ситуације читавом кланицом, и ми се не бунимо, јер, како је припремано, ми бисмо се бунили да није било тако. Кад се Ана Карењина баца под железничке точкове, кад се Јулија (*Госпођица Јулија*, од А. Стриндберга) бријачем убија, наша осећања се не буне, јер је писац све учинио да докаже да је такав завршетак дошао пошто је све уређено да он мора да дође. Код Ђипика, као што рекох, није увек тај случај. Он је од једног лепог, ефективног и вештог средства направио манир, направио шаблон по коме све уређује. Некада му то испада потпуно за руком, и у том случају ствара високе ефекте (*На Поврајку с Рада*); некада пак, злоупотребивши „проседе“, поремети цео склад једне иначе лепе целине,

и приповетку паралише у главној артерији. У тој истој приповетци. има још једна ствар која није мотивисана. Ствар је у овоме: Цвета и Марко нису могли да отпутују јер им је недостојало новаца. Сутрадан, међутим, они отпутују, а Ћипико, после онако финих места, губи из вида да нам покаже откуда им сада новаца. Цела приповетка базира на оно осамнаест новчића који недостају, на основу њих је Ћипико и дао оно сјајно анализисање Цветиних напора да уђе у параброд. На мах, одмах после тога, он их шаље циљу, јер приповетка мора да се свршава, и заборавља детаљ на основу кога је цела приповетка оно што је. Приповетка тече лепо; она има и даље лепе особине Ћипиковог талента; опажања врло лепих и врло много; завршетак врло ефективан; — али, ми се питамо све до краја: Откуда јој новаца за брод?

Чисто уметничке особине Ива Ћипика лепо се виде и у *На Мору*, једној од најлепших његових приповедака. Личности су ове: Даринка и Иво, и обоје млади; Даринка господарица, Иво слуга (однос Жана и Јулије у Стриндберговој *Госпођици Јулији*). Иду на море да лове рибу, и бура их баца на оближње острво. Даринка, страсна и једра, сада, под осећањем страха, мисли на мајку која нариче. Цела ноћ је на расположењу док бура не престане. Сви су услови да Даринка и Иво не певају црквене песме, и многи би приповедач тако и завршио приповетку. Али Ћипико, који тако често оперише путском страшћу, у овој прилици био је на висини доброга приповедача. Иво је скроман, тих и зна за однос између слуге и господара, и покрај свега тога што је одслужио војску, и врло добро зна за жену. Даринка је, пак, под осећањем страха, под догађајем који јој се никада није десио, и мисли на мајку, и ако је и она пуна младости и страсти. Ћипико се ту понаша врло лепо. Он је решио проблем који је био врло, врло тежак, на један сјајан начин. Ево како. Док је Даринка под осећањем догађаја који се десио, Иво, коме се то није први пут десило,

равнодушан је, мисли како ће наћи заклона од ветра, како ће наложити ватру, и како ће спавати. Кад је Даринка, после тога, почела да мисли о својој страсти и његовом младом телу, Иво мисли на стару госпођу која је сад неутешна, јер не зна како се бродолом свршио, и на то да ли ће и кад ће бура престати. Кад Даринка, најзад, сасвим јасно мисли на Ива, Иво зарка и заспа. Даринка, после дугог несвања, приближава се његовом младом телу, наслања главу на њега и, после многих трзаја, заспи. Иво, који је раније легао, раније и устаје, и опажа крај себе лепо Даринкино тело. Он гори од страсти, крв ради и слепоочнице бију; али, Даринка спава. На мах, кад је Иво био најближе путској страсти, Даринка се буди, и у цео духовни Ивин пеисаж уноси своју равнодушност после спавања, мирноћу и покој пүти, и бригу да се дома иде. Ово је једно врло ингениозно разрешавање ситуације. Сем дара, треба бити врло много паметан и врло много психолог, па решити проблем врло неочекивано, а логично и мотивисано.

У приповетци *Цвијета*, Ђипико се уме да понаша право уметнички. Он је ту имао огроман материјал на расположењу, материјал од кога се праве Димини романи. Цвета, да дам материјал у две речи, долази на Приморје из црногорских брда, остављајући тамо мајку и поочима. На Приморју, мењајући своју душу и *брђанску савесћ* са светском и нежнијом приморском, служећи код газде, упознаје Спасоја, такође брђанина који служи код истог газде: упознавања, нежности, туга, осећање пүти. Спасоје, за крухом, одлази у Америку и, после неколико година, тражи Цвету за жену, и Цвета полази за Америку. Тамо се ствари не свршавају како треба; она се враћа староме газди; много доцније, враћа се и Спасоје и, у старијим годинама, они се по граду понекад виде само као стари познаници. Материјал је, као што се види, врло велики, пун проблема, тежак за уређивање, и у разном психолошком градиву. Ђипико се ту, углавном, умео да нађе. Он је умео да одабере само карактеристичне ситуације, да их прилично вешто

доведе у везу, да их довољно ма да прилично површно мотивише, и да се задржава само на оним местима која имају уметничког интереса. Подајте једноме приповедачу да нешто исприча, да парафразирам Емерсонову реч, и одмах ћете видети праву вредност његовог талента. Један ће од њих да прича како су догађаји један за другим текли, интересујући се за све ситуације подједнако; други ће се задржати само на једној ситуацији која је најпогоднија за његов таленат; трећи ће радити само драматичне ситуације; четврти само психолошки обрађивати, и тако даље. Типико као приповедач ширега талента, умео је да елиминише, да пробира, да се задржава на карактеристичном (кад Цвета чује за Спасојеву понуду; кад полази на пут за Америку), да подређује, да мотивише кад треба. Из те исте приповетке, може да се покаже још једна врло лепа особина талента Ива Типика. Она је у овоме. Типико никада одмах не задовољава нашу радозналост. Напротив: он је увек држи у запетој пажњи, задовољавајући је мало помало и градуелно: објављујући, прво, незнантније чињенице, па све крупније да, најзад, најкрупнију, као поенту, да на крају. У *Цвијетии*, он прво казује да је она мало наружена богињама, после прича њене слутње и, пошто нас заједно с њом одведе чак у Америку Спасоју који треба да је узме, он помиње да се они не дочекују топло (то још ништа не значи: тако се дуго, нису видели да су се већ распознали), да она нешто непријатно слуги, да он, и ако весео, не узима ствар озбиљно, јер је другаче замишљао своју будућу жену. Све до самог краја, Типико нам ништа не каже. И тек, у последњем параграфу, он их доводи у Приморје третирајући их само као старе познанике који су се, сваки својим путем и у друго време, вратили дома. Многи се огреше о ту особину; али, Типико који је много паметнији него што је даровит, а он је и јако даровит, увек зна да задржи радозналост, да задржава пажњу, и да интересује све до последње реченице.

Најзад, да извучемо закључке и из *Сукоба*, који је такође карактеристичан за Ћипиков таленат, и ако није погодан за генералне закључке. Он ће послужити за закључке који су сасвим à part Ћипиковог талента. *Сукоб* је један торзо од приповетке који, и ипак, даје утисак целине. У тој врсти приповетке, приповетке која прича само један део какве веће историје, врло је тешко наћи се. Ту треба *део* да буде уметничка *целина*; то треба да је део извађен из целине, а ипак да је целина. Као вајар и сликар који ваја или „мала“ само главу, торзо, руку или ногу, и приповедач мора у том случају да да тај део тако живо, прикладно и у тону, да има, у исто време, уметничку вредност као део, и да је у апстрактним везама са оном целином којој припада. У *Сукобу*, као и у другим приповеткама те врсте, Ћипику је то испало за руком. Крај је мало пренагљен, и као ишчупан из целине: он носи делове онога што није испричано и има празнина и недостатака у ономе што је испричано. Тако, например, шјора Виторија није требала да учини покушај приближавања дум-Франи при крају, а доктор Маријо је требао у *сукобу* да буде опредељенији. Те су врсте приповедака, као што рекох, делови који чине целину; али, делови који су из целина. Требало је све урадити у оба смисла, што није било толико тешко колико увиђавно.

После свега овога, лако је дати ово неколико генералних закључака: Иво Ћипико је писац који има инвенције; Иво Ћипико је писац чије је књижевно дело једна ризница ситних људских истина и докумената; Иво Ћипико је писац чије је дело боља психологија него ли све теориске психологије, и за које би се могло рећи, узевши размеру у обзир, оно што је Ниче рекао за Достојевскога: „Психологију сам учио у Достојевскога“; Иво Ћипико је писац чије дело кипти лепим и необичнијим опсервацијама и појединостима; Иво Ћипико је најзад, писац који уме да компонује, који уме да „аранжира“, и лепо да инсценише. Бранко Лазаревић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Лирика“ Владимира Назора.

Владимир Назор изазивље чуђење — не увијек и удивљење — својом необичном продуктивношћу. Досад је објелоданио *Славенске Легенде* (1900), *Живану*, покушај епоса из праславенске митологије (1901), *Пјесму народа хрвајскога*, пригодном прославе четиристогодишњице Марка Марулића (1902), *Књигу о краљевима хрвајскијем* (1903) и *Крваву Кошуљу*, серију истарских балада. Све то у стиховима, не напомињући оно што је оставио непрештампано. У прози је објелоданио роман из истарске прошлости *Крвави дани* и истарску причу *Вели Јоже*. Родом је из Далмације, а службује као професор у Истри, којој је посветио лијеп дио свога рада и осјећања. Писац који је до тридесет и пете године своје објелоданио толико књига, није могао у свакој дати савршено дјело. Од 1894 до 1911 писао је и објелодањивао лирске пјесме, које му је Друштво Хрватских Књижевника у Загребу објелоданило, међу својим редовитим издањима, под насловом *Лирика*. Ова интересантна збирка много приноси разумијевању ранијега Назорова рада. Раздијељена је у девет циклуса, а садржи до стотину пјесама.

Из трију првих циклуса (*Еројика*, *Фебре*, *Пред храмом*) разабире се повијест ауторова развоја. У првом је ведар и оптимистичан, а када му се љубав претвори у химеру, спада га скепса и горчина. („У Кавезу“). Враћа се у родно село, к мајци („Повратак“), сјећа се младих

дана („У огњици“), дјетињских игара и малих пријатеља. У пјесмама „У огњици“ није описана толико тјелесна немоћ колико, ваљда, душевна криза. Сања о породу који ће „пйтат крвцом из својих рана“. Превалио је кризу и нашао сврху живота којој се сав посветио, наиме поезију :

Пјесници, снп су вашп вјесници и претече
 времена очекана, мплиња обећанпх,
 ваше су тужбе јаук људскијех покољења,
 ваше су срџбе као громови у олује,
 а мисли ко лавићп те с пећине сртају.

(Страна 72).

(„Пјесницма“).

Некоји хрватски критици прогласили су Назора модерним „Хеленом“. Он важи, скупа са Владимиром Видрићем и Миланом Беговићем, као пјесник радости и ведрине. Ријеч „Хелен“ пријети да се у хрватској књижевној критици изроди у шупљу фразу. Досад је неколико *неједнаких* пјесника проглашено „Хеленима“, а да се тачно не зна што неки мисле с том ријечи Назорова *Лирика* не потврђује ни оно друго мишљење, по ком би он био пјесник саме радости и ведрине. Баш у пјесмама у којима говори изравно о себи има доста сјете, сумња и незадовољства. Највише је песимистичан у другом, трећем и осмом циклусу. Трећи (*Пред храмом*), који би имао бити неки тумач Назорове поезије, на жалост није потпуно јасан. Осми циклус је пун патриотскога песимизма и болне сатире. Пјесник зове своје земљаке нека се поврате онамо гдје се њише „прастари славенски дуб“, у ону земљу високу „с које се у безброј ријека распрши вељи нам род“.

У осталим циклусима (IV—IX) све више се губи персонална нота. Пјесник, незадовољан данашњицом, иде маштом у прадавна времена, у свијетове индијске, јеврејске, хеленске и славенске митологије, у земане библије и повијести, гдје његова смиона машта налази жељене пропорције за грандиозне слике. У такову имагинарном свијету губи се пјесникова сјета и прелази у ве-

сеље, у слављење природе, снаге, јунаштва и љепоте. Преко природе, вјечно младе и лијепе, налази везе између прадавне прошлости и данашњице. У свом завичају налази пејзаж старе Хеладе. Као Д'Анунцио у „*Laus Vitae*“ — *il grand Pan non è morto!* — и Назор вјерује да још живи велики Пан, бог шума и пастира. Слави и воли природу и онда када пусти све своје бијесе, када се од добре мајке и хранитељице претвори у страховиту и опасну рушилицу. У природи „веселој и живој“, у до-тицају с мајком земљом, налази мир и душевни склад за себе и за друге, и утјеху за боли што му их задаје љубав и свијет. Тај бол не тјера га у посвемашњи песимизам, јер осјећа да је бол извор радости и одатле црпи нову снагу. С еротским пјесмама, с којима су многи врло досадни и неоригинални, Назор је врло штедљив. Највећи дио својих љубавних пјесмама сабрао је под значајни наслов: *Химера*. Неке имају широк смисао и могу се протегнути на жену у опће:

Усна је твоја цјеливана,
коса је твоја поглађена,
рука је твоја пољубљена,
а душа сањом зачарана.

Теби су досад подјелили
безброј најљепших благослова,
у збору глазбе и стихова
чаре су твоје прославили.

И истесаше твоје лице
од алабастра и мрамора
и гледаше те крај ловора
и падоше пред тобом нице.

Лаганом ти си ногом прошла
над крунам', гуслам' и мачима;
с прождорном ватром у очима,
с посм'јехом ти си мед нас дошла.

Мприсе све си покупила,
тепања, пјесме и уздахе,
плам генија, трзај душе плахе,
дознала све си, искусила.

И прошла си кроз безброј руку,
 пред безброј очју, усана,
 сред плача, химна и пеана,
 кроз тихи мук, кроз вај и буку.

У бићу твоме сто трагова
 гр'јеха, боли и милине;
 кад посмјех на твом лицу сице
 гледамо вјечни драж богова.

(Страна 22).

(„Химера“, VI).

„Лијепа плава звјерка“ (у циклусу *Диџирамби*) симболизује грчку Хелену, гараву Суламит, Клеопатру, Изолду, Роландову Анђелику, дакле жену и љубовцу уопће. Некоје *Библијске Легенде* („Рахела“, „Рута Моапка“, „Ави-зага Сунамка“, „Усортесана“), епско-лирске пјесме: „Лоза“, „Ружа“, „Шипак“ (у циклусу *Синојсис*) и *Lady Godiva* имају такођер опћенит и симболски смисао о жени, љубави, материнству и љепоти. У најљепшој Назоровој библијској легенди *Жене Галилејке*, пет јеврејских жена, пењући се на калваријско брдо, оплакују у мртвом Исусу свога пријатеља и заштитника. Има нешто Ренанова схваћања на тој једностраној, финој слици:

Је л' збиља укочен, мртав онај, кој' прорекѝ сретно
 краљество, у којем жена биће кѝ родна
 лозица сред врта, пород њезин кѝ маслине гране
 богатих око столова, у којем тко плачем сије
 уз пјесму љетину жађе...

Велика је штета да вањски облик Назорових пјесама не одговара увијек њиховој нутарњој вриједности. Назор не зна или неће да се подвргне нужној дисциплини, не држи се свеђ онога што пјесму чини пјесмом, а с друге стране свакојачо експериментира. Куша најразноврсније пјесме и метре, којих је у његовој *Лирици* до четрнаест: од шестерца до шестнаестерца. Најдражи су му стихови, изгледа, четрнаестерац, шестнаестерац и хексаметар. Ти дуги стихови, који се свечано слијевају у пластичне слике јаких шара, и одговарају пропорцијама Назорових пјесама.

Владимир Назор је један од преријетких хрватских пјесника који умију да ставе ерудицију на службу поезији. У краткој биографији, на крају књиге, напоменуто је да је на универзи учио природне науке „посветивши се особито учењу физиолошке анатомије билина“. То је лако погодити, навластито по упоредбама и описима. У разним митологијама, народним пјесмама и историји тражи оно што може да прилагоди систему и основној идеји своје поезије. Највише воли примитивне епохе, када је љепота била синоним снаге, када живот бијаше једноставан, припрост, без умјетних уреса, када човјек стајаше у знаку борбе и освајања. Такво је људство, радино, сложено и слободно, одано својим народним боговима и земљи хранитељици, нашао у балтичким Пра-славенима. (*Славенске Легенде, Живана*).

Основна мисао Назорове поезије јесте: што ужи додир човјека с природом. Тој идеји враћа се и у *Лирици*, коју ваља узети као цјелину. Многа пјесма штампана напосе изгледаше нејасна и рђава, а у збирци, поред другијех, њезин смисао је јасан. У *Лирици* простране концепције, широке хуманости и далеких видика, све се више губи ауторова личност да се слије са цјелином своје идеалне утопије. У легендама, дитирамбима и дионизијским пјесмама аутор изриче властите мисли, осјећаје, симпатије и чежње. Јаки лиризам у тим, на око скроз епским, пјесмама потпуно оправдава наслов књиге.

Назор није пјесник ексклузивне радости и ведрине, као Видрић и Беговић, ни ексклузивне туге као Силвије Крањчевић. У његовој поезији одразује се онај једноставни и заплетени дуализам, на којим се темељи хармонија велике природе и свих до најмањих бића у њој, цијелога човјечанства и свакога појединца. Као Силвије Крањчевић, он нагиње рефлексивној поезији, те кадикад пада у дволичност и нејасноћу. Његов симболизам је више пута таман. Често се у њега јавља дубока меланхолија, она тешка туга живота и ствари која је најбоље изражена у славенским и источњачким народним мотивима.

Владимир Назор је најслабији ондје гдје навлаш хоће да буде ироничан и сатиричан. Није револуционарни новотар, његове мисли нијесу најновије ни најсмионије; неке мотиве није он први употребио, паче, након неких страних пјесника, ни његов систем није сасвим оригиналан, али за хрватску књижевност његова поезија је нова ствар, која је у њу унијела богатство нових мотива и свјежих мисли. Владимир Назор је хрватској лирици проширио границе, као што јој је Милан Беговић усавршио форму. Буде ли се хрватска лирика нормално развијала, мораће се међу будућим хрватским пјесницима наћи бар један који ће у себи спојити добре стране те двојице.

АРСЕН ВЕНЦЕЛИДЕС.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

У ЗНАКУ БЕСАРА ДИОКЛЕЦИЈАНА.

(Археолошка Изложба у Риму).

Наше људе који су некад, путујући по „Латинима“, стизали у Рим, чекало је одмах на равници „dei Cinquecento“ — то је што и рећи на римској главној станици — једно велико разочарање. Ослањајући се на Бедекера, они су обично очекивали да ће одмах, чим сађу с кола, пред собом угледати величанствене Диоклецијанове Терме; кад овамо — шта би угледали? Неки чудновати сплет црвенкастих зидина, што се дизаху изнад гомиле кућетина, већином фабричких спремишта и сиротињских домова, што се бјеху скркли, као паразитно израшће, око сјајних развалина чувене царске купке. А то је за путнике уопће, а поготово за нас Приморце, била једна велика дезилузија. Знати из историје (или барем из Бедекера) да су Диоклецијанове Терме биле најопсежније, а можда и најсјајније здање, што га расипна моћ римских царева подиже у Вјечноме Граду; знати да је та оријашка грађевина заузимала 130.000 квадратних метара површине; да је била украшена читавом војском мраморних кипова; да су покрај купака у њој биле дворане за гимнастику, палестра за хрвање, помјешћа за читање и тако даље; знати да је све то био створио један велики човјек наше крви, чије је име и данас славно у историји; знати све то и очекивати да свему томе сјају и богаству умотриш величанствене остатке, а овамо наићи

на конгломерат ужасно забатаљених и најездом гнусне утилитарности обешчашћених рушевина — то је, ваља признати, била једна велика дезилузија!

Срећом божјом, кад је отраг неколико година изнесено на тапет питање о свечаној прослави педесете обљетнице талијанскога уједињења, нађе се међу покретачима те мисли човјек од укуса, који предложи да се овом приликом Диоклецијанове Терме, као рушевина, поврате у пређашње стање и да се у њима смјести Археолошка Изложба, као што је раније, у једном дијелу истога здања, смјештен био Национални Музеј — а да већ и не говоримо о цркви *Santa Maria degli angeli* коју је Микеланђело, још у XVI вијеку, тако рећи, импровизовао у једној дворани огромног купалишта. И тако се зби те ова киклопска зграда би поново очишћена од паразитних дограђивања и којекаких прирепака, те је у њој могла бити приређена Археолошка Изложба, која је отворена 8 априла ове године, у присуству Талијанског Краља и Краљице.

Ова Изложба нас води кроз разне провинције старе римске државе, из Галије у Азију, из Британије у Африку, из Шпаније у Илирик и Ахају. Археолошка шетња почиње дворницама које су посвећене искону Рима, култу божице Роме и њених провинција. У трећој сали — сали цара Августа — прикупљени су споменици, што су за његове дугогодишње владавине подизани на међама Италије, као на пример у Сузи, Турбији, Аквилеји и Поли, гдје је талијанско пучанство долазило у дотицај са заграничним „Варварима“. Затим долазе: *Illyricum*, *Noricum*, *Paenonia*, *Dacia*, *Moesia*, за чију су се археолошку илустрацију побринуле највише Аустро-Угарска и Румунија; надаље: *Germania*, *Gallia*, *Hispania*, *Frisia*, *Gentes Helveticae*, и, напосред, Азија и Африка. У једној дворани су споменици који обиљежавају почетак римских освајања и оснивање царства, споменик Павла Емилија (о освојењу Македоније, 168 после Христа) у Пидни и чувена Августова *Ara pacis* из Рима. Од особите знаменитости

је и, ријетком вјештином у природној величини репродукован, храм овог истог ћесара, што се налази у Анкири, у Малој Азији. На овом храму сачувао се у целини (на латинском и грчком језику) натпис у ком су описани подвизи великог цара мирољупца — читава једна биографија у најпростијем и уједно најлапидарнијем императорском стилу. Поједине земље су, као што се види, послале што су год значајнијега имале, да тим украсе и обогате величанствену слику римске прошлости; али у великој маси кипова и рељева, што се на ту прошлост односе, као да се и бројем и знаменитошћу својом одвојили споменици из Илирика и Паноније, дакле из земаља у којима данас претежно живе Срби и Хрвати.

А у колу тих земаља биће да је, по историјској и умјетничкој важности изложених предмета, прво мјесто заузела Далмација, којој је усуд усудио да једном великом императору свога племена,¹ који ју је отраг хиљаду и шест стотина година био изабрао својим коначним боравиштем, овом приликом поврати зајам, те да у обновљеном Риму, а у величајној згради Диоклецијанових Терма, изложи у пластичној репродукцији другу једну дивот-зграду, онај јединствени *Palatium*, у којему се угнијездила данашња спљетска варош на Јадранском Мору. И зато би се могло казати да је читава Археолошка Изложба, на неки начин, приређена у знаку Диоклецијановом.

Овај велики ћесар оставио је — у истини — дубока трага у политичкој историји и у Архитектури свога времена; он је преобразио и новим правцем упутно римску градилачку вјештину. Његова владавина је у римској повијести обиљежила једно важно доба, као што

¹ Диоклецијан се, према најновијем трагању, родио у *Дукли*, крај данашње Подгорице, али је његова постојбина, за коначне организације римскога царства, припадала римској покрајини Далмацији, која је обухватала не само данашњу политичку Далмацију, већ и источну Истру, добар дио Хрватске, Рашку, Босну, Херцеговину, Црну Гору, Сјеверну Арбанију и све ципрске отоке од краја Кварнерског Залијева па до Канала Отрантског.

његова чувена палача на Јадрану значи одлучан преокрет у римској архитектури. Енглески историк Фриман каже попријек о да је Диоклецијан, у неку руку, основао римску империју, јер он бјеше први римски владалац који забаци старе републиканске уредбе, што их Август бијаше оставио у нашљеђе апсолутизму, и пође за стопама великих азијатских монархија, од којих присвоји раскошни луксус и помпезне дворске обреде.¹ Но како год се о томе мислило, нема сумње да је Диоклецијан градњом своје величанствене палаче створио себи непропадно име у историји умјетности. *Palatium* — гордо име што га његови спљетски двори и данас носе — остао је да вјековима прича о сјају и величини римској. Остатци спљетске палаче јамачно су данас, међу свјетским рушевинама, најљепши и најпотпунији споменик што се из римског доба сачувао.

Према томе није чудо што му посјетиоци ове Изложбе поклањају толико пажње. Дворана спљетског *Palatium*-а готово увијек је пуна свијета. Импозантни правоугаоник, који је овдје пластично репродукован у креди, с његовим масивним торњевима и поредицом стубова и облука, дјело је француског археолога Хебрара, некадашњег питомца Француске Академије у Риму. Осим модела цјелокупног здања у пуном рељеву, израдио је Хебрар (који је по занимању архитект) и прикладне нацрте садашњег стања палаче, њезин уздужни просијек од сјевера к југу и грандиозну слику рељевног модела, како је израђен у креди. — Археолошки Институт у Бечу изложио је такође једну рељевну реконструкцију Диоклецијанових Двора; но као да је тај њемачки модел одвећ педантно израђен, и без оне срећне интуиције повизантињеног романизма, којом се у својој радњи руководио француски умјетник-археолог.

Поред императорског Сплета, представљен је на изложби и данашњи главни град Далмације — „губерна-

¹ E. A. Freeman: *The Illyrian Emperors and their native country*. III chap.

торски“ Задар. Музеј Светог Дуната у Задру послао је неколико римских инскрипција. Једна од тих инскрипција узноси Августа као покровитеља *Jaderae* (Задра), коју је варош овај ћесар опасао зидовима и утврдио кулама; у другом једном натпису слави се Тиберије као градилац бедема *Argyruntum*-а (данашњи Стариград под Велебитом). Између осталих епиграфских римских старина из Далмације, истиче се натпис са главних врата *Асерије* (*Asseria*, римска варош крај Бенковца) који је посвећен Трајану, и велики број царско-римских инскрипција из Сплета и Солина. Вриједно је на крају споменути и једну велику карту Далмације, коју је нарочито за ову прилику вјешто израдио познати наш књижевник, а у потоње вријеме и страстан археолог, Јосип Берса. Та карта обухвата четири метра у дужини, напрема $1\frac{1}{2}$ метра висине, и показује главна мјеста римске Далмације, с путевима, водоводима и трима главним каменим рудама из римског доба. Штета само што је та карта некуд превисоко и у рђавој свјетлости објешена, тако да ју је без догледника, или без згодна подножја, веома тешко дешифрирати.

И овим, што смо доведе поменули, нијесмо ни издалека исцрпили поглавите знаменитости ове Изложбе. Требало би сјести и читаву књигу написати о самим пошиљкама из Француске, Шпаније, Швајцарске, Белгије, Холандије и римскога Истока. Саме старине из Грчке заслуживале би једно нарочито путовање у Рим. Из ње саме изложено је преко сто снимака од гипса, међу којима су и мајсторске репродукције чувених егинетских скулптура и галванопластичке имитације микенског блага, и тако даље.

Но, колико се год човјек за изложене предмете интересовао и загријавао, има опет нешто што га непрестано од њих одвраћа и његову пажњу на себе привлачи, а то је колосални амбијенат, грандиозне просторије, у којима је смјештена ова изложба. Диклецијанове Терме, својим циновским размјерима, саме по себи таква су

знаменитост, да се из њих, боље но ма из којег старог натписа или споменика, може да уочи баснословни сјај и величина римска.

А ако збиља постоји намјера да се ова Археолошка Изложба од пригодне претвори у сталну, прилика је да ће Диоклецијанове Терме постати храм посвећен римској прошлости, и у који ће путници улазити са страхопоштовањем, увјерени да је ту сахрањена, као у хипогеју Историје, не само прошлост европскога Запада, него и цијелог културног свијета.

Вјечити Рим, прослављена *Urbs*, рекао је један модерни писац,¹ и није друго но величанствено гробље — али гробље из којег се непрестано рађа живот.

МАРКО ЦАР.

Изложба Занатско-Уметничке Школе. — Изложба приватних ученица Г-ње Б. Вукановић.

На овоме месту, говорећи о прошлогодишњој Изложби *Занатско-Уметничке Школе*, учинили смо једну општу примедбу. Она је била у овоме: *Занатско-Уметничка Школа* није нимало занатска; она је само уметничка. Овогодишња Изложба носи тај исти карактер. Ни ове године, примењене уметности није било, ни декоративног сликарства, ни декоративног вајарства, ни уметничког веза, нити што у томе смислу. Школа је, ове године, још више изгубила свој занатски карактер, и то је штета; јер, један велики део излагача који негује праву уметност без успеха, у примењеној уметности сигурно би имао успеха,

Као и прошле године, и ове године је сликарство било заступљено са више успеха него вајарство; вајарства, ове године, скоро није ни било: неколико покушаја не показују ни карактеристичне особине покушаја.

Сликарство је смештено у две учионице. У првој су смештени радови четворо ученика: ГГ. Милорада Пе-

¹ E. Melchior de Vogüé.

тровића и Милутина Росића, Г-ђе А. Маринковић, и Г-ђице Милице Чађевић; у другој: Г-ђице Видосаве Ковачевић, ГГ. Николе Бешевића и Живорада Настасијевића. Из прве групе највећма се истиче Г. Милорад Петровић који је, и овога пута, изложио све добре особине свога дара: широка моделација, доста добро одржан тон, кратак потез, доста сигуран цртеж, свежина боје, доста плодна инвенција. Његови радови, са последње две изложбе, показују почетника који ће, ускоро, моћи изићи на изложбе које се извијају из уског оквира једне школске изложбе. После њега и, у погледу технике, насупрот њему стоји Г. Милутин Росић. Он главну пажњу обраћа на цртеж и, водећи нарочито рачуна о форми, постигао је довољне резултате помоћу њега; колорит му је доста чист, док му је цртеж, и ако је он главна карактеристика његових радова, местимице прилично тврд. Студије глава показују доста солидан таленат; у погледу колорита, један рад који приказује унутрашњост једног манастира, одваја га доста осетно од обичних почетника. Г-ђа А. Маринковић дала је ове године — ми говоримо само о најбољим радовима појединих излагача — један „интериер у плавом“ који, у погледу хармоније тонова, доста изостаје иза прошлогодишњег „интериера“ о коме је било речи на овоме месту. Овога пута, рекао бих, најбољи јој је рад „интериер“ са фигуром (*Старица на столицу*): пун светлости, свеж у колориту, крепак по извођењу. Г-ђица Милица Чађевић, коју смо прошле године истакли као најбољу акварелискињу, приказује се ове године са радовима у уљеној боји, и то са доста успеха. Њене раније особине: свежина боја и, врло често, њихова чистота, пренесене су и на радове у уљеној боји. — Из друге групе нарочито се истиче Г-ђица Видосава Ковачевић. Према прошлогодишњој изложби, она је учинила корак унапред. Госпођица је изложила преко двадесет радова, и најбољи од њих казују да се дефинитивно ослободила: *мазносћи*, ултра-декоративног схватања, несигурности у цртежу. Њени најбољи

радови (Циганка, дечко у профилу, и студија старца) показују: лак, широк и сигуран потез, сигурну карактеристику, слободно извођење, и свежину боја; два изложена пеисажа несумњиво су добра; „студија за портре“, доста неуспела, показује једну особину модерних портретиста: није адекватна обрасцу, и то је добро, али, као таква, није добро израђена и то, допустите ми парадокс, није добро. Г. Никола Бешевић је један од најразноврснијих и најплоднијих излагача. У главном, он је сликар светлосних ефеката. Студирајући ефекте и игру светлости на предметима, дошао је до приличних резултата. О његовом цртежу не може се рећи много лепих речи; али, о колориту би се могло рећи да је успео, о потезу да је разуздано слободан, о инвенцији да је плодна, о композицији да није рђава. Од његових радова, Краве у Пољу, неколико пеисажа, и пастела треба да буду поменути као успели радови. Г. Живорад Настасијевић је изложио неколико радова, од којих је један (*Циганка са Лулом*) један од најуспелијих радова на Изложби: тачан у тону, пријатан у колориту, лепо и лако моделиран, са доста тачно бележеним светлосним и ваздушним вредностима.

*

У *Занайско-Уметничкој Школи*, прошле године, укинуто је, из не знам каквих разлога, Женско Одељење које је на прошлогодишњој Изложби, дало лепих резултата. По жељи неких ученица, Г-ђа Бета Вукановић отворила је свој атаље и, после године дана, приредила изложбу у новоподигнутој згради Приватне Женске Гимназије. Од њених ученица, треба поменути добро и укусно рађене аквареле Г-ђице Зденке Хлађек, као и лако и свеже израђене пеисаже и, нарочито, врло добра, у акварелу, „мртва природа“ (крин, нарцис, и тако даље). После ње, озбиљну пажњу обраћају и, у уљеној боји, сунчани и добро цртани пеисажи Г-ђице Репићеве.

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Јадранска железница. — Мароко. — Малисори.

У питању о грађењу јадранске железнице учинио се један корак напред. Турска влада је пре кратког времена одлучила да приступи грађењу железница по Отманској Империји у дужини од 2000 километара. Међу тим железничким путевима налази се и онај који би везивао Србију, преко турске територије, са Јадранским Морем. По тој одлуци приступиће се одмах проучавању и трасирању те пруге. Како је било у Турској два-три пројекта за ову пругу, за коју су се заузимали разни фактори, подједнако јаки и од утицаја, то је Велики Везир нашао једну средину. Српски пројекат је био да јадранска железница иде од Мрдара преко Липљана на Штимљу, Призрен, па Дримом и Фани Фогел на Скадар-Љеш и Сан Ђовани ди Медуа. Пројект турскога Генералштаба био је да Јадранско Море веже за пругу Ристовац—Солун код Скопља, с тим да нова пруга иде од Скопља на Тетово, Гостивар, Дебар и Драч или Скадар—Сан Ђовани ди Медуа и од Дебра на Битољ и Авлону. Траса, која ће се почети изучавати у току ове јесени, обележена је у одлуци турске владе овако. На српској граници код Мрдара турске железнице везаће се са српском железницом. Од Мрдара, пак, ова пруга би ишла на Липљан можда и на Приштину, одатле садањим призренским путем на Призрен. Од Призрена на Дебар, од Дебра долином реке Мати на Сан Ђовани ди

Медуа. На овај начин учињено је скретање на југ од Призрена ка Дебру. Од Дебра се мисли створити један војнички, економски и политички центар. Са колико се разлога и права ово чини, казаће инжињерска проучавања ове трасе од Призрена на Дебар. Дебарски басени јесу врло плодне висоравни богате шумом, испашом, може бити рудним благом, али и врло тешко приступачне. Докле се до њих дође железницом треба савладати многе теренске тешкоће.

Од других пројектованих пруга, које је обухватило решење Министарскога Савета, налази се и пруга: Битољ—Ресан—Охрид и Дебар. Поред ове још и пруга која би везивала бугарску границу око Ћустендила са пругом Ристовац—Солун; она би, по свој прилици, ишла од Деве-Баира кроз Осоговију на Царево Село (Султан Тепе), па онда Старом Реком на Кочане, одавде долином Брегалнице на Штип и Криволак или Грацко. Од једнога од два места, по свој прилици од Венецијано Грацко, била би проведена пруга до Прилепа, а одавде до Битоља. Поред ових пруга ушло је у комбинацију и грађење медуанскога пристаништа.

Проучавање пруге и грађење пристаништа у Сан Ђовани ди Медуа поверено је француском друштву из Цариграда *Régie Générale des Chemins de fer ottomans*. Друштво се обавезало да за шеснаест месеца доврши проучавање железничких пруга у Европској Турској. Сем овога оно мора у истоме року да поднесе планове и предрачун за грађење ових пруга, а турска влада може, ако нађе да су цене за њихово грађење велике, да објави конкурс и позове друге за грађење ових пруга. Ако друштво не буде дало најповољније услове, онда ће му се за извршено проучавање дати накнада, 700 динара по километру.

По свој прилици да ће у току рада бити још тешкоћа, које ће потицати нарочито од садањег Друштва Источних Железница, које има неке повластице у питању о грађењу железнице од српске границе до Приштине и

од Приштине до Призрена. Али, као што рекосмо горе, може се рећи да је учињен стварни корак напред у питању о јадранској железници.

Мароканско Питање и Арбанашки Покрет ушли су у нову фазу. И једно и друго, по свој прилици, решиће се мирним путем и повољно за општи мир.

После првих разговора између Берлина и Париза утврдило се да Немачка не тражи Мароко и неки привилегисан положај у њему, него заокругљивање своје колоније у Африци. И, доиста, разговори се сада воде само о томе. Немачка ће пристати да Француској остави потпуно одрешене руке у Мароку, под погодбом да Француска уступи њој један део територије од своје афричке колоније Конго. Француска је вољна да учини неке уступке у томе смислу, чим је примила разговор о томе. Реч је сад о томе колика ће се територија уступити Немачкој, која хоће да прошири Камерун. Не може се рећи да ови разговори имају своју основу у некоме праву или уговору. Они су основани готово на сили. Немачка тражи нешто на што нема права ни по уговорноме нити по коме другоме основу. Држање Енглеске у целој овој питању било је врло одлучно и достојанствено. Декларација Председника Енглеске Владе и министра Лојд Џорџа у Парламенту, биле су врло јасне. Докле год не буду дирани њени интереси, који су врло велики у Атлантском Океану, дотле ће Енглеска оставити Француску и Немачку да разговарају, а кад они дођу у питање, онда ће и Енглеска ступити у њихов разговор. Све опозиционе партије у Енглеској, поред све оштре борбе око унутрашњих питања, учиниле су, одмах иза Асквитове декларације о Мароканском Питању, изјаве у Парламенту да ће у питањима које се тичу енглеских интереса на страни, бити најодлучивије уз данашњу либералну владу. Из тих изјава излазила је чак и претња онима који су рачунали на неслагање и заваду унутра. Изјаве радничке и соција-

листичке партије у томе биле су много јасније него изјаве униониста.

После неколико претњи упућених Црној Гори и Малисорима од стране новонаименованог команданта експедиционе војске, Абдулах-паше, Порта је попустила. Захтеви Малисора су примљени у промењеном облику и Садредин-беј, турски посланик на Цетињу, обећао је на збору Малисора у Подгорици, пред црногорским министрима, да ће се што је обећано и испунити. Малисори су се почели враћати кућама, управо згаришту својих кућа. Иса Бољетинац је учинио акт предаје на тај начин што је с вучитрнским народним послаником отишао косовском валији, који му је обећао испунити све његове захтеве. Сулејман Батуш, Идрис Сефер и други незадовољници су исто тако на путу предаје. Ниједан неће предати оружје. У Јужној Арбанији има изгледа за мирније држање. На све стране журба да се ово питање пречисти. Могућно је да ће се ући у период примирја у Арнаутлуку.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini. Napisao Vojislav Hranić. Preštampano iz „Hrvatske Zajednice“. Sarajevo, 1911, 1—56, 4°. Цијена 1 круна, за сељаке 50 хелера.

Војислав Хранић је псеудоним једног фрањевачког калуђера из Високог у Босни, који је у својој парохијској служби пропутовао знатан део Босне, видео многе ствари и осетио сву беду босанских кметова. Неколико примера који показују аграрне одношаје, начин постајања читлука и начин суђења у аграрним парницама су интересантни прилози проучавању аграрног питања у Босни и Херцеговини. Ти примери и она топлина с којом је писана ова књига јесу у овој књижици једине ствари које би се могле с признањем споменути. Остали део књиге састоји се из историјског прегледа аграрних и социјалних прилика у Босни и Херцеговини и прештампавања већ познатих закона, наредаба, молба, жалба и меморандума који непосредно тангирају аграрно питање. У томе је писац прештампавао познате ствари, највише из Јукићева „Zemljopisa i povjesnice Bosne“, Божићева „Agrarnog Pitanja“, и из разних католичких црквених часописа. У историјском делу ове књижице писац је био лоше среће, јер се пустио у решавање питања за која није имао ни довољно спреме ни потребне литературе. Ови недостатци појачани су и тиме што је писац био некритичан, нешколован и што се није могао савладати да

своја предубеђења о разним историјским питањима не унесе у своју расправу без икакве ограде.

Писца је помела једна белешка познатог путника Курипешића, који босанске Србе држи за досељенике од Београда и Смедерева. Та белешка била је писцу довољна па да тврди да пре Косовске Битке и није било у Босни и Херцеговини ни православних ни Срба. Први пут су Срби у већој мери дошли иза Косовске Битке, па ни то нису били чисти Срби, већ смеса од разних балканских народности. Ово тврђење не поткрепљује никаквим изворима, и стога писац често пада у контроверзије као што су оне на страни 14 где каже да су после Косова у Босни „насељени Срби (а могуће и нешто правих Влаха)“, а већ на страни 15 о истој сеоби вели: „Допушћамо нешто православних насељеника по унутрашњем дијелу Босне, послѣје косовске битке год. 1389., кад православно житељство већином неизвјесне народности а свакако нешто и српске.....“ Овака пометеност и недоследност осећа се у већини случајева где је писац хтео да научно третира поједина питања, а слаба спрема и некритичност осећа се нарочито у етимолошком тумачењу речи *кметѿ* и *Влах* и, затим, у извођењу закључака тих тумачења.

Несумњиво је да је писац погрешно што се упуштао у научна питања за која нема ни спреме ни могућности да их решава. Поред тога књижица је писана једним до зла бога рђавим и непопуларним стилем, па она није ни згодна за тежаке. Једина добра ствар у овој књижици је одлучност с којом писац заступа принцип обавезног откупа кметова, у чему се он разликује од све католичке интелигенције у Босни и Херцеговини.

Ј. ДЕДИЈЕР.

ДрЪ Ив. ЗЛАТАРОВЪ: *Сърбско-български комитетѿ за икономическо сближение на България и Сърбия.*

Од како је пропао покушај царинскога савеза између Србије и Бугарске у 1905 години, идеја о српско-

бугарском зближењу неколико година није се појављивала. Изгледало је као да је још једном за навек прекинута веза која спаја два суседна и братска народа. Али је у ствари било другаче. Саме прилике ишле су на руку све већем економском приближавању између Србије и Бугарске. Царински рат који је Србија била повела са Аустро-Угарском, а који се најзад завршио анексијом Босне и Херцеговине, упутио је Србију да пијаце својим трговинским производима тражи на Југу и Западу. Један од важних путева за те пијаце била је и Бугарска. И она је, доиста, изишла Србији у овим тешким приликама на сусрет. Њена црноморска пристаништа — Варна и Бургас — отворена су српском извозу, а на њеним железницама уживала је Србија знатне олакшице. То је можда и допринело да се идеја о економском зближењу не само одржава, већ и добија видна израза у једној похвалној иницијативи. Онда када је Србија ушла понова у редовне трговинске односе са Аустро-Угарском, и када је ова мислила да ће је понова економски подвластити, јавља се тежња у увиђавних економских политичара једне и друге земље да се везе између Бугарске и Србије и даље одрже, појачају и рашире. Ова тежња је добила први пут израза на прошлогодишњем Свесловенском Конгресу у Софији, чија је последица била установљавање једнога српско-бугарскога одбора.

Г. Златарову, секретару Софијске Трговачке Коморе, припада заслуга што је идеју о српско-бугарској економској заједници на Свесловенском Конгресу најјасније истакао и што ју је, затим, развио и пред једним компетентним телом, Софијском Трговачком Комором. У своме предавању, држаном 9 новембра 1910 пред XIX седницом Трговачке Коморе, а које је сада одштампано, Г. Златаров је укратко изложио међусобне трговинске везе двеју братских земаља и разлоге који говоре за њихово појачање, покушаје који су до сада у томе правцу чињени и мере које би требало даље предузимати.

По њему, Србија и Бугарска упућене су економски

као и политички једна на другу, јер њиховој економској самосталности грози један исти непријатељ — велике индустријски развијене европске државе, које Балкан сматрају као колонијалну територију. Данас, разједињене, Србија и Бугарска не могу се тој политици одупрети, али када би се споразумеле и склопиле један царински савез, Србија и Бугарска биле би довољно јака економска чињеница да у погодбама са тим великим државама издејствују за себе веће користи и да се од њихове сувишне експлоатације бране. Осим тога, Србија и Бугарска биле би довољна територија да и саме собом неке гране индустрије развију. Економско зближење, пак, одвешће нас неминовно и политичком зближењу, које ће бити спас за оба народа. А да је и једно и друго зближење могуће и поред свију наших националних разлика и аспирација, Г. Златаров указује на поучне примере Швајцарске, Немачке, Аустро-Угарске и Енглеске, државе које су конгломерат разних народности и више или мање самосталних државица.

Само, пут којим се покушало да оствари ово зближење по мишљењу Г. Златарова није био добар. Хтело се одједном да постигне потпун споразум у свима питањима, и да се пред Европу изиђе са готовим делом једнога савеза. Много боље је, међутим, поћи другим једним, обилазним, споријим, али поузданијим путем. Нека се проуче ближе, детаљније поједина питања тога споразума и нека се једна по једна реформа у томе правцу изводи, па ћемо једнога дана имати савез и без великих, бомбастих фраза. Та акција треба да се потпуно издвоји од политике и званичних представника и треба да буде поверена приватној иницијативи. Један добар пример такве акције дају нам Белгија и Холандија, где се пре неколико година образовао од највиђенијих политичара, економиста, књижевника, и осталих културних радника један одбор који тражи путеве и средства за економско и политичко зближење ових двеју земаља, које су, исто као и Србија и Бугарска, угро-

жене од стране Великих Сила. Г. Златаров се потрудио те нам је дао и статут и програм рада такве једне корпорације.

Софијска Трговачка Комора усвојила је у целости предлог Г. Златарова, па је он и у Србији свесрдно прихваћен. Жељени српско-бугарски одбор основан је и у њега су ушли по 24 виђена економска и културна радника с обе стране. На јесен ће овај одбор и званично објавити своју организацију и предузети рад на остварењу ове за балканске државе, а нарочито за Србију и Бугарску спасоносне идеје.

К. Јовановић.

Д. Мариновъ: *Стефанъ Стамболовъ и новѣишата ни истѳориа*. Т. Пѣевъ, страна V, 720, in 8°, са сликама, цена 4 динара.

Ова књига је скуп бележака и успомена рађених по белешкама самога Стамболова и писца. Она обухвата време од 27 априла 1879 године до 19 маја 1894 године. Обухвата дакле најинтересантнији део бугарскога политичкога живота, од ослобођења до установљења какве такве парламентарности у Бугарској. Сем биографских црта о Стамболову, који представља тип једнога тврдоглавога балканскога политичара, са свима недостатцима и добрим особинама, има бележака о догађајима који су предходили догађајима из 1878 године. Ове белешке су непотпуне, јер се у њима о неким стварима врло мало говори; на пример о Српско-бугарскоме Рату. О људима и стварима који нису припадали партији Стамболова, писано је врло мало и увек врло рђаво. Књига је, у опште, само одбрана Стамболова и његових последника, а нарочито њихове политике, која је оставила дубоку бразду у животу нове Бугарске. Готово свима је познато да је режим Стамболова сматран и данас као режим терора. Из ове књиге се баш добро види како је овај сурови Балканац терорисао народ и владара за дуго време и

као регент и као први Министар Бугарске. Књижевне вредности ова књига нема, али историјске има за Бугаре и остале балканске народе. У њој ће бити доста нетачних ствари, навијених као и многе друге ствари из ове велике књиге, али ипак корисних. Колико је нама познато до сада се није ниједан Бугарин јавио да исправи опширније и детаљније ову дебелу књигу. Други део ових успомена бавиће се нерасветљеним убијством Стефана Стамболова.

J. M. J.

Camilla Lucerna: Montenegros bedeutendstes Heldenvolkslied, die Hochzeit des Maxim Crnojević. Zagreb, 1911.

Г-ђица Камила Луцерна, која је од раније позната својим проучавањима о „Хасанагиници“ и њеним варијантама, стекла је једно потпуно заслужено име солидне и добре раднице. Њезина проучавања о битним особинама, о суштини пјесама рађена су са много осјећања и са много разумијевања, суптилно, свјесно, с успјехом; њезини пријеводи одликују се нарочитом вјерношћу, вјерношћу која је изразита у свима појединостима, у свима ријечима, у сваком деминутиву.

„Женидба Максима Црнојевића“ јавља се сад по други пут у немачком пријеводу. Први је Талфин, „Die Hochzeit des Maxim Zernojewitsch“, у њеној збирци „Volkslieder der Serben“, пријевод у многим добар и срећан и са много пјесничкога осјећања. Гете, који је читао тај пријевод, био је одушевљен пјесмом и рекао је ове ријечи истакнуте као мото књиге: „О одличности пјесме не треба ништа да кажем; она је јединствена и красна и садржи као свака права пјесма сву поезију“.

Г-ђица Луцерна дала је осим пријевода пјесме и увод у њу. Историјске елементе њене, који су у њој толико занимљиви, довела је у везу са елементима бајке и указала је на симболичну важност златне везене кошуље исту као и златног руна или Брунхилдиног паса

Нибелуншке пјесме. Онда је рашчланила све битне особине пјесме, која има много једнаких момената као и Нибелуншка (замјена младожења као мотив осим паса; у појединостима по 1000 сватова у обје); тражила је у колико и зашто пјесма која је сачувана код Вука представља најпотпунији тип; најзад је с успјехом излагала психолошки развој радње. На крају је преглед варијаната и један приближно тачан суд о Костићевом драматизовању те пјесме.

Г. Светислав Стефановић пишући раније о трагичности Максима Црнојевића („Летопис“, књига 206; 1901) хтио је да истакне, како је Лази Костићу чињена нарочита неправда тим што се о његовом „Максиму Црнојевићу“ писало са више предрасуда него разумијевања. И он је кушао да за разлику од пјесме „иначе безначајне“ истакне дубину трагике у комаду, нарочито компликовану, свјесну, интензивније осјећану. Само, он је при том и сувише дао *своје* схватање Максима, који у себи носи толико хамлетовског, и није готово никако кушао да аналише читаву трагедију Костићеву као такву. Излагање Г-ђице Луцерне је више стварно, и ако је, на штету, мало развијено. С тога, и послје ове радње, о „Максиму Црнојевићу“ није казана задња ријеч.

Говорећи о народној пјесми ја бих упозорио на једну споредну, али ипак занимљиву појединост. Као у Херцеговини што је тврдо увјерење, да је сва пропаст Херцега и његове куће настала због Латинке, која им је дошла у дом, исто тако је и у Црној Гори „проклета Латинка“ повод свему јаду. У пјесми је то нашло свог израза, свог осјетног израза, поред свега тога што је Иво, у ствари, за све крив и што то у многим и пјесма осјећа. Занимљиво је и врло карактеристично како пјесма даје кривицу Латинки, како је мотивише. Она је мудра, мудрија него ико од све дружине, и није противна Максиму:

Ко је мудар и ко је паметан,
Томе, свекре, ваља разумјети,
И свако може муке допанути;

Ако су га красте нашарале,
Здраве су му очи обадвије,
Срце му је баш које је било.

Али оно што је квари, то је њена безобзирност. Она види шта је на ствари; она чује за Иван-бегово обећање Милошу Обренбеговићу; она зна како се због дарова, и то не свих, спрема борба и, да само она попусти, све би се мирно свршило. Али она неће да разумије ситуације, неће да је разумије чак ни онда кад је Иван-бег упозорава на несрећу која се може збити и кад јој молећи се нуди оштету. Распаљена, јетка, она сурово кличе Максима:

О Максиме, немала те мајка!
Мајка нема до тебе једнога,
А по данас ни тебе не било!
Од копча ти градиле носила!
А од штита гробу поклопнице!
Црн ти образ на Божем дивану!
Како ти је данас на мегдану
Са вашијем војводом Милошем;
За што благо дадoste другоме?

А он, запостављен, кињен, иначе плах, а сад кликнут од од ње, јурну безобзирно на Милоша и поче покољ, крвав и страшан братски покољ. Пјевач нигдје не истиче нарочито кривицу њезину, али се види, да је слути. Она је њему у тој ситуацији „злосретна ђевојка“, она „грдно проговара“ Максиму; она је „непогодан друг“. У том је њена кривица; тим ријечима је казано зашто је она фатална по Црну Гору.

Г-ђица Луцерна била је у свом тумачењу врло савјесна и двије-три примедбе, које се могу ставити поводом тога, не значе никако да њезино излагање није без вриједности. Пластичност описа пјевачевих: у дуждевој авлији (стихови 725-731) и сцена како Максим под Жабљаком пише писмо (стихови 1151-1156) дали су повод Г-ђици Луцерни да устврди како јој се чини да су слике дјеловале на пјесму, што ја не држим ни вјероватним

ни тачним. Пластичност описа у нашим јуначким пјесмама једна је од главних и карактеристичних особина те поезије и то једна од оних за коју има изобилно примјера сваке врсте и која се и иначе најосјетније испољава.

Пјесма о женидби Максима Црнојевића важила је међу нашим јуначким пјесмама као најдужа. Али иза појаве муслиманских јуначких пјесама, које имају врло често преко 1000 стихова, и иза „Смаилагића Мехе“, који је до данас однио рекорд са својих 2130 стихова, та јој особина није више нарочито знатна. Занимљиво је да нова варијанта пјесме о Страхинићу Бану, коју саопштава у овогодишњој „Босанској Вили“ Г. Лука Грђић, још не довршена има 826 стихова и, како изгледа, мјериће се по обиму радње и дужини својој са „Женидбом Максима Црнојевића“.

Пријевод пјесме је тачан и врло савјестан. Замјерке које се дају ставити нијесу велике и нијесу значајне. Не мијења ништа смисао и тачност, ако се „мила шћерца“, у стиху 6, превела само са „Töchterchen“, а ријечи „пријатељу дужде од Млетака“, у стиху 258, ријечима: „Freund und Schwager, Doge von Venedig!“ Нетачан је само пријевод стиха 172: „Прођу себе главна пријатеља“: „Einen Hauptverbündeten für dich auch“, — Талфи има боље: „Hier auch eine angesehen'ne Freundschaft“. Даље стих 237: „Ако бидну главни пријатељи“ — „Wen es sehen auch die Nächstverwandten“; стих 551: „Из убаха ватити грозница“ — „Fieber fassen aus der feuchten Tiefe“. Талфи има „unvorbereitet“, да тако изрази значење „из убаха“ (изненада). Ријечи у стиху 947: „кад си мучан“ не значе: „wenn du schweigst“; мучан је исто што и *пријек*, *зловоља*, *шежак човјек*. Изостављен је стих 401: „Прегледује, брате, царевину“.

У жељи да јој пријевод буде што вјернији оригиналу, Г-ђица Луцерна је преносила и наше леонинске стихове, који у њемачком овако изгледају :

Für dich besser, wird die Menge grösser. (315)
Fahnen wallend, wolkengleich sich ballend. 377)
Solche Wunden werden nicht verbunden. (1129)

„Женидба Максима Црнојевића“, једна од најкарактеристичнијих наших пјесама, заслужила је да јој се обрати нарочита пажња. Солидном интерпретацијом Г-ђице Луцерне то је учињено не само у довољној мјери, него и у мјери која задовољава.

Владимир Ђоровић.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД СРПСКЕ ШТАМПЕ“. — Приликом X Словенског Новинарског Конгреса у Београду, Српско Новинарско Друштво издало је, у лепом издању, књигу Г. Јована Скерлића „Историјски преглед српске штампе 1791—1911“ (Београд, 1911; 8^о, страна V, 81; цена 1.50 динар). У засебним поглављима прегледа се редом српска штампа у XVIII веку, у првој и другој половини XIX века, и у данашњици. У књизи су снимци оригиналних примерака ових старијих српских листова: „Сербскихъ Новина“ из 1791, „Славенно-Сербскихъ Вѣдомости“ из 1792, „Новина Сербскихъ из царствующега града Виенне“ из 1813, „Новина Србских“ из 1834, „Сербског Народног Листа“ из 1835. У књизи су такође слике ранијих и главнијих српских публициста и новинара: Димитрија Давидовића, Димитрија Фрушића, Теодора Павловића, Др. Данила Медаковића, Љубомира Ненадовића, Владимира Јовановића, Љубомира Каљевића, Др. Светозара Милетића и Светозара Марковића. Н.

О Књижевности. — Као друга свеска „Одабраних дела за школу“, библиотеке коју уређује Г. Др. Тихомир Остојић, изишло је приступно предавање Г. Богдана Поповића „О Књижевности“. (Београд, 1911, страна 77, мала осмина, цена 1 динар). То предавање, које је Г. Поповић држао 12 фебруара 1894 године на Великој Школи, било је штампано у „Делу“ исте године кад је и држано (свеска за април). Сад је одатле прештампано. Г. Поповић је на уредникову молбу да му допусти прештампавање предавања одговорио писмом. Извесни редови из тог писма објављени су пред предавањем (странице 3—24) као *сироводна реч и дојуна предавању*. — Г. Осто-

јић је задовољно једну давнашњу и преку потребу; широки кругови заинтересованих добили су, најзад, повољну могућност да имају на свом столу предавање Г. Поповића. Штампано у часопису, оно је досад било тешко приступачно. Више од те могућности да га имају, Г. Остојић им је дао прилику да га имају у једном укусно опремљеном издању. Н.

Два Заборављена Српска Књижевника. — Г. Димитрије Руварац је од оних људи који су својим штампаним прилозима о животу Срба у Јужној Угарској учинили неоцењивих услуга нашој културној и књижевној историји. И у својој дубокој старости Г. Руварац ради. У последњим свескама „Богословског Гласника“ он је дао биографије и описао рад два јавна радника из свештеничких кругова, крушедолског архимандрита Саве Павишевића и кнешког проте Нике Николића. Та два нова прилога одштампана су у засебну књигу „Два заборављена српска књижевника“. (Карловци, 1911, 37, 8^о). Г. Руварац је хтео да „подигне споменике“ на гробовима који их немају. Отуда у овој књижици много хвале за два понајпре само исправна човека и за два скромна, врло скромна књижевна радника. Али, између тих хвала, историчар ће наћи прилоге који, и ако ситни, моћи ће допринети осветљавању духовних покрета и књижевних струја у Срба Јужне Угарске, нарочито од педесетих до осамдесетих година прошлог века. А. А.

Две књиге народних умотворина. — Као 141 и 142 свеска „Књига за народ“, које издаје Матица Српска у Новом Саду, изишла је збирка изабраних српских народних песама које певају о ускоцима. Раније су изишле збирке песама из циклуса о Косовском Боју (свеска 96) и о Краљевићу Марку (свеске 106—110). Као и ове збирке, и нову збирку спремио је Г. Др. Тихомир Остојић. Г. Остојић је у њу унео шеснаест песама из треће и шесте књиге Караџићеве Збирке. На крају је додаток у коме је приказана историја времена које се опева у ускочким песмама и земљиште на ком су ускоци четовали. Изнета су затим неколика савремена казивања о мегдану и дати познати историјски податци о појединим ускоцима. Сем тога, објашњене су противречности у песмама и дато неколико напомена и о муслиманским јуначким песмама. Најзад је изложена литература којом се уредник послу-

жио и коју препоручује читаоцу који хоће да се нешто више упозна са народном поезијом. —

Као друга књига Матице Српске у Дубровнику изишла је књига „Српске Народне Приповијетке. (Гатке)“. И Матица Српска у Дубровнику поверила је уређивање Г. Остојићу. У збирци нема ниједне досад необјављене приповетке. Уредник је начинио избор тридесет приповедака узимајући их из збирке Вука Караџића (17). Ђорђа Стефановића (2), Атанасија Николића (1) и Камила Благојаића (1, *Hrvatske narodne pjesme i pripovedke iz Bosne*, 1886) и из „Босанске Виле“ (7) и „Невена“ (1). Једну приповетку је саставио из приповетке у Николићевој збирци и њене варијанте у „Босанској Вили“. Поступило се како се најбоље могло урадити према намени збирке и према обзирима које захтева издање једне организације. Може се, само, учинити примедба уреднику што је све приповетке у збирци означио као *гајке*. У њој има, међутим, и *басана*, и једна, скоро по свему, шаљива приповетка. А најновија проучавања наших приповедака, поред свега тога што термини нису никад крајње ограничени, не допушта толику слободу у увршћивању. — Доцније, кад Матица Српска разграна свој рад, један од њених лепих послова треба да буде и *скупљање* српских народних приповедака из Далмације, нарочито из Северне Далмације; до тога, она се своје смеру лепо одужила издајући ову збирку објављених народних приповедака. Поверавајући Г. Остојићу уређивање збирке, Матица је својим члановима, као и осталим читаоцима својих издања, обезбедила уживање најлепше међу уживањима које пружају наше народне приповетке. Јер, између њих Г. Остојић је умео одабрати оне приповетке које имају „етичну дубину и естетичну вриједност“. У њима је тако много савладаних рђавих немани и победа слабих, толико кажњених злих дела и награђене врлине, да наша мржња према рђавом прелази у велику љубав према добром. У њима се тако често иза пастира крије царски син и чобанин тако симпатично добија цареву јединицу, и толико је много у њима чаробних палица, златних дворова и плавих језера са лабудовима и вилама, да наша илузија добија снагу да нам тај свет примитивних и вилењака учини нашим и истинитим. Збирка Матице Српске у Дубровнику, сем свега, могла би бити и даљи почетак нашег модерног интересовања за народну уметност, заснованог на естетици а не на фолклору.

Е. Н.

Нова драма Г. Светозара Ђоровића. — Лепа идеја о узајамности југословенских позорница приводи се све више у дело. Почетком септембра имаћемо једну од њених најлепших манифестација. У Хрватском Казалишту у Загребу играће се, као прва премијера, нов позоришни комад Г. Светозара Ђоровића, комедија „Зулумћар“. Случај је у толико пријатнији што је Г. Ђоровић један од наших најбољих драмских писаца, чији су комади у нашем Народном Позоришту најрадије гледани и који вредношћу својих комада заслужује да га упозна хрватска публика. Гледајући на досадањи развитак дела Г. Ђоровића, може се унапред рећи да ће нов комад бити велико уживање за посетиоце Хрватског Казалишта.

В. П.

Нов часопис на Цетињу. — На Цетињу је почео излазити месечни часопис „Дан“. Уредници су Г.Г. Др. Н. Шкерковић и Душан Ђукић. „Сав наш програм, каже се на уводном месту, лежи у мирној ријечи: задовољити један просвјетни недостатак у нашој отаџбини“. Одиста је то био један недостатак, немати у целој земљи часописа. Уредништво правилно схвата задатак свог часописа. Прилике су још неразвијене да би се могао издати часопис само за једну грану науке, само за једну страну друштвеног живота или само за књижевност. Зато и „Дан“ „служи као заједнички архив свим гранама научног и стручног испитивања заједно са лијепом књигом“. Он ће, сем тога, радити на остварењу Југословенске Идеје. Према изишлим бројевима (марта 1 и 2, јуна 3 и 4) часопис има ове рубрике: Чланци; Књижевност; Биљешке; Црква и Школа; Народно Здравље и Народна Привреда. Поред сарадника из Црне Гора, сарађују и књижевни радници из других српских крајева. Народно Представништво одлучило је да се лист штампа бесплатно у Црногорској Државној Штампарији, те је материјални опстанак часопису обезбеђен.

Ц.

Фотографски Преглед — Под уредништвом Г. Сретена Обрадовића почео је од марта ове године у Београду излазити „Фотографски Преглед“, „месечни лист за фотографију и репродукцију“. Било је, нарочито у последње време, много покушаја да се крене и одржи један такав лист; ово је први покушај који заслужује да се забележи.

Р.

Споменица Руђера Јосипа Бошковића. — Ове године, 18 маја, навршило се двеста година од рођења Руђера Бошковића, нашег научника и филозофа XVIII века. Дубровачко Католичко Друштво „Бошковић“ узело је живо учешће у прослави те двестагодишњице. Друштво је основано пре пет година са смером: „популаризовати знаности на здравим кршћанским начелима“ и данас је једна материјално јака организација. За пет година Друштво је имало педесет састанака на којима су држана предавања у духу постављеног смера. Прославу двестагодишњице од Бошковићева рођења отпочело је „свечаном понтификалном Светом Мисом“ на сам дан рођења. 29 јула приредило је своју свечану седницу („академију“) у његов спомен. Недавно, издало је и „Spomenici Rugjera Josipa Boškovića o 200-toj obljetnici Njegova rođenja“. (Дубровник, 1911. Велика осмина, страна V, 192, цена 2). У књизи су песме испеване у похвалу сину Словенске Атине; чланци о његовом животу и раду, као и о његовој породици и дугогодишњем му секретару; један део његове преписке на италијанском; најзад, испред насловног листа, његова слика са факсимилом потписа и, на крају књиге, његова слика у световњачком оделу и снимци рукописа, спомен-плоча и записа о његовој личности и његовом делу.

L. R.

Мала Пучка Библиотека. — Још 1908 године почео је Г. Јоза Ивакић, професор, издавати у Карловцу (у Хрватској) „Малу Ручку Библиотеку“. Те године изишла је прва свеска (страна 94). У њој су две приповетке од Адама Костелића и Г. Ивакића и два чланка из науке популарно писана, од Милана Вукића и Милана Боровца. Обећано је да ће се сваког месеца дати по једна свеска. Међутим друга свеска (страна 63) изишла је тек идуће, 1909, године У њој су приповетке Бранимира Ливадића, Зофке Јеловшек, Вање Косана и Ф. Мартиновића и један информативан чланак Г. Крнића. Изгледало је да ће то бити и последња свеска Библиотеке. Али, ове године, у Винковцима, изишле су „Изабране Приповијетке“ Ивана Козарца као њена трећа свеска. (Са предговором о писцу и његовом сликом. Страна 93, мала осмина, цена 50 филира). Г. Ивакић се подухватио једног лепог и похвалног посла: да у свескама које би, ценом и временом излажења, биле приступачне широким круговима народа да добру забаву и корисну поуку.

Само, он тај посао није досад потпуно успешно вршио. Најпре, неке цртице („Мали пробици“ Б. Ливадића, „Генка“ В. Косана, „Прелац“ Ивана Козарца) не могу остати у једном издању намењеном искључиво „пуку“. Затим, са великим неповерењем гледа се на цео тај рад кад, уместо сваког месеца, свеске излазе — сваке године или и сваке друге године. Најзад, требало је предвидети и формат, и величину, и цену књиге, и не мењати их после сваке свеске. Ипак, успех у оном што је основа добре замисли Г. Ивакића ту је, а ови недостатци могу се *одсад* избећи. И, после ове треће свеске може се то рећи, Г. Ивакић може учинити велике услуге не само Винковцима, где он сада живи, него и целој Славонији и осталим крајевима нашег народа, ако настави, само сад уредно, издавати своју Библиотеку. Издања по избору садржаја и формату треба да су добра као издање ове треће свеске, цену треба смањити на 40 филира; боље је да увек у свакој свесци има ствари од више писаца, као у другој изишлој свесци. Г. Ивакић, надамо се, неће заборавити да, поред хрватских писаца, унесе и српске писце. Дело Лазе Лазаревића, на пример, пружило би му изврсну грађу за његову Библиотеку, која је *йучка*. Онда ће Г. Ивакић наћи помоћи и признања на много места, и код Срба и код Хрвата. В. П.

Град Солун од А. Иширкова. — Професор бугарског Университета Г. А. Иширков написао је врло прегледну монографију Солуна („Градъ Солунъ, политико-географски и народостопански бѣлѣжки отъ проф. А. Иширковъ, Софiя. Издание на Хр. Олчевъ“, 1911, 8^о, страна 140, цена 2 лева), која је и за нас и са економског и са националног гледишта од особитога интереса, те скрећемо пажњу на њу. — После Увода у књизи су: Опште историјско-географске белешке о Солуну (положај, клима, историја Солуна, становништво: Јевреји — 65.000, Грци — 35.000, Мухамеданци — 30.000, Бугари 7000, Срби — 1000, Јермени — 500, Солун као административни и војни центар, физиономија града); Главни фактори за индустрију и трговину Солуна (саобраћај, производи); Солун као индустријски центар; Солун као трговачки центар; Извозна трговина; Српски транзит преко Солуна; Увозна трговина; Трговина између Бугарске и Солуна; Бугарска и Бело Море. — Књига је написана на основу личнога проучавања (1909, 1910 и

1911 године), на основу података бугарског генералног консулата у Солуну, на основу литературе о Солуну и нарочито на основу рапората: француског, енглеског и аустријског консулата у Солуну. — Податци: економски, трговински и статистички, на које је обраћена велика пажња, за нас су врло корисни, нарочито сад, кад је Солун постао једна од главних тачака преко које пролази наша трговина. Не мање је важна ова књига и другим деловима својим у којима није могло да буде а да научника врло често не потисне родољуб са врло топлим срцем и са живим одушевљењем за величином свога народа и своје земље. „Солун је македонски град, Македонија је бугарска област... Цео бугарски народ треба да устреми поглед на Солунски Залив, да пође долинама многобројних родних река, којима воде путеви к њему; нека Бугари густо населе град и нека га прилежно, високом културом и узвишеним патриотизмом начине таквим каква је и земља која га храни и поји, која га крепи и уздиже. А да то буде, треба добро да познамо град Солун и да радимо с планом. Ова политичко-географска и народно-економска студија о граду Солуну има за главни циљ да задовољи наше чисто научне интересе, али у њој нису испуштене ни оне околности које имају и специјално национални значај за нас Бугаре“. Због тога је нарочито истицано све оно што је бугарско и што може Бугарима да користи, и предложено је пуно ствари које треба Бугари да изврше, па да се Солун побугари (по мишљењу Г. Иширкова, „Солун може ласно да се побугари“), да из дана у дан Бугари у њему буду све јачи, да ухвати везу са што даљим областима, да постане центар. И онда ће „то македонско срце из године у годину куцати све силније и у његовом куцању све ће се више осећати живот Бугарина у граду и у целој Македонији“. Али и све то истицање свега бугарскога и идеје којима се Г. Иширков загрева и које треба и ми да знамо, не умањују вредност и интерес ове књиге коју искрено препоручујемо. Т.

Нов бугарски часопис. — У Пловдиву је почео од ове године излазити једномесечни часопис за „књижевност, критику и библиографију“ „Литературна Бесџда“. Уредништво објављује да ће часопис, „ван разних књижевних странака и група“, бити „гласило слободне књижевне мисли“. У изишлим бројевима није јак део у

коме су оцене и прикази; библиографија се даје нередовно; део у коме је забавна књижевност врло је разноврстан. Неколико превода говоре о добром укусу у избору писца и дела (Ренан, Есхил, Жан Мореас). Цењен као регионални часопис и као дело књижевног покрета ван књижевног средишта, часопис задовољава. В.

О Доситеју Обрадовићу код Бугара. — „Славјански Гласъ“, који увек пажљиво прати појаве код нас, у свом најновијем броју, трећем за ову годину, доноси чланак Г. Ив. Арнаудова „Доситеј Обрадовић, поводом стогодишњице од његове смрти“. Г. Арнаудов износи укратко биографију, даје кратку карактеристику дела и указује на утицај Доситеја Обрадовића на југословенске и балканске народе. По том утицају Обрадовић је југословенски просветитељ и прослава стогодишњице од његове смрти значи културну светковину не само за Србију него и за све њене суседе који су с њом у културним везама. На крају, Г. Арнаудов жали што се од прославе није начинио један југословенски културни празник. — У истом броју и на истом месту „Славјански Гласъ“ јавља да је Г. Бојан Пенев започео рад на једној студији која ће имати да опширно изложи питање изнето у чланку Г. Пенева „Доситеј Обрадовић код Бугара“ који је изишао у Доситејевој Споменици „Српског Књижевног Гласника“. Студију ће издати Бугарска Академија Наука.

В.

Приповетка Г. Светозара Ћоровића у руском преводу. — „Славјанскій Миръ“, — једномесечни петроградски часопис, који је прошле године почео излазити са задатком да доноси чланке о словенском свету и, нарочито, преводе лепе књижевности свих словенских народа, — донео је ове године, у одличном преводу Г. Др. Бошњак-ковића, једну од најбољих новела Г. Светозара Ћоровића „Богојављенска Ноћ“ („Ночь под Крещение“)

А.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

СРПСКА Краљевска Академија. — *Председништво Академије* имало је скуп 1 јула: 1. Примљено к знању секретарово саопштење, да је Академија примила на руковање 2000 круна, легат покојне Катарине Ивановићеве из Старог Београда. 2. Усвојен предлог Етнографског

Одбора, да се „Упутства за испитивање народа и народног живота“, од Г. Др. Јована Ердељановића прештапају у 1500 примерака, јер је прво издање растурено. 3. Усвојен је предлог Академије Друштвених Наука, да се аутобиографија покојног Др. Димитрија Матића пошаље Државној Архиви, да је она откупи.

Целокућна Академија имала је скуп 10 јула: 1. Утврђен је буџет Академије за 1911 годину. 2. Усвојен предлог Руске Академије Наука о Савезу Словенских Академија и Учених Друштава.

Академија Друштвених Наука имала је скуп 16 јуна: 1. Приказана је историјска студија Г. Др. Владана Ђорђевића: „Црна Гора и Аустрија у XVIII веку“, која ће се штампати као засебно издање Академије. 2. Расправа Г. Др Драгутина Н. Анастасијевића: „Још о години смрти Немањине“ дата је на оцену Г. Др. Станоју Станојевићу. 3. Одлучено да се Преписи Ал. Прљинчевића из Тројичког Требника о богумилима штампају у *Сјоменику* II разреда.

Академија Природних Наука имала је скуп 18 јуна: 1. Расправа Г. Др. Недељка Кошанина: „Вегетација планине Јакупице у Македонији“ дата је на оцену академику Г. Др. Јовану Цвијићу. 2. Расправа Г. Др. Милутина Миланковића: „О кинематичној симетрији и њеној примени на квалитативна решења проблема динамике“ дата је на оцену академику Г. Др. Михаилу Петровићу. — На скупу ове Академије 26 јуна, ове расправе примљене су за *Глас* I разреда.

Академија Философских Наука имала је скуп 27 јуна: 1. Приказана је расправа академика Г. Др. Александра Белића: „Акценатске студије I-II“, која ће се штампати као засебно издање Академије. 2. Расправа Г. Драгутина Костића: „Тајно писање у јужнословенским ћириловским споменицима“ дата је на оцену академику Г. Љубомиру Ковачевићу.

Свечани Скуп Академије био је 26 јуна. На њему је објављена награда из Задужбине Николе Ј. Мариновића, коју је Одбор Мариновићеве Задужбине досудио Г. Јовану Дучићу за збирку песама. Председник Одбора прочитао је свој реферат о награђеним песмама.

Академија је расписала нов стечај за награду од 480 динара из Мариновићеве Задужбине за одлично поетско дело са моралном и патриотском тенденцијом. Награђени спис је пишчева својина. Списи за награду подносе се Академији до 1 маја 1912 године.

М. Р.

Ч И Т У Љ А.

Тодор Марковић. — На мору, у Ловрани, пре месец дана завршио је свој живот Тодор Марковић, један од наших најмлађих књижевних радника, апсолвирани студент Университета. Марковић се родио у Кругујевцу 9 септембра 1888 године, свршио основну школу и гимназију у Београду и уписао се, 1907, на југословенску групу филозофског факултета. Он је ту био један од највреднијих ученика и један од најбољих чланова књижевних семинара. Као студент друге године добио је светосавску награду за своју студију „Љубен Каравелов у српској књижевности“. Тај Марковићев рад донео је „Српски Књижевни Гласник“ прошле године. Он не показује само једног вредног и способног младог радника на књижевној историји. Више од тога, он говори о Марковићевој пространој љубави за све потиштене људе и о великом цењењу оних који их бране, о његовом срцу које је знало за дубока осећања и за велику нежност; али и о његовој тежњи за једним јаким и пуним животом и за крепком борбом која доноси социјалну правду и лични мир. О тој љубави, о том срцу и о тој тежњи, нарочито о тој тежњи, још више знају да причају његови другови, који су га волели више но иког из своје генерације и у чију успомену се Марковић унео да у њој дуго остане.

А. А.

Др. Аугуст Харамбашић. — У Загребу, 3 јула, умро је, у својој педесетој години, Др. Аугуст Харамбашић, један од активних хрватских радника из осамдесетих и деведесетих година прошлог века. Њега нису приликом смрти ожалили широки кругови и великом жалошћу, јер он је био више бард једне странке него бард васколиког човечанства. Његове песме, за које је и страдао, водиле су за собом велики део хрватске омладине пре три деценије, али их се данас сећају само као знака једног великог одушевљења. Али ни сада им нису одрекли, нити им се уопште може одрећи, значај које су онда имале. Сем тога, нико неће оспорити Харамбашићу делатност на пољу хрватског новинарства и знатну заслугу за хрватску преводну књижевност.

Харамбашић се родио 1861 године, у Доњем Михољцу. Рано остао без родитеља и сам се пробијао. 1874 свршио матуру и уписао се на Универзитет. Због политичких демонстрација, у другој години права био је удаљен

са Университета. У Бечу је студирао права годину дана, а завршио их 1881 године у Загребу. 1886 године објави у листу „Балкану“ три песме. У једној, „Молитви Отаџбини“ нађу велеиздају и за њу казне Харамбашића и уредника листа затвором и губитком грађанских права, која су им враћена после четири године. 1892 године положио докторат права, 1894 испит за судију а 1896 године правобранилачки испит. Био је посланик неколико пута. Припадао је странци права и био њен активни члан све до 1895 године. Уређивао је листове који су били њена гласила. Од 1895 „домовинаш“. Доцније се придружио српско-хрватској коалицији. Умро је после дуге болести у душевној болници.

Још у петом разреду гимназије, Харамбашић је издавао за своје другове шаљив лист. Као матурант, издавао је у Пожеги политички лист „Хрват“. 1879 године пошаље Шенои своје песме на преглед. Шеноа га уведе у „Вијенац“. Прва песма штампана ту била је глоса „Домовини“. После тога био је стални сарадник „Вијенца“. Песме је објављивао по листовима, и, сем у „Вијенцу“, нарочито у сарајевској „Нади“ и „Балкану“. Глас му је донела збирка политичких песама „Слободарке“, која је изишла 1883 године. Сем те збирке изишле су „Ружмаринке“ и „Ситне пјесме“ (1884), „Тугомилке“ (1887), „Невенке“ (1892). 1895 године издала му је Матица Хрватска, чијег је књижевног одбора био члан, „Изабране пјесме“. 1899 године изишао је у „Нади“ његов занимљив циклус „Римских сонета“. — Радио је и на дечјој књижевности. Заједно са Змајем Јованом Јовановићем издао је „Златну књигу за добру децу“. — Написао је либрето за опере „Златка“ и „Краљев Хир“ за које је музику написао Зајц. Заједно са Др. Стјепаном Милетићем написао либрето за „Армиду“ и „Задњи бој“. У „Вијенцу“ за 1897 објавио је оригиналан драмолет „У спомен Лисинскога“. — Преводио је, не увек с оригинала, Софокла, Тараса Шевченка, Гогоља, Толстоја, Шекспира, Шилера, Лопеа де Вега, Александра Диму, Едмона Ростана. Последњи његов превод, „Вајлдове приче“, изишао је пре два месеца. (Загреб, 12^о, 103 стране).

Код нас Срба Харамбашић је био мало познат и није се читао.

В. М.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 4. — 16 август, 1911.

Б О Л Н И Ч А Р К А.

Тридесет ми је година. Тридесет година живота — без живота. Прошло детињство, ђаковање, младост прошла, а никад среће, никад љубави, никад жељеног успеха, никад великог, до заборава, задовољства, никад чак ни грохотног, слободног, детињског смеха. Ничега лично свога: ни велике, опојне радости, нити бар бола великог, истинског и свога. Само сенке, само одјеци, само одблесци. Зашто?

Али ја се не жалим и не кривим никога. Ја не јадикујем, већ размишљам. Ја нисам несрећна; ја само нисам срећна.

Памтим да сам се још у раном детињству бојажљиво трзала кад би понекад мој гласнији смех сусрео нечији озбиљан поглед. Говорили су да сам добро дете. Можда сам и била, али не из страха од прекора или од жеље за похвалом. Чудновато: изгледа ми да ми је још као врло малој девојчици било јако развијено осећање савести, јер кад бих се понекад, што се ретко и поводом друге деце дешавало, оглушила о коју наредбу ста-

ријих, обузимала би ме страшна грижа савести и нервозан страх — не знам од чега, само не од батина. И игра ме тада не би могла заварати и пропао би тада читав дан мога, не блаженог, али невиног и сећању милог, детињства. Угађајући себи, ја сам избегавала такве случајеве и тако постала оно што су старији звали „добро дете“.

Показивали су ме као пример другој деци, али, сећам се врло добро, мени то није ласкало. Нешто се несвесно бунило у мојој души. Ја сам знала да има деце непослушне, самовољне и пакосне, коју су старији грдили, плашили и понекад тукли, али сам ја врло добро видела да су ту децу волели. Требало је имати мајку, па бити и најгоре дете и опет добити много, много љубави. А ја је нисам имала. А требало ми је љубави. Ја нисам разумела ни себе, ни живот, ни људе око себе. Нисам умела да викнем: „Хоћу на поклон љубави!“ И боље: било би узалуд. Мало ми је било да ме помилују по глави и кажу да сам добро дете, мало; моје очице с чажњом су гледале по свету, и чекале неће ли се наћи неко који ће и мене узети на крило и причати ми бајке, лепше него све играчке на свету и слађе и од најслађих колача. Узалуд чекање. У детињству није било сунца, да огреје моју душу и она се, као цвет у ноћи, затварала, повлачила у себе. И тако сам ја постала „неко чудно, ћутљиво, неприродно, старачки паметно, „сирото дете““. Нико није дубље мислио о празнини моје душе, а ја нисам разумела себе и, не знајући да сам несрећна, нисам ни била несрећна. И тако сам кржљаво расла у хладу и сањала о неиспричаним бајкама... Али то је давно било, па се и заборавља.

У средњој школи, док су моје другарице још од ране младости намештале косу и огледале се на школским прозорима; док су тајно носиле забрањени стежник, који им се испод убраних кецеља није ни примећивао, само да би осећале да су већ девојке, док су изгледале неће ли проћи какав гимназист и почастити

их „комплиментом“; док су с наивном дрскошћу радозналих незналица живота тобож тајно саопштавале једна другој страшне ствари и љубавне варошке сплетке, — дотле сам ја, спокојна што сам ружна, седела мирно у клупи и читала што или радила задатак којој од тих другарица. „Лепосава, душо, хајде, благо мени, доврши ми ово, па ћу из захвалности замолити оног лепог жандара да се заљуби у тебе!“ — тако би ми довикнула која од њих, добацујући ми свој вез или шав, и отрчала у групу другарица, које су се кикотале и мислиле, као и она, да је казала нешто врло духовито и, што је још више импоновало, дрско. Па ипак су ме волеле. Волеле су ме баш стога што нисам била као оне, а нисам презриво гледала њихове шале. И кад би која имала истинску бригу или јад, долазила би к мени, да је саветујем или тешим. Та улога ми је била пријатна. Не толико пријатна, колико утешна. Но и мени је било потребно нешто друго: не само да се тешим, тешећи другога, да нисам излишна, већ ми је требало да и ја будем весела, јака, каткад обесна и луда, као моје другарице, једном речју осећала сам потребу да и ја будем жива, али је зато у мени нечега недостајало. И тако сам ја остајала увек озбиљна и готово забринута, чак и кад сам била добро расположена.

Али ја сам чекала нешто што није долазило. Но ја сам веровала да ће доћи.

Осећајући да не могу бити као моје другарице, ја сам почела да желим да будем нешто веће од њих. Недостајало ми је нечега да могу да живим; а ја сам уобразица да имам нечега што ће ме начинити бесмртном. Јадна будала!

Наставнице су ме хвалиле и ја сам била задовољна њима, а незадовољна собом. Ја сам знала да сам паметна и вредна, али то није било ништа; ја сам с великим болом из дубине душе осећала да ми нешто недостаје, нешто што хоћу да дође, што мора доћи и што сам са сакривеним нестрпљењем чекала да дође. Шта ће то бити,

ја нисам одређено, ни отприлике, знала, само сам знала да ће бити велико и дивно. Откуд тај црв у мојој души? Мислила сам да нисам сујетна, а свим својим бићем чезнула сам да постанем велики човек. Говорили су да сам даровита, али није то разбудило моју жељу; напротив ја сам осећала да још ни за шта нисам даровита, али да ће таленат једном доћи, да мора доћи, јер га чекам. Не знам да ли сам веровала да ће он сићи с неба или ћу га ја својим студирањем однекуд ишчепрати, не знам. Само знам да сам се гушила од узбуђења кад сам сањала како ћу сву своју физичку и духовну снагу посветити развијању тога свога талента; како ћу својим радом умањити људске болове и увећати срећу, добро и лепоту; како ће се и мој, дотле ником непотребан, живот потрошити на нешто величанствено.

Даље сам маштала да ћу ја сва та велика дела починити сакривена од света, под измишљеним именом, да ме нико велики у очи не похвали, да ми мали не захвале, да ме слаби завидљиво не погледају, да ми ко пакостан подсмешљиво не рекне: „О, па то си, дакле, ти!“ Сви ће се користити, сви ће уживати у мојим делима, а нико неће знати ко је њихов творац. Моје име остаће тајна. А кад умрем, онда ће се много говорити, и онима које сам ја волела биће мило што сам их волела...

Ко би имао срца да се насмеје тој сујети која је требала тек после смрти да се задовољи? А ко опет не би имао душе, да не посаветује јадно дете да је лудо маштати о успеху пре него што знаш чак и шта ћеш да радиш и каква дела да починиш?

Али моја душа је била затворен цвет: и не по верих својих снова никоме, и нико ме не изведе на прави пут.

Без љубави у детињству, без младе веселости у младости, лишена живота у животу, а жељна га, као и сви гладни, — сирота мала девојка ситила је своју глад маштама, пунила је све празнине сновима и жељом да да у великим делима сав свој живот другима, да би тако добила и за себе живота...

И тако сам ја учила и сањала, и чекала и варала се. А таленат није долазио.

Музика! И само јој је име музика! Тај лажни зрак пао је на мене једне позне, ветровите, јесење вечери, кад сам кроз прозор гледала како се полагано спушта ноћ, као да тихо, неосетно разастире, један по један, своје тамне велове на оголелу, озеблу природу, док је напо-слетку није сасвим заогрнула у страшну, непрозирну црнину. А кроз ту црнину јаукао је ветар. И кад је ноћ тако угушила сутон и угасила и последњу напомену на мртве боје јесење вечери, запалила је и разбацала по небу неколико звезда, као за утеху. И сад су се кроз црнину ноћи назирале црне силуете голог дрвећа. А ветар је урлао своју страшну, злокобну, стихијску песму, песму насилног успављивања. Дебела црна стабла су се повијала, а танко пруже њихових голих грана трзало се, отимало и тежило звездама. И чинило ми се да страшна сила заповеда природи да умре, а она се сад у последњем тренутку, у тренутку издисања, противи. Живи јој се...

И ја осетих силну музику у тој ноћи, и чудно паде она на моју душу. И моја луталица душа дохвати се ње с радошћу, као да је небеску ватру дохватила. Музика, музика! Савладати технику, па онда ову ноћ, фијук ветра, две три звезде у далекој тами, и ову злокобну успаванку, и сву своју душу ставити у њу. О, Боже! А после, после ће већ доћи и песма новог буђења и новог живота...

Авај, преварила сам се! Нико ми отворено не рече да нисам имала талента — док сама то не видех. Док сама то не видех, упропастила сам три године живота. *Осећајши није моћи.*

И не клонух. Веровала сам још у свога Бога.

Пријатно ми је било да прецртавам с поштанских карата акварелом лепе пределе и уживала сам да их посматрам на својим зидовима. Људи који су хтели да важе као зналци, рекоше ми да имам дара за сликарство. Ја, која сам хтела пошто пото да имам каквог дара,

радо хтедох да поверујем Но, чувајући као увек себе, ја не хтедох да поновим стару погрешку. Зато одох као случајно, из радозналости, у сликарску школу. Можда бих поверовала да ћу и ја моћи тако, можда бих чак помислила да је сувише мало моћи тако, да баш тога дана не дође један нов ђак, почетник, самоук и не донесе своју књигу са скицама. Одмах сам видела шта је таленат и да га код мене нема... А ја нисам хтела да измучим из себе рутину; ја сам хтела да нађем свој таленат и себе у њему.

Мој живот с људима био је живог тих људи; мој лични живот био је живот с људима из књига. Литература, поезија! Да није то? А ја лутам!...

И исписах неколико десетина стихова и послах их једном листу. Дабогме, нису били штампани, јер су били смешни, а требало је да буду тужни.

Покушах лирску прозу и видех да сам могла дати неколико истинских звукова живота. Али не преварих себе! Зар је то оно велико за чим сам чезнула? О, не! То је као нацртати кућу или дрво с природе. Ја могу на томе радити ако ми чини задовољство, као што могу лепо исплести чарапе и сашити хаљину кад ми се плете и шије. Ја могу чак и напредовати, али то није *оно жељено*. То није звезда која ће у мрачним ноћима храбрити и водити и давати наде, која ће у ведрим вечерима побудити хиљаде људи да се заносе зрацима и бојама њене удаљене светлости и да се задубе у мисли о њеним чудним путовима, не: то није вечна звезда; то је само свитац, који ће својим летом кроз мајску ноћ зарадовати можда за тренутак какву добру, осетљиву девојку и за тренутак скренути пажњу оних који воле природу, за тренутак.

И тражила сам даље, и почињала и остављала. И лутала и тражила. И не нађох, и морадох да се вратим, да све напустим.

И не спопаде ме очајање због тога највећег разочарења, разочарења у самој себи, и не падох под тим

ударцем, и не убих се, и не разболех се чак. Све је ишло поступно, полагано, као штедећи мене и мој живот, као да је он некоме био драг. Судба моја као да је била доследна себи: ничега силног, ни радости, ни бола.

А у човеку има готово увек довољно подлости да се помири са судбом. Има код многих чак и цинизма: човек се руга пређашњем себи. Ако је био поштен, па скренуо на удобнији пут, он се смеје својој пређашњој глупости и неискуству; ако је имао великих мисли и нада, он се, разочаран, руга својој пређашњој детињској наивности и будаластим фантазијама. То је ругање, можда, лажна, бедна утеха за оним великим што је умрло. Увек један велики губитак и једна мала утеха. И мали човек увек се задовољи том малом утехом. Ја никад нећу постати циник, па ипак и ја сам се помирила са судбином. Та и ја сам обичан мали човек. Моји силни неуспеси убедили су ме у то.

Ја сам почела да резонујем. И моја мала, здрава памет била ми је утеха за изгубљеним, болесним великим сновима. Питала сам се: колико бих ја користила људима да сам баш и имала каквог дара? Десет година и више учити и развијати се, па да можеш свирати Бетовена тако да се оних пет најмузикалнијих људи не намрште и да њих тридесет уживају за по сата? Или, можда, за тих десет година успети толико, да компоујеш какву песму, насликаш слику или напишеш какву књигу, за које ће њих десеторо, петнаесторо рећи да су лепе, више њих да не ваљају, а остали се неће ни обазрети. Ето, то значи, кад се паметно схвати, имати талента. А зар сам ја то онако страсно желела? Не. Па шта сам ја то онда тражила? Можда генија? Јадна будала! И сажалјиво смејала сам се себи — незадовољној пређашњом фантастичном собом, незадовољној и садашњом паметном собом.

А требало је од нечега живети, трошити се на нешто. Узех оно што ми је још остало: вратих се међу људе, да живим њиним животом. И заволех људе, и њи-

хове болове, и њихове радости. И умедох да оправдам њихове мане. И нађох свој таленат. Нађох кад сам већ одавно била престала да га тражим по плавој пустињи ведрога неба, у хуци ветра, у ноћи и звездама, кад сам престала да га иштем од сунца и облака, од цвећа и птица, од лепог хладног снега и од чудних, тајанствених магла, нађох га кад сам престала да га тражим изван живота и изван људи, нађох га у себи самој, у својој љубави.

Није то био таленат који ће ме за дуга времена прославити великим делима. Напротив: моја мала дела брзо су се заборављала. Али у тренутцима кад сам их чинила, била су корисна и од вредности. О, ја мислим да заиста није мала ствар утрти коју сузу, смањити који јецај и посаветовати шта ће да чини оног који то сам не зна. Ето, у томе је био мој дар. И ја сам га имала одавно, али нисам умела да га пронађем, нисам хтела да га пронађем, јер ми се чинио сувише мали. Он је заиста мали, као дар учитељице или болничарке, али ја сам га сад поздрављала, истина без страсног одушевљења, без екстазе, с мирном радошћу и спокојном захвалношћу, спокојном, јер зна да ће се одужити.

Не знам како су људи осетили мој таленат. Тек они су долазили к мени кад год им је било тешко, и одлазили кад су се утешили, и сасвим ме заборављали кад су понова бивали срећни. Ја им нисам замерала; знала сам да ћу своје увек добити и да ми бола никад неће недостајати. Једни су одлазили срећни, други су долазили мени. Ја нисам умела да будем срећна са срећнима; умела сам да патим с несрећнима. Што сам имала, то сам давала. И кад би ко утешен отишао од мене, да ме заборави, и ја сам, спокојна што сам пребринула једну бригу о човеку, полагаано заборављала поред других њега и заборавила бих сасвим да га случај није често опет враћао мени.

Другарице су ми долазиле да плачу у моме загрљају, стезале ми руке и исповедале своје јаде. Ја сам

осећала како бледим и дршћем, како плачем и како њихов јад одјекује у мојој души. И не знам како сам их тешила, само знам да сам успевала да их утешим.

Кад би ми која од њих, гушећи се, саопштила какву своју изненадну несрећу, ја бих добила узнемирење срца и осетила страх и сву тежину те несреће, као да је моја рођена. А чудна човекова природа увек би се унеколико утешила кад види да још неко пати тај исти јад. И моја слаба речитост сигурно није била узрок успеху, већ моја искрена, велика осетљивост. Тако сам ја, патећи, смањивала патњу.

И тако сам стекла много пријатеља. Не, погреших: стекла сам много познаника којима је било доста да им ја будем пријатељ а којима ни на памет није падало да и они мени буду пријатељи. Но и шта бих с толиким пријатељима? Ипак било је доста оних који су ме заиста волели; и била је једна која је познавала цело моје срце и сву празнину моје душе — и то називала богатством.

Како су људи чудни и како на различите начине исказују своје болове! Једни се претварају да пате више него што пате; други се претварају да пате мање него што пате. Једни траже сажалење; други хоће да избегну сажалење. Јаки и слаби. Али никога није вређало да га ја сажалевам, јер то није ни било сажалење већ заједничка патња.

Један даровит младић долазио је к мени као пријатељ и чинио ми велику пријатност саопштавајући ми своје врло оригиналне погледе на свет и живот, али он је стрепео и чекао кад ћу ја што споменути о својој рођаци, коју је он волео толико да јој није смео показати, да је не би ожалостио ако она, као што му се чинило, њега не воли. Како сам деликатно морала да му дам на знање да ћу видети да ли ће смети да се нада. Ни његову осетљивост да не увредим, ни њу, заиста достојну, ни за мрвицу да не смањим према његовим маштама, ни себе, његовог пријатеља, да не оштетим у ономе што сам у његовим очима имала. Никад

нисам заборављала себе: свесно или несвесно ја сам увек понешто добијала за себе и уживала у томе. То је, ваљда, оно уметничко уживање у себи.

А ја сам заиста имала дара да се одазовем на исти начин којим ми се обраћају, да одговорим исто онако како питају: ако отворено, отворено; ако дршћући наговештавају, дршћући сам наговештавала; ако ћутањем и погледима, ћутањем и погледима. И никад није било лажи, ни претварања у таквим случајевима. Само је умора бивало почешће.

Прилази ми на Калемегдану модерно девојче од петнаест година и жали се на своје родитеље. „Тако су страшно назадни — говори ми — да ми дође да бежим од куће. Ја волим једнога човека, а они кажу да је он лакомислен, а ја да сам будала и забрањују ми да га примам у њиховој кући. Спутавалу ми слободу, одричу ми способност да мислим и да осећам. Не даду ми да волим отворено. Е, па добро, ја ћу га онда за инат пољубити на Калемегдану. Па баш и да је заиста рђав, шта се њих тиче кад га ја волим? Ви не можете замислити, госпођице, како је мој живот у кући страшан. Ако тако потраје, може ми поцрнети пред очима, а онда — ја не одговарам за себе“. И она би, не саслушавши добро моје савете, одлазила, да се смеје с другарицама, а ја сам остајала да бринем о њој, као да сам сад већ ја одговорна за њу и за све њене поступке.

Једна моја другарица несрећно се удала, другој болесно дете; једна стидљива девојка, без мајке, не сме да каже оцу да воли другога, док је он саветује да се уда за једног просиоца; једна студенткиња воли једног колегу који је равнодушан; један воли туђу жену, један глумицу; једну преварио вереник, другу вара муж; један запао у блато, па, кад је хтело да га угуши, освестио се и зажелио да се очисти. И тако даље.

И сви су долазили к мени и отворено ми се исповедали. Нико није крио својих погрешака, нико није лагао — можда што се нико није бојао прекора, што су

сви знали да ће им бити опроштено; јер ја нимало нисам строга.

И, као да сам свима била старија сестра или нека млада мајка, слушала сам, саветовала, тешила или плакала с њима. Ја сам понекад чак сама прилазила онима који су се устручавали да ми приђу. И они се никад нису покајали што су били искрени према мени. Ничију тајну никад нисам изневерила.

Нико није примећавао мој таленат као таленат. Сваки је мислио да сам добра више него што заиста јесам, и сваки је мислио да сам њему пријатељица. И ништа више. То је мени било пријатно. И, осмехујући се, ја сам себи говорила да се моја стара жеља из младих дана остварује у маломе, и да ће се, кад умрем, заиста искупити доста света и говорити о мојој вредности. Увек сујета — мала или велика.

Али чудновато: изгледало је да су се сви ти људи што су ми прилазили бринули за себе, а само ја да сам се бринула за друге. Али то није тачно: и ја сам се бринула за себе. Јер кад год ми се учинило да сам негде могла помоћи, а ја сам се начинила невештом, да попустим лењости или умору, увек сам после то платила кајањем. Чинило ми се да сам учинила грех, као доктор кога су позвали болеснику а он отишао своје пријатељу на весеље.

Интересовала сам се за друге, али сам се највише увек интересовала за себе. И питала сам се хиљаду пута: какво сам ја то чудовиште, да у себи немам себе, нити чега свога? Зар сам индивидуа без индивидуалности? Зар је моја душа пустиња? Чинило ми се да није. Али онда зашто у њој, као одјек, одјекују туђи јади? Зато што немам својих. А зашто их немам? Та ја сам се толико пута осећала јачом од других. Шта је природа хтела од мене да начини? Шта сам ја начинила од своје природе? Ко сам ја? Шта сам ја?

Само један одговор био је истинит: — болничарка. Болничарка! Она је јача од својих болесника док бо-

лују. Али кад оздраве, сваки поново појури за својим животом, а она остаје и даље у болници, да гледа друге који долазе. И нема своје куће, ни својих празника, ни личног живота.

Мој брат.. Чудновато да га досад још нисам споменула! Брат ми је све што ми је од мојих рођених остало. Али он није моја кућа, његови празници нису моји празници; његова кућа је снајина, његов живот је снајин живот. Ја сам и њему болничарка и сестра. Нисмо заједно расли, нисмо довољно слични. Он је слабији од мене. Он је срећнији од мене. Није много. А ја бих хтела да је много јак и много срећан, мој брат. А код њега јачина искључује срећу. Код њега има личнога: и среће и болова. Зато он не види живот јасно као ја: срећа заслепљује, а болови помрачавају поглед. Он је срећан кад је слаб. А ја му помажем да буде слаб. О, не мислите да ми то није тешко. Морам, да би живот био могућан.

Он је волео романтично, сањалачки, правећи од девојке божанство, па ипак је био слаб да се одрекне стварног живота и среће кад се разочарао. Страховито је очајавао кад му се она коју је волео верила с другим. Колско очајања тада, колико заједничких суза! Колико утехе и олакшања од мене! И колико захвалности од њега мени и од мене моме болничарском дару!

А кад се неким чудним случајем све преокренуло; кад је вереник одрекао девојци што није имала довољно новаца, и кад је брат одјурио да је проси без иједне паре и био радосно примљен, онда ми је задихано испричао свој успех и, кад је видео на моме лицу своју радост, журно ме пољубио и одјурио опет њој.

И та жена сад је његова срећа и бол. Срећа у вери, бол у сумњи. Она је хладна, поносите и лепа — и јака. Он је слаб и бескрајно нежан. У ње има довољно страсти, јер је здрава, а нема душевне преданости и заноса, јер није дубока. А њему треба обоје. Он осећа, али не разуме; неће да разуме; не сме да разуме. Понекад је

суморан, замишљен, нервозан, као да му прети страшна опасност. Сумња, лута. Па се опет враћа њој и — просија од среће. Ја му увек помажем да се што пре врати њој, јер не могу да поднесем његов бол.

Ја нисам љубоморна на снају; она мени ништа не отима; она му је само жена, а ја сам му и сестра, и пријатељ, и болничарка. Ни она на мене није љубоморна: она зна да он њу много више воли, него мене. Ја се нисам тешила тиме што га ја волим више него она; мене је то увек болело. Али треба да сам правична: и она њега воли колико год себичност може волети онога ко јој двори и обожава је. Иначе је она сасвим природна, поштена, добра домаћица и врло добра мати. Само је прозаична, што уосталом није њена лична кривица, као што није ни мога брата кривица што је фантаст и сањало.

Она је према мени сасвим равнодушна и умерено љубазна; мене је жао што не могу да је волим. Не могу никако да јој опростим што није дала велику истинску срећу моме брату. За ту своју неправичност ја јој се одужујем тиме што пред братом увек истичем њене добре особине, које заиста постоје, онда кад он осети недостатак оних којих она нема.

Ето једног живота у коме има и среће... Мој брат...

*

Једног зимског дана скупило се нас неколико девојака код једне другарице, која станује на Западном Врачару. И док је напољу падао задоцнели први крупан снег и суморан предео претварао у нежну божићну бајку, дотле смо ми, веселе због промене напољу, седеле у топлој соби и ћаскале — разговарале и оговарале.

Напољу је падао снег, а у соби су пљуштале досетке доховите Ане Н. и звонио је смех осталих. Ана је представљала једну ружну другарицу, која се заљубила у једног великог господина. Ванредно занимљиво и верно је подражавала њен крупан, мушки глас, избуљене очи, покрете, њено уздисање и наметање њему. Има дара за

глумицу, та Ана! И ја бих уживала у њеној игри, да се однекуд, из дубине рођеног бића, одједном не сажалих на ту девојку коју су оговарали што је ружна.

— Замислите само њен дугачки нос — хтеде Ана да продужи и подиже у вис свој мали правилан носић, али је ја прекидох

— А зашто — рекох — ти одричеш ружнима право на лепа осећања? Господин је симпатичан, образован и леп. Зашто да јој се не допадне? Зар она, ако је ружна, не сме имати укуса за лепо? То је неправда и од природе и од људи. Природа је није начинила лепом да се другима допадне, а људи јој забрањују да се њој допадне оно што је код других лепо. Зар ако се ја сутра којом несрећом заљубим у кога, ви ћете ме стога што сам ружна исмевати и представљати? То је неправда, двострука неправда. Хајде, разумем природу, она је несвесна, али ви..?

Ја сам говорила врло спокојно, готово хладно, без и мало огорчења, али осетљива Ана, која је јака само кад јој се пљеска, поверова да ме је врло увредила и поче да брза:

— Али, Лепа, ти ниси тако ружна. (Њој се однекуд свиђало да ме зове Лепом.) Не, не кажем да си лепа, ниси, — не мршти се и не мисли да хоћу сад да ти подвалим, пошто сам те увредила, — али ти не штрчиш, ти не вређаш, ти ниси смешна. Ја, ја... Како да ти кажем...?

И она се збуни и ућута и погледа унаоколо узнемирено, као глумац који је мислио да одлично зна улогу а овамо шаптач га омео и говори му сасвим десето.

— Да, да она има право — умеша се њена најбоља другарица, да спасе ситуацију. — Ти ниси лепа, као што и сама кажеш, и некако си незграпна, ћошката, сплетена... помало, али то не пада тако у очи. Не, којешта, ти си сасвим нешто друго. А она је ружна и њена ружноћа вређа и сама по себи и још више тиме што се она понаша као да је лепотица на коју није обраћена довољна пажња. Ко би јој замерио што се заљубила да она није тако јединствено смешна? Она се заљубила, а

хтела би да докаже да се он у њу заљубио. Кад ругоба није скромна, онда сасвим имамо права да је исмевамо. Ти и она? Којешта! Ти си толико скромна, да те човек просто и не примећује у друштву. Ту си, а не падаш никоме у очи, не види те човек, као што не види на пример... на пример... — она се обазре по соби — ево, ову кутију с дрвима. Ето она стоји ту и отправља користан посао, а нико је не примећује.

— Док не озебе... — додаде домаћица, осмехујући се, и подиже капак с кутије, да метне у ватру које дрво.

Ето, све је то ништа: један обичан разговор, без важности и оригиналности. Па зашто је све то мене тада заболело? И зашто сам сакрила од њих да ме је заболело? Оне ме нису увредиле, оне су казале истину. Е, па баш зато ме је и заболело што је заиста све тако. А претварала сам се равнодушном што сам неискрена, што сам се стидела да признам да ме боли оно што код мене без моје кривице не ваља. Ја сам знала да сам ружна и желела сам да ме не примећавају, да бар толико ублажим ружноћу. И сад ме је ипак то болело.

А некад сам била спокојна што сам ружна. Некад је прошло. И ја сам се променила. Тражећи по уметностима свој дар, ја сам разбудила у себи једну велику љубав — љубав за лепотом. Ње је било у мени још у детињству, али ја сам је угушила у раној младости, онда кад ми се учинило да сам схватила живот, да сам видела и његово наличје и кад сам почела први пут да се противим нечему непознатом, али силном.

(Наставиће се.)

Л. МИХАЈЛОВИЋ.

НУМА РУМЕСТАН.

(17)

Х

СЕВЕР И ЈУГ.

Розалија, на против, није пропуштала ниједну недељу, и долазила је рано по подне, срећна што ће у родитељској кући оживети своју љубав за породичним животом, које је била тако жељна на своме званичном положају. Како је Г-ђа Ле Кеноа у то доба још била на вечерњи, а Хортензија такође у цркви, с мајком, или на каквом концерту, са својим друштвом, Розалија је била сигурна да ће затећи оца у његовој библиотеци, једној дугачкој соби чије су зидове од дна до врха испуњавале књиге, — самог, са његовим немим пријатељима, тим повереницима његовога духа, који, једини, нису никад зледили његов бол. Председник није читао седећи; он је прегледао редом низове књига, заустављао се код каквог лепог повеза, и, стојећи, читао неопажено по читав час, заборављајући на време и умор. Он би се благо осмехнуо угледавши своју старију кћер. Пошто би измењали неколико речи, — јер ни једно ни друго нису били говорљиви, — она би такође почела прегледати своје омиљене писце, бирајући и прелиставајући поред њега, при слабој светлости која је долазила из једнога великог дворишта, где су падали удари вечерњег звона са оближње цркве, одјекујући потмуло кроз празничну тишину трговачких квартова.

Он би јој понекад пружио какву полуотворену књигу:

— Прочитај ово, — показујући ред прстом; и пошто би она прочитала:

— Лепо, је ли?

За ову младу жену, којој је живот нудио сав сјај и раскош што може дати, није било већег задовољства од овога часа проведеног поред свога старог, тужног оца, за кога су је, поред њене велике детиње љубави, везивале и друге, чисто духовне, присне везе.

Она је од њега била наследила свој отворени, искрени дух, оно осећање правде које јој је давало толико снаге, и свој уметнички укус, своју љубав за сликарство и поезију; јер код Ле Кеноа постојано прелиставање законика није било окорело човека. И мајку је Розалија волела и поштовала, али не без извесног унутрашњег негодовања против њене посве просте, мекушне природе, скрушене у својој сопственој кући, и коју је туга, која уздиже извесне душе, била обрвала до земље, до најобичнијих женских слабости: затуцане побожности и ситних домаћих брига. И ако млађа од свога мужа, она је изгледала старија, због својих старачких разговора; ожалошћена и постарела, она је у њима тражила какав топли кут у своме сећању, своје успомене из детињства, проведеног на једном сунчаном пољском добру на Југу. Али је више свега била предана цркви, и од синовље смрти она је ишла увек тамо, да успава свој бол у свежем полумраку, у свечаној тишини високих сводова, као у каквом мирном манастиру, кроз чија тешка, испуњена врата не продире животна врева, са оном саможивом и плашљивом побожношћу бића која у очајању клече пред наслоном за молитву, заборављајући све бриге и дужности.

Розалија, већ одрасла девојка кад их је несрећа задесила, била је изненађена видећи како је њени родитељи различно подносе: мати, одричући се свега, плачући, погружена у вери; отац, тражећи снаге у испуњавању дужности; и њена већа наклоност према оцу потицала је из избора њенога духа. Брак, заједнички

живот са свима претераностима, лажима и лудоријама њенога јужњака, доприносили су да јој ова мирна библиотека изгледа још слађе уточиште, кут у коме је за час заборављала на велелепни стан у министарству, званичан и студен.

Усред мирнога разговора, чуо би се шум врата, шуштање свиле; Хортензија се враћала.

— Ах, знала сам да ћу те ту наћи.

Она није марила да чита. Чак су јој и романи били досадни, никад довољно романтични за њену необуздану уобразиљу. Пошто би пет минута нестрпљиво обиграла, не скидајући шешир:

— Ала ове књижурине имају плеснив задах... Зар не осећаш, Розалија?... Та, хајде мало са мном... Достаси била с оцем. Сад је на мене ред.

И она је одводила у своју собу, њихову собу, јер је и Розалија у њој живела до двадесете године.

Ту би она опет видела, за време једног часа пријатног ћаскања, све предмете који су некад били тако срасли с њом: свој кревет са завесама од кретона, свој сточић за писање, поличицу, орман с књигама, у коме је све подсећало на њено детињство: наслови књига, многе безначајне, с љубављу сачуване ситнице. Налазила би саму себе у свима кутовима ове девојачке собе, која је сада била кокетнија и раскошнија него кад је она у њој становала: на поду ћилим, о таваници ноћна лампа у облику цветне крунице, и на сваком кораку мали, лаки сточићи за шивење и писање. Више отмености, мање реда: два-три започета рада на наслонима од столица, сточић за писање отворен, и хартија с монограмом разбацана по соби; све би се разлетело чим се врата отворе.

— То је ветар, говорила је Хортензија смејући се; он зна да га ја волим; мора да је долазио да ме потражи.

— Мора да је прозор остао отворен, одговарала је мирно Розалија... Како можеш живети у овом нереду?... Ја нисам у стању да мислим кад није све на своме месту.

И она би устајала да исправи какву искривљену слику на зиду, која је сметала њеном оку, јер је њен поглед видео све јасно као и њен дух.

— Код мене је, опет, сасвим обратно: то ме одушевљава... Изгледа ми као да сам на путу.

Ова разлика у природама била је изражена и на лицу обеју сестара. Разалија је имала правилне, сасвим чисте црте, и мирне очи, чија се боја мењала као талас који извире из дубине; Хортензија, неправилне црте, изразите и пуне духа, и тамну боју коже, какву имају Креолке. То су били Север и Југ њиховога оца и мајке, две сасвим различите природе које су се сјединиле не могући се стопити уједно, и од којих је свака продужавала своју расу. И то у пркос заједничког живота и истоветног васпитања у једном великом заводу, где је Хортензија, код истих наставника, неколико година доцније, прошла кроз ону исту школску традицију која је од њене сестре створила озбиљну жену, пажљиву и увек прибрану, удубљену у сваки свој рад, а која је њу оставила са онако исто немирном, занесењачком маштом као и пре, ветрогоњастог, увек узрујаног духа.

Понекад, видећи је тако узрујану, Розалија је узвикивала :

— Ја сам ипак срећна... Ја немам маште.

— А ја опет имам само то! одговарала је Хортензија.

И она би подсећала своју сестру како на часовима Господина Бодуи, који им је предавао стилско вежбање и развијање мисли, — на његовим „часовима маште“, како их је он високопарно називао, — она, Розалија, није показивала никаквог успеха, јер је сваку мисао исказивала у неколико кратких речи, док је она, Хортензија, од оволишне мисли могла да испуни читаву свеску.

— То је једина награда коју сам ја икад добила, награда за машту.

Оне су се, поред свега, нежно слагале, и волеле оном љубављу између старије и млађе сестре, која под-

сећа на љубав између мајке и кћери. Розалија је свуда водила са собом: на игранке, код својих другарица, по великим трговинама, у којима Парижанке префињују свој укус. Чак и после њиховог изласка из завода, она је остала њена мала мајка. И сада, била јој је брига да је уда, да јој нађе мирног и поузданог друга, који је био неопходан овој лудој главици, снажну мишицу која би држала у равнотежи њен узрујани дух. Межан је био створен за то; али Хортензија, која се спочетка није опирала, показа одједном очевидну антипатију. Оне поведоше разговор о томе сутрадан по оној забави у министарству на којој је Розалија била приметила узбуђење и забуну код своје сестре.

— О, он је добар, ја га веома волим, говорила је Хортензија. То је поуздан пријатељ, један од оних које би човек желео имати уза се целог живота... Али то није муж за мене.

— Зашто?

— Ти ћеш ми се подсмевати... Он не говори довољно мојој машти, ето зашто!... Брак са њим, то ми личи на грађанску, четвртасту кућу у дну једне стазе, праве као стрела. А ти знаш да ја волим сасвим нешто друго: непредвиђено, изненађења...

— Па кога онда? Г. де Лапару?...

— Хвала лепо! Тај би више волео свога кројача него мене.

— Г. де Рошмора?

— Примерног пискарала... Ја која не могу да видим хартију очима!

И кад узнемирена Розалија поче наваљивати на њу питањима, девојци изби лака румен на бледим образима, као пламен од запаљене сламе:

— Ја бих желела, рече она, ја бих желела...

Затим, одједном, настави шаљиво, промененим гласом:

— Ја бих желела да се удам за Бомпара; да, Бомпар, то је муж кога ја сањам... Тај бар има маште, и уме да растера досаду.

Она се диже и поче ићи по соби, мало погнута при ходу, због чега је изгледала још већа него што је била... Бомпара добро не познају, говорила је она. Колико има поноса и достојанства у његовом животу, и како је он логичан поред свих својих лудорија!

— Нума је хтео да му да један положај поред себе; али он је одбио. Он је више волео да живи од својих привиђења. Па ипак се Југу пребацује да је практичан и грамзив... Ево једнога који утерује у лаж ту бајку... Замисли само! — он ми је то причао ту скоро, на забави, — сад се бави извођењем нојевих јаја... Направио је вештачку квочку. Сигуран је да ће зарадити милионе... Он је срећнији него да их већ има... Тај човек је вечити чаробник! Нека ми даду Бомпара, ја хоћу само Бомпара.

„Видим већ, данас ништа нећу дознати“, мислила је старија сестра, слутећи неко дубоко осећање иза ових шала.

Једне недеље, Розалија улазећи затече у предсобљу Г-ђу Ле Кеноа, која јој рече тајанственим гласом:

— Има једна госпођа у салону... једна дама с Југа.

— Тетка Портал?

— Видећеш...

То није била Г-ђа Портал, него једна гиздава Провансалка, која се поклониле неспретно, и прсну у смех.

— Хортензија!

Са сукњом преко ципела без потпетица, са набораном марамом од тула преко груди, тако да је изгледала пунија, са извученом, таласавом косом око лица, коју је држала мала капа, украшена једном кадифеном траком са извезеним лептирима, — Хортензија је сасвим личила на сељанчице које се недељом шепуре на тргу у Арлу, или шеткају две по две, оборених очију, по трему манастира Св. Трофима између малих стубова, чија се резбарија тако лепо слаже са тамном бојом ових сараценских лица, која подсећају на иконе од слонове кости кад их усред дана обасјава треперава светлост свеће.

— Зар није лепа! узвикну мајка, очарана овим живим оличењем свога завичаја и своје младости. Розалија на против уздрхта од неке потајне туге, као да јој је ова ношња отимала сестру, и одводила је негде далеко, далеко.

— Каква је то шала!... То ти стоји добро, али мени се још више допадаш као Парижанка... А ко те је тако лепо наместио?

— Одиберта Валмажур. Сад је баш отишла одавде.

— Она долази врло често, рече Розалија улазећи у њихову собу да скине шешир; какво пријатељство!... Још мало па ћу бити љубоморна.

Хортензија се правдала, мало збуњена. То чини задовољство мајци, да види ову јужњачку капицу у кући.

— Зар не, мама? довикну јој она чак у другу собу... А после, та сирота девојка осећа се тако страна у Паризу, и тако је занимљива са њеном слепом вером у даровитост свога брата.

— О, даровитост..., примети старија сестра машући главом.

— Сасвим! Видела си ономад код вас, какав успех... и свуда, то исто...

И кад Розалија одговори да успехе те врсте не треба прецењивати, јер они потичу из пажње, такта и ћуди отменог света, Хортензија додаде:

— Свеједно, он је сад у Опери.

Кадифена трака око мале капе тресла се пркосно, као да је одиста покривала једну од оних узрујаних глава чији она горди профил краси тамо на Југу... У осталом, ови Валмажури нису обични сељаци, него последњи изданци једне пострадале племићске породице!...

Розалија, која је стајала пред великим огледалом, окрену се нагло, смејући се:

— Шта! Ти верујеш у ту бајку?

— Сасвим. Они воде порекло непосредно од кнежева де Бо... Документа су ту, као и грб над вратима њихове сеоске куће. Оног дана кад затраже...

Розалија уздрхта. Иза сеоског свирача у фрулу, крио се, дакле, кнез. Са њеном „наградом за машту“, то је могло бити опасно.

— Нема у томе ни труни истине, — и она се сада није више смејала; — има у околини Апса десетак породица са тим тобож кнежевским именом. Они који су ти тврдили што друго, слагали су, из таштине, из...

— Па то каже Нума, твој муж... Ономад у министарству, он је наводио све могуће појединости.

— О, код њега, сама знаш... Треба свести на праву меру, као што то он каже.

Хортензија даље није слушала. Била се вратила у салон, и седећи за клавиром она запева пуним гласом:

Mount' as passa ta matinado,
Morbiedi, Marioun?...

Била је то једна стара провансалска народна песма, озбиљна, као црквене мелодије, коју је научила од Нуме, он се увесељавао слушајући свастику како је пева својим париским гласоударом, који је једва наглашавао јужњачки изговор, и подсећао на талијански кад га изговара каква Енглескиња.

- Где си цело јутро провела, до врага, Марпоне?
- Ишла сам на извор за воду, забога, драгане.
- Ко је с тобом говорио, до врага, Марпоне?
- Једна моја другарица, забога, драгане.
- Жене не носе чакшире, до врага, Марпоне.
- То је она засукала сукњу, забога, драгане.
- Жене не носе мач о бедру, до врага, Марпоне.
- То је висила њена преслица, забога, драгане.
- Жене немају бркове, до врага, Марпоне.
- То је она јела дудиње, забога, драгане.
- У мају нема дудиња, до врага, Марпоне.
- То је била јесења грана, забога, драгане.
- Иди их набери у тањир, до врага, Марпоне.
- Тичице су их све позобале, забога, драгане.
- Марпоне!... одрубљу ти главу, до врага, Марпоне..
- А шта ћеш чинити с телом, забога, драгане?
- Вацну га кроз прозор, до врага, Марпоне,
На гозбу псима и мачкама...

Она застаде, и узвикну, са покретом руке и нагласком као Нума кад се одушеви:

— Но, чујете ли, децо, ово је лепо као Шекспир!...

— Да, лепа слика нарави, рече Розалија прилазећи ближе... Муж суров и грубијан, жена лукава и лажљива... прави јужњачки брак.

— О! кћери... рече Г-ђа Ле Кеноа гласом нежнога прекора, гласом старих препирки које су већ прешле у навику. Столичница пред клавиром обрну се нагло око завртња, и пред Розалијом се појави капица расрђене Провансалке:

— То је и сувише... Шта ти је скривио тај Југ?... Ја га обожавам. Нисам га пре познавала, али пут на коме сам била с вама открио ми је мој прави завичај... Мада сам крштена у цркви Св. Павла, ја сам отуда, с Малог Трга у Апсу... Слушај, мама, једнога лепог дана ми ћемо напустити ове хладне северце, и отићи да станујемо на нашем лепом Југу, где се пева, где се игра, где дува ветар и греје сунце, на чаробном Југу, који даје драж животу... *Тамо бих хтела провесити век.*¹

Њене окретне руке падоше опет на клавир, и њен сан се развеја у збрци звонких акорда.

„И ниједне речи о добошу, мислила је Розалија; то је озбиљно!“

Још озбиљније него што је она мислила.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

¹ Стих из Гетеове *Миџон*.

Н А Д А Њ Е.

Ја знам да не ваља живот који водим,
Живот млак, без смисла и у чудном кругу
Људѝ које не знам, — нити жеље њине
Још могу да схватим. Али ипак сине
На том бедном путу, којим силом бродим,
Један светли зрачак и кô јасну дугу

Ја угледам опет младалачке снове,
Недирнуте, чисте кô девојка чедна,
Где устају опет, кô Лазар, из гроба,
Носећи ми собом дах минулог доба.
И осећам тада да ме себи зове
Један нови живот, златна светлост једна.

И трзам се тада подмлађен и ведар
Са старинском вером у будућност бољу, —
Осетим да јаче крв заструји врућа
И затрепти душа од силна прегнућа:
Да пркоси бури кô ливански кедар
И да махом снажним туђу крха вољу...

О светли тренутци, ја вас жељкам често
У овоме низу гнилих, мртвих дана, —
Тада увек млада походи ме жена:
Вером страсном светле оба ока њена,
И ту где је подлост свој подигла престо
Слази Она блага да крв спере с рана.

Милутин Јовановић.

ОДЛУЧНО ВЕЧЕ.

И немах суза већ... Кроз голо грање
јесењи ветар фијукаше тужно;
у касно вече, језиво и ружно,
чуло се с мора мукло ударање.

Гроза и јад на образима свѐлим
оживили су тад у срцу ледном,
и обзрех се да још видим једном
то пусто место, сведок сузам' врелим,
да речем свему збогом. Муклом јѐком
одбијаху са сивог торња сати.
О како беху тада чудновати!
Кѐ стару причу да причаху неком.

У гласу беше одјек нада, суза;
полета лудих узбуђене душе;
суза без смисла, нада што се руше...
Да, прича првог миловања Муза.

А старе брезе кѐ да уздисаху:
„Са огњишта старинског, дете смело,
што гони тебе кѐ то лишће свело
са бесним ветром у дигнутом праху?“

Ал' ја сам гледѐ оштро у ноћ црну
и, стискајући срце пуно јада,
мирих се с судбом... Па лагано тада
упутих се по ветру и по трну.

Рикард Николић.

GLORIA VICTIS.

Исусе, крст твој увреда је за многа вешала — на којима су други, велики колико и ти, умрли очајно. — И ко би могао избројати незнане мученике, — чију је сталност бешчасна смрт казнила?

Многи други су страдали, Спасиоче рода људског, — за безумни сан бесмртних ствари! — Али где су, Исусе, њихове вере? — Која уста целивала су њихове стопе на њихову путу?

И они су, као и ти, носили снове у својој глави — снове које је заборав у својим валима беспоштедно подавио. — Бродолом без сведока! Они су мртви, и по два пута мртви! — Небо није дало грома њиховим бурама.

Смрт твоја била је слатка, са бескрајним чарима: — на грудима пријатеља ти си испио последњу чашу, — а Магдалена у сузама блажила је твоју Голготу — као некада Венера смртне остатке Адонисове.

Али ви, мрачни мученици заборављених дела, — само вуци су дошли под ваша вешала, — и само ветрови испили су кржаве росе које су у ропцу избијале на вашим презреним челима.

АРМАН СИЛВЕСТР.

(С француског превео Л. Ж.).

„ЗАНИМЉИВИ ЉУДИ“.¹

Међу Ваљевцима из свих крајева истиче се по свима спољним особинама један обичан ред људи који се између себе зове *занимљиви људи*. Ретки су испитивачи који ће моћи и умети запазити ове људе; они се не виде и не истичу изван обичне средине; они раде и стварају и зато се овлашним посматрачима чине као најобичнији људи. Као послени људи немају времена за кретање и истицање на она места која би била за углед или препоруку; њих тек препоручује и истиче село, а оно их препоручује тиме што су му углед у пословању, моралу и карактеру. Сељаци су им дали ова имена, они их уздижу и хвале, они их износе као своје обрасце и представљају странцима као нешто најбоље што имају у својој средини. Још сељаци мисле да њихови *занимљиви људи* за све своје добре одлике и особине јединствено имају да захвале својим селима. По његовом мишљењу *занимљиви људи* само су такви у свом селу, на свом огњишту и међу својима, иначе чим би се удаљили престали би бити оно што су.

Ваљевци зову *занимљивим људима* све оне необично послене људе, који раде и стварају и тиме служе као углед селу, засеоку или ценату. Ови људи су неуморни у послу, раде стално и непрекидно и с јасно процењеним планом. При раду не пропуштају ни нај-

¹ Психичка студија, одломак из веће студије о душевним особинама народа из ваљевског краја.

мање ситнице; пазе да су и млађи, и све што је њихово, у сталном послу; у пословима су особити вештаци и први признаоци сваке новине која би била на олакшицу и брже савлађивање послова. У пословима их не препоручују прегаоштво, вредноћа и издржљивост колико у свако доба одлично постигнути резултати. Поред тога што су им послови израђени први и на време, они су још и у естетичком и техничком погледу најбоље каквоће. На њихове послове и сељак и странац пружа прстом, као на нешто што се истиче као најлепше. Треба проћи кроз ливаде, њиве ових људи, треба им видети стоку, кућу и зграде, све је боље него у другога.

Занимљиви људи стварају, а то им је најистакнутија особина. Сви они имају духа, стварачке моћи и иницијативе. За све своје послове имају одушевљења и нарочити циљ. Да своје планове и намере изведу и остваре, служе се свима познатим средствима, уводе и нова и стварају савршенија и за човека подеснија средства. Не само себе, него и сваког свога млађег, не покрећу просто и механички на посао, него чисто уче и систематски упућују, па им зато и послови испадају као најсавршенији. Код оваквих људи, ако би се постигао успех на једном пољу, не застаје се, успеси и постигнути резултати не износе се на велика звона, већ се иде даље, предузимају се све нова и нова средства и изналазе нови путеви, не би ли се постигао постављени циљ. Ово стално усавршавање доводи ове људе до великог моралног богатства, а стално пословање и до великог материјалног богатства. Овакви људи не знају шта су то материјалне оскудице, почем њихове послене руке не знају за одмор и узалудно грађење времена. Чегга се год лате у животу, при оваквим особинама, одлично им испада за руком.

Код *занимљивих људи* доколица и беспосличење су највећи пороци. Како су сами увек у послу, тако васпитавају и своју рођену децу. Њихово прегаоштво и особита предузимљивост њихове млађе никад не доводи до

искушења да их не слушају. Код млађих оваквих људи је беспримерна слога и права братска љубав; они су душа њихова, идеал њихов; од њих се без великих јада не одвајају и тиме само чине јачу и богатију кућу. Ако би *занимљиви људи* били старешине задруга, они су више задругини, више вољу кућу и своје газдинство него ма какву своју личну угодност. Задружне куће оваквих људи ретко кад да се поделе за њихова живота, ма да би им куће биле пуне свега и свачега, и ма да би и по броју чељади биле зреле за деобу.

На састанцима, саборима и вашарима *занимљиви људи* не виде се и не истичу. Они не воле да се у њиховом присуству говори о њима, нерадо слушају да се хвале. На похвале њиховог добра, карактера или ма чега другог, стидљиво, кратко и сметено одговарају и бране се. „Има се, хвала Богу. Али није баш ни све тако. Колико је Бог дао, постигло се нешто“, оваквим речима се обично бране од разних приговора са стране. Кад их сељаци величају и хвале, при чему увек има много којечег и придодатога, па кад је у њиховом присуству, овакви људи стално се мењају и црвене и радије би чули грдње него овакве похвале. За њих су овакве ствари ситнице, пред њима стоје какви прешнији послови. Ни о селу, ни о општини не мисле друкчије него као о својој кући. Сваки сеоски и општински посао извршују с пуно воље и предузимљивости, те они једино и раде за село и општину. Само су они кадри извршити ма какву тежу сеоску или општинску работу, а да нико не противуречи ни противстаје, на њих се не виче и код њих се не зна за нерад и непоштење при извршивању оваквих задатака. У толикој мери су чистих руку, честитих погледа и часних побуда у општинским предузећима, да их се и потомци сећају са захвалношћу, и наводе их као примере честитости кроз читаве деценије.¹

¹ *Тодор Кедић* из Брула, син војводе и кнеза подгорског *Милића Кедића*, подигао је лепу радљевску цркву и потомство га и данас велича и слави. — *Михаило Јаковљевић* из Попучака по-

Занимљиви људи нису властољубиви, не воле власт, али су према онима који представљају власт до крајности исправни. По својој личној вољи не би никад били ни кметови ни председници, нити ма што друго, да их власти, а не њихови сељаци, не истичу. Власти их приморавају да се бирају, што и њима и њиховим сељацима доноси увек непријатности. Они су у власти као и у својим кућама: траже ред и рад, што им ствара и доприноси непријатности. У власти су поред све озбиљности увек на достојној висини, чистих руку и далеко од помисли да се огреше о људску и божанску правду. Њихови млађи, и ако воле да су им старији на власти, нерадо желе да слушају непријатности о својима, стога, чим би се сељаци отпочели бунити противу њих, најенергичније захтевају повлачење с власти и свако даље мешање.¹

Занимљиви људи истичу се најјаче својим карактером и другим моралним особинама. Карактер их и највише уздиже: одржати дату реч, строго пазити на своје поступке, не чинити другима никаквих неприлика јесу и најкарактеристичније одлике оваквих људи. Урођене су им особине чување својег и туђег добра (или како Ваљевац зове „мала“), а мало је оних који би се хтели намерно огрешити о своју савест. У служби са-

дигао је без икаквог утицаја са стране и без икакве власти и готово својим новцем свом селу нову школску зграду, због чега га село и данас хвали.

¹ У једном отменијем кругу пријатеља беше се повео разговор о животу нашег народа. Говорило се о свему и свачему из живота нашег народа, али се некако свима допадао разговор о Ваљевцима, нарочито кад се о овој теми водио разговор. Један од присутних, познат публицист и политичар, додаће при завршетку овог вођеног разговора: „Ово треба штампати; ова излагања су од вредности, али би далеко и на нас и на све пријатеље нашег народа оставила трајније утиске, кад би се одштампала. Ови *занимљиви људи* јесу наши средњовековни племићи. Одавно размишљам шта би с нашим племством. Сад тек видим да се под старим именом изгубило, а васкрело под овим новим“. Не мислим да је овако, најмање још и да тврдим, али не пропуштам прилику да ово не забележим.

вести, чије су беспрекорне слуге, кадри су жртвовати и имаће, да би им остали на достојној висини част и име. У коликој су год мери према себи пажљиви, два пута су опет пажљивији у васпитавању својих млађих, да и они на се пренесу све ове особине, па да такви остану и иза њих. Нема примера да се кадгод овакав човек морао двапут опомињати на вршење својих дужности. У испуњавању својих дужности су први међу првима: јесу ли на кулуку, при плаћању, спасавању, помагању — увек су први. Животна правила оваквих људи јесу: радити свуда и на сваком месту; свуда бити први, никад последњи и све вршити као и себи самоме. Према испуњавању својих грађанских права немарни су и изгледа да их не интересује ни село, ни општина, а камо ли каква друга тежа и сложенија друштвена питања. Ако би се кадгод и покренули у какву живљу акцију, све би то могло бити онда кад им не би нико замерао и кад би било некакве једнодушности.

У понашању, опхођењу и карактеру оваквих људи има доста отмености. С пуно такта и примерног достојанства, с пуно поноса и мушке отмености, ови људи примају, дочекују и испраћају, воде разговоре или улазе у послове. Држање им је отмено, разговори складни и одрешени, изговорене речи биране, беспослени разговори, пошалице, исмевања и задиркивања су искључени, кретање је слободно и одважно. У опхођењима су према свима једнаки, пажљивији су према слабијима него према имућнијима или отменијима; осетљиви су на најмање непријатности, као што их никоме ни сами не приређују.

Жене оваквих људи у младости су будни чувари куће и тежња својих мужева. Своју децу гаје и васпитавају у свима добрим особинама, али млађе нараштаје, ако буду доживеле и њих гајити, не одржавају у свима оним лепим особинама, већ их разнеже и упознају још за рана с многим неразмишљеним уживањима, које им

се у доцнијем животу љуто свете. Оваква деца, кад одрасту и постану самостални људи, лако се отуђују од куће, огимају се за власт и подају се свима неуредностима, што им доноси највеће непријатности и срозава на ниво најобичнијих сељака. Ово долази од оне опште непажње коју имућнији људи ове врсте показују у приличној мери према радњама и поступцима својих жена, на чија слабачка плећа натоварили су цео терет подгајивања и васпитавања свог подмлатка. И женама и њима ласка да им се деца изузетно носе и да имају сва уживања која се према имућности могу дати.

Деси ли се да *занимљивог човека* смрт задеси пре времена и да остави после себе жену са ситном децом, тада на више места жене паметније управљају кућама и изводе децу, те тиме и саме постају пример и углед селу и околини. Овакве жене не преудају се, живе не за себе него за своју децу и њихову кућу, и подижу и себе и своје куће на завидну висину. У више случајева, код људи телесно слабих или пропалих, жена се диже, узима кућну управу и држи се на висини, не би ли очувала кућно име које је при доласку затекла и не би ли га светлог и поносног предала својој деци на управу. Примера оваквих жена има у сваком селу и баш њима имају и захвалити сви *занимљиви људи* што су се овакви родили и одгајили. Ове жене су и расле и одрасле по сличним и једнаким домовима, васпитаване од младости у врлинама и добрим странама оваквог начина живота, па није чудо што и у новим домовима с више енергије и пожртвовања стављају се у службу тих идеја, почем све што раде, раде за своје најмилије, за свој пород. Има случајева да жена ове врсте даје такта и селу и околини. *Миленија*, или краће *Мила*, *Ђираковићка* из Мургаша, жена рано преминулог Милана Ђираковића, удова од 22 године с два мушкарчића, успела је да и себе, и кућу, и децу толико подигне да се њено име помиње у свој горњој Тамнави као пример честитости, радљивости и женске довитљивости. *Живана*, жена *Петра Тешића* из

Белошевца, код живог мужа и три пунолетна сина, умела се толико издићи да је у селу и општини била стварни заповедник за пуних 25 година, да је она уместо својих сељака водила разговоре с властима и другим отменијим светом у Такову, у Тамнави. *Мајторка*, прабаба данашњих Марковића, „капетановала“ је у Тамнави и њени потомци с правом носе њено презиме *Мајторчићи*, почем им је дала толике вредности да су и данас најугледнија тамнавска породица.

Занимљиви људи су сеоска реткост, али их има свако село. Мало је села која их немају; без њих се сматрају као губава и отуђена, јер их нико ни у шта не рачуна. Мало је увек било оваквих села, а сада свега да је два-три, па и то је дошло утицајима са стране. Нечасни људи из вароши и суседних села ушли су у оваква села, у њима подигли механе, растурили паре и тиме приморали и мало и велико да им се стави у службу. Сељаци таквих села почели су прво пропадати материјално, па затим и морално. Први пропали повлачио је за собом другога, и тако је редом пропао сваки понаособ. Није се морало дуго очекивати, па да све буде уједначено и у служби другима. Они људи који би се најјаче одупирали намерама придошлица, као и сви они видовити људи који су предвиђали несрећу и пропаст свога села, морали су се склонити с овог света. На њих су и Бог, и власт, и околина дигли руке и слали их на онај свет. Кад би и сама противника у току даљег живота нестало, заостали потомци из бојазни и без средстава немају одважности да се истакну, већ остављају ствари да иду својим током, докле год не изумру и најмањи трагови. Тек тада се такво село опоравља и у њему се јавља нов живот и ново покољење, чији је сваки пети члан *занимљив човек*. Сељак не сматра да му село треба да постоји, кад нема *занимљивих људи*. У селима *занимљиви људи* стварају сеоске особености у пословању и другим особинама. Имена *занимљивих*

Људи често пута толико постану драга и мила селу да готово свака кућа има то име.¹

Нема веће несреће и зла по село него кад у њему нема *занимљивих људи*. Као леп пример значаја *занимљивих људи*, нека нам послужи село Бачевци. Бачевци у ослобођењу и после ослобођења сматрали су се као најбоље ваљевско село у горњем крају. По свима колубарским пашњацима с пролећа пландоваху силна стада оваца и коза појединих Бачевчана; по Кисавцу, Брду и Градини беху силне јелове и букове шуме, а торови и амбарови били су чувени далеко, да се и данас о томе прича. Домови богатих *Обућина* и *Ниноваца* из петих деценија прошлог века исхрањивали су многа колубарска села. Пред кућама старог *Анџонија Обућинског* или *Баде Ђођовца* свакодневно били су читави сабори. И кад је требало бирати срезу, округу или држави народне представнике, Бачевчани су тада могли послати сваког другог сељака. На велику несрећу по Бачевчане син Антонија Обућинског, по савету једног ваљевског зеленаша, по просецању буковског и ластровског пута, подиже на истом путу једну путничку механицу. На првом месту пропао је творац механе, затим све село, па најзад и духовни покретач, који је доцније ушао и као јавни ортак. Неколике истакнуте личности из породица: Пантелића, Савића, Ђурића и Жарковића, као и сам седи старац Бада, морали су и главама платити своје упорство, што нису одмах у почетку пристали на новитете који су се почели уводити у селу. Механа је била зборно место, где се седело, јело и пило и где се из дана у дан из ње пијано излазило. Кад се све село на овај начин прередило, настала је општа сиротиња и јад, да се ударило у сечу горе и крађу. Кад је и тога нестало, почело

¹ Колико сељаци појединих села терају с угледом на своје *занимљиве људе*, нека послужи овај пример. У Ђурђевцу је омиљено име *Исаило*, у Рајковићу *Негован*, у боговаћском Стрмову *Сисаоје*. У тим селима скоро нема куће која није новорођеној деци дала ова имена.

се: путнике пресретати, у хајдуке се одметати и зла дела и на далеко чинити. Мало шта да оста да не оде на робу или да није било у простом затвору. Ко је хтео, ради власти и богатства, бесплатних најамника, готових на сваки злочин, с мало ракије и готовог новца, могао их је наћи у овом селу колико год му је потребовало. Једино што им је остало, остало им је запарложено имање, око кога се у овом високом планинском селу није нико отимао. Требало је да се неко роди и да их препороди. И нашао се тај човек изван атара њиховог села и препородио их је, да су данас на путу сталног напредовања и успевања у свима пословима.

Г. Др. Јован Цвијић у својим „Упутствима“ (страна 24-27) при класификацији психичких типова налази, да би се могло издвојити 11 засебних типова, али нема ниједног таквог у који би се могли непосредно уврстити наши *занимљиви људи*. Истина, и сам Г. Цвијић признаје да нема чистих психичких типова, због чега и не треба да је какво чудо што се и *занимљиви људи* не могу уврстити у један нарочити тип. Према класификацији Г. Цвијића, *занимљиви људи* имају особине разборитих, енергичних, добрих и дисциплинованих људи. Као најпре могли би се уврстити у енергичне типове, ма да по свима својим особинама нису овога типа.

Љубомир Павловић.

О НЕМЦИМА.

(УВОД У ИСТОРИЈУ НЕМАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ).

(2.)

На читавих сто педесет година после Цезаровог извештаја јавља се о Германима засебна монографија, много опширнија и обилнија податцима, лепше и топлије писана, али мање поуздана, јер у њој није главно да се, као код Цезара, мирно и објективно изнесу добивени утисци, већ се имају пред очима нарочити циљеви. Чувена Тацитова *Германија* — јер о њој је реч — која је постала 98 године по Христу, одаје на више места несумњиву тежњу да Римљанима, код којих су нарави у велике удариле низ брдо, ради науке и опомене, изнесе слику једног примитивног, још непоквареног, али баш због тога снажног и опасног народа. Поменув, на пример, да су женске хаљине без рукава и да због тога цела мишица као и један део груди остају наги, Тацит наставља (глава 18): „Али су тамо бракови ипак строги и чине најпохвалнију страну германских нарави“... И даље: (глава 19) „И тако жене проводе живот под заштитом своје моралне чистоте, непокварене нити раздражљивим позоришним играма, нити надражајима гозба; тајно дописивање непознато је и људима и женама. У тако многобројноме народу браколомства су врло ретка, а казна је за њих одмах ту, и остављена је мужевима: са одсеченом косом, голу, у присуству сродника истерује муж неверну жену из куће, и тера је, тукући је, кроз цело село; јер за изгубљену чедност нема праштања: ни по-

моћу лепе, ни помоћу младости, нити помоћу богатства не може таква наћи мужа. Јер се тамо нико не осмехује на пороке, нити се каже „такво је време“ кад неко заведе или нека пусти да је заведу. А зацело је још увек боље за оне државе у којима се удају само праве девојке и где нада и жеља удате жене само једанпут имају крај. На тај начин добијају једнога мужа као што су добиле једно тело и један живот, те да се у њима не појави никаква помисао ван њега, нити икаква даља пожуа, и да не воле само мужа већ и брак. Ограничити рађање деце или убити новорођенче које нема изгледа на наследство сматра се као гнусност, а тамо добре нарави могу више но другде добри закони“.

Али ко под овим речима неће осетити дубок бол једнога честитог Римљанина, који зна да је код његовога народа све то другачије и који, у пола као прекор, у пола као узор, износи својим суграђанима једно друштвено стање које је по његовом схватању идеално? Шта је међутим у таквом случају природније него да се много штошта ако не види, а оно бар намерно прикаже у ружичастој боји? И код Тацита збиља та склоност постоји: тамо где се о Германима мора рећи и поштогод неповољно, он понекад и сувише ревносно брани и објашњава. Хвалећи, на пример, моногамију Германа, којом се, по његовим речима, они једини одликују међу осталим варварима (глава 18). он је принуђен додати да од тога има и изузетака; али зато одмах хита да те изузетке извини, примећујући да они не долазе из пожуде, већ отуда што истакнути људи имају много понуда за женидбу. Да то у ствари није никакво извињење, не треба нарочито доказивати.

Па ипак слика коју Тацит даје о Германима не одступа много од поменутог Цезаровог описа. То нарочито пада у очи кад се факта која износи посматрају независно од његовог излагања, које је несумњиво проткано исвесном благошћу и наклоношћу према Германима. Јер и по Тациту најзад излази да су они само један прими-

тиван ратнички и ловачки народ и ништа више. Он већ у уводном делу, описујући спољашњост Германа, износи (глава 4) да они имају „дивље плаве очи, црвенкасту косу и крупна тела, способна само за јуришање“. Али, према његовом излагању, и њихови обичаји, и начин живота изазивају тај исти утисак. О свакој ствари, и општој и приватној, расправљају, на пример, само под оружјем (глава 13). Под оружјем су не само на народним зборовима, где његовим звекетом изражавају одобравање (глава 11), већ и на послу, па чак и на гозбама (глава 22). И при женидби и удаји поклони с мужевље стране састоје се, поред говеда и заузданог коња, из штита, щилита и мача, а жена од своје стране такође доноси мужу поштогод од оружја; и све то бива с тога да жена не би мислила да је ван сфере храбрости и рата, а такви дарови при ступању у брак имају да јој послуже као опомена да своје мужу мора бити друг и у напорима и опасностима, и да и у миру и у рату мора с њим да трпи и да буде смела (глава 18). Једина врста позоришта код Германа јесте, даље, јурење голих младића између голих мачева и щилита (глава 24). Кад, осим тога, једно племе дуже време живи у миру, онда многи млади племићи одлазе оним народима који баш тада воде какав било рат... Вођ приређује својим пратиоцима, уместо плате гозбе и обилата чашћења, за која му пружају могућност отимачине и ратови. Наговорити Германе да ору земљу и ишчекују жетву, примећује Тацит, није нипошто тако лако као да нагоне непријатеља на рат и задобију ране. Јер је за њих лењост и нерад зарадити у зноју лица оно што се може стећи крвљу (глава 14). У рату су и жене веома активне. Германи са својим ранама иду женама и матерама, које их броје и видају без бојазни; оне уз то носе борцима и јело и храбре их (глава 7). И не само то; прича се, вели Тацит, да су поколебане убојне редове, који су се већ почели и повлачити, задржавале жене непрекидним молбама и преклињањем, изишавши пред њих са разголићеним грудима и указујући на блиско

ропство... (глава 8). А да су те приче по свој прилици истините, види се из Цезаровог саопштења (у 51 глави прве књиге), по коме жене пре сукоба, са расплетеном косом и обливене сузама, моле ратнике да не даду да оне допадну римског ропства. И тако даље, и тако даље. — Као што се види, све је усредсређено око рата, који је стално занимање и главно средство за живот.

Али док се Тацитове напомене о Германима као ратничком народу у главном поклапају с Цезаровим, дотле су нека од његових саопштења о животу Германа ван везе са ратом још неповољнија од Цезарових саопштења. На крају четврте главе *Германије* налази се, на пример, напомена да они жеђ и врућину тешко подносе, док су на подношење хладноће и глади навикнути климом и земљиштем. Мислио би човек да је овде реч „жеђ“ употребљена у најширем смислу, и онда у целој напомени не би, разуме се, било ничега нарочитог. Али изгледа да ствар стоји сасвим другачије. Јер се у 23 глави спомиње да је код Германа храна проста (дивље воће, тек уловљена дивљач и кисело млеко) и да је само зато ту да утиша глад а не да дражи непце, па се онда одмах наставља: „У погледу жеђи не влада иста умереност. Ако се угађа њиховој преданости пићу и даје им се да пију колико им је воља, онда их је тако исто лако победити тим пороком као и оружјем“. А у 22 глави стоји, даље, да на гозбе иду толико исто колико и на посао; да је међутим на гозбама главно пиће, разуме се после горње напомене по себи. „Провести по цео дан и по целу ноћ у пијанчењу“, наставља Тацит, „није ни за кога срамота. У пијанству су честе кавге које се понекад завршују грдњама, а много чешће убиством и ранама. Али и о мирењу непријатеља, и о закључивању бракова, и о бирању поглавица, па чак и о рату и миру већа се већином на гозбама“ — то јест уз пиће.

Овоме треба додати још некоје Тацитове напомене о животу Германа за време мира. „Кад не ратују“, стоји у почетку 15 главе, „онда време проводе у лову, а још

много више у нераду, предајући се јелу и спавању“. А у 24 глави: „Коцком се, што је за чудо, и трезни баве сасвим озбиљно, и то са толиком заслепљеношћу у погледу добитка и губитка да, кад све прокоцкају, стављају најзад на коцку слободу и живот. Ко и ту изгуби, иде драговољно у ропство: ма колико да је снажнији и јачи, он мирно трпи да га вежу и продаду. Толико је њихово тврдоглавство у тој опакој ствари: сами пак називају то часношћу“.

Тацитова слика о Германима, дакле, и поред све његове нескривене симпатије за њих, у многоме је погледу тамна. Чистота њиховога брака, чврстина породичних веза и честитост њихових жена, у којима они, по Тациту (глава 8), виде нечега светог и пророчког, могли су само толико задобити римског историчара да он са извесном доброћудношћу гледа на тамне стране њиховог живота, али не и да их прећути. И с тога, као и са своје исцрпности, *Германија* и остаје најважнији извор за познавање старих Германа.

Али ако је крајем првог века по Христу Тацит још у многом погледу могао истицати Германе као узор, он то зацело не би више чинио да је случајно живео неколико векова доцније; јер су после њега наступили догађаји који су Германе битно изменили.

Већ према опису који он даје, Германи нису имали разлога да се одушевљавају својом земљом. „Ко би“, узвикује Тацит у другој глави, „оставио Азију, Африку и Италију да би, поред опасности од страшнога и непознатог мора, ишао у Германију, ту ружну земљу са оштром климом, жалосну и за становање и за око, осим ако му је отаџбина?“ Сасвим је дакле појамно што таква земља није могла трајно везати за себе ни Германе. Већ се код Цезара помиње (књига I, глава 31) да је у Галију прешло 15.000 Германа, да се онда тим „дивљим и варварским људима“ допала галска земља и обиље у њој, те их је онда прешло више, тако да их у доба саопштења о томе има 120.000. Одмах за тим (глава 33) Цезар износи

опасност која постоји и за Рим ако се Германи мало по мало навикну да прелазе у Галију, јер се они, резонује Цезар, не би задовољили само Галијом, већ би, као раније Кимбри и Тевтони, прешли и у римску империју и продрли и у саму Италију. И Цезарово се предвиђање потпуно обистинило. Већ од трећег века Германи према римској империји заузимају нападачки положај, а почетком петог века наступа померање у масама, познато под именом сеобе народа, у коме су Германи главни фактори, а римска империја главни страдалник. Али каогод што римска империја после сеобе народа, под Карлом Великим, има физиономију сасвим супротну својој негдашњој, тако су исто и негдашњи Германи, које сликају Цезар и Тацит, при крају сеобе из основа измењени. Сеоба је за њих од судбоноснога значаја, и с тога је од интереса прегледати је бар у најкраћим потезима.

И по Цезару и по Тациту, Германи не представљају једну једнообразну масу, један народ са заједничким именом, већ се састоје из више племена, за која само Римљани имају један назив: *Germani*; и сеоба народа иде по племенима. Прво долази најезда *Западних Гота* или *Визигота* (410), који под Аларихом као бујица прелазе преко Балканског Полуострва, спуштају се у Грчку, крстаре кроз Италију и најзад се стално настањују у пограничним областима Француске и Шпаније, где се временом претапају у тамошње становништво. За тим долазе *Вандали*, који тако исто са неодољивом брзином прелазе средњу и југозападну Европу, и најзад оснивају у Африци, на земљишту негдашње Картагине, самостално царство (429), одакле деценијама пљачкају и пустоше унаоколо, учинивши своје име симолом дивљаштва и варварства. Али ни њихова сила није дуга века. Они релативно брзо подлежу, и то не толико војсци источне римске империје, колико својој рођеној изопачености. — Готово у исто доба кад и Вандали напуштају и *Бургунђани* своја седишта између Висле и Одре, силазе у долину Рајне, и после страховитог пораза у су-

кобу са Хунима (437) иду још даље ка југу, повлачећи се у област Роне. — Нешто доцније, око половине петог века, долази сеоба Англа и Саксонаца, који у Британију прелазе као најамници, побеђују непријатеље својих савезника Брита, али затим ударају и на своје савезнике и потчињавају их својој власти. — И у великом сукобу Римљана са Хунима под Атилом играју Германи важну улогу, и то и на једној и на другој страни. Сам Атила носи германско име (Attila је деминутив од готске речи *atta*-отац), држи на своме двору германске певаче, а у својој војсци германске чете; с друге стране се и у непријатељском римском табору налази велики број германских чета, и велика битка код Шалона (451) решена је у римску корист захваљујући поглавито Западним Готима. Наскоро и влада над Италијом прелази у германске руке (476). Прво њоме влада племе Херула, а наскоро затим племе *Источних Гоџа* (*Осџрогоџа*), које 552 године савлађује Византија. Али већ на шеснаест година доцније северна Италија потпада опет под власт једнога германског племена (Лангобарда или Лонгсбарда), које је држи подјармљену више од два столећа (од 568—774). Само и оно се најзад претапа у домаће становништво, остављајући за собом врло мало трага, између осталог и назив Ломбардија. У власти Лонгобарде међутим замењује *франачко племе*, које се најзад истиче више но и једно друго германско племе пре тога. Пошто је сузбило римску власт у Галији и потчинило постепено већину осталих германских племена, оно постаје главном силом у Европи, а последњих дана осмога века оно, под Карлом Великим, преноси на своју државу и име старог римскога царства. Оснивањем франачкога царства завршује се у исти мах и сеоба народа; јер после тога још само скандинавска племена лутају по обалама северне и западне Европе, одржавајући њихове становнике у сталноме страху.

Тек кад се имају на уму овако крупни поремећаји у релативно кратком размаку времена, могу се разумети и велике промене које су у томе периоду претрпели

Германи. Јер и ако су на бојном пољу готово за све време били победници, они су на културном пољу ипак остали побеђени. У Тацитово доба најчистокрвнија раса, која, по његовим речима, личи само на себе, Германи су у доба Карла Великог великим делом полатињени; некада слободан народ, који у миру не зна за општег старешину, Германи се сада слепо покорављају краљевима; уз то су освајачи примили чак и веру освојених, клањајући се не више својим негдашњим божанствима, већ Христовом распећу.

Али промена није само у томе. Додир сирових германских племена са натрулом цивилизацијом Средоземнога Мора био је на њих такође од врло великог и врло кобног утицаја. Остављајући на страну сасвим трагичан случај Вандала, који од најздравијег и најјуначнијег германског племена постају најзад највећи мекушци, немоћни за сваки отпор, и пропадају без икаква трага, може се рећи да је јавни морал код Германа у току сеобе народа потпуно пропао и да су традиционални погледи на друштвено уређење и друштвене односе из основа поремећени. Породичне везе постају лабавије, чистота брака се губи, народна предања бледе, вера је уздрмана. По речима Куна Франкеа, једног одличног књижевног и културног историка, „сада се јављају, као типски јунаци времена, човек без савести, жена без стида, који ни у шта не верују до у себе, које ништа друго не може задржати до граница њихове снаге... Нарочито предање о Лангобардима и историја Франака“ — наставља Кун Франке — „пружају језовите типове те врсте, примере гигантског презирања људског морала, каквих, по суровости и ругоби, тешко да има у аналима иједног другог времена.

„Лангобардски краљ Албоин, тако прича Павле Ђакон (Paulus Diakonus: *Historia Langobardorum*, ed. G. Waitz, II, 28), убио је у битци краља једног непријатељског племена. Од лобање убијенога направио је затим пехар, а његову кћер Розимунду заробио је и узео за

жену. Једном, при једној оргији у својој дворани, нареди он да се тај пехар напуни, и понуди га краљици. Приморана да пије, она се покорава; али она дубоко осећа скрнављење успомене свога оца и смишља освету. Она најми убицу, сдведе га сама у собу у којој се Албоин у подне одмара. причврсти мач успаваног мужа за његову постељу, склони његов штит, и онда гледа како се срозава под ударцима мучког убице. Она се удаје за једнога саучесника, Хелмихиса; њих двоје похарају мртвог Албоина, и с његовим благом побегну из земље. Али се наскоро Розимундина необуздана пожуа окрене другом љубазнику. Она Хелмихису пружа отров; само овај, пошто је већ био принео пехар устима, осети шта је попио, и примора Розимунду да искапи смртоносни пехар.

„Цела историја франачкога краља Клодовика, који је својим савезом с папством ударио темељ феудалној теократији средњег века, јесте непрекидан низ бруталнога вероломства и бесавесне подмуклости... Код мушкобана франачке историје узалуд ће се тражити племените црте. Меровиншка кнегиња Аустрихилда заклиње, умирући, свога мужа да по њеној смрти погуби њене личне лекаре који је нису могли излечити. У женским манастирима Тура и Поатјеа, склоништима за кћери франачкога племства, на дневном су реду блуд и насиље. А једно цело покољење је у сталном трепету због прекомерног властољубља једне крвожедне сатанске жене, краљице Фредегунде, која приврженике своје супарнице Брунхилде, кћери визиготског краља, гледа да истреби отровом, ножем, ужетом и мачем, и чак и по својој смрти бесни, преко својих наследника, против своје супарнице. У историји тешко да има примера равног срамноме крају који је 613 године припремио седој Брунхилди Фредегундин син Клотахар II. Оптуживши је да је убила десет чланова меровиншког дома њу су мучили читава три дана, вукли је кроз логор на леђима једне камиле, везали је косом, једном мишицом и једном ногом за реп дивљег коња, и тако је растргли. Од страхопо-

штовања према женама, које Тацит с хвалом истиче код Германа, Франке је и сувише темељно излечила женска необузданост“ (Kuno Francke: Die Kulturwerte der deutschen Literatur in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Berlin. 1610. I, 14-18).

Сеоба народа је, као што се види, врло кобно утицала на Германе. Додир са културом био је за полудивља племена у толико фагалнији у колико су им њене мрачне стране биле далеко приступачније и ближе од светлих. Да је понека и од ових ипак морала обасјати Германе, разуме се по себи; само тих случајева нема много. Тако се већ у четвртном веку јавља код Западних Гота азбука, коју је њихов епископ *Вулфила* († 381) саставио највећим делом из грчких, а затим из латинских и германских елемената. У историји германске културе то је свакако један врло важан догађај. Осим тога, крајем петог и почетком шестог века под остроготским краљем Теодорицом, а нарочито крајем осмог и почетком деветога века под франачким краљем Карлом Великим јављају се покушаји да се створи организована држава на културној подлози, што су такође важни догађаји, ма да ни у једном ни у другом случају не може бити говора о чисто германској држави, а још мање о неком трајном успеху и правој култури. (Довољно је, на пример, сетити се на који је начин Карло Велики ширио хришћанство, па да се види колико је у његовом покушају могло бити истинске културе). Најзад су ратнички успеси кроз читав период морали пробудити свест Германа о властитој вредности, о чему врло речит пример пружа нарочито предговор франачком националном законнику (око 500 године), познатом под именом *Lex Salica*: „Славни франачки народ, заснован самим богом, храбар у оружју, јак у миру, мудар у савету, племенитога стаса, сјајнога здравља, ванредне лепоте, смео, брз, чврст, обраћен у католичку веру и чист од јеретиштва... то је народ који је, будући јак и срчан, у борби стресао са свога врата претешки римски јарам. . (*Lex Salica mit der*

Mallobergischen Glosse, nach den Handschriften von Besançon-Sanct-Galen 731 und Johannes Herold, herausgegeben von Alfred Holder. Leipzig. 1880, страна 1). — Од сеобе народа има дакле код Германа и позитивних последица, само их има мало, много мање но негативних, и сведен на неколико речи, резултат од додира са римском империјом изгледа код Германа овако: стара патријархалност је пропала, а на њено место није дошла култура, већ наличје културе, које, удружено са још сировим и дивљим наравима, пружа језовите примере моралног опадања и пропадања.

(Наставиће се).

Милош Тривунац.

ЈУЛИЈЕ АНДРАШИ О БАЛКАНСКИМ СТВАРИМА.

По необјављеној и непознатој грађи из неприступачних државних и приватних архива, професор Едуард фон Вертхајмер, по налогу Мађарске Академије Наука, написао је исцрпну монографију о великом аустријском државнику прошлог века, графу Јулију Андрашију. Мађарска револуција, Андрашијева мисија у Цариграду, стварање Аустро-Угарске, 1867, Андрашијев долазак за заједничког министра спољних послова, чине садржину прве књиге ове монографије. Књига је писана топло, искрено, са одушевљењем, чак са претераним обожавањем главног јунака. Занесен мађарским шовинизмом, писац није могао да остане хладан објективан посматрач прилика и људи, да да истинску и праву слику о једној од највећих и најтежих епоха у животу Аустријске Монархије у прошлом столећу; његово субјективно, пристрасно, унапред одређено гледиште од једне научне дисертације створило је апотеозу главној личности. Андраши је према том испао див, а све остало бачено је далеко у позадину. Све покреће и све се окреће око горостасног имена Андрашијевог. Свима осталим је додељена много подређенија улога у тим епохалним догађајима, но што је то у самој ствари било: на пример Деак и мађарски стари конзервативци.

У колико је Андрашијев рад био судбоносан по живот и Угарске и Аустрије, не мање је он важан

и судбоносан био и по наше племе. Он је започео у Монархији нову спољну политику: напустио политику освете према Прусској и једину бригу и старање посвестио политици блиског Истока. Он је увео Аустрију у балканске крајеве. Његово дело је анексије Босне и Херцеговине. Крајњи циљ његове политике још ни близу није постигнут. Историја тих процеса биће издата у другој књизи, која ускоро треба да се појави.

Али и у првој књизи има доста нове грађе о нама и односима са нама. Ту су почетци онога што ће истом доћи у другој књизи. Те странице о нама и нашим односима предмет су овога што долази.

Б. Љ.

...Почетком јуна 1849 Андраши је стигао у Панчево. Одатле је прешао у Београд (6 или 7 јуна), и тек како се изненадио кад је сазнао да се ту неки Пољаци листом издају и представљају свуда као емисари у служби мађарске идеје. Андрашију се чинило врло сумњиво, што је сваки понаособ од тих агената, потпуно независно један од другог и без овлашћења за то, покушавао да политички преговара у име мађарског министарства или са српском владом или са београдским пашом. И успео је био да од тог одврати Пољаке. Вешто им је изложио како је неизбежно потребан заједнички једноставан рад, и како се треба клонити свега што би мађарску владу могло представити у рђавој светлости. Како је његова мисија била да и Србија као и Отоманско Царство придобије за мађарску ствар, радио је на том да се само у његовим рукама сконцентрише сва управа политичких послова на Истоку. На његово велико задовољство, Хусен-паша, турски командант београдске тврђаве, уверавао га је како ће га меродавни кругови у Цариграду посигурно најлепше примити. Али му ни то не прикри да Порта неће смети отворено пристати уз Мађарску, те му саветова да у тајности чува и прикрива од целог света своју мисију. А сардински пак консул,

ком је свакако био препоручен, рече графу да је непосредно сама влада наредила паши да да такву изјаву. Андраши је одмах увидео од колике је важности ако придобије за се плашљивог, али наклоњеног Хусеин-пашу као команданта београдске тврђаве, кључа Истока, те му обећа токајца. Ово је много обрадовало Хусеин-пашу, јер — причао је — тај напитаk је изврсно средство против колере. Андраши је умео да врло вешто поступа са људима око себе. Паша му даде пасоше за даље путовање, на име неких данских трговаца. А пре него што се био вратио у Панчево, кад је већ добио био пасоше, у кући француског консула имао је дужи разговор са Гарашанином, српским министром спољних послова. Гарашанин и Мариновић, секретар Савета, били су у Србији једине присталице савеза са Мађарском. И баш због тога и није био ни мало лак Андрашијев задатак према њима. Јер мађарски агенти, који су пре њега стигли, без икаквог осећаја одговорности, били су врло издашни у свакојаким обећањима, за која он није имао овлашћења. А да не би нашкодио самој ствари, ако би се показао и сувише мало предусретљив, Андраши је сматрао да је најпааметније да Гарашанину чак и не покаже ногу, коју је требао по налогу мађарског министарства да преда српској влади. Ограничио се само да изрично нагласи жељу својих властодаваца да се гаје и одржавају пријатељски суседски односи са владом народа „који има истоветне интересе и пре свега највише разлога да се веже са заједничким непријатељима (Аустрије)“. А што се тиче обећања, у том је био у осталом врло опрезан. Није прелазио границе најобичнијих фраза.

„Уверавао сам Гарашанина“, пише Андраши графу Казимиру Баћанију, „да је Мађарска, према принципима слободе које је прокламовала, готова да обећа све оно што јој се не би могло да изнуди оружјем, а не прелази границе онога што је потребно за слободно развијање српског народа, а да собом не повуче комадање мађарске државе“. У смислу ових изјава замолио је Гараша-

нина, да му саопшти без околишавања све оне погодбе и услове под којима би било могућно да Србија раскине са Аустријом и да се покрене да закључи по њу једино паметан савез са Мађарском. Српски министар спољних послова рекао је Андрашију сасвим отворено да још није куцнуо повољан час да се преговара са мађарским Србима, па чак не ни онда кад би се и више обећало. Јер, додаде, сад се не боре више мађарски Срби за своју народност, већ се бију као део царске војске, само још као аустријски војници под тиранским вођством генерала Мајерхофера и Јелачића. Србин је препоручивао напад с леђа Јелачићу, да се потисне у Хрватску, молио најодлучније да се што блаже поступи са Србима у Банату, као у опште и са свима становницима те области. И истом онда, рече дље, ако буде куцнуо час да српска влада могадне помислити на мирење са Мађарима, које од свега срца жели, али и при најбољој вољи, спречена Мајерхоферовим интригама, није у стању да оствари у овом часу. У даљем разговору молио је Андраши Гарашанина да опозове српске добровољце, који су притекли у помоћ својим јужно-мађарским саплеменицима у борби против Мађарске, а под вођством српског генерала Книћанина. На врло чудноват начин бранио је српски министар зашто је допустио добровољцима да помажу мађарске Србе. Једино им је, вели, само с тога допустио да пређу Дунав, да се Срби с оне стране Дунава не би обратили на Русију, што им је већ раније саветовала Аустрија. Али им је ипак, додаде, забранио прелаз преко Дунава, од како су Мајерхофер и Јелачић приграбили сву власт у своје руке. Да би умирио Андрашија, Гарашанин још примети, да Книћанин у борби против Мађарске не учествује као српски генерал, те га због тога и не може опозвати званичним путем. Али ипак уверава Андрашија да ће Книћанин, с којим је он у пријатељству и коме ће због тога писати, за неки дан напустити поље свога садашњег рада.

На Андрашија је Гарашанин, који га је неколико пута уверавао о свом пријатељском расположењу према Мађарској, оставио најлепши утисак. С тога је и био поручио графу Казимиру Баћинију да овог врло виђеног државника приватним писмом још више придобије и заинтересује за мађарску идеју.

Али посланик мађарске владе није се само с тим задовољно да само Гарашанина придобије у корист Мађарске. Он се ближе упознао и са Драголином Кусланом, тада уредником „Словенског Југа“; и ако је он био преко сваке мере одушевљен присталица словенства, ипак се више осећао демократом но Словенином, те је с тога смртно мрзео Јелачића. Од како је прокламован мартовски устав од 1849, био је на челу групе која је молила кнеза Чарторискога у Паризу за новац и оружје. Оданде се одговорило да се та молба само тад може испунити, ако Куслан и другови му пристану на то да им вође буду Пољаци и да буду уз Масаре. Андраши, обавештен о захтеву Чарторискога, није оклевао да Куслану изнесе своје погодбе као основицу савеза са Мађарском. По том је од тада правац његовог листа требао да буде овејано анти-аустријски, а он да се побрине да се протури што више прокламација у том смислу међу народ и војнике. За тим да се Куслан побрине да образује клуб од својих присталица, који би мађарску владу, којој би се послала адреса оданости, извештавао о свим догађајима, а народ дигао на устанак, чим би се приближиле мађарске трупе. Драголин Куслан, који је очекивао од мађарске владе новац ради својих циљева, приста оберучке на све захтеве Андрашија, а овај је био уверен да ће српски уредник одржати верно дату реч.

Посланик, који је развио грозничаву делатност, да би само Аустрија изгубила земљиште на југословенској граници, скренуо је пажњу свом министру и на *Хрвајтску*, коју би исто тако ваљало придобити за Мађарску. Предложио је, да се Хрватима упути прокламација, у

којој би се истакло, да се немају шта плашити рад својих слобода и права, где би им се рекло да Мађарска, сем мађарског језика као парламентарног језика, не тражи и не иште никаку другу супрематију. „Таква, са општим фразама декларација“, писао је графу Казимиру Баћанију, „не веже ни за шта, а могла би постићи баш нечувен успех у тренутку, кад један део и Хрвата и Срба само чека на згодан изговор да се обрне против Аустрије“. И Гарашанин, као и сви други Словени које је из ближе познавао, нарочито су му били нагласили, да се слично том поступи и са Србима, ако се жели да им они буду савезници. И с тога је Андраши и мислио, да би требало упутити такве помирљиве изјаве у име мађарске скупштине. Он ту говори као какав дугим искуством прекаљен човек, који има у виду све могућности, и гледа да осигура својој влади одступницу ако буде затребало. „Задовољимо ли Србе“, пише он, „неће вредети ни тврђење страних сила, да су нас победили Словени, а не Аустрија. А самим тим ништа се не би ставило на коцку. Будемо ли победиоци, све се може изменити, а побеђени, самим тим ништа не губимо“...

Сем два наведена факта у смртној пресуди, против графа је изнето да се примио мисије у Цариграду у име „бунтовничке владе“, да је „на путу кроз Србију“, како се каже у пресуди, „покушао да тамошњу владу придобије против Аустрије, да је у опште измишљао врло дрске и најлукавије предлоге да се покоре Срби и Хрвати, и да је у Цариграду употребио сва могућа средства у корист бунтовника против Аустрије“....

...А централизам, нарочито истиче Андраши; уништиће и последњи делић отпора, који је још Метерних испољио према намерама и плановима Русије на Истоку. Подјармљење Мађарске уништиће и једини зрачак наде да се енергично стане на пут Царевом продирању у Дунавске Кнежевине и даље у Турску. А то једино могу да учине Мађари, који су од свих народа за Монархију највише заинтересовани, да не допусте да Русија, та кри-

стализациона тачка свих словенских елемената, не постане на Истоку господар Дунава и Црног Мора... „А то је како у интересу саме Европе, тако исто и Аустрије и Мађарске; јер опстанак Аустрије може бити само добит по остале силе ради одржања равнотеже према Русији“...

...Клапка (хонведски генерал) још као изгнаник писао је графу Андрашију 20 јуна 1867: „у овом обрту ствари (васпостављењу уставности), који као да је тако хтело само провиђење, гледам почетак срећне ере по наш народ и први корак ка његовој правој задаћи на истоку Европе“. Изгледа да је Клапка погодио најскривеније мисли мађарског министра председника, који се, најзад, ослободио заблуде ранијих аустријских министара да Монархија треба да утиче на судбу Западне Европе. Андраши је хтео да моћ Монархије, ојачану понова измирењем са Мађарском, стави у службу политици, која би осигурала утицај Аустро-Угарске на све догађаје и промене на Истоку ..

.. „Оног часа“, вели пуковник Бек, „кад би Хрвате, Румуне, Србе приморали, да насиљем приме мађарске војничке законе и језик, они би се радије понова латили старе борбе народносне но да се покоре. Они нису више сами као што су били 1848, већ се ослањају на добро наоружану Србију — руски арсенал — и на Румунску Кнежевину, спремну на рат; а Русија једва чека да се испали први метак на доњем Дунаву, па да са свим словенским народима нападне са свих страна Аустрију, и да почне велики рат ради решења Источног Питања“...

„Толико сам исто Хрват, колико и Мађар“, рекао је Андраши, „јер не знам да има и један интерес мађарски који би се противио хрватским“, ма да се другом приликом изјаснио: „Хрвате треба мамузати; кнута је њихов бог...“ У Хрватској је била народна партија развила барјак државно правне самосталности, и прокламовала оцепљење од Мађарске Државе. Уз то, у потаји помишљало се и на то да се у згодном часу, уз помоћ Русије, створи од Хрватске, Славоније, Далмације, Војне

Границе и Турске, која се постепено распадала, Велико Југословенско Царство, које би било врло опасно како по Мађарску тако и по Аустрију. (Пруски посланик Вертер, Беч, 16 априла 1867).

А истина је, да се на најопаснијег и најважнијег противника измирења са Мађарском, на Штросмајера, ђаковачког владику, чинио недопуштен притисак да би се саломила његова опозиција. Он никад није прикривао своју мржњу према Мађарској, а у дебати о адреси нарочито нагласио: „Људи у Влади немају ни политичког карактера нити икакве политичке важности“, и њега је требало уклонити да не утиче неповољно на остале своје другове посланике. Позват је био у Беч и по Бајсту имао је да бира измеђ овог двога: или да утиче умерено у Загребачком Сабору или да се одрекне владичанства. Неки, чак, са тобожњом потпуном позитивношћу износе, као да је било пошло за руком, „да се овај најопаснији и са највише утицаја вођа опозиције хрватске“ одстрани са саборских седница „врло звечећим разлозима“ и да отпутује у Париз. Штросмајер је волео да се представља као несебичан југословенски патриот, готов да све поднесе за добро своје домовине. (3 јануара 1871 писао је: „Мој народ, ком после Господа једино припада и моје срце и мој живот, пати већ столећима, и заиста је прави мученик. Његовим патњама још нема краја. Чашу горчине и патње треба до дна испити. Једино ме теши да народ који може да поднесе патње још није пропао. Бол кад се паметно подноси увек је сигурно јемство да ће у скоро наступити васкрснуће. Душа ваља ја то васкрснуће доживети нећу, али ћу бар, колико ми снаге допуштају, све учинити да се потребни елементи за то сакупе у боном телу народа мог“). А у истини он је био од оних људи код којих је био удружен политички фанатизам са личним егоизмом и сујетом да су увек и свуда на челу свачега. Више но хрватско државно право ценио је он своје владичанство. Јула 1867 рекао је свом противнику барону Рауху, ако је потреба, он ће се по-

корити наредбама владе, али никад неће напустити своје уверење, на шта је Раух додао: „Мислим да је са својом лабавом савешћу способан да се чак и своје вере одрекне, само да би задовољно своју сујету, и да би се испуниле његове идеје...“

..Анраши је врло добро знао, да Београд бодри хрватску опозицију на политику оклевања а у исто време и на отпор (Лауберан Бизмарку, Београд, 19 маја 1867), и да су се по земљи размилели руски агенти у намери да изазову сукоб с Мађарском.

(Свршиће се.)

ЕДУАРД ФОН ВЕРТХАЈМЕР.

(Превео с немачког Бошко Љубишић.)

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

БИОГРАФИЈА ЈАНКА М. ВЕСЕЛИНОВИЋА ОД МИЛОВАНА
Ђ. ГЛИШИЋА.

У „Славјанскія Извѣстія“ свеска 7—8 за 1910, која је тек недавно изишла, Г. Василије Корабљев саопштава кратку биографију Јанка М. Веселиновића, коју је за њега написао Милован Ђ. Глишић. Раније, 1906, у истом листу, Г. Корабљев је саопштио биографију Милована Глишића, коју му је Јанко Веселиновић написао 1896 године. Глишић је упутио Г. Корабљеву ово писмо, писано у Београду 20 августа 1900 године.

ДРАГИ ВАСИЛИЈЕ!

И ако сам, може бити, задоцнио, опет хоћу да испупим своју реч. Ево шаљем ти податке о животу и раду овог мог синовца Јанка.

Јанко се родио 1 маја 1862 године, у селу Салашу Црнобарском (у Мачви). Отац му је: Милош Веселиновић, свештеник у истом месту, а мати — Јелисавета.

Јанко је изучио основну школу у свом месту рођења; затим је свршио нижу гимназију у Шапцу, а потом је учио Учитељску Школу у Београду.

Био је (с малим прекидом) учитељ сеоски од јануара 1880 до марта 1889 године. А у марту 1889 године изабран је за кмета у селу Коцељеви (у Подрињу) и кметовао је до септембра 1890. Од 1891 године постао је опет учитељ и био у тој

служби до августа 1893 године. А у половини августа те године постављен је за помоћника при редакцији званичних „Српских Новина“ и остао је на тој дужности до априла 1895 године, па је тад постављен за коректора у Државној Штампарији и био је на том месту све до краја 1898, а 1 јануара 1899 отпустили су га из службе. Био је без службе непрестано до 22 јула ове године [1900] а тад је постављен опет за шефа коректорског одељења у Државној Штампарији.

Као што видиш, драги мој баћушка, мој синовац Јанко није ишао за тим да прави каријеру. И у том, као и у осталом његовом животу, који је пун догађаја, огледа се чиста песничка душа. Он је преживео за ово своје младо доба много незгода и непријатности. Он се истицао и у домаћој политици као ревностан агитатор и због тога је више пута био хапшен, па чак и окиван.

То ти је укратко о његову животу. А сад да ти кажем шта је све написао.

Јанко је почео писати 1886 године, и прва његова приповетка, која је те године штампана у једном дневном листу у Шапцу, зове се: „На прелу“.

Његове приповетке излазиле су у овим колекцијама и под оваким насловима:

Слике из сеоског живота, књига I (На прелу. — Одбегла. — Све због дуката. — Код самртника. — Мали Стојан. — Кумова Клетва).

Слике из сеоског живота, књига II (Момче. — Чини. — Браћа. — Родитељи. — Самртна чаша).

Пољско цвеће. (Сеја. — Свирач. — Криво-клетник. — Било па битисало. — Баба Стана и Баба Станојка. — Чича Пера. — Делије. — Снаха. — Град. — Деца их измирила).

Од срца срцу. (Добричине. — Робијашица. — Паћеник. — Пустињик. — Божићна радост).

Рајске душе. (Чича Тома. — Црнка. — Умијана. — Душмани).

Стари познаници (Марта. — Биров. — Ашиков гроб. — Слепи деда. — Прослава. — Сметењак).

Зелени вајати. (Јарани. — Кевилъ. — Адамско колено).

Осем ових колекција (или боље рећи серија под тим насловом) изишле су по разним књижевним листовима („Делу“, „Босанској Вили“, „Бранкову Колу“, „Отаџбини“, „Српским Новинама“, „Мостарској Зори“, „Звезди“ и т. д.) још и ове приповетке Јанкове:

Вечност. — Суђеница. — Туђи слуга. — Божји слуга. — Мегдан. — Свекрва. — Море без приморја. — Циганче. — Чудан човек. — Боже помози! — Ратар. — Отац и синови. — Баћа. — Иза кише сунце. — Хрвач. — Разни дани и т. д.

Али ни то није све. Јанко је, почевши од 1886 године, писао и пише непрекидно. Он је своје приповетке слао у све (готово све без разлике) и књижевне и политичке листове и журнале. Доста је његових радова изишло до сад и по разним календарима (напр., загребачки календар „Србобран“ доносио је сваке године по једну Јанкову приповетку). Дакле, осем свега што сам доведе побројао, има још доста Јанкових приповедака растурених по разним листовима и календарима.

Од крупнијих ствари Јанко је написао ове: „Сељанка“, роман (он га зове: велика приповетка) из сеоског живота;

„Хајдук Станко“, историјски роман из првог српског устанка против Турака;

„Борци“, несвршен роман, и

„Јунак наших дана“, такође несвршен роман.

Од драмског рада има Јанко две пјесме (управо слике) из народног живота: „Ђиђо“, слика из сеоског живота у пет чиновима[?], с певањем, написао заједнички с Драгомиром Брзаком, и „Потера“

слике у пет чиновима[?], с певањем написао заједнички с Илијом Станојевићем глумцом (познатим под називом Чича-Илија).

Дакле, драги мој баћушка, Јанко је наш најпродуктивнији писац. Што се остале оцене тиче — то остављам теби, јер су ти познати радови његови.

Принуђен оскудицом, Јанко је покренуо забавни дневни лист „Звезду“ у септембру 1894 године, која је излазила свега три месеца, па престала. Тек после четири године почео је наново издавати тај лист (у октобру 1898). „Звезда“ излази и сад [1900] и од априла ове године излази као месечни журнал (по 8 штампаних табака књига).

Мислим, драги баћушка, да сам ти све казао што се тиче Јанка. Јави ми бар дописном картом: јеси ли добио ово писмо. Ђаво га знао, никако немам вере у поште и у поштаре!

Поздравља те много и срдечно твој чича *Милован Гл.*

П. П. Српска Књижевна Задруга издала је у своме издању две књиге Јанкових приповедака под насловом: „Слике из сеоскога живота“. Ту је ушло осамнаест приповедака од ових што сам их напред побројао. *М.*

Опет једно П. П. Све ово, драги баћушка, написао сам ти на брзу руку — јер сам у послу па се журим; дакле, не замери што је ово писмо написано овако на дохват. *М.*

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„Glasbena Matica“ v Ljubljani. Isdaja muzikalij za društveno leto 1910/11: 1. Anton Foerster: Sedem moških zborov. XXXVIII zvezek zboroviskh partitur. Cena 4 k. 2. Osem samo-spevov s spremljevanjem klavirja. Cena 3 k.

„Glasbena Matica“ у Љубљани, једна установа какву ми немамо а која нам је врло потребна, нарочито данас када је на помолу ново музичко доба, када се рађају нове идеје за које треба пропагирати и тражити начина да продру у масу и постигну резултате. Она се одужила и ове године своје великом задатку. Издала је две збирке музикалија: мушке хорове старога и добро познатог Антона Ферстера и неколико соло-песама са клавиром млађих и напреднијих музичара словеначких: Антона Лајовића, Емила Адамића, Јосипа Павчића и Владимира Флегела. Издање овога пута има нарочити значај. Јер, поред радова једнога старог и уваженог композитора налазе се радови млађих. Поред старе технике налази се млада, нова, оригиналнија и јача. И ја мислим да „Glasbena Matica“ никада до сад није боље послужила новом добу. Она нам је овом приликом, може бити и нехотице, створила могућност да поређењем врло јасно истакнемо све јаке моменте који дају пуно права модерној музици да и у нас, на словенском југу, постоји и да се развија. Модерност ове збирке није радикална као код Р. Штрауса, Дебисиа, Ребикова, Скрјабина, Регера, Већеслава Новака. Скромнија је, али у основи врло јасна. Представља

тежњу да се индивидуа ослободи од свега што је код нас давно стекло права да пређе у традицију. У томе је погледу најинтересантнији Лајовић. И када једнога дана модерна музика и у нашој средини стане на ноге и велика публика осети њену моћ, онда ће се тек пробудити највиши интерес за музичку уметност и код наше публике, јер ће имати пред собом савремену, своју, уметност, и њен развој ће тек тада поћи правилним путем. Оделиће се стара и нова школа. И док ће прва бити само једна лепа успомена и драги стари познаник, друга ће елементарном снагом да живи и даје „снаге и полета“. Јер је део данашње културе, јер почива у данашњем животу и израз је данашње душе.

Мушки хорони Антона Ферстера су наши стари познаници, не зато можда што смо имали прилике и до сад да их прочитамо и чујемо, него зато што је њихов стил један општи стил и што је тим језиком писало врло много композитора. Да је још доба певачког друштва „Даворја“, ови би хорони без сумње били најмилија музика певачима и публици. Али како је настало ново доба — доба хегаровских мушких хорона и како је модерна душа постала сложенија, ова музика само изазива поштовање које младић има пред часном старином. Ја нећу да им браним да дођу до речи. На против. Ја их препоручујем нашим мушким хоронима, јер су они у своме роду успели; а има још и публике за ову музику. За модернога човека они имају мало интереса.

Сасвим је друга ствар са другом збирком. У њој је млада уметност, модерна, уметност наших дана и наше душе, и ми за њу имамо највише интереса, највише је разумемо и највише волимо.

Прво што пада у очи при читавању ове збирке соло-песама јесте то да имамо пред собом четири уметника са израженим оригиналним акцентом у уметничким продукцијама. Код једнога више, код другог мање. Један је дубок, готово медитативан — Антон Лајовић, један од најјачих на Словенском Југу. Својом музиком

подсећа на Брамса. Местимице је и вагнерски патетичан (*Serenada*: „Сун, posteljo tvojo zastražil je Bog“; *Nošne poti*: „Noć leži nad dolom“, два места у томе стилу). Уметност му је пуна боја, хармоније оригиналније и бираније — не у смислу траженога, декламација стихова апсолутно тачна и у линији интересантна. Од њега имамо две песме: *Serenada* (О Зуранчић) и *Nošne poti* (Прев. Св. Голар). На мене је ова друга учинила дубљи утисак. Својом озбиљном музиком подсећа на одличну Брамсову песму *In Waldeseinsamkeit*. Тим не кажем да је Лајовић копирао Брамса. Не! Него да има у себи уметничких квалитета који су необичне вредности. *Serenada* је писана више мелодије ради. Други је свеж, лак, музика му је „v narodnem tonu“ — Емил Адамић. На мене је та неусиљена, природна, лепа „народњачка“ музика у савесној обради једног талентованог музичара учинила врло пријатан утисак. И ја сам неколико пута прочитао лепе песмице: *Na lipici zeleni*, *Pri studenzu*, *Platinac*. Јосип Павчић — трећи у овој збирци — подсећа на благог и искреног немачког Маистра Петра Корнелијуса. Његова *Pastanica* је дивна песма, пуна покрета и тече непрестано природним током даље и даље. *Pred durmi*, друга песма у овој збирци из пера Павчића нема овога полета, ма да је за певача, као и остале у овој збирци, врло благодарна. Флегелова песма: *Jednom kad za tihic majskih noći* завршава топлим штимунгом ову лепу, духовиту, савремену и искрену збирку; пуну живота, боје, хармонија и мелодијске лепоте.

Ја је најискреније препоручујем нашим певачима.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

КРАЈ МАЛИСОРСКЕ ПОВУНЕ.

Већи део побињених Малисора вратио се из Црне Горе у Турској. Они се нису вратили задовољни. Место својих захтева примили су олакшице. Олакшице су условне, и мало је која од њих стварна. Испуњење обећаних олакшица зависи од Порте и њених органа; јемства да ће се испунити и санкције за њихово извршење нема. И тако Арбанаски Покрет преобратио се у малисорску побуну, а завршио се непоузданим обећањима. Једно поређење првих захтева с оним што су Малисори добили намеће се само собом да ово потврди.

Од почетка до краја покрета захтеви су били формулисани у дванаест тачака. Прва редакција формулисаних захтева рађена је у Црној Гори, друга на Цетињу споразумно са турским послаником; трећа и дефинитивна у Цариграду.

Први *захтеви* Арбанаса предати су кабинетима Великих Сила. Они су били у овоме: 1) јемство да ће у Арбанији зацарити уставност и да ће се поштовати вера, стари обичаји и традиције; 2) признање слободе за арбанаску народност и права као и за остале народности; 3) право слободнога бирања народних посланика у Арбанији, а сразмерно броју становника; 4) потпуна слобода у употреби арбанаскога језика у школи, у отварању школа приватних и јавних којима би слободно управљали сами Арбанаси; 5) начело административне децен-

трализације у вилајетима насељеним Арбанасима, иначе примена општих начела предвиђених у Уставу, водећи рачуна о неким одступањима која се чине одавно у њиховој примени; 6) валије и виши чиновници да се бирају међу најпоштованијим људима, а нарочито међу онима који знају арбанаски; сви остали чиновници и службеници да су Арбанаси; 7) постављање једнога генералнога инспектора у Арбанији, који ће за извештај број година водити надзор о строгој примени закона и о радњама власти; 8) употреба арбанаскога језика у односима између грађана и власти; 9) општа обавезна војна служба у мирно време по регионалном систему, а специјална организација за службу Арбанаса који живе у крајевима дуж границе балканских држава, где би могли да врше службу пограничних стражара; вера и обичаји непромењени за све време трајања службе у војсци; 10) државни приходи, сем царинских, поштанских, телеграфских, таксених, — да се употребе за потребе у земљи; од сувишка свих прихода да се граде путеви и локалне железнице и школе; експлоатисање шуме да се повери општинама; 11) окружни одбори да спремају вилајетске буџете и да контролишу трошење предвиђених расхода; 12) оштета за попаљене куће и уништено имање; повраћај оружја с обавезом да се Арбанаси саобразе закону о ношењу оружја.

Други захтеви су, управо *йовласџице* које су тражене за Малисоре: 1) Порта даје побуњеним Малисорима пуну амнестију, они неће никада одговарати пред турским властима за дела почињена у побуни; Малисори рекрути служиће војску у скадарскоме вилајету и једну годину у Цариграду у време мира, за време рата ићи ће онамо куда их застава води; 3) окружни начелник у Тузи биће биран међу људима који знају арбанаски, а мудир и аге биће бирани само међу Малисорима; чиновнике ће плаћати држава; 4) пореза ће се резиковати према стању становништва, а садањи порез купиће се тек кроз две године како би Малисори поправили

своје стање; 5) Порез на овце (тако зване огнам) плаћаће и Малисори, али само по један грош од овце, и прибираће се од идуче године; 6) Порта, која добро зна да је оружје било нераздвојни друг Малисора и да им је као пастирима неопходно, — дозволиће ношење оружја свуда сем по варошима и пазарима, уверена да ће се оно употребити само противу зверова и непријатеља отаџбине; у седам срезова (Шаља, Шоши, Шкрели, Кастрати, Груда, Хоти и Клименти) биће подигнуте по једна или две школе, а у школама ће се учити на арбанскоме језику, а учитеље ће плаћати држава; 8) кроз Кастрате, Груде и Клименте саградиће се коњски пут и други мањи путеви; 9) радови на путовима почеће се одмах; 10) у поменутим срезовима створиће се комисије које ће, под руководством вилајетскога изасланика и скадарскога бискупа, одредити вредност штете попаљених и порушених кућа које је војска уништила; 11) десет хиљада турских лира које је поклонио султан и двадесет хиљада лира које је дала турска влада и друге помоћне своте одредиће поменута комисија искључиво на зидање малисорских кућа, поделивши оштећене на четири категорије; 12) сви побуњени Малисори, кад се врате из Црна Горе на огњиште, примиће два дунума кукуруза и једну турску лиру на име помоћи.

Од предњих олакшица изишле су ове *олакшице*: Општа амнестија је дата Малисорима који се буду покорили, те ће се користити амнестијом кад се врате, и неће бити гоњени и кажњени по делу побуне; 2) раније је одлучено да Малисори рекрути одслуже свој рок у војсци у Цариграду или скадарскоме вилајету; остаје се при тој одлуци; 3) Михалаки ефендија, који зна месног језика, поставља се за кајмакама у Тузи; државни интерес налаже да се и у будућности бирају они који знају меснога језика; мудире ће бити барјактари са платом, азе и чланове друге административне управе бираће власт међу онима које већ бира народ; 4) законима се предвиђа да се пореза разрезује према стању пореских глава,

те ће се водити брига да не буде друкчије, а две године власти неће наплаћивати порезе да би се помогло становништву; 5) влада је увидела потребу да се агнам смањи у неким деловима царевине, те ће о томе поднети парламенту нарочити предлог; 6) допустиће се ношеће оружја само онима којима је то потребно, као стражарима, чобанима, али под погодбом да не долазе у варош и на пазар; 7) подизање основних школа у поменутим окрузима и постављање учитеља решено је, а број школа ће се доцније повећати; 8) Порта је решила да гради путеве кроз Кастрате, Груде, Хоте и Клименте, а тако исто и кроз Шаље, Шоше и Шкреле; 9) Турска влада је учинила што треба да се приступи грађењу тих путева; 10) у седам поменутих срезова наименоваће се једна комисија која ће извршити, под руковођењем једнога вилајетског чиновника и изасланика скадарскога бискупа, процену оштећених и порушених кућа; 11) за сада не постоји друга помоћ до она од 230.000 динара, Султанов поклон, за оштету, а Порта је одлучила да сагради попаљене куће, или допуни горњу суму, ако она неби била довољна; 12) одлучено је да се невољницима дадне помоћ у храни и свакоме одраслome по једна турска лира у новцу.

Црна Гора је обавестила европске кабинете, када су Малисори отишли у Турску, да је имала четири милиона перпера трошкова око њихова издржавања, с тим да не тражи за сада ни од кога накнаду за то. Малисорска побуна, према томе, није још потпуно ликвидирана.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Сукови. Драма у 4 чина. Написао *Др. Светислав Стефановић*. (Ово је дело наградила „Матица Српска“ првом наградом од 700 круна из Задужбине Јована Наке В. С. Миклушког). Нови Сад, 1911:

Г. Светислав Стефановић не пише од јуче, и до сада је већ објавио прилично ствари. О њему влада врло подељено мишљење. Док с једне стране има људе који га сматрају за дубоког и оригиналног песника, као неку врсту Лазе Костића, догле се у извесним круговима сматра за једног од најконфузнијих људи који су икада на српском језику писали, за једног од најобилнијих радника на галиматијасу у нашој књижевности. Нарочито у Србији, која је непоправљиво позитивна и трезвена, и где се од песника тражи памет, а у поезији логика и смисао, Г. Стефановић је примљен са крајњим скептицизмом. О њему се код нас мало писало, и кад се писало рђаво се писало.

Најновији књижевни производ Г. Стефановића, драма „Сукови“, за који је из руку критичара Матице Српске добио „ловор-венац“, и сувише јасно потврђује то неповољно мишљење. Ко буде у стању да прочита ових 75 страна претенциозне фразеологије биће сасвим на чисто о књижевном таленту Г. Светислава Стефановића.

Комад се дешава — „десно и лево од публике“! (стр. 3). Друга индикација: „дешава се у садашњости“.

Где? У Србији извесно не, јер нема ничега нарочитог нашег. Из далека и врло несигурно дало би се закључити да се дешава у Русији, али на другом месту говори се о владару земље краљу — дакле није Русија. На једном месту реч је о „словенској души“, о оној несрећној широкој и еластичној словенској души, која има да прими у се сва болесна натезања пометених литератора. Лица носе више руска имена: сам ђенерал Ђорђе Контић носи црногорско презиме, Доктор Ниле (!) Ђорђевић носи алексиначко-прокупачко име и презиме, остали по руски: Александар (Саша) Илић, Владимир Гавриловић, Иван Павловић, Петар Николајевић. Иначе, ничега руског: комад, у свој својој радњи, „десно и лево од публике“, могао би се дешавати подједнако у Петрограду, Кенигсбергу, Винер-Најштату, на острву Гренланду, на Гребену Добре Наде или у Новом Саду и Нишу. Г. Стефановић је нашао начин да у Обреновцу пише комад из руског живота, као што је у Бечу специјално изучавао енглески језик и енглеску књижевност.

Личности писац овако срећно и рељефно приказује. Александар Илић: „човек од својих 34 године, професор природних наука, којег је култура и интелигенција довела до извесног ступња блазираности и цинизма. Кроз неку годину доћи ће до сазнања, да је све на свету једно ништавило, да би тим оправдао своје губљење у ништавилу“. После Саше, чију будућност видовити Г. Стефановић предсказује, Вања, Иван Павловић: „човек од својих 28 година, доктор филозофије, смеђ, избријане браде, лепих црта са печатом своје мислилачке душе на челу и лицу“. Владимир Гавриловић, судски чиновник: „по годинама друг Иванов, са очима, лицем и душом створеним за утиске живота и уметности“. „Доктор Ниле“: „од своје 32 године; пуначак, мрке, кратке браде, мало на темену ћелав; са изразом свога оптимизма. Немирних покрета“. И тако даље.

Садржај драме изгледа да је ово: Иван Павловић воли се са Ангесом, ћерком генерала Контића, и они су

на путу да се узму. Али, „генерал Контић, прослављени јунак, идеал војника, узоран муж и отац, огледало поштења, — учинио је велике проневере за љубав једне метресе, која је досад небројенима припадала и која је старога опчинила лукаво и наивно [!] као мачка, па кад га је опљачкала, онда га је оставила његовој судбини“. Сада настаје први *сукоб*: Агнеса, „кад је наслутила несрећу и срамоту, која очекује њеног оца, па и њу, њена је љубав дошла у *сукоб* са њеним поносом, њеном гордошћу“. Она неће „да љубављу своја испроси своју част и срећу, част своје горде крви, она толико прошена и ни од кога још недомашена!“. Агнеса је читала Ибзена, извесно, и осећа да би брак са Иваном био за њу спас без њене „личне моћи“. Иван је запрепашћен: он „задубљен стоји“, и чини ову дубоку рефлексiju: „мени мисли не даду да живим“. Како су у књигама људи врло племенити и дарожљиви, он ће да спасе и генералову част и Агнесин понос: он ће се одрећи Агнесе, и платити генералов дефицит. И пошто се одлучио, „с очајањем које расте до суза у грлу“, вели: „А ти бар, Ниле, нећеш замерити своме пријатељу што је принео једну малу жртву — на гробу — своје сахрањене љубави“. „Иване, бравос!“ узвикује Ниле...

У другом чину, Агнеса саопштава матери да под срамотом неће да постане Иванова жена. Мајка је благосиља. Иван долази; „Љубим руке, госпођо“ вели он мами, која се у брзо дискретно повлачи. Главна сцена, велика арија: Иван и Агнеса су на само. Ивана је утупкао „изгуб неке драгоцене светиње душе“. Символички разговор, афоризми, сентенције. Одједном, Агнеса, „без и мрве кокетерије, ал ипак неодољива“, чини овај јединствен предлог: „Узми ме... О, овај час!... Нема времена ни једног часка, ни најмањег часка: ја хоћу да будем твоја, сасвим твоја овај час, овог секунда — или никад више; твоја без мисли, без разлога, без свести — слепо као страст и као жена...“ Она хоће да јој он покаже „велику, безумну љубав“, љубав коју би осетила,

како вели, кроз његово тело. Он је запрепашћен : она га храбри : „Ја осећам да се ти грозиш, да учиниш нешто што ти изгледа ниско, гадно, и ако у том гадном делу лежи срећа и добро и твоје и моје, срећа, какву нам више ништа на свету неће надокнадити...“ Она се згражава над његовим „платонским осећајима“, и подвикује му : „ви сте једна жива шимера“. Он је у њој „увредио жену“. И она му ту „увреду“ не прашта. Она његову љубав одбацује, и раскид је ту. „Пакао ме зове, виче Агнеса, пошто се „демонски“ усправила: Ево ме!“.

У трећем чину дом Контића. Иван је донео новац да исплати дефицит. Генерал радосно прима, али ево Агнесе. Она одбацује тај новац, и даје оцу други новац, од свога новог вереника, официра пропалице Петра Николајевића „једног ноторног блудника и распусника, лакомисленог богатуна...“ Сцена. Генерал „прибира последњу снагу свести“, и кличе : „То никад не може бити!“ Агнеса, која је врло експедитивна у стварима љубави, тврди „То је свршено!“ („То је свршено!“ овде има исти смисао као : „ствар је чињена!“ у дневнику хрватске списатељке Драгојле Јарневићеве) Отац : „Свршено?“ Кћи : „Свршено!“ Генерал : „онде — је — све — свршено ! „И пре но што би га ико могао зауставити, извади револвер и окине га у слепо око“.

Тако је свршено код Агнесе, тако код генерала. Али комад још није свршен. У четвртом чину Агнеса је несрећна. „Оца отерала у смрт, вели Саша Илић, мати јој пресвисла због тога, нашега Ивана одгурнула тако немилосрдно, да му се од пада завртела глава и никако више да нађе равнотежу, и овог човека, тог Петра ће коначно упропастити..“ Али Иван је тек сада воли, свом својом „словенском душом“, свим словенским „хероизмом у патњама“. Доктор Ниле своди Ивана и Агнесу, да се објасне, и да се утеше. Они се бацају у „један дуг страстан загрљај“. Обасипају се пољупцима. Иван није више „жива шимера“ из другог чина. И Агнеса: „за-

нета изненадним наласком љубљеног и жељеног човека и, као опчињена његовом неочекиваном физичком страшношћу, подаје му се..." Завеса — не пада! После тога, низање фраза које су се запамтиле из читање Ибзена. После две стране рђаве литературе, љубавнике убија преварен муж, Петар Николајевић. Доктор Ниле сентензициозно завршава овај комад, у коме од осам лица троје је од револвера погинуло, једно „пресвисло“, а само четворо — са читаоцима — срећно остало у животу: „Велика љубав убија. Наша не, ми мали не, који нашом љубављу и кад је најплеменитија, умножавамо свет, светски чемер и беду и бол живота, који не осећамо, но који им други, већи од нас, за све нас испаштају“.

То је садржај, али смисао није јасан. Је ли то драма с тезом слободне љубави, љубави без страха од препрека, која је изнад божанских и људских закона? Је ли то апотеоза апсолутне љубави, „која даје светлости и без сунца и даје видела и угашеним и никад непрогледаним очима?“ Је ли то слика јаке жене, „нових људи“, „већих од нас“, оних који, високо и зрачећи, стоје над „мраком светске масе“? Или је то обична драма страсти? Или мутна сећања из Ибзена, по мало и из Ничеа, и проблематичних скандинавских величина, које немачки критичари пронађу сваких десет година, да после опет потону у таму шестомесечних поларних ноћи. Или се, најзад, Г. Стефановић хтео мистификаторски нашалити и са добрим Матичиним критичарима и лаковерним читаоцима српским?

У сваким случају то је једна претенциозна симболистичка драма, натегнут комад са неком мутном тезом, један од оних „модерних“ комада, које, после прочитаних неколико немачких и скандинавских драма, ђаци Трговачке Академије и банкарски чиновници пишу за драмски конкурс Народног Позоришта. И што је најгоре, горе од комичне садржине коју је довољно било препричати, то је невероватни банални, књишки, сасвим некњижевни стил којим је све писано. Цео свет говори једним

истим језиком, мутним, отужним стилем Г. Светислава Стефановића. У комаду се воде оваки смешни разговори:

Два супарника, Иван и Петар, састали су се. И међу собом говоре ово:

Петар: Будите искрени, господине Павловићу, и признајте ми отворено што осећате у себи, да ме није могао нико други довести овамо но она особа, која је невиђено ушла са мном у вашу собу и коју и ви, као и ја, видите живо између нас.

Иван: Нисам ни вдовит, нити патим од халудинација и не видим никакву особу између нас, господине Николајевићу.

Петар: (с благом провијом). Немате потребе, господине Павловићу, да се одричете дарова, које једна више моћ — песница је зову љубављу — даје и нама обичним смртнима, а камо ли не би тако ретким, изузетним духовима као што сте ви.

Иван: (љутито и строго). Ако сте дошли да ме вређате, овда ћу бити принуђен да вас упутим на правила реда и учтивости.

Петар: Нећете имати потребу за то, господине Павловићу, јер сам ја дошао у много лепшој намери него што ми је ви супонпрате.

Иван: Будите јаснији.

Петар: Ви будите мало отворенији, јер се иначе бојим да ћу морати напустити лепу намеру, која ме је к вама довела.

Иван: Ја вас никако не разумем. Какву отвореност ви тражите од мене?

Петар: Ову на коју имам нека права.

Иван: Права.

Петар: Да, права, а ви из истог разлога дужности да ми је покажете.

Иван: Ви морате и сами осећати да се у овом стилу нећемо никако споразумети. Онда ме узалуд морите вашим присуством. — Ако сте дошли ради неког објашњења, изволите наћи друкчији начин изражава.

У добри час! Једва једна реч која има смисла! Али тај „стил“ Петра Николајевића је стил и Г. Светислава Стефановића, и њиме је цела ова књига написана. Још један пример, како љубавници, Агнеса и Иван, разговарају:

Агнеса: (пркосно и презриво). Ако ће вам задовољење ваше радозналости донети мира, можете тај догађај сматрати за узрок.

Иван: Ту ситницу, то ништа, ту трупку на чистом крилу наше љубави, коју бих једним дахом, коју би сте ви једним уздахом могли отпирити у — неговрат — —

Агнеса: О једну на очи трупку, један неприметан гребен, разбијају се најсилније лађе.

Иван: Зар нема пута да се гребен обиде, нема начина да се литица уклони с пута? — Зар се та ситница не може уклонити с пута наше љубави?

Иван: Ви сте узбуђени, Агнеса. О како сте ви добри, како сте анђелски добри.

Агнеса: (тужно). Ви сте редак човек, Иване Павловићу, а ја сам обична, са свим обична жена.

Иван: Ако су обичне жене као ви, овда је на земљи рај небесни. — Агнеса, ви сте анђео.

Агнеса: Можда онај, који је послан да истера човека из раја.

И те отужне баналности, те опаке инепције, то свирепо изтезање стрпљења и тестерисање нерава читалаца траје кроз целу ову усплахирену, разбарушену „драму“, стално, *crescendo*, да на крају пређе с ону страну разума!

„Сукоби“ Г. Светислава Стефановића долазе да покажу оскудицу књижевног талента, неосећање бесмисленог и смешног код једног писца који је у извесним редовима полукњижевне публике пролазио за неког оригиналног и интелектуалног песника. Тај комад дозази врло угодно да покаже страховит књижеван пад Матице Српске. Јер, она је овој књижевној бесмислици дала прву награду, и то у истом конкурс у коме је Иво Ћипико, са драмом „На граници“, добио другу, а Алекса Шантић, са „Хасан агиницом“, трећу награду! Са гледишта критичара Матице Српске то је врло логично, али у исти мах и врло карактеристично.

Карактеристично је још да су ти строги моралисти, добри православци у Новом Саду, они исти који су Ћипи-кове „Пауке“ и Ускоковићеве „Дошљаке“ прогласили за неморална дела, дали прву награду једном делу где се идеална јунакиња као улична жена нуди двојници вереника, и где се њено „предавање“ врши на позорници... Ја бих волео да видим Г. Антонија Хаџића, председника Матице Српске, који је толико комада „удесио за српску позорницу“, како би „удесио за српску позорницу“ ову, нимало симболистичку сцену!

Ј. С.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Српска књига у Америци“. — У „Слози“, српском листу који излази у Питсбургу, у Сједињеним Северо-Америчким Државама, изишао је (бр. 18 од ове године) занимљив чланак „Српска Књига у Америци“. Срби у Америци, махом радници на тешким физичким пословима, читају врло мало. готово једине српске локалне листове у „новом крају“. У колико се чита, то је колпортерска књижевност, која се продаје по вашарима у „старом крају“. То су или јевтине песмарице о Краљевићу Марку, Милошу Обилићу; или побожне књижице „Чудеса просвете Богородице“, „Срце човечје“, „Храм божји“, „Дванаест великих петака и страшни суд“, „Мати божја у паклу“, заједно са разним молитвеницима, сановницима, и тако даље; или сензационе, или у опште некњижевне књижевне спекулације, као „Ципелице мале грофице“, „Девојка са улице“, „Код женскога раја“, „Песме Николе, Књаза Господара“, „Прва брачна ноћ“, и тако даље. Писац чланка наводи мишљење једног српског књижара у Америци, који је покушавао издавати добре и књижевне ствари: „Бог ме уб о, ако икада будем издао иједну паметну књигу за наше људе у Америци! Што год сам до сад штампао добро и паметно, појели су црви по магацинима, „а песме о Краљевићу Марку, Милошу Обилићу, молитвеници, сановници, календари, криминалне приче, и тако даље, растура се ко алва..“ И књижар види црну слику будућности Срба у Америци: „Било пре, било после, све ће то прогутати американска незасита аждаја, и од нашег племена у овој земљи неће бити ни помена ни спомена“. Наша културна и просветна друштва, која имају и искуства и средстава,

требало би да обратe пажњу на те отргнуте, себи остави запуштене делове нашега народа. Л.

„Жан-Жак Русо и природно васпитање“. — У Београду је изишао превод студије познатог француског педагога Габријела Компереа. „Жан-Жак Русо и природно васпитање“. Преводилац је Гђа Јелисавета Марковић. Писац је свој низ студија „Велики Васпитачи“ отпочео Жан Жаком Русоом „не зато што би он био сигуран вођ и непогрешим учитељ, јер он то није. Он је био у васпитању велики изазивач идеја, иницијатор модерног покрета, „leader“ већине васпитача који су дошли после њега. Песталоци, Херберт Спенсер, да друге и не помињемо. његови су ученици. Он је одбацио навике и традиције, он је хучно прекинуо са прошлошћу; и ако није сејао увек добро семе на пољу васпитања, он га је очистио од корова, којим је било обрасло, остављајући својим последницима бригу да га обраде и оплоде бољим обрађивањем. Ставити га првог, значи учинити му правду и ставити га на његово место“. Х.

„Логика“. — У Битољу, у Маћедонији, изишла је књига „Логока општа и примењена са примерима за вежбање у општој логици“, у преводу Аранђела Јотића, професора на ондашњој српској гимназији. (Битољ, 1911; 80; стр. 188; цена 2:80 дин.). У целој књизи, чијем преводу могло би се учинити прилично замерака, најинтересантнији је део о методама индуктивнит наука („метод физичких наука“, „метод природних наука“, „метод моралних наука“, „метод социјалних наука“, „метод тестимонијалне критике“, „историјски метод“).

К.

Његош у Пскову 1837 године. — Последња свеска (7—8, 1910) петроградског часописа „Славянскія Извѣстія“ доноси до сада необјављене архивске документе о борављању владике Његоша у Пскову, у Русији, у пролеће 1837 године. То је преписка између вице-канцелара грофа Неселрода и псковског губернатора А. К. Пешчурова о смештању и борављању Владичину у том месту. Користан мали прилог за Његошеву биографију. Н.

„Гогољ и Словенство“. — Г. П. А. Заболотски држао је 14 априла 1909 свечан говор, на прослави Гогоља у Њежину. Тај свој говор, „Гогољ и славјанство“, штампан је у засебну брошуру (Њџинъ, 1911; 8^о, стр. 29). Г. Заболотски показује како велики „Писац Грађанин“ још увек живи у књижевности руској, и ако су после њега дошли писци врсте Достојевског, Тургењева и Толстоја. Овај велики национални писац руски постао је у исти мах и један од најпопуларнијих писаца целе словенске књижевности, и Г. Заболотски редом проучава како је Гогољ улазио у поједине словенске књижевности и колико је на њих утицао. Гогољу у српској књижевности посвећена је нарочита пажња, и из ове књиге види се да писац „Мртвих душа“ и „Тараса Буљба“ нигде није толико читан и није толико утицао као код Срба. Г. Заболотски се користио књижицом Г. Момчила Иванића „Помен Гогољу о 50-годишњици смрти његове“ (Београд, 1902), као и својим белешкама и, другим делима српским, навео је цео један низ превода на српски, још од 1850 до данас, и истакао Гогољев утицај на реалистичку књижевност српску, нарочито на Милувана Глишића и Стевана Сремца. Г. Заболотски истиче колико је Гогољ Србима „појмљив и близак по духу“, и како украјинске приче његове чине на српског читаоца утисак српског села и српске народне душе.

Л.

Г. А. Евреиновъ: Идеологија Ближневосточнога вопроса, стр. 86. Петроград, 1911. — Идеологија једнога славенофила из семдесетих година прошлога века је иста као и у данашњих неослависта: верска трпљивост, културно јединство свих Словена, братство међу њима, зближење са Словенима у аустро угарској монархији. Еврејинов је за општи мир, али тражи да сврха данашње руске политике буде довршење ослобођења балканских хришћана. Мисли да ће то најбоље постићи ако с буде с Енглеском, и у Тројноме Споразуму. Аустро-Угарска и Немачка имају планове на Блиском Истоку који су противни руским.

У овој расправици има и неких интересантних података. Такав је, на пример, податак о разговору пишечу са бароном Еренталом 1890 године. Те године у јесен Ерентал је као саветник амбасаде у Петрограду ишао у Варцини Бисмарку. По повратку из Варцина питао

је Еврејинова о његову мишљењу о томе да ли би се могла извршити деоба сфера утицаја на Балкану између Русије и Аустро-Угарске. Гранична линија сфера да буде меридијан који пролази између Србије и Бугарске, тако да Цариград, Босфор и Дарданели са данашњом Бугарском и делом Турске остану Русији, а све остало са Солуном Аустро-Угарској.

Ин.

Черна Гора и Черногорцитѣ отъ К. Бербенко, публицистѣ. Отпечатъкъ отъ кн. III и IV на сп. „Славянски Гласъ“. София, 1911. стр. 33. — У овој брошури је у кратко изложена историја Црне Горе. Правилно је обележена спољна политика краља Николе и његово држање према Русији. Изнесено је и унутарње политичко уређење. Најзад, писац је прибрав и податке о просветним, привредним и финансијским приликама. Књига је написана без научних претензија, али објективно и с пуно топлине. Она ће корисно послужити да се у бугарском јавном мишљењу ствари тачнија представа о томе делу српског народа. Само, Г. Бербенко, као и многи други бугарски публицисти, говори често о Црногорцима као о једном посебном словенском, а не чисто српском племену. Оваква грешка пружа један доказ више колико се Словени поред свију конгреса, још узајамно слабо познају.

М. Ђ. М.

Оцена о дисертацији Г. Др. Војислава Јовановића у „La Revue bleue“. — У свесци за 5 август 1911, редовни књижевни кроничар овог угледног часописа, Лисијан Морч написао је опширан приказ дисертације Г. Др. Војислава Јовановића, о којој је овде било више речи. Критичар хвали спрему, обавештеност и метод рада Г. Јовановића: „пошавши од једног малог проблема књижевне историје, он довршује нацртом развитака једног европског покрета“. „Његова учена књига, у којој блиста методичка јасност, исто толико је занимљива колико је поучна; то је ван сваке сумње изврсна теза, на којој ваља честитати у исти мах и писцу и Университету у Греноблу. Свакога дана расте број младих странаца који траже француску науку; међу толиким тезама, у којима се спајају разне оригиналности, теза Србина Војислава М. Јовановића показује се као једна од најодличнијих“.

М.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Француско Књижевно Друштво у Београду. — У Београду је основано „Le Société littéraire française“ са циљем да „шири језик и културу француску у Србији и да развија интелектуалне везе које спајају Француску са Србијом“. Тај циљ Друштво ће извршивати: конференцијама и читањима, оснивањем библиотеке и читаонице, отварањем бесплатних курсова за учење француског језика, уметничким изложбама, стипендијама студентима за школовање у Француској, наградама најбољим француским преводима српских дела. Исто тако друштво ће радити на отварању француских школа у Србији. Друштвену управу сачињавају: Др. Ђорђе Павловић, бивши председник Касационог Суда, почасни председник; Јован Жујовић, државни саветник у пензији и потпредседник Народне Скупштине, председник; Ж. Бунјол, делегат владе Француске Републике у администрацији Монопола, и Др. Милан Васић, лекар, потпредседници; секретари: Милан В. Ђорђевић, адвокат и Гастон Гравје, лектор Университета; благајник Е. Роле, секретар Француско-Српске Банке; библиотекар Милан Мајзнер, професор; чланови: А. Бодуен-Редевиг, директор Француско-Српске Банке; Др. Михаило Гавриловић, посланик на Цетињу; Милан Грол, управник Народног Позоришта; Др. Иван Ђаја, доцент Университета; Е. Маје, финансијски инспектор; Др. Ч. Михајловић, санитетски мајор; Др. Милован Ђ. Миловановић, министар председник; Др. Момчило Нинчић, в. професор Университета; Др. Милета С. Новаковић, доцент Университета; Сава Урошевић, професор Университета; Богдан Поповић, професор Университета; Др. Драгутин Протић, адвокат; Др. Јован Скерлић, в. професор Университета; Др. Мирослав Спалајковић, посланик у Софији

Друштво је отпочело свој рад, и већ отворило библиотеку и читаоницу, и основало неколико бесплатних курсова за учење француског језика. Н

С Р П С К И

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 5. — 1 СЕПТЕМБАР 1911.

ПИСМО С ЈОНСКОГ МОРА.

На Крфу, јесени 1908.

Већ од поноћи западни ветар је ударао у десну страну брода који је ишао низ невидљиву воду, колебајући се, захуктано, као што су морали некада ићи фригијски бродови са два реда весала. Према небу које је сад имало боју камена, назирале су се далеко неке тамне масе по води. Јесу ли то била острва поред којих је наш брод прошао док смо још спавали? Не, јер тек сутра око подне видећемо прво од Јонских Шест Острва, зелени Крф; значи, дакле, да је запад наоблачен и да ћемо сутра имати буре. Нигде се није осећало да ће скоро сванути. Чуло се само велико срце брода како туче у морској дубини и како се разлеже у морској пустињи. Ја сам узалуд чекао да видим јутро када се запали море од сунца које ће овде изићи из воде и крви. Ветар се разбијао у катаркама и конопима По свему је наличило да се тек сад хвата вечерњи сумрак.

Моје очи су биле још пуне синоћних звезда које су ме пратиле од талијанске обале ка јонским острвима.

У овој пустоши изгледа да звезде силазе из својих усиданих сфера и мешају се с водом, остављајући за собом дуга ватрена влакна, као запаљену паучину која се не престано лелуја док се не дотакне воде и не угаси на таласима. Нигде се јединство свега не осећа као на морској празнини, где нема ништа друго него њих двоје: душа и бесконачност. Оне се утапају једна у другу, и изгуби се свака међа која их раздваја.

Још нико није изишао од јутрос на овај брод на коме већ почиње Левант, којим путује шарена поворка из Египта и Италије за Исток, и где се нико не разуме међ собом. Путник кога запитате нешто талијански, одговара арапски или грчки. Са мнош из Рима путује један немачки консул који иде за Исток, и његова жена, Холандкиња. Он је човек који сав живи за музику и Германију, а она за музику и авантуру. Жена два крупна сива ока вреде два велика града у Немачкој. Те су очи засењене и уморне од неке ватре, као да су много гледале у сунце, или као да је неко ту жену много љубио у очи. С њима двома путује и њихов један млад рођак — неизбежни плави рођак свих жена на овој земљи. Консул, Холандкиња и рођак — то је вечни троугао, вечита теза-антитеза-синтеза, вечити тајанствени полип, наш праотац. Ова је Холандкиња жена од љубави, јер има маште. За љубав и за религију треба пре свега имати имагинације. У религији су најрелигиознији они који имају маште: они постају визионери од којих су многи постали свеци и јунаци; у љубави су такви постали велики тумачи срца и рафинирани носиоци спола. Без велике маште нема велике љубави. Жена без маште је вулгарна. Жена је перверсна телесно; ако нема много лепе маште, она то не уме да сакрије, да то заглади љупком игром хиљаду финих контраста који чине да жена не изгледа увек иста, увек верна себи, него која уме да се умногостручи.

Гледао сам синоћ велики и бели силует те жене на овој неизмерној води. Жена и море! Два елемента од

којих је направљен овај свет. Када овакву жене сретнете у каквој улици великог града, како иде с великим перјем на шеширу и обучена у велике бое, она наличи на какву крупну лађу с једрилима која вам се приближује улазећи у луку. Морал, по мишљењу ових жена, измислили су људи а не жене, и они су морал измислили увек за другог а не за себе. Морал су измислили несрећници; морал је луксуз несрећних и очајних људи. Ако су га измислили богаташи, онда су га измислили за сиромаше. Принципи, то су туђа душа а не наша; то су ствари туђе душе а не наше; и наши пороци ближи су нам од туђих врлина, јер су делови наше душе и тела, и за то их треба чувати. Врлина смета машти, зато је опасна; за живот је довољно имати укуса и маште. Оне ће вам рећи: срце је непотребно и душа нам одузима спокојство; душа, то је руска ствар и њу треба оставити Русима... Ја сам слатко слушао и гледао ову младу жену. Сва лепота једног дана на Отранту била је тог јутра на малим устима једне жене.

Жудно сам чекао да сване и да се види цела пучина. Осећао сам увек неки тамни атавизам за велике воде. Моји стари морали су бити гусари на ушћу Неретве и по Јадранском Мору — и живели певајући по води и пљачкајући по копну. Ја се сећам малих затона по нашој дубровачкој обали, детињства када сам из мора извлачио ноге и руке све окрвављене у лову на ракове, када ме је посведневно пекло сунце и морска пржина, и када сам сунчао косу пуну соли — док по води падаху, као крупно камење, велики звуци старих звона. Треба чути море дететом, успављивати се њиме у својој колевци као мајчином песмом, или се будити у вриску и плачу за време његових дугих еквиноција. Ко море није познао на тај начин, онда оно није страст него само леп хоризонт; оно иначе нема власти над вама, не преиначује ваше жеље, не мења вашу душу. Човек га тада слуша као песму, али не као хуку своје сопствене крви; оно нити тад зна да буде убилачко, ни да васкрсава.

Оно није ваше тело ни ваша душа; оно је онда само лепа велика вода. Треба знати све његове песме на памет, реч по реч, на разумети његов говор у свој разноликости од сунчаног подне до тамне вечери. Јер је море пре свега музика и тек онда боја и простор. Како је жалосно слушати га, а не разумети га!

Море је пустош, очајна празнина, па ипак није монотонија. Како да се разбере то чудо за очи и душу? Откуд то да празно море има све варијације копна, копна с његовим бреговима што светле, његовим смркнутиш шумама, и његовим узрујаним рекама? То је зато што овде влада вечити покрет. Овде је покрет довољан да све замени. Све се креће: море се љуља у неизмерном простору; свод се помиче, и расте, и скупља, непрестано; облаци пролећу као усијане масе, час понирући у пучину, а час излазећи на другом крају, дижући се хитро у бесконачном своду — докле се непрестано и по цео дан пале и гасе по води велике ватре, и потоци толиких боја теку узрујаном пучином. И најзад, све оне непрекидне илузије очију: час као да видите у даљини неко острво, час као да се помаља неки брод на самој ивици видика. На мору се живи од самих привиђења. И ето то чини да путник по пустој води никад не осети ни тренутак од оне досаде коју осећа на обалама најлепших сребрних река, или у сенкама тамних шума, тамних и непомичних, које вам изазивљу тугу, и где имате страх да останете сами после заласка сунчевог.

Има жена за које је љубав један део тоалете, као што има људи којима је љубав један део хигијене. И једни и други стрепе од компликација. Она ће вам рећи: „Заљубљеног човека, никад! Али љубавника, увек!“ Заљубљен човек је свиреп и себичан; он је аналитик, а жени изгледа несносан педант. Има разлика у љубави двају сполова: заљубљена жена је све нежнија што више воли, а човек је све свирепији што је више заљубљен. — Тип ове Холандкиње која са мном путује, сасвим противно, то је тип жене која у љубав уноси сву рафини-

рију једне блазиране фантазије, и која од једног осећаја прави једну интригу. За њу је љубав, интрига. Док је оваква жена само оргија наших чула, она је безопасна; она постаје страшна тек када од ње правимо духовну потребу. Када је једном мом пријатељу који зна да чита судбину, пружио била длан да јој види удес, он је дуго гледао у лепу ручицу и најзад запита осменуто: „Чију судбину да прочитам овде? Вашу или моју?...“ Добри Абенсераж је отишао на другу страну, а ја сада имам неподељено задовољство да гледам у исто време ово чудно море и ову чудну жену која је сва од духовитости, и која води своја два мужа лепа, поносна, и глупа, као два лабуда, правећи с њима шалу у коју је метла сав смисао о срећи на овом свету. Кад је синоћ силазила у своју кабину да спава, завршила је разговор са својим рођаком, који је немачки гренадир, овим речима: Примећујем, драги рођаче, да човек који се дружи много с коњима, најзад постане магарац...

Ваздух се лагано почео да беласа; свод се био протегао; вода је добијала боју старог сребра. Најзад је почело да свиће. Али се осећало да ће дан забелити а сунце се неће видети. Све је било сиво и ивица видокруга белила се као усијана фосфорна жица. Лађа се њихала нежно, као колевка. Море је урлало у точковима. Кров лађе су морнари давно били опрали, али још никог није било на броду. Ја сам чекао њих троје да изиђу на уговорени састанак да видимо сунце на Отранту. За бродом је јурио, протежући се, један дуг млечни талас. Понекад је вода запљускивала по крову и цедила се у пени натраг у пучину. Јутро је свитало по целом великом мору и сијало у белој ватри.

Овакво буђење мора, са свима бојама и гласовима, изгледа да у овој пустоши има своје догађаје, и да зато никад једно јутро није налик на друго, и да се овде све проживљује као и у граду. Често чујемо на празној пучини којом овако путујемо по више сати, како наједном зазвоне звона: најпре ситна звона што певају као деца

која се прва пробуде, затим већа звона, и најзад она највећа у чијем тучу изгледа да је ту ноћ спавала душа града. И тако звони дуго, дуго. То наличи на јутра у каквом средњевековном хришћанском месту у коме се живи за молитву и вечито говори о смрти. Понекад се на пучини осети као да пада киша по каквом парку, или као да се чује роморење шуме кроз коју је прошао ветар. Затим се чује као да је далеко затутњило копно преко ког је прејурила нека невидљива коњица, и кроз ваздух прође танки глас трубе... Откуд сви ти гласови у овој пустињи неба и мора? Је ли то с тога што је душа пренела овамо све запамћене звуке земље? Је ли то зато што наша мисао не може да се одвоји од себе ни за тренутак, и што увек носи цео свој свет собом? Зато нам се ваљда чини да море има све мелодије земље? Можда су због тих чудних илузија слуха населили људи празно дно морско боговима и женама — боговима који мрзе људе и женама које их воле и маме. — Као све ствари које су гледане у самоћи, тако и море има душу онога који га гледа.

Када сам се кренуо са места са ког сам цело време посматрао, изгубљен у светлости неба и воде, опазих у дну брода моје сапутнике. Стојали су сви троје — вечно троје који су можда онако исто неразлучно везани гледали први освит дана у великом хаосу. Ја им приђем с леђа. Глас госпођин звучао је у овом јутру као певушање валића, у каквом шкољу, у сутон освита. Има финих женских гласова што жуберкају као да та жена, док говори, држи у устима малко воде која благо клопори.

— Ја волим псе због њиховим детињих очију — али ми не говорите о њиховим устима, великим и увек мокрим. Мачке волим саме због њихове отмености. Какво држање! Никад Клеопатра ни Госпођа Рекамје нису умеле направити два корака које направи моја обична немачка мачка. Ако не волим довољно мачке, то је због њихових ружних очију, очију без погледа. Јесте ли приметили да је то једина животиња која не уме да погледа?...

По свему се видело да госпођу није још довољно занимао излазак сунца на Отранту и велико певање мора, мора које цело изгледа да јури под лађом, котрљајући своје беле валове — то лепо море које путује, путује и пева. На једној страни видика чинило се да ће сад изићи из воде велики сунчев колут који мора овде да изгледа као глава Посејдона кад је извирио, како каже латински песник, да види како је Јунона разбила Енејеве бродове. Неколико плашљивих сунчевих зракова одби се одиста од пучине и растури по небу. Лепе очи госпођине добише боју и дубину ваздуха. Жене воле природу као животиње, чежњиво и сполно.

Многи људи имају на мору мисао о смрти непрестано у памети. То је ваљда зато што неизмерност простора напомиње тужну ограниченост живота. Али они који су дететом гледали топло подневно море куда веје маестрал, бело летње море, непомично, и које изгледа да је цело изветрело и постало одвећ плитко, то море које сија већма него ма који звездани свод, — нису могли бити меланхолици на његовој обали. Њих баш мора, већма него ишта друго, уверава о бескрајности свега. Ја мислим да се мисао о Богу зачала пред великом пучином или усред пустиње, јер се једино тамо могла стећи идеја о неизмерном и вечном. Зато људима рођеним близу мора, пучина изазива само бесну љубав за живот. Не знам може ли се бити песимист на мору које се вечито креће и пева, као што се може бити песимист међу тамним фасадама великих градова где само над улицама висе комадићи неба. Треба ли мору да захвалим што нисам никад био скептик? Све што није било истином за мој дух, било је истином за моје срце. Тако је и Бог увек једна истина срца. Зато га неће убити разум, јер га он није ни саздао; мисли о Богу нестаће међ људима само када људско срце падне ниско. Вера, то је чиста сентименталност, највећи степен сентименталности. Жене су велики чувари вере, јер су сентименталне, јер имају срца и маште. Бог је у срцу. Море, то је ње-

гова пластика. Како море које је светло, може да сећа људе на вечиту таму; како оно које је у вечном покрету може икога сећати на вечну укоченост? Како оно које је вечна музики, може да иког сећа на вечну тишину смрти? Откуд тај мутни осећај у човека у коме се не разазнају толике противуречности? Међутим знам толико њих који су крај мора имали часове највећег бола, којима се на обали морској јављала сва идеја о њиховој беди, и који су бежали од мора као од неког кобног огледала, у коме се не можемо огледнути а да се не ужаснемо од самих себе...

Ми смо узалуд чекали да сунце изиђе, оно није изишло. На једном делу неба пламен је био захватио велике ширине; то значи да се сунчев круг дигао туда у свод, али се није видио кроз масе сивих облака који су горели као зажарен пепео. Вода је котрљала хиљаде боја. Море је горело и димило се. Било је таласа као наранче, као пепео, као сребро, као блато, као трава, као млеко, као глађ. У даљини су се шириле с једног краја на други велика беле огњена платна. Јутро је било већ свануло у великој оргији на целом Отранту. Брод је сад ишао право, секући чудне боје валова, и пролазио осветљен кроз ватру као кроз бајку. Западни ветар је непрестано ударао у његову позадину. Далеко пред нама виделе су се већ добро светле планине; то је Албанија. Поред високе обале Албаније и Епира протећи ће нам цео данашњи дан у досадној пловидби. Ово је пут којим је некад пролазио три хиљаде венецијанских галија, међу којима и она што је носила дужда Дондола, који је, слеп, освојио Цариград. Недалеко је негде и предгорје Аксијум. Одатле је бежала некад египћанска флота у којој су се видела и пурпурна једра галије у којој је била Клеопатра. Опет Балкан! Ја ћу да мислим на све галије на свету само не бих мислио на наш балкански исток — последњи део света који бих икад обилазио тражећи какве успехе душе и фантазије.

Има два истока: овај балкански, турски, прљави, сурови, простачки, без своје цивилизације, морала, ни

природе; има други, брамански и будистички, који је и варварски, и свиреп, али никад вулгаран, увек живописан — отаџбина лава и сунца. Све што вреди видети на муслиманском истоку, то су велика запуштена гробља под чемпресима, зарасла у велике купине и где влада велики мир и заборав малих душа. У гробљима безимених и безначајних кандила се пале само онима који су се у том великом стаду, у том народу пљачкаша и паликућа, приближили Богу и постали светитељи. Свечи су увек мушки, и то је забавно; нема на истоку посвећених жена. Исток нема своје свете Цецилије ни свете Јованке Орлеанке, и да их је било, оне би имале судбину осталих турских жена. Муслиманска жена има два живота: један на овом свету, а други на небу, када треба да пред победиоца изађе за нову ложницу и опет с чедношћу као да се на овом свету ништа није догађало. Лепота муслиманског истока једина је лепота без жене, и где путник не заборавља да не сретa жену. Какав ли би изгледао Запад када на париским булеварима и на венецијанским пијацама нигде не би видео лепоту жене!

Планине албанске имале су јутрос боју запаљеног опала. Оне су међутим пуне, стеновите, као грчка или моја херцеговачка брда, с мало убоге сунчеве горе. То је окамењено море. Овде су, чини ми се, стари Грци били ставили загробни свет, царство старог Карона и Корисе. Кроз овај ружни део балканског истока протицао је некада њихов Стикс. Атински филозофи и спартански хероји мислили су да овамо долазе њихове душе на одмор и на испаштање. Ако је за испаштање, овај ружни део наше балканске земље има за то све услове. Има предела пред којима се занесете и мислите: како је овде лепо умрети! То је усклик који нам се, за чудо, отме пред најлепшим крајем земље; а то је знак да је душа на врхунцу усхићења и тражи да вечитошћу смрти зајемчи вечитост лепоте. Има других предела пред којима помислите: какво чудно место за заточење! За албанске суше и празне обале треба рећи: какво чудно место за

горко испаштање и кајање! Од пепељастих стена постаје сив и свод над њима, и тица која туда пролети, и поток ако туда жубори. По овим албанско епирским бреговима син Ахилев је направио краљевство Молоса, овде је негде Виргил учинио да се Енеј састане с Јеленом. Али моја лепа сапутница, видећи убогу обалу албанску, рече ми: „Када бих морала живети у Албанији, ја бих се убила у Холандији“.

Кад сам се обрнуо око себе по броду, све је било поплављено гомилом путника свију раса. Ако у извесно доба године путујете европским земљама, ви сретате толико путника као да је тек јуче свет откривен. Путовање је новија страст, као и друштво. Право друштво постоји ваљда тек од пре два или три људска века. Сада су већ салони потиснули фамилију и довели је у кризу; на западу нема више домаћег огњишта ни домаће тишине као на истоку. Улица сада пролази кроз све ходнике, салоне, а често и спаваће собе. Средњи век је имао свега две страсти: религију и поезију. Осим друштва и спортова, данас имате и оперу и путовање. Једино у мојој земљи неми ни опере ни путовања; за сада интрига и шегачење замењује богато и једно и друго. Путовање није настало зато што су измишљени жељезни путеви и парни бродови, него што је измишљен енглески *spleen*, меланхолична досада од које по правилу нати данас сваки модеран глупак и свака модерна гуска. На овим морима, као по швајцарским глечерима или талијанским црквама, сретам читаве војске таквих путника од којих многи једва ако знају толико географију да запамте крај којим путују. То је беда за праве путнике, за путнике епикурејце, који виде све око себе, и који разумеју све што виде. С фјордова они путници иду на Акрополу и оданде у мисирску пустињу где је сваки богати глупак одвео већ своју жену да је слика пред сфинксом и на дромедару. Наша земља губи своју тајну; лепота се изгубила зато што је постала лепа за

цео свет ; равноправност је убила право ; нема више ни једне среће која није постала свачијом срећом.

Крф се указа на валовима, таман и њихајући се, као неко острво што путује. У лепој светлости дана оно мења боју свако четврт часа. Има још два острва од којих за једно кажу да изгледа као окамењена феничанска лађа из једног старог грчког епоса. Путници на броду били су нестрпљиви. Било их је свакаквих: час какво египћанско лице с бојом старог бакра, час какав сиријски Јеврејин у шареном оделу, час какав плав Немац или какав други Европљанин, избријан и за којег не знате шта је. Моја сапутница Холандкиња са своја два мужа ишла је од једног до другог краја лађе, час гледајући море које смо прешли, куда се сад вукао велики стуб тамног дима са лађе, и летела читава јата галебова којима су путници бацали хлеба ; час према тамнозеленом масиву Крфа који је хитро прилазио нама. Цело море севало је у белим искрама. Сунце је на сред свода сијало, огромно. Ова лепа жена била је занесена први пут нечим другим осим собом. Њена душа морала је бити сада неизмерна и шумна као ове велике воде. Очи су јој биле влажне као да су биле готове да проспу сузе.

Када се пред једним величанственим призором у природи нађе Француз, он жели да поред себе има своју метресу ; када се ту нађе Рус или Србин, сваки од њих жели да око себе има још једно пет стотина својих људи да сваком кажу своје узбуђење ; а када туда путује Немац, он каже : овде ћу доћи са својом женом. Моја сапутница Холандкиња, која је сушта искреност, рече ми :

— Никад се не молим Богу да ми опрости грехове, јер се не кајем за грехове које сам починила. Ако се кад молим Богу, то је да ме те ноћи чува од стеница или кијавице. Али пред морем заборављам на побожност и осећам све способности за грех. Јел'те да је право речено да нас природа враћа примитивним осећајима и прави порочним ?

Наша лађа је ушла лагано у мали затон Крфа и ту

се укотвила. Бродови у Грчкој не прелазе обалама, него се на земљу излази чамцима, који се гусарски устреме ка броду чим уђе у залив. Подне је. . Негде се на острву чују звона. Острво се зеленило у зеленилу свију нианса — у маслинама, наранчама, смоквама, кукурузу, чемпресима, миртама, алојама и ловору. Град и његово утврђење из млетачког доба, обоје покривени тамном бојом времена, сијали су у сунцу сетно према веселом смарагду шуме. Ми смо узбуђени сишли на лепо острво Алкинојуса из старе приче. Једна стара легенда и једна млада жена — толико је довољно да се насели срећом цело овако острво! Наша сапутница ишла је пред нама, као мисао. Била је сад сва у белим чипкама, као у пени; испод њених малих ногу певао је светли и усијани песак. По нози жене најбоље наслућујете целу жену архитектуру. Ова госпођа морала је направити много нереди и невоље у спокојној и задовољној Германији — блаженој Германији где над децом бдију анђели, а над женама официри.

Ми смо се двојица, консул и ја, преслишавали уз пут о старим легендама везаним за ово острво, од Либурна, Коринћана, Маћедонаца и све до једне несрећне царице која је живела недавно на овом острву, сама са својим болом. Млади рођак, немачки официр, био се спремио да нам дадне све појединости о томе како су некад Корфноти разбили Коринћане; како је неки венецијански генерал, чија бледа статуа и сад стоји отмено пред тврђавом, разбијао Турке и одбранио острво; како је некакав француски маршал јуначки одржао овде са својим гарнизонам опсаду од дугих шест година. Госпођа га је херојски прекинула да не иде у појединости, и тим је спасен први сат на острву. Ја нисам пријатељ ерудиције. У нашем поколењу ерудиција је главна одлика памети. Као што је данас код жена луксуз дошао на место укуса, тако код људи ерудиција замењује духовитост. Док је њен рођак говорио, госпођа је слушала расејано, и гледала његове велики жарке очи, као очи

младог звера. Она је очевидно волела његову младост, а не њега. Сећао сам се једног дана када смо се пели на цркву Светог Петра да гледамо како се гаси дан над тамним крововима Рима. Она ми тада говораше: „У Француза на сваких десет људи има по један таленат; у Немаца на сваких десет људи има по један идиот. Мој лепи рођак има управо онолико памети колико му треба да седне кад је уморан, да попије чашу воде кад је жедан, и да не узме воз за Цариград ако хоће да оде за Париз...“

Пут нас је повео преко једне пијаце која је пред млетачком тврђавом. На пијаци се вежбала једна чета грчких војника, збуњених и кржљавих, пред множином деце и слушкиња које су ваљда тај дан имале слободан. По улицама не беше никога осим путника са брода који се растурише на све стране, јер брод остаје у луци неколико сати. Некакве левенте седеле су под аркадама на пијаци, послужујући се сладоледом. Једна уска талијанска улица пела се између енглеских кућа заосталих из британског времена. О вратима дућана висиле су гривне ораха и сувих смокава, а на много места продавала се риба и грозђе. Све улице по градовима на југу имају исти мирис; све миришу на рибе, тамјан, наранче и вино. Овде пада у очи тип лица с илирским профилима, и жена прсатих с јаким куковима, у шареном оделу од хиљаду боја, и с турбанима на глави као што је некад носила Госпођа де Стал и друге госпође њеног времена. Нас је много интересовало да видимо чувени саркофаг у коме лежи тело чудотворца крфског, светог Спиридона, који је био члан првог никејског сабора, чије је тело износено некад на улицу од чега је ово острво било у седамнаестом веку спасено од куге и у осамнаестом веку од Турака. Тело светитеља почива у једном ћивоту од ванредно израђеног сребра и припада некој грчкој породици која, по завету, даје увек једног члана који постаје свештеник тог ћивота и служи свецу. Али не могавши да видимо реликвију, ми смо пошли колима

да видимо острво. Лак подневни ветрић дувао је из маслинових гора усијаним путем. Маслине на Крфу представљају једну нарочиту лепоту. Немачки консул знао је на изуост да маслинових стабала на овом острву има три милиона и осам стотина хиљада, и то пет хиљада и триста на квадратни километар, што значи четрдесет и седам на сваког становника. Овде су маслинова стабла велика, често по два или три савијена једно око другог, са великим прозорима у средини стабла, и са широким и дивним крунама у ваздуху. На сваком крају пасу или пландују бела стада под ведрим грчким небом, као из Теокритових песама. Кроз шуме се виде сељанке како промичу у свом шареном оделу и с великим турбанима у којима има много косе не само њихове него, кажу, и њихових помрлих баба и прабаба. Нигде осим у Конавлима код Дубровника и на Крфу нисам видео сељанке лепотице... За колима јуре деца километрима тражећи коју лепту. Крф има још остатака од талијанштине; то се види и по просјачењу. У Италији је просјачење једна религиозна установа за васпитање милосрђа, и једна друштвена врлина која значи снисходљивост према странцу.

Ми смо отишли да видимо Канон и Ахилејон.

Канон се зове један врхунац над једним малим мирним затоном, а своје име је добио по неком топу који лежи тамо поред једне крчме, где се продају француски ликери и турски шербет. Поглед на затон је чаробан. Усред затона има једно острвце које су стари звали Хилаик; ту је сад један женски манастир у коме живе пет калуђерица. Одатле се иде на друго једно острвце које се зове Мишје Острво. Стена ограђена чемпресима избија из морских таласа. Кажу да је тај приказ дао Арнолду Беклину идеју за његову чудну слику Острво Мртвих. Овде сад живи један пустињак. Острво се зове Острво Илиса, јер по старој причи овде је море довело Илиса и његову галију је гнев Посејдона претворио овде у стену, која се после обукла у црне чемпресе што погледају да имају корен у морским дубинама. Наша са-

путница Холандкиња била је ван себе да види острво Илисово и кућу пустињакову. Ја сам је могао од тог одвратити тек пошто сам јој обећао да ћу је сутра пре подне одвести у један други манастир на Крфу, где има једна чудотворна икона Богородице и неколико чудотворних младих калуђера. Икона је заштитница жена које не рађају; млади калуђери тако исто, јер се моле за њих. Оне које дођу овамо да се поклонe икони и да им калуђери читају молитве за време ускршњих месојеђа допадно се Богу и добију од срца порода. Ниједно поклоњење икони, нити иједна молитва калуђера тог манастира није обманула. Грчки манастири и грчке молитве славни су у погледу потомства на овим морима. На свака два-три манастира пуна гладних и ступидних калуђера, има по један манастир с иконом Богородице од Зачећа.

— Родити се у Минхену, живети на Крфу и погинути у Женеви, то вреди бити несрећном царицом целог живота — рече наша сапутница, када смо обилазили вртове и собе Ахилејона, фантастичне виле несрећне Јелисавете. Под њеним аркадима стоје нанизане мраморне бисте филозофа и песника које је волела, од Омира, Есхила, Платона до Шекспира. На самој тераци, обученој у руже, лежи, у ставу капиталског гладиатора, рањени Ахил, огроман у новом мрамору, дело некаквог данског вајара. Он је окренут према Епиру што се види према острву, запљускиван светлим подневним морем које се лагано у даљини разбијало у мирним пенама. Негде доле на дну вртова има статуа Хајнеа, за коју знају сви Јевреји овог свега.

Наша сапутница имала је право говорећи: „Нема више смисла путовати по културним градовима Европе. Као што тамо сви људи наличе жалостиво један на другог, и градови наличе тако исто. Ја нисам мајстор у уметности и немам укус за појединости. Једва разликујем једну Мурилову мадону од друге Мурилове мадоне, или један прозор какве готске цркве од другог прозора

какве готске цркве. У главном, један велики европски музеј има за мене све што има и у каквом другом великом европском музеју. Ја сам увек била мишљења, да ко је живео икад у Паризу, он је видео скоро све и не остаје му шта више да гледа. Паризу треба још само један мунарет и једна камила, па да имадне све што има цео свет, и још више. Зато још остаје само пустиња и Исток који имају нешто ново за наше блазиране очи...“

Тако је једно мало чудо за наше очи и фантазију био манастир Палео-Кастрица где сам је одвео сутрадан, и где има једна чудотворна икона, и где се калуђери брзо облаче у недељну мантију чим опазе да се путници приближују манастиру. Овј побожни стан виси над великом морском провалијом у којој се мешају воде Отранта и Јонског Мора. Око манастира је старинска тврђава, зарасла у бршљан и пуна птица. Манастир је мирисао на олеандре, тамјан и ђубре. Иконе са ружним лицима светаца, оковане, к.о и у нас, дивљачки у грубо сребро, давале су цркви неку простачку раскош. Калуђери су послуживали смокве, кафу и вино, говорећи нам својим језиком који нико није разумевао. — Нема одиста ни једна европска црква свештенике који су толико ван живота као наша црква с грчким калуђерима. Католички калуђери су научници и фабриканти, професори речитости, учитељи морала и добрих манира. Све чему они уче, то је живот на овом свету. То је морал, а не религија. Код ових калуђера није ни морал, ни религија, него само обред. Све је у кајању за живот који се није ни проживео, ни разумео; остало је пост за грехе туђе а не за своје. Оваки калуђери не држе се за живот ни танким кончићем паучине. Католички калуђери знају Хорацијеве стихове лепој Лидији и говоре их себи узбуђење него псалмове; они проклињу модерни прогрес, али га знају, и узимају у њему често и учешћа. Ови грчки калуђери, зарасли у своје ружне браде, једва ако знају неколико молитава и неколико тужних црквених мелодија. Њихов цео век пролази у молитви и међусобној

тучи. И светлост небеског живота почиње онде где престаје непроходна помрчина њихове глупости на овој земљи.

Други дан ми смо опет били на усамљеном мору, пловећи за Атину где стижемо тек сутра у вече. Море је овај пут било зелено као маховина, а обале Епира сијале су у разводњеном смарагду... Успомена, то су они бели новци за црне дане. Каква мора да је успомена када је она цело једно овако зажарено море — море виђено у младости! Колико ће то бити нежна визија у доба када остарим и одем у Швајцарску као пензионар да под старост можда учим виолину, да живим са својим књигама, мачкама и кокошима, и да у вечној доколици измишљам какву нову веру или какву нову пушку...

Море је светлело и певало непрестано. Тамнозелена јонска острва ницала су једно за другим и сретала нас путем као изгубљене старе галије.

Јован Дучић.

НУМА РУМЕСТАН.

(18)

Х

СЕВЕР И ЈУГ.

Онога дана кад је Одиберта видела госпођицу како задева цвет за добош њенога брата, у томе истом часу појавило се у њеној славољубивој глави једно сјајно привиђење будућности, које није било без утицаја на њихову сеобу у Париз. Добар пријем Хортензијин кад је дошла да јој се пожали, готовост са којом је она похитала Нуми, утврђивали су је у њеној још неодређеној нади. И отада, поверавајући се оцу и брату само у завијеним речима, са дволичношћу јужњачке, скоро талијанске сељанке, увлачећи се и пузећи, она је полако утирала пут. Из кујне на Краљевском Тргу, где је најпре плашљиво чекала у једном куту, седећи на ивици столице, она се полако увлачила у салон, и заузимала тамо, увек лепо одевена и очешљана, место какве сиромашне рођаке. Хортензија је била залуђена њоме, и показивала је својим другарицама као какву лепу малу фигуру донету из њене Провансе, о којој је говорила са толико одушевљења. А сељанка се правила простија него што је, и претеривала је у својим узвицима запрепашћења и љутње, дижући стиснуте песнице против прљавог париског неба, узвикујући једно пријатно *Boudiou*,¹ спремајући свој ефекат као каква наивка у позоришту. Чак се

¹ Bon Dieu.

и председник осмехивао на њено *Boudiou*. А председнику измамита осмех!...

Али она је нарочито код младе девојке развијала сву вештину свога улагивања, кад би остала на само с њом. Она би одмах клекла поред ње, узела је за руке, усхићавала се сваком ситницом на њеној хаљини: како је везана каква трака, како јој је очешљана коса, обасипајући је у очи оним незграпним похвалама које се упркос свему допадају, јер изгледају тако безазлене и искрене... О, кад је госпођица пре сишла с кола пред њиховом кућом, њој се учинило да је то главом краљица анђела, тако да од узбуђења није могла да проговори ни речи. А њен брат, кад је чуо како каруце зврје по шљунку возећи натраг Парижанку, говорио је да осећа као да му се то камење сваљује на срце... Она је непрестано потрзала тога брата, и његове горде намере, његове бриге... „О чему има да брине? питам вас...“ После *министе-рове* вечери, о њему се говори у свима новинама, његова је слика изложена свуда. Па позиви из Предграђа Сен-Жермен, има их толико да не може да се одазове свима. Кнегиње, графице пишу му миришљава писма, са грбовима на хартији, као и на колима која шаљу по њега. И сад, поред свега тога, он није срећан, сиромах!...

Све је то сељанка тихо шапутала Хортензији, преносећи на њу нешто од своје грозничаве и магнетске воље. Тада би је она питала, не гледајући јој у очи, да можда Валмажур нема какву заручницу која га чека тамо, у завичају.

— Он, заручницу!... Врага! ви га не познајете... Он сувише држи на себе да би хтео сељанку. И најбогатије су трчале за њим, она из породице Комбет, па онда још једна друга... и то лепотице, кажем вам!... Он није хтео ни да их погледа... Ко зна шта он смишља! .. О, ти вештаци!...

И ова за њу необична реч добивала је на њеним неуким уснама неки нарочити звук, као латински у цркви или какав мађички образац из *Мађионичара*.

И наслеђе рођака Пифурка помињано је врло чисто у овом лукавом ћаскању. Мало је занатлијских и трговачких породица на Југу које немају свога рођака Пифурка, авантуриста који је отишао у свет у младости и који не даје од себе гласа, али за кога сви држе да је трули богаташ. То је била срећка са дугим роком вучења, варљива нада на неку далеку срећу, у коју се најзад чврсто верује. Одиберта је такође веровала у рођаково наслеђе, и о томе је говорила девојци, не толико да би је тиме опсенила, него да би умањила одстојање које их је делило у друштву... После смрти рођака Пифурка, брат ће откупити Валмажур, подићи понова замак, и задобити своје старо племство, јер сви кажу да су документа сачувана.

После оваквих разговора, који су се понекад протезали до сумрака, Хортензија је дуго остајала ћутећи, ослоњена челом о прозорско окно, гледајући како се у зимском вечерњем руменилу дижу високе куле обновљеног замка, са верандом коју плави сунце на заходу и серенада у част кастеланке.

— Boudiou, већ је доцкан... узвикивала би сељанка, видећи да је девојку довела у жељено расположење... А ручак код куће није готов! Идем.

Често је Валмажур долазио да је сачека доле, али она му никад није давала да се попне горе. Осећала је колико је он неспреган и груб, и знала је, сем тога, да њему није ни на крај памети да некога очарава. Он јој још није био потребан.

Неко који јој је јако сметао, али кога је мучно могла отклонити, била је Розалија, код које улагивања и лажне наивности нису палиле. У њеном присуству, Одиберта је мрштила своје страшне црне веђе, пуна расне мржње и подмуклог, осветољубивог гнева слабих према ономе који највише омета њихове намере. То је био прави узрок њеном негодовању; али она је млађој сестри наводила сасвим друге. Розалија не воли добош, а после, „она не иде у цркву... А жена која не иде у цркву,

молим вас..." Одиберта је ишла у цркву, и сувише; није пропуштала ниједну службу, и причешћивала се у одређене дане. То јој ипак није ни мало сметало да буде препредена, лажљива, лицемерна, груба до злочина, јер је из Светог Писма учила само заповести о освети и мржњи. Једино, била је поштена, у смислу у коме се та реч примењује на жену. Поред својих двадесет осам година и лепога лица, она је била сачувала, и у сумњивој средини у коју су запали, строгу невиност сељанке под чијим grubим шалом куца срце које зна само за братовље самољубље.

— Хортензија ми задаје бриге... Погледај је само.

Розалија, којој је мајка учинила ову поверљиву примедбу у једном углу салона у министарству, помисли да Г-ђа Ле Кеноа има исте зобње као и она. Али матерна примедба тичала се Хортензијиног здравља, једне јаке и упорне кијавице коју никако није могла одагнати. Розалија погледа сестру. Она је још увек имала своју свежу боју, и била живахна и весела. Кашљала је помало, али шта то мари: све Парижанке кашљу после балске зоне. Опоравиће се брзо са лепим временом.

— Јеси ли питала Жараса?

То је био један Руместанов пријатељ стари друг из Малмусове кафане. Он држи да то није ништа и саветује Арвијарску Бању.

— Па онда, треба ићи... прихвати живо Розалија, радујући се што је нашла изговор да удаљи Хортензију из Париза.

— Добро, али твој отац остаје сам...

— Ја ћу ићи да га обиђем сваког дана...

Онда сирота мајка признаде, јецајући, колико страхује од тога пута са ћерком. Читаву годину дана, морала је она да јури из бање у бању са сином кога су изгубили. Зар сад понова да започиње исто путовање, са изгледом на исти страшни крај! И њега је болест дочепала у двадесетој години, у пуној снази и здрављу...

— О, мама, мама, не говори...

И Розалија поче благо прекоревати мајку... Хортензија, забога, није болесна; то сам лекар каже. Тај пут биће просто разонођење. Арвијар, Дофински Алпи, то је чаробан крај. Она би тако радо ишла с Хортензијом место ње. Али на жалост не може. Озбиљни разлози...

— Разуме се... твој муж, министарство...

— О не! не због тога.

И прибијајући се уз мајку, у присном поверењу које је међу њима било тако ретко:

— Слушај, али само теби кажем, јер то нико не зна, ни Нума...

И она јој повери своју још слабу наду на једну велику срећу, које се већ била за навек одрекла, и која је сада испуњава безумном радошћу и страхом: наду да ће можда опет добити дете.

XI

Једна бања.

АРВИЈАРСКА БАЊА, 2 августа 1876.

Пишем ти из једног заиста необичног места. Замисли једну врло високу дворану, поплочану и обложену вештачким мрамором, где одјекује и најмањи шум, чија су два велика прозора потпуно застрта плавим завесама, тако да светлост једва продире, замрачена још и неком магличастом паром, која мирише на сумпор, лепи се за одело и одузима сјај златним предметима; унутра, поред зидова, седе људи, на клупама, столицама, столчицама, око малих столова, људи који сваког часа погледају у сат, и најзад устају, излазе, уступају место другима, тако да се сваки пут кроз отшкринута врата види гомила бањских гостију који се шетају по светлом трему, и ле-пршава бела кецеља ужурбане женске послуге. Све је мирно, у пркос толиког кретања, и чује се само уједначен и тих шапат, шуштање раширених новина, шкрипање зарђалих пера по хартији; побожна тишина као у

цркви, освежена великим водоскоком, усред дворане, чији се млаз минералне воде разбија о један метални котур, прска на све стране, и претвара се у прах изнад малих басена који стоје један над другим и низ које се слива вода. То је дворана за удисање.

Морам ти рећи, драга моја, да сви болесници не удишу на исти начин. Тако, на пример, стари господин који у овај мах седи преко пута мене, испуњава дословно лекареве прописе; знам их све. С ногама на ниској столицници, груди напред, забачених лаката, и увек отворених уста да би се олакшало дисање. Јадни, добри човек! Како само удише, са каквим поуздањем, како има мале, округле очи, смирене и лаковерне, које као да кажу извору: „О арвијарски изворе, излечи ме, видиш како те ја добро удишем, како верујем у тебе...“

Затим, имамо скептика, који удише као од беде, са окренутим леђима, слежући раменима и гледајући у таваницу. После, долазе они који су изгубили наду, прави болесници, који осећају узалудност и ништавило свега овога, као ова јадница, моја суседа, која после сваког наступа кашља приноси брзо устима прст, и гледа да јој рукавица није обојена црвено.

Па ипак, човек нађе начина да буде весео! Даме из истога хотела примичу своје столице, поседају у круг, везу, оговарају шапћући сасвим полако, претресају бањски лист и списак странаца. Младе девојке држе енглеске романе с црвеним корицама, свештеници читају свој молитвеник, — има много свештеника у Арвијару, нарочито мисионара, с великим брадама и жутиим лицима, који су изгубили свој глас дугим проповедањем слова Божјег; — што се мене тиче, ти знаш да ја не марим романе, нарочито не ове данашње романе у којима се све дешава као у сбичном животу. Зато ја пишем двема-трима жртвама које сам изабрала: Марији Турније, Аурелији Дансер и теби, својој великој, обожаваној сестри. Будите спремне на читаве дневнике. Замисли само! два часа удисања у четири маха, сваког дана! Нико овде

не удише толико, тако да ме сматрају за право чудо. Зато ме много гледају, и ја сам помало горда због тога.

У осталом, у томе се састоји целокупно лечење, поред чаше минералне воде коју пијем на извору свакога јутра и вечера, да бих се што пре ослободила упорне промуклости коју ми је навукла ова гадна кијавица. То је нарочито својство арвијарске воде; зато се овде стиче тако много певачица и певача. Лепи Мајол тек што је отишао одавде са потпуно обновљеним гласним жицама. Г-ца Башелри, знаш, мала дива са вашег концерта, осећа се тако добро овде да, после три прописане недеље, остаје да проведе три нове недеље, због чега је бањски лист много хвали. Ми имамо част становати у истом хотелу са том младом и славном личношћу, уз коју увек иде смешна прилика једне нежне мајке из Бордоа, која, за заједничким столом, тражи да јој салата „резни“ и говори о шеширу од сто *четирес* динара који је њена кћи носила на последњим тркама у Лоншану. То је красан пар, коме овде не могу да се надиве. Све очарава умиљатост Бебина — како је зове њена мајка, — њен смех, њено извијање гласом, ковитлање њене кратке сукњице. Сви се тискају пред песковитим хотелским двориштем, да гледају како она игра крокета са малим девојчицама и дечацима, — она игра само са врло малим, — како трчи, скакуће, удара своју куглу као право мангупче: „Морам вас крокирати, господин Поле“.

Сав свет каже: „Она је тако детињаста!“ Али ја држим да ове лажне детињарије спадају у какву улогу, као и њене кратке сукње са широким машнама и њена посувраћена кика. А после, она има тако необичан начин да загрли ову дебелу жену, да јој се обисне о врат, допуштајући да је она нија у крилу пред свима! Ти знаш како сам ја умиљата; е, веруј, ово пренемагање ми смета да пољубим маму.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Њбровац.)

ДОГОДИЛА СЕ ПЕСМА ОВА.

У време плавих јоргована,
Кад с цвећем пупи чежња нова,
У доба раних мајских дана,
Догодила се песма ова.

Тад, после дугих, злих оркана,
Ћуди што носе сунце, кишу,
То беше први дан без мана,
Кад душе цвећа свуд миришу.

Са шумном песмом младих грана,
Кад се од зоре у даљини,
К'о с плаве равни океана,
Велики осмех сунца чини,

Ти си ми дошла са тих страна,
На престо моје маште села,
У помпи нада и ђердана
И плавог цвећа с бледа чела.

И отад владаш ти, без брана,
Пространим царством снова моји',
Сказаљка Вечног где лагана
Часове општег мира броји.

У време плавих јоргована,
Кад с цвећем пупи чежња нова,
У доба раних мајских дана,
Догодила се песма ова.

Сима Пандуровић.

ПРОМЕНА.

О, тако просто, тужно велим
Да нисам више што сам био.
Осећам, чешће но што желим,
Велики умор, драг и мио
Дани су мојих жеља ређи,
А хоризонти мисли блеђи;
Паук у својој тамној пређи
На надама се сунча свелим.

Било је добрих, старих дана,
Када је срце моје знало,
К'о јасиково лишће с грана,
Трептати свакад, много, мало,
Трептати увек: у тишини,
У бурном ветру, на висини,
У мирном куту, где се чини
Да не допире вал оркуна.

Тада су један цвет на путу,
И миран поглед мутна ока,
Сенка дрвѐта, лист у куту,
Уздах, ил' осмех, ноћ дубока,
Дизали често силне, веће
Шумове туге, бола, среће
У мојим груд'ма... Сад се сплеће
Све то у ништа у минуту.

Осећам да се нека кора
На срцу моме тврдо хвата ;
Да се увлачи тромост спора,
Тужни к'о дани кише, блата ;
Да сам већ данас миран и ја,
Да мени дуги одмор прија,
Да сунце данас друкче сија,
И да се ближи старост скора.

Сима Пандуровић.

ЛАЖНИ МОДЕРНИЗАМ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.¹

Пре неколико година кружила је у београдским више-мање књижевним круговима једна велика карта посетница, на чијој средини стајало је крупним слојевима написано: *Dis*. Из доњих слојева наше књижевности дато је објашњење томе ребусу: *Dis* је књижевни псевдоним, песничко борбено име једне нове величине, Г. Владислава Петковића, „боема“ и декадента, који у неоригиналну српску поезију уноси не само нову ноту, но доноси једно ново схватање, нов свет идеја, осећаја и осећања.

Од тога доба, Г. Петковић је штампао извештај број стихова по часописима другог и трећег реда и у некојим политичким листовима. Једном врло малом броју лаковерних људи он стално даје илузију Песника и Пророка нове уметности, кога не цене само филистри и професори, зато што нису у стању да га разумеју. Г. Петковић, и ако је у висинама чисте поезије, над малим људима и њиховим ситним страстима, полаже на тако земалјске ствари као што је књижевна слава, и послушао је савет непаметних пријатеља и скривених непријатеља да штампа своје стихове у једну књигу.

Тако су изишле „Утопљене Душе“, програмна књига наше нове уметности. То је наша *Модерна*, што рекли Хрвати, то је хипер-модернизам у нашој поезији, то је последња реч у књижевности, како се то верује у извесним

¹ *Dis: Утопљене Душе*. Београд, 1911.

круговима врло младих и врло наивних људи. У сваком случају, књига је интересантна, и у пуној мери заслужује да се о њој говори, ако не због тога што је књижевно дело, а оно свакако стога што је књижевни појав.

И да је видимо из близа!

* * *

То је поезија Декаденције, оне која, по речима једног искреног песника њеног, тежи „рају блата“ и која тражи „ново у поквареном“. Као што су стари песници имали лицемерство врлине, тако Г. Петковић, са декадентима нашега времена, има лицемерство порока. Он је један од оних људи који су се у доба романтизма називали „фаталним људима“, и које је у новије време Пол Верлен називао „проклетим песницима“, а Бодлер „љубимцима пакла“, чије душе су гробља којих се и месец плаши и по којима се само дугачки црви вуку. Као и ти „злокобници“, Г. Петковић је Порок, Проклетство, Зло, Фаталност, Пакао, Кајин, Сотона.

Поезија Г. Петковића има све карактеристичне црте које је Гијо клинички одредио код дегенерика, у целој „littérature des déséquilibrés“: „горко осећање унутрашње аномалије и промашене судбине“; разнородан израз сужете која је изнад осредње, манија за аутобиографијом, склоност да се истичу најситније црте свог дневног живота, непрестано посматрање самог себе, обртање најмањих ствари у читаве епопеје; вољење „мрачних и страшних слика“; потреба за средствима за раздражавање (оргије, полна љубав, и тако даље); „обсесија речи“, у свој духовној немоћи и у нередy идеја.

У „Утопљеним Душама“ има свега тога. Песникова жеља: бити „пијан до век“. Његова забава: „Оргије“:

Пијемо нас неколико пропалих људи
И полу свет...
...Пијемо с уста и чаша. Маштом лудила
Стварамо зрак.

Наши романтичари имали су за музу или белу Равијојлу Вилу, која гони облаке и натпева се са јунацима у гори

зеленој, или смерну Косовку Девојку која на бојном пољу пребира рањенике и рида над пропалим царством; код наших модерних, код Јована Дучића, муза је „бледо, тихо девојче што снева“; — муза Г. Петковића је „дивна блудница“, која је сву ноћ оргијала, и у јутру, још полу-пијана и крмељива, пише стихове за које би се могла рећи она ружна, али тачна реч једног песника: да су „повраћања једне покварене душе“.

Поезија Г. Симе Пандуровића је, поред свег талента свога песника, саблазнила оним што је болесно и чудњачко у њој, али према „Утопљеним Душама“ она изгледа још чиста и разумна, у крајњем случају као једна *delectatio morosa*. Г. Пандуровић је само нагласио ту „поезију трулежи“; Г. Петковић је са њоме дотерао до краја. „Утопљене Душе“ су груб и појачан одјек „Посмртних Почасти“. Г. Пандуровић је своје песме називао: „На гробу велике страсти“, „Песме таме“, „Мртви пламенови“, „Резигнација“, „Miserere“; Г. Петковић циклусима својих песама даје погребно-симболистичке наслове: „Кућа Мрака“, „Умрли Дани“; његове песме се зову: „Престанак Јаве“, „Коб“, „Гробница Лепоте“, „Нирвана“, „Са заклопљеним очима“, „Распадање“, и тако даље. Г. Петковић пева: „предео од сплина“, дан „покривен сплином“, „живот с тешким дахом“, „музику блуда“, „црвљиво доба“, „поднебље умрлих опела“, „раку од живота“, „костуре од живота“, „алеје мртвих“, „поглед трупина“, „игре мртвих“, „аветиња коло свуда“, „задах труо старог распадања“. То је поезија грозничавих снова и месечарства; то је атмосфера отровних и перверсних „Цветова Зла“ Бодлерових језивих халуцинација Едгара Поа, и „Danse macabre“ Сен-Санса —, ако не декорације из радњи за погребну спрему, поезија гробара који је читао књиге...

Г. Петковић је себи поставио програм, и створио своју *Химну*. Он је саранио разум и сада удише „пару с поднебља глиба“, и, у „црвљиву добу“ и у општој трулежи, себи вели:

За лице твоје огледала није.
 Живи међ' људма у музици блуда.
 Живи! и нек ти влага срце пије.
 Живи у земљи срамоте и луда.

Г. Петковић је, шта више, дао неку врсту песничке исповести, која је у ствари рђава имитација Дучићеве „Моја поезија“, али која нам казује ако не оно што Г. Петковић мисли, а оно бар оно што он мисли да мисли. Он има једну „Разумљиву Песму“ — једну од врло, врло ретких разумљивих песама у целој овој збирци! — и ту нам вели:

Не марим иначе за живот и бриге
 Народа и људи, за принципе разне,
 Бацане од увек у једне таљиге,
 Што их коњи вуку и све главе празне.

Волим облак, цвеће, кад цвета и вене
 Ал' никако људе што ропћу и пиште:
 Што другога боли не боли и мене;
 Мене туђи јади ни мало не тиште.

Чудна ствар! Цела поезија Г. Петковића није ништа друго до грубо јаукање и досадно стењање, низање у свима нотама: „ах“, „ох“, „авај“, „јао“, „куку“, — али он не воли „људе што ропћу и пиште“, и пошто се у својој књизи сит изјадао и накукао, проглашује да се њега не тичу туђи болови! И каква узвишена, орловска, генијална усамљеност, над ситним људима и над њиховим страдањима и надама, над њиховим идејама и „принципима разним“! То Г. Владиславу Петковићу, песнику поезије трулежи и „музике блуда“, изгледа достојно само „глава празних“. Аристотело, на једном месту у својој *Полицици*, вели: да онај који се ставља ван човечанства или је гори или бољи од осталих људи, и да онај који, довољан самом себи, у стању је да буде ван људског друштва, или је животиња или бог. Као бог, Г. Петковић, антисоцијални естет, у висинама лебди над оним „главама празним“ што су бринуле људске бриге, осећале људски бол и служили добру, он баца своју велику сенку на оне мале, ситне људе, који су се звали:

Милтон, Бајрон, Шелеј, Шилер, Хајне, Иго, Ламартин, Вињи, Анатол Франс, Кардучи, Де Амичис, Ада Негри, Пушкин, Достојевски, Тургенев, Толстој. Не само те „главе празне“, но и Пол Верлен, на кога се Г. Петковић извесно неће бацити каменом, и он је певео и „велику Комуњу“, и „Француску стару и бесмртну“, „Француску вечиту мајку“, и шибао оне које је презриво називао *artisterie*, који вређају уметност подмећући јој да је „незахвална према материнској земљи“. Наши најбољи песници: Његош, Змај, Јакшић, Војислав Илић, иду у исту категорију презрених „глава празних“. Све је то било мали песник; са Г. Владиславом Петковићем дошао је једном на свет Песник, као Свифтов Гуливер међу Лилипутанце! Но, не узимајмо одвећ трагично „сјајну усамљеност“ Г. Петковића; не бусајмо се очајно у груди што је он народу и човечанству одрекао своју потпору! Пре три године још једна „утопљена душа“, још један олимпљанин у нашој књижевности, Г. Стеван Мартић, ђак шестог разреда гимназије у Ваљеву, прогласио је:

За род ме мој не веже никаква веза јача...

Српски народ и човечанство преживели су тај удар; надајмо се да ће „народи и људи“ и даље живети и без потпоре Г. Владислава Петковића. Не бусајмо се у груди, јер несрећа најзад није тако велика, и све, можда, још није изгубљено!...

Г. Петковић оставља другима да буду ведри и јасни, он, као француски песник, вели себи: „нека све буде, за мене, тајна гледана кроз подрумски прозорчић“. Он је од оних који су схватили симболизам: да изражава све, јер не значи ништа. Он пева у стању буновна човека који се још није истрезнио. Он је у једном особитом стању:

Дремеж и сутон и ноћу и дању.

Нама се спава...

И када пева то није оно што је осетио и видео, но што је сневао,

песму једну што сам сву ноћ слушао...

И према томе, природно је, не треба тражити од Г. Петковића да мисли и говори нашом обичном логиком, логиком људи код којих постоји разлика између стварности и сна, и који у јави не бунцају оно што им се у сну причињавало. „Непосредно изражавање“ у поезији, говорење онако како профани и филистри говоре и како сваки може да разуме, то је старинска мода! „Нова уметност“, која изражава оно што је несвесно и недокучљиво у човеку, која више воли сан но јаву, више инстинкт но разум, хотимично хоће да буде тамна, мутна, да говори онако како је непосвећени не могу разумети, да буде за „обичне филистре „нејоњабл““, што рекло „Бранково Коло“ (1911, бр. 31-32, стр. 510). И зато Г. Петковић, сасвим не распознајући више „израз божјег света“, говори тамно, мутно, сибилски, целе песме његове немају никаква смисла, и сам песник не би био у стању да каже шта значе та безциљна гомилања празних речи. Признати ваља да је Г. Петковић ту имао успеха, нимало завидна у осталом. У целим песмама има оволико смисла, као у почетку „Глади мира“:

Саранио сам љубав кô дан црне шуме.
Кô дубине остареле непознати мрак;
Саранио сам љубав што се не разуме.

Око његове „дивне“ драге, коју „ангели дворе“, стоје наде:

И плаве мисли, и све оне пруге
Велике среће...

У једном несумњивом часу „разума сутону“ пева:

По мртвом даву месечина бела
И ход тишине прелива се у тон
Тајанствености, у разума сутон,
Свет плузија до самог опела.

Г. Петковић је трансцендентална појава у природи, и он има чула која други људи немају:

И тад пипах ваздух, тражећ каква трага,
Али речи твоје нисам мого наћи...

Његова жеља: „да слушам прошлост и мртве славује“. Његова „мртва прошлост“ још је и „прошла прошлост“. Он је, као Јанус, са два лица:

Мрачан и ведар ја идем животом
До старих, црних и светлих обала...

Његова мисао прави чудне излете „кроз гробове у мртве минуте“. Он се шета кроз „алеје бола“ и по „предграђу тишине“. Њему је особито драг „облик заборава“. Срце му живи у „бањи тишине“. Код њега ништа није налик као код других људи:

...сан мој на сан не мирише.

То може коме изгледати и врло смело и врло оригинално, али ништа лакше но обделавати такву поезију. Логику треба бацити под ноге, ваља презрети смисао речи, спаривати речи које никакве везе немају, говорити све што на ум падне. Само, таквих „песника“ било је и пре декадената и симболиста, али су им људи давали другојаче име...

* * *

Поезија Г. Владислава Петковића је поезија не бола душевног но болести душевне, али исто тако, ако не и више, поезија подражавалачка, књишка, ђачка. Од *Ушојљеног Звона* Герхарда Хауптмана, у преводу Г. Ристе Одавића, и *Млакх Душа* Г. Вељка Милићевића скрпљен је наслов: *Ушојљене Душе*. Са Г. Петковићем се десио један занимљив случај, тај песник са силним претензијама на оригиналност, присталица теорије „ретко, то је добро“, који све чини само да не изгледа као други, у ствари је један обичан подражавалац. И због тога му се има учинити највећи прекор. На крају крајева, зашто један песник да не пева оно што му се пева? Нема данас никога ко би могао изићи са захтевима наше старије публицистичке критике седамдесетих година, и у име уско схваћеног реализма тражити политичку и социјалну, управо партијску тенденцију у поезији. Данас се у по-

езији захтева искреност и спонтаност. А то је онога чега у поезији Г. Петковића нема. Његова поезија је афектација болова које он не осећа, подражавања песницима које у ствари не схвата, песничка вежбања ђака који је научио нешто стихова да пише. Има у њега и Бодлера и Верлена, из треће или четврте руке, има и наше романтике шездесетих година, има Милана Ракића, Симе Пандуровића, па чак *Arman-a Dival-a*.

Бодлер и Верлен су истински песници. Верлен се се у појединим тренутцима пењао до висина великога песника и на блатавом дну његове душе било је толико зрневља бисера. И „бедни Лелијан“, сав разривен и душевно и телесно, у отимањима између затвора и болнице, певао је искрено, са искреношћу дубоком и дирљивом, сву своју душевну и телесну беду. Бодлер, о коме су последњих година писане читаве психопатолошке студије, по сопственим речима „култивисао је своју хистерију са уживањем и ужасом“, поредио своју душу са гробницом, а своје срце са застртим добошем, на коме се добују посмртни маршеви, и молио Бога да му да снагу и храброст да то своје срце посматра „без одвратности“. И један и други били су добри песници зато што су стварно осећали оно што су певали, и што су пуном искреношћу изражавали *своју* душу. Сама њихова поезија је никла на једном нарочитом тлу, као отровне гљиве на трулежи старога стабла; она се развила у једној нарочитој атмосфери умора и неврозе.

То *њихово* што су певали било је ново за друге, а како код песника мода има исти значај као и код жена, јавила се гомила подражалаца, који су навлачили кожу својих узора, певали оно што нису осећали, претеривали да би изгледали смелији и оригиналнији. Само, декадентска поезија била је у моди у Француској пре више од двадесет година; још 1885 један од њихових естетичара отресао се и појма и имена декадентства, школа се преображавала, од деведесетих година нестајала, и данас се сасвим изгубила. Најбољи међу најбољима судили су и

осудили ту књижевну перверсију. Декадентска књижевност, — писао је још пре двадесет и две године дивни Гијо, — „са свим својим сјајем и свим својим „*сјирвинама*“, јесте у ствари врло проста књижевност; под изгледом богатства она крије корениту сиромаштину не само идеја, но и осећања и живота; она почиње враћање, заобилазним путем, ка поезији осећаја, слика без везе, звучних и празних речи, што карактерише дивља племена; и та поезија дивљих племена има то огромно преимућство што је искрена, док ова то није. Самозвани *рафинисани* духови у ствари су *символистички* који себе не познају; блазирани који мисле да су „начинили пут око свих идеја“ јесу незналице које нису обишле ниједну идеју; ти људи који имају одвратност од живота јесу дерани који још ни за тренутак нису живели“ (*L'Art au point de vue sociologique*, p. 576). Пропала, претучена тамо где је постала, и где је имала и разлога ако не опстанка а оно разлога постанка, декадентска поезија, као далек одјек или ослабљен талас, довукла се до нас. И двадесет година касније, она се гаји на периферији културе, у балканским земљама, и допире сада до Младо-Египћана, Младо-Персијанаца и њима сличних.

Код нас је та проблематична „нова уметност“ дошла тек из треће руке: преко Хрвата, који су је упознали код Чеха, који су је опет од своје стране позајмили од вечитих имитатора и књижевних мајмуна немачких. Али код Г. Петковића позајмица је још даља. Он је некултивисан човек, који је мало читао, који мало зна, који се није даље макао од Земуна, и мање но ико он је у стању да нам да нов израз модерне душе, која је тако сложена, и модерне уметности, која је у толикој мери интелектуална. Његово „цвеће зла“ је одвећ кржљаво, и он нема чак ни доследности ни храбрости да до краја иде у „том укрцавању за Содому и за Гомору“. Зато је поезија Г. Петковића једна неука, груба имитација. Декадентство није никада била лепа ствар, али Г. Петковић је успео да га отера до крајњих граница

апсурда, и да да његову грубу и простачку карикатуру. Бодлера. Простачка карикатура, да, то је одиста права реч! Поезија Г. Петковића исто толико подсећа на поезију Пола Верлена, колико београдска Скадарлија подсећа на Латински Кварт и Монмартр, кафана код „Три Шешира“ на Noctambules, Vachette и Chat Noir, колико ракија, отачаствена ракија, „ракија мајка“ што рекао Кочићев Симеун Рудић, подсећа на апсент, на „бледи апсент са перверсним очима“.

Но поред тога карикатурног декадентства из четврте руке, има у поезији Г. Петковића и других туђих слојева. У овој модернистичкој књизи, која има претензија да је последња реч суптилизоване поезије душе и сна, има наше старинске романтике од пре педесет година.

Схватање Песника, вишега бића, ван људи и изнад људи, Песника, коме не излази из уста: „Ја, Ја, Ја!“, којег „свет не разуме“ и који пати од нискости средине у коју га је судба бацила — то је чисто романтичко схватање. Романтика је она врло јака алкохоличка нога у поезији Г. Петковића: његове бистре рефлексije „крај пуне чаше“, навика да пићем пере „очај“, жеља да буде „пијан до век“. Само, то је тако старо, чак и код нас! Почев од Симе Милутиновића, који је певао „Пјана крчмо, и отац и мајко!“, па до филистра Јована Суботића који је писао „Типик пића“, и Мите Поповића, „браца Мите“, који је желео да му се дигне споменик „од винских буради“, сви наши старији песници неговали су ту особиту алкохоличарску поезију. Г. Петковић је само задоцнели подражавалац наших алкохоличарских песника из старијих нараштаја. И цело то изигравање књижевног „бохемства“, „све је то једном већ било“, и то не тако давно! То смо још и ми запамтили, то доба пре двадесетак година, славно доба старих „Дарданела“, препуних истераних гимназиста, отпуштених практиканата и путујућих глумаца, „Дарданела“ у којима су се тако добро осећали наши литератори тога времена. Ми смо

тада доживљавали прво рушење наших младих илузија, гледајући како велики приповедач, тако мек, нежан, поетичан у својим ведрим и идиличним приповеткама, закрвављених очију, у рано јутро, празни оканице, или како етерични, отмени елегичар, који је цео наш нараштај уљуљкивао музиком својих складних стихова, у блаватим високим чизмама и упалих очију, на искап празни серије полића са шљивовицом. И тај алколизам, то глупо и старинско схватање да Геније, Песник, не сме да живи разумним, пристојним и уредним животом обичнога човека, та ружна и ниска навика, сада се понова јавља код неколико младих шкрабала, који после неколико, у зноју лицу свога искованих сонета проглашују себе песницима. И оно што Г. Петковићу може изгледати као неки ультра-модернизам, у ствари је подмлађивање старога дарданелизма, — за који смо мислили да је нестао са престанком „Звезде“, — али без талента писаца који су се онда тровали и лудовали, и без светлих тренутака које су они имали.

Но, поред тога, код Г. Петковића има новијих, и сасвим нових утицаја. То су утицаји данашњих српских песника и стихотвораца. Пре свега, ту је Милан Ракић, који је мало писао, али који је врло јако утицао на најмлађи песнички нараштај наш. Г. Петковић је узео од Ракића неколика осећања: мрачан песимизам и осећање „опште, неминовне беде“, „опште гнусобе“, поезију чекића што бије о чамову даску мртвачког ковчега, „мрачне добре раке и вечитог мира“, став песника који пореди себе са гробном хумком на којој је цвеће, а под њом и у њој кости без пути и „очи гадом и црвима пуне“. Но Г. Петковић и остали подражаваоци нису схватили и примили оно што је најбоље код Ракића: онај висок интелектуализам његове поезије, „оно силно задовољство осећати све“, што није свакоме дато, морални стојицизам којим он одговара на земаљске болове, и најзад оно интелектуализовано, модернизовано, пречиш-

ћено и отмено национално осећање које се огледа у његовим последњим песмама. Они су, што је природно и неизбежно, примили форму његових стихова. Ракић је унео у српску књижевност једну стару строфу из песника Средњег Века и из Обнове, врсту *rondel*, коју су песници XIX века модернизовали, и дао њене типске обрасце:

Шума бокоре цветног јоргована
И ноћ звездана трепери и жуди
За бујну љубав свету Богом дана.
Док месечина насмејана блуди,
Шуме бокори цветног јоргована.

Као и други млађи, Г. Петковић се грчевито дочепео тога привлачнога обрасца, и обилно га употребљивао, и злоупотребљавао. У „Утопљеним Душама“ сваки час се сусреће са том формом. Књига почиње:

То је онај живот, где сам пао и ја
С невиних даљина, са очима звезда
И са сузом мојом, што несвесно сија
И жали, кô тига оборена гнезда.
То је овај живот, где сам пао и ја.

Таква је песма „Престанак Јаве“:

Долазе дани и ноћи без јаве,
И као сенка, без шума, нестају;
У сву, пролазом око моје главе
Сви догађаји и стварност престају.
Долазе дани и ноћи без јаве.

Такве су песме „Распадање“, „Глад мира“, „Можда Спава“.

Затим, као што је раније речено, између „Утопљених Душа“ Г. Петковића и „Посмртних Почасти“ Г. Пандуровића има врло великих сличности, и у основном надахнућу, и у мотивима, и у осећањима, нарочито у фигурама и у речнику. Природно је препоставити да је бољи међу њима двојицом, управо онај који је једино добар и који има талента, утицао на слабијег, на слабог, на онога без талента, чија сва поезија и иначе је једно

велико и разнородно подражавање. Уверавају да је случај обратан: Г. Пандуровић, вели се, угледао се много на Г. Петковића. Тим горе по Г. Петковића! У том случају он носи двострук грех: он је дао не саму једну рђаву књигу, но је збунио једног песника од истинског талента и несумњиве вредности.

Најзад, на Г. Петковића је утицао и други један наш, њему сличан, модернист, наш добри, и тако забавни Г. Сава Петковић, *Arman Dival*, песник атласа, кадифе, свиле, чипака, парфима и других артикала из галантеријских радњи, песник „журова“, балова и корза. *Arman Dival* мрзи „схеме“ и „принципе“; исте интелектуалне антипатије има и Г. Петковић. Као и Г. Петковић, *Arman Dival*, „пити не престаје -- и младост своју сарањује тако“. Као Арманове драге, — „Жанете“ и „Виоле“ — тако и код Г. Петковића драге имају егзотична имена. Г. Петковић пева:

Ко хаљиву чџу,
Меку и у свили,
Носили смо прошлост као срећу своју.
Прошли су априли.
И сузе се лију
Што ми нисмо оно што смо некад били.

Као Г. Сава, и Г. Петковић пева „На Калимегдану“. Она, „дивна“, прошетала се парком, као Петрарка, Г. Петковић јој шаље мадригал у роду Армана Дивала:

Твој костим је био лак кò месечина,
На твој нежном лицу осмех ведар, смео,
У бујној ти коси спава помрчина,
А на глави шешир помодан и бео,
Крај мене, кроз грају
Прошла си у сјају.

Оним: „шешир помодан и бео“ Г. Петковић је превазишао свога учитеља! А то не значи мало!

Када се одвоји сваком оно што му припада, такав изгледа Г. Петковић, наш декадент, модернист и творац нове уметности! Њему треба признати да има извесних

асимилаторских способности, да може да уђе у туђа осећања и да прими туђ тон, као што је у талијанској легенди онај затвореник четрдесет година носио образину, док му се није залепила за лице. Затим, благодарећи општем напретку наше поезије, нашем већ израђеном песничком језику и богатој ризници сликова, Г. Петковић лако и тачно пише стихове, и — што је занимљиво — не прави екстраваганције у метрици. У опште, данас песници трећег реда пишу боље стихове но Бранко Радичевић, што не значи да имају више талента од песника „Ђачког Растанка“, но само да је песнички капитал наше књижевности, који су неколико песничких поколења гомилали, постао врло велики. Овде-онде, шта више, нађе се код Г. Петковића и по који добар стих. Само, то је онда када подражава. Иначе, његове, лично његове песничке способности су незнатне. Какав је он када не подражава, колико је мало код њега талента, како су му осећања банална и прозаична, а језик сиромашан и старински, најбоље се види из његове оригиналне песме *Идила*:

Река тече мирно, благо; вода блиста;
Сунце сија, звоно *лутка*, овце *пасу*;
Повешарац лако газе преко листа;
Одмара се и сам ваздух у том часу.

На пвици од обале *чобан* спава
Лето момче, лице *свеже*, црпе *здраве*;
А већ доле *вир* је *дубок*, вода *плава*;
Рибе мале лова траже, *излећу* *праве*.

Чобанин се тако *смешу* *мило*, боно!
Шта ли сања и ког гледа сада у сну?
Овце пасу, мирно *иду*; *лутка* *звоно*;
Сунце сија, земља *пуца*... вода *љусну*.

Небо ћути, земља *ћути*, мир *свуда* *влада*;
Све је *немо*, *тихо*, *вечно*, *нигде* *гласа*;
Све *бескрајно*, *недогледно*, као *нада*,
А *чобанче* воде носи без *таласа*.

Од искони, од векова све постоји,
 Васпона, вечва сна, вечност прати:
 Чобан мртав, небо гледа, свуд дан стоји,
 Небо гледа, ал' помоћи не зна дати.

А због грехе што учини *река истиа*
 Сунце сја, као и пре: *шој.ю, благо;*
Повешарац лако газн преко листа;
Овце пасу, и вода се шако блиста.

Очајно за једног хипермодерниста и декадента! Овакве отужности о „пастирчету“, коме само још „фрулица“ недостаје, певао је пре педесет година у својој сладуњавој, анемичној и шипаричкој поезији Милорад Шапчанин. Само, тај „пастиркин друг“ није имао претензија да револуционише уметност и да започиње „Модерну“!

Таква је поезија Г. Петковића: књижевно глумачење, песничко верглаштво, имитације без духа, без укуса и, што је најгоре, без талента, јер у поезији таленат све извињава и све спасава. Г. Владислав Петковић, то је Лаза Костић који је, задоцнивши за читава пола века, залутао у Београд; то је браца Мита Поповић који је нешто начуо о Бодлеру; то је Г. Сима Пандуровић који нема талента; то је Г. Светислав Стефановић који није читао немачке „мислиоце“ и нема филозофских претензија; то је *Arman Dival* који је престао бити „dandy“ и постао „bohême“ — то је све друго и сваки други само не Г. Владислав Петковић!

* * *

Све што је овде написано није написано лично ради Г. Петковића. Њему је прошло тридесет година, и када човек у том добу објављује оваке књиге од њега треба дићи руке. Њега не треба ни осуђивати, јер је он, будући једна жртва литература, пре за жаљење но за осуду. Ваља одбити из све снаге чудну идеју двојице младих хрватских литератора, који су у „Hrvatskom Pokretu“, спљетском „Југу“ и београдским „Радничким Новинама“, видели у „Утопљеним Душама“ „српску стварност“. одсев

једне оболеле средине, израз патолошког стања српског друштва. Одбијајући то уопштавање које нема никакве стварне основице, ваља ипак рећи да Г. Петковић не представља искључиво сама себе, једног типског болесника од *литературиса*, једног од оних несрећних људи у чију слабу главу ударило је јако и опојно вино литературе.

Оно због чега је требало, и то оволико и овако, писати о овој књизи, то је што у њој ваља видети један нарочити појав, што је она последњи и најгори израз једног књижевног покрета без смисла и без основице, што означава пароксизам и бедан крај наше „Декаденце“, која је готово пре умрла и но што се родила. Ваљало је, ма и негативно, указати на ову књигу, јер она боље но ишта показује како је та самозвана „Модерна“ једна стара и рђава ствар, и како значи не корак у напред но корак у назад. Млади људи, „они који долазе“, који у својој необавештености и наивности склони су да у свему што је другаче виде ново и напредно, могу у овој књизи боље но игде видети колико моралне и духовне беде, колико лажи и глупости има у том проблематичном модернизму и у тој поабаној „новој уметности“.

И најзад, ваља се зауставити на таквим књигама, јер оне ипак посредним путем нешто доказују, јер ипак имају извесних негативних заслуга. „Нове“ и „модерне“ књиге као што су „Утопљене Душе“ гоне нас да готово без икаква ограничења примамо Тенсову одредбу: „Поезија, то је здравље“; оне нас упућују да верно волимо искреност, природност, чистоту, веру, полет и духовни и душевни идеализам у поезији; оне нас мире са нашим старим и ранијим песницима, са Његошем, Змајем, Јакшићем и Војиславом Илићем, и уче нас да код њих волимо праву, живу и животворну поезију, поезију њиховога живота која је у исти мах и поезија нашега живота, увек младу и увек модерну општечовечанску поезију, — Поезију једном речју.

Јован Скерлић.

О НЕМЦИМА.

(УВОД У ИСТОРИЈУ НЕМАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ).

(3)

Тако од прилике стоји са германским живљем при крају сеобе народа, у доба када се у његовој средини почиње мало јасније оцртавати немачки народ. Јер то је не само доба када се немачки народ, и по типу и по језику, почиње осећати као различан од других народа, већ је то у исти мах и доба када се почињу јављати први споменици његове писмености и књижевности. Национална свест још дуго није ту, заједничкога имена такође још нема (вид. Lamprecht: l. c. стр. 13 и даље), али се од осмога века ипак већ може говорити оделито о Немцима, а не, као дотле, само о Германима у опште. Тек одатле се дакле може говорити и о немачкој националној индивидуалности.

По себи се међутим разуме да за најстарије доба има мало потребних података, јер су извори за упознавање индивидуалности једнога народа и сувише многоструки да би могли бити потпуно заступљени од самог почетка. Али је с друге стране утешна околност у томе што у оделитом животу немачкога народа нема ниједнога прелома који би се, по својим последицама, могао мерити са оним преломом у животу Германа што га је изазвала сеоба народа. Ако дакле између Немца деветог и Немца деветнаестог века у суштини и има неке разлике, она ипак не може бити тако велика, да би требало засебно говорити о једном, а засебно о другом.

Много би пре, можда, требало правити разлику између југозападних и североисточних Немаца, јер су ту понеке карактерне црте одиста приметно различне. Али кад је у питању општа карактеристика, онда се по себи разуме да се понајпре морају имати у виду оне особине и црте које су заједничке свима Немцима, а та се разлика може додирнути само као саставни део опште карактеристике.

Међу изворима за упознавање народне индивидуалности *језик* несумњиво долази на прво место. Он је, пре свега, најстарији и најсталнији извор. По речима Шереровим, он је као какав „прастари старац који је проживео стотине и хиљаде година, примајући у се безбројне успомене од вредности“ (Vorträge und Aufsätze... стр. 3). Уз то је језик несвестан отисак душе народне, бар највећим делом, и с тога је у исти мах и најнепосреднији извор. У коликој мери он може бити поуздан, показује у осталом на врло речит начин подударане немачкога језика са извештајима Цезаровим и Тацитовим о Германима. Тако, на пример, данашња реч „das Volk“ (народ) значи првобитно „одељење војске“; данашња реч „die Reise“ (пут, путовање) значила је у раније доба „ратни поход“, а данашњи глагол „reisen“ (путовати) има још и у Лутерово доба значење „предузети војни поход“. Још је, можда, интересантнији случај са популарним изразом „kriegen“ (добити); он има не само исти облик, већ и исто порекло са изразом kriegen — ратовати, одајући на тај начин своје првобитно значење: „добити ратом“, из кога се у току времена развило данашње: добити у опште. И данашња реч Herberge (гостионица, преноћиште) пружа такав исти пример, јер првобитно значи: склониште за војску, логор. Сви ти изрази указују и сувише јасно на ратничку прошлост немачкога народа, описану код Цезара и Тацита. Таквих би се примера могло навести још врло много, али су и ови довољни да покажу колико је језик важан и поуздан као извор за упознавање народне индивидуалности.

Кад се међутим о Немцима суди по њиховом језику, мора се доћи до многог неповољног закључка. Нико други већ Јаков Грим, велики и добри Јаков Грим, одушевљени обожавалац српске народне поезије и српскога језика и велики пријатељ српскога народа, сматрао је, на пример, за потребно да у пруској Академији Наука прочита нарочити састав о педантној страни немачкога језика „Über das Pedantische in der deutschen Sprache“. (Kleine Schriften, I, 327—373). А да нико не би био у недоумници о томе шта с тим хоће, он у самом уводу истиче да „преимућства и недостаци језика стоје са чулним и духовним склоностима народа који их говоре у јачој вези но што се мисли“, додајући уз то отворено да би, по његовом мишљењу, Немци први пронашли педантност кад је случајно не би раније било (стр. 328). Другим речима, он о педантности у немачком језику говори с тога што налази да она илуструје педантност Немаца.

Педантност, по Гриму, избија у многим особинама немачкога језика, али га, с правом у осталом, највише једи тако звана почасна употреба трећега лица множине. Тамо, наиме, где је код нас или код Француза нелогичност само у пола заступљена (*једном* се лицу из почасти говори у *множини*, и то је нелогично, али се бар говори у *другом* лицу), имају Немци у исти мах и множину и треће лице, и наше: „ви говорите“, управљено једном лицу, гласи у немачком „Sie sagen“, што буквално значи: они говоре. На тај су начин Немци претекли и Талијане; јер ови, истина, из почасти такође употребљавају треће лице, али бар у једнини, и то са разговетним осећањем да се то треће лице односи на *господство* онога коме се говори, а не на њега самога. — Само је тешко видети у овој особини немачкога језика једино педантност Немаца; у њој се, напротив, много пре огледа њихова претерана ревност да старијему, нарочито претпостављеноме, укажу што више почасти. У раније доба је, на пример, за указивање почасти лицу коме се говори било довољно

само „er“ (он), које је стајало уместо „der Herr“ (господин), налик на данашњу употребу у талијанском; али се од седамнаестог века почиње сматрати да још ни то није довољно, и онда се јавља множина, која је имала да означи да лице коме се говори не представља само једнога господина, већ више њих, то јест да вреди колико више њих. Тако се, ето, дошло до данашње нелогичне употребе трећег лица множине Sie-они, у значењу: „ви“, или, још тачније, „ти“. Старо је „er“, разуме се, после тога добило нижи ранг и завршило своју каријеру као ословљавање за слуге и млађе (Heyne, M.: Deutsches Wörterbuch. Leipzig. 1905², код er и sie).

Укочен и неприродан ред речи, против кога се Грим опет с правом буни, такође има мало везе с педантношћу — и ако Грим мисли обратно — већ је понајпре израз немачке крутости и неокретности, која је од вајкада предмет подсмеха. У једној ваљаној немачкој књизи стоји, на пример, о њој од речи до речи ово: „Као што већ у латинским прерадама скаске о животињама финији представници животињскога царства добијају француска имена, а дивљији и незграпнији, приказани као да су Немци, немачка имена, тако исто и данас неотесанога простодушнога Немца радо упоређују са чупавим медведом, и већ Лесинг пушта Дају да у „Натану Мудром“ назове витеза темпловског реда „немачким медведом““. (Weise, O.: Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen. Leipzig и Berlin. 1907⁶ стр. 57). Да би се могао оценити сав домашај овога признања, треба поменути да се оно налази у књизи која је добила награду веома разгранатог „Удружења за Немачки Језик“ (Deutscher Sprachverein) и доживела више издања, те на тај начин не представља какво усамљено мишљење, већ погледе које дели већина образованих Немаца. И одиста, том одсуству гипкости и окретности, од вајкада тако карактеристичном за просечнога Немца, одговара потпуно и укочен ред речи у немачком језику.

Одвећ често стављање глагола на крај реченице —

нарочито у прошастом придеву — против кога се Грим такође с правом буни, опет није израз немачке педантности, већ немачкога стрпљења. У самом Гримовом саставу почиње, на пример, трећи одсек реченицом која, преведена од речи до речи, овако изгледа: „Пошто најинтимнија преимућства и недостаци језика јаче но што се мисли и чак више но друга блага са чулном као и духовном природом и склоношћу народа којима припадају у вези стоје, то...“ Између подмета „преимућства и недостаци“ и прирока „стоје (у вези)“ налази се дакле преко двадесет речи, које треба пажљиво прочитати и мирно чекати на глагол; а у глаголу је међутим цело објашњење реченице, те је сасвим природно што се за све време стално осећа потреба да се он *што пре* сазна. Таква се особина у језику могла појавити и одржати само код народа у чијем се речнику налази и таква реч као што је „Sitzfleisch“, јединствена по своме склопу и пореклу, и која слободно на српски преведена значи „истрајност, стрпљење“. — Има међутим још једна особина немачкога језика, о којој Грим у опште не говори, а која такође испољава исту особину немачкога народа: то је одвајање наглашених предмета од глагола. Човек, на пример, понекад мора, пошто је у реченици наишао на глагол „hören“ (чути) да прочита или чује још десетак и више речи док најзад не дође једно „auf“ (на), које му покаже да у том случају нема посла са глаголом „чути“ (hören), већ са глаголом „престати“ (aufhören). Да је за такве случајеве, који су у немачком врло чести, такође потребно нарочито стрпљење, не треба нарочито доказивати, и ова је особина за Немце у најмању руку онако исто карактеристична као и стављање глагола на крај реченице.

Али ако су доведе побројане особине немачкога језика пре испољавале друге карактерне црте немачкога народа но педантност, Гриму се несумњиво мора дати за право кад у многобројним немачким сложеним речима види израз педантности. Да изрази Apfelbaum (јабука),

Birnbaum (крушка) и тако даље, који означају воћке, апсолутно нису потребни поред речи Apfel, Birne и тако даље, које означају плод, показује најбоље српски језик, у коме се код свих тих случајева јасно разликује плод од дрвета, и ако се изражавају једном речи. При том треба имати на уму да је сасвим други случај кад је језику урођено разликовање плода од дрвета; јер онда, као на пример у француском, постоји за дрво нарочити израз (у француском: rommier и роііег означаје јабуку и крушку као воћке, а romme и роіге као плод), који није силом створен и који, према томе, значи богатство језика. До којих граница може немачки језик ићи у том погледу, показује најбоље реч „Diebstahl“, у којој се два пута казује једно исто; јер њена прва половина (Dieb) значи „лопов“, а друга, и ако данас не постоји као засебна реч, значи „крађа“ и у јасној је вези са глаголом „stehlen“ (красти). Цела реч дакле у ствари значи: лововска крађа. — Грим, даље, с правом види израз педантности и у претераној употреби великих слова, која за њега означава врхунац немачке педантерије (стр. 350). Јер, збиља, док се код других народа велика слова употребљавају да би се истакле најважније ствари (обично почетак реченице и особне именице), дотле Немци великим словом пишу сваку именицу без разлике, пошто је за њих свака именица важна реч (Hauptwort). Само овде треба приметити да Грим иде у другу крајност и пише мала слова и у почетку реченице, одајући на тај начин и нехотице своје немачко порекло. — У допуну свега овога иде још и напомена О. Вајзеа, писца малочас наведене књиге, по којој се ниједан други народ не служи ни интерпункционим знацима у оној мери у којој то чине Немци (стр. 46). И у тој се особини дакле несумњиво огледа претерана ревност Немаца да све кажу и све објасне.

Грим за немачку педантност има и нарочито објашњење, тражећи јој порекло у „смотреној тачности и верности“. Биће међутим пре да оно лежи у тамном осећању

које Немци имају о својој склоности ка нејасности. Нико се, на пример, не буни против изреке: „што није јасно, није француски“; међутим тешко да би иједан Немац смео тврдити да оно што није јасно није немачки. Напротив, њихов највећи песник (Гете) и њихов највећи философ (Кант) — да о другима не говоримо — одликују се нејасностима које су понекад неприступачне и поред најбољих коментара. Да ни код немачког језика, и поред све његове укалупљености, главна одлика није јасност; да се он чак, на супрот француском, талијанском или енглеском, одликује извесном замотаношћу која подсећа на натмурене и магловите крајеве северних области — о томе не може бити никакве сумње. Довољно је само сетити се неких већ поменутих особина (на пример, стављања глагола на крај реченице и одвајања наглашених предмета), па увидети велику заосталост немачкога језика у погледу јасности и према романским и према словенским језицима. А кад се све то има на уму, онда се лако може разумети и претерана ревност Немаца да буду што јаснији, из које понајчешће произилази велика опширност, али доста често и педантност.

Поред доведе поменутих црта — за које Грим, у колико их додирује, има већином једно објашњење — пружа немачки језик још и доста других особина, карактеристичних за немачку народну индивидуалност. Тако, на супрот романским језицима, нарочито талијанском, који се одликују обиљем самогласника, па према томе и благогласношћу, има немачки много мање самогласника; „јер тамо (то јест у талијанском) долазе 10 самогласника већ на 11 сугласника, а у немачком тек на 18“ (Weise, стр. 41). И не само то, већ су одвећ чести сугласници понекад тако комбиновани да је њихов изговор за странца ако не немогућан, а оно свакако врло тежак. Изрази као: *die Pflicht* (дужност), *der Herbst* (јесен), *es herbstelt* (јесен почиње, ту је јесен), *du schiltst* (грдиш), *der Pfropf* (запушач) и т. д. и т. д. свакако немају себи равних у романским, па ни у словенским језицима. Из њих се међу-

тим са доста сигурности може прочитати да код Немаца лепота спољашњег облика игра много мању улогу но, на пример, код њихових западних суседа Француза. То потврђују не само Шерерове речи, по којима Немци од вајкада више цене садржину од облика, већ то доказује и неуглађени спољашњи облик врло многих научних и књижевних дела. По речима Вајзеовим, „Немци често због садржине занемарују облик, и далеко од тога да својим мислима по сваку цену даду лепу одећу, они се на жалост и сувише често задовољавају првом одећом која им дође под руку... те с тога често имају заморан и гломазан стил“. (Страна 40). После те напомене довољно је сетити се још само Гетеовог „Фауста“, најважнијег немачког књижевног дела, које, и поред свих својих несумњиво ретких особина, као целина пружа пример јединствене нескладности. Али потврде за то има још у старом германском стиху. По речима једнога истакнутог немачког књижевног историка, „алитерациони стих скандинавског споменика „Еде“ представља само врхунац германских језиковних начела, кад ради енергичног и ефективног истицања онога што је најважније потпуно занемарује благогласност“ (Meyer, Richard: Deutsche Charaktere, Berlin 1897. Стр. 6). Чак се дакле и у стиху жртвује благогласност, то јест лепота облика, да би се исгакло оно што је важно по својој садржини. Овде још треба имати на уму да се споменута германска језиковна начела односе на стално наглашавање корена речи, којим се Германи одликују од осталих индоевропских народа, и које је у главном очувано и у данашњем немачком језику. То је важно с тога што та сталност нагласка на корену речи, која у ствари значи истицање корена на рачун наставака, такође потврђује напред истакнуту особину Немаца да, ради што јачег истицања садржине, занемарују спољашњи облик. Јер кад наставци, који су управо речи одећа, стално остају без нагласка, они онда, сасвим природно, губе од свога првобитног значаја, па према томе и од свога првобитног облика, опадајући

и пропадајући све више и више. Да међутим њихово занемаривање и опадање не подиже лепоту и благогласност облика, већ да напротив значи опадање и једнога и другог, разуме се по себи. Али то јасно показују и примери. Латинско *cornu* гласи у немачком *Horn* (рог), латинско *jugum* гласи *Joch* (јарам), *ventus* гласи *Wind* (ветар) и тако даље. Наведене немачке речи имају, као што се види, стално један слог мање но латинске, а кад се ближе загледа, види се да је увек наставак тај који је у немачком страдао, и то само с тога што је сва сила нагласка падала на корен, дакле на садржину речи. Непосредни резултат те промене, у погледу благогласности, састоји се међутим у томе што немачке речи имају сразмерно више сугласника но одговарајуће латинске; јер док у латинскоме *cornu* долазе три сугласника на два самогласника, дотле у немачкој речи *Horn* долази толико исто сугласника на један самогласник, а тиме лепота речи несумњиво губи.

Али поред доведе поменутих особина немачкога језика има још и појединих речи које, посматране за себе, умеју много штошта да кажу о Немцима. Тако је реч *schlecht*, која данас значи „рђав“, првобитно имала исто значење као и данашње *schlicht* (једноставан, прост) с којим је и етимолошки истоветна; реч *einfaältig*, која управо значи „једнострук, једноставан“, данас по правилу значи: „глуп, будаласт“. Оно што је једноставно, и у духовном и у материјалном смислу, сматра се дакле као несавршено, као рђаво, док оно што је компликовано импонује. Да и у овом случају речи одају једну фактичку особину немачкога народа, могло би се, пре свега, показати на многим примерима које пружају немачки научници и немачки књижевници. Али речитије но сви они илуструје ту особину данашња немачка угласта азбука, тако звана „готица“, око које се у последње време води огорчена борба. Та азбука, разуме се, није немачког порекла; у позном средњем веку се њоме служила цела западна Европа (Behaghel: Die deutsche Sprache. Wien

und Leipzig. 1904.³ Стр. 196). Али је за Немце врло карактеристично да су је једино они задржали у општој употреби, а још је карактеристичније да никако не могу да је жртвују, и ако увиђавни људи већ годинама војују против ње. Последњих месеца, од кад је питање о азбуци и њеној употреби по школама дошло и пред немачки парламенат, повела се по новинама огорчена борба, која по својој жучности подсећа на борбу против Бука и његове реформе. Већина претпоставља и данас да се деца и даље муче у школи, учећи две азбуке („латиницу“ и „готицу“), од којих је једна („готица“) уз то за децу још и врло тешка, но да ту угласту, компликовану и нејасну азбуку жртвује бар у настави. Велики поборници „готице“ боје се нарочито да тај први корак против „готице“ — њено избацавање из школе — не повуче за собом и њено избацавање у опште; они наиме стално тврде да у њој има „нечега специјално немачког“, и још пре кратког времена је тим аргументом поново оперисао анонимно један доктор, коме је иначе тачно позната историја „готице“ (Leipziger Neueste Nachrichten, бр. 67, 1911, стр. 8). У томе разлогу има несумњиво нечега тачнога. Угласта азбука је, пре свега, далеко компликованија од латинице, и већ због тога мора бити ближа Немцима, за које су, као што је горе поменуто, „једноставно“, „просто“ и „рђаво“ синоними. Али им она мора бити ближа још и због тога што је и нејаснија од латинице. И код штампаних и код писаних слова има у њој често толико сличности да их је лако побркати, и свако који је с готицом имао посла зна како је у њој тешко разликовати једно од другога и нека штампана и нека писана слова.

(Свршиће се.)

Милош Тривунац.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Изложба Хрватског Друштва Умјетности у Загребу.

Недавно затворена изложба Хрватског Друштва Умјетности није код нас била запажена; код Хрвата је била недовољно дискутована, и у колико је била, то је било без потребне одлучности да се констатује њезин половични неуспех. Одлични пољски уметници, који су учинили да је ова изложба спадала у Европу, спасли су изложбу од целог неуспеха. Хрватско Друштво Умјетности може пољским гостима бити захвално на љубазном одзиву, као што смо им захвални и ми који смо се радовали њиховој отменој посети. Али ми нисмо захвални Друштву Умјетности што је контраст између домаћих и гостинских изложених ствари и сувише велик и тежак, и што нас део изложбе, који су испунили радови хрватских уметника није учинио срећним. Ја верујем да је то само један несрећан случај, и желим искрено да се тај случај не понови: Г. Г. Франгеш, Чикош, Цричић, Ковачевић, Медовић и Шеноа дали су већ неколико сасвим успешних ствари, доказ своје вештине и своје уметности; Г. Г. Ивековић, Бужан, Ауер извесно имају више ако не баш уметничких, а оно бар техничких квалитета, него што су на овој изложби показали. Ја верујем да је изложба приређивана недовољно озбиљно; она даје утисак једне незгодне-импровизације, и њена партизанско-уметничка и тенденциозно политичка позадина није лепа. Требало је показати известан патриотизам, специфични

хрватски патриотизам, који је волео уопште не изложити на римској изложби, него не изложити у павилјону краљевине Угарске. Главна ствар изложбе била је слика Г. Ивековића *Vivat rex*, која је требала да буде противтежа херојског циклуса *Нејуначком времену у Ђркос*, који је, израђен од хрватских уметника, чинио част целој уметности српско-хрватској. Тумач томе *Vivat* био је председник Хрватског Друштва Умјетности, Г. Исидор Кршњави, који је жарким патриотизмом нагласио политичко националну правоверност хрватских уметника који стварају хрватску, а не српско-хрватску уметност. И главни узрок што ова правоверна изложба није успела био је у томе што је цела њена динамика насилно извештачена, и што је ово *Vivat* било много више нежно него снажно. Изложба је чинила утисак једног рђавог салона у трговини слика и од њеног целог неуспеха она је била спасена само гостовањем пољских модерниста, већином импресиониста од сасвим европске вредности. То гостовање пољских уметника у Загребу треба и код српског дела нашег народа констатовати са задовољством, и треба, приказавши га, сачувати му спомен.

Сви заједно, ови одлични Пољаци, и ако нису изложили најбоље што имају да покажу, сстављају у души једну милостиву болећивост, неку болну словенску разнеженост, меку, тамну, благу, добростиво сенсуалну, која одсјајује у нејасноћи контура на њиховим сликама, у њиховом колориту схваћеном импресионистички, у оном нечем свиленом што даје свечаност њиховој светлости и животност њиховом ваздуху. Сви заједно, они су добри у етичком слислу речи и ништа није лепше него радосни утисак да та доброта није, као толике простачке доброте, досадна, и да њихова елеганција није празнословна као толике друге чисто декоративне елеганције. Они, извесно, немају дубину симбола и моралну динамику руских импресиониста, али имају много више зинимљивости, смелији су у техници, слободнији у схватању и предавању; имају неку ноту католичке мистике коју

не могу да преведем на језик речи; и перверсни су, имају грације; они су доброћудно перверсни, каприциозни су, и кад човек изиђе из њихове изложбе, он је већи господин него што је ушао. Имају укуса, и у целој својој импресионистичкој страсти држе меру; имају укуса, сви заједно и сваки за себе. Одајући, у целини, опште-словенски и специфично пољски карактер, они се диференцују на личности које више личе само себи него неком другом. Личећи, у целини само себи, они, добрим делом, личе само себи и појединачно, и што они дају то је индивидуално схватање сликарских предмета; и што треба искрено ценити, то је њихова воља да буду слободни, и њихова храброст да не страхују од тога: бити светини смешан. Њихова уметничка интелигенција не стрши изнад просечности интелигенције уметника европских, и њихови таленти, сумарно узев, не дижу се изнад просечности европских уметника од талента. На овој изложби изложили су неколико најбоља од њих, — Филипкјевић, Чајковски, Станиславски, Мехофер, Гвозђеци, Војтех, на пример — али то су још увек само одлични уметници од талента, и ниједан се не диже до светиње генија; па ни међу онима који на овој изложби нису представљени и коју су, такођер, одлични, нема генијалног уметника: Виспијански покојни, Бијегас, смели вајарски симболист и импресионист, затим, Малшевски, којим се поноси аустријски павиљон на овогодишњој римској изложби, после, Стахијевих, Војткјевих, Панкјевих, Дуниковски, само су таленти. Ни њихови славни покојници, Михаловски, Суходолски, Гротгер, Матејко и Сјемирадски, нису били на висини генија. Па ипак је пољска уметност једна европска уметност, солидна, о којој се води рачуна. То је отуда што су у току културе на западу, и, нарочито, што иду упоред са развојем европске естетике и уметничке технике. Личећи нама својим неуједињеним и разривеним националним организмом, Пољаци нам не личе својом господским држањем и својом бившом и садањом потребом умет-

ничког уживања; они осећају силну потребу естетичког луксуза још и данас, када, као и ми, осећају потребу уједињења свог народног тела. Дигнувши се на ступањ савремене културе, њихови уметници проналазе оно што је општечовечанско у специфичним западним националним културама, и, асимилиујући културна блага која примају са запада, они дају савременим средствима и на савремен начин изражај своје националне душе. Тако они дају уметничка дела која носе специфично пољски карактер, а имају европску вредност и чине саставни део модерне уметности. Сјединивши општесловенску милостивост и свој пољски аристократизам са импресионистичком техником и са храброшћу бити свој, они су дали своју уметност, која је доиста добра. Та је уметност, као, у основи, и цела модерна уметност, уметност импресионистичка, јер је индивидуалистичка. Импресионизам у модерној ликовној уметности, који је до свог пуног изражаја дошао, до сада, само у сликарству, значи индивидуализам у уметничкој техници; истицање своје воље према спољашњим факторима: друштву, личностима, стварима; подређивање естетичких форама својој естетичкој вољи. То је суверенство уметничког схватања, уношење себе у предмет који треба да буде представљен, интроицирање уметничког душевног момента у сам израз предмета. Линија и боја схватају се лично, не онакве какве су оне објективно-интерсубјективно, него онакве какве су често субјективно дате у извесном моменту. Ту је велика надмоћност модерне уметности над античком, и класичком: стара уметност изражавала је своје предмете онако како они интерсубјективно изгледају; модерна уметност их изражава онако како они изгледају субјективно. Право уметничке личности избило је у нашој уметности свом силином: отуда имамо толико аберација укуса, толико бизарног и апсурдног, с једне стране, отуда и толико занимљивог, новог, вријућег, искреног, непосредног, душевног, с друге стране. Слобода уметничког стварања данас је прећутни постулат умет-

ности, и колико правих уметничких личности имамо толико имамо и схватања и стилизација.

Кад се класични Веласкец одметнуо од конвенционалног класичног црно-смеђег основног тона, и тај мрки тон заменио својим светлијим тоном сребрнато-сивим, он није могао ни слутити којима је све сликарским јересима постао предходник. Веласкецове имитаторе у колориту треба благосиљати: они су, угледајући се на његову слободу схватања, тражили своје колорите, богатели техничка искуства, нужна за нове начине бојења и слагања боје, приправљајући тиме могућност да се појави први потпуни импресионист, Мане. Овај „родоначелник“ импресионизма, — како би се изразио наш ортодоксни естетски класицизам, — извео је целу револуцију у сликарству и дао типски изглед модерне слике. Мане се побунио против сликара који су гледали интелектом место очима, и нашао је начин да наслика душу пејзажа: светлост и ваздух у њему. Место да се покуравао анатомији, он се предавао својој импресији, сликајући фигуре онако какве су биле у његовој души. И ако и за кога, за њега и његове наследнике вреди реч Оскара Вајлда да је прави уметнички портрет у ствари више портрет онога ко је сликао него онога ко је насликан. Наследници његови научише како се дубље гледа у ствари које треба сликати: они констатоваше једну душу ствари која има своје радости и жалости, рађања и заласке сунца, своје носталгије и своје екстазе, открише мењање боја под утицајем светлости, расплињавање контура у ваздуху, губљење маса у влази и пари, опазише треперење и блистање ситних осветљених површина, које, насликане, значе један узнемирени плурализам, кад се гледају из близине, а спиритуални карактер фигуре или општу душу пејзажа свуда обилно изливену, кад се гледају са нужног растојања, условљеног оптичким законима. Осећајући нарочито унутрашњост ствари импресионисти су губили од осећања форме, и у томе је страдала њихова моделација; изгубивши од осећања масе,

они су изгубили и много нужнога од скулптора у себи. Али је, у накнаду за то, њихов култ схваћеног, спиритуализованог колорита донео је диференцијацију и ниансирање тонова, какво се никад пре није видело ни код најјачих колориста, и карактер тона, његов симболички садржај, оно чисто душевно, сасвим лично, што уметник на необјашњив начин, уноси у боју, *тлон* у ужем смислу речи, никад није био више изразит и никад дубље душеван. Инпресионизам је дошао до последње тачке до које се сликарство може приближити музици као најнепосреднијој, највише душевној од свих уметности. Импресионистичке симфоније боја су се, у неколико маха, веома приближиле дубини симфонија звукова. Импресионизам је донео модерној души нове сензације и нове емоције, веома сложене, тешко објашњиве, дајући могућности неизмерном броју естетичких асоцијација; отуда се и судови о импресионистичким сликама нарочито често разилазе и отуда их је веома тешко критиковати: лако их је осетити, ако су ту диспозиције једне модерне компликоване душе.

Индивидуализам у схватању основна је карактеристика модерних уметника, и одступање од модела и предлошка постало је правило. Разуме се, на Западу; код нас то одступање није нимало правило, и ми смо имали незавидне храбрости да са нашим старима, врло старима, изиђемо на међународну уметничку изложбу у Риму. Зулоага толико схвата да је на граници карикатуре, Мештровић толико да је на граници гротеска, Англада толико да је у патологији, Климт толико да је у непојмљивости. Изузевши Г. Г. Рачкога, Кризмана, Мурата и Росандића, наши уметници, и у српском и у хрватском делу нашег народа, далеко су од опасности да буду ексцентрични у свом схватању: они, у жалосној већини, немају схватања, и од уметничке слободе не чине целу употребу; они су, не уносећи индивидуалног схватања у своја дела, на граници баналности или су у бесмислености. Та чињеница има свој детерминизам, као и све чи-

њенице овога света, и извесно је да тај детерминизам треба заменити другим, уневши више свести и воље у наше уметничке прилике. Али ја, овде, не могу објаснити нужност да у нашој уметности има толико конзерватизма и толико немоћи, хоћу само да нагласим да смо у уметности, са малим изузетцима, који нам чине велику част, сасвим неевропски, и да нигде нисмо толико неподносно конзервативни колико у уметности. Плодни култ смисленог индивидуализма у нас је невидљиво мален, и ако има каквог индивидуализма, то је проблематични индивидуализам група и аморфни индивидуализам неинтелигентне и морално сасвим неаристократске масе. Код нас личност нема реч. Реч имају неписмене пучке редакције и ћепенци; у свету који је био срећнији од нас и који је могао да има солидан културни развој има личности, и оне имају реч. Некултурни ту не одлучују у стварима културе, а цео културни рад своди се, у основи, на парцелирање неинтелигентне масе у личности које треба да имају права на реч и могућност да ту реч кажу. У том свету цени се личност и сваки, макар како слободан, изражај душе цени се; у модерном свету модерни уметник није смешан; поштује се слобода уметничкога говора; личности имају реч. Тако је могуће индивидуално схватање, стилизовање, импресионизам; тако је могућ уметнички индивидуализам. И то не само у ликовним уметностима, него у уметности у опште. Чак у архитектури, где је логика материјала тирански конзервативна, избегају слободна схватања и индивидуални стихови: Хофман и Вагнер, на пример; у скулптури, која, ако хоће да буде скулптурална, мора бити монументална, појављује се такођер импресионизам и сродне школе револуционара против укочености материјала: Трубецкој, Росо, Бијегас, на пример; у музици, ту су, од најјачих, Дебиси, Штраус, Балила, Пратела са својим неурастенијама, перверсијама, какофонијама и патологијама; у поезији, ту су бунтовници метрике, верлибристи, импресионисти, футуристи, Уитмен, Верхарн, Бжезина, Холц:

Комберт, Маринети, Буци, Палацески и толики безброј других. То су ствараоци индивидуалног непосредног израза својих сложених и снажних душевних потреса, произведених од осећања великог божјег света и силног људског живота, како се они дају савременој уметничкој души.

Ми, Срби и Хрвати, нисмо саучесници европских културних конвулзија, и далеко смо од израза своје националне душе у својој националној култури; далеко смо од времена кад ће наше душевно диспозиције дићи на висини модерне европске културе, и кад ће бити доказана наша вредност нашом културом, у једнакој мери модерном и националном. Најлепше што ћемо имати у тој својој, српско-хрватској, модерној култури, то ће бити наша уметност, и модерна и национална, у довољној мери савремена да би била модерна, у довољној мери јасна, да би била модерна. Мештровић је показао како наш уметник може бити и модеран и националан; ови изврсни Пољаци казују нам како једна уметност може бити таква. У њима има толико специфично њиховог да су у опште словенском изразили и посебни пољски карактер, и толико савременог и солидног да су њихове слике изврсне и онда кад стоје поред Вангога, Уистлера и Монеа, од којих су научили технику коју захтева импресионистичко сликарство.

Од ствари које су изложили уметници загребачке групе, са својим подмлатком, нисам имао уживања. После неколико успешних изложба и после добрих ствари које су пре дали, најбољи из загребачке групе, Г.Г. Чикош, Франгеш, Ковачевић, Медовић и Црнчић, донели су на ову изложбу по неколико ствари од којих им ни једна не увећава досадању вредност, а многе им неке смањују. Г. Франгеш је својом *Елегијом* изишао ван граница своје способности, прешавши из мале пластике у монументалну. Његова фигура на зденцу сувише је фигуративна да би била масивна и монументална, и сувише

плакетска и слатка да би била скулптурална. Његови рељефи за палату „Кроације“ у Загребу такођер су не-скулптурални; портрети су му конвенционално средњи. Издваја се из неуспелих ствари, које је он изложио, *Свети Јаков*, личећи на његове старије успеле радове у домену мале пластике. Г. Чикош је изложио један уљени портрет жене, који је на висини његовог талента, и *Египћанску Причу*, којом је много подбацио, ради њене старинске технике и празнине у схватању. Остали су прошли још горе. Г. Ауер је својим банално сладуњавим сликама голих жена у уметничком осветљењу показао несразмерно више талента за трговачку умешност него за посвећену уметност; Г. Бужан, својом сликарском порнографијом, учинио је ружне концесије светини и изишао из уметничке аристократије; Г. Ивековић својим *Vivat rex* стоји на висини наших старословенских сликара. Треба с похвалом изузети аутопортрет и два портрета Г-ђе Ројц, означене са S. M. и M. R., затим, акварел *У зајмишћу* од Г. Шеное, после, два пејзажа, *Јујиро на Орјави* и *Мојив на Орјаве* од најбољег нашег пејзажисте Г. Ковачевића. Бакрорези Г. Црчића не одају стилиста ни уметника од схватања, али имају своју вредност ради солидности технике и ради извесног веризма у приказивању старог Загреба. Изложба је изнела и два млада талента, Г. Мирослава Краљевића и Г. Бранимира Петровића. Први се представио својим аутопортретом са снажним моделацијом израженом карактерном модерне технике; *Скица вола* је врло добра као скица, рађена са већ савладаном техником и са јачином осећања. Г. Петровић, познати загребачки карикатур ст, укусно је декорисао одељења изложбе својим оригиналним фризовима. Остали радови у хрватском одељењу или су врло средњи или слаби. То су радови дилетаната или ђака уметничке школе које би требало споменути кад би их требало похвалити. Тако је хрватска изложба прошла несрећно и недостојно Загреба и самог Хрватског Друштва Умјетности, које је до сада приредило неколико добрих изло-

жаба и приказало неколико уметника од инспирације и вештине, који су ствари биле много ближе Европи него што је то са овим случај. Срећа је што су гостовали пољски уметници, који су учинили да је изложба била достојна далеко веће пажње него што им је указана, и који су на наш југ, овај наш добри југ конзервативне демократије, унели освежавни ветар импресионизма; за час, барем за један час.

Димитрије Митриновић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ТУРСКА ЦАРЕВИНА. — ЦРНОГОРСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ.

И ако је Мароканско Питање непрестано још брига европских кабинета, ипак се не пренебрегавају и прилике у Турској. Турска царевина стално занима европске државнике. У њој увек искрсне по нешто ново или се понавља старо. Кад је, како тако, приведена крају побуна у Малисији, јавило се незадовољство међу остацим Арбанасима. Мухамедански Арбанаси неће да изостану иза католика Арбанаса; траже исте олакшице које су добили Малисори-католици. Миридити, Дебрани, и цела она поворка племена и фисова у косовскоме, скадарскоме и јањинскоме вилајету, неће да плаћа порез на стоку, неће да служи војску, а хоће своје судство и обичајно право, хоће своје чиновништво и администрацију. Власти не могу у томе погледу да учине ништа, и незадовољство се шири, организује све јаче и боље. Сви су изгледи да ће, до године, оно добити карактер једнога већег, ако не и општега арбанаскога покрета. Покрет ће добити аутономистички карактер, и имаће великога изгледа на моћну потпору са стране, зато ће бити много значајнији од сличнога покрета у Бугарској за Македонију.

Сем овога јавља се сада и Критско Питање. У фебруару месецу идуће године истиче рок петогодишњем мандату врховноме комесару Заимису, којег је Европа назначила за тај положај. С једне стране Крићани и њихова народна скупштина, с друге стране „Блистателна Порта“, мисле да ће, бити то згодна прилика да се коначно реши

Критско Питање. Свака страна има своје решење. Крићани мисле да има само једно правилно решење: присаједињење Крита садашњој краљевини Грчкој. Од сто година на овамо, они су само то желели и на томе радили. Ни органски устав, ни Халепска Конвенција, ни аутономија под гаранцијом Сила, ни постављање грчкога краљевића Ђорђа или Заимиса за критскога комесара, нису могли ратоборне Крићане да саломе и униште жељу њихову за сједињењем с Јеладом. Они су толико на томе радили да се за Крит може слободно рећи да је саставни део Грчке, да нема ничега заједничкога са осталим царством турским. Турски државници садашњега режима опет су мишљења да Крит треба да се причврсти старом везом за царство и постане само један саставни део отоманске империје. Они нису још озбиљно претресали питање о томе да уступе Крит за новце, и ако су донекле тај принцип усвојили били за питање о Босни и Херцеговини. Могућно је да многи од турских државника и мисле да је много боље примити готове паре за једну однарођену провинцију, него ли издавати велике суме новаца за војне окупације, блокаде, поморске демонстрације, и рђаву ситуацију у Европи за Крит, који се већ сматра као Грчки. Они тако мисле, али не смеју ни да то признаду, ни да чине први кораке. Ово не смеју чинити сада мање но икад. Младотурски режим преживљује једну кризу; овакав покушај могао би га упропастити.

Као пре годину дана тако и сада у кабинету Хакипаше дошло је до сукоба између министра војног и министра финансија. Унутрашњи разлог је увек исти; Младотурски Комитет не може да трпи свемоћ Махмуд-Шефкет паше, која све више личи на диктаторство. Мартовски јунак постаје све безобзирнији у својим захтевима и раду; устав, закони, наредбе, прописи цивилних власти за њега немају значаја. У своме министарству ради како хоће и троши немилице за војску. Као и раније, кад је Цавид-беј био министар финансија, тако и

сад Махмуд-Шефкет неће да прави буџет министарства војног у границама државних прихода, нити хоће да допусти контролу над трошковима који се чине у војсци. Ни Цавид-беј тада ни Наил-беј сада, нису могли да допусте то двоје, поред све жеље да турска војска што пре изиђе у ред добро опремљених европских војски. Отуда сада сукоб између министра војног и министра финансија, дакле и криза Хаки-пашинога кабинета. Велики везир Хаки-паша је стао на страну министра финансија, и то су одмах прихватили Младотурски Комитет и његови органи у Цариграду. Младотурски Комитет овога пута има да, или одстрани Махмуд-Шефкета или да подвргне његове радње контроли и својим наредбама. Могућно је да ће до нових избора, који се спремају полако, из потаје, остати Хаки-пашин кабинет, који је морао већ жртвовати Рифат пашу, министра спољних послова, али ће криза у њему стално постојати због тога сукоба.

Руско-немачки споразум односно Мале Азије, који је закључен у Потсдаму и сада потписан, направио је у Цариграду непријатан утисак. И овај споразум, као и онај руско-енглески из 1907 године, тиче се највише руских интереса у Персији и неких повластица немачкој трговини у Азији. У оба споразума мало се водило рачуна о турским интересима у Персији. Отуда поступни преокрет у мишљењу цариградске штампе, па сигурно и неких турских политичких чинилаца. Улога Немачке, коју су Младотурци и турски војни управни кругови сматрали досада као најискренијега пријатеља, почиње изгледати загонетна, сумњива. Најпре Аустро-Угарска у малисорскоме питању, а после Немачка у истом питању и у питању азијских жељезница, приказују се Турцима у улози врло заинтересованих пријатеља. Трезвени људи почињу се питати сада: да ли Турска може са њима и са ким треба да буде. Питање је постављено и о њему се пише, разговара, дискутује. Присуство турског престолонаследника Јусуф-Изедина на маневрама немачке војске, и

срдачан дочек приређен од румунског краља у Синаји, није могао да изглади сумње које ставља после себе потсдамски уговор. Сумњу појачава претпоставка да сем овога уговора, који је публикован, има и један додатак у уговору, непубликовани и тајни уговор, који се тиче непосредно турских провинција у Малој Азији. Журба Високе Порте да што пре постигне споразум с енглеском владом односно железница у Малој Азији и да изравна несугласице, показује да и турска влада има исту сумњу коју и други озбиљни турски листови и људи од угледа.

Спор између Васељенске Патријаршије и Порте односно отварања школа, патријаршијских, привилегисаних сведоцаба учитељских и њихових потврда, донекле је регулисан. Порта је учинила неке уступке, Одобрива је да могу и даље постојати патријаршијске школе које су до сад постојале. Школске програме допустила је да одобравају патријаршијски митрополити, а тако исто да потврђују учитељске сведоцбе које ће имати важности пред турским просветним властима.

Између Турске и Црне Горе завршени су преговори који су вођени последњих неколико месеца о исушивању скадарскога блата, и о свези црногорске железнице са будућом јадранском пругом. Порта је дала изјаву да је уступила регулисање Скадарскога Језера друштву које ће градити јадранску жељезницу и да Црна Гора неће подносити за то никакве трошкове, нити ће бринути о радовима за то. Поред ове, Порта је дала и другу изјаву која се односи на железнице. Порта је уступила истоме друштву коме и проучавање и израду трасе јадранске железнице, проучавање крака Сан-Ђовани ди Медиа—Скадар. Кад то буде готово, онда ће се утврдити на којој ће се граничној тачци спојити црногорска железница Бар-Вирпазар са пругом код Скадра. И тако је питање о јадранској железници на путу да буде повољно решено и по Црну Гору.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

ШАНТИЋЕВА „ХАСАНАГИНИЦА“.

(Утисци једнога читаоца).

Свака земља има свој карактер и, према томе, своју љепоту. Да се тај карактер и, нарочито, та љепота схвати и умјетнички прикаже, изискује се не само оштро око и вјешта рука, него и сродна душа. Већина нас осјећамо неку конфузну, пјесмом обојену љубав према рођеном крају, према оној особитој груди земље, на којој смо први пут челом пали и у којој живимо. У некога је та љубав млака, површна, у неким случајима натруњена непријатним успоменама из дјетињства и ране младости; у другога је јака и силна, као крвне везе и стољетни, у крв прешли обичаји. Но била она свјесна или бесвјесна, јака или млака, та љубав, или оно што је од ње преостало, сачињава свуда и свагда основу, скелет нашег физичког и моралног бића. Сви, колико нас је, носимо у души то основно обиљежје, али је само истински пјесник и рођени артист кадар да му похвата растркане стихије и да их сазда у једном циглом, свијетлом потезу. Понекад је сликару довољно неколико црта, а пјеснику неколико ријечи, па да нам прикажу насмијану љепоту или мрачну суморност једнога краја, особиту јасноћу небеског свода или блиставост морске пучине. Неке јадранске „марине“ Кљемента Црнчића утјечу на гледаоца као фрагменти насликане биографије. Ко се, на другом пољу, не сјећа Станковићеве Врање, оних сунцем обасјаних винограда, пуних „ваздуха што мирише на испуцало грожђе“? Оп-

менимо се, нарочито, пластично-лирских пејзажа Алексе Шантића, оних његових жетелачких идила у тихим брдским предјелима :

Гдје с букве шуште бајке давних дана

и вјечито подрхтава буколичка душа старе земље Херцегове !

Алекса Шантић је, као мало који наш пјесник, знао да изрази ту нијему, интимну, скровиту везу између човјечје душе и природног живота. Читајући неке поетске описе, човјек и нехотице помишља на утисак што су га примитивни људи морали имати у дјевичанским регионима, у којима се први пут разлијегала људска ријеч. Стоји свакојак факат, да док у осталих наших гајитеља пјесничког пејзажа превлађује оно што Французи назваше „le pittoresque“, у Шантића, на против, превлађује *емоцијивносћ, музика*.

Разумијмо се: музика унутрашња, или, другим ријечима, поезија универзалног живота. А то долази отуда, што Алекса Шантић није шутури реторичар, којему је само до звучних и блиставих строфа, него богодани пјесник, у чијим стиховима игра бјло читаве природе.

Како је до тога дошло, те је овај наш лирски пјесник, овај поетски тумач наивне природе, који је толико година гајио једино поезију лирску и буколичку, одједаред осјетио у себи позив за драму и позоришне фикције — не бих знао казати. Биће да је ту било и малко углегања на другога. Тек, прелазећи на то ново поље рада, он је у драмској слици *Под маглом* узео најприје за предмет ону љубав ка родној груди, о којој сам малочас говорио, па је са те специјалне, патриотске и носталгичне љубави, смјелим скоком прешао на љубав сексуалну, на љубав страствену, на љубав *как' ђшојџу*. Задњи Шантићев драмски оглед, то је позоришна слика *Хасанагиница*, којој је предмет узет из познате народне пјесме истог имена, која је у своје вријеме толико интересовала великог Гетеа.

Чудан је, доиста, удес овог народног умотвора! Прве трагове налазимо му у чувеном далматинском путопису опата Фортиса („Viaggio in Dalmazia“), који је изишао 1774 године, и у ком је први пут на талијанску прозу преведена болна пјесма, „la canzone dolente — како јој талијански натпис гласи — della nobile sposa di Assanaga“. Отуда је *Хасанагиница*, више или мање кришом, прешла у француску књижевност. Познате су већ савате и апокрифне пјесме о племенитој хануми, што их објавише Шарл Нодје и Проспер Мериме („La Guzla“). Неки оглашени словенски пјесници, као Пушкин и Мицкијевич, повјероваше у аутентичност Меримеовог француског препјева. Но најзад је цијела та ствар откривена, и данас је и Французима тачно познат извор чувених мистификација чувеног автора *Кармене* и *Коломбе*. Колико је мени познато, ово је трећи покушај да се ова народна пјесма драматизује. Први, канда махом неуспјели покушај, везује се за име једног Србина (Г. Д. Тодоровића); док нам је другу драматизовану *Хасанагиницу* дао Г. Милан Огризовић, хрватски књижевник, у својој троактовној драми, која је приказивана у Загребу.

Шантићева *Хасанагиница*, драмска слика у једном акту с пјевањем, написана је сва у изворним стиховима, без и најмање позајмице из народног оригинала, из којег је, обратно, толико стихова узео и (понекад врло згодно) у дијалог уткао његов претеча Огризовић. Шантић је анегдотичну садржину народне пјесме много пластичније и много збијеније обрадио, него што је то учинио хрватски писац, али би опет зато превећ било казати, да је као драматург своју сврху постигао. Ја се, може бити, варам, али ми се једна слаба тачка, колико у хрватског толико у српског писца, чини мотивисање Хасанагиничиног прелома, јер је дотични узрок одвећ ситан, а да би на позорници (гдје недостаје времена за суптилно образложење) могао да оправда Хасанову срцбу и његово непомирљиво држање до задњег часа Истина, тај је узрок поменут и у народној пјесми, али је друго

нешто пјесма, нарочито народна пјесма, гдје је много тога у елиптичној форми изражено, или само наглашено, те читаоцу остављено да празнине својом фантазијом сам попуњује, — а друго нешто драмска игра, у којој свако дјело треба да је, тако рећи, *оппортуно* психолошки оправдано. Можда би ту други какав *spirits movens* био боље оправдао Хасанагин поступак, и у исто доба знатно појачао драматски елеменат у комаду, а то је могла бити евентуална агина љубомора; разумије се, неоправдана и беспредметна љубомора, али тек за заплет и расплет драмске радње веома подесна. Што би се писац тиме био одмакао од изворног текста, не би никаква штета била. Драма, која је живот, не мора баш да пјесму (која је фантазија, сан) узастопце прати у свима њезиним наивностима. Разни талијански пјесници — од Силвија Пелика до Габријела Данунција — који су преда се узимали да драмски обдјелају чувену епизоду о *Риминској Невјестини* из Дантова *Пакла*, ишли су у својој слободној интерпретацији до крајњих граница. Што су они готово махом промашили циља, томе није криво било њихово одмицање од оригинала, него је крива била недостижна љепота и скулпторска концизност угледника, са чиме су као умјетници имали да се боре. Ни Шантић се, иначе, није махом оригинала држао. Он је много што-шта на-просто заобишао. Уз то је гдјекоја појединост из народне пјесме, која је за обиљежење карактера и за ток радње била од велике важности, напоменута тек узгред и легимице, као на пример улога агиничина брата, бега Пинтеровића, и његово наваљивање да му се сестра преуда — моменат врло важан за објашњење друкчије необјашњивог поступка заљубљене Хасанагинице, која је к томе још и мати петоро дјеце. Уопће је, у Шантићевој драми, несхватљиво потпуно игнорисање овога лица, које у размирици између двоје супруга узимље толико удјела, да је у народној пјесми његова појава испунила добру трећину цијелога састава. То је, рекао бих, у стварању *Stimmung*-а за прихват карактера главне јунакиње била једна погрјешка.

Алекса Шантић је један истински лиричар, који брекће снагом и живом, али — ма што о том мислили модернистички ускоци на позоришним даскама — лирика није драма, ни обратно, а живот има своју логику. Ма да слушаоци из партера на позорници, иза особа које су у радњи, радо гледају пјесника Алексу Шантића и у сласт гутају поезију што се извија из његових стихова, они не могу опет зато очи да затворе пред дјелањем његових лица. Према томе, ако се ја у своме суђењу и опет не варам, рекао бих да драмској истинитости у овом комаду веома смета и сам завршетак, како га је пјесник смислио у своме позоришном препјеву. Је ли могуће, је ли психолошки оправдано, да онај Хасанага, којег љубав тако страшно мори, може у задњем, критичном часу да устраје у својој нарогушености, те да не попусти севдаку који га елементарном силом гони у наручје његове верне љубе? И како то, да пјесник није увидио е је онај јадовити Зејнин састанак с дјецом одвећ страшна ствар, а да би га Хасаново срце могло издржати, па да не омекша, не проплаче, те да своја права не затражи, успркос ма којем свјетском обзиру? Узалуд ме пјесник увјерава да је Хасанага онако поступио из неког тобоже увријеђеног поноса, јер за јунака

Да је брука и ругоба
Пољубити ружу данас,
Што је с ногом згази јуче;

ја велим опет зато: ако увријеђени понос има своју логику, има је кудикамо у већој мјери и љубавна страст, мада то није ни логика Аристотелова, ни логика Стјуарт-Милова. У Огризовића је, по мом мишљењу, расплет у толико хуманији, што се у његовој драми заљубљени супрузи измирују и једно другом у наручје падају, бар у задњем тренутку, у очи саме катастофе.

Но на страну то, и остављајући изван дискусије драматску вриједност Шантићеве позоришне игре, признати се мора да је све оно што нам његова лица са

позорнице кажу, несравњиво љепше казано, но у његових предходника у овоме послу. Шантићев стих цизелиран је безмало увијек с ријетким умјетничким укусом, а тачке „од ефекта“ размјештене су с много разумијевања на згодним дистанцијама, тако да радња и, према томе, интересовање публике не би нигдје требало да малакше. Ради примјера, навешћу овдје уломак диалога између Мериме, Хасанагине мајке, те Златије и Зерине, Хасанагиних малих кћери, диалог који се води мало тренутака уочи доласка Хасанагине на јадовити састанак с дјецом:

ЗЛАТИЈА и ЗЕРИНА. (Дотрче на лијева врата. Златија носи грану бехара, а Зерина држи за крило једног бијелог лептира који трепери).

Нено, нено! Види, види!

МЕРИМА. (Спушта се на кољена па пригрли и љуби дјецу, док је мрачан и блијед Хасанага клонуо на миндерлук и ухватио се за чело).

Срца моја! крила моја!

ЗЛАТИЈА. (Пружајући бехар). Убрала сам теби.
Ево, нено, на ти!

МЕРИМА. Нека, нека,
Миле очи, душо мека!
Није, није бехар за ме,
Нит' га старој мени нуди!
Ти га носи и мриши
И кô бехар тако вазда,
Мила душо, чиста буди!

ЗЕРИНА. А где, нено, ја лептира
Ухватила!
Он на љулу а ја лако
Па за крила!

МЕРИМА. Е вјешта си, благо моје,
Најмилије!
Кад и срећу видиш тако,
Ухвати је!
А сад пусти, пусти крило
Свом лептиру!
Нека лети својој кући,
Своме миру!...

ЗЕРИНА. А зар лептир има кућу?

МЕРИМА. Има душо.
 ЗЕРИНА. А где му је?
 МЕРИМА. Тамо, гдје се булбул¹ чује
 И косовци из гнијезда...
 ЗЕРИНА. Па како он спава, нево?
 МЕРИМА. Спава, благо, као и ти!
 ЗЕРИНА. Је ли 'вако (показује руком) на душеку?
 МЕРИМА. Радознале очи моје,
 Он постељу има меку —:
 Душеци му росни љули
 И зумбули,
 А јастуци љцљан рани
 И мелешка...²
 Пусти, пусти, не мучи га,
 Злато, више!
 На дому га мајка чека
 И уздише...

Покрај добрих и лоших страна у овом драмату, и с обзиром у првом реду на особу насловне јунакиње која није, чини ми се, довољно израђена, могло би се поуздано рећи да Шантићев комад није још цвијет, већ да је то — уз своје близанче *Под Маглом* — један драгоцјени пупољак у нашој књижевности. Позоришне способности Алексе Шантића још су — види се — послабе, али се трагови драматског дара, у овом другом огледу његова пера, почињу јасно да наглашују. Будућност је, разумије се, у рукама богова; али ми имамо опет разлога да се од новог драматурга, у будућности, надамо само добру — добру и бољему.

—МАРКО ЦАР.

Втори подготавителенъ Славянски Сѣборъ въ Софији. Издава Славянското Благотворително Дружество въ Бѣлгария. Софија, 1911.

У овој књизи је прикупљен и хронолошки сређен рад прошлогодишњег Словенског Конгреса одржаног у Софији од 24-27 јуна. Објављен је списак свију лица

¹ Славуж.

² Љубица.

и друштава која су позвана на конгрес; донесене су фотографије Организационог Комитета, као и многих видних представника на конгресу — већином Руса. Публиковане су поздравне речи представника свију словенских народности на дан (24 јуна) свечаног отварања конгреса (Др. Крамаржа, Ал. Гучкова, С. С. Бопчева, Др. Кошутиха, Др. Тресића-Павичића). Подробно су описане манифестације софијског грађанства, приређене у знак пажње словенским гостима.

Саопштени су у изводу реферати: Г. Т. Данаилова, професор софијског Университета, „Положај Бугарске у погледу социјално-културном и економском“ и Косте Стојановића „О економском положају Србије“, читани на првој општој седници (24 јуна по подне). Даље, реферати читани на другој општој седници (25 јуна пре подне): Г. Радуловића, публициста из Сарајева, „Садање културно стање Српских Земаља“ и Др. Ив. Златарова „Трговинске везе Бугарске са словенским земљама и улога трговачких комора за појачавање тих веза“. Са своје прецизности и прегледности, ова четири предавања главна су тековина Словенског Конгреса. У њима је у кратко културно и економско стање српског и бугарског народа изнесено пред форум интелектуалних представника целога Словенства.

Донесени су, исто тако, у изводу предлози и реферати двеју посебних секција: културно-славистичке и економске. Рад културно-славистичке секције: Референти: П. Нојков, професор софијског Университета, „Неке особенисти бугарског образовања“; Др. Вратислав Черни, из Прага „Словенски туристички савез“; Козаров, из Трнова, „Туристика и њено значење за Словенство“; Ховорка, прашки делегат, „Организација словенских књижевних тржишта“; Т. Балан, „Свесловенски речник“; Б. Цонев, професор софијског Университета „Свесловенска енциклопедија“; Б. Вошњак, словеначки делегат, „Каталог популарних књига за народне библиотеке“; Павле Поповић, професор и Д. Анастасијевић, доцент београдског

Университета: „О узајамности рада на словенским универзитетима и поштанском савезу међу словенским државама“.

Економска секција донела је, са своје стране низ одлука за узајамно појачавање трговинских веза међу Словенима приређивањем конгреса и изложба и уређењем информационе и експедитивне службе. А једна од њених најглавнијих одлука јесте: „Установа словенске банке ради појачавања међусловенских трговинских веза“.

Колика обилност у корисним предлозима и одлукама!

Словенски Конгрес привукао је био на се пажњу не само целог словенског света, него и свеколиког европског јавног мишљења. На жалост, од шумних речи до дела постоји увек бескрајан простор. До сада није *ни један* предлог остварен, нити је ико, у опште, то и покушавао. У сваком случају, ова књига заслужује пажњу своју словенских кругова, поглавито ради тога што су у њој изнесене идеје данашњих представника *неославизма*, које ће, можда, још дуго чекати на остварење.

М. Ђ. М.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

Две нове књиге Г. Марка Цара. — Читаоцима „Српског Књижевног Гласника“ Г. Марко Цар је познат и као приповедач. Девет од својих приповедака и слика Г. Цар је сада штампао у засебну књигу: *Primorke* (Задар, 1911; 8⁰, стр. 183). Ту су приповетке: „На Jadranu“, „Krajlevi u izgnanstvu“, „Vojna i mir... u braku“, „In hora mortis“, „Glumci u Kaštelribniku“, „Uz veliku misu“, „Tanfarina Odiseja“, „Gdje kosovci sude“, „Stojanka“). Све те приповетке имају занимљиве предмете, и са интересом се читају. Има у њима пријатних описа живописних типова и средина („Glumci u Kaštelribniku“), и драматичних догађаја („Gdje kosovci sude“). Све то је писано са књижевном пажљивошћу, са много више пажљивости но спонтаности. Г. Цар у овој књизи има критичарских особина које му сметају да буде добар приповедач. Све се у овом свету плаћа, и критичарима није дато да буду добри приповедачи. Они сувише добро познају занат и рад по рецепту, да би могли у приповетци и поезији бити спонтани, *своји*, природни и некњишки. На жалост, то нам је општа судбина! У осталом, после Стјепана Митрова Љубише, Сима Матавуља и Ива Ћипика, који су нас размазили, није тако лак посао давати добре далматинске приповетке.

Друга књига Г. Цара, „Саво Бјелановић“, изишла је у Дубровнику, у издању дубровачке Матице Српске („Мала Библиотека“, књига 2). Г. Цар је у својој младости радио поред Бјелановића, оснивача и вође српске странке на Приморју, даровитог уредника старог „Српског Гласа“. Г. Цар је сада дао живу и топлу слику овога одличног публицста српског, који, је ван сваке сумње, имао лепих књижевних способности. Заслуге и таленат

Сава Бјелановића овде су јако истакнуте, и Г. Цар је подигао леп споменик своме пријатељу и учитељу. Шта више, он нас је и убедио у своје мишљење, и свакако би добро било издати једну антологију Бјелановићевих публицистичких књижевних радова, јер тај честити народни борац посведлебно је у ситан новинарски новац раскивао злато свога списатељског талента. Матица Српска у Дубровнику добро би учинила када би нам ту књигу ускоро дала.

Ј. С.

„Српска Читанка“. — Ми смо у нашим средњим школама имали две српске читанке: Г. Стојана Новаковића и Г. Милана Шевића. Читанка Г. Новаковића, рађена у старије доба, и схваћена као нека врста помоћне књиге за српску граматику, поступно је изилазила из употребе, и њу је заменила читанка Г. Шевића, која има модернијих схватања, али која је рађена врло недоследно, некњижевно, каткада и врло неинтелигентно, и когод је био принуђен да у школи ради са њоме није био задовољан. Г. Милош Ивковић, у чланку „Настава српског језика у средњим школама“ („Српски Књижевни Гласник“, књ. 22, стр. 820-822) изнео је идеју да српска читанка буде поглавито помоћна књига за књижевно образовање и за историју српске књижевности. Ту идеју прихватили су Г. Г. Павле Поповић, Јован Скерлић и Милутин Драгутиновић, и у своме реферату о читанкама за средње школе, истакли су потребу нове читанке која би била „мала антологија целе српске књижевности“. Ту идеју примио је и Главни Просветни Савет, као и ову нову „Српску Читанку“, коју је у том смислу пажљиво и умешно израдио Г. Ивковић.

Нова „Српска Читанка за први разред средњих школа“, која је ових дана изишла у лепом издању Г. Г. Кона, има за циљ: да ученике упозна са писцима националне књижевности, да им да прве књижевне појмове, да их учи што чистијем књижевном језику којим се данас пише. Зато Г. Ивковић није дао књизи фолклорни карактер, како се то раније чинило, примере народне уметности и народног језика од пре сто година, нити је уносио у књигу слабе и некњижевне ствари, безначајне или опскурне писце, као што је то радио, на пример, Г. Шевић. Г. Ивковић је дао радове само наших добрих и признатих писаца, оних који стварно представљају нашу књижевност и код којих се учи данашњом књижевном

језику. Уз одломке дате су и слике, кратке биографије и карактеристике појединих писаца. Правопис и интерпункција су сасвим модерни. И ако би се дале учинити извесне замерке у појединостима, ова књига значи један знатан напредак, и несумњиво је да ће корисно послужити и језичној и књижевној настави у нашим средњим школама. У свима београдским средњим школама, као и у већини школа у унутрашњости, она је прихваћена као уџбеник, и ван сваке сумње је да ће она остати као једина читанка за наше средње школе.

Ј. С.

Капетан Зенит: Боенното могџство на Блџгария и онова на нејните сџсџди, Софија 1911, стр. 67. — Кад су у бугарском Народном Собрању почели расветлавати извесне појаве и догађаје у министарству војном за време министровања генерала Савова, генералови браниоци спремили су ову брошуру. Њен писац је желео, приказујући у доста неповољним цртама војске турску, српску, грчку и донекле румунску, да увери читаоце како је, истина, много потрошено на бугарску војску, али да зато Бугарска има данас одличну војску. Колико су податци овога ђенералштабнога официра поуздани о балканским војскама није нам могућно тачно утврдити, но, судећи по изворима које наводи о српској војсци и по времену када је податке прибирао, они су данас нетачни.

Писац налази да Бугарска треба да има савезника у Црној Гори и Грчкој, на супрот Србији, Румунији и Турској. Оне прве су једине државе чији интереси нису противни бугарским тежњама.

Ин.

Paul Ludenberg: Ferdinand I. Czar der Bulgarien, Berlin. стр. 230 in 8° са 30 слика. — Још и трећа од књига које хвале бугарскога краља Фердинанда I. Познати лист „Alton Nachrichten“ каже за ову књигу ово: „Ко хоће да прикаже нову Бугарску, тај треба да прикаже Краља Фердинанда, који је много више преживео од свога народа, и који је низ година и с успехом водио сам бугарску политику“. Да ли ће се ова оцена допасти свакоме Бугарину?

Ин.

F-f O. — La vérité sur le Régime constitutionnel des jeunes Turcs comment il a été compomis. 1911, стр. 66 in 8°, Paris. Plon Nouriet & Cie. — Неуморни Г.

Шопов спремио је ову брошуру да аутентичним податцима покаже како су садањи турски управљачи компромитовали нови режим у отоманској царевини. Податци су доказни и сигурни, кад утврђују низ неправди и незаконитости почињених од јула 1908 до краја 1910 године над Хришћанима. Податци нису поуздани кад се тиче Срба. Г. Шопов-Офејков је у том непоправив. Од како је написао у „Македонском Зборнику“ ону расправу о „Етнографији Македоније“, дакле пре двадесет и више година, он још никако не може призна да има Срба у Македонији!

Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Српска Књижевна Задруга. — Књижевни Одсек Српске Књижевне Задруге имао је састанак 22 августа, и свршио је ове послове: Примљен је тајников извештај да је за Задругина издања примљени спис Светозара Ђоровића „Комшије“ враћен писцу по његовој жељи. — Прочитан је предлог Г-ђе Круне Ј. Мишковић да Задруга уврсти у своја издања дело „Косовска битка“ од покојнога генерала Јована Мишковића, које она Задрузи бесплатно уступа. Пошто је ово дело историјски застарело, одлучено је да се не може штампати у Задругином издању. — Тајник извештава да је Г. Милорад Павловић повукао свој спис „Младост“, послат Задрузи на конкурс за роман, јер жели да га попуни. — Према рефератима Г. Г. Павла Поповића и Јеремије Живановића, од дела која су стигла на конкурс, примљен је за Задругина редовна издања роман „Нове“ од Г-ђе Јелене Димитријевић. — Прочитан је и примљен реферат Г. Јеремије Живановића о роману Г. Бож. Маршићанина „Зла Крв“. Дело се не прима. — Маколејеви огледи „Милтон“ и „Бекон“ у преводу Божидара Кнежевића и Г. Владислава Савића предати су на оцену Г. Г. Слободану Јовановићу и Драгомиру Јанковићу. — Одлучено је да се у „Споменицу Доситеја Обрадовића“ унесе, између осталог, и снимак спомен-плоче коју је Обрадовићу на Косову у Далмацији подигао Симо Симић, унук попа Аврама Симића. — Примљен је тајников извештај да је штампање овогодишњег кола већ при крају, и да ће се књиге XX кола моћи, као и сваке године, растурати од 1 октобра.

М.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

КЊИГА XXVII, БРОЈ 6. — 16 СЕПТЕМБАР 1911.

БОЛНИЧАРКА.

(2)

Не знам да ли ћу моћи да објасним себи како је то све било. И кад? Онда кад сам се први пут запитала шта сам и ко сам ја, и кад је свирепи одговор био: јадна, бедна девојка, која ништа, баш ништа, не може, која сама себи чак ни једно обично задовољство не може да причини. Ето, ја не могу сама да одем у позориште, не могу да лутам по улицама, не могу сама ноћу на Калимегдан. А ја бих баш волела да идем ноћу и то сама, да ме нико не запиткује, да нико не корача поред мене, да нико не дише, да ми не смета да тонем у ћутању ноћи и да сањам о сну тога лепог, чудног, мени тако драгог парка. А не могу. Поред других крупних ствари, не могу ни то сама. Зашто? Зато што сам бедно, јадно створење — девојка.

И омрзох себе што сам женскиње. Осећала сам да је жени чињена од почетка живота неправда, неправда од природе и од људи. И да ту неправду увећам, ја сам мрзела себе. То није била нека страсна мржња, која дражи и причињава чак задовољство; то је била

нека болна одвратност, неправично презирање презренога бића.

И ја сам се освртала на цео женски род и питала: зашто жена живи? И одговорила: прво за задовољство људима. па онда да рађа кћери и синове, кћери, да буду понижене, као и она, и синове, да понижавају кћери неке њене друге. И за све то понижење шта добија жена? Ласкају њеној лепоти. И она, безумница, негује ту лепоту и радује се кад успе да се помоћу ње допадне коме човеку. Ја сам се грозила. И омрзох лепоту, као да је она крива. Сматрала сам за срећу што сам ружна, те се нећу преварити да паднем у опасност да свој живот понизим и жртвујем за туђе задовољство.

Бедан циљ живота. Мени је било толико мрско што сам женскиње, да сам чак у говору избегавала облике женскога рода и место речи: прочитала сам, урадила сам, говорила сам: прочитано, урађено и тако даље, двоструко патећи при томе: и што ми је то било тешко и што ме је вређала неправилност језика, који сам мислила да знам.

Али још више него себе и жене уопште, ја сам мрзела људе који су мрзели женскиње. Како смеју да мрзе овце, мачке и, ако баш хоћете, и змије, кад не мрзе вукове, тигрове и змијске цареве? И избраник природе, паметни, јаки човек, по моме мишљењу, није стајао на висини достојној зависти кад је могао да се поноси и хвали оним што је на поклон од другог добио и да се руга оном што је добио мање од њега. Ја могу себе мрзети и презирати зато што немам ништа, и што не могу ништа; али каква неплеменитост бити богат и јак и презирати сиромашне и слабе!

Ствар је јасна: мала је била песимист. И мала је била филозоф који није умео да филозофира. Сувише је рано почела да мисли о важним питањима живота, да би могла правилно мислити.

Доцније сам ја дошла до мишљења да је „право јачега“ несвесна, стихијска сила, за чије постојање није

нико крив, јер нико није могао да га сруши, као што нико од бића с разумом није био узрок његовом постојању. Ја сам тада допуштала себи да за утеху маштам о томе, како ће, можда, некад жена бити јача од човека. Некад, у будућности врло далекој, кад човек дође до врхунца свога развијања и по природном току ствари почне опадати, онда ће, можда, жена, његова наследница у култури, пронаћи још што, отићи још даље од њега горе. И како тада неће бити тесногрудости и зависти, и све ће бити разумљиво и јасно, жена ће тада из захвалности за велико наслеђе задржавати својом снагом човека да не иде сувише брзо наниже. И успеваће да га задржава да полако, врло полако неприметно клизи доле. И одужиће му се што је он, идући напред ка висинама, и ако нељубазно ипак и њој крчио пута да полако, полако пође висинама културе. Али ипак човек ће, ма како полако, морати да силази низ брдо, јер тако заповедају закони природе. И тако ће човек, а после за њим опет и жена обилазити пслагано, генерација за генерацијом, непрестано онај вечити круг развића и опадања, пењања и спуштања, непрестано тако путовати тај пут, који личи на пут око кугле земљине, непрестано тако док се кугла сасвим не охлади.

После сам се смејала и тој новој својој „филозофској“ машти. Зар је она могла бити нека утеха? Увек тако: данас мислим друкчије, него што сам раније мислила, и пошто видим јасно да је оно пређашње мишљење погрешно, верујем да је садашње правилно. А сутра, а до године? И видим да човек у себе, као у какву слику, може да загледа тек кад се мало поизмакне, и онда да види шта ваља, шта не ваља.

Сад се ја добро слажем са животом, прилично добро. А онда, кад сам била врло млада и врло сујетна и врло неразумна, ја сам се бесила и љутила на судбу. И можда баш из те моје оскудне девојачке филозофије и оног обилатог огорчења слабих и увређених, родила се онда она луда тежња да постанем велики човек, и да пока-

жем својим успесима тим гордим мушким људима да и женскиње нешто може, може упркос њима и упркос природи. Лудо дете! Као да би, чак и да сам била изузетно велики таленат, могла напркосити коме или ма за трунку пореметити природни ток ствари! А она моја жеља да останем непозната и да избегнем заслужену славу, можда је имала још једну тајну несвесну побуду: да не примим похвале оних који су досад толико вређали нас — жене. Како је то красна сујета!

Сад шта је, ту је. Тек онда сам ја била спокојна што сам ружна и сажаљевала или презирала сваку тежњу за улепшавањем. Спољашност и форму ја сам одрицала и високо ценила само садржину: душу и разум, који развија и расветљује душу. А ко зна, можда мала, да је случајно била нека лепотица, не би дошла до таквих закључака? Ко зна? И ко може расветлити ту сложену таму што се зове човечја душа? Мој разум се упиње и греша и доцније увиђа погрешке. То је све.

И ја се вратих лепоти. Вратих јој се нехотице и несвесно онда кад сам се преварила у себи и свему ономе великом чиме сам хтела да се обилато наплатим за све своје убоштво. Изгубивши све, ја се вратих својој љубави за лепотом, вратих јој се — да и она остане незадовољена.

Заволех понова лепоту, заволех је свесно, и почех да жалим што сам ружна. Није то била очајна жалост, као што, рецимо, човек жали што је кљаст; то је била нека nelaгодност, неко непријатно осећање од мисли да је људима непријатно кад морају да те гледају. И понекад, усред разговора, кад би слушалац пажљиво гледао право у моје очи и можда био удубљен у моје паметне мисли, падала би ми на памет луда помисао: он види како сам ја ружна. И од тога ми је бивало тако непријатно, и ја бих чак поцрвенела и брзо завршила говор, брзо као од беде, без и мало пређашњег одушевљења.

Бојим се да ћу се огрешити о себе ако признам да је то чиста сујета; све ми се чини да ту има и нечега другога, лепшег од сујете.

Тешко ми је било што мене нису могли гледати као лепоту, али ми је слатко било што сам ја могла гледати туђу лепоту. Па ипак... Ах, та несвесна природа! Гледам једну врло лепу девојку. Ево, очи, дубоке и паметне, као да те погледом нешто питају, на шта ти мораш истином да одговориш, јер се пред тим погледом не може слагати. Па онда, види уста! Зар је икада мисао људска могла пожелети лепши излазак из душе? А, кад тамо, њене дивне очи прате неку другу жену и пажљиво гледају у њену хаљину, а уста се растварају, да кажу какву пакосну или глупу примедбу. Зашто, зашто тако? И мене је то вређало и болело, као што би ме болело и вређало кад би ме ко убедио да цвеће има душу и да је та душа ружна и гадна.

А да ја имам такве очи, ја бих им била захвална, ја бих њима заиста загледала у човечју душу, да тамо пронађем невиђене лепоте. Да имам таква уста, никад не бих допустила да на њих изиђе реч без вредности. Али ја њој нисам завидела; и њу је природа обманула. И она је могла, да је умела, зажалити за нечим и запитати се: зашто немам интелигенцију, зашто немам и душу лепу, зашто имам само половину лепоте? Али она није патила, јер није знала да нема оно што нема. И ја се с њом не бих мењала. Само ја тада нисам могла да потврдим ону стару грчку изреку: што је лепо, то је и добро.

А кад сам налазила удружене лепоту и добро, ја сам се усхићавала. Ја никад нисам завидела; ја сам увек поштовала и волела све што је боље и лепше од мене. То је доста ретка особина, и ја допуштам себи да се похвалим њоме.

Ипак, неправда је постојала и ја, која сам се раније бунила против неправде, сад сам је допуштала, одобравала. Јер ја сам више волела кад нађем обе лепоте удружене, дакле и да гледам и да слушам одједном, него само једну, душевну, или спољашњу. И после тога ја нисам имала права да замерим људима што их је више

од мене занимала каква лепа девојка, која је макар и мање од мене паметна.

Но природа је врло, врло ретко стварала потпуну хармонију обеју лепота. Увек је понешто недостајало. Чак и саме физичке лепоте, као и саме велике интелигенције и велике душе врло су ретке.

Али има једна друга лепота, увек друкчија, свакад привлачна, сваком издашна, вечито велика — лепота природе око нас, лепота земље и неба, предео. И ја сам се увек обазирала унаоколо и налазила уживања кад сам га била жељна, и налазила утехе кад ми је бивала мучна празнина мога живота.

Кад, у позоришту, још код првог чина видиш да је комад пропао, онда ти не остаје ништа друго већ да гледаш декорације. Кад је човек већ платио улазницу, мучно се решава да презре оно што не ваља и да изиђе: он остаје и даље, гледа декорације и сценерије, слуша музику и разгледа публику, и све нешто чека и опет се обазире на позорницу и ослушкује, и све се нада да ће се, можда, у даљем представљању ипак наћи штогод занимљиво, да ће блеснути макар само каква нова, оригинална, лепа мисао.

Никад ми није падало на памет да се убијем. Та природа је толико лепа, да вреди живети само да њу гледаш. И ја сам је гледала како се непрестано мења, описујући свој вечити круг најчуднијих лепота. И волела сам је у дане кад је блистала бојама и цвећем, и кад је била сва бела; узбуђивала ме је у дане кад је била љупка и слатка, као детињи осмех; заносила ме кад је беснела, тутњала, претила и рушила; тешила ме и лечила у оне дане у каквим су први људи измислили реч благослов; интересовала ме и кад се тајанствено и кобно завијала у маглу и таму.

Али човек не може да живи само од једнога. И ја сам се уморала. И тада сам одлазила у друштва, да посматрам људе.

Људи! Шта се све крије под тим простим именом! О, мени се чини да прилично знам шта се све крије. Има их тако дивних, да им се нарадовати не можеш. Али све дивно је ретко. Па ипак су сви људи занимљиви, занимљиви што су интересантни, што су трагични, или смешни, или досадни. За мене су увек занимљиви. И ја сам их посматрала како, рамајући, корачају, и поносито се базирају на околину, која треба да види њихову елеганцију. И како слепи сигурно иду и проповедају видело. И како незналице нешто траже, а не знају, као оно некад ја, шта траже.

Одлазила сам у друштва и гледала и слушала. Озбиљни, ожењени људи су вечито говорили о политици и топили се од учтивости према туђим женама и тиранисали или трпели тиранију своје жене. Гледала сам како су жене и девојке нашег модерног века бринуле једну велику бригу и готово целе, дуге, светле радне дане трошиле скоро само на то да се накинђуре, те да буду модерне и лепе кад изиђу у шетњу. И да су бар успеvale да буду лепе! Од свега нашег модернога времена оне су узимале само хаљине. И готово волеле оне које су мало горе од њих обучене, и мрзеле и завиделе онима које су лепше обучене, и презирале оне које нису нимало модерно обучене. И опажала сам да се образовани, паметни, културни мушкарци буне против те жалосне појаве и да строго критикују и осуђују женску сујету и каћиперство. И својим рођеним очима сам гледала како се ти исти људи много радије шетају и забављају са својим лепим и лепо обученим рођакама и познаницима, него са ружним и сиротињски обученим.

Гледала сам како истрајно ласкање има чуднотворну моћ: набуситу гордост претварало је у снисходљиви осмех, а снисходљиви осмех у радост добрих, пријатељских намера.

Видела сам како су зеленаши куповали за покрадене новце рајско насеље вечнога живота, вечан спомен

и вечну захвалност можда баш оне деце чије су родитеље они упропастили.

Одлазила сам у једну богату кућу и посматрала побожне људе, који посте, да угоде Богу, и који пале кандило, да угоде Богу. Али да угоде себи, они једу најфинији зејтин, а у кандилу горе врло прост. И ни на памет им не пада да су подвалили Богу, и још мање им пада на памет да су много више, него Богу, подвалили себи. И већина људи ми је личила на њих: сви су они имали као неки циљ и сви су ишли томе циљу — погрешним путем. Сваки је, свесно или несвесно, хтео да се покаже бољи него што је, и сваки је, место да превари друге, варао себе.

Гледала сам... — али нашто? Зар мислиш да ћеш моћи да покажеш колико је море и чега све има у њему ако станеш кашиком црпети из њега? Велики књижевници толико су познавали живот и толико захватили из њега, да је сваки од њих за време једног живота написао по више књига. Да су могли још живети, могли би још црпети и писати, па ипак би океан живота остао неиспитан и бескрајан, као што је у наше време, и ако су живели Толстој, Дикеис, Мопасан и други, и радили и много урадили.

Мала болничарка је могла само да опажа разне болести које су поред ње пролазиле, да их броји, и да се чуди колико их има. И није смела ни помислити да би их она могла лечити или им пронаћи узрок. И није смела ни помислити да би их она могла лечити или им пронаћи узрок. И није смела тврдити да се и она неће којом од њих заразити, нити да већ не болује коју он њих. Напротив: она се често осећала страшно болесном. Саломљена сујета је пала, и болничарка се задовољавала својом дужношћу: да дода воде, да промени завој, да успе лек, или да макар само завара болесника коме доктори не могу помоћи.

Међутим су године пролазиле, те године што се зову младошћу, те године у којима је код других љубав цветала срећом, или ју је вихор ломио, или немарност полагаано сушила и убијала. А мени љубави?

Није било. Све што је дивно, ретко је, а што је ретко, не добија сваки. Па зар ја да је добијем? Ја се нисам ни надала. Али сам је желела. Но и то је читава историја. Као што се све у моме животу мењало, тако се и моје мишљење о љубави мењало. И њу сам ја једно време мрзела.

Ја сам љубав прво нашла у књигама, јер сам врло рано почела да читам романе. И још онда ме је мамила и страшила, као што ме је увек плашило и мамило све тајанствено и чудно: у раном детињству, пијаница, од кога сам се бојала, али за којим сам радознано ишла по улицама; у младости, смрт, која ме је привлачили неком свирепом силом, која ми је причињала ужасне болове, али била јача од свих жеља да утекнем од тих болова, од својих мисли и од човека који је ту а нема га; и у зрелом добу, злочинци, проституткиње и лудаци. Ја и сад у мрачним зимским ноћима, кад напољу завија ветар, а у соби влада непомићност ћутања и страха, дршћући, мислим на оковане људе, на њихову савест и на њихово испаштање; с очајањем мислим на весеље и ноћни живот бедних, продатих створова, девојака које су некад биле деца, и које и сад воле цвеће, (знам да воле, јер ми је причала служавка једне моје другарице, да ју је једна од њих усрдно молила да јој откине једну само ружу); и са највећим ужасом паметних мислим о лудачком сну душевно изгубљених. И свуда бих тамо хтела да одем; и ако знам да не могу ничим помоћи, вуче ме нешто, да видим и да патим.

Тако ме је нешто вукло и љубави, само што је то непознато изгледало много дивно, а само мало страшно. Ја сам њу сматрала као неку уметност која се не слуша, не гледа, не чита; која се само осећа. И баш стога је привлачна што је нејасна. А њен уметник је могао бити

сваки човек. Чудновато. Љубав доноси срећу, или се целог века пати због ње, или се чак и умире. И баш стога, што је страшно и чудно, мами. Ето, толико сам ја знала о љубави пре него што сам ишта знала о животу.

Доцније, кад постадох песимист, љубав ми је изгледала досадна, банална, неприродна, невешто намештена ствар. Ја сам још читала и људима из књига допуштала да воле, јер су они готово увек интересантни, али људи из живота, обични људи изгледали су ми бедни са својом љубављу. И чинило ми се да они само подражавају људе из књига, глупо, ружно и жалосно, као што деца у пушењу подражавају родитеље. Прочитали десет књига, стекли осамнаест година, и брже боље дај љубави! Уобрази да су је нашли и пренемажу се да су срећни или да пате. Разуме се да ја, овако оригинална и паметна девојка, никад не могу постати таква смешна мајмуница. Дакле, ја се никад нећу заљубити.

Мало доцније, кад сам пронашла у другим књигама шта је управо љубав, ја сам се згранула. Дакле тако? И учени људи то тако равнодушно тврде? И књижевници то знају? Па зашто онда опевају и славе љубав? Зашто не певају о пријатељству, раду или култури? Зашто понижавају своје таленте, нагонeћи цео људски род да на колена пада пред том одвратном варгицом, завијеном у сјајну маглу, која се погрешно зове љубављу? О, зар је оно поетско осећање, она страсна жеља да разумеш туђу душу и да учиниш разумљивом своју, зар појачање интелигенције, зар оне високе тежње да се полети небу, зар она неразумљива сласт, зар је све то само једна лажна, замамљива предигра једне страшно бруталне ствари? Зар је све то само обмана и лаж? Али онда кога и зашто они лажу?

Ја сам проклињала живот, али сам читала и даље, грозничаво и пакосно, као да сам хтела да се светим себи за нешто или да се наплатим за нешто. Има у мени нечега пркосног: ја сам се још у детињству љутила на Адама и Еву што нису све јабуке покидали за инат

добром Богу, који их је за једну ситницу протерао из раја.

Читала сам. И, ево, Шопенхауер такође говори страшне ствари: врста изјављује жељу да се продужи, и то је љубав! И омрзох тога јетког философа, који је одрицао срећу, можда, баш стога што је сам није имао, који је био једак, можда баш стога што није био срећан и што је био ружан, који је мрзео жене можда баш стога што га ниједна права, добра жена није волела, не што је ружан, већ што је пакосан због ружноће. Као за нека задовољење себи, ја сам пребацивала немачком филозофу тесногрудост и сматрала га за много мањег од Сократа и Епиктета, о којима сам знала још мање него о њему.

Али полагано, полагано, па као и досад — промених мишљење. Ја ни сад не знам да ли то човек заиста постаје разумнији или просто пада, попушта телу.

Постала сам од велике фантазије нека врста болничарке, видела сам да су књиге копија живота, а не обратно, стекла сам двадесет и три године и осетила — жељу за љубављу.

Зажелех љубави — баш онакве исте, какве сам се раније гнушала. Прво сам са стидом, а затим отворено гледајући себи у очи говорила: Ако Шопенхауер има права, и ако је глупа предрасуда стидети се што имаш тело, и ако је стварање једног човека, једног новог живота велико дело, онда има ли чега чуднијег и лепшег и већег, него што је претеча тога новог живота — љубав?

Подигла се бура, узнемириле се две душе, узбуркала се два тела. И, дивећи се, и чудећи се, и не знајући шта је с њима, два човека разнога рода пошли су да траже то што не знају шта је. И сусрели се. И поверили једно другом своје јаде. И осетили сласт од тога поверења и срећу што су се срели. И застали ту и дуго сањали. И у тренутку кад се душа стапа с душом, кад срце на срцу куца, кад две жеље и две воље постају једном великом, и кад се у тој екстази тело сједињује

с телом, онда се зачиње — нови живот, нови човек Зар то није велико и чудно?

Али све је велико ретко. А мали људи су за своје потребе изопачили велике ствари. А ја мало никад нисам могла желети, а велико нисам смела, јер сам знала да нећу добити. Знала сам да у свету има тако много девојака, много, бољих од мене и — лепих. Зар ће неки велики човек моћи да воли мене? А ја малога нисам могла волети. Ја не могу волети некога осредњег, као што сам ја. Зашто да волим? Истина, ја волим себе, али ту љубав природа ми је обесила о врат, као неки ланац, који ништа раскинути не може и који рђа не једе. Та љубав мене буну, али ја сам немоћна према њој. Ја бих можда морала себе волети и кад бих морала презирати себе, као што сам некад мрзела, презирала и мучила себе баш стога што сам сувише волела себе. Кад сам увидела да је тако, онда ми је остајало да се потрудим толико да се не морам стидети кога волим.

(Наставиће се.)

Л. МИХАЛЛОВИЋ.

НУМА РУМЕСТАН.

(19)

ХІ

ЈЕДНА БАЊА.

Једна породица тако исто необична, али не тако весела, то су кнез и кнегиња Д' Анхалт, њихова госпођица кћи, гувернанта, собарица и послуга, који заузимају цео први спрат нашега хотела, у коме су они главне личности. Ја често срећем кнегињу кад се пење уз стенице, басамак по басамак, држећи под руку свога мужа, једног лепог човека чије се лице сија од здравља испод шешира с плавом траком. Њу увек преносе у носилци до бањске зграде; и човеку се стеже срце кад кроз мали прозор види ово мршаво и бледо лице, и оца и дете који корачају поред носилке, дете врло слабуњаво, које има све црте мајчине, а можда и њену болест. Она чами од досаде, ова осмогодишња девојчица којој је забрањено играти се са осталом децом, и која тужно гледа са балкона играње крокета и јахачке излете хотелских гостију. Налазе да јој је крв сувише плава за ове простачке забаве, и задржавају је радије у тужној атмосфери ове мајке на издисају, поред оца који, са зловољним и замореним лицем, прати своју болесну жену, или остављају да се о њој брине послуга. Забога, зар је племство нека врста куге, нека заразна болест! Ови људи једу одвојено у једном малом салону, удишу пару од минералне воде одвојено, — јер има породичних соба за удисање; — и замисли само како то

мора да је тужно кад се ова жена и ово дете нађу сами једно према другом у једној великој, некој гробници.

Пре неки дан, у вече, било нас је много у великом салону у приземљу, где се обично скупљамо да играмо друштвене игре, да певамо, а понекад чак и да играмо. Мама Башелри је баш била пратила једну Бебину оперску арију, јер „ми ћемо ступити у оперу, ми смо нарочито дошле у Арвијар да ради тога *прочистићемо глас*“, како се отмено изражава мајка Башелри. Одједном, врата се отварају, и улази кнегиња, онако отмена као што је, смртно бледа, витка, утегнута у свом чипканом огртачу, који прикрива њена страшно упала плећа. Муж и дете ишли су за њом.

— Наставите, молим вас... кашљуца сирота жена.

И замисли само, ова глупа мала певачица нађе да избере баш најдирљивију, најтужнију романцу из целог свог репертоара: *Vorrei morire*, једну талијанску песму која подсећа на наше *Мриво лише*, у којој једна болесница жели да умре у јесен, да би имала обману како цела природа изумире заједно са њом, обавијена првом јесењом маглом.

Vorrei morir nella stagion dell'anno..

Мелодија је дирљива и пуна туге, која још више појачава милозвучност талијанских речи; и усред ове велике дворане, у коју су, кроз отворене прозоре, продирали мириси, шум тичјег лета и свежина лепе летње ноћи, ова жеља да се доживи још до јесени, ово преклињање смрти за примирје, стезали су срце свима.

Не проговоривши ни речи, кнегиња се диже и изиђе нагло из сале.

У тами врта чула сам јецање, дуго јецање, затим прекоран мушки глас, и оно пригушење јадиковање детета које види да му је мајка расплакана.

То је тужна страна бањскога живота, ови болесници које човек свуда сусреће, овај упорни кашаљ чији се наступи чују и кроз хотелске зидове, ово предострожно

држање мараме на устима, да би се избегао хладан ваздух, ови разговори и поверљива саопштења чији се смисао погађа из болних покрета руку, које увек показују на груди или на рамена према кључњачи; па сањив ход болесника, млитави кораци, стална мисао на болест. Сирота мама, која познаје сва лечилишта за грудне болести, каже да О-Бон и Мон-Дор стоје далеко горе у том погледу. У Арвијар се шаљу само болесници који се опорављају, као ја, или они за које је изгубљена свака нада, којима више ништа не може помоћи. Ми срећом у нашем хотелу *Дофински Алји* имамо само три таква болесника: кнегињу, и двоје младих из Лиона, брата и сестру, два, како кажу, врло богата сирочета, који изгледају сасвим рђаво; нарочито сестра, са оним бледим, испраним лицем које обично имају Лионкиње, сва замотана у јутарње хаљине и плетене шалове, без иједног накита, без икакве машне, без жеље да се допадне. Ова богата девојка изгледа као каква сиротица; она зна да је изгубљена, очајава, и предаје се судбини. Напротив, погнута прилика њеног брата, обучена у помодно одело на струк, показује страшну вољу за животом, невероватну отпорну снагу против болести.

— Моја сестра не може да се бори... ја се борим, говорио је он пре неко вече, за заједничким столом, својим сасвим промуклим гласом, који се чује таман као тон *с* кад га Ла Вотерова пева. И одиста, он се очајно бори. Он је покретач сваке забаве у хотелу, приређивач свих игара и излета; он јаши, сањка се на малим саоницама, натовареним грањем, на којима се планинци овога краја спуштају низ најстрмије литице, валсује, бори се сабљом, мада га сваки час спопадају ужасни наступи кашља, који га ипак ни за тренутак не прекидају у игри.

Овде још имамо и једну лекарску величину, доктора Бушери, сећаш се, онога кога је мама питала за савет за нашег јадног Андреа. Не знам да ли нас је познао. али нам се никако не јавља. То је један стари особењак...

...Сад баш долазим са извора, где сам попила своје пола чаше. Тај драгоцени извор лежи десет минута одавде, кад се пође узбрдо путем који води ка пећима за топљење руде, у једном кршевитом ждрелу кроз које хучући дере један запенушени поток, јурећи са глечера, који се диже у даљини, светао и блистав између плавих Алпа, као да се ова бела, пенушава вода непрестано топи и отиче из његовог невидљивог и снежног подножја. Велике мрке стене, са којих, кап по кап, цури вода на папрат и маховину испод тамно-зелене јелове шумс; земљиште по коме се преливају шкриљци у праху од угља, — ту је извор. Али ја не могу да ти опишем страховито хучање потока који се разбија преко кршева. зујање тестера у оближњој парној стругари, и, у том тесном кланцу, један једини пут, који увек закрчују колица за угаљ, низови стоке, излетници на коњима, болесници који долазе на извор и враћају се; умало не заборавих поменути приказ каквог кретена, мушкарца или женске, који стоји на прагу убогих кућерака, са страшном, испалом гушом, широког, забленутог лица и разјанљених уста, мумлајући. Кретенизам је један од земаљских производа овога краја. Изгледа да је природа овде сувише силна за човека, да га гвоздена, бакарна и сумпорна руда притискује, унакажава, гуши, да га ова вода са ледених врхова испија и криви, као оно јадно дрвеће што, сасвим закржљало, расте између стења. И то је један од оних тужних и језовитих утисака које човек добије при доласку, и који се изгубе после неколико дана.

Сад, уместо да их избегавам, ја чак имам своје омиљене гушавце, једнога нарочито, једно страшно мало чудовиште које седи крај пута, у једној столицници за дете од три године, — а њему је пуних шеснаест, баш као и Г-ци Башелри. Кад му се приближим, он заклима својом гломазном главом, несвесно пушта крештав, пригушен крик, дишући тешко, и чим добије сребрну пару, показује је победоносно једној угљарци која га

вреба с једног оближњег прозора. Многе мајке завиде јој на овом богаљу, који сâм зарађује више него сва три његова брата скупа на топионици у Ла Дебу. Отац им не ради ништа; он је грудобољан, и зиму проводи на свом сиротињском огњишту, а лети седи са осталим болесницима на једној клупи, у млакој пари која се диже са врелог извора. Изворска нимфа, са белом кецељом и уквашеним рукама, пуни пружене чаше до одређене мере, а у оближњем дворишту, које од пута ограђује један низак зид, главе чије се тело не види, заваљују се усиљено натраг, грчећи лице, засењено сунцем разјапљених уста. Права илустрација за Дантеов *Пакао*: осуђени на вечно гргутање.

Понекад, у повратку, заобилазимо дужим путем, и пролазимо кроз село. Мама, која не може да подноси хотелски шум, и бојећи се, нарочито, да ја сувише не играм у салону, желела је да најми у Арвијару једну малу приватну кућу, којих тамо има много. На сваким вратима, на сваком спрату виде се обешене таблице које се нијају на ветру у врежама глицине, међу примамљивим белим завесама. Пита се човек, одиста, где се девају становници ових кућа за време сезоне. Да ли пландују као стада по околним брдима, или станују по хотелима, за педесет динара дневно? Ово последње би ме јако зачудило, јер ми изгледају страшно грамзиве њихове магнетске очи, које се засветле кадгод угледају каквог бањског госта. И ето тај ужагрени поглед, онај сјај који нагло прелази преко чела мога малог гушавца, као одсев добивене сјајне паре, ја га налазим овде свуда. У наочарима мога малог кочоперног доктора који ме куца сваког јутра; у очима добрих сладуњавих жена које вас позивају да видите њихове куће, њихове „удобне“ баштице, са рупчагама пуним помија, са кујнама у приземљу за станове на трећем спрату; у очима кочијаша у кратким блузама, у углачаним кожним шеширима са широком траком, који вам дају знак с бока

својих кола; у погледу малог чувара магараца који стоји пред широм отвореном шталом у којој мрдају дугачке уши; чак и у погледу магараца, да, у њиховом великом оку које вас гледа тврдоглаво и покорно у исти мах, ја сам видела онај метални сјај који даје грамзивост за новцем, јест, он и ту постоји.

У осталом, куће су им страшне: утрпане, мрачне, без изгледа, пуне неудобности сваке врсте, које није могућно превидети, пошто вам на њих обрете пажњу у суседној кући. Ми ћемо дакле свакако остати и даље у нашем каравансерају у *Дофинским Алџима*, који се сунчају на висини. са својим безбројним зеленим шалонама и зидовима од црвених опека, усред једнога још младог енглеског парка, са шипражјем и изукрштаним песковитим стазама, којим се служе и осталих пет-шест угледних хотела овога места: *La Chevrette, La Laita, La Bréda, La Planta*. Сви ови хотели са савојским именима чине свирепу конкуренцију један другом, мотре се и вребају узајамно преко зидова, упињу се ко ће подићи већу грају својим звонима и клавирима, фијуком бича својих поштоноша, и својим ватрометима, ко ће више отворити широм прозоре, да би толика живост, смех, песма, игра, измамили завидан узвик код гостију преко пута:

— Ала се они тамо забављају! Ту мора да има пуно света!

Али најљућа битка међу супарничким гостионицама води се преко бањског листа, у „Списку приспелих гостију“, који те мале новине врло уредно објављују два пута недељно.

Каква завист и огорчење у *La Laita* и *La Planta*, кад, на пример, прочитају: *Кнез и кнегиња од Анхалџа с њрајњом...* *Дофински Алџи!* Све пада пред овом поражавајућом врстом. Како да се одговори? И сви траже, лупају глазу, и ако имате једно *од*, или макакву титулу, они је свуда истичу и размећу се њоме. Ево *La Chevrette* нам по трећи пут нуди једнога истог инспектора шума под разним својствима: инспектор, маркиз, витез ордена

Св. Маврикија и Лазара. Али *Дофински Алји* ипак имају првенство, мада ми ту ништа не доприносимо, веруј! Знаш каква је мама, увек скромна, плашљива: она је строго забранила Фани да каже ко смо, зато што би положаји нашег оца и твога мужа подигли око нас велику прашину радозналаца и отменог света. Новине су донеле просто: *Госпође Ле Кеноа (из Париза)*... *Дофински Алји*, и како овде има мало Парижана, ми смо досада могле сачувати свој инкогнито.

Ми смо се сместиле врло просто и доста удобно; имамо две собе на другом спрату, са изгледом на целу долину: свуда унаоколо степенести брегови, који се у подножју тамне од јелове шуме, а што се више пењу, постају све светлији, покривени браздама вечитог снега, са пустим стеновитим литицама према којима се виде мали обрађени појаси земље, који образују зелене, жуте, ружичасте четвороугле, у чијој средини пластови сена изгледају као пчелине кошнице. Али и поред свег овог лепог изгледа, ми се мало задржавамо у својим собама.

У вече се седи у салону, преко дана се лута по парку у интересу лечења, које вам, у овом тако испуњеном и у исти мах тако празном животу, заузима сву пажњу. Најзанимљивије је време после доручка, кад сви поседају око малих столова, под великим липама, на улазу у врт, пијући каву. То је време кад долазе нови бањски гости и одлазе стари; око кола која одвозе путнике, настаје опраштање, руковање, хотелска послуга се тиска, са светлуцањем у очима, чувеним савојским светлуцањем. Човек се љуби са особама које једва познаје, мараме се лепршају, прапорци звецкају; натоварена гломазна кола одмичу посрћући низа страну, узаним путем, носећи собом сва ова имена и лица која су за тренутак учествовала у заједничком животу, ове до јуче непознате и већ сутрадан заборављене људе.

Други стижу и иду њиховим стопама. Ја мислим да оваква иста монотонија влада и на паробродима, који у

сваком пристаништу обнављају своје путнике. Мене све ово комешање занима, али наша драга мама још је непрестано тужна и забринута, мада се увек труди да се осмехне кадгод је ја погледам. Ја увиђам да њој свака појединост нашега живота овде буди болне успомене и изазива тужне слике. Она је видела много оваквих болесничких каравансераја за време оне године дана коју је провела пратећи свога самртника из места у место, у равницу или на планину, под јеле на обали морској, са увек обманутом надом и вечитом резигнацијом са којом је морала носити свој крст.

Заиста, Жарас јој је могао уштедети ове болне успомене; јер ја нисам болесна, ја готово више не кашљем, и, изузев ову моју гадну промуклост, која ми је дала прави пиљарички глас, ја се још никад нисам овако добро осећала. Имам паклени апетит, замисли, гладним као вук. Јуче, после доручка од тријестак јела, са јеловником који је био замршенији него кинеска азбука, спазим једну жену како пред својом кућом чисти малине. Одједном, обузе ме страшна глад. Две зделице, драга моја, две зделице тих крупних, свежих малина, „овдашњег плода“, како каже наш момак за столом. Такав ми је стомак!

Ипак, драга моја, срећа је што ни ти ни ја нисмо добиле болест нашег сиротог брата, кога се ја једва сећам, али чије развучене црте и очајни изглед који има на слици у спаваћој соби наших родитеља, налазим овде на другим лицима.

Него, да знаш какав је особењак овај лекар што га је некад лечио, овај чувени Бушерио! Пре неки дан, мама је хтела да ме представи њему, и да бисмо успеле да нас прими, ми смо се прикрадале по парку око овога високог старца, грубог и строгог лица; али њега су били окружили арвијарски лекари, слушајући га смирено као ђаци. Ми смо га онда чекале на изласку из сале за удисање. Узалудна мука. Он је одмицао крупним корацима, као да жели да нам умакне. А с мамом се не

може ићи брзо, и тако смо га и овај пут изгубиле. На-
послетку, јуче ујутру, послале смо Фани да пита његову
гувернанту може ли нас доктор примити. Он је преко ње
одговорио да је дошао у бању да се лечи а не да прима
болеснике. Замисли какав је грубијан! Истина, ја никад
нисам видела тако бледо лице, као од воска; отац је
румен човек према њему. Он живи само на млеку, не
силази никад у трпезарију, још мање у салон. Наш мали
кочоперни доктор, онај што га ја зовем *Господин То се
тражи*, каже да он има једну врло опасну срчану бо-
лест, и да га већ три године само арвијарска вода
одржава.

— То се тражи! То се тражи!

То је све што се разуме од врскања овога смешног
човечуљка, таштог и брбљивог, који се ковитла изјутра
по нашој соби.

— Докторе, ја никако немам сна... Мислим да ми
вода дражи живце.

— То се тражи!

— Докторе, мени се увек дрема... Држим да је то
утицај воде.

— То се тражи!

Али оно што се тражи пре свега, то је да се ње-
гове посете брзо сврше, да би он пре десет часова могао
бити у својој соби за примање, у оном малом кавезу где
се свет гура, чекајући чак на степеницама и на плоча-
нику пред кућом. Зато он не губи своје време, и најврља
вам рецепт скакућући непрестено као бањски посетилац
који „врши реакцију“.

О, реакција! И то ти је нешто особито. Ја се не
купам и не туширам, али понекад се шетам, остајем
по четврт часа под липама у парку, гледајући како сви
ови људи промичу тамо-амо, корачајући крупним, пра-
вилним корацама, замишљени, пролазећи један мимо
другог без иједне речи. Мој стари господин из дворане
за удисање, онај што намигује на извор, и овде показује
исту тачност и савесност. На улазу у алеју, он застаје,

затвара свој бели сунцобран, спушта јаку од капута, загледа у сат, и онда одсечним кораком, забачених лаката, напред! један, два! један, два! све до једне дуге светлосне данге, која сече стазу на месту где је оборено једно дрво. Он не иде даље, пружа три пута руке у вис као да диже ђулад, и враћа се истим кораком, диже понова ђулад, и то исто понавља без прекида петнаест пута. Ја мислим да одељење за немирне лудакe у Шарантону мора помало да личи на ову алеју кад је човек посматра око једанаест часова.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

АТМАН-ГРАХМАН.

*Тай̄̄ िवाम аси (Тн си тп).
Санскрийска реч.*

Ко д'јете море у мажи спава;
О небу сања што се у дубини
Са звјездом огледава.
А лађа по модрини плива тихо,
К'о међу звјездам' лазурнога неба;
Ни уздах ноћи да је усколеба,
Што крошње је зањих'о
Боровој шуми тамо на планини.
Чуј, борик шуми тајанствено, сјетно,
Чезнуће земље, носталгију свјета
За неко доба сретно,
Што успоменом, или надом цвјета.
Тихани лахор цвјетно
Бусење стреса мртине и вр'јеса,
И жути пелуд смрича морем носи,
И милмирисе роси с цвјећа саса,
Кадуља, смрча, смиља зимурада,
И са сто цвјетних гласа̄
Дубоку, сјетну симфонију склада.

Преvedре ноћи амброзијска влага
Освјежује ми лице, очи, чело,
И цјело биће драга,
И сјетне мисли и срце невесело,
К'о њежан цјелов невидљива бића;

А ја се стискам у се попут птића,
 Кој', питом, неког треба,
 Да поглади га руком и подрага.
 Мисаона самоћа сјету вије
 С дубока мора до звјездана неба,
 И плаче шумом бора
 Чезнуће вјечно што нам душу бије.
 К'о тешка мора тишти ме самоћа!
 И залуд плима свељубна доброта
 Одасвуд мелем на срце да свије!
 Јер бескрајна пустоћа
 Тјескобом душу све ми више мота;
 А душа, иштућ' неког, чежњом плине,
 И, запуштеност ћутећ' своју, стине.

Ко срце птића у дјечака руци
 Под валовима простора ми куца
 Од страха срце бједно,
 У вјечној, грозној, неисказној муци:
 А просторје га ледно
 То љуће стиска, што но шире пуца.
 И залуд вриска, залуд пита једно
 За разлог своје боли:
 Мучаљива га сфинга не утоли.
 К'о ужарена кацига притиска
 Свуд неба трудну главу;
 Ил' кано вулкан лаву. Под ршумом
 Вјечности удес вије мојим умом
 Бестражним, тамним, бесконачним друмом.
 А болест ума, змија
 У мозгу, ледна сумња се савија
 Сама на свјетлу шаровите маште,
 Кроз коју се прелива, кано зора
 Врх мора, свемир са источне баште.

Хтио бих спојит Хераклита мјену
 С немјеном Парменида:

Постанку дати трајна бића цјену ;
Ал' мис'о узвишену развој кида.
У очајноме напору ум пада
У понор сумње јалове,
Ко галеб шинут сачмом врућа града
У мутна мора валове :
Залуду хламљу преломљена крила
У срцу ми се свила
Бол, која нема израза, а уста
Очај на посмјех грчи. Мис'о суста ;
А нада пуста предаје се струји
Судбине, да је витла у олуји.
Бескрајну ћутим запуштеност ! Ко ће
Мој ум из ове спасити самоће?
И гдје ћу побјећ' јадан,
Свезнања гладан, од самога себе?
Од упитника, што мождане гребе?

Чуј! глас самоће ола свуда збори ;
Модрином ноћи бљеска,
И нутарњом се грмљавином ори ;
Кроз маглу ума сјева попут тр'јеска ;
Из морског бездна струји,
Из нејаснога по обзорју круга,
Шаптањем горе лахорито бруји,
Уздахом сјетним из борова луга,
И цвјегним св'јетлом мјесечеве зоре,
Што модру ноћ сребрени,
Ко цватна л'јеха шебоја врх горе ;
Из јаза неба р'јечи звјезда оре,
А бескрај грми, сјева,
У душу се ул'јева,
Кроз крв и живце мозак, срце згр'јева ;
Ко звона звук под батом се разл'јева
Из мозга у св'јет ; из дубина срца
До зв'језда врта : Глас из вана збори,
А из нутрине по бескрају ори :

„О д’јете, зашто нестрпљиво б’јесно
 Уједаш сису мајке?
 У утроби ти њеној бјеше т’јесно!
 Сад својих сумња на њу дижеш хајке,
 И жучју сумње свето мл’јeko трујеш!
 Рад сумње кога кривиш,
 Кад сам је кујеш и од сумње живиш?
 Ко изван себе утјеху получи?
 О сл’јепче здравих очију, научи
 Сам у се гледат’: Ту је сједињена
 Немјена с мјеном и истина трајна;
 А књига светих тајна
 У теби и ван тебе отворена;
 И пише златним словом на небесима
 И у твом срцу о истим чудесима,
 И удес твој; ал’ читат слова њена
 Још не знаш; да знаш, видео би да си
 Све ти, што тебе и што свемир краси“.
 И јака шапну морем:
Таӣ п̄вам аси!

Тад свети мир отајствени завлада
 У мени и ван мене:
 Једнозвучно се моја свијест склада
 Са пјесмом васелене,
 А ум се с њоме у јединству спаја,
 Ко једна мис’о, један часак свјесни
 У вјечној велепјесни, што се вије
 Од искона до искона без краја:
 Ко искра свјесна у Свесв’јести сије;
 Ни вр’јеме их, ни простор не раздваја.

Др. А. Тресит̄-Павичић.

П О Е З И Ј А.

Очи смо твоје сви пили по реду,
Румена недра загадили гнојем,
И исцепану, рањаву и седу
Прогонисмо те упрљану знојем.

Под ногом твојом векови су клиз'ли,
Век сваки нове тражио ти псалме;
Час раздрљеној тело су ти гризли,
Час китили те крунама од палме.

Не куни данас век проклет и мали:
Деца су наша задојена кугом,
Воде су наше златом отровали,
Гробља су наша изорали плугом.

За собом вуци кроз улице муком
Идола тисућ, с којих прах смо стрли,
И слушај руљу где урличе хуком,
У бездан с новим рипидама хрли.

Храмове тражиш? Пали су олтари.
У веригама туђим мру нам часно
Сва осећања, јер смо им гробари
И стидимо се изрећи их гласно.

О плачи време лажних ухићења,
О плачи ропство рођенога сина,
О плачи видик трулих поколења,
О плачи живот изгаженог крина,

Плачи
Смрт своју којој нема васкрсења!

Милутин М. Болић.

ЈЕДАН МЕМОАР О ОСЛОБОЂЕЊУ СЛОВЕНА,
поднесен 1807 године цару Александру I.

Познат је уговор између царице Катарине II и цара Јосифа II, утврђен међусобном преписком 1781 године, о заједничкој акцији против Турске. Између осталог уговорено је да се у Цариграду воспостави Грчко Царство под великим кнезом Константином, царичиним унуком, с погодбом да то царство никад не може бити спојено с Руским Царством. Рат између Аустрије и Русије с једне стране и Турске с друге од 1787—1791 свршио се, а није се воспоставило никакво царство. Турска је остала, као што је била и пре тога рата.

Кад је букнуо устанак под Карађорђем, карловачки митрополит Стеван Стратимировић, насупрот овом уговору, написао је у јуну 1804 године познати мемоар руском цару Александру I, у коме је доказивао: *да је у интересу Русије да подигне српско царство, а не грчко.*

У мемоару Стратимировић се на дугачко зауставља на савезима европских владалаца, говорећи како сви европски владоци имају за савезнике владаре, који су с њима једне вере и крви, који су им од користи кад се потреба јави. Само су руски владоци лишени те радости и утехе, и немају савезника блиских по језику и по вери, по начину мишљења и по наклоности. С тога што руски велики и добротворни владалац нема себи равнога пријатеља и савезника ни по народу ни по побожности, то Стратимировић истиче као преку потребу да се воспостави стара српска држава, и набраја користи

које би имала Русија обнављајући српску државу. Говорећи даље у мемоару о руским савезницима који су друге вере и другог племена, Стратимировић се зауставља на Пољацима и на једноверним Грцима, и налази да ни први ни други не би били верни и искрени савезници руски. Међутим вели: „нема под небом народа „који би имао толико љубави и оданости према Русима „и руским царевима као Срби. Једнаки су по језику и по „побожности, уз то су Словени. Њихова простота налик је „на руску простоту; свуда цењени осим Русије, они ипак, „негледајући на даљину, имају једино наду на Русију. Па „зар нема начина и зар не вреди да се руски цареви „очински побрину за овај добар словенски народ, који „је сваком свом владару веран, који је увек волео Русију и Русе, те да му отворе политички живот друччији од кога би се доцније могао створити и политички савез“.

Пошто је у мемоару обележио простор земљишта на коме живи српски народ, Стратимировић је мислио да је у ондашњим приликама било могуће ма и један део српскога народа учинити самосталним у политичком погледу, и то онај део који стење под турским притиском, предлажући: да би султан могао задржати право на извештан умерен дарак и верску слободу за Турке који тамо станују, а објавити српске земље независним, као што су републике: дубровачка и седам јонских острва, али само под руским заштитом. Он је мислио да би било чак и за Русију корисно, кад би она Турцима у награду за ослобођење Срба гарантовала господство над њеним азијским областима. У своје мемоару напомиње Стратимировић даље да би се ослобођење српске земље од Турака могле предаги најближој хришћанској држави, то јест Аустрији, и, умноживши тиме снагу њену, учинити је најопаснијим суседом за Турску. А што се тиче европских дипломата, Стратимировић умиривао их је тиме: „1. што новооснована српска држава не би била потпуно одцепљена од Турске, већ би Срби плаћали данак

„Порти и рачунали се зависним од ње, а према осталим „владаоцима остали би у истом стању као и пре; и 2. „што би у истој сразмери у којој би опадала Турска, „расла нова српска држава и тиме надокнађавала онај „губитак у општој европској равнотежи, који би се осе- „ћао слабљењем турске царевине“.

На чело ослобођене Србије Стратимировић је предлагао да дође један велики руски кнез, који би могао повести собом „известан део руске војске, а ако не би хтео сам онамо ићи, то би могао преко намесника својих са три до четири хиљаде војника управљати земљом и довести је до благостања“. Наводећи, даље, како су Срби, који живе под Турцима, народ прост, врло груб и неотесан, мисли да му републикански начин управе не би био од користи, стога је претпостављао монархијски начин управе. А ако не би било могуће поставити на српски престо кнеза од руске владалачке породице, то је Стратимировић мислио да би Србима требало дати за владоца каквога протестантског кнеза, али само тако да његово потомство прими православну веру.

Завршујући свој мемоар Стратимировић вели: „Овако „мишљење о подизању ново-српске државе јавља се тако „јасно мојем уму и срцу; тако корисно руском царском „дому и тако славно за цео словенски рад, да никакви „напори и трошкови, па колико били велики, не могу „бити препрека да се то дело оствари. Сваки прави „човек, који је Словенин и пријатељ Руса и који свога „владаоца искрено воли, ваља свеколиком снагом да „прегне да се ово оствари, а мени се чини да се то може „данас постићи“.

Овај мемоар Стратимировић није потписао, већ га је дао протојереју Самборском, који је био код велике руске кнегиње Александре Павловне, сестре цара Александра I, а жене мађарскога палатина Јосифа. Самборски с поменутиим мемоаром дошао је у Беч руском посланику, и мемоар је 14 јуна 1804 послан у Петроград с једним писмом датираним истога дана, у коме је протојереј

тврдио да је то заиста мемоар Стратимировића, који је одан руском царском дому и Александру I, али да га није потписао с тога, што би морао главу изгубити, ако би мемоар случајно пао у руке аустријским властима.

Нил Попов у својој књизи: „Руссија и Сербія“ (часть I. Стр. 30-31) вели да је тадашњи заступник рускога министра иностраних дела Адам Чарториски поменути мемоар примио, па пошто није био „прави човек словенскога рода“ ни пријатељ Русима, вратио протојереју Самборском не само мемоар већ и кратак извод из мемоара, који су протојереј и руски посланик у Бечу спремили за цара. Али то у ствари не стоји, јер је Чарториски поменути мемоар у кратком изводу изнео пред цара, и данас се оба акта, како мемоар у оригиналу тако и извод из њега, налазе у Архиву Министарства Спољних Послова у Петрограду под *Intérieur réception. Samborsky. № 85.* Цео мемоар штампан је у „Руском Архиву“ за 1868 године, стр. 111-120.

Како је Русија у то време била у пријатељству с Аустријом и Турском, разуме се, да ништа није предузимала да уради по том мемоару, а како су крајем 1804 дошли у Петроград устанички депутати (Матија Ненадовић, Петар Чардаклија и Ј. Протић), то је Чарториски опет цару скренуо пажњу на српско питање.

Мемоар Стратимировића значајан је и по времену кад је постао и по замисли на који начин да се обнови српска држава, као и по том од кога је потицао. Али у време рата између Русије и Турске 1807 године, а два месеца после мира у Тилзиту, поднесен је царској канцеларији у Петрограду други мемоар, који да је остварен имао би велики значај за све словенске народе. Како је тај мемоар значајан по мислима које су се у оно време нередовних прилика у Европи јављале код појединих људи који су мислили о будућности Срба, и Словена, ми га износимо читаоцима у целини. Само, прво да кажемо неколико речи о узроцима који су га изазвали.

Устаници су се од 1804 године више пута обраћали

руском двору за заштиту и помоћ, а нарочито од 1806 године, од кад је почео рат између Русије и Турске. Све српске молбе од тога времена ишле су преко главнога заповедника руске војске у Влашкој генерала Михељсона, а нарочито од времена када је руска војска заузела Букурешт. Позната је конвенција уговорена 28 јуна 1807 године под Неготином између пуковника маркиза Паулучија, пуномоћника рускога министра спољних послова. А Будберга, и некојих српских старешина, у којој је истакнуто како српски народ жели да буде под заштитом рускога цара Александра I, тражећи од Русије помоћи у свему. Тек што је та конвенција стигла у Букурешт, одакле је послата у Петроград, дошла је крајем јула друга молба од Срба из Угарске, упућена Михељсону, коју је овај 3 августа, уз свој извештај, упутио цару Александру по младом официру Владимиру Богдановићу Броњевском. У својој молби Срби из Угарске обраћају се Михељсону и изјављују: „..ми желимо „да будемо под руским двором, и с тога хоћемо сви једногласно да устанемо против Немаца.. Сад се Немци „договарају с Французима против Русије, а по том договору и Турци треба свима силама да нападну на Србе. „Ви знате да су Немци стари издајници... и будите уверени, и увидећете и сами, да су Немци од старине „подли, нечасни и нестални. Они сада раде да све земље „наше са селима продаду спахијама и тиме да униште „српску војну границу, а под изговором да нису они то „учинила већ Мађари, како би Срби омрзли Мађаре а „не Аустријанце. Ма колико да Турци желе зла Србима „што су сродници с Русима, ипак у томе их превазилазе Немци. Ми сви желимо и хоћемо да будемо под „Московским Царством, будући смо готови да му служимо „до смрти своје“.¹

¹ Ова молба Срба из Угарске налази се као прилог уз Михељсонов рапорт цару од 3 августа 1807 године (Архив Министарства Спољних Послова у Петрограду, под Campagnes de Turquie 1807. № 200.

Млади официр Владимир Богдановић Броњевски, дошавши у Петроград с рапортима од Михелсона за цара, а знајући за раније молбе устаника, за Паулучијеву конвенцију од 28 јуна као и за поменућу молбу Срба из Угарске, написао је 27 августа 1807 године и поднео царској канцеларији овакав мемоар:

„Његово Величанство Цар неће читати без узбуђења последњу молбу, коју су Срби послали генералу Михелсону. И заиста, историја нам не пружа ништа племиитије од потпунога поверења с којим се они предају царевој вољи, решени да вежу своју судбу са судбом Русије, на коју гледају као на своју мајку отаџбину, тражећи од ње потпоре у свом подузећу и тежећи да се у договору са Србима из Баната и Срема ослободе испод турскога и немачког јарма.

„Смелост овога предлога, који је, како изгледа на први поглед, писан са страшћу, а кад се добро испита не само да није противан већ је врло користан за Русију.

„Цело европско копно, као што се често опајало, данас је подељено између две људске расе врло различне међу собом — између Словена и Француза. Сви други народи или су потчињени или ће скоро бити потчињени, осим Шведа Француска је велико средиште, које спаја Талијане, Шпанце, Батавце и Германце. Русија је морално средиште Словена, који, стењући свуда под туђинским јармом, пуштају уздахе загушене страхом и чекају само генија ослободиоца. У исто време Русија, која је врло слаба према страшном савезу којим владају Французи, тражи да обезбеди свој опстанак новом политиком и новим савезима. И заиста у судару интереса који се природно приближују, шта може бити боље и корисније него моћи Русије додати моћ Словена?

„Да ли је то корисно или не, врло се лако може видети. Треба обратити пажњу на раздвојну линију коју је природа поставила између Словена и осталих Европљана. Словени имају у свом карактеру једну особину која их толико разликује од других народа да

им не да никада смешати се ни с Французима ни с Немцима, а још мање с Турцима, и поред догађаја они их могу потчинити за време, али их не могу спречити да мисле о својој независности, као што су то чинили и чине од толико столећа. Сведок су томе Чеси и Моравци, који и после триста година од кад су потчињени дому аустријском, употребљују реч Немац (*nietz*) само као израз за увреду или исмевање (*compte un terme d'injure ou de dérision*). Ова опорост у карактеру поуздана је гаранција за будућу слободу свију Словена. То ће бити исто онако, као што су наши храбри претци збацили татарске окове после робовања од две стотине и педесет година.

„Али с друге стране не треба се варати да Словени, остављени сами себи, оставши без помоћи у новцу, у официрима и у артиљерији, неће неминовно малаксати и да се њихово стање неће погоршати под теретом који их притискује, што би била велика штета за Русију, и губитак који би се отуда јавио ни са каквим другим не би се могао сравнити. Треба само погледати од каквога би великог значаја била њихова приврженост или чак и неутралност за време рата? Зар та њихова оданост, потпомогнута с наше стране, не би одговарала великој и моћној војсци? Дакле, јасно је да је од велике користи за Русију да чува словенске интересе, било за садашњост, било за будућност. Поверење, које ови племенити народи према нама (Русима) показују, јесте света ризница чији кључ треба предати нашим потомцима, ако прилике не допуштају да се њиме ми послужимо како треба.

„Ако природа догађаја, који се одигравају пред нашим очима, тражи да се створи савез заснован на здравијим интересима и бољој заштити него што је то урађено досада, то савез Словена изгледа да је најприроднији и једини који може створити добру границу Русије, која жели да истакне ма какву препону необичном ширењу и снажењу Француске. У овом случају предлог Срба, који је потекао из страха од судбе који

их очекује, могао би се врло лако извести, и тако би се могло рачунати на успех. А ако не, онда је најбоље одржати их у добром расположењу према Русији, јер не треба сумњати ако се спорови с Турском сврше неповољно за Србе, или ако их мало задовоље, да ће они бити изгубљеви за Русију а задобијени за Француску, која ће се потрудити да се користи овим догађајем да утврди и обезбеди своје тековине на Јадранском Мору; тада ће она својим гигантским силама придодати још једну знатну снагу, којом ће једно за другим поломити Порту и Аустрију, не тражећи за то ништа више већ само да се послужи мржњом којом дишу Срби и Словени према Турцима и Немцима, као оруђем потпуно испитаним.

„При претпоставци да подузеће код Срба, помогнуто и подржано њиховом браћом, изазове покрет у Трансилванији, Угарској и Хрватској, тешко је предвидети и одредити последице, које би могао општи устанак Словена унети у политичку систему Европе. У сваком случају ове промене не би биле неповољне за Русију, увећавајући поступно њен савез милионима људи решених да оснују свој политички опстанак под њеном заштитом. Истичући своју високу заштиту над Словенима, Русија не треба да се боји више дугог и упорног рата противу Турске и Аустрије, пошто ове две царевине, разорене наглим одметањом једног дела њихових земаља, а Аустрија још оскудна у храбрим трупима, могле би водити само слабу борбу против таквих прилика и свршиле би падом после неколиких узалудних напора.

„Од велике вредности је знати какво би било држање Наполеоново у таквим приликама и да ли би било у интересу његових намера да трпи преврате који би се неминовно јавили?

„Ево мога мишљења, које се усуђујем поднети.

„Ако се овај предлог, разгледан у појединостима, стане изводити, то би Наполеон вероватно покушао да га спречи протестима, претњама па чак и насиљем и борбом, јер је потпуно немогуће да би био равнодушан

према јачању Русије, ма да у ствари ово не би било ширење руских граница већ само јачање рускога утицаја. Али, ако се револуција развије изненадним покретом, у шта се не може сумњати, и Русија пригрли словенске интересе, то би Наполеон увидео да ствари теку својим природним током, те да му се успротиви потребна је врло велика снага, међутим остатци аустријске царевине и европске Турске пружају му се сами собом као непредвиђена накнада, што му нико не би бранио. У осталом, граница (између Француске и Русије), састављена од малих савезних држава под узајмљеним утицајем две империје, не би била противна интересима Француске, што у осталом улази у план који је она узела на се да испуни помоћу сила другог реда, а који се тиче земаља које се налазе између севера и ових малих држава. Треба само према физичким и моралним особинама решити које би земље припале Рајнском Савезу, а које опет Словенској Конфедерацији. У осталом сама природа потпуно је решила ово, и не може се постављати питање да ли Словени, који су расејани скоро по целој Европи, треба да припадну каквом другом савезу него словенском, као што је изван дискусије и питање, да ли земље које припадају Рајнском Савезу, треба да буду више под утицајем Русије него Француске. Ове су основе непоколебљиве, и ма колико да се одлажу оне су према неодрживом току догађаја једнога морају остварити.

Испитујући српски предлог са свију страна, разгледајући разлоге за и против, мора се доћи до ових одлука: Ако се Русија прими да штити интересе Словена, она мора ступити у рат против Аустрије и Турске, па чак и на раскид с Француском, али она има у своју корист изгледа да повећа своје савезнике снаге прираштајем народа од 20.000.000; а ако остави Словене, она ће избећи рат са Аустријом и Турском у исто време, али ће изгубити свој утицај на Словене, и при првом раскиду с Француском она се стално излаже опасности да раскине с Турском, па можда и с Аустријом, коју ће Француска

повући за собом. Тако, она ће у првом случају имати много непријатеља с којима ће се борити, и много пријатеља који ће је бранити, а у другом случају она ће имати само непријатеља, или још слабих и неутралних пријатеља.

„Једном речју, ја гледам на чување Словена, тако битних за Русију, као на чување каменог мајдана, који пружа богату грађу не само да се одржи већ и да се поправи политичка зграда. Изгледа да је потребно не допустити да се охлади одушевљење Срба, распаљено опасношћу која им прети, и од њихова депутата, који је сад човек од поверења и који је могао управљати и умјеравати њихово прерано одушевљење; али, обећавајући поуздано да их Русија никад неће оставити, да ће бранити њихове интересе као интересе своје најдраже браће, треба тражити од њих да ће се управљати према упустивима која ће се, вероватно, дати по њиховим делима, те да не дођу у сукоб с оним што је пробитачно.

„Ја се примаам драговољно ове мисије, ако ме Његово Величанство Цар почаствује својим поверењем“.

Петроград.

27 августа 1807 године.¹

Из даљих докумената у Архиву Министарства Спољних Послова у Петрограду не види се шта је било с овим мемоаром и да ли је ма што урађено по њему. Извесно је само толико, да су се и двор и петроградски кабинет трудили да одрже веру у Срба разним обећањима кроз целу 1808 годину, дајући им наду да ће их ослободити од Турака, о чему ћемо опширније говорити у другој књизи „Карађорђа“, кад буде дошла на ред 1807 и 1808 година. Миленко Вукићевић.

¹ При завршетку мемоара нема потписа, али је на последњем листу, (десетом), при дну писалком написано другом руком „записка Броњевскога“. Сам документ налази се у Архиву Министарства Спољних Послова у Петрограду, а у картину под I—9. 1807—1813. № 9. Одатле га је преписао В. Богиншић и штампао 1872 године у својој књизи: Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“. Страна 211—215.

О НЕМЦИМА.

(УВОД У ИСТОРИЈУ НЕМАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ).

(Крај).

Као једну од својих најбитнијих особина истичу Немци верност, и немачка верност (*die deutsche Treue*) је, бар код самих Немаца, већ прешла и у пословицу. Занимљиво је међутим да језик о томе не пружа никаквих доказа. У великој невољи, Вајзе је до душе за ту особину пронашао један негативан доказ, али је он врло сумњив. Вајзе наике као Гетеово мишљење наводи (страна 49) речи једне јунакиње у Гетеовом роману „Виљем Мајстер“ (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*, књ. V, глава 16) које гласе: „Ја, хвала Богу, не налазим ниједне немачке речи да изразим реч *перфидан* у њеном целом обиму. Наше је бедно *treulos* (вероломан, подао) према њој невинашце. Перфидан је подао с уживањем, обешћу и злурадошћу“. Међутим ове речи Гетеове јунакиње не морају бити Гетеово мишљење. Она је толико љута на француски језик и његове речи само с тога што се њен „пријатељ“, који јој је раније писао на немачком, почео у преписци служити француским тек онда кад је зажелио да је се отресе; она при том изречно примећује да је он то учинио зато што му је на страном језику било лакше писати ствари због којих би, да су на матерњем језику, морао црвенети. Не с тога дакле што је француски zgodнији за обмањивање од немачког, већ с тога што обмана на страном језику изгледа мање страшна но на матерњем, служи се неверник француским језиком. Што напуштена дра-

гана у својој огорчености назива тај језик перфидним, и ако је пре тога налазила да је леп, може се сасвим лако разумети, али се у толико мање може неко позивати на њене речи. Ну још је много важније да немачко *treulos* није невинашце према францускоме *perfide*, и да Немци нису сиромашни у сличним изразима. Довољно је само сетити се речи: *falsch*, *hinterlistig*, *tückisch* и *heimtückisch*, које од прилике одговарају изразима: лажан, коваран, подао, подмукао, па видети да Немци нису у неприлици кад треба изразити стање супротно верности и отворености. Наведене речи из „Виљема Мајстера“ тешко дакле да што доказују. Има међутим једна немачка реч кој говори директно против немачке верности, а на коју се нико не позива кад је реч о немачком националном карактеру; то је данашње *albern*. Та је реч некада значила: сасвим истинит, сасвим искрен (*ala-wâr, al-wâre*), док данас значи: будаласт, детињаст (вид.: Hirt, H.: *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache*. München. 1909, страна 196; Paul, H.: *Deutsches Wörterbuch*. Halle 1908², страна 13; Heyne, M.: *Deutsches Wörterbuch*; и Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*). Бити сасвим икрен значи, према овоме, бити будаласт, бити детињаст. Да такво развијање значења не би било могућно код народа који изнад свега ставља верност и искреност, разуме се по себи; значи дакле да је стара германска верност почела рано бледети и да се, као и неке друге лепе германске особине, није потпуно сачувала и у доцније време.

Историја немачке речи *Gast* потврђује међутим потпуно Цезарова и Тацитова саопштења о германском гостопримству. Етимолошки идентична са латинским *hostis* (непријатељ), та реч првобитно значи: странац. Док је, као што се из овога види, странац за Римљане био то исто што и непријатељ, дотле је за Германе — као и за Словене, у осталом — био: гост, намерник. Треба међутим поменути да је овакво развијање значења карактеристично само за негдашње Немце; код данашњих је ту потребно извесно ограничење, јер су, које култура, које

релативна немаштина, великим делом збрисале гостољубље, и за њега се понекад не зна ни онда кад су у питању најближи рођаци. Али је зато стари пријатељски однос према странцу очуван код данашњих Немаца на један други начин: у очима просечнога Немца странац и данас, у доба највеће немачке моћи, важи више но његов земљак, њему се даје првенство и указује свако поштовање доклегод он својим личним држањем не покаже да то не заслужује. Изузетака од овога, разуме се, мора бити, нарочито с обзиром на разна политичка непријатељства и на утицај штампе; али је зато ипак ван сумње да је Немац у односу према странцу права супротност Енглезу, за кога све народности без разлике долазе после његове.

У вези с овом особином Немаца стоји свакако, бар донекле, и огроман број страних речи у немачком језику. Страних речи има у свима језицима, па према томе није чудо што их има и у немачком; али тешко да ће у том погледу иједан други језик моћи показати онаких примера какве пружа немачки. У њему, пре свега, пада у очи да су често пута страног порекла сасвим обичне речи, као: *die Pflanze* (биљка), *das Fenster* (прозор), *die Butter* (масло), *der Käse* (сир) и тако даље, које су све узете из латинског. Али још више падају у очи речи као: *der Onkel* (стриц, ујак, теча) и *die Tante* (тетка, стрина, ујна), које су узете из француског (*l'oncle, la tante*), или *der Grossvater* (дед) и *die Grossmutter* (баба), који су дословни превод францускога *grand-père* и *grand' mère*. Те речи нису узете из невоље, с тога што не би било потребног израза на немачком, већ једино зато што су стране. За *Onkel*, на пример, имају Немци своју реч *Oheim*, која је сад готово потпуно истиснута из говора; тако исто је и њихов израз *Muhme* морао устукнути пред француским *Tante*; за *Grossvater* и *Grossmutter* имали су некада такође своју реч (*der Ahne*) која се потпуно повукла пред француским преводима. Како се тај процес морао вршити, показује данашња борба између францускога *Cousin* ---

Cousine с једне стране, и немачкога Vetter — Base (брат — сестра од стрица, ујака, тетке) с друге стране, борба у којој немачки изрази, бар у усменом говору, све више подлежу. Да је при том главна ствар страно порекло, показују и неке излишне позајмице од Словена; на пример реч die Grenze (граница), за коју Немци имају своју реч die Mark; или die Peitsche (бич) за коју такође имају своју реч die Geissel. Али је можда најинтересантнији случај са војском, чувеном и опасном немачком војском, за коју су, поред немачкога назива das Heer, и у обичном и у званичном говору још увек у обичају и француске речи: die Armee и das Militär. Ту се најбоље види како се стране речи често пута трпе у немачком не с тога што су потребне, већ зато што су стране.

Интересантно је, најзад, оно што немачки језик казује о односу Немаца према природи. Поједини називи за цвеће показују на пример, да је тај однос веома присан; називи: Vergissmeinnicht (поменак, буквално: не заборави ме), Stiefmütterchen (дан и ноћ, буквално: маћехица), Schneeglöckchen (висибаба, буквално: снежно звонце), Maiglöckchen (ђурђевак, буквално: мајско звонце) и тако даље (Weise, страна 44) одају делом блиско познавање природе, делом велику љубав према њој. Али су за однос Немаца према природи свакако карактеристична и погрдна имена из области животињскога царства; јер поред међународних грдња као што су: Esel (магарац), Schwein (свиња), Gans (гуска) имају Немци у свом речнику за грдњу речи: Schaf (овца) и Schafskopf (буквално: овчја глава), које су свакако много изразитије као грдња него ли, на пример, реч „коњ“ (das Pferd) коју Немци никад не употребљавају у погрдном смислу. Не мање је интересно да Немци реч Maus (миш) употребљавају ради тепања, тако да mein Mäuschen (буквално: мишићу мој) у ствари значи: душо моја, срце моје. Али је за Немце свакако карактеристично и то што се код њих реч die Kuh (крава) никако не употребљава у погрдном смислу, ма да су називи Ochse (во), Rind (говече) и Rindvieh (стока) сасвим

обични као грдња. Можда то долази отуда што се крава осећа као сувише блиска породици, јер је њена корисност и сувише видна и непосредна. Али је вероватније да узрок лежи у томе што њена спорост и незграпност Немцима мање пада у очи но другим народима. За ово друго говори, пре свега, та околност што Немци реч *der Hund* (пас) врло често употребљавају у погрдном смислу, мада је иначе пас код њих веома омиљена животиња. Осим тога треба имати на уму и немачку изреку: *Eile mit Weile* (жури се лагано), као и јединствену промену значења коју је у српском језику претрпело немачко *gleich, gleich* (одмах, одмах), давши познато: „клај-клај“ са значењем: полако, без журбе; те две ствари наине још речитије говоре за то да Немци код краве нису могли уочити ништа што би се могло употребити као грдња.

То у великој мери развијено осећање за природу заједно са немачким бајкама, у којима све живи и дише извесном доброћудношћу, говори несумњиво за то да немачки народ има врло много душе. Није према томе случај што се у немачком језику налази реч „*Gemüt*“, која задаје толико главобоље кад је треба превести на који други језик, и којој у српском у главном одговарају изрази: душа, срце. И у овој прилици дакле немачки језик одаје једну фактичку особину немачкога народа, и то једну врло симпатичну. —

Међу изворима за упознавање народне индивидуалности долази *књижевности* свакако одмах после језика. Ако је она, с тога што највећим делом није директна творевина целокупнога народа, мање поуздана од језика, она зато пружа виднија и изразитија обележја народне индивидуалности, обележја из којих се може читати као из отворене књиге. Али је она и поузданија но што би се могло помислити. Остављајући на страну народну књижевност, која се по својој поузданости може мерити са језиком, књижевност у опште постаје са више народнога учешћа но што на први поглед изгледа. Књижевници су представници свога народа не само по томе што

су из њега поникли и рођењем донели на свет његове просечне особине, већ и по томе што су у разним правцима подложни његовом утицају, и што својом популарношћу и својим местом у историји књижевности представљају укус и идеале свога народа. Отуда није претерано рећи да је књижевност једнога народа онаква какав је и он сам. Није, према томе, никакво чудо што се податци које о Немцима пружа немачка књижевност готово у длаку поклапају са подацима које је дао немачки језик.

Пре свега, изванредан немар према спољашњем облику, за који је језик дао тако речитих примера, налази потврде и у књижевности. То се нарочито види кад су у питању поједина књижевна дела као целина, кад је реч о њиховој композицији: или се осећа извесна нескладност између појединих делова, или избија њихова несразмерност према целини. У старије доба пружа за то примере најбољи народни еп, „Нибелуншка Песма“, и најбољи уметнички еп. „Парцифал“ Волфрама од Ешенбаха, песника који се и иначе може сматрати као један од најтипскијих представника свога народа; у новије доба је ту Гете са својим „Фаустом“, а у најновије Лилиенкрон, чији се већи радови одликују потпуним одсуством реда и композиције. „Ниједан Немац не би могао извести луцидан склоп Дантеове „Божанске Комедије“, гласе речи једнога угледнога немачкога књижевног историка, који је у исти мах и професор немачке књижевности на берлинском универзитету (Meyer, R.: Deutsche Charaktere, страна 16). Значи дакле да су са том својом слабом страном и у самој Немачкој начисто. Она се међутим не може објаснити само оскудицом осећања за лепоту облика, већ и јасно израженом партикуларистичком цртом немачкога народа, која избија у најразличнијим облицима. Пре свега у језику. У немачком се не само речи никад не сливају уједно као, на пример, у француском, већ се, напротив, врло често нарочитом паузом у говору одвајају једна од друге: францускоме топ

oncle (мој стриц), које у говору гласи као једна реч (mononcle), одговара у немачком говору mein Onkel са нарочитом паузом између mein и Onkel (mein-Onkel). Та иста партикуларистичка црта избија и у свакидашњем животу Немаца. Код њих, на пример, нема ни из далека оних блиских веза које ничу из сродства или пријатељства; одржава се извесно одстојање не само према суседу и туђину, већ и према ожењеном брату или удатој сестри. Отуда и неке ситне навике које само јаче осветљавају исту црту. Немац ће, у свакидашњем опхођењу, и пред својим сасвим блиским познаником дубоко скинути капу, па се чак и поклонити, али по правилу неће пружити руку ни онда кад је тај познаник не само његов земљак, већ и његов школски друг, слушалац истог факултета на коме је и сам. Немци, даље, ретко један другом говоре *iii*. У њиховом се друштву по себи разуме да свако за себе плаћа, па ма оно било састављено из сасвим блиских познаника или чак и рођака. И тако даље. Све су то ситнице, али ситнице врло карактеристичне, и то тим више што код немачких западних суседа Француза изгледају сасвим другачије, може се чак рећи, обратно. Значи дакле да оне нису последица културе, већ једне специјално немачке црте. Та иста партикуларистичка црта испољава се веома јасно и у политичком погледу. Немачка царевина представља и данас, након четрдесет година свога постојања, не само скуп јасно издвојених већих и мањих држава са засебним владоцима и парламентима, већ, што је још важније, и скуп разних племена са потпуно развијеном и јасно израженом племенском свешћу. Баварац се и данас, кад има пред собом Пруса или Саксонца, осећа пре свега као Баварац, и обратно; тек пред странцем је сваки од њих у првом реду Немац, па ни онда увек, а Швајцарци немачке народности чак врло радо говоре о својој евентуалној рату с Немачком. Је ли онда чудо што је најјача страна немачке књижевности лирика, тај најличнији књижевни род, најпогоднији за индивидуалисте и изоловане природе? Је

ли чудо што је највећи немачки песник у првome реду и пре свега лиричар? Јер околност да се Гете са великим успехом огледао у свима књижевним родовима и да је „Фауст“, његово најзнатније дело, драма, не мења ствар ни мало; најлепше стране у „Фаусту“ су чисто лирске природе, Гетеов „Тасо“ је такође много интересантнији по своме лиризму но по својој драматичности, а „Вертер“, његов најбољи роман, и у исти мах најбољи немачки роман, јесте чиста лирика од почетка до краја.

Лабава веза између појединих делова код већих књижевних целина испољује дакле ону исту црту коју видимо и код језика, и код свакидашњег живота Немаца, и код њиховог политичког склопа и унутрашњих државних и племенских односа, и код најјачег књижевног рода у њиховој књижевности: што већа издвојеност, нарочито што већа издвојеност појединаца у оквиру веће целине. Али ако се та неповезаност појединих делова у књижевним делима може објаснити, не може се назвати и лепом, и она свакако у знатној мери доприноси оскудици лепога облика у немачкој књижевности.

Одсуство лепога облика пада међутим у немачкој књижевности јако у очи и онда кад су у питању појединости. Течно, примамљиво излагање је, на пример, у прозној књижевности велика реткост, а и тамо где се понекад јави, спојено је понајчешће са извесном удобном опширношћу, која књижевном делу одузима врло много од његове лепоте. Примера за то има доста; али је понајзгоднији слављени швајцарски приповедач и романијер Готфрид Келер, коме приповедачки дар нико не одриче, и код кога је та опширност готово једина замерка која му се може учинити. Да су се Немци од вајкада одликовали том слабошћу, да су од вајкада осећали потребу да ништа не прећуге и да читаоцу, односно слушаоцу, уштеде погађање чак и онога што се по себи разуме, показује већ у средњем веку и народни и уметнички еп. „Нибелуншка Песма“ је пуна опширних описа најбезначајнијих ствари, а уметнички еп, са Вол-

фрамом од Ешенбаха и Хартманом од Ауге, пружа у том погледу још горе примере. У своме спеву „Ерек и Енита“ описује, на пример, Хартман само Енитиног коња са близу 500 стихова; може се онда мислити како изгледа цео еп, као и то шта се све може наћи код писаца који пружају и такве примере. Тај један случај, који свакојачко представља врхунац опширности и у немачкој књижевности, може у исти мах дати јасну слику и о другим, мање карактеристичним случајевима. А њих има на сваком кораку. Има их и код највећих песника (нарочито у Гетеовом „Виљему Мајстеру“), а има их и код најновијих писаца, на пример у Френсеновом роману „Јери Ул“, који је за последњих десет година имао успеха какав се у немачкој књижевности одавно не памти. И у књижевности се дакле видно испољује особина која подсећа на претерану употребу сложених речи, а нарочито на типове као што је већ поменути пример *Diebstahl* или као што је *Citronenlimonade* (лимунада; буквално: лимунада од лимуна).

Са формалном лепотом стиха не стоји ствар ни мало боље. По речима Рихарда Мајера, „Немцима је у крви да у питањима око облика замећу живахну принципску препирку“, а примери су за то Готшедова борба за слик, Фосова против снета, Јорданова за алитерациони стих, и тако даље. „Човек је принуђен“, наставља Мајер, „да са извесним правом види у томе нехотично признање факта да се метрички облик код наших песника у најмању руку не развија са унутрашњом неминовношћу из саме ствари“ (на истом месту, страна 18). У овоме, мора се рећи, нема ни мало претеранога. Већ стари немачки стих, на пример, — који је у исти мах и стари германски — може бити и логичан и карактеристичан и све друго, само није леп. У њему је, пре свега, остављено доста широко поље игри случаја. Као год што је у немачким речима, услед истакнутог нагласка на корену, занемарен наставак, а с њим и облик речи, исто је тако

и код старог алитерационог стиха сва пажња поклоњена главним појмовима реченице, дакле смислу. Слогови који су носиоци главних појмова истичу се нарочито помоћу нагласка, о њиховом се броју води тачан рачун (не сме их бити више од четири), па се чак гледа и на то да прва три од њих, или бар први и трећи, почињу истим сугласником (алитерација), ређе самогласником; међутим је код слогова са споредним нагласком или без нагласка одређен само минимум (њих не сме бити мање од четири), а у погледу максимума влада слобода, односно случајност. Да лепота алитерационог стиха тиме ништа не добија, да чак много губи, разумеће се лако кад се има на уму да је на тај начин ритам много лабавији и стих много приближнији прозном облику. — Стих са сликом, којим је у немачком убрзо замењен стари алитерациони стих, не стоји много боље. Опет по речима Рихарда Мајера, у области немачке поезије са сликом „скоро сваки пут, и то готово безусловно, влада за дуже време релативно прост основни облик, који се лако изметне у суво тандркање (*klappernde Trockenheit*), да би се затим од једанпут при повољном оплођењу с југа (у дванаестом веку преко романске љубавне поезије, у седамнаестом веку преко француске *poésie fugitive*) развио у обилато и лепо цветање. То цветање долази увек од продирања страног духа и његовог стапања с немачким; где су се пак епигони само формално угледали на страни облик (Опиц, Платен), ту никад није дошло да пунога развитка праве поезије“. (Страна 17). Овим речима не треба много коментара. Из њих јасно излази да у немачком сликованом стиху по правилу влада велико сиромаштво; има изузетно и сасвим правилних облика, али се они јављају под утицајем са стране; у једном случају ти леви облици немају много вредности, јер је угледање на стране узор било ропско, облик је био ако не све и сва, а оно главна ствар; у другом случају је асимилован и страни дух, и леви облици који су постали на тај начин имају више вредности. Главно је међутим у целој ствари — а то из

свега јасно излази — да немачка књижевност у сваком случају има за лепе облике у сликованом стиху да захвали само утицају са стране.

На тај начин је већ додирнута и једна нова црта немачке књижевности. Она је наиме далеко од тога да страном утицају подлеже само у формалном погледу; напротив, као и немачки језик, она показује најразличније позајмице са стране, одајући исту црту немачкога народа: велико поштовање према свему што је страно и радо примање туђих навика и особина. Нарочито су Французи ти који и овде импонују и служе као узор. По признању Фридриха Фогта, немачког универзитетског професора, који је заједно са Максом Кохом, опет немачким универзитетским професором, дао за сад најбољу историју немачке књижевности, тај утицај почиње још у првој половини дванаестог века, а траје до — данашњег дана (Vogt und Koch: Geschichte der Deutschen Literatur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. 1910³, свеска I, страна 83). Чак је у току последњих деценија тај утицај пре порастао но опао. По речима Коховим је у најновијој немачкој књижевности „подражавање страним књижевностима, а понекад чак и намерно отуђивање од националнога карактера претезало у тако опасној мери да је наступила потреба за протестом и борбом против те маније за туђинштином, која је толико чудноватија у колико се јавила у чврсто створеној Немачкој Царевини“. (Свеска II, страна 519).

Како се међутим у немачкој књижевности гледа на страни утицај, види се по томе што се као један од периода цветања сматра баш онај у коме је наслањање на стране узоре и сувише прелазило границе допуштенога. Говорећи о „цветању витешкога песништва од 1180 до 1300 године“ Фогт, на пример, вели: „И овде Француска пружа узор, и онај француски утицај што га је показивала већ световна епска поезија ранијега дванаестог столећа, овлађује сада у најширем обиму витешким песништвом. Ако се он у лирици испољава понајпре у фор-

малном погледу, у епу избија очигледно и у градиву. Ма где да је поникла скаска коју обрађује овај или онај витешки песник у Немачкој, долазила она од Грка или од Римљана, од Келта, Франака или са Оријента, до њега она долази из француског извора“ (свеска I, страна 100). А да би се имала јасна слика о тим немачким песницима који, црпући из француских извора, стварају период цветања у немачкој књижевности, треба чути и Фогтову карактеристику њиховог односа према изворима: „Ови епски приповедачи нису готово никада само преводиоци; они управо уносе увек понешто од свога схватања, и ту се баш показује на поучан начин како се разлика између немачке и француске природе не може збрисати никаквим додирима“ (на истом месту). Из ових је речи међутим јасно да су ти немачки епски песници, и ако нису само преводиоци, у ствари ипак преводиоци; они разуме се, као што је при превођењу у стиху правило, преводе доста слободно, и додају овда онда и по што-год свога, чинећи на тај начин прелаз ка преради, али је то врло, врло мало Страни је утицај на немачку књижевност међутим тако велики и тако обичан да и такви песници могу чинити „период цветања“.

Како пак страни утицај изгледа у целом свом обиму, покушао је да представи графички Цезар Флајшлен, један од истакнутијих немачких књижевника. На његовој је карти немачка књижевност представљена као широка река, у коју са разних туђих страна утичу притоке, мутећи је кад јаче кад слабије. Али су те притоке тако многобројне да река за последњих 800 година готово никако није бистра. Нарочито падају у очи притоке црвене боје које означају утицаје француске књижевности (Flaischlen, Cäsar: Graphische Literatur-Tafel. 1890).

Страни се утицаји у књижевности, као и у језику, разумеју по себи. Њих је било и у раније доба, доба слабога саобраћаја и тежега додира једнога народа с другим, и у новије их доба мора бити у толико више. Али је више него извесно да ни у једној другој књижевности страни

утицај није тако јак као у немачкој, каогод што је извесно да ни код једног другог народа нема толико интереса за стране књижевности као код немачког. И баш с тога што страни утицај у немачкој књижевности није нормалан, он и јесте карактеристичан за немачку народну индивидуалност.

Језик и књижевност, та два најважнија извора за упознавање народне индивидуалности, пружају, као што се види, читав низ немачких карактерних црта, које су у толико интересантније у колико се поклапају. И у једном и другом извору може се, нема сумње, наћи још који отисак душе народне; али и ово што је доведе поменуто даје, и ако у најкрупнијим потезима, заокругљену слику о немачком народном карактеру. Било би свакако од интереса оживети ту слику појединостима из других извора за упознавање народне индивидуалности. Нарочито би било занимљиво прегледати опаске које су о немачком народу, у виду изрека и пословица, чинили други народи, а тако исто занимљиву галерију пружили би и разни портрети које су о Немцима дали разни истакнути писци, Немци и странци. Али је то читава засебна тема, која је уз то и веома обимна, те с тога испада из оквира ових разлагања.

Другачије стоји ствар са разликама између јужних (управо: југозападних) и северних (североисточних) Немаца. Оне се толико истичу и у језику, и у књижевности, и у свима гранама живота да се морају узети у обзир ма и најкраћем обиму. Није случај што су два највећа немачка песника, Гете и Шилер, јужни Немци, каогод што није случај ни то што су два највећа немачка критичара, Лесинг и Хердер, северни Немци. Тако исто није случај ни то што се течно приповедање по правилу налази само код јужних Немаца (Хебел Готфрид Келер), и што је најистакнутији немачки сатиричар (Буш) северни Немац. У језику такође избијају сличне одлике. Док јужни Немац говори спорије, са благом, готово срдачном интонацијом, служећи се деминутивима у свакој

прилици, дотле северни Немац говори брже и одсечније, богатећи немачки речник изразима као што су *stramm* (укрућен), *barsch* (осоран), *steif* (крут) и тако даље. Отвореност, јака машта и извесна срдачност и доброћудност јесу главне одлике јужнога Немца, док се северни Немци одликују трезвеношћу, уздржљивошћу и јаком вољом. Огуда су се први од вајкада више одликовали у књижевности и уметности у опште, док други имају много више успеха у политици и практичном животу. Али се и по вери, и по симпатијама и антипатијама разликују јужни Немци од северних: први су претежно католици, други су претежно протестанти; први су и у раније и у новије доба (нарочито у Елзасу, Лотрингији и на Рајни) показивали врло много симпатија за Французе, док су се северни Немци стално истицали као непомирљиви носиоци немачке народне идеје.

То се диференцирање вршило столећима и има више узрока. Али је први и свакако најважнији у томе што јужни Немци живе у областима које су некада биле римске покрајине, те у својим жилама имају много романске крви, док су северни Немци становници оних области које су римској владавини остале неприступачне.

Милош Тривунац.

ЈУЛИЈЕ АНДРАШИ О БАЛКАНСКИМ СТВАРИМА.

(Крај).

...Руку под руку с њима били су заједно и народносни Срби под вођством Др. Светозара Милетића, чији је циљ био велико Српско Царство, из праве Србије, Црне Горе, Херцеговине, Арбаније, Бугарске, Хрватске, Славоније, Далмације и Војне Границе. Из Новог Сада, седишта народносно-српске пропаганде, Милетић је са највећом пажњом пратио све догађаје у Војној Граници. („Југословенски Покрет“, Нови Сад, 10 јуна 1870. Нештампан мемоар). Међу Србима протурао се тада неки бакарни новац, на његовој једној страни била је слика Милетићева, на другој двоглави бели орао са именима горњих земаља као делова великог Српског Царства. (Барон Раух Андрашију, Загреб, 13 априла 1870). Држало се да ће немири у Војној Граници изазвати светски пожар на Истоку, да би се тако с успехом умишљени планови и у дело привели. Као политичка комбинација рачунало се и на учешће Русије и српске владе, о којој се са свим позитивно тврдило, да само чека на устанак у Војној Граници, па да и делом одмах скочи у помоћ. (Генералмајор Криж Куну). Па чак се и то тврдило, да лукави српски државници све чине, да Калају, аустро-угарском генералном консулу у Београду, замажу очи честим уверавањима пријатељства према Аустро-Угарској, те да не прозре њихне махинације. Са Југо-Словенима, у одушевљеним њиховим сновима о будућности, били су у најтешњој вези чешки уредници Скрејсовски и Грегр, који су живели у Прагу, чији су листови били отворени

кореспонденцијама Милетића, генерала Стратимировића и неког Јанковића, а односиле се баш на ово. Сви су тежили само томе: да по сваку цену изазову неред и да спрече да се Војна Граница присаједини Мађарској. Са тог разлога тада је један глас опоменуо графа Андрашија да присаједињење изврши пре него што скоче на оружје Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора, Бугарска и Арбанија, у ком би случају и устанак у Војној Граници био од озбиљних последица. („Југословенски Покрет“)...

„Главно је, да не успе пруско-руски савез“. Само би се у *једном* случају Андраши окренуо против Пруске, ако би Бизмарк покушао да на Истоку помаже или Русију или коју другу Источну Силу против Монархије. Његов поглед је био стално управљен на Русију, која му се чинила противником његове домовине. Знао је тајне богазе, којима су се руске рубље шириле по Мађарској, да би тамо изазвале словенски покрет. Исто је тако знао, да се из Петрограда све чини, да се и Румунија увуче у вртлог руских агитација и употреби као клин против Мађарске.

„Државни Канцелар (Бајст), чији су поглед спутале немачке прилике, није готово никаку пажњу обраћао Истоку; он је за њ био тек на другом месту, као средство циљу, да би био слободан у извођењу својих анти-пруских планова. А Андраши, напротив, гледао је у Истоку прави циљ ком треба да жуди Монархија, а не само средство циљу да се унизи Пруска. Њему се чинило да је потребно, да по сваку цену ојача и увећа утицај Аустрије и Угарске према Русији, која тежи да придобије искључиви ауторитет у Балканским Земљама. И сама помисао га је ужасавала, да би се, при евентуалном распаду Турске, Цар дрзнуо, без обзира на Монархију, да присвоји себи једино право, да сам на своју руку решава о судбини отоманских поданика. Увек би му ударила крв у главу, кад би чуо да се говори о Государу свих Руса као једином заштитнику Хришћана у Турској.

„А најчудноватије је одиста при том“, рекао је једном, „да ником и не пада на ум, кад се говори о Истоку, да помене и ону Монархију, која је некад на Истоку пролила највише крви, и која је својим властитим интересима нарочито позвана зато, да тамо даје пресудну реч. Мађарска је била под владом мађарских краљева најпознатија сила на Истоку, од које се страшно прибојавало, од како је постала једном од највећих еропских држава. А гле сад где Аустро-Угарска Монархија ужива најмање угледа на Истоку“. (Одломак из дневника за време пута суецког, 25 октобра до 29 новембра 1869)... Отуда је био противник Бајстове политике да се нетакнуто одржи status quo на Истоку. (Андраши Калају, концепат, без датума: „док сам се сад бавио у Бечу, пошло ми је најзад за руком, да саломијем пасивни отпор, и да Бајста уверим о том, да је одржање status qua-a таква политика, које, и ако би је свака држава исписала на својој застави, ипак не би смела баш тамо на Истоку да се придржава“). Са тог истог разлога мислио је Андраши да је мудро да се Србија отргне сфери утицаја Русије.

Кад је Михаило Обреновић III, српски кнез, убијен маја 1868, Андраши се сав заложиио био, да се његов малолетни нећак Милан Јеврема Обреновића изабере за владоаца, просто са тог разлога, што је мислио, „да као што тутори никад ништа нису стекли, да тако исто и намесништва обично никад ништа нису освојила“. На супрот Бајсту, није ни хтео да чује о неком неутралном држању, о неком чекању према скором избору кнеза. Био је мишљења, да Монархија сама вређа један од својих најбитнијих интереса, ако пропусти да се појави као активни учесник. Писао је Бајсту: „Нису само сродност језика и иста вера они фактори, на којима почива утицај Русије у Србији, већ и политика утицаја на изборе кнежева, нарочито старог Обреновића и Карађорђевића“. И спољни и унутрашњи моменти гонили су Андрашија, да сломије Бајстово пасивно држање. Зато га је пре свега покренуло и то „што српски елементи с ове као

и с оне стране Дунава увек узајамно утичу једни на друге и једино средство, да се спречи тај утицај Србије на мађарске Србе је наш властит утицај проширити над Србијом“. Толико је био прожет уверењем о потреби да Србију привеже уз Монархију, да је тражио да се Кнежевини укаже пажња што се замислити може више пријатељска. На супрот заједничком војном министарству и аустријском министарству, која су очекивала и тражила накнаде, Андраши је предложио, да се Аустро-Угарска сопственом иницијативом одрекне једном конвенцијом даље примене аустро-угарске консуларне јурисдикције у Србији. У толико пре, што се јурисдикција и онако не може одржати у важности на дуга времена, а доцније кад се напусти, то се неће више сматрати да је учињено драговољно једино из пријатељства и поверења према Србији. Андраши је даље био мишљења, да уклањање консуларне јурисдикције не треба да значи у исто време и укидање капитулација у Турском Царству ...А Андраши, ком је једнако и једино пред очима било ојачање моћи и снаге Монархије на Истоку, имао је још једно, далеко јаче средство у приправности, да Србију, с којом је одржавао врло интимне односе већ првих месеца године 1868, са свим учини савезником Аустро-Угарске. То средство биле су Босна и Херцеговина.

Босанско питање у оно доба играло је у политичким комбинацијама не баш незнатну улогу. Југословени, а међу њима нарочито српски напредњаци, гледали су у решењу удеса Босне и решење своје властите судбине. Опет у дипломатским круговима преовладало је било гледиште, да се и у Бечу сматра Босна као животно питање Монархије. Као сигурно се држи, и ако погрешно, да је Бајст помишљао да окупира те турске провинције чим дође до промене *status quo*-а у Турској. Барон Вертер писао је 11 децембра 1867 Бизмарку, да је дознао, да се још пре састанка царева у Салцбургу (августа 1867) у том погледу поверљиво измењале мисли између два царска кабинета, бечког и париског. Салцбуршки и

париски састанак само су по њему још више ојачали већ утврђени споразум, и чинило му се као да је канцелар понео из Париза најпомирљивија уверавања, која су га крепила у вери, да су његову оцену југословенских прилика, нарочито у погледу на будућност Босне, тамо потпуно примили, и да ће француска влада бити на страни аустријске, у колико се буде више развијало ово питање. (Вертер Бизмарку, 11 децембра 1867). А неки угарски повереник Бизмарков чак одсечно тврди, као да се, у случају да настану нереди на Истоку, шта више већ дошло до споразума између Беча и Цариграда, по ком би наша Монархија требала одмах да поседне северни део Босне и Херцеговине (извештај из Пеште од 11 марта 1868) — план, са којим се, наравно из са свим других мотива, исто тако носио и надвојвода Албрехт. На супрот монарху, који је већ онда помишљао да придобије те две турске провинције (Дневник барона Орџија, јануар 1869. „Цар је сасвим прожет идеом окупације целе Босне и Херцеговине“), граф Андраши никако није пристајао на анексију Босне и Херцеговине. Кад је српски министар Гарашанин у септембру 1867 додирнуо и то питање о могућности такве окупације, одговорио му је Андраши: Србија се тога не треба ни мало да боји, такве намере само би могле бити од штете по Мађарску, јер би појачале словенски елеменат. (Извештај Лаубранов из Београда, 18 септембра 1867). Босна и Херцеговина требале су да му послуже за нешто сасвим друго а не за окупацију Аустро-Угарској. Помишљао је на то да ове турске провинције употреби да разори везу између Русије и Србије. У томе га је делом помагао аустроугарски генерални консул Бенјамин Калај, који је у Београду од 1868. Заведен својом српском околином, која га је обасипала најлепшим уверавањима пријатељства према Монархији, изгледа да је Калај, са истих разлога као и Андраши, препоручивао био интимну политику пријатељства са Србијом (споменица о „југословенском покрету“). — заблуда које се истина тек доцније отресао. У спо-

разуму са београдским генералним консулом, намера је Андрашијева била, да један део Босне и Херцеговине уступи Кнежевини, а део пак, западно од Неретве и Врбаса, да присвоји Аустро-Угарској. (Дневник барона Орција, јануар 1869). Испуни ли им ову најватренију народну жељу, Андраши се надао не само да оцепи Србе од Руса, већ исто тако да стварно умањи опасност Источног Питања по Монархију, која би све дотле трајала, док би у Кнежевини владао петроградски утицај. А тим би у исто време постигао и још нешто друго, не мање важно. Добију ли Срби одиста један део Босне и Херцеговине, тим би самим покварили са Хрватима, који исто тако полажу право на те две турске провинције. И једино би се тако успело да се на свагда изгони баук братске слоге Срба и Хрвата који је од увек био опасан по Мађарску. Било је више но сигурно, да Хрвати никад неће опростити Србима присаједињење турске области. Помоћу Калаја, који је био сав прожет том идејом, Андраши је сондирао земљиште у Србији. (Калај Андрашију, Београд, 10 октобра 1869).

...По најрадије је Андраши, уз припомоћ Француске и Енглеске, у потаји хтео да добије пристанак Турске да уступи један део Босне и Херцеговине Србији, а у накнаду зато Високој Порти да загарантује заштиту Аустро-Угарске у случају сваког непријатељског напада споља. (Својеручни концепат Андрашијев Калају. По свој прилици писан октобра 1869). А није само с тога, што, по његовом мишљењу, да се тако што и изврши, треба и више уверења и више енергије но што је Бајст има, и због тога је и пропустио да то питање покрене код Сила. ...Према свему том потпуно је нетачно тврдити, да је Андраши Кнежевској Влади преко Калаја предлагао уговор односно присаједињења Босне и Херцеговине, (Др. Владан Ђорђевић, „Српско питање“ 1909, страна 45). на који су пристали и Цар и Бајст. Нити је тачно, да је српска влада одбила била предложени јој уговор. Веле да није због тога на то пристала, што би јој у

случају рата између Аустро-Угарске и Русије било немогућно да остане неутрална, и што би се даље противило осећањима свих Словена, па и Срба, да ратују уз Монархију против Цара. Српска влада није ни могла одбити тобожњи уговор из простог разлога, што јој он није био ни поднет. А најмање у име Андрашијево, као што тврди Ристић. Андраши се бавио неоспорно о таквим плановима. Али је и њему морало најзад бити мило што се они нису остварили. А тим је уштедио себи, као што је доцније и сам увидео, једну политичку погрешку, која би била последица тежње, да Србе од непријатеља учини пријатељима Монархије. Изгледа да је Андрашију тад лебдела помисао: дајмо Босну и Херцеговину Србима, а зато ће они бити чувари наше јужне границе. А да ли се могло поверовати у њина уверавања да ће се одрећи свих аспирација преко Саве, уступи ли им се Босна и Херцеговина, да ништа више неће да чују о својим саплеменицима у Мађарској, од којих их и тако дели природна граница? (Калај Андрашију, Београд, 10 октобра 1869). Ми и не сумњамо у то, да су та обећања тада била са свим искрена; ипак, проширена Србија не би имала снаге да одбије од себе мађарске Србе и да их не привуче к себи. С временом би на нашој граници поникло велико Српско Царство — сан свих Југословена — као стална опасност по наш државни опстанак.

...А умеша ли се Русија, онда нема шта да бирамо. Тај вечити страх од руског суседа толико је био овладао њиме, да је северно-немачки генерални консул у Пешти, Векер Готер, с правом рекао: Русија му је на памети и кад легне као и кад устане.

...Будемо ли неутрални, за то време могли бисмо се распитати код Турака шта мисле, ако дође до рата са Русијом, могли бисмо спречити да се не прокламује црвена република у Влашкој; могли бисмо се користити временом, да неутралишемо Србију, чији је положај у случају рата са Русијом од највеће важности.

...Најзад, судбина је таква Аустрији, да с ове стране

већину имају Словени, с оне пак Маџари“, на шта је Андраши рекао: „Словене не може човек никад задовољити. До крајње њине мете једино ако је и Русија у стању да их доведе — до уједињења свих Словена“.

...8 октобра 1871 плану у Војној Граници буна „у име хрватске народне владе“ у намери да се потпуно одцепе све југословенске земље од хабсбуршке монархије. Од Хрватске, Славоније, Далмације, Крајине, Истрије, словенских делова Штајерске, Босне и Херцеговине требало је створити нову илирску државу. ...Андраши је једино тражио да се притвори вођа побуне Кватерник. Овај је још пре толико година предлагао био принцу Наполеону, у случају француског упада, да се са пограничним трупама придружи француским војницима. Андраши је држао да ће се од њега моћи сазнати што ближе о спољним утицајима, који су подбадали устанак. Вероватно да су српски и руски агенти бунили и бушили по Војној Граници... Калај је јављао, да су баш овог часа српски поданици Анкујучић и Влаиковић, пензионисани руски официр, тобож отпутовали у Црну Гору, а по свој прилици у истини у Војну Границу; ма да се позитивно не може доказати утицај руских и српских агената...

ЕДУАРД ФОН ВЕРТХАЈМЕР.

(Превео с немачког Бошко Љубишић).

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

О ПЈЕСМАМА ДРАГУТИНА ДОМЈАНИЋА.

Домјанићеву, скоро сву, литерарну имаовину сачињава цигла једна невелика књига од осамдесет и девет малих њезних пјесама. (Издање Друштва Хрватских Књижевника у Загребу, 1909). Оригиналну и добру страну Домјанићеве лирике не ваља тражити у еротичним, ни у патриотским, ни у рефлексивним пјесмама.

Његова еротика губи се у нејасној немоћи, пуној контрадикција, непрактичнога поноса и сувишних опетовања. „Била је посве обична прича: није вам љубав он глумио вјешто“. (стр. 135). Чему трошити пуно обичних ријечи о једној „обичној причи“?

Домјанић је песимист. Своју скепсу и незадовољство постојећим уређењем свијета и људском судбином изразио је у многим вариацијама, а најпотпуније у *Он крај гроба*, написаној „кад су С. С. Крањчевића покопали“. У Домјанића има оправданог незадовољства и разумљиве мржње на грубу прозу живота, али има и наopakих схватања и доста старих понављаних пренемагања, која доказују да није увијек срећан у избору материјала, ни вјешт у обради. Његова песимистична „философија“ премало је индивидуална, а да би се, поготово сада послје Крањчевића, доимала.

Пјесници песимисти нијесу, како сами мисле, најнесрећнији створови. Пјесник, незадовољан садашњицом, може да фантазијом и ерудицијом нађе нови стан, по-

десан своје душевноме животу, а што је пак најслађе, може да својим сањаријама даде конкретан облик. За то је Драгутин Домјанић немодеран и кадикад досадан својим јефтиним песимизмом и наваљивањем на свијет, у којем људи немоћне нарави виде свога вјечитога непријатеља.

Драгутин Домјанић не би био пјесник о коме се у књижевности води озбиљан рачун, да му треба тек пришапнути ту стару истину. Он је заиста потражио нови стан, подесан своје душевноме животу, свијет у којем људи:

Иду у двоје у пастирском руху
бл'једа кроз јутра низ шуму снену.

Усне им шуте, ал погледи зборе,
причају тихо, старинску причу
пуну и среће и бескрајне туге,
и куда иду свуд цјелови ничу.

(стр. 53).

[L'oiseau bleu].

Гледај. У парку су парови,
није ни корак им чути,
бл'једе су руже у рукама,
иду куд губе се пути.

(стр. 69).

[Spinet].

Носиљка златна. Из модре свпле
власуљу б'јелу и велике зјене
видјех кроз прозор, и бл'јеђана рука
кô да на растанку поздравља мене.

(стр. 73).

[Adieu].

Рококо је дакле онај други свијет, који је Домјанићу милије од данашњега. Евоцира га са пуно љубави, укуса, природене отмености и сликарскога мајсторства. Фини су и меки његови описи старога аристократскога дворца оне галантне епохе :

Старе гитаре са мало још струна,
мрки портрети на рушевном зиду,
сатови древни што једва још иду,
сумрачна соба сва шаптања пуна.

стр. 60).

[Starinska pjesma].

Хладне паркете. Свуд умјетни сумрак
шутн по собах, и богати стори
бране од сунца, што некако снено
вани над вртом у јабланих гори.

(стр. 74).

[Kontrasti].

У тим китицама је ухваћен дио нутрњости старинскога господскога заселка, а једнаком вјештином је описана и његова вањштина и околина:

Гредице ружа и хладне фонтане,
круг олеандра пред стубиштем пустим,
стрмоглед спушта сухоњаве гране
за оним грмом јасминовим густим.

Туробни рибњак са зеленом мреном,
пглице јелâ се спуштају тихо,
падају води по површју сненом,
далеки брезик је лахор зањихо.

(стр. 61).

[Otmena dosada].

Пагода од порцулана
сред бокора ситних резеда
и небо без облака једног
и све се у језеру гледа.

(стр. 67).

[Smijeh].

Не мањка ни опис широкога пејзажа, с којим се слијевају ти аристократски дворци са сумрачним собама пуним успомена, са вртovima пуним цвијећа око паганских кипова, са рибњацима и умјетним језерима:

Има ли питоми крај, брежуљци га сјенасти крише,
и поток се вије у доли у сребрене арабеске,
Сунца је сјај тамо благ и сјене су мекше и тише,
гдје цвату цикламе жарке под заклоном дуба и л'јеске.

(стр. 54).

[Romantika].

Деветнаест таквих пјесама, сачињава *Canconier*, најљепши циклус Домјанићеве књиге, у коме је аутор најсимпатичнији, највише самосталан и модеран. Модерна лирика нагиње објективној имперсоналној поезији, у којој, без сувишних разлагања и рефлексииа, преовлађује слика. Такова пјесма нема да буде хладна гола слика у обичном смислу, нити мали епос, већ индиректна илустрација пјес-

никових осјећаја, симпатија и расположења. То, да речемо, лирско сликарство тражи материјал у природи, дајући предност егзотичним крајевима, и у мртвим епохама, тражећи у њима оно чега нема у реалном свијету.

Мржња на данашњи свијет дали је повода и Домјанићеву „*Kanonieru*“. Тај циклус није дјело парвенија и позера, дећ дјело човјека по роду отмена и одгојена у амбијенту несталих старих домова, што их чувствено евоцира и искрено жали. Меланхолични тон у „*Kanonieru*“ не одговара толико описаном земану колико је одраз ауторове диспозиције.

Симпатијама за мртве епохе и великим осјећајем за природу Домјанић је представник модерне неоромантике која све више преовлађује. Неоромантицизам је почео у српско-хрватској књижевности неким пјесмама Војислава Илића. Јасније су и модерније наставили тај смер поезије Јован Дучић и неки млађи на српској страни, а на хрватској В. Видрић, В. Назор и Д. Домјанић, којима свима пуно шкоди што нијесу и формом коректни као Војислав Илић и Јован Дучић. Ипак, ни на српској ни на хрватској страни нема једнога потпунога неоромантика. У свакога се од напоменуте петорице мијешају стари и нови правац. Најмање у В. Видрића, који је, може се речи, размјерно најпотпунији наш неоромантик. За њим је на хрватској страни В. Назор, а тек трећи по реду Драгутин Домјанић, које се схватањем и темпераментом јако разликује од те двојице. Видрић је оптимист и пријатељ живота. Назор воли херојске земане. У једнога и у другога је меланхолија изнимка, а у Домјанића правило.

Драгутин Домјанић тражи и у природи меланхоличне *Stimmung-e*, да их примјени на своја расположења. У *Scherzu* (стр. 45) употребио је и ведру хеленску слику, да постави јачи контраст својој сјети. У трима другим хеленским сликама: *Drijade* (стр. 94), *Ruže* (стр. 108) и *Jugovina* (стр. 117) заборавио је да је пјесник туге, мртве прошлости и меланхоличнога пејзажа.

Пејзажи су његови: пејзажи некога далекога нео-

дрећенога краја „под најжарчим сунцем“, пејзажи његова завичаја: Хрватског Загорја, и нашега Приморја. У једној оцени о Јовану Дучићу (*Savremenik*, 1910, бр. 1) опажа да „нигдје није човјек тако близу природи као уз море“. Од његових пејзажа и описа умјетнички су највише вриједни они који не завршују алузијама на себе, ни плитким рефлексјама [*Otmjena dosada* (стр. 61), *Кар* (103), *Noć na jezeru* (104), *Mrtvo jezero* (114), *Šutnja* (115), *U predvečerje* (119)]. Аутор је у овим описима пјесник малих, једва видљивих, појава у природи, које обичном оку измичу, и танких нианса које не зна свако перо ухватити. У оштром опажању, у давању одређена облика неодређеном, Домјанић је можда нафинији умјетник у савременој хрватској лирици.

Језик је у овим пјесмама једини знак ауторове народности. Патриотских пјесама има у њега само три: *Urudniku, Vizija* (J. J. Strossmayeru) и *Iseljenikova molitva*.

При крају, када је прећи на форму Домјанићевих пјесама, ваља понављати досадне приговоре, којима даје повода скоро сваки загребачки књижевник. Драгутин Домјанић, као рођен кајкавац, не позна све танчине штокавштине и све деликатности њезинога нагласка. То га може некако испричати, али не потпуно оправдати. Као у Станка Врза, као у скоро свих хрватских пјесника који су живјели и радили у сусједству Крањске, треба и у Драгутин Домјанића бирати. Од осамдесет и девет пјесама његсве књиге нема их више од *осамнаест* так баш добрих, лијепих и у цјелини успјелих.

Kanonier је најбољи циклус и као цјелина и по највећем броју успјелих ствари, по задржају и по облику, а најслабији су циклуси IV (еротичне *Сањарије*) и VI (*Разни стихови*), из којих није навести ни један добар примјер. Ако од цијеле књиге није умјетнички успјела него само петине ње, и ако ни у тој петини није све без приговора, крива је рђава форма, слаба обрада и лош језик. Језик је много пута погрешан, кадкад прожет туђим духом и без потребе натруњен туђим ријечима, а

стил је често без свјезине. Ако стил у умјетности значи елиминирати све сувишно, Домјанић није увијек добар стилист. Неке строфе нијесу спојене ни везом строге логике, а гдјекојима није јасан ни смисао.

Драгутин Домјанић, мада није допро до некога савршенства форме као Милан Беговић и Миховил Николић, барем не гријеши онако крупно као В. Видрић. Мање је некоректан од Видрића, али Видрић је јачи, паче оставио је видљивих трагова и на Домјанићу, који је можда нехоте посудио неке његове изразе. Видрић вели за вјетрове „несташна дјеца неба (*Perun*), а Домјанић за таласе „несташна мора чеда“ (*S mora*). У Видрића: „до ње се жидов сагнуо“ (*Scherzo*), а у Домјанића „и вјетар се до њих сагнуо“. (*S mora*). У Видрића: „а они лете и бију крили“ (*Perun*), а у Домјанића „сјео на пијесак и крилима бије“. (*Jugovina*).

Ни метрика није у Домјанића богата ни разнолична, и ако му се мора признати да је успјео наћи који оригиналан ритам. У њега нема метра, ни пјесама, за које се хоће напора и снаге. Узалуд је у њега тражити, примјерице, један сонет. Најдражи му је метар неки комбиновани једанаестерац.

Домјанић је ипак у својој великој несташници нашао начина да испољи своју индивидуалност. Његова лирика је посве своја у деликатним описима и финим приподобама, разасутим по књизи. Његова је књига више књига успјелих фрагмената него ли успјелих цјелина. Објективна лирика је његово право поље. Буде ли умио допријети до савршеније форме и до чишћега, правилнијега језика, његовој лирици ће немало понарастати вриједност. Форма није све, али без праве форме нема правога успјеха, који настаје хармонијом између форме и садржине.

АРСЕН ВЕНЦЕЛИДЕС.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ СРБА У ТУРСКОЈ.

Срби у отоманској царевини у току последњих година чинили су велике напоре за своје школе. Напори су били већи него ли ранијих година, јер су Србима чињене сметње веће, него до сада. У рашко-призренској епархији су биле затворене српске школе скоро три године. У средњим школама у Битољу, Плевљу, Скопљу и у Богословији у Призрену наставницима који су били српски поданици забрањивана су више пута предавања. Многим учитељима основних школа нису давана допуштења да се баве у селима у којима су дотле по две-три године радили. Од њих се тражило уверење да су добри Отомани, па тек онда су толерирани по селима. Овакве сметње чиниле су турске власти нарочито од како се нови режим почео осећата јачим. Имало је сметњи и у самоме унутрашњем склопу просветнога рада, учитељско стање није било уређено онако како су особите прилике и рад просветних радника захтевали.

Резултати тих напора били су овакви у прошлој школској години.

У *Битољскоме вилајету*. Основних школа има 98, са 2993 уписаних ученика. У тим школама радило је 125 учитеља и учитељица. Прилипска села и дебарски санџак нарочито су напредовали у погледу отварања нових школа, и ако су у њима прављене највеће сметње од стране егзархијских власти. У гимназији у Битољу било

је 139 уписаних ученика, а у њој је предавало 20 наставника. Радничко-домаћичка женска школа имала је 47 уписаних ученица. Поред ове две средње школе радила је у Прилипу и гимназија, која је имала ученике нарочито из села. Због страха од егзархиста било је ученика које су прилипски сељаци вадиле из првога разреда гимназије.

У Солунскоме вилајету. Радила је 5 основних школа у којима је било 580 уписаних ученика са петнаест учитеља. Нарочито је напредовала солунска основна школа, у којој се уче деца особито из дебарскога краја. Седморазредна гимназија је затворена, али чине се припреме да се отвори једна практична четвороразредна трговачка школа, у којој ће се поред практичних трговачких знања учити језици, који су највише у употреби у Турској.

У Косовскоме вилајету (у епархијама рашко-призренској, без Скадра, и скопљанској). У овоме вилајету има највише школе, махом четвороразних и мешовитих основних школа. У прошлој школској години било је 278 таквих школа, са 11.550 уписаних ученика и 339 учитеља и учитељица. У рашко-призренској епархији нису радиле школе преко целе године због сукоба између Митрополита и турских власти.

У Скопљу радиле су једна потпуна гимназија, једна учитељска школа и једна радничко-домаћичка. У потпуној гимназији било је пријављених 526 ученика, а примљено је, због недовољнога простора у гимназијској згради, 332 ученика. У гимназији је радило 24 наставника. Подиже се нова и сасвим модерна гимназијска зграда. У учитељској школи било је пријављено 60 ученика, а примљено је 46 распоређених у четири разреда. Домаћичко-радничка школа има два курса; у нижему има три разреда и траје три године, а виша два, и траје две године. У овој школи радило је 12 наставница и наставника, а било је пријављено 154 ученика. Ученици који су учили у средњим и стручним школама у Скопљу били су из свих

српских крајева. У *Призрену* је, поред Богословско-Учитељске Школе, у којој је било уписано 128 ученика а радило 17 наставника, радила и трговачка школа. Нижа трговачка школа у Призрену ће бити четвороразредна, а спремаће подмладак за трговину, која се све више развија у Призрену и околини. Призрен постаје све већи трговачки центар, чијем развијању чине сметње и муслимански и католички елементи. *Плевљанска* четвороразредна гимназија није у прошлој школској години радила дуго, и у њој је турска власт забранила нашим рад због тога што јој је директор био српски поданик. Па ипак у ову гимназију било је ушло 56 ученика, са којима је радило 10 наставника. У женској вишој основној школи, где је нарочито обраћана пажња женскоме раду, било је 24 ученица, са којима су радиле 4 наставнице. У плевљаскоме санџаку доживела су деца српска и то да их је рашко-призренски митрополит одлучио од причешћа за то што су неке школе радиле по одобрењу турских власти.

У *Скадарскоме вилајету* са беранском казом имало је 16 основних школа; рад у овим школама је више година прекинут. Како и он улази у састав рашко-призренске епархије, то се последње три године није у школама радило. У Скадру постоји једна женска школа, у којој ученице раде обичне женске радове.

У *Цариграду* постоји основна школа. У њој је било 68 пријављених ђака, а радило је 6 учитеља.

У *Солуну* има на правноме факултету 18 отоманских Срба, који се спремају за административне чиновнике, адвокате, и томе слично.

Знатан број ђака Срба има у разним вишим школама у Цариграду и по разним страним факултетима, нарочито на медеоинским.

У 1907—8 школској години било је стање овако. У *Бишољскоме вилајету*: основних школа 61 са 1743 ученика и 82 наставника. У гимназији битолској 62 ученика са 8 наставника; у женској нижој радничкој школи

26 ученица са 6 наставница. У Солунскоме вилајетџу било је 10 основних школа са 473 ученика и 32 учитеља; у солунској гимназији било 132 ученика са 15 наставника, а у женској вишој радничкој школи 99 ученица. У косовскоме вилајетџу било је основних школа 169 са 7820 ученика и 296 учитеља. У Скопљу у гимназији било је уписаних 140 ученика; у учитељској школи било је 68 ученика; у домаћичко-радничкој школи 60 ученица; у тим школама, које су интернатски урађене, радило је 30 наставника. У Призрену је радила богословска учитељска школа са 102 ученика и 12 наставника. У Плевљу је радила четвороразредна гимназија са 35 ученика. У Скадарскоме вилајетџу и беранској кази било је 12 основних школа са 15 наставника. У Цариграду је било 40 пријављених ђака, од којих је 35 свршило основну школу.

1908—1909 школској години стање са школама у отоманској империји стајало је овако. У Битољскоме вилајетџу је било 85 са 2796 уписаних ученика и 100 учитеља и учитељица. Битољска гимназија има 78 уписаних ученика, а у женској радничкој школи има 38 ученица; у обема школама раде 14 наставника и наставница. У Солунскоме вилајетџу било је 8 основних школа са 460 ученика и 32 учитеља. У солунској гимназији било је уписано 140 ученика, у женској вишој домаћичко-радничкој школи уписано је 88 ученица. У Косовском вилајетџу било је у 228 основних школа са 9134 уписаних ђака, а радило је у њима 309 учитеља. У Скопљу у гимназији пријављено 68 ученика, а примљено 40. У домаћичко-радничкој школи било је 80 ученица. У свима овим школама радио је 31 наставник. У Призрену је отворена ове године нижа трговачка школа, у коју је пријављено 49 ученика. Богословска учитељска школа имала је 112 ученика, а радило је са њима 17 наставника. Плевљанска гимназија имала је 42 ученика са 8 наставника. Женска виша основна школа имала је 18 ученица и четири наставнице.

У току 1909—1910 школске године просветна и црквена управа Срба отоманских уредила је, на новој основи, учитељско стање. Основа за ову уредбу узета је из сличних уредаба напредних држава. Учителима је осигурано: лекарска помоћ, правилно напредовање, пензија лична и породична. Учители су имали своје удружење и састајали су се у скупштине; исто тако имали су и лист „Српска Школа“.

ИНОСТРАНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Ал. Георгиевѣ: Македонскиятъ Проблемъ. София, 1911.

Бугарски социјалисти, поред свег свог интернационализма, прате македонско питање с толико исто пажње са колико и све националистичко-граѓанске странке. Како меѓу њима постоје две фракције, то је и метод њиховог рада у македонском питању различан. Једни, марксиста, налазе да ће се то питање решити само онда, кад се радничка маса буде добро организовала у свима балканским државама; те да се „удруженом снагом једновремено ослободи свих данашњих буржоазних окова“. Други, мање ортодоксни доктринари, схватају, на против, македонски проблем као чисто бугарско питање. Позивајући се на велике социјалистичке мислиоце, они подржавају теорију: да су социјалисти дужне радити на националном уједињењу. С тога као модус за решење македонског питања не захтевају удруживање балканских пролетера, него јачање бугарске војске.

На меѓународним социјалистичким конгресима делегати ове групе увек предлажу, у форми протестне резолуције, апел на цивилизован свет противу турске управе у Македонији. И на свом овогодишњем збору у Софији такође су донели одлуку, којом се оштро осуђује стање у Македонији и Једренском Вилајету. Недавно је Г. Григор Васиљев, социјалистички пропагатор, пошто је пропутовао Македонију, обишао многе европске градове, заступајући, у публицистичким и политичким круговима, интересе бугарског живља у Отманској Империји.

Ову другу националистичко-империјалистичку теорију, која има много више следбеника од прве, заступа и социјални демократ Г. Георгијев. У својој брошури он покушава да податцима, прикупљеним на терену, утврди како је стање у Маћедонији, после прогласа „хуриета“ (слободе) 1908 године, исто тако тешко као што је било у Хамидово доба. Убиства, пожари, пљачке и отмице, то су главне појаве у ери „новог режима“. Само за годину дана, од јула 1908 до јула 1909 године, у Маћедонији је било: 141 убиство, 68 рањених, 40 покушаја убиства, 50 претучених. Рад Г. Георгијева је више националистичка публикација но научан рад. У њему се говори искључиво о патњама бугарског насељења. Приликом прошлогодишњег прикупљања оружја власти су, вели писац, чиниле над бугарским становништвом невиђене тероре. Подвргавано је тучи и разним мучењима 1853 особе, лишено слободе 1436, а пребегло је у Бугарску преко 2000 душа. Међутим, о поступцима турских власти према другим народностима, такође приликом прикупљања оружја, нема ни помена, и ако се зна да су читава српска села, услед тога, морала напуштати своја огњишта.

Писац даље описује тешкоће које се стварају црквено-школским радницима, мучан положај бугарских војника у турским касарнама и опасност од мухаџирске политике којом се циља да се раселе читави бугарски предели.

Пошто је изнео тешко стање својих сународника у Турској, Г. Георгијев излаже методе помоћу којих би се могао решити маћедонски проблем. Констатује да не треба тражити потпоре ни код једне Велике Силе, а нарочито треба бити неповерљив према Русији и Аустро-Угарској. Има основа донекле и правдати ове мисли Г. Георгијева, као балканског писца, односно неповерења према Великим Силама, и ако не према свима подједнако. Но Г. Георгијев је непомирљив противник балканске конфедерације и у опште споразумевања међу балканским државама.

„Конфедерација је, вели, обмана, с којом може да се заварава омладина. Данас се све заснива на интересима. Балканске државице стоје на разним ступњима културног, економског и политичког развитка. Према томе, услови за конфедерацију не постоје“.

С тога он предлаже, као једини начин за решење македонског питања, стварање силне бугарске војске, помоћу које се има обавити национално уједињење. „Тиме ћемо, вели писац, извршити спасоносно дело за демократију, истински национализам и социјални напредак“.

Кад се има на уму сва сложеност македонско-старосрбијанског проблема и обилна литература која о њему постоји, појмљиво је да се књигама овако узаних националистичких схватања не излази на сусрет његовом решењу.

Карактеристично је да се, у последње време, у бугарским конзервативним и владајућим круговима осећа, под утицајем завојевачких тежња извесних европских држава према Балканском Полуострву, потреба за успостављањем тешњих веза међу балканским државицама; док у круговима социјалиста и демократа преовлађује, на против, струја искључивог и убитачног шовинизма.

М. Ђ. Милојевић.

Ecrivains étrangers. *Pouchkine*, par E. Haumont, professeur à la Sorbonne. Paris. Blond et Cie, éditeurs. 1911.

Г. Емил Оман је један од ретких Француза који знају словенске језике и који се баве словенским књижевностима и француску публику упознају са словенским духовним и књижевним животом. У томе смислу он је публиковао неколико одличних дела: „La Russie au XVIII siècle“ (1904), „Ivan Tourgénéief, la vie et l'oeuvre“ (1906), лепу монографију о великом руском писцу коју је наградила Француска Академија, и „La culture française en Russie 1700—1900“ (1910), опширно дело од ширега интереса, о коме ће бити нарочито речи у „Српском Књижевном

Гласнику“. Сада Г. Оман долази, у публикацији „Страни Писци“, са студијом о Александру Пушкину.

Пушкин и до сада није био непознат француској публици. Извесна његова дела превођена су по неколико пута: „Евгеније Оњегин“, на пример, пет пута; о Пушкину су много писали у Француској, међу осталима и Гзавије Мармје, Проспер Мериме, Александар Дима, Мелхиор де Вогие, Луј Леже и Емил Фаге. Али једна потпуна биографија, израђена према најновијим тековинама обилне пушкиновске литературе (библиографија о Пушкину до сада има на 8000 нумера!), оскудевала је у француској књижевности. Ту празнину попуњава ваљана књига Г. Омана.

„Ми знамо о Пушкину, вели Г. Оман у предговору, да се по Мицкијевичу: окреће око сунца-Бајрона“; по Меримеу: да је то последњи Грк [„Атињанин заробљен код Скита“]; по Георгу Брандесу: да његова поезија мирише на црнца; по Мелхиору де Вогиеу: да припада целом човечанству. Међутим Руси га траже за своју земљу. Ова скица показује оно што он није: оно што јесте може бити неће се видећи тако јасно. Тешко је, одиста, добро изнети чар његових стихова. „Прост је, ваш песник“! рекао је Флобер Тургеневу, када му је га овај преводио. И зашто та реч није мене спречила да напишем ову књигу? Без сумње што човек када воли Пушкина не може да подноси да гледа како он остаје у сенци, иза других Руса који су мање створени за наше дивљење. А затим, слободно је се надати да ће бити и стрпљивијих слушалаца но што је био Флобер“.

Упоредо, у засебним поглављима, Г. Оман изучава живот и књижеван рад великог песника руског: његово детињство (1799—1811), године у Лицеју (1811—1817), године у Петрограду (1817—1820), изгнанство на Кавказу и у Јужној Русији, доба зрелости, и рану и трагичну смрт.

Са Пушкином је био особити случај: разни наштаји у Русији имали су различита мишљења о њему.

После његове смрти, четрдесетих година, слављен је као велики национални песник; цео свет знао је тада Љермонт-овљеве стихове о његовој смрти, и одобравао хвалбене чланке Бјељинскога о његовом делу; песници су га подражавали; Гогољ га је проглашао за свога учитеља. Шездесетих година у Пушкину се гледа представник „уметности ради уметности“, аристократски песник без грађанске свести и социјалних осећања, и тада пада брутална реч Писарева да у очима једног свесног Руса цело Пушкиново дело не вреди једног пара чизама. После тога, опет се враћа Пушкину; сећа се да је он страдао за ствар слободе у Русији, и да „руља“ и „фукара“ о којој он презриво говори јесте дворска околина. Прослава педесетогодишњице његове смрти, када му је дигнут споменик у Москви, била је нека врста апотеозе, и том приликом Тургењев је рекао да Руси самим тим што су имали Пушкина могу се сматрати за велики народ. Али ипак, и том приликом, како међу архиепископима тако и међу књижевним критичарима, нашло се људи који су жигосали његов живот и идеје, и целу његову поезију проглашавали за „националну несрећу“.

„Шта о свему томе треба да мислимо?“ пита се Г. Оман. У својој младости, у Петрограду и у Кишењеву, Пушкин је бурно и развратно живео, али он се у брзо заситио тога празног и пустрог живота, и постао добар муж и отац. Оптуживан је да је имао снобизма и да је постао дворанин, после своје слободњачке младости, — али тај нови живот изгледао му је глуп и недостојан, он га је једва подносио, под сталним надзором полиције, у смешном чину „камер-јункера“, у сталној жељи да побегне из те привидне слободе, а у ствари маскиране тамнице, и да оде у село. Ако је каткада писао дворанске стихове, то је био само поетски израз оне „молбе да ублажи срце силним“, коју је његова дојкиња Арина за њега молила. „Дуго ћу је бити драг народу, певао је он, јер сам у овом гвозденом веку славио слободу, а затим преклињао за њене страдалнике“. Његови епиграми и

заједљивост, на шта су се толико жалили његови сучасници? Он се сам брани: „Ја нисам пакостан; ја не желим зла никоме; ја волим своје пријатеље и веран сам им, али имам оштар језик“. Он би могао рећи као и Шанфор: „Људи против којих сам ја правно епиграме још су сви у животу“. Пушкина не треба ценити као младог ветропира, но као зрела човека, којем живот није био ружичаст, и који је пре времена постао суморан и стар. Читања, породичне дужности и бриге, рад, борба против животних тешкоћа, то су његове последње године.

Он је био велики песник, али свој песнички позив никада није одвећ озбиљно узимао. Он је за себе говорио да пева „без жеља, без намера, без страха од будућности“. Он пева када му надахнуће дође, и песма долази као експлозија нагомиланих унутрашњих снага. Као и Гетеу, муза му обично јутром долази у посету; нарочито у септембру месецу он осећа „оно срећно духовно расположење, када се снови јасно оцртавају, када се налазе живе и неочекиване речи, кад слик брзо јури у сусред узбуђеној мисли...“ Али тај песник од надахнућа није пуштао у свет оно што је у првом тренутку стављао на хартију. Са ретким осећањем мере и склада, он избацује све што је излишно, и своди песму на њену идеалну простоту и једноставност. Када је Мериме превео „Пик-даму“, један француски писац питао се да ли та „хируршка простота“ не долази од самога преводиоца. Мериме је, по причању Ивана Тургенјева, поредио Пушкина са Грцима, због мере, облика, равнотеже у целини, због недостатка сваких разјашњавања и моралних развијања. Руси тврде да због тога није било потребно поредити га са Грцима: простота, провидност, старање да се избегне свака сувишна реч, свако подизање тона, све то одговара не може бити боље природи једног северног Руса. Г. Оман држи да та трезвеност у Пушкинову стилу долази више од страних утицаја но од саме расе којој припада. „Страшни Волтер, вели Г-ђа Смирнов,

према речима самога Пушкина, научио га је писати“. Васпитан сав у француској култури XVIII века, Пушкин је одиста научио вештину писања код кристалних француских писаца тога времена.

Рекло се да је Пушкин без веће духовне културе, без дубљих осећања и јачих мисли, сав у форми, и да стварне садржине код њега има врло мало. „То је грациозно, али празно!“ У ствари, он је много читао, и што је прочитао остало му је; он је много размишљао, много претресао, али је ипак већма волео изгледати лак но педантан. Он се развио у средини за коју је поезија била само једно деликатно разонођење, и тек доцније видео је да се од њега очекује евокација хучних страсти и смелих идеја. Он тада постаје романтичар. Али, он не воли разметање са својим *Ja*, и не успева у романтичном субјективизму. Његови романтични јунаци су бледе сенке, и у његовим романтичним спевовима оно што је најбоље јесу описи, који нису романтични. Између отужне сладуњавости старе, класичне школе, и необузданих претеривања нове, романтичке школе, он иде ка нечем новом, ка извесном песничком реализму, ка сликању „старе и нове Русије“. И он почиње сликати жива, истинска бића.

„Он је учитељ свију нас“, писао је Иван Тургенев. „Песници који су после њега дошли, вели Г. Оман, поделили су међу собом прах његових дијаманата“. Преко Гогоља он је показао пут свима реалистима. И да ли га треба ставити међу класичаре или романтичаре, да ли је могуће објаснити га утицајима ове или оне земље и књижевности? Његова поезија, у појединим тренутцима, била је француска, француско-руска, руска, али увек је имала своје нарочито, пушкиновско обележје. Он је у књижевности исто толико Рус колико и сви његови следбеници, али великим делом он је Француз, и то Француз из доба Андреа Шенјеа.

Г. Оман у својој врло интересантној књизи, у којој се лепо може видети како изгледа један словенски геније у очима једног западног Европљанина, нарочито је

истраживао и наглашавао све што има француског код Пушкина, који је у детињству и младости имао готово искључиво француско васпитање, тако да су га другови у Лицају звали *Французом*, и који се књижевно створио читајући француске писце. Тај француски утицај Г. Оман је нарочито истакао, и то, како вели, не да што одузме његовој слави и руској књижевности, но да дода француској националној слави. Њему изгледа да у светској књижевности нема писца код којег се као код Пушкина тако сјајно огледају најбоље традиционалне особине францускога духа.

Ј. С.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Српска Вила“. — О нашој такозваној дечјој књижевности било је до сада доста речи, и казано је већ колико у њој има спекулација и непамети. Од разних „Смиља“, „Ковиља“, „Девесиља“, „Каравиља“, и свих других књига за чије наслове исцрпена је цела Панчићева „Флора“, мало их је од којих је ко други осем њихових писаца имао стварне користи. Једна од ретких добрих књига за децу јесте „Српска Вила“, коју је написао Г. Михаило Станојевић, учитељ. Главна идеја је врло добра: давати не стихове Михаила Јовића и Чика-Васе но добрих српских писаца, оних који представљају нашу књижевност, са сликама и кратким биографијама њиховим. На тај начин, деца би се још у првим својим читањима поступно упознавала са добрим писцима, са правим књижевницима нашим. Као што се види, Г. Станојевић својом „Српском Вилом“ даје деци у основној школи оно што је Г. Милош Ивковић својом „Српском Читанком“ дао деци у I разреду средњих школа. Г. Станојевић је тако унео ствари из Доситеја Обрадовића, Његоша, Бранка Радичевића, Стјепана Митрова Љубише, Ђуре Јакшића, Љубомира П. Ненадовића, Змаја-Јована Јовановића, Милована Ђ. Глишића, Јанка Веселиновића, Алексе Шантића и Јована Дучића. У то добро друштво, — колико да се не прекине са старом рђавом традицијом —, ушао је и Сокољанин. Свакако, Г. Станојевић није био у стању да тај посао изради сам, без помоћи стручних људи, и његовој књизи могло би се учинити прилично примедаба у погледу избора састава и беле жака о писцима. Али, основна идеја је модерна, и ова нова „књига за српску децу“ значи један напредак.

Ј. С.

ДРУШТВА И УСТАНОВА.

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА У СРПСКОМ НАРОДУ. — „Српска Књижевна Задруга“, службени лист Српске Књижевне Задруге, доноси у свом 10—12 броју податке о броју задругара у 1910 години. По покрајинама стање је било овако: *Србија*, 216 повереника у 115 места, и 5009 чланова (Београд, 1027 чланова; Крагујевац, 346; Ниш 217; Пожаревац, 165; Шабац, 143; Крушевац, 121; Ваљево, 105; Зајечар, 105; Ужице, 85; Краљево, 83; Пирот, 70; Врање и Неготин, по 61; Свилајнац, 56; Јагодина, 51, и тако даље). Највећи број чланова био је: у округу крагујевачком — 432, нишком — 333 и пожаревацком — 319, а најмање у округу тимочком — 82, пиротском — 73, и рудничком — 58. После Србије било је највише чланова у *Босни и Херцеговини*: 768 (Сарајево — 105, Мостар — 101, Тузла — 66, Бањалука 52, Требиње — 36, Столац — 31, Градишка — 30, и тако даље). У *Срему* је био 631 члан (Карловци — 109, Земун — 83, Митровица — 79, Ириг — 53, Рума — 48, Вуковар — 46, Шид — 40, Стара Пазова — 32, и тако даље). У *Далмацији* је било 522 члана: Херцег-Нови — 65, Сплет — 64, Дубровник — 62, Книн — 55, Арбанаси — 42, Задар — 35, и тако даље. У *Банату*: 394 члана (Панчево — 71, Вршац — 45, Кикинда — 24, Велики Бечкерек и Српски Чанад — по 23, Перлез — 22, и тако даље). У *Бачкој*: 375 чланова (Нови Сад — 154, Сомбор — 60, Сентомаш — 17, и тако даље). У *Хрватској*: 368 чланова (Загреб — 65, Петриње — 40, Карловац — 28, Ријека и Кореница, — по 27, Глина — 26, и тако даље). У *Славонији*: 248 чланова (Осек — 79, Јасеновац — 40, Пакрац 22, и тако даље). У *Црној Гори*: — 101 (Никшић — 36, Цетиње — 27, Подгорица — 21, и т. д.) У *Старој Србији и Македонији* — 58 (Скопље — 36, Битољ — 22). Свега је ван Србије било 3868 чланова (са 189 повереника у 171 месту). Када се томе броју дода 5009 чланова у Србији, излази да је Српска Књижевна Задруга 1910 имала укупно 8877 чланова. Број је знатан, али није ни приближно онолики колики би могао бити по броју и културној снази српскога народа.

Н.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 7. — 1 ОКТОБАР 1911.

БОЛНИЧАРКА.

(3)

Али волети таквог човека који није већи од мене — то је немогућно. И зашто? Истина, ја нисам рђав човек, али ја се ни најмање не дивим себи, већ сам врло често незадовољна. Ја сам она проклета златна средина: ни јака, ни слаба; ни оригинална, ни банална; ни даровита, ни сасвим без дара; ни жива, ни мртва; ни срећна, ни несрећна. А за љубав је потребно дивљење. Она је требала да подухвати као вихор цело биће и да узнемири цео живот, и да да велику срећу, или велики бол.

Дакле, ја не могу да волим малога, а велики неће моћи да воли мене. Шта ми је онда остајало? Да желим напразно, као и досад. И ја сам желела. Мора бити да сам имала увек доста наклоности ка лудилу величине, јер се поред свег старања нисам могла никад сасвим опростити од жеља за нечим великим. Тако сам тада желела да нађем великог човека, и да га волим љубављу за коју нико неће знати, да маштам о њему, и ако он може и не знати да постојим, да га у мислима називам својим и да му поклоним — и ако узалуд — најлепше

снове свога живота. И да процвета тако моја љубав невиђена, као што на дну провалије цвета, можда, какво дивно, непознато цвеће.

Али ја сам познавала тако мало људи који су по моме тадашњем мишљењу били велики. Само с једног гледишта они су, као фасаде кућа, били дивни, а кад их посматраш са свих страна, видиш лепо обојене рушевине или слабу грађу. Иза талента скривала се пакост и необразовање; скуп свих лепих особина имао је као залеђе, мени мрску, жељу за богатством; неодољиву лепоту је засењавала сујета и ограниченост; а човек са јаком интелигенцијом и дивним говорничким даром одвратно је личио на петла, који трчи за сваком кокошком.

И није било идола кога сам ја требала да волим. Јер ја сам, можда баш што сам несвесно осећала непотпуност такве једне љубави, желела од свога идеала потпуно савршенство. Али док сам се уверила да савршенства нема, неколико пута обмањивала сам себе надом да сам га нашла.

Желела сам велику љубав, једну за цео живот, а добила сам неколико узалудних, празних одушевљења, која су се ме мало узнемиравала и пролазила, као светлуцање муња без грмљавине и грома, или као облаци који не доносе кише и града.

Пошто нисам нашла живог човека да га обожавам, остало ми је да и њега моја машта створи. А она је увек била најјача радна снага у мени. И сањала сам — место да живим.

Мени се чини да смо ми у овом нашем добу реализма још врло много романтични. Сви радо слушамо о некој чудној, необичној љубави. Да није то мене заразило, те сам хтела да пред самом собом будем чудна и необична? Ја не знам, ја ништа не знам. Али знам да је једном један дечко пронашао да ја волим једног ожењеног човека тако као што сам и сама желела да волим, и што је мени, и ако није било истина, било пријатно, јер ми се чинило да сам у очима тога младића нека ју-

накиња с ореолом који се не сјаји пред сваким погледом. То је било несвесно. Затим је дошла свест, рашчистила с глупошћу и сујетом, и јасно дала на знање младом проналазачу да његова Америка не постоји.

Удати се — то је нешто друго. Што се тиче младожење, могла сам се и ја удати: не удају се само лепе. Али удати се без љубави, то је било за мене немогућно, јер понижење никад не подносим својеволјно. Знам да се много девојака удају само из страха да не остану уседелице. Нека их, кад им је тај страх већи од поноса. Мени је врло смешно кад ме понека жена која се удала тек да се уда и која, стењући, вуче јарам своје брачне среће, сажаливо гледа кад се поведе реч о удадби и мисли: ти се, јаднице, никад нећеш удати. Никад не бих своје убеђење продала по ту јевтину цену да људи на свој начин не коментаришу узрок мога неудавања. Сажаљевају ме што немам оно што они сматрају за добро. А ко ме запита за душу и за оне жеље и тежње од чије глади је патио цео мој живот и које се никад не заситише? Е, па кад мора да гладује душа, нека гладује и тело. Зар њему дати првенство?

Виђам у парку једну стару госпођицу. Сва је сломљена, слаба и изгледа као нека жива трагедија. Да ли је имала какву велику, умрлу љубав? Или је, можда, њен живот био сличан моме? Нешто ме вуче њој. Не радозналост, већ нека симпатија, хтела бих да јој покажем поштовање. Да јој кажем да ће и мој крај бити као и њен, и да и ја више волим, кад има само између двеју ствари да се бира, да много више волим болну, горку трагедију него баналну, сладуњаву мелодраму.

А ко зна?... Сад ми је тридесет година. Још сам јака и поносита. А смем ли јемчити да се кроз осам или десет година нећу горко кајати што се нисам удала, што нисам допустила компромисе? Али ако се кајем. Ја се још сад тим кајањем светим себи за тај будући пад, ако га заиста буде.

А ко зна, можда свих тих великих мисли и закључ-

чака и одлука не би било да се какав обичан смртни човек заљубио у мене? Можда би друкчија светлост тада пала на мој живот и отворила нове хоризонте, а ја бих можда раширила руке и појурила тој лепоти, не питајући да ли је она стварност или фатаморгана. Можда. Врло вероватно. Но нико се није заљубио у мене. Па ипак било је једанпут нешто: један дечко се заљубио у мене, то јест он је мислио да се заљубио, што је у осталом готово исто. Треба и то испричати; то иде у потврду малопређашњег питања. А и иначе то је мој једини уседелички роман, којим ћу се, можда, хвалити кад се сасвим подетињим. Није то било ништа особито. То се, можда, десило свима девојкама, чак и ружнима, као ја, у које се иначе нико за кога би се могле удати није заљубио. Можда има неки тајни природни закон по коме треба прво да се појача жеља, па онда тек да се стави забрана?

Било ми је двадесет четири године, а њему деветнаест. Само пет година! Упознали смо се -- то је излишно -- рецимо, у једној паланци. Приближили смо се, читајући француске романе. То проклето заједничко читање! Ја сам према томе дивном детету осећала чисту сестринску љубав и понашала се слободно и лепо, готово, као нека добра учитељица. Али кад сам приметила на њему промену, и мој се демон разбудио. Сујета и понос, и ужас; и страх за њега. О, ја никад нисам била детињаста и наивна: ја сам знала да од тога нема за мене ништа, али ми је ласкало.

Он је мене заволео, можда, само стога што сам више знала од њега и што је његова душа жељна знања и љубави наишла прво на мене, која нисам личила на оно неколико девојака које је он знао, али му се нису нимало свиђале. Мислим да се често дешава младићима у доба кад се тело буди, а душа то још не разуме, да, детињски чисти и неискусни, залутају тражећи љубави. Ја сам била свесна тога, па ипак сам дрхтала од поноса

и радости што је заволео баш мене, која нисам лепа, само ради моје душе.

Али својих осећања не показах никоме. Држала сам се јуначки и била сигурна да ћу умети да избегнем објашњење.

Преварила сам се. Пред мој полазак он ми поносито приђе и рече: „Ја сам научио да вас поштујем и вређа ме што се претварате да не видите колико вас волим“. Позвах га у башту да се објаснимо. Говорила сам му да он не разуме себе. Наводила примере из књига како се готово увек младић први пут заљуби у старију девојку, и како се доцније смеје томе. Он је доказивао да он не личи на јунаке из романа и да жели да сам ја много старија и много више, како сама ја велим, ружна, па би ми доказао да ме ипак воли. Љутио се што ја човека ценим по годинама, а не по вредности и љубави. Био је диван тај дечко тих момената! Хтела сам да плачем, па ипак била ми је и смешна његова наивност. Да бих прекинула, запитах га: „Па добро, шта ви хоћете од мене?“ „Хоћу да се не обазирете на предрасуде и признате ми да и ви мене волите, јер се мени баш чини да ме волите“. „Волим вас, и боље и више него ви мене — одговорих, смејући се. Па сад шта желите?“ „Желим да се не удате за другога за ове четири године, док ја не постанем свој човек“. „Дајем вам часну реч да се за четири године нећу удати“, рекох, све више смејући се. „Пазите, не смејте се; дали сте реч — попрети ми он. Четири године, то је ситница“.

Сутрадан побегох у Београд, доста немирне савести, и ако сам знала да боље нисам могла учинити. И одмах добих од њега једно лудо писмо. Покушах благо да га опаметим. Ништа: одмах дође друго још луђе. Пропатих, тражећи изласка и заклевх се да више ни једно не отворим, да не бих из сажалења одговорила. И одржах. Дошло је још девет писама, па онда престаде. И ја се смирих.

Да ли се смирих сасвим? Много има непоштенога

код поштенога човека. Макако да изгледа парадоксално то је истина, и поштен човек то себи мора признати, ако није толико глуп да не види, или ако није толико кукавица да чак ни самоме себи не сме да призна.

Ја сам поштен човек. Као што сам сигурна да никад нећу прочитати туђе писмо погрешно донето мени, тако сам исто била начисто с тим да се нећу огрешити о то дете и примити љубав која се погрешно мени нуди. Па ипак, и у мени је живео подлац. И ја сам маштала — ружно, ружно.

Да ли сам ја желела да он дође после четири године и затражи да одржим обећање? Да ли сам желела да се муке продуже, само да би сујета триумфовала? Ја нисам знала, као што често нисам знала куда ме вуче тело, а куда душа, ни шта ми говори друштвено васпитање, а шта моја лична воља.

И за време топлих летњих ноћи те године ја сам маштала о његовом доласку. Кад је тежак ваздух притискао, као невидљива мора, целу варош, а у собама се грцало, и кад се месечина, прикрадајући се, као зликовац, пробијала кроз тешке завесе у моју собу и позивала на ноћну игру заспале ствари, уносила је и у моју душу немир и грешне мисли. И, немајући другога, маштала сам о њему. Моја жеља је брзо бацала у прошлост четири још непознате године, и он је долазио мени с оном истом детињском љубављу и звао ме да испуним обећање. Ја сам одбијала, он је очајавао. И несрећна због његовог очајања, умирући од стида и гушећи се од узбуђења, ја сам му говорила. „Ја сам те преварила; мислила сам заборавићеш ме. Ја не смем и не могу и нећу да се удам за тебе, али ако хоћеш да ти будем љубазница, ја пристајем да тако испуним своје обећање“. И он је појимао жртву и није хтео да је прими. И ми смо се грлили, плачући.

Подла, ја сам хтела и у грешним сновима да изигравам врлину. Савест се бунила и с ужасом питала: знаш ли шта је то, и зар те није стид? А пијана свест

је одговорила: знам, и није ме стид, бар данас није. И сутрадан сам се страшно стидела. Ја ни тада нисам разумела себе. Поштење је у мени било сигурно у своју јачину, сестринска љубав према томе младићу ужасавала се, а гладна љубав жене цикала је пригушено, као одбачено псето, не смејући да заурла од бола, јер се бојала страшне шибе презрења.

Међутим ја нисам била заљубљена у тога дечка. То што сам према њему осећала била је тронутост, разнеженост и захвалност једне непомиловане, а миловања жељне душе и свесне да га никад неће бити. Зашто лепо рађа ружно? И зар човек толико много воли себе, да жели да га још неко много воли?

Сад ми је тридесет година, и ја више не презирем себе за те своје грехе. И надам се да ме можда за те маште неће осудити ниједна девојка од тридесет година. Можда ће се само подругљиво насмешити неко од оне красне господе која иза сваке саркастичне гримасе на уморном лицу крију на заспалој савести по какву прљаву историју.

Има много непоштенога и код поштенога човека. И мени се чини да у сваком човеку станује по један лопов и по један полицајац. И код неких полицајац равнодушно дрема, а лопов се шири; код неких се полицајац и лопов сложе да деле крађу. И тако даље. Мој полицајац је врло поштен и строг човек, али је и лопов опак. — Макако да је воља силна, жеље отимају. А ко је крив што постоје жеље?

Ево, сад се један глас у мени буни, један глас, који зна да ову исповест не пишем да је неко после моје смрти нађе, већ да је штампам, ако се нађе да вреди да се чита. Изгледа да човеку није у природи да буде искрен, али ја, која иначе кријем своју душу, решила сам да сад будем искрена, можда највише стога што се надам да ће искреност помоћи да се моја повест штампа. Јер — чудна је то ствар! — кад наиђем на какав свој мали штампан рад, мени се чини да добијам неко право

да напишем и што боље и веће. И осећам се пријатно, као човек који мирише ружу, коју је сам посадио и калемно; и задовољан је и незадовољан је; и има намеру да их још више посади и лепше калеми и одгаји.

Али сад један лопов издалека виче: „Ниси баш морала и оне глупости своје ружне маште да саопштиш; лудо, то је на твоју штету“. И да бих се осветила томе гласу, који ме, упркос мојој уображеној јакој вољи, ипак мучи, хоћу да изнесем још коју од својих рђавих особина. Ја, на пример, умем да лажем. Ја поцрвеним кад други невешто слаже за какву ситницу, а ја сама, кад мислим да треба, умем да слажем озбиљно, гледајући човека право у очи. И кад се савест побуни, ја јој хладно заповедим да ћути, јер *ја ипак хоћу*. Но та лаж ми је обично потребна ради мојих болесника. Кад се тиче моје личности, онда обично не лажем: онда само нећу да кажем истину. Па ипак, ради кога било, лаж постоји. И девојка према којој су сви искрени није ни искрена, ни поверљива.

Понекад су моје другарице бивале радознале и наваљивале да им причам о својим осећањима. Тада је мени бивало врло непријатно и ја сам их одбијала, говорећи да је све глупо и неинтересантно. И кад бих се кадгод преварила да којој што поверим, увек бих се после покајала. Зашто? Не знам. Можда из сујете. Обично се увек данас стидим својих јучерашњих осећања, жеља и снова (— не знам по коме то природном закону човек се обично стиди својих незадовољених жеља —) и неискреношћу хоћу да избегнем да се сутра не морам стидети и пред другим, и пред собом још више, због данашњих осећања и жеља. Ето, стога сам ја, можда, крила своју душу од свих, изузимајући ону једну пријатељицу, која је имала врло дубок поглед и пред којом ми се више рентирано да признам све. Волим више да будем и искрено уображена, него лажно скромна. зато кажем да смо она и ја врло сличне. Само што она, по оном закону „у туђуј руци комад већи“, сматра мене за

бољу, а и ја сам увек, можда по томе истом закону, увек искрено сматрала њу за много бољу од себе. Тешећи се узајамно за своје банкротство, поштено банкротство, ми смо се много и топло заводеле и отада нам се чини као да смо повратиле један део свога пропалога богатства. Али о њој ћу други пут. Сад сам главна личност ја.

Него, можда треба да довршим свој мали роман. Ништа особито. Ја сам мога дечка готово била и заборавила. Нисам знала где је, ни шта ради, нисам ни од кога ништа чула о њему и, разумљиво, заборавила сам да мислим о њему. Старо се памти само кад нема ничега новог да га затрпа, или кад је врло важно. А у моме животу било је пуно туђих догађаја и пуно мојих нових нада, планова и разочарења.

Пре две године седела сам на Калемегдану једног топлог пролећног дана и сунчала се, — кад опазих њега. Познала сам га, и ако није више био дете. Ишао је с једном плавом, руменом девојком, која се нечему смејала. И ако сам била далеко, његов поглед случајно паде на мене. И он пребледе — окрете главу. Ја се нехотице насмеших себи и сажаливо и подсмешљиво. Да ли је ухватио део тога осмеха, или је што друго било не знам, тек одједном његов профил и уво и врат јако поцрвенеше и он се наглим покретом обрте мени и дубоко ми скиде шешир. Затим је нешто говорио руменој плавој девојци, а она се једнако обазирала, да ме види. И више се није смејала.

После два дана она је дошла мени и — сад смо пријатељице. Она је знала, како рече, *све*. Звала ме је на свадбу. Ја на свадбе не идем, али отада одлазим почешће њиховој пријатној, скромној кућици. Они ми се увек обрадују. И у последње време чак тврде — и то сасвим озбиљно — да њихов синчић, коме је тек четири месеца, врло воли кад га ја држим. Ја се смејем и кажем да у ту, тако рану, симпатију врло сумњам, сем ако то није наследно поштовање. Јер ми је плава, румена го-

споја — ваљда на утеху — много пута казала како ме њен муж сад много више поштује, него што ме је пре волео, и како се она поноси што је он прво волео мене и што је после мене заволео њу.

Боже! колико много човек добија кад се само паметно и за времена одрекне онога на што нема права. А да они знају... И ја сама, кад се сетим оне што је онако маштала окрећем главу, као од неког непријатног, давнашњег познаника, кога дуго нисмо виђали, те нам то тобож даје право да смо га могли и заборавити.

Али да се вратим из садашњости. Нисам све казала о прошлости. У двадесет петој и шестој години била сам озбиљна болничарка. Хтела сам да дам важности своме животу и да се одужим своме таленту. Седела сам поред болесног детета, кад сам успела да његову матер натерам да се мало одмори. Слушала сам мучно досадне жалбе слабих људи и старала се да појмим да је невоља оно што људи сматрају за невољу, а не само оно што ја сматрам за невољу. И мучила се да помогнем ако могу. Била сам посвећивана у читаве драме, од којих се моја жеља за истинским животом ледила. Једном речју, ја сам се мирила са својим позивом болничарке и хтела сам да живим за друге.

Хтела сам! А да ли сам могла? Обично су читаве ноћи остајале мени. А од маштања никад се нисам могла излечити. И, гледајући у помрчину, видела сам дивне ствари. Маштала сам о себи. Певала сам себи песме и приче, дивне понекад дивне као дуга, а понекад мрачне и пуне суза, као црни, страшни летњи облаци. И свега онога личнога чега је моја душа била жељна: и личне среће, и личних болова и страсти, било је изобиља у тим сновима. Починјала сам обично тиме што сам измишљала причу у којој је ружна девојка била вољена због своје лепе душе. Али што сам ишла даље, прича ми је изгледала све неприроднијом: зашто ружна? И мене је бивало жао своје јунакиње, себе, и продужавала сам причу, правећи је све лепшом, док није постајала сасвим лепом. И грозничаво,

страсно, јурио је живот и носио мене собом. И ја сам плакала од болова или од среће, или се смејала. И нисам била луда, нити сам се бојала лудила. Знала сам ја да ћу сутра изгледати довољно глупа, да нико не посумња у моју памет, и довољно обична и озбиљна, да бих се још мање могло помислити да сам способна да овакв маштам.

Знала сам да сутра неће бити личнога живота, и стога сам хтела ноћас да се наплатим. Разуме се, љубав је у тим годинама главна ствар. И сви моји снови врзли су се, као планете око сунца, око неког мога непознатог драгог. И што сам га више узаман желела, утолико сам га више окривљавала за неверство, и што сам га више невиног окривљавала, у толико сам га више волела и праштала му. И низале су се маште, све једна од друге шаренија и лепша, које су ницале изненада саме, или их је мој мозак прекрајао према туђим историјама које сам знала.

(Свршиће се.)

Л. Михаловић.

НУМА РУМЕСТАН.

(20)

XI

Ј Е Д Н А Б А Њ А.

6 АВГУСТА.

Дакле, одиста, Нума долази да нас посети. О, како се радујем! Твоје је писмо стигло у један час, поштом која се раздаје у хотелској канцеларији. То је свечан тренутак, одсудан за расположење тога дана. Канцеларија је пуна; сви се поређају у полукруг око дебеле Г-ђе Ложерон, која изгледа врло достојанствено у својој плавој собној хаљини, а она својим важним, помало извештаченим гласом негдашње дружбенице, објављује адресе са разнобојних завоја. Сваки прилази кад чује своје име, и морам ти рећи да сваки са извесном гордошћу полаже на то да добије што више писама. У осталом, на шта се све не полаже у овом постојаном трењу таштиниâ и глупости! Кад помислим само да се ја чак поносим са своја два часа удисања!... „Г. кнез Д' Анхалт... Г. Васер... Г-ца Ле Кеноа...“ Разочарење. То је само мој модни журнал. „Г-ца Ле Кеноа...“ Гледам има ли још нешто за мене, и повлачим се са твојим драгим писмом чак у дно врта, на једну клупу опкољену леском.

То је моја клупа, кут у који се повлачим да сањам и стварам своје романе; јер, чудновата ствар, мени нису потребни широки видици да пронађем градиво и да га лепо обрадим по правилима Господина Бодун. Чим је видик сувише широк, ја се губим, постајем расејана, па

ту, ни маћи. Једино што ми смета на мојој клупи, то је једна оближња љуљашка, на којој мала Башелри проводи половину дана у друштву онога младића са отпорном снагом, који је завитлава у ваздух. Уверена сам да тај заиста има отпорну снагу чим може да је тако љуља по читаве часе. Па они Бебини усклици и трилери који се губе у висини: „Више! Још више!“ Боже, али ми је ова девојка несносна; желела бих да је љуљашка завитла у облаке, па да више никад не падне на земљу.

Човек се осећа тако угодно и усамљено на мојој клупи кад она није ту. Ја сам тамо прочитала у слат твоје писмо, чији ми је додаток измамио радостан усклик.

О, нека су благословени Шамбери, његова нова гимназија, и њен камен темељац, због којих Министар Просвете долази у овај крај. Њему ће овде бити врло удобно да спреми свој говор, или шетајући реакционом алејом — гле! испаде игра речи — или седећи под мојом леском кад је Г-ца Башелри не узнемирава. Драги мој Нума! Ми се тако добро слажемо; он је тако живе и веселе ћуди. Ала ћемо заједно ћаскати о нашој Розалији и озбиљном разлогу који је у овај мах спречава да путује... Него, пст! то је тајна... А мама ме је толико зарицала... Можеш мислити колико се она радује доласку свога драгог Нуме. То јој је одагнало сву бојажљивост и повученост: ушла је сасвим достојанствено у хотелску канцеларију да задржи стан за свога зета, министра. О, требало је видети лице наше газдарице кад је чула ову новост.

— Како! госпође, ви сте... ваш је?...

— Ми смо... наш је...

Њено развучено лице поста плаво, црвено, као палета сликара импресиониста. Тако исто и у Г. Ложерона и све послуге. Још од нашег доласка, узалуд смо тражиле још један ручни свећњак; малочас их је било пет на камину. Нума ће бити лепо услужен, и смештен, буди уверена. Спремили су му први спрат, где је био кнез Д' Анхалт, и који ће бити слободан кроз три дана. Из-

гледа да је арвијарски бања кобна за кнегињу, и сâм мали доктор држи да она треба да отпутује што пре. То се тражи, јер ако се деси каква несрећа, *Дофински Алџи* не би лако преболели тај удар.

Туга човека обузме кад види са каквом се журбом спрема одлазак ових несрећника, како их гоне, оним магнетским непријатељством које се увек показује тамо где је човек на досади. Сирота кнегиња Д' Анхалт, чији је долазак овде био тако свечан. Још мало па да је спроведу до окружне границе између два жандарма.. То ти је бањско гостољубље!...

Него, збиља, а Бомпар? Ти ми не кажеш хоће ли и он пратити Нуму на путу. Опасни Бомпар! Ако он дође, ја ћу још бити у стању побећи с њим на глечере. Какав сјајан полет за нашу машту, пут на снежне висове!... Смејем се, тако сам срећна... При том, удишем ли пару, удишем, снебивајући се мало од страшног Бушера, који је баш сад ушао и сео на трећу столицу од мене.

Како овај човек изгледа груб! Ослођен рукама и брадом на јабуку од штапа, он гледа право и говори гласно, не обраћајући се никоме. Да ли се тиче мене све ово што он каже о несмотрености женских бањских гостију, о њиховим хаљинама од отвореног батиста, о сулудој навизи излажења после вечере у једном крају где су вечери убиствено хладне? Злоћа! Помислио би човек да он зна да ћу ја вечерас купити прилоге у арвијарској цркви у корист Друштва за ширење вере. Отац Оливиери ће држати говор о својој мисији по Тибету, о свом заробљеништву и мучењу, Г-ца Башелри ће певати *Ave Maria* од Гуноа. И ја унапред рачунам на леп повратак кроз мрачне, тесне улице, при фењерима, као у војничком маршу са буктињама.

Ако ми Г. Бушера тиме даје своје лекарске савете, мени они нису потребни, јер је одвећ касно. Пре свега, господине, ја имам одобрење од мога малог доктора, који је много љубазнији од вас, и који ми је чак до-

пустио и да по повратку одиграм један валцер у салону; истина, само један. У осталом, чим дуже играм, сав се свет ужурба око мене. Не знају да сам ја снажна, упркос мога вретенастог стаса, и да се једна Парижанка никад не разболи због сувишног играња. „Чувајте се... Не замарајте се...“ Једна ми доноси шал; други затвара прозор иза мојих леђа, да не назебем. Али најревноснији је од свију младић са отпорном снагом, који налази да ја имам ђаволски више отпора него његова сестра. То је тако лако; сирота девојка! Међу нама речено, мени се чини да се тај млади господин, доведен до очајања хладноћом Алисе Башелри, окренуо сад мени да га ја утешим, и почео да ми се удвара... Али, вај! узалуд се мучи, моје срце није више слободно, оно куца само за Бомпара... Но, збиља, није Бомпар јунак мог романа. То је... То је... А гле, моје време је прошло. Рећи ћу ти то други пут, *мргодна* госпођице.

XII

ЈЕДНА БАЊА.

(НАСТАВАК)

Онога јутра кад је *Бањски Лист* објавио да су Његово Превасходство Г. Министар Просвете, Бомпар, аташе, и њихова пратња, одсели у *Дофинским Алјима*, у околним хотелима завлада велика забуна.

Баш је *La Laita* од пре два дана имала у приправности једнога католичког епископа из Женеве, и спремила се да га прикаже у згодан час; тако исто и једнога члана Окружне Скупштине из Изера, једнога судију из Таити, једног архитекту из Бостона, једном речи, читав низ отмених гостију. *La Chevette* је такође очекивала једнога „народног посланика из ронског округа, с породицом“. Али и тај посланик, и судија, све побледе и изгуби се у пламеном сјају славе који свуда окружује Нуму Руместана. Само се о њему говорило и само о њему водило рачуна. Тражио се макакав изговор да се

уђе у *Дофинске Алје*, и прође поред малог салона у приземљу, окренутог башти, где је министар обедовао са својим дамама и својим аташеом; или да се посматра бацање кугала, омиљена јужњачка игра, коју је он играо са оцем Оливиери Мисионаром, једним страшно рутавим свецем, који је, дугим бављењем међу дивљацима, усвојио њихово држање, урликао страшно при нишањењу, и замахвао куглом преко главе при бацању, као дивљаци својом убојном секиром.

Стасита појава министрова, његово пријатно држање, нарочито његова снисходљивост према ништима, освојише сва срца. Сутрадан по његову доласку, оба момка који служи на првом спрату објавише у трпезарији да ће их министар повести собом у Париз као своје собаре. Како су они били добри служитељи, Г-ђа Ложе-рон направи кисело лице, али не допусти да то примети Превасходство, чији је боравак чинио толико части њеном хотелу. Префект и ректор дођоше из Гренобла, у свечаном оделу, да поздраве Руместана. Опат, настојник Велике Шартрезе — Руместан их је заступао на суду у парници оротив Премонтранаца и њиховог еликсира — посла му са великом церемонијом један сандук најфинијег ликера. Најзад, дође префект из Шамбера, да прими министрове заповести о свечаности полагања темеља за нову гимназију, која је пружала прилику да се у једном програмном говору истакне преображај целокупне наставе. Али министар је тражио да се то мало одложи: послови овога сазива заморили су га, жели да мало одахне, да се одмори у кругу својих, и да на те нане спреми тај шамбериски говор, који има тако велики значај. И Г. префект је то јасно увиђао, и молио је само да буде извештен два дана раније, да би се постарао да свечаност добије потребни сјај. Камен темељац је већ чекао два месеца; може баш причекати још док се славни беседник не разоноди.

У ствари, Руместана није задржавала у Арвијару потреба да се одмори, нити је овом сјајном импровизатору

била потребна доколица да спреми свој говор, јер су на њега време и размишљање утицали као влага на фосфор; њега је тамо привлачило присуство Алисе Башелри.

После пет месеци страсног удварања, Нума код своје „мале“ није имао већег успеха него на дан првог састанка. Он је одлазио њиховој кући, сладио вештачки скувану рибљу чорбу Г-ђе Башелри, уживао у песмицама негдашњег управника Бордовских Лудорија, захваљивао за ове ситне љубазности многобројним поклонима, букетима, шиљањем карата за ложе, улазница за седнице у Академији и Скупштини, чак одликовањем кафешантанског песника академском палмом, све то без икакве користи по себе. Међутим, Нума није био од оних почетника који сваког часа бацају своју мрежу, не испитавши најпре воду и не наместивши добар мамац. Али он је овде имао посла са најлукавијом златном рибицом, која се подсмевала његовим напорима, грицкала мамац, причињавала му понекад обману да је ухватио плен, па би се онда нагло праћакнула и измигољила, остављајући га да, жудних усана и устрепталог срца, гледа вијугање њенога гипког и заводљивог тела. Ништа човека не дражи више од ове игре. А само је до Нуме стајало да јој учини крај, дајући малој оно што је тражила: наименовање за прву певачицу у Опери, уговор на пет година, велику плату, штампање њеног имена крупним словима на позоришној листи, и све то црно на бело, на жигованој хартији, а не само простим руковањем Кадајаковим, оним његовим „Ево руке“. Она је толико исто веровала и Руместановим обећањима: „Будите без бриге... то је више него сигурно...“, којима је он већ пет месеци покушавао да је обмане.

Нума је био између две ватре. „Да, говорио је Кадајак, ако ми обновите уговор“. Али Кадајак је био озлоглашен, пропао; његово присуство на челу првога музичког завода, то је била јавна саблазан, срамна мрља, једно труло наслеђе од царског режима. Штампа би се извесно узбунила против коцкара који је три пута банкро-

тирао, и који није достојан носити свој крст официра Почасне Легије, против циничног „вештог директора“ који бестидно расипа државни новац.

Алиси се најзад досади што не може да буде уловљена, те прекиде конач и побеже вукући за собом удицу.

Једнога дана, одлазећи у посету код Башелриевих, министар затече празну кућу, и оца, који му као утеху отпева свој најновији припев :

Дај ти мени што је твоје,
Да добијеш што је моје.

Руместан покуша да буде миран месец дана, а онда оде опет да посети плодног стихотворца, који му сад љубазно отпева :

Све је добро кад је стомак пун...

и извести га да се даме тако добро осећају у бањи да намеравају остати тамо још толико. Тек онда Руместану паде на ум да га у Шамбериу чекају за полагање камена темељца тамошње гимназије, по једном његовом ваздушастом обећању, које би вероватно на томе и остало да се Шамбери не налази у близини Арвијара, где је баш министров лекар и пријатељ Жарас, чудним случајем, био послао Г-цу Ле Кеноа.

Они се сукобише одмах по његову доласку, у хотелском врту. Она се показа врло изненађена што га види, као да није тога истог јутра прочитала високопарну објаву у бањском листу, као да већ осам дана цела долина није разгласила долазак Његовог Превасходства, хиљадама гласова својих шума и извора, који су се разлегали на све стране.

— Ви, овде !

Он узе свој министарски изглед, и одговори достојанствено и одсечно :

— Долазим да обиђем своју свастику.

У осталом, он се није надао да ће затећи Г-цу Башелри у Арвијару. Мислио је да је она већ давно отпутовала.

— Шта ћете! морам да се лечим, пошто Кадајак тврди да ми је глас тако слаб.

Говорећи то, она га летимице поздрави очима, по париски, и удаљи се извијајући гласно један трилер, као тичица чији се умилни цвркут чује још дуго пошто је одлетела. Али од тога дана, она сасвим промени своје држање. То више није било рано сазрело дете које увек скакуће по хотелу, љуља се на љуљашци, игра крокета са Г. Полом и друге невинне игре, које се забавља само с децом, и обезоружава и најстроже маме, и најмрзовољније свештенике својим детињским смехом и уредним похођењем цркве. Одједном се појави Алиса Башелри дива из Буфа, лепи и несташни хлебарски калфа, и поче скупљати око себе младе ветропире, приређивати излете и вечере, које ни присуство њене мајке није могло да сачува од рђавих тумачења.

Свакога јутра, једна отворена кола, са белим платненим кровом са кога су висиле ројте, дошла би пред хотел читав час пре него што би даме сишле у својим отвореним хаљинама, окружене четом веселих јахача, коју су сачињавали сви слободни и нежењени људи колико их је год било у *Дофинским Алџима* и околним хотелима: судија, американски архитект, и нарочито младић са отпорном снагом, кога дива сада, изгледа, није више доводила до очајања својом детињском безазленошћу. Пошто би се у кола потрпали огртачи за повратак и сместила на бок једна велика корпа са заиром, прошло би се кроз село крупним кâсом, путем за Картузијански манастир Светог Хугона, три часа вожње кроз планину, стрмом, кривудавом стазом, упоредо са врховима обраслим тамном јеловом шумом, која се спушта у понор, до запенушених потока; или би се пак ударило путем за Брам-Фарин, где се доручкује планински сир, који се залива једним црвенкастим, врло опорим вином, док се пред очима не почну обртати Алпи, и Монблан, и сав тај чаробни предео који се озго указује пред вама: ледени врхови, плавичасте хрбати, са језер-

цима која се свѣтлѣ у подножју кршева, као разбијени комади небеског свода.

У повратку, спуштало се *шоциљајком*, у саоницама од грања, без оградѣ, на којима се човек мора грчевито држати да не падне, док оне лете као муња низа страну, или док их на блажим нагибима вуче какав брђанин, који никако не скреће с пута, било да иде преко кади-фастих пашњака, или преко шљунковитог корита пресанулих потока, прескачући истом брзином стене и широке поточиће, — док најзад не доспете доле, испребијани, задигани, цептећи целим телом, и засењених очију, осећајући се као да сте умакли каквом страховитом земљотресу.

И излет би био лепо завршен тек онда ако цело друштво при повратку покисне у каквој планинској непогоди са муњама и градом, која би плашила коње, давала пределу драматичан изглед, и спремала им сензациони повратак: мала Башелри на боку, у мушком горњем капуту, са заденутим лештаркиним пером на капи, са уздама у руци, фијучући ревносно бичем да би се загрејала, и описујући опасни излет, — пошто сиђе с кола, — својим живахним и заједљивим гласом, севајући очима и јежећи се још од страха, разгонећи својом бујном младошћу студен од пљуска.

И да је бар, после свега тога, осетила потребу да се добро испава, оним дубоким сном који вас обузима после таквих излета по планини! Не, него би се тек онда у њиховој соби до зоре разлегали смех, песма, пуцањ шампањских запушача, доношење јела у невреме, помицање столова за картање, и све то над министровом главом, јер је његова соба била баш испод њене.

Неколико пута, он се пожали Г-ђи Ложерон, која је желела и да задовољи Његово Превасходство, и да се не замери тако корисним гостима. А после, да ли баш човек има права да поставља нарочите захтеве у овим бањским хотелима, које увек потреса одлазак и долазак гостију усред ноћи, вучење куфера по поду,

лупање тешких чизама и окованих штапова туриста, који се спремају на излете још пре зоре, и болеснички наступи кашља, онога језовитог, непрекидног кашља, који се разлеже као ропец, као јецање, као крештање промуклог петла.

Ове бесане, тмуле јулске ноћи које је Руместан проводио у грозничавој несаници, преврћући се у постељи, мучен тешким мислима, док је у соби над њим одјекивао гласан смех, испрекидан шалама и трилерима његове суседе, могле су му послужити за спремање његовог шамбериског говора; али он је био сувише раздражен, и бесан од љутине, тако да се једва уздржавао да не полети на горњи спрат, да избаци ногом нопоље младића са отпорном снагом, Американца, и онога бестидног судију, ту срамоту француског правосуђа у колонијама, и да заврне шију овој неваљалој обешеници, њену грличку шију надувену трилерима, говорећи јој једанпут за свагда: „Хоћеш ли већ једном престати да ме толико мучиш!“

Да би се стишао и одагнао ова привиђења, и друга, још живља и болнија, он је палио свећу, позивао из побочне собе заспалог Бомпара, свог повереника, увек спремног да се одазове, и почињао са њим разговор о малој. Зато га је он и повео собом, отржући га с муком од намештања његове вештачке квочке. Бомпар се ипак тешио обавештавајући о своме предузећу оца Оливиери, који је темељно познавао гајење нојева, јер је дуго живео у Каптону. И духовникове приче, његова путовања, његово робовање, разноврсни начини на које су га мучили по разним земљама, ово снажно тело као у каквог ловца на бикове, пржено, стругано, метано на точак, које је собом представљало угледан примерак префињене људске свирепости, све то, заједно са замишљеном лепезом од свилених пера која се преливају хладећи вас, занимало је занесењака Бомпара далеко више него историја мале Башелри; али је он већ био толико навикао на своју улогу пратиоца да је, чак и у то доба,

био готов да се разнежава и гневи заједно с Нумом, дајући племенитим цртама свога лица, испод свилене мараме која му је служила као ноћна капа, израз јарости, ироније, или бола, према томе да ли је била реч о лажним трепавицама ове препредене девојчице, о њеној шеснаестој години мада ће их бити и свих двадесет четири, или о њеној неморалној мајци, која узима учешћа у тако саблажњивим теревенкама.

Најзад, пошто би се Руместан сит надекламовао, машући рукама и показујући сву слабост свога заљубљеног срца, он би завршио гасећи свећу:

— Но... да покушамо спавати...

Онда би се Бомнар користио помрчином да му добаца, пре но што оде у своју собу:

— Да сам ја на твом месту, знам шта бих радио!

— Шта?

— Продужио бих Кадајаку уговор.

— Никад!

И Нума би се нагло загњурио у покриваче, да не чује лупу више себе.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

РЕПАТИЦА.

Козмички цвете, ког не узбра нико,
леп као сваки отрован, без слога,
јалов и што је само једном нико
у болној машти једног бившег бога;

Кѝ невеста, у болу сишла с ума,
оседела за изгубљеним војном,
ти блудиш с велом девичким, без шума,
вечито сама у звежђу безбројном.

И док све кружи, где светову гусну,
по нити, на миг невидљивих руку,
из мрака у мрак као мисѝ у сну —
ти јуриш у свом недокучном луку.

И ја те питам: зашто, куда, докле?
Је ли то занос који тобом влада,
и јеси л' срећна што те тако прокле
промисѝ хладна одређеног склада?

— Заглушена песмом сопствене брзине,
ја летим, да летим са срцем од леда,
кроз бескрај што зија, светлости и тмине,
и с оком што само у срце ми гледа.

Вијугање, крузи, и враћања свуда,
жарке паре, земље и слеђена голет,
међу њима само мој пут не кривуда,
њега носи исти, одисконски полет.

Која себе гризе, бескрајности змија,
упила је у ме до два ока хола,
и ја својим трагом, што кô сребро сија
непрестано сликам пречник њеног кола.

Ал' блудећи мимо свију, сред свемира,
ја вечито чезнем за учешћем друге,
што ће да разуме гордост моје туге,
и безгласни јаук мог вечног немира.

Скривена у тајну копрене ми лепе,
ја јурим кроз сфере, слуктим како шуме,
а планете трепћу, преплашено стрепе,
завидно и мрско погледају у ме...

Ал' ја им се ближим — док очајно блену —
и поносно срце у смелости грејем;
жар блискости пали косу расплетену;
ја отресем искре, јурећи се смејем...

...Но слутим: опасност опиће ме једном.
Миришући руже сунчеве црвене,
огањ ће да букне у срцу ми ледном,
и пашћу у сунце, и нестаће мене...

Вељко Петровић.

П А У К.

У ноћи, што живи куцњем срца добра,
кад павит подлеже месечеву чару,
ниха се и нуди нечујном бумбару,
што хитро сав нектар из круница побра;

с листа јоргована, напојена росом,
на тананом влакну, кô по души цвета,
вешт се паук спушта, са тисућу крета,
кô страст кад се титра с девојачкам косом.

Сигуран и мудар, опрезан и смео,
занесен, журајив у стварању немом,
он стрепи у борби с нагонским проблемом,
и игра у ткању, са којим је цео.

Ко звуке из грла, прозрачне, свилене,
он извлачи жице из себе и мота.
И свршив, и самог занесе лепота,
и весело слети у средину мрене.

И, ко на жариште, срцем својим леже,
и обгрли круг свог најситнијег ткива.
Трепте жице под њим кô комађа жива
његових живаца, израслих у мреже.

...Капље смола с коре напукле, без звука.
Месечина пада на мирно дрвеће.
Са зрацима њеним стала се и сплете
протегнути живац победног паука.

И дуље се нити, ко зраке топлине;
запињу за звезде, везују сва тела.
По њима одише васелена цела,
и струје кô етер у бескрајне тмине.

И кад свестан своје стваралачке моћи,
он зãтресе мрежу, тада њоме крѐну
жбуње, месечину, звезде, васелену,
и постаде срце очаране ноћи.

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ.

СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ.

Поезијо српска, гусларева нево:
Куда блудиш тако без пута и циља?
Куд си тако зашла, заведена дево,
Где Бог само куне, а не благосиља?

Ти суноврат паде у вртлог и збрку,
Где се памет губи и где се ум мрачи;
Тужно гуслар ћути, спушта главу мрку:
Његов тежак уздах осуду ти значи.

Ти опеваш лудост, оргије и жене
Блуднице, Химере и Венере лажне.
Поезијо наша, кћери расе снажне!
Бол крвав и жесток тре и кида мене.

О куда си зашла? Куда тако оде?
К'о слабо се стабло за обманом пови:
Док твој јадни народ грца без слободе,
Док се губе наде и нестају снови.

Народ овај хоће, тражи те и жели:
Истинита буди, природна и ведра:
С њим певај и плачи, и с њим се весели;
И рашири свима материнска недра.

Буди пуна светлог, богоданог жара, —
Сећај се предака мученика пали! —
Дај истинских, силних, моћних неимара!
И кај своје грехе! О, кај се и жали!

Поезијо српска! Врати се са пута,
Где си досад била залутала срамно.
Ходи с нама, драга: с нама узајамно
Отреси прах ружни с белих твојих скута.

Умиј своје лице росом сузе чисте,
Све цветове поља у косе уплети;
К'о анђео бели, што над нама лети.
Чистоту јој духа подари, о Христе!

Па к'о дева наша на Косову Пољу,
Босиока узми смерна и јасмина,
Узми златан кондир руменог вина,
Племенитост срца, милошту и вољу.

Запој срцем својим све што данас жедне,
Помилуј им душе нежношћу свог ока;
Висока к'о радост и к'о бол дубока,
Буди веран израз здраве расе једне.

Пружи своје усне, ти, Света и Чиста,
Недирнуте ничим, к'о невина дојка.
Буди као алем што у тами блиста!
Ти! Утехо! Друга Косовка Девојка!

Верна моја друго, дођи, и све води: —
Некад болна, тужна, сетна, ал' не ледна;
Некад смела, громка, али вазда чедна; —
О, води нас вазда Сунцу и Слободи!

Прока Јовкић.
(Нестор Жучни)

ВЛАШКИ ЦИГАНИ У СРБИЈИ.

Сви Цигани Краљевине Србије нису досељеници из једног краја, нити с једне стране. У главном четири су правца, са којих су они долазили у Србију, па се према томе и разликују и називају: из Турске — Турски Цигани, из Влашке — Влашки Цигани, из Аустрије — Немачки или Банаћански Цигани, из Босне; — Бијели Цигани.¹

Колико је које од ових врста Цигана у Србији не може се тачно знати, јер статистика о томе нема података. Статистички подаци о Циганима с обзиром на језик, којим говоре, не могу вредети и за њихово порекло. Дobar део свију врста Цигана говори само српски, многи Влашки Цигани не знају више влашки, неки Турски Цигани међу Власима у Источној Србији говоре само влашки. По податцима пописа од 31 децембра 1900 године, влашки говори свега 4709 Цигана,² а у ствари Влашких Цигана у Србији има много више, и ако су влашки језик давно заборавили.

Сви Влашки Цигани у Србији досељеници су из Румуније и из источнога дела Угарске. У Румунији се Цигани први пут помињу 1370 године. Откуда су тамо дошли још није начисто. По томе што Димитрије Кантемир, у првој половини XVIII века, вели за њих да у Молдавији говоре језиком, који је измешан „многим грчким и

¹ Види: „Српски Књижевни Гласник“, свеска за 16 март 1904, страна 433—436, свеска за 16 септембар 1907, страна 432 и свеска за 1 фебруар 1909, страна 202—209.

² „Статистика Краљевине Србије“, књига XXIV, страна 102—103.

персијским речима“,¹ којих још и данас има у циганском језику и у Румунији и на целом Балканском Полуострву, изгледа да су тамо отишли са Балканскога Полуострва, чији су сви Цигани, преко Грчке и Персије, дошли из предње Индије, циганске прапостојбине. Стара циганска организација и начин живота претрпели су на земљишту Влашке и Молдавије знатних промена. Другојаче но на Балканскоме Полуострву и у другим земљама, ми их тамо налазимо подељене у различите врсте са неједнаким правима у државама и различитога начином живота.

Од како се о Циганима у Влашкој и Молдавији зна нешто јасније и одређеније, они се деле на: *крунине* или *кнежевске* (Țigani domnești) и на *робове* (Robi): манастира (Țigani manastruști) и племића (Țigani boerești).

Крунини или кнежевски Цигани били су слободни људи, нису били стално настањени, већ су скитали од места до места, по својој вољи, а делили су се у четири подврсте:

1. *Лингурари* (Lingurari = Кашикари). Бавили су се поглавито гађењем дрвених кашика (lingura = кашика, отуда им и име: Lingurar = Кашикар) и другим израђевинама од дрвета (корита, вретена, заструзи и тако даље), или су градили угаљ, или су гајили крупну стоку и њоме трговали. Откуда су им ова занимања још се не зна. То су били најимућнији и најбољи Цигани у Румунији. Плаћали су порезе по двадесет до тридесет гроша годишње. У почетку XIX века већ су били почели и да се настањују.

2. *Урсари* (Ursari = Мечкари). Занимали су се поткивачким и котларским занатима. Поред тога су скитајући од места до места и водили мечке (urs = медвед, отуда им и име: Ursar = медведар, мечкар), које су као младе хватали по Карпатима и учили их различитим вештинама, које су пред публиком, за малу награду, изводиле.

¹ Dimitrie Cantemir, „Descrierea Moldovei“, Букурешт 1909, страна 215.

Да би их учинили безопаснима стругали су им зубе и нокте и лако опаљивали очи, да не би добро виделе. Ови су се Цигани бавили понекад и трговином са коњима. Плаћали су годишњи данак као и Лингурари. Због својих рђавих особина били су страшило, где год се појаве. По занимању Урсари врло личе на *Зайаре* (Zarari), најдивљачкије скитачке Цигане у Турској, који воде мечке и мајмуне од места до места и од којих се неки преко зиме баве и ковачким пословима.¹ Могућно је да су Урсари потомци Запара, који су заједно са својим занатима отишли са Балканског Полуострва у Румунију.

3. *Рудари* (Rudari = Рудари). У почетку су вадили руде (rudă = руда, отуда им и име: Rudar = рудар) из рудника, а доцније су испирали и злато из река, те се навивају и *Аурарима* (Aurar = златар). Аурари су давали кнегињама за накит три до четири драма злата. У време Димитрија Кантемира у почетку XVIII века примила је кнегиња од Цигана Аурара 1600 драма или 4 оке чистога злата, а кнегиња Ст. Раковица добила је 1764 године од 240 Аурара 1254 драма злата. Па при свем том они нису били ништа имућнији од Урсари, с којима су и иначе у многоме слични.

4. *Лајеш* (Lăieș = члан хорде, од laie = хорда). То су Цигани скитачи, без сталног занимања. По особинама били су најгори од свију Цигана, али су у исто време имали највише слобода: смели су лутати по читавим кнежевинама Влашкој и Молдавској, према томе из које су, плаћајући само државни данак од тридесет гроша годишње. Имали су сем тога право да напасају своје коње поред свију путова и села. Већина се хранила само тицама или од крађе. И ако су били вешти и окретни у свима пословима, којих би се латили, радили су врло мало: дане су проводили у спавању, а ноћи у

¹ A. G. Paspatis, „Etudes sur les Tchinghamianés ou Bohémiens de l' Empire Ottoman“ Constantinople, 1870, страна 22.

крађи и другим неваљалствима. Ако су већ морали радити, највише су волели да раде ковачки посао: браве, кључеви, клинци, гвоздени делови на плугу, обоци, прстење, све то за сеоску потребу, били су најобичнији предмети њихових израђевина. Радили су немарљиво, без пажње, грубо, као од беде. Своје ковачнице су увек носили са собом. Гдешто су могли израдити и врло добре ствари: пушке, копља, сабље и друго оружје, које се у рату употребљавало. У невољи су се лаћали и других послова, те су бивали чак и зидарски радници, али то је било само у невољи. Док су људи радили или спавали, жене су ишле улицама, те тумачили снове, прорицале богаства и срећне бракове. Сваке недеље и свеца, којих у Влашкој и Молдавији није било мало, поседале би испред црквених улаза и трудиле би се да изазову сажалење у побожне публике показујући јој на прсима децу или одевене фигуре у место деце, јадајући се да су болесна или мртва. После службе долазиле би пред бојерске палате или пред грађанске куће и са беспримерном дрскошћу и безобразношћу улазиле би, под видом прошње милостиње, у одељења, и ако никога не би нашле, крале би, што им дође под руку, и то тако вешто, да би их ретко ко опазио.¹

Ниједна од ове четири врсте Цигана, као што сам већ рекао, није имала сталног места за становање, те није имала ни сталних станова: лета су проводили под чергама, а зиме у земунцима, које су копали у шумама близу села, да би имали огрева и могућности за рад сељацима и за крађу. Десет по петнаест фамилија чиниле су целину, која се звала *салаш* (salaş) и која је стајала под управом једног *жуда* (jude = старешина, кмет). Жуде су зависили од једног *буљубаше* (bulubaşa), који је у Угарској и Трансилванији називан *војвода* (voevod) и кога су имали право сами да бирају. Да би неко могао бити

¹ Michel de Kogalnitčan, „Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains“, Berlin, 1837, страна 13—14.

изабрат, за буљубашу, или циганског краља, како су га понекад називали, требало је да је из породице, из које је већ било буљубиша, да је боље одевен од других, да је у зрелијим годинама и да је импозантног изгледа. Избор је вршен под ведрим небом. Кандидат је три пут подизан у вис уз радосну вику, и то је било све. По свршетку церомоније разилазили би се тако радосно, као да су велики кнезови, који су изабрали цара. Да би се разликовали од других Цигана жуде и буљубаше су ишли готово увек на коњима, имали су права да носе браду, да имају на себи дугачку пурпурну хаљину, жуте или црвене чизме, шубару од јагњеће коже, која личи на фригијску капу, а у рукама троструку камџију, којом кажњавају Цигане за крађу и друге грешке. Буљубаше су имале доста велику власт и ауторитет према Циганима. Они су били њихове судије у првој и последњој инстанци. Имали су права да казне кривце по своме нахођењу. Добијали су два гроша од сто од циганског данка. Они су били и представници Цигана са дужношћу давања рачуна о Циганима властима онога места, где се налазе. Жуде и буљубаше су потврђивани од великог кнежевског војводе. Њему су буљубаше предавали данак, који су скупљали жуде. Он је утврђивао количину данка и такса. Он је саопштавао жељу владе и био најзад цигански жуде у последњој инстанци. Њега су се Цигани више бојали но и самог владоца.¹

Робови (Robi) су били Цигани, који су припадали манастирима и племству. Као сопственост манастира они се први пут помињу у Влашкој у хрисовуљи Дана (1385 године) и Мирче (1387), а у Молдавији у хрисовуљи Александра (1428) и то под именом *Аџигани* (Ațigani),² којим их именом увек и називају румунски споменици.

¹ Ibidem, 14—15.

² Dimitrie Onciul, „Din istoria României“, Букурешт, 1909, стр. 44—45.

обови су били потпуно туђа сопственост и без икаквих права. Они су могли бити продати, промењени, поклоњени и наслеђени. Личнога права вису имали, но су сматрани као ствари, којима се могло слободно располагати. И деца су им остајали робови; па чак и онај, који би се оженио Циганком робињом, или која би Румунка пошла за Циганана роба, постајали би робови. Због велике користи од њиховога рада коштала је једна циганска фамилија у XVII веку у Молдавији четрдесет угарских форината, а у XVIII веку три до четири стотине леја (један леј вредео је седамнаест хелера). Број Цигана робова био је око 1837 године у Молдавији на 3851 фамилија, а у Влашкој на 33.000 фамилија. Сву корист од Цигана робова имали су само њихови господари: манастири и племићи. Владаоци и држава од њих нису имали ништа, јер као год што Цигани робови нису имали икаквих права у држави, исто тако нису према њој имали никакве ни дужности: нити су плаћали државни данак, нити су ишли у рат.¹

Понеки Цигани робови добијали су под закуп земљу за земљорадњу и сточарство. Понеки манастири и племићи, кад би имали Цигана више но што им је требало за домаћу службу и за рад, допуштали су им, да за извесну суму новаца могу за годину дана скитати и издржавати се од својих заната, обично ковања и грађења сита. Такви Цигани робови, ако би ишли у групама, такође су се називали *Лајешима* и живели су слично крунним Лајешима. Скитали су по својој вољи покорављујући се своме жуду и реду који је он одређивао и одржавао. Разлика је била само у томе, што су, у место круни, данак плаћали својим манастирима или племићима. Ако су пак ишли појединачно називали су се *Модорени* (Modoreani). И једни и други били су озлоглашени због рђавог владања и опасности које су причињавали. Али кад би њихови господари имали да граде какве грађе-

¹ J. Polek, „Die Zigeuner in der Bukovina“, Черновица, 1908, стр. 4.

вине или да предузму други какав већи посао, њихова је дужност била, да на сваки позив дођу и раде као радници, и за то су добијали по један грош дневно за храну. Иначе су робови били потпуно на располагању својих господара и радили су послове који им се одреде и где се упуте.

Робови који су становали у сталним становима и чији су послови били стално на једноме месту, називани су *Ватрашима* (Vatraș, од vatra = огњиште). Неки су Ватраши становали по селима, и поред тога што су радили земљу својих господара, они су били и бербери, кројачи, обућари и поткивачи. Већина пак Ватраша, који су припадала племићима, становала је у варошима, по бојерским кућама, где су употребљавани као кројачи, пекари, зидари, кочијаши, покућари, а жене су употребљаване за рибање и чишћење кућа, за бељење платна, шивење одела, за вежење златом и сребром убруса и марама, у чему су се особито одликовале. Код мањих бојера робови Цигани су били лакеји и кувари, и ако су, као и сви Цигани у опште, били врло прљави. У свакој племићској кући био је кривични законик за робове, који би што погрешили. Он је на Цигане примењиван са великом свирепашћу. Ако би Циганин заслужио какву казну, тучен је бичем без милосрђа. Чак су Цигане тукли и на фалогам,¹ али је ова казна доцније забрањена органичким регуламентом. Ако би Циганин покушао да бежи од свог господара, метао би му се оковратник, испуњен гвозденим шиљцима, који боду око врата, те не даду лећи ни заспати.

Међу Ватрашима су били најбољи музиканти у Влашкој и Молдавији. По типу су се у почетку XIX века били већ са свим преобразали и нису више личили на Цигане. Исто тако били су напустили и заборавили свој језик

¹ Фалогџе су нарочита справа за тучење штаповима по табанима. Она је тако удешена да се кривцу привезу ноге за мотку, коју двојца држе на раменима, а кривчеви табани стоје на више окренути и слободни.

и оставили старе обичаје и навике, тако да се нису могли разликовати од осталих Молдаваца и Влаха.

И из доведе реченога већ је јасно, да стање Цигана робова у Румунији није било нимало завидно, већ на против. Детаљнији описи њиховога положаја не могу се помињати без језе. Људи који су га запамтили описују га страшним бојама. М. Когалницеану у своме говору о ослобођењу Цигана, у румунској Академији 9 априла 1891 године, казује како је „време своје младости виђао на улицама у Јашу људска бића, која носе ланце на рукама и ногама, а неки чак и гвоздене карике око главе, а утврђене око врата. Свирепи бој. осуда на глад и дим, затварање у нарочите апсане, избацивање голих у снег или у замрзнуту реку, то је била судбина сиротих Цигана. Није се пазило ни на породичну светињу и везу: жена је одузимана од мужа, кћи отрзана од родитеља, деца откидана из родитељских наручја, одвајана једно од другога и продавана као стока на све четири стране Румуније. Ни хуманост, ни религија, ни грађански закон не имађаху милости за ова сирота бића. Страшно је то било видети...“¹ Други један савременик ропства Цигана у Румунији вели: Бојери су располагали својим робовима (Циганима) готово неограничено; они су им могли дати посао какав су хтели, могли су их кажњавати по својој вољи, тукли су их, затварали, окивали, метали им гвоздене оковратнике са шиљцима, мучили их, па чак и сакатили; узимали су им све што су имали, па чак и жене и децу; продавали су их, мењали, поклањали, и чак бацали у тамнице; једино нису имали право да их вешају и убијају, већ су морали да их издржавају, да им дају стан, одело и храну. Без тога би у осталом пропали, а губитак ма и једног роба био је велика штета, јер је сваки представљао реалну вредност. Богатство сва-

¹ М. Cogalniceanu, „Desrobirea Țiganilor“, Букурешт, 1891, страна 14.

ког бојера рачунало се по броју Цигана које има. Што је ко имао више Цигана био је богатији и моћнији.¹

Овакво зло стање Цигана робова учинило је, те је у првој половини XIX века извешан број старијих и млађих бојера, руковођен духом времена и законима човечности, предузео да спере са своје отаџбине ову ропску срамоту. Ослобођење Цигана и сувише је задирало у бојерске интересе, те није могло постати општа жеља, али су ипак многи од њих, неки за живота, а нарочито многи на смрти, ослобађали и помиловавали Цигане. Реч „помиловање“ (*iertare*) нарочито се наглашава, јер се баш она налази у свима актима ослобођења.² И ако је број оваквих случајева ослобођавања бивао све већи и већи, први удар ропству Цигана били су закони о ослобођењу манастирских Цигана у Молдавији од стране кнеза Михаила Стурзе 1845 године.³ Приватни Цигани остали су и даље у ропству, но свакоме је већ било јасно да је и њихово ослобођење само питање времена. 11 јуна 1848 године, приликом велике револуционарне прокламације, чуле су се радосне речи и за Цигане: „Народ румунски збацује са себе нечовечност и срамоту, да држи робове и објављује слободу приватним Циганима“. Али са пропашћу тековина ове револуције Цигани поново постадоше робови. И тек 10 децембра 1855 године у Јашу, а 8 фебруара 1856 године у Букурешту би озакоњено и ослобођење приватних Цигана.

Од ослобођења Цигана у Румунији било је врло красних последица. Сем Лајеша, којих још и данас има у Румунији под чергама, и сем Урсара, „сви су се остали слили у народну масу румунску и од ње се разликују само својим мрким и азијским лицем и живошћу своје фантазије, иначе их налазимо у свима друштвеним кла-

¹ G. Sion, „Affranchissement des Tziganes“ („La Patrie“, journal conservateur quotidien, Bucarest, 1909, № 345—346).

² M. Cogalniceanu, „Desrobirea Țiganilor“, страна 15.

³ Ibidem.

сама. Од прокламовања ослобођења није прошло ни педесет година, а Цигани су нам [Румунима] дали индустријалаца, уметника, одличних официра, лекара, па чак парламентарних говорника“.¹

Таква је била судбина Цигана робова у Румунији.

Ни слободни, крунини, Цигани нису имали много бољу срећу од робова. Ни иначе ненавикнути на сталан живот и непрекидан рад, они нису живели угодно. Сем тога потуцајући се и просећи, прогањани с места на место, мучени од својих и државних старешина, без куће и кућишта и без земље у опште, а стално цеђени данком и кулуком, који су били врло тешки, и они су проводили тежак и чемеран живот.

Стање Цигана у Румунији било је у опште врло бедно и очајно.

(Свршиће се.)

ТИХОМИР Р. ЂОРЂЕВИЋ.

О ЖЕНИ У ГРКА И РИМЉАНА.

Питање о грчкој и римској жени је, у извесном погледу, доста компликовано. Пре свега, жена није живела у свима временима и у свима крајевима старога света подједнако, и под једнаким условима; нама је, осим тога, интиман живот класичне жене мало познат. Исправна жена морала је да живи повучено, у кући; она је имала да кроз живот прође нечујно — о њој није требало да се говори ништа, ни добро ни зло. Код таквог стања ствари није никакво чудо што ми о класичној жени немамо довољно података. Па и ти податци што нам стоје на расположењу не могу се лако употребити, јер међу њима обично нема јединства ни по времену ни по месту.

Нешто због овога, а још више зато што ми је била намера да ову тему сасвим популарно обрадим, ја нисам покушавао да овде дам систематски израђену и заокружљену монографију. Овде сам изнео у главном оно што сам рекао на једној конференцији, пријатељској и без претензија, коју сам, као секретар Централног Одбора Културне Лиге, одржао у Шабачком Женском Патриотском Друштву, 25 марта ове године. Та конференција овде је унеколико проширена, и илустрована неколиким местима из старих песника и историчара.

У грчкој и римској породици жена је имала неприкосновено место, и њен је положај, још у најдавнијој прошлости, регулисан и заштићен самом религијом. — Осим општих богова целог племена, имала је још свака по-

рода своје засебне светиње, имала је своје огњиште, и своје заштитнике. Ти домаћи богови били су претци једне породице. Када би представник породице умро, он би променио своју људску природу, добио би божанске особине, и постајао би заштитник своје куће; као заштитник куће имао је он свој култ, њему су, у накнаду за сва добра која чини, приношене жртве; успомена на њега морала је трајати вечито. Пошто је свака породица имала, на овај начин, своје специјалне богове, разуме се да је била компликована ствар, и врло значајан акт, примити у своју кућу нову невесту, која је туђинка, и која се дотле молила и принсила жртве туђим боговима. Из свадбених обичаја код старих може се видети како се овај религиозни проблем тешко решавао. Невеста би, пре но што би ушла у своју будућу кућу, морала да добије отпуст од својих богова. Она не може да се моли разним боговима, и боговима свога оца, и боговима свога мужа, и зато њен отац мора да је претходно од своје светиње и од својих богова одвоји. Тек када би невеста добила, на овај начин уредан отпуст из своје дотадашње религије, могла је она поћи у мужевљево кућу. Ту би претходно била престављена новоме огњишту, боговима свога мужа, била је уведена у нову религију, и тек је тада добила у новоме дому своје место. Веза између мужа и жене била је, на тај начин, утврђена и санкционисана религијом. Жена је постала, у домаћем култу, равноправан члан; она се више није могла вратити боговима од којих је већ једном еманципована, и због тога је раскид брачне везе био код старих — изузев у Римљана царског времена — веома тежак и практички неостварљив.

На овај начин је породични живот и код Грка и код Римљана постављен на потпуно здраву основу. Жена је у породици заузела место пуно части; она је стављена у могућност да активно утиче на целокупан *домаћи* живот и на васпитање деце. Овакав частан положај добила је жена, и код Грка и код Римљана, још у давној, магло-

витој прошлости. Али се, с временом, тај положај ипак изменио, из различитих разлога. Грци и Римљани, пре свега, нису се развијали под истим условима, и онда су, разуме се, и њихови обичаји и друштвене уредбе морале да, с временом, претрпе извесне промене. Осим тога, и једни и други долазили су у додир са разним народима, било на тај начин што су их покорили и асимиловали, или што су с њима, иначе, стајали у интимним везама; и сасвим је природно што је последица овог додира била извесна културна размена, размена у обичајима и институцијама.

Код Грка је овај последњи разлог имао можда јачих последица него што ми замишљамо. Грци су кроз целу своју историју били у најинтимнијем додиру са оријенталским народима, па су по обрасцу оријенталске жене сужене и грчкој жени права и њена улога начињена врло пасивном. Жени су, по атинском закону, била одузета сва права. Она је, док је била код оца, била под његовом влашћу, доцније је дошла под власт мужа, а ако би остала удовица, дошла би под власт, и под још јачу контролу него икад дотле, свога сина или најближег мушког сродника. Чак би син могао да јој предложи или да је на какав начин нагна и да се преуда. Жена по атичким законима није могла располагати већом сумом од вредности једног медимна (= нешто преко 50 литара) жита, па ма колики мираз да је донела; у томе погледу жена је правно изједначена са малолетницима. У кући су жене живеље сасвим одвојено, у харему, у који мушки нису имали приступа. Излажење и кретање женино било је веома ограничено, и једна исправна жена, ако би уопште изишла, никада то не би чинила сама, већ увек у пратњи једне или више робинја. Али је жена излазила у веома изузетним случајевима, и уопште се мало појављивала у друштву. Жене су и позориште, које је иначе посећивао цео град, посећивале само по изузетку. Чак нису могле без потребе, и, понекад, без изричне дозволе, ни да прелазе из једног дела куће — из свога

харема — у други. У неким грчким градовима морале су жене носити и ферецу. У грчком друштву, у коме су сви људи били класификовани на боље и горе, на слободне и неслободне, имала је жена зависно и недовољно достојно место. „Благодарим боговима — рекао је један грчки мудрац — најпре што сам човек а не животиња, па онда што сам мушко а не жена, и најзад што сам Грк а не варварин“. Код оваког стања ствари жене у Грка нису могле по правилу добити никакво нарочито образовање. Оно се у главном и сводило, код Атињана, на мало шире поуке у домаћинству, и на најелементарнију писменост. Добра жена је, по грчким појмовима, требала да прође кроз живот неопажено и нечујно. „Која је жена најбоља?“ — „Она, одговара нам Перикле, о којој се ништа не говори — ни добро ни зло“.

Оваква тешка и лажна ситуација није се могла, разуме се, одржати вечито. Она се могла замислити само у примитивној средини, у оној, првој, патријархалној простоти, када је живот био још неразвијен и када се ограничио у главном на кућу — када се проводио углавном у *кући*. У IV веку пре Христа, међутим, настаје у целом грчком свету снажан културни и политички преокрет — то је велико време стварања светског Александровога царства. Тада су се јавили први грчки научници, образованост је продрла и у најшире кругове, и прва последица свега тога била је да су се почеле критиковати и остављати многе оријенталске предрасуде, и да су се обичаји и институције, почеле удешавати према текућим потребама. У овом времену је нестајало, мало по мало, оне старе племенске подвојености, цео грчки оријент у националном погледу је био нивелисан, па је грађанима нове грчке државе било утолико лакше да забораве старе обичаје и да приме нове. Уза све ово ваља нарочито нагласити један јак материјалан полет, и нагло нагомилавање богатства. Грчки градови су постали богатији; живот у њима постајао је раскошнији и ласцивнији, уживања разноврснија, и онда није чудо

што је и живот великим делом пренесен сада *изван куће*, у *чаршију*. Последица свега овога била је што су и жене успеле да свој несносан положај унеколико поправе. Тежња за еманциповањем отела је била маха, премда све то баш богзна какве резултате *није* дало. Жена се може нешто слободније да креће, на њен положај гледа се са мање предрасуда, али је атмосфера у којој се она налази још једнако несносна и загушљива.

Али што се није могао десити у лаганом, укоченом развоју грчкога домаћег живота, што нису могле ни хтеле да учине конзервативне и неумољиве друштвене институције, то је учинила опет религија — то је учинило једно страшно, немилостиво, неумољиво божанство, божанство чије су име оријенталци са ужасом изговарали, у чије су светилиште једва смели и да ступе, чије нумен нису смели ни да погледају. То је божанство Астарта, или Танит, код семитских народа, или, код Грка, Афродита. Афродита је, у свом најпримитивнијем облику, била страшно, свирепо божанство, и она је данас несумњиво и сувише једнострано карактерисана када се за њу каже да је, просто, богиња љубави. Најлепша девојка у Картагини морала је да умре зато што је додирнула огртач богиње Танит — тако завршава Густав Флобер своју историју о лепој Хамилкаровој кћери, Саламбо. Афродитин култ, за који је, као што једнако напомињем, везана идеја неодољиве силе и ужаса, прешао је, са свима овим атрибутима, са Оријента и у Грчку. Ту су сада, у Грчкој, под заштитом неодољиве богиње, регулисана права и дужности Гркиње и освећена самом религијом. Афродитин култ је, пре свега, ублажио сувише строге принципе у грчком друштву у погледу на женин положај, и у односе мушких према женским унео више поштовања и куртоазије. Тај култ је, осим тога, учинио да су се и у Атини, и свуда по целом грчком свету почеле издвајати жене које су прекинуле са старим предрасудама и прописима, и, под заштитом свемоћне богиње, изишле из сакривеног и дискретног ги-

неконитиса (тако су Грци звали харем) и ушле у друштво. То су, у целом старом свету добро познате хетере. Ја се овде нећу задржавати око њих, нити ћу их квалификовати, ни по добру ни по злу. Али је ипак потребно да напоменем да су то често биле даме са изванредним особинама: ретко интелигентне, врло образоване, врло духовите, и при том још по правилу веома отмене и лепе. Најчувеније хетере, по духовитости и лепоти, биле су из Коринта, а затим из малоазијских градова, Милета и Ефеза. Са оваквим својим особинама успеле су најдуховитије жене да, као оне доцније Помпадура и грофица Дибари, задобију над истакнутијим људима неоспорну надмоћност. Од тога доба имају жене, често, врло велики утицај на политику, и спољну и унутрашњу, и да су оне тај утицај умеле употребити да општу женску ситуације начине сношљивијом и бољом, није потребно нарочито ни напомињати. Најзнатнији и може бити најстарији пример у грчкој историји да је једна жена, посредно, учествовала у политици, имамо у лепој хетери — како се обично назива — Аспазији, из Милета (у Атини су уопште све хетере, без изузетка, биле странкиње или ослобођенице). Она је била пријатељица и доцније жена Периклова, и најважнији моменти у спољној и унутрашњој политици десили су се на њену иницијативу. Аспазија је била особито образована и духовита жена, која је веома импоновала и самом Сократу. И за оне горостасне грађевине из доба Периклова, који су од Атине начиниле један од најлепших градова, као и за цео велики полет у науци и уметности, има стари свет да благодари у првом реду образованој Аспазији.

Али је била једна грчка државица у којој су жене од најстаријих времена биле еманциповане, у најбољем смислу ове речи. То је била *Спарта*. Спартанци су у грчком свету живели у изузетним приликама. Они су освајачи, који су се, када су окупирали Пелопонез, нашли у средини бројно надмоћнијих непријатеља. Да би одржали превласт, и да би се у опште могли одржати, мо-

рали су они да буду стално спремни на напад или одбрану, да буду, тако рећи, стално мобилисани — да стално живе војничким, логорским животом. Цело њихово васпитање, које је држава узела у своје руке, имало је једини циљ да од грађана начине поуздане војнике; државу су дакле интересовали само они њени поданици које ће моћи употребити за своју одбрану. На тај начин жене су биле прилично испале из комбинације. Њих нису обухватиле никакве веома строге уредбе, јер зато није било ни потребе, а Спартанци нису зато имали много ни времена. Жена је код Спартанца била слободна и уживала бесконачне привилегије. Али су Спартанке биле исправне жене. Оне су као девојке биле васпитане на строг, може се рећи свиреп начин, и тако су у живот улазиле са челичном вољом и необичном моралном снагом. „Ви сте једине, рекла је нека странкиња Спартанки, које владате људима“. „То је истина одговори јој Спартанка, али ми смо и једине које *рађамо* људе“. Када је Паузанија, спартански краљ, који је постао издајником своје отаџбине, био осуђен на смрт, па побегао у храм да би се спасао, прва која је подигла камен да се храм зазида и Паузанија умори глађу била је његова рођена мати. Другој једној Спартанци јави гласник да су јој свих пет синова у боју погинули. „Не питам те то, каже му она, него ми реци ко је победио“. Када је гласник одговорио да су победили Спартанци, Спартанка стегну срце, и окићена венцем, оде да принесе боговима жртву захвалницу. Један је опет запитао заробљену Спартанку да ли ће се добро понашати, ако је купи. „Хоћу ако ме и не купиш“, одговори му Спартанка.

Врло су интересантни и необични били спартански свадбени обичаји и у опште њихови погледи на брак и брачни живот. Младожења би морао да *отиме* своју жену, управо, да инсценира отмицу, пошто би се претходно договорио са девојачким оцем или старатељем. Кад изврши отмицу, он невесту не би одвео у своју кућу, већ у туђу, код какве своје рођаке; ту би долазио својој

жени кришом, на веома кратко време, јер је и дан и ноћ морао проводити са друговима у логору. Састанак је био обично само доцкан увече, у неосветљеној соби, тако да је млади Спартанац могао са својом женом изродити децу, а да је готово никако и не види. При свем том, он ју је као девојку морао познавати добро. Питали Харила — прича нам Плутарх — зашто код њих девојке излазе у чаршију са непокривеним лицем, а жене га сакривају. „Зато, одговори Харил, што девојке треба тек да нађу мужеве, а жене да сачувају оне које већ имају“. Из ове анегдоте се види да је младић могао добро познавати девојку пре но што се реши да је узме — ситуација, дакле, са свим друкчија но у осталом грчком свету — премда су и Спартанци старога времена били још далеко од тога да знају шта је то брак из љубави. — Мираз је у Спарти био по Ликурговим законима, забрањен, „да сироте не би остала неударе, а богате да не би биле нарочито тражене, већ да би сваки гледао на карактер и бирао према девојачкој врлини“. Неженство се у Спарти сматрало за недозвољено и нечасно, а матори момци су били изложени свакојаком подсмеху и кињењима. У Спарти су млађи веома поштовали старије, и позната је на пример анегдота, како су се у атичком позоришту, када је ушао један старац и није могао наћи места, подигли у публици са својих седишта, да староме начине места, само Спартанци; у Спарти је дакле био ред да се пред старијим устане, па ипак се зато један младић није хтео подићи пред краљем Деркилидом који није био ожењен. „Нећу да устанем пред тобом — бранио је он своје понашање — јер ти ниси родио никога који ће доцније устати преда мном“. Најзад, треба још споменути да је у Спарти постојала нека врста диандрије и полиандрије, то јест једна би жена, са одобрењем свога мужа, могла у исто време да буде и жена неког другог.

(Наставиће се).

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ.

СТУДЕНТИМА.¹

Госпође,

Господо и драги другови,

Ви ми указујете много части примајући ме између себе, и ја сам узбуђен што видим да ме, у овом скупу учитеља и ученика, дочекује ваш љубазни председник који је учинио да врло складно чујем глас будућег поколења, и ваш драги и врло поштовани декан књижев-

¹ *Студентима*. [Anatolè France: *Aux Étudiants*, Discours prononcé à la Maison des Etudiants le samedi 28 mai 1910. Paris, 1910]. — Главно Удружење Париских Студената обновило је прошле године кућу у којој је био стари Медецински Факултет и начинило од ње Кућу Студената у којој би конференције с времена на време окупљале студенте. Отварање њене простране, антички украшене, дворане обележено је прослављањем једног од најумнијих људи Француске, Анатола Франса. Хиљадама студената било је оживело тог дана улицу Бишри, у којој је Кућа Студената (Maison des Étudiants), и њеним сводовима доскора пустим брујао је глас раздраганости и младости. „Драги Велики Учитељ“ добио је низ најлепших признања. „Ваше знање, поздравно је Франса председник Удружења Фабјан Сулар, ваше знање нам светли, ви сте у наша срца унели осећања саучешћа за слабе којим је ваше срце испуњено; ви сте у њих унели наду у напредак Човечанства; ви сте нам омили Француску, да је волимо кроз народе, чистом лепотом која зрачи у вашим списима. Због тога је требало да ви први уђете у ову Кућу. Овај храм младости вашом узвишеном походом посвећен је од сада Поезији, Знању и Лепоти... За сву светлост и љубав које сте раширили у свет примите топла клицања студентске младежи!“ Изражавајући дивљење своме пријатељу и љубав за студенте, Алфред Кроазе, Декан Књижевног Факултета, додао је да ће похода Франса бити за Кућу „драгоцена успомена, једна од оних успомена које богате ле-

ности коме могу да вратим његове драгоцене похвале, јер он у своја предавања и у своје списе уноси отменост јелинског духа чију историју је писао.

Нисам без узбуђења чуо писмо, тако пуно части за мене, Габриела Сеаја који, са толико снаге, учи мудрости и примењује је.

А ви, славни пријатељу, ви чији геније је вратио француском позоришту његову класичну величину, како да вама кажем, драги Поле Ервје, срећну забуну у коју ме бацате придружујући вашег старог сабрата бесмртним сенкама песника које он обожава. Пријатељство вам је без сумње послало тај варљиви сан. Али треба увек веровати вама, вама кога су Музе свему научиле, вама чија реч је трајна.

И ове пријатељске руке које ми се пружају. Ваша, Лује Аве, који сте тако учени и душе тако високе; ваша

топсе старих домова, које им чине душу и које им дају мало по мало непсказану сласт ствари у којима живи много људске историје“. Пол Ервје, члан Француске Академије и почасни члан Удружења, рекао је да се Франс родно у часу кад је био ред на душу осетљивог и складног Жана Расина да се врати у какво тело, али је Волтер, који никад није био строљив, молио да он оживи наследника коме би поверио да настави — стилем за чије цветове његове време није знало — оно што он није могао рећи о наравима и о људском разуму после Револуције. Тада се Андре Шенје поново пожалио да је умро врло млад и да доле има нешто што треба да неко други већ изрази. Ова препирка привуче Лафонтена и он, праведан, давши знак Раблеу, Фенелону, Монтању, Ла Брперу, Ронсару и осталом изабраном друштву, предложи да сваки дâ једну од својих најбољих врлина чеду које се рађало. И добри Бог донесе свој део. — Кад се стишало клицање, прочитано је писмо Габриела Сеаја, професора Филозофије на Сорбони, који жели добродошлицу у Кући Студената ономе „који је сачувао безазлену смелост да мисли и храброст да каже своју мисао“ и ономе „који није пздао Човечанство“, па је узео реч сам Анатоли Франс. Његов говор у преводу доноси „Српски Књижевни Гласник“ у овој свесци у целини. — На свршетку свечаности Јулија Барте, чланица Француске Комедије, рецитовала је „Оду Светлости“ прву песму из Франсових *Poèmes dorés* и „Одговор Атине Паладе на молбу на Акропољу“ из Франсовог дела *Vers les Temps meilleurs*. Преводилац.

Камиле Пелтану, који сте тако велики беседник и тако чист писац; ваша, Анри Беранже, филозофе и политичару, непобедни и углађени полемичару; ваша, Емиле Бутру, Ковесе, Пенлеве, Едуарде Пелтану, де Пиза. Свима вам из свег срца захваљујем.

И ви, Госпођо, која сте љупкост и ритам, ви која сте уметност и лепота, примите, узвишена и дивна Барте, захвалност и поштовање најпонижнијег међу онима који вам се диве.

Ја сам срећан да будем у вашој средини, у овој старој Кући, седишту старог Медецинског Факултета. Она се претварала у рушевине. Ово камење које сте ви опет подигли са побожном ревношћу, ове дворане са украшеним сводовима, ови прозори са луцима који се састају у врху, говоре о дугој прошлости. Овај лепо амфитеатар, најзад, који на оквиру испод свог крова носи четири симболичне животиње, Петла, Роду, Гема и Змаја, подсећа на време кад је било тако тешко наћи лешине за предавања, да је требало врло скупо плаћати целату за тела погубљених или ископавати мртве из гробља. Са хирурзима су тада врло рђаво поступали лекари који нису трпели да ти лупежи (тако су они звали господу хирурге) носе титулу доктора, докторску хаљину и капу. Времена су се, у овом погледу, срећно изменила.

Између успомена на које подсећа ваша Кућа, гледаћу да једну не заборавим, успомену на *Енциклопедију*. Факултет је био издао дворану првог спрата издавачу *Енциклопедије*, Панкуку, који је ту нагомилао хиљадама примерака овог обимног дела, и њихова тежина била је толика да је под није могао издржати. Факултет је 1784 морао наредити да се под подупре. Али не један стари под него један стари режим разби *Енциклопедија*, или, говорећи тачније (јер руши се само оно што је трошно), *Енциклопедија* обележи крај једног света.

Ово велико дело објави и одреди једно ново друштво, основано на производњи; оно даде признање ручном раду; оно изложи науку заната и примену вештина. Дело

Дидроа, Д'Аламбера и филозофа, њихових сарадника, обе- лежава једно ново доба цивилизације. Жалим што не могу да се задржим на успоменама везаним за њ; јер ја волим ствари прошле и живим радо у друштву мртвих. Могу рећи са Маријом Робинсон: „Сирена воли море, а ја, ја волим Прошлост“.¹ Ја бих вам поверио, ако то није сувише говора о себи, да сам што сам боље могао проучавао неке трагове прошлости и да верујем да сам говорио праведно и с наклоношћу о извесној епоси из историје Француске.

И коме од нас не допада се да живи у прошлости? Ко од нас не осети покатакд потребу за тим? Било би сувише мало живети само у садашњости, која је само један тренутак који измиче одмах. Чули сте да се каже како је живот кратак: ви не можете представити колико је он кратак; треба, да би му се дала човечанска и лепа сразмера, продужити га у прошлост и у будућност: у прошлост студијом, у будућност предосећањем и сном.

Да, сан! да, химера! да, илузија! Без сна, без химере, без илузија, живот нема више смисла и не нуди више занимљивости. Знајмо саградити своје снове; знајмо дати им научну структуру. Тако, корисно је и лепо бити сањалица.

Моји драги Другови, не плашите се да ће вас сматрати утопистима, да ћете градити куле у ваздуху, да ћете стварати уображене републике, као Платон, Тома Мур, Кампанела, Фенелон. Утопист! то је уобичајена увредљива реч коју ограничени духови бацају великим духовима и којом политичари гоне господаре мисли. Празне увреде! Утопија је почетак сваког напретка; без некадашњих утописта, људи би још живели бедни и наги по пећинама. Утописти су положили темеље првих држава. Из племенитих снова изилази благотворна стварност.

Сневајте, драги Другови. Радите и сневајте, и нарочито, ох нарочито, не будите сувише разумни. Не бу-

¹ „The Siren loves thi sea, and J the Past“ (*An Italian Garden*, A. Mary F. Robinson, London, Fischer Unione, 1886, p. 24).

дите мудрице. Мудричење је најнижа врлина. Сневајте, радите. Ви ћете имати много да учините, требаће вам да затворите у једно кратко време не само, како каже Хорације, дуга надања, него и удвојени рад против егоизма, незнања и страха. Човечанство добива са сваким поколењем по мало; али то мало је много, јер се додаје оном што се стекло раније, те доприноси да се положиј људи с дана у дан чини бољим и блажим. Овај напредак нарави може се пратити у протеклим временима; без сумње, има назадовања, има тренутака застоја; али на крају, добијамо у знању, мудрости, моћи. Ми знамо боље да заповедамо природи, знамо тачније да прилагодимо земљу нашим потребама, нашој вољи, нашим уживањима; знамо да из ње извучемо више снаге и више лепоте. Радите кад дође на вас ред и извршите свој задатак, будите бољи од нас, ја вам желим то, као што ћете и ви једног дана пожелети својој деци да вас надмаше храброшћу, генијем, вредношћу.

Верујте ми, драги Другови, и поред грубих прохтева, и поред насиља, сила која управља светом јесте Мисао. Још више, Мисао ствара свет, одржава га, преображава га. Мислити, то је битни чин — све остале радње имају трајног утицаја само док су Мисли потчињене.

Немојте се никад плашити да смело мислите, и објавите увек своју мисао. Само тако је човек добар, само тако је човек велики. Мислите, бјудите мисао око себе. Волите мисао код другог кад одговара вашој, поштујте је кад јој је супротна. Умејмо, драги Другови, умејмо саслушати оно што нам се не допада. Само кривични закон (знам да чиним преступ говорећи овако, и ја га чиним драге воље, задовољно, весело), само кривични закон казни затвором и глобом човека који је говорио, који је писао против наших мишљења, чак најоснованијих, против наших осећања, чак најдражих, против наше вере, чак најватреније. Примењивати такав закон, то је срамота, то је поруга за васколико Друштво. Да се један

чланак у листу казни затвором, то је чудовишно и то је глупо.

Али како га побити после овог? Како претресати што са човеком кога су затворили и како га убедити? Ви му признајете највишу надмоћност да страда за своје мисли, како ћете му насупрот ставити своје мисли, изврсне можда саме по себи, али које вас нису стале ваше слободе, ваших добара, и које су због тога мање драгоцене него његове. Исто толико колико верску нетрпљивост презиримо и политичку и моралну нетрпљивост, и укинемо све законе против обесвећења, чак и законе против грађанског обесвећења.

Али речи, будући дела, могу бити опасна дела. То је истина. Зато борите се против оних мисли које вам се чине штетне. Борите се против њих речју. Реч је једино оружје које може погодити реч.

На жалост, драги Другови, о свим људским идејама може се препирати, о свима без изузетка. Знајмо их саслушати и претресати их све.

Добро је да се изнесу на видело сва мишљења. Познајмо боље и оно што је јако и оно што је слабо у људском духу. Нема мисли потпуно тачне; нема мисли потпуно лажне. Рецимо себи да нисмо никад у потпуном праву и да наши противници имају једним делом право, или боље: ако би било опасности да сувише хладна мудрост следи нам душу, оставимо све мисли о верама, о друштвима, о човеку, о отаџбани да се јаве у пуној слободи, која ће боље него све законске стеге потпомагати добру интелектуалну и моралну равнотежу у земљи.

Немајте никаквог фанатизма, чак ни фанатизма нађених истина, који би се могао окренути против узвишених истина што се нису још сасвим указале. Чувајте, снажите овај дух испитивања који једини чини могућним напредак науке и без којег не би могло бити у свету ни сажалења, ни трпљивости, ни широке људске симпатије. Сумњајте, али не падајте, преклињем вас за то, у рђаву ђуд доста смешну, и, мислим, данас потпуно ста-

ринску. Не говорите рђаво о науци. Не реците да вас је преварила: она вара само кад је рђаво питају.

И шта је наука! Механика, физика, психологија, биологија, шта је то све, ако не упознавање природе и човека, или тачније: упознавање односа човека према природи и самих услова живота?

Говорити рђаво о науци! Говорити рђаво о упознавању односа човека према природи. Каква лудост! Како не осећати да је по нас од силног значаја упознати услове живота да бисмо примили само оне који су потребни, а никако оне који често понижавају или муче, а које можемо избећи јер нам их је незнање или заблуда наметнула. Природне зависности које се јављају због састава планете и због функција наших органа толико су јаке и толико нагле да морамо пазити да се не изложимо и зависностима којима наша воља може владати. Поучени науком, ми се покоравимо природи ствари, и ово узвишено потчињавање јесте наше једино потчињавање.

Само, од науке не треба тражити оно што она не може дати. Не треба тражити љубави од Минерве, ни мудрости од Венере. Не треба тражити од науке да потврди одмах све претпоставке наше брижне маште. И нарочито, треба се чувати превремених уопштавања. Кад сам био ваших година десило ми се да у добром друштву паднем у ту погрешку. Ми смо тада били дарвинисти, трансформисти; природно одабирање, методично одабирање, животна утакмица нама су се чинили непроменљивим законима, и ми смо радили већ свесрдно да извучемо из Ламаркових опажања и Дарвинових претпоставака једну филозофију, правила за живот, друштвене законе, политичку конституцију, и шта ја знам! Једна жена високе интелигенције, Г-ђа Клеманса Роаје била је већ на основу закона о животној утакмици у шумама дала глас за увођење умерене демократије у европским земљама. То је значило ићи мало брзо, и ја почињем сумњати да можда дарвинизам није давао доста чврсту основу да понесе све грађевине које смо ми смерали да подигнемо на њего-

вом темељу. Данас, дарвинизам је уздрман: Г. Кентон, да поменем само њега, даје о постанку врста једну велику теорију која оне још мало па библијске генеалогije које је поставио Дарвин баца у старе научне басне. Ја знам за Кентона преко Реми Де Гурмона, као што познајем Епикура преко Лукреција. Нећу да вам излажем теорије које ви знате боље од мене; хтео сам само да вам покажем како се човек обмањује лажном поузданошћу, како се вара и како сумња у невреме зато што је поверовао сувише брзо. Наука не вара никад, ако је питамо са некористољубљем и без журбе.

Значи ли то да је наука довољна за све? Је ли доста разумети? Је ли доста само знати? Не! Треба осећати, треба волети. Један стари француски писац рекао је: „Знање без савести јесте смрт душе“. Волите, будите наклоњени; имајте љубави за људски род. И ако сте снажни, покажите се благи.

Стари пријатељ који вам говори срећан је да се налази овде у друштвеном седишту Студентског Међународног Савеза, *Corda Fratres*, који га је пре десет година дочекао на Мон-Палатену.¹ Ви сте мислили да заједничка тежња ка слози треба да уједини студенте целог света. То је велика и добра мисао.

Ја не знам шта будућност чува за наше поколење, ни у ком смислу ће се довршити у Европи развој снага и идеја. Али, да бисте наслутили будућност, молим вас, гледајте не толико на проучавања јуначких дела краљева, владара, председника република колико на покрете — мрачније, дубље, једном речи: значајније — покрете радне гомиле народâ. Народи, а не владари, стварају бу-

¹ Студентски Међународни Савез, *Corda fratres*, основан је у Турину 15 новембра 1898; реорганизован у Лијежу, 4 септембра 1905 године, био је преуређен у Хагу, 29 августа 1910. За друштвено седиште, од тада, утврђен је за стално Париз, Кућа Главног Удружења Студената Париског Университета. Г. Пјер Жилјен био је именован за председника Међународног Савеза; Г.Г. Обри и Легран, за главне секретаре; Г. Фабриан Сулар, за главног благајника.

дућност. И као да су социјалистичке идеје које круже светом, као да су нови облици радничких удружења, синдикати и савези, у највећем ступњу мирољубиви.

Ја не верујем, то сам доста пута казао, да је рат једна вечита људска потреба. Ја желим, ја се надам, ја предосећам једну будућност мира и слоге између народа једнаке образованости. Ја вас позивам, драги Другови, на спремање овог жељеног мира. Не верујте старој изреци. У ствари, ако се хоће мир, треба спремати мир. Нека то буде ваша тежња, млади наследници цивилизације на којој је радио васколики свет, нека то буде ваше старање, нека то буде ваше дело. Радите за општи мир. И није ли то задатак достојан највећих душа и најпознатије храбрости? Рим Цезара га је започео кад је био краљ света. Нека би га ваше покољење могло довршити!

Госпође, Господо и драги Другови, ја се радујем што видим у овој кући наука и забава уједињене Студенте и Студенткиње, тако скупљене и удружене да створе Телемићане, такве какве је Рабле сневао у једном од својих најлепших снова. Видите и сами:

Тако лепо беху сви образовани да није било међу њима ниједног и ниједне који не би знао читати, писати, певати, свирати на музичком инструментију, говорити његов или шестог језика, и на њима састављати како у прози тако и у стиху.

Никад није било вишезова тако храбрих, тако љубазних, тако вештих на ногама и на коњу, више снажних, више борбених и спремијих за оружје него што их је то било. Никад није било дана тако чедних, тако љубавних, мање људљивих, више научених ручном раду, раду иглом, сваком женском послу, часном и слободном, него што их је то било.¹

Рекао сам добро да је Кућа Студената Телема² у стварности. Треба честитати творцима овог срећног посла,

¹ *Гарганџа*, глава LVII.

² *Телема* је заједница савршених епикурејаца, какву је сневао Рабле у свом делу.

и нарочито Г. Сулару, председнику Студената, и Г-ђи Баласе, председници Студенткиња, који су уложили своје велико и деликатно старање у рад овог жељеног савеза.

Очекују се од тога изврсни резултати, које је Г-ђа Баласе, врло добро назначила изражавајући наду да ће се, у Кући Студената, и једни и други научити да се упознају, да се оцењују, да се споразумевају о подели занимања сагласно према различитим способностима, које су последица природних разлика старијих него људски род, јер се налазе у свима земаљским фаунама и флорама. Ерос је створио свет, и створио га по својој замисли. На жалост! и сувише познајемо генија овог првенца богова који види, хоће, зна само себе. Он је код свих бића врло јако нагласио својства полова и унео их чак и у органе који производе топлоту, покрет, мисао. Русо никако није имао право да каже како је, по свему ономе што се не тиче пола, жена човек. Не! Жена је потпуно сва жена; она је то од главе до пете. Али глађу, жеђу, сношењем зиме и топлоте, свима потребама и свима боловима, свима бедама које подноси заједно с човеком, она је слична човеку и једнака с њим. Постоји жена; али најпре треба живети, и они који, позивајући се на не знам какве пристојности, одричу женама приступ ка слободном занимању јесу, врло често, баш они који сматрају за добро да досуде несрећним радницама, за бедну надницу, послове најодвратније, најтегобније и најмање прикладне захтевима женског организма. Оди-ста лепо стоји кињити, у име доброг укуса, жене које се старају да учењем стекну какав положај, док се нико не узбуђује што радионица и продавница прождиру непрестано толико девојака.

Госпође, Господо,

Кад сам ове недеље, праћен неколиким и неколикама од вас, походио стару Кућу подмлађену вашом младошћу, попевши се на терасу која је надвисује и коју красе лисната нада и цветна обећања, счаран живим и

ведрим духом, лепим знањем и љупкошћу ваших другова, ја сам поверовао да сам у оном граду који нам атински песник показује између неба и земље, и чинило ми се да чујем птице Аристофана како ми на уши роморе ове божанске речи:

Нејаки људи слични лаком листу, слушајте птице, бића бесмртна, ваздушна, млада, обузета вечним мислима; од нас ћете научити да познате небеске појаве, постанак богова и река, Мрака и Хаоса. Ми смо деца Ероса, хиљаду доказа су нам за то сведоци. Милозвучна Музо која станујеш у луговима, често с тобом по шумама и на врху планина, одмарајући се под лишћем каквог јасена, ја мамим из свог гипког грла свете песме које оживљују побожне игре у част Пана и Мајке богова.

Драги Пријатељи, на овој тераси, слушајте такође божанске птице које говоре о Науци и Лепоти.

АНАТОЛ ФРАНС.

(С француског превео А. А.)

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Битанга, комад у пет чинова, од И. Н. Потапенка.

Ни у преводној књижевности, о нашем укусу не да се рећи много утешних речи; у драмској, о којој ће овде бити две речи разговора, нарочито се на да рећи много лепих речи. Идући за публиком (још горе је, ако је то њихов укус), наши преводиоци су преводили и, каткада, превели целе, и: Хауптмана, и Судермана, и Горкога, и Ибзена, и Бјернсона и, нарочито, разне: Фулде, Феликсе и Фрајтаге (да само имена на *ф* поменем), међутим, оне од доброга и најбољега кова, или због публике или идући за својим укусом, још никако не преводе. Ми немамо *Мину од Барнхелма*, али за то имамо *Новинаре*; немамо *Фауста*, али зато имамо *Велико Видело*; немамо *Беаџричин Вео Шницлеров*, али зато имамо *Ханелин њуџ на Небо*, и тако даље. Овај пример није усамљен. Ова нескладност и јефтин укус понављају се у превођењу са свих језика.

Већ само превођење из руске драматике, довољно је да покаже да смо на правој путу кад тврдино да се у нас преводе само крилате драме, само оне које су наишле на шуман одзив код публике чији је укус, укус књижевног трећег сталежа. Ви већ знате шта имамо од Руса: *Вањушинову Децу*, *Паланчане*, и драме Мјасницког; Чеховљеве *Три сестре*, наравно немамо, ни *Вишњев Врџ*, ни *Андрејевљеве Човечји Живоџ* и *Анаџему*. Али за то у замену, имамо и *Љубав* и, сада, и *Битангу* од И. Н. Потапенка. *Љубав*, о којој смо прошле године писали на овоме месту, пропала је, хвала Богу, и скинута је на дуже време с репертоара. Али, та публика која је бојкотовала *Љубав*, и ако је и *Битанга* од те исте вредности, дупке

пуни кућу каде се она приказује. Изволите, сада, наћи законе укуса публике! Аларкон је, изгледа, имао право кад је, у предговору својих комедија, поводом публике, говорио о чудној „дивљој стоци“.

Нешто од историје Г. Јурија Платоновиха Громбицког, централне личности овог комада, који, унатоц своме презимену, не познаје нимало Платонов морал, биће довољно да покаже како се, ни у погледу „фабуле“, *Биџанга* много не разликује од *Љубави*. Громбицки је, као у *Љубави* Бородачев, онај познати циник, фалсификатор и пијанац, — Громбицки је „снажан човек“. Јер, и он је, једнога дана, као државни чиновник, тргујући на свој начин са државном шумом, допао тамнице. То је довољно па да се закључи да је Громбицки, „снажан човек“, што у Потапенка, по ономе како Дарја закључује о Бородачеву, значи: „анђео кога су збацили с неба“, кога је средина свела на обичног неваљалца а који, међутим, има у себи све одлике вишега човека у моралном и интелектуалном погледу. Громбицки је, дакле, као сви „снажни људи“ у Потапенка, допао тамнице. Али, како је Громбицки виши човек, то ће он, гледајући кроз тамнички прозор, приметити, да у близини тамнице, тече један поток лековите минералне воде. Помоћу тога потока, Јурије Платовић Громбицки показаће да је он нешто више. Додуше, тај су поток, пошто им је под носом, требали да пронађу Аркадије Максимовић Стоустов и Бакалински, лекари те вароши, или сам Черпатов, газда од тог имања и председник општине; али, пошто они нису ни фалсификатори, ни прељубници, ни пијанци, то они не могу имати у глави ону „бубицу“, о којој говори Громбицки у једноме чину, — не могу имати проналазачког дара. Громбицки га има пошто је трговао са државном шумом и, доцније, и са својом женом. Пронашав тај поток који, у овоме комаду, игра улогу какве „спасоносне водике“, Громбицки је, чим је изашао из тамнице, почео да ради на томе да, помоћу те воде, спере сав морални кал са себе. Громбицки има

жену и виђену породицу. Баш онога дана када је изишао из тамнице, у кући је био велики „жур“. Ту су све сами Гогољеви типови: Василије Васиљевић Черпатов, председник општине, његов таст Стоустов, и Хмирин, општински одборници, државни тужилац Вахруђин, онај који је највише урадио да Громбицки допадне тамнице, Стоустов и Бакалински лекари, и друге мање важне званице. Наравно, да се цела та средина према Громбицком понаша као према лепрозном болеснику; јер, Громбицки је робијаш. Али, када је Громбицки почео да говори о своме потоку и, уз то, потврдио своје речи стручњачком анализом из Петрограда, откравише се срца тих типова из Гогоља, и Громбицки поста „јунак дана“. Тако, сада имамо два нео-романтична котраста: Громбицки из првог и последњих чинова, и средина из тих истих чинова: Громбицки који се пење на више, и средина која се спушта на ниже.

Ти контрасти, наравно, нису нимало нови. Они су стари колико и Еврипид, Аристофан, Плауг и Теренције. Па ипак, у току књижевоости, они су се мењали, и дошло се до колико толико диференцованих контраста. Контраст и употреба контраста у француској и енглеској комедији нарави, далеко је од старог „правилског“ контраста. Али, то још не важи за младу драму каква је и руска драма. У нијширем смислу те речи, тај контраст, у свима видовима, јачинама и начинима, чини основну потку свих новијих и старијих руских драма; тај регуларни, простачки и досадни контраст који све личности решава онако лако и просто као што математика решава све површине троуглова са $\frac{a \cdot h}{2}$.

Громбицки је, дакле, постао „јунак дана“. Он је морално рехабилитован на мах, не чувајући постељу ни један дан као морални реконвалесцент. Поток са лековитом водом опрао му је образ; сада, треба да му напуни и џеп. Ту му је нешто мало, преко Черпатова, помогла и његова лепа и млада жена Валентина Леонтјевна, с којом се, тобож, кроз цео комад разводи. Ради експло-

атације минералне воде из потока, оснива се акционарско друштво, и ту прву моралну и материјалну реч води Јурије Платонових Громбицки. На крају комада приређена је свечаност на којој је бивши робијаш проглашен за првога грађанина тога чудног града.

Сем те главне историје, а у име руске ширине, испрчане су у комаду и још многе друге историје које немају апсолутно никакве везе са главном историјом. Од тих историја, неке су карактеристичне. Тако, сањиновска историја Липочке, кћери Агније Васиљевне, и студента Михаила Максимовића, у чијем презимену има доста смисла; историја која се оснива на Арцибашевљевој етици. Сем те историје, није неинтересантна и историја Липочкине мајке, удовице Агније Васиљевне која је нашла, сигурно стога што је читала *Жену с Мора* или *Дивљу Пајку*, да је Громбицки „неко нарочито биће“. Друге историје, као и ове две, дају овоме комаду његову главну ману: дескрипцију, непотребну дигресију. У комаду има читавих призора, или у призорима одељака и у одељцима дијалога, који му дају нескладну ширину, који му осетно ремете равнотежу и штете главни ефекат, мењајући или премештајући циљ. Врло често, не одабирајући шта ће да се узме из средине из које се узимају документи, комад мења свој основни тон и своје основно расположење, и креће се од комедије нарави ка комедији карактера, и одавде ка комаду с тезом. Због свих тих простих контраста, несигурних гледишта и схватања, различности циља и промене у основном тону, овај комад, тако богат по градиву, даје утисак набацаних, некоординованих докумената из једне средине, који су још у првоме врењу и који, онако као што су распоређени по чиновима и призорима, немају везе са општим циљем комада нити имају онај значај, у појединим закључцима, који им се придаје. По тим својим основним особинама, овај ми комад личи на један без темперамента приређени *mi-carême* у коме се не зна ни ко пије ни ко плаћа.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ГОСТОВАЊА.

Апсолутно је немогуће ма и најмању уметничку важност дати оперетском ensemble-у Осечког Хрватског Народног Казалишта. И да су код нас друге музичке прилике, нарочито да је и у нас развијен смисао за драмску музику, никоме ни на ум не би могло пасти чак и да забележи његово борављење у нашој средини. Толико је безначајан, безбојан и без икакве уметничке физиономије, да није био у стању задобити симпатије и неупућене публике. Његово сиромаштво још јасније истакнуто је тиме, што нам је свима још врло добро у памети богатство загребачке опере. А то је за Осечку Оперету врло, врло, непријатна ствар. Јер Загребачма Опера је донела једну велику уметност и снажно доказала да за њу има и пун уметнички смисао, да је на висини свога задатка и схватањем и квалитетима, док је Осечка Оперета дошла са репертоаром о коме се не може ни говорити, са делима која стоје испод нивоа, чак и просечне културе, са особљем који не импонује, — не зато можда што већи део његов нема певачких способности или недоучено пева и слабо глуми, тако је то у свима оперетским ensemble-има: — него због своје неозбиљности, јер служи оперети, уметности неизмерне тривиалности, о којој озбиљан човек не може ни да води рачуна.

Зато ја нећу ни да говорим о осечком ensemble-у и репертоару за његовога гостовања у Београду. Али по-

водом тога гостовања може се говорити о другим стварима — о нашим стварима, које су одавно на дневном реду и које нас интересују.

Осечка трупа је донела у Београд оперету, једну врсту музичко-драмских дела о којој се код нас у извесним круговима врло лепо мисли, и чак јој се придаје и нека виша уметничка важност. Оперета је, за неке наше људе, потребан почетак једнога вишега уметничког развоја, она је први ступањ преко којег публика мора да пређе ако хоће да се попне на висину уметничког разумевања. Неоснованост овога мишљења помогла нам је доказати Осечка Оперета, и то је једина ствар којом нас је задужила. Јер, својим радом она је из вечери у вече пружала све виднијих доказа: да је оперета једна уметничка мизерија, једно зло, које када отме маха може да стане на пут читавом уметничком развоју једне неразвијене публике.

И, чудновато, наша публика, која нема јачих музичких традиција, и до данас још није могла да се извуче из уметничке једностраности у којој живи, и добије мало ширу подлогу за општији и интензивнији уметнички развој, та наша публика има дубоку антипатију према оперети! То се јасно истицало сваке вечери за време осечкога гостовања, а најјасније то је било оних вечери када су представе морале бити одказиване због слабе посете, и што је трупа напустила нашу, иначе врло широкогрудну и гостољубиву престоницу, пре одређенога времена. Не би се могло казати да је то због немузикалности наше публике. На против! То све иде њој у корист. Јер када је имала прилике да слуша чисту и здраву уметност коју је интерпретирала Загребачка Опера, пунила је кућу и успела је не да скрати, него да продужи гостовање њено, и чује репризе „Мињон“ и „Аиде“ и „Мадам Бутерфлај“ и премиере „Оњегина“ и „Продане Невесте“. А пре Загребачке Опере је пустила да пропадне бивша „Београдска Опера“ баш због тога што има инстинкта за музичко лепо. Треба га само прихватити и разви-

јати на здравој уметничкој основи, па ћемо добити задовољавајуће резултате. Не бежи наша публика од оперете због своје немузикалности, не можда зато што је оперета изнад њенога разумевања, него што јој је плиткост и површност, глупост и тривиалност, грубост и нискост њена врло јасна, што има толико урођене музичке интелигенције да јој није било тешко прозрети је.

А оперета је имала у нас врло преданих поштовалаца. Било је и покушаја да се она одомаћи: тако злосрећна Београдска Опера. Она је, нарочито после беспримерно рђаво изведених и због тога потпуно неуспелих првих оперских покушаја, неговала само лакрдију и оперету. И место успеха, она је неукусним репертоаром и посве слабом интерпретацијом баш помогла публици да што пре дође до убеђења: да се тако не негује права уметност, да све то постоји само ради трговачке спекулације. Заслужен неуспех Београдске Опере био је потпун. Он је највиднији доказ да је већ крајње време размислити о условима за правилан музички развој наше публике, и пружати јој оно што ће јој бити од користи, и што ће она са пуно љубави и одушевљења прихватили.

Код нас је оперета пропала, значи да је публика изнад ње. Тако звано „оперско питање“ је опет нерешено остало.

И онда се прибегло једном до сада најлепшим, али не и најбољем решењу његовом. Ангажована је Загребачка Опера да сваке године долази у Београд и приређује низ оперских представа. Ма колико да је Загребачка Опера на висини музичке уметности, у нашој средини, она неће постићи ништа у смислу *појребнога* музичког развоја публике. Јер, за наше прилике, нема поступности у њеноме раду, а нама је то данас потребније него све друго. Немамо права и не можемо да тражимо од ње да нас ради спрема нарочити репертоар. Јер узајамно симпатије које се гаје између нас, нису довољне да се и то учини. Средина у којој она ради има сасвим другу физиономију од наше, има и неких му-

зичко-драмских традиција, има свој укус, своје захтеве и прохтеве, и све то мора да задовољи Загребачка Опера. Зато она може само да нам дође у госте, да нам врло лепо пева и глуми — али репертоар за загребачку публику. Може *за неко време* да нам пружи пуно естетскога уживања, које остаје у срцима оних који могу да га осете и разумеју, а заборављају га они за које је сјај музике сувише јак и богатство њено сувише велико. А њих баш и треба упутити. Њих ради се све и ради. Загребачка Опера ће нам увек бити добродошао гост, али њен утицај ће престајати са њеним радом у нашој средини, и због тога, неће бити јачих последица у смислу систематскога рада на уметничком развоју публике.

А радити у томе правцу значи сређивати појмове о музици и поступно уводити необавештене у њу. То се може само сталним систематским радом. Није могуће публици да разуме музику кад једне вечери чује веристичку, друге велику, треће комичну или националну оперу, талијанску, француску, руску, немачку, чешку, и тако даље, и тако даље. Тиме публика само губи директиву. Од тога неће имати користи ни она, а нарочито не наша будућа велика српска национална музичка уметност, која тек има да дође.

Нема уметника без публике. И све док и ми не добијемо праву музичку публику, нећемо имати ни правих великих и чистих српских народних уметничких дела, која би могла имати интернационалнога значаја и бити интересантна за цео свет. Стварање публике помажу највише уметници, и они носе сву одговорност ако квалитет публике не говори ласкаво о квалитетима уметника који ипак морају нешто да жртвују од свога уметничкога Ја, да би за будућност постигли сигурну подлогу за миран и правилан уметнички напредак.

Зато: место оперете, место националне музичке драме наших дана, која је неопходно потребна, али тек доцније, место веризма и сладуњавог „вердизма“, израженог у првим операма великог талијанског Маестра („Трубадур“,

„Риголето“), место свих сентименталности и намештености великих опера, против којих се тако силно борио Рихард Вагнер, треба нашој публици дати савршену, лако разумљиву, али уметнички на висини и потпуно искрену и истиниту комичну оперу XVIII века, и талијанску и француску и немачку. Јер је она почетак сваког чисто оперскога развоја, и то је онај први ступањ од многобројних преко којих се мора прећи, ако хоћемо да се попнемо на висину уметничкога разумевања. У њој су почетци баш и те незаслужено хваљене оперете скромно наглашени и у границама изведени моменти који данас сачињавају сву живописну снагу њену. Њих је оперета зграбила и потенцовала до фриволности и неукуса. И духовиту досетку и пикантерију и наивну двосмислицу, нарочито двосмислицу, и моралне и физичке недостатке људи који су унесени као типови у драму, и здраву музичку основу њену: лакоћу, течност, гipкост, неусиљеност и природност. Све је то пало као жртва спекулацији са уметношћу и спуштено на ниво најбаналније и најодвратније гестикулације са бине.

Гретри („Силвен“, „Ричард Лавово Срце“, „Две Тврдице“, између многобројних његових опера), Монсињи („Војнички бегунац“), Перголезе („La serva padrona“). Паезјело („La molinara“), Лимароза („Il matrimonio segreto“), Паер (који већ улази у XIX век са својим веселим „Капелмајстером“), Дихерсдорф („Доктор и апотекар“), Хилер (између осталих „Лов“), Шенк („Сеоски берберин“), па можда и Моцарт са својом нежном пасторалом „Бастијен и Бастијена“ и Глук, са комичном опером „Преварени Кадија“ и пасторала „Мајска Краљица“, доцније и Вебер („Абу Хасан“) и Морцинг, између осталих, треба да сачињавају музички репертоар нашега Народнога Позоришта. Оно треба да почне да негује мало рационалније музику, јер има људи који би доста добро могли да интерпретирају ова дела. Једном речи комична опера XVIII века је неопходно потребна за почетни му-

зички развој публике, и наше Позориште, у стању је, само ако хоће, да је стално има у репертоару.

А оперета је своју бедну заводничку улогу одиграла и код нас, и даље може да живи само у успоме-нама, које ће бити врло ружне. И што је све тако имамо да захвалимо Осечкој Оперети, која је најпотпуније доказала све ово на своју рођену штету.

Милоје Д. Милојевић.

Изложба слика Г. Миха А. Маринковића у Београду.

Један од Млађих, Г. Миха А. Маринковић, свршени студент Сликарске Школе у Минхену, у салону *Грађанске Касине* приредио је изложбу својих слика. Г. Маринковић нам је познат и са Римске Изложбе, где му радови нису били рђаво оцењени. Овом приликом, он је изложио деветнаест покушаја, од којих неки носе обележја школског атељеа, што није било сасвим погодно за уметника који се већ сматра за дефинитивног.

Оно што Г. Миха А. Маринковића доста битно разликује од већине наших најмлађих сликара, то је доста плодна, и ако мало старинска култура. То се види чим се баци један поглед на целу изложбу. Г. Маринковић се не задовољава „жанром“ и пеисажом, и никада није само прост копист. Он неће да прави „исечке из природе“ и да узима само оно што му она понуди; напротив, узимајући из ње само документа, он хоће да прави комбинације на основу ње, или, покаткад, удаљавајући се потпуно од ње (*Триптон*, на пример), да даје израза импресијама које му природа не може да понуди. У целој изложеној збирци, сем једне „мртве природе“ и једног портрета, у којима је ипак нешто идеологије и комбинација, све су остале слике са тако званом „измишљеним“ мотивима (*Триптон*, *Ave Maria!*, *Медуза*, *Очајање*, *Анархисти*, *Уображени Болесник*); и оно неколико цртежа и један акварел из области су тог истог схватања.

Први је утисак, и најглавнији, овај: Г. Маринковић

је сликар и, врло често, само studiosus мимике; и, у томе је, у главном, његово удаљавање од природине нормале. Њему је мимика главно, а све остало споредно и потчињено. То је и битна мана његове уметности, то што је оно што је споредно у сликарству узео као главно. Мимика, сама по себи, предмет је глуме и пантомиме; у свакој другој уметности, она може доћи само као споредно. Кад у сликарству имамо мимику, ми тражимо првенствено да видимо њен цртеж и колорит; и, у томе, Г. Маринковић није толико јак колико је духовит и богат у изналажењу мимике разних врста. У том погледу, он је млад почетник коме треба још много времена да уђе у сложене тајне цртежа, колорита и композиције у вишем смислу те речи.

Те основне мане његове уметности нарочито се добро виде на његовим већим сликама. Од тих слика, *Тритон* је нарочито погодан да се, на њему, учине неке опште примедбе. Иоле искуснији посматрач видеће одмах да је *Тритон* доста обична атељеска студија полуакта, доста рђаво цртана и нешто мало горе сликана, а рађена са доста воље. Да би рад изгледао што мање школски, украшен је једним светлосним пенсажем, цветом у коси, и доста слабо уоченим морем. Тој слици нарочито јасно оскудева осећање и темперамент како у изради самог Тритоновог тела и, нарочито, репа, тако и у изради пеисажа у коме се налази Тритон. Тритон, нарочито, није довољно у води; он је у „оптици равни“ и, отуда, без темперамента рађени реп, не излази из воде спонтано, већ као нешто ново и неочекивано. Све је то, као и доста невероватно море, рађено бескрвно, неизразито и нееквивалентно. Сем тога, тело и глава, рађени су неенергично, с млаким и испрекидним потезима у којима се осећа разан темперамент и несигурно осећање (постоље врата, и десна мишица са бисепсом), док су грудни кош, нарочито његова лева страна, која је рађена врло просто, и трбух који није довољно моделсан, — рађени мртво и доста нетачно. Ни *Ме-*

дуза није рађена много славније, и није много претерано, ако се због онако претерано карактерисаних зуба, каже да мало изгледа на оне плакате и рекламе, у илустрованим листовима, за воду за зубе. *Ave Maria!* је доста срећнија, и ако је и она, по цртању, колориту и композицији (наивно сакривена глава коња), доста дилетантска. „Мртва Природа“ *Рибe*, због *per se* ефективног колорита, била би врло успела да због цртежа није онако невезана; изгледа као да рибе, заједно са тањиром, лете кроз простор. *Очајање* и *Анархисти* мало су театрални, сем тога, носе и све друге особине осталих радова.

Што се тиче колорита, за њега би се могло рећи, и то није нимало парадоксално, да је безбојан. Али, то није стална особина Г. Маринковића. *Луцифер*, и онај портрет у зеленилу, показују да је он на путу да врло добро схвати колорит. Техника је нешто мало бојажљива, рекао бих, сува, а цртеж каткада, с погрешкама (рука и груди код *Тријона*; узета десна рука код *Анархиста*; сувише кратка рука човека у *Ave Maria!*). Најзад, све су те примедбе далеко од тога да су страшне; јер, Г. Маринковић је сликар који је, ту скоро, изашао из школске клупе.

Те примедбе нису страшне нарочито и стога, што Г. Маринковић има неколико радова који су сасвим добри. То су они мали радови око којих се публика није ни заустављала. То су: два-три цртежа на граорастој артији, онај један и једини акварел, и портрет у зеленилу; радови који би били сасвим прикладни и на каквој већој изложби.

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Турско-Талилански Рат

Још нису завршени ни преговори између Немачке и Француске о концесијама у Мароку, а отворено је једно ново питање. То је питање о Триполитанији.

Триполитанија је стара земља, саставни део Велике Сирије. Откако су је Турци отели 1835 године од карманлијских паша, отада се у овој пространој области (800.000 кв. км.) не ради ништа, не напредује се. Земља је пуста и песковита; варош Триполис је праг Сахаре, из које ветар стално доноси песак до варош. Па и цео hinterland, и онде где је најбрдовитији, пуст је, — једва има четири пет оаза, — те отуда Триполис има важности само за караванску трговину и служи као сместиште трговачке робе. И ако се у Триполису стичу главни трансфрикански путеви, од Чада, од Нигера и од Судана, ипак до сада није Триполис никако могао напредовати и развијати се. У 1900 години је целокупан обрт био од 23 милијуна динара; у 1909 години само 15 милијуна. Трговина суданска перјем, слономом кости, кожама, ћилибаром и златним прахом, све се више упућује преко Нигера и Конга. Ако је Триполитанија пуста, није Киренаика, источни део триполитанске пустиње. Киренаика, стари Пентаполис, је плодна земља, која је боља од Туниса. Њена је обала врло развијена, а има два пристаништа, која ће бити од велике важности доцније кад Италија утврди своју власт. Киренаика може постати колонија, у коју ће долазити исељеници и стварати насеобине; на њеноме

приморју ће се дизати трговачка и ратна пристаништа (René Pinon: *l'Empire de la Méditerranée*).

Изненада, по новој методи, Италија је послала Турској једну ноту у којој је тражила да јој у року од 24 сахата одговори пристаје ли на талијанску окупацију Триполитаније и Киренаике. Пре него је послала ноту, она је послала флоту под Триполис и распоредила ратне бродове по Јадранскоме и Средземноме Мору, и на тај начин учинила сваки одговор од стране Турске готово немогућним; за дан и ноћ тешко би дале одговора на сличне препадне ноте и много спремније државе, него ли што је Турска. После протеклога рока Италија је и званично објавила, преко своје амбасаде у Цариграду, рат Турској. Талијанско ратно бродовље је одмах почело да врши све што се ради на мору кад је рат. Турска влада је најпре објавила да неће противстати искрцавању италијанске војске, надајући се да ће добити времена, а за тим поднела одмах оставку Султану. Узбуђење је у Цариграду било велико. За првих неколико дана водили су се преговори о томе, који ће бити нови велики везир. Најзад је Кучук-Сеид паша постао велики везир, и образовао владу, у коју су ушли сви стари министри, сем министра морине и унутрашњих дела. Кад је образована нова влада упућен је један апел на европске кабинете са молбом за интервенцију да се обуставе непријатељства од стране талијанске. Одговор Сила је био да се не може интервенисати. Италијанска флота је окупирала варош Триполис и почела из Италије тамо слати војску. Турска је наредила протеривање талијанских поданика и предузела све мере које се обично предузимају за време рата на територији зараћених страна.

Турска није дала никакав непосредан повод за ову талијанску акцију. У ноти коју је Италија упутила Порти 15 септембра ове године, Ђолитијева влада се жали да је Порта сметала економскоме развићу Триполитаније и Киренаике, да је стално сметала талијанској иницијативи у овим провинцијама, нарочито за време новог режима

у Турској, да су чињене шикане Италији у целој царевини турској, да је у Триполитанији и Киренаики завладала не- сигурност лична и имовна, да је Турска почела слати у последње време муницију и појачања војничка у Триполис. Порта је у своме одговору, тачку по тачку, побијала наводе талијанске и предлагала влади талијанској да је упозна са својим захтевима односно Триполитаније и Киренаике, обећавајући да ће чинити све уступке, које не крпе достојанство и територијалну целокупност отоманске империје. Не треба брижљиво читати ове ноте, па да се види да право није на страни Италије. Италија је хтела овај рат, Италија је једна од најзаинтересованих Сила у Средоземном Мору. Африканска обала је одувек зависила од Италије. Решењем Мароканскога Питања ствара се у Африци једна велика француска држава са чисто муслиманским живљем. Самим тим значај и улога Италије постају мањи; и, да је нешто одложила за доцније окупацију Триполитаније, која је у непосредној близини Туниса, она би морала доћи кроз коју годину у отворен сукоб с Француском. За то је Италија употребила овај моменат да заузме Триполитанију. И Италија ће заузети ову турску провинцију. Ниједна од Сила неће чинити сметње. Енглеска нема интереса у томе крају откако је направила 1899 године споразум са Француском, а Француска је још пре десет година обећала Италији да се неће мешати у Триполитанију под погодбом, да ова поштује раније уговоре и споразуме закључене између Порте и Француске односно границе туниско-турске и одговарајућег hinterland-а. Аустро-Угарска и Немачка не могу као савезници бити против Италије. Италија је свој положај за окупирање Триполитаније знатно олакшала изјавом која је саопштена свима кабинетима и Великих Сила и балканских држава, да је одсудно за целокупност турске царевине и *statu quo* на Балкану.

Бугарска, Грчка, Србија и Црна Гора дале су изјаве да ће се чувати свега онога што би нарушило *statu quo* на Балкану, наравно са нужним резервама. Грчка

се већ користила том резервом и мобилисала један део своје војске у Тесалији, на што су је нагнали сами Турци, који су мобилисали сву своју војску у вилајетима битолјскоме и јањинскоме. Па и Аустро-Угарска је чинила резерве у Риму, када је давала уверавања да ће оставити Италији одрешене руке у Триполитанији. И она је чинила употребу од те резерве. Кад је талијанска флота искрцала војнике у Превезу и почела се живље кретати дуж обала Јонскога и Јадранскога Мора, аустро-угарски амбасадор у Риму чинио је представке да се у будуће испуњава обећање, које је дала Италија односно европске Турске. По оштром тону којим су писани чланци у аустријским и угарским листовима, може се закључити да су представке биле врло енергичне. Бечки и пештански листови отворено нападају Италију што оперише у водама које улазе у сферу аусто-угарскога утицаја; они чак и прете.

Садање стање, према свему, није много повољно; свуда се могу очекивати потреси, а искушење је велико и за Аустро-Угарску, и за балканске државе, и за Турску, која ће морати напустити Триполитанију. Примери Шпаније која узде Лараш и Ел Каср, Немачке која хоће део од Конга, Италије која ће узети Триполитанију и Киренаику — могу бити подражавани. Никада није било више вероватноће да дође до рата него данас, и ако се верује свуда да ће се турско-талијански рат ограничити само на Италију и Турску, па и то у Африци.

ИНОСТРАНИ.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„МЈЕЋА“. — Још врло млад, Г. Станислав Винавер привлачи пажњу на се. Пожуривши се мало, он је публиковао своју „књигу стихова“ *Мјећу*. Први утисак је да овај млади литератор има много литературе, и да код овога модерниста има стварног осећања и смисла за модернизам. Он је много читао и са љубављу улазио у уметности, и од свега тога много му је остало. У погледу опште, књижевне и уметничке културе, он стоји знатно над просечним песницима нашим. Још врло млад, Г. Винавер није имао времена да свари све што је од других примио, а он још није нашао свој израз, свој тон, своју ноту. Његова несређена, неједнака и ћудљива књига је врло разнобојна, разнострана, *разношона*, ако се тако може рећи. То је врло занимљива мешавина доброг и рђавог, јаког и слабог, зрелог и зеленог. Ту има интимних болова поред новинарских шегачења; високих мисли поред обесних детињарија. Ту се наизменично ређају стране са прилично оригиналности, снаге и покрета, са странама где се осећа имитација, где се усиљује да се песма истера до краја, и где се пише да би се писало. Поред сасвим лепих стихова и нових и ретких сликова има слабих строфа са сликовима за невољу, натезања са речима и версификаторских вежбања. Поред великих слобода у местрици, често успешних, има и старинске метрике, и то баш оних песника којима се Г. Винавер најслађе смеје. Но свуда види се један млад и оригиналан таленат који превире и који тражи свој израз и свој пут.

Ј. С.

„Тако је говорио Заратустра“. — У читком преводу Г. Др. Милана Ђурчина и у лепом издању књижаре Г. С.

Цвијановића, изишло је познато Ничеово дело „Тако је говорио Заратустра“. „књига за сваког, и ни за ког“. (8^о, стр. 245; цена 3.50 дин). Уз књигу иде и слика писца и опширан предговор преводиоца о Ничеову животу. Преводилац обећава студију о Ничеу као филозофу пред другом свеском овога превода, у коју ће ући трећи и четврти део „Заратустре“.

Х.

„Was ich erlebte“, Erinuerungen von General von Stratimirović. Herausgegeben von seiner Tochter Ljuba von Stratimirović. Wien und Leipzig, 1911. — Генерал Ђорђе Стратимировић, врховни заповедник српске војске у почетку Мађарске Буне и првак конзервативне странке Срба у Јужној Угарској, водио је регистар свих својих доживљаја, и тај регистар, допуњен неколиким глававама из дела Сигфрида Капера „Die serbische Bewegung in Südungarn“ и „Südslavische Wanderungen“ публикован је пре неког времена на немачком језику.

Пошто је Стратимировић за дугог свог живота живо учествовао у јавном животу Срба, пошто је био посвећен у многе тајне аустријске владе, непознате данашњем историчару, његова аутобиографија, друкче схваћена и друкче написана, могла би послужити као историјски докуменат првог реда. Али Стратимировић не гледа ствари са историјског гледишта, већ са уског личног; он прича неки догађај тек од оног тренутка кад он у њему учествује, и прекида га чим је одстрањен од њега. Сем тога он мисли да све потиче од њега, тек од његове појаве: он је себе начинио центром свега. Отуда његова књига губи много од вредности коју би могла имати по своме предмету.

Стратимировић је излагао своје доживљаје хронолошким редом. Али, он није умео да одабере предмете које ће излагати. Често је развијање неког озбиљног догађаја за дуго прекинуто каквом безначајном епизодом која се у исто време десила, а често су те епизоде набацане једна до друге без икакве везе. Ипак, оно што је ново, и што нас највише занима то је по која од тих епизода; на пример она о Миловану Видаковићу (стр. 3), из које дознајемо да је овај писац „морално-романтичких повјести“ био и ватрен присталица либерала из Јулске Револуције; или оно неколико страница посвећених успомени Петра II Петровића Његоша (стр. 82—85). Одатле, међу осталим, дознајемо да је једна „љубав без

допринела много да се погорша болест“ (!), и наде на тај начин убрза смрт владике-песника.

Српски превод ове књиге почео је августа ове године изићи у подлистку „Трговинског Гласника“. Али је превод обустављен на захтев Г-ђице Љ. Стратимировић, јер она намерава да изда мемоаре свога оца, који су остали у рукопису, на српском језику. Та књига добро ће доћи.

В. М.

Приповетка о Александру Великом у румунској литератури. — У румунској литератури, као год и у нашој, има знатан број популарних књижевних дела, која су тамо све до краја XVIII века, до продирања западне културе међу Румуне, чинила готово једину литературу за све друштвене слојеве. Сва та дела дошла су међу њих из византијске књижевности, било преко Словена, било преко Грка. Она су међу Румунима била од утицаја не само на писану литературу, већ су улазила чак и у традиционалну. Међу таквим популарним делима прво место заузима приповетка о Александру Великом, или, како је Румуни зову, „Александрија“. Недавно је Н. Картожан написао опширну студију под насловом „Александрија у румунској литератури“ (*Alexandria in literatura românească, de N. Cartoian, Букурешт 1910, 8^о, страна VI + 101*). — Најстарији до сад познат рукопис „Александрије“ на румунском језику јесте из прве половине XVII века и налази се у тако званом Негојевом Кодексу, заједно са другим рукописима. Оно што је желео Г. Картожан да докаже овом својом студијом, то је да тај најстарији рукопис не представља први превод Александрије на румунски језик, већ копију неког ранијег рукописа, који је може бити из друге половине XIV века и који потиче из словенског превода приповетке о Александру Великом, и да је тај словенски превод био српски превод. То је оно што је и за нашу литературу најважније, јер указује на књижевне односе српске и румунске, који се за сад само назиру, али који ће несумњиво дати врло много и врло важних резултата. Иначе је студија Г. Картожана пуна података: о другим румунским рукописима Александрије (којих има свега 21), о њиховој класификацији, о штампаним издањима Александрије (од 1794—1868 године штампана је 11 пута), о њеном утицају на писану и традиционалну литературу румунску.

Т.

Ч И Т У Љ Е.

Мис А. П. Ирби. — Пре месец дана умрла је у Сарајеву Мис А. П. Ирбијева. То је била и ретка жена и јединствена добротворка српска.

Богата, млада, виђена, мис А. П. Ирби оставила је своју отаџбину и предала се сва у службу напаћеноме и још непросвећеноме Српству. Напустила је своју породицу, одрекла се своје куће и свих оних задовољстава, која, свагда и свуда, пружају младост, порекло и богатство. Оставила је отаџбину и сав онај убоги и невољни свет у Енглеској, и дошла међу потиштене Србе са својим имањем да им помогне и свом снагом и примерним, личним пожртвовањем. И од онога дана кад је ступила на српско земљиште Мис А. П. Ирби је била једна иста: храбра жена, мајка, милосрдна сестра, добротворка Србинова. Она је то била равних четрдесет и пет година, она је то остала и после своје смрти. Своје имање у вредности до 700.000 круна оставила је српским друштвима у Сарајеву „Просвјети“ и „Добротворној Задрузи Српкиња“.

Мис Аделина П. Ирби, као и многе Енглескиње, волела је путовање кроз непознате земље. Године 1859, заједно са својом пријатељицом мис Г. М. Макензи, обишла је Немачку, Чешку и Угарску. Путујући из Пеште за Краково задржала се у Карпатима, где је познала Словаке. Разговарајући са њима, о њиховим невољама и патњама, ове две путнице су хтеле да познаду изближе Словене, те су пропутовале Пољску и Моравску. Две године доцније су преко Прага, Беча и Трста отишле у Црну Гору, па у Атину и у Цариград. Из Цариграда су се кренуле у Европску Турску и обишле Једрене, Софију, Ниш, а из Ниша дошле у Београд. По том су путовале кроз Србију и Босну, где обиђу многа места, па се онда упуте у Далмацију. Те године, 1862, завршиле су своја путовања са Дубровником.

Идуће године пошле су преко Солуна у Македонију и Стару Србију и обишле су све важније пределе и места на десној обали Вардара. После тога пута по српским земљама, године 1866, основале су у Сарајеву један интернатски завод за српску женску децу. Са тим је у почетку ишло доста тешко: чинили су им озбиљне сметње и власти и они којима је хтела да помогне. Овај завод је радио до Херцеговачке Буне, а тада је затворен за неко време. Мис А. Ирби, која је изгубила годину

дана пре тога своју сапутницу и верну другарицу Мис Макензи, за све време Буне помагала је српску сиротињу, која се по збеговима налазила. А идуће године прешла је са бегунцима у Пакрац, у чијој је околини о своме трошку отворила и издржавала 19 српских школа, а у пакрачкој учитељској школи издржавала је 22 учитеља.

Кад је почео Српско-Турски Рат, Мис А. П. Ирби морала је затворити свих 19 српских школа, сићи у Далмацију и ту отворити о своме трошку четири основне школе, а у Плавну дићи сиротињски дом за децу изгинулих Срба. Овај рад за све време Херцеговачке Буне и Српско-Турскога Рата није се прекидао. То су најактивније године у раду Мис Ирби. Помогнута од Мис Џонстон, она је ишла од села до вароши, пружајући помоћ у новцу, у храни, у понудама. Није знала за умор, хладноћу или жегу; усред зиме, кад су били највећи сметови, обилазила је по пећинама бегунце и невољнике, те их хранила и храбрила.

Када је престао рат мис Ирби се врати у Сарајево, обнови свој завод у који позове све ученике и ученице које је издржавала о своме трошку у Плавну, Книну, Пакрацу и Прагу. Од тада па до данас у томе заводу су се васпитале многе Српкиње у духу народноме за добре мајке, вредне домаћице и праве жене. Мис Ирби је до краја свога живота предњачила у надзору, послу и старању око свих својих ученица. Овај беспримерни добротвор видео је резултате свога кориснога рада. У Босни и Херцеговини много је добрих домаћица и вредних учитељица које су се у заводу Мис Ирби школовале. Не памти се у Босни да су кога толико ожалили, колико Мис Ирби кад је умрла. И заслужила је ова чудна жена, којој ни у скромности ни у величини добротворства нема равне у Српству.

Мис Ирби и Макензи написале су најпре књигу *Међу Карџаћанима*, у којој су белешке о путовању од 1850 до 1861 године кроз Европу, а за тим и другу о путовању по Европској Турској. Ова друга књига је први пут штампана 1866 године, на српски је преведена 1868, (*Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, превео Ч. Мијатовић, Београд 1868, страна 575 са две географске карте). У њој има 36 глава од којих су 26 посвећене Србима у Старој Србији. У години 1877 изишло је друго издање с предговором В. Гледстона и

три нове главе о Босни и Херцеговини. У Њу-Јорку је прештампаана 1886 године.

И данас се са задовољством може читати ова књига, она је занимљива и има пуно доживљаја. Нарочито је био мучан њихов пут од Пећи до Скадра, на коме су имале непрестано да се боре са несавесношћу кириџија и турских чиновника, и нескрупулозношћу турских друмских ханџија, незнањем, грубошћу и грабљивошћу Арнаута, страхом потиштених Срба. Описујући те своје доживљаје, ове неуморне путнице нису занемариле проучавање прошлости и славенскога народнога карактера. А нарочито их је занимао положај и улога женскиња које су на своме путу сретале. И томе женскињу се оне диве. Пред лицем и радом једне српске учитељице, Катарине Симић, оне су у екстази. Како зар се у Пећи, у ономе убоштву, у ономе страху од Арнаута, који су два пута српску школу робили, налази једна жена која без страха поучава децу српском језику и имену? Зар онде где су оне дошле после толико препрека и тек с помоћу царскога фермана, једна жена сме да блажи уцвеле, да храбри клонулога роба на издржљивост и за живот, да улева наду за будућност? Јесте, постојала је једна таква жена, Српкиња. Повисока, бледа, благородна израза, тиха и прибрана, али одлучна учитељица, која се посветила само обучавању српске деце и видању народних рана. Катарина Симић, која је ту скоро умрла нечувена и невиђена, оставила је неизгладив траг и утицај на цео доцнији рад Мис А. Ирби, која јој је посветила неколико лепих страна у своме *Путовању*.

ИНОСТРАНИ.

Андрија Фијан. — Хрватско Позориште изгубило је 13 септембра ове године једног од својих најстаријих и највећих чланова, Андрију Фијана. Он је био један од оних глумаца који губе своје рођено лице, јер га маском замењују, и који у стварности знају само за речи и гестове својих личности. Фијан је такав и умро; он је од својих последњих часова начинио позоришну сцену. Уметник старе патетичке школе, Фијан је дао сву свечаност својој смрти. „Реци, обратио се он својој жени, свим мојим милим и драгим пријатељима, да их поздрављам, све моје драге колеге, моје драго опћинство, моје мило казалиште — и домовину моју милу — — остај ми славна!“ То није била неискреност. Јер Фијан је кроза сав

свој живот био само уметник, у њему је човек био ишче-
зао кад је из Шестина, где је био учитељ, отишао у
Загреб да у својој двадесет и другој години, 1873, игра
Влатка Бањанина у Кукуљевићевој драми „Потурица“.
Он је већ те прве вечери био само уметник; свог имена
није објавио, као да је хтео да уклони све што подсећа
на стварност. Тај „добровољац“ је убрзо постао прави
уметник, редитељ, надредитељ, 1898 тодине управитељ
драме и, најзад, од априла 1907 до средине 1909 године,
интендант. Али он је био пре свега уметник, па онда
остало. Он је волео позориште и кад је пензионован,
1909, он је играо као гост. Његова последња улога била
је улога глумца Талме у „Јозефини“ Хермана Бара, још
у јануару ове године.

Са својим правилним и развијеним телом, високим
челом, правим носом и оштрим погледом, Фијан је био
Римљанин Загребачког Позоришта; још више је то био
својом звонком речи и својим величанственим гестом.
Он је Хрватској приказао Шекспира; његовог Хамлета
волела је хрватска публика као ретко чијег другог. Он
је створио улоге Хљестакова, Сирана Де Бержерака и
улоге многих других класичних и модерних личности. Он
је радио своје улоге; њему глума није била у боемству,
за њега је она била висока уметност и он ју је поштовао
као што се поштује божанство. Зато је био „Великан
Казалишта“. Од њега су млади учили се уметности; он
им је давао подстрек да се дижу. Он је лепо гово-
рио народну реч и ширио је; његова уметност, блиска
народном духу, популаризовала је позориште код Хрвата
и подстакла интересовање за драму. Није претерано ако
се, мислећи на Хрватско Позориште недавно прошлих
дана, рекло: Хрватско Позориште, то је Андрија Фијан.

Међу оним Хрватима који су волели српски народ
као и свој био је и Фијан. 1894 године дошао је он у
Србију и ступио у Народно Позориште као редитељ
драме. Ту је остао годину дана. Чланови Београдског
Позоришта говоре и данас о њему са много љубави;
ондашњи посетиоци увек су топло поздрављали једнога
од великих уметника и једнога од првих који су допри-
носили културном јединству Срба и Хрвата. Н.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 8. — 16 октобар 1911.

Б О Л Н И Ч А Р К А.

(Крај).

И да те маште нису биле кратковечне, као дуга и као летњи облаци, да се нису губиле без трага, већ да сам их могла ухватити и написати, људи би поверовали да је та моја *искрено жељена* лаж сушта истина: јауци, или радост праве среће. А да ли је и била лаж? Је ли дуга, је ли облак лаж? И жеља за животом, да ли је лаж?

Али у двадесет шестој години разболех се опасно од запаљења плућа. Страшно је било. Али нећу да причам. Ја не волим да читам о болестима. Долазило је до смрти, па ипак оздравих, јер ми се много живело. Зашто? Ко би то знао? Нисам се бојала смрти, већ ми је било жао живота. И обећавах драгом Богу, у кога одавно не верујем, да ћу бити кротка ако оздравим, да нећу желети никаквих лудости, да се нећу питати зашто живим, већ ћу бити задовољна само да гледам и слушам, само да живим — не тиче ме се зашто. И оздравих.

Али је остао неки катар, који још и данас вучем, и који не осећам баш толико много у плућима, колико у предусретљивости околине. Чудни су људи: ако неко

падне два пута у несвест, они кажу има падавицу; ако неко има чир, они кажу скрофула; ако има катар, они га теше као да је већ туберкулозан, а поглед им говори оно отрцано: „обрао бостан“.

Ја на све то не обраћам пажњу, сем кад сам нервозна, па ме једи. Али кад ми једног дана снаја као узгред рече да је доктор казао брату да не треба да се удајем, ја се намејох да сакријем бол, двоструки бол. Дакле, ипак, болесна сам. И да ли је могућно да сам се, упркос свему, ипак надала некој љубави? Или је то, можда, као оно кад ти умре драги болесник, чија се смрт одавно чека, па ипак те страшно потресе кад дође? И за дан и ноћ плача и бдења ти се помириш с мишљу да је умро, а кад дођу мртвачка кола, да га носе, ти опет осетиш нов бол, као да је поноза умро. Али кад прође неко време, ти се мало смириш: не мучи те више луда, узалудна жеља да оздрави онај који мора скоро умрети, нити те муче ноћу маште и жеље да оживи онај што је умро. И мириш се. И ја се помирих. Има то и једну добру страну: „јехтичавој“ девојци ни добронамерни људи не говоре о удадби.

И постадох мирна. Живим и гледам. И уживам колико се може, и мучим се колико се мора.

Опет једно пролеће. Опет цветала врба и жуте њене ресе миришаху на успомене из детињства и на радост о ускршњим празницима. Опет цветала јабука нуди читав рај мојој души. Опет прозуји пчела и побуди ме да дуго размишљам о чудној историји ме нога сата. Опет леттица буди заспале чежње за висинама. И опет се јавља она силна љубав према великом, бескрајном и плавом небу, и таква иста љубав према малој плавој љубичици, која уздише што је њен дивни живот тако кратак.

Ево и крупне, жуте лале, која је обмањивала моје детињско веровање да у њој живи палчица. Ево, сакривеног у хладу и широком лишћу, милог ђурђевка, који тихо нија своје беле безгласне звончиће и мирисом ми шапуће да је чистота, макар и горка, ипак дивна ствар.

Опет ваздухом покрет, опет сунце буди животе. Опет се у мојој души нешто буни. Опет ми пролеће обећава што неће дати, опет зове жеље које ће остати незадовољене. Опет се диже олуја и пенуше се и надолазе кржаве реке мога живота, и притискују и преплављају срце. Ћути, срце! Довољно смо стари, да бисмо још смели бити будалести. Довољно смо варани, да бисмо још могли веровати. Ћути, срце! Да будемо јунаци!

И срце је слушало разум и престајало да сања о љубави. Али тога пролећа, које ми је после оздрављења изгледало најдивније пролеће у животу, спадали су ме неки нови, непознати снови. То нису биле маште, ни слике, ни визије; то је било нешто сасвим неразумљиво, нешто што би се, можда, могло назвати маштама осећања или сновима снова. По читаве сате тонула сам у то непојамно осећање, не осећајући време, не разумејући ништа, изгубивши чак и свест свога постојања. Ни мисао није остајала од мене; остајало је само осећање — јако, и нежно, и болно, и слатко, и нејасно.

Не знам чиме би се оно могло упоредити. Можда с неким чекањем нечега лепога, дотле невиђеног, нечега што не знамо шта ће бити. Нешто налик на оно узнемирење које те обузима пред каквом још неразвијеном скулптуром или пред завесом какве слике од које много чекам, или на оно нервозно узбуђење кад нестрпљиво сечеш листове нове књиге која ти је још непозната, али за коју је критика казала да је дивна; нешто налик на мирисни дах непознатог цвећа у ноћи, који изазива пријатна нагађања: нешто као нејасне, слатке успомене из детињства, у којима се буне недопричане бајке; као да осећаш присуство неке онемеле музике, која очајава и јеца и мучи се да проговори, или неке заспале поезије, која не може да се разбуди; као неко море које се полагаано гiba, али ти осећаш да може бити скоро страшне и дивне буре.

Нешто налик на све то и опет не то: нешто друго, силно и благо, од чега је пријатност ишла до бола и

бол опет био пријатан. И мени се тада чинило да то дуси облећу и додирују моју душу, и да су се, раније дуго призивани, таленти сажалили и хоће да загледају у моју душу, и пробају да уђу, али, авај, не могу, јер је у њој сувише тесно: она је мала, обична душа. И шуштала су њихова крила и они су одлетали. И ја сам се будила и осећала да ми у грудима пуцају неке жице и да ми у глави хукће железница, а у ушима звони удаљено звонце.

И не знам због чега сећала сам се тада једног дана из свога детињства. Било ми је десет година и била сам у гостима код стрица у селу. И први пут у животу ишла сам на косидбу. Како сам се осећала! Нада мноме малом бескрајно небо, и око мене мале огромно, широко, мирно поље и редови посеченог цвећа и траве. Нечега ми је тада било жао. И купила сам нежне, плаве, мирисне, покошене сасе у кецељицу и односила их под брестић. И села. И док је озго на земљу падао потоп од сунчаних зракова и топлоте, и док је оздо покошено цвеће испуштало своју мирисну душу и поклањало је томе сунцу и топлим ваздуху, дотле сам ја, *не разумевајући ништа и осећајући све*, љубила и уз образ притискивала нежне, плаве сасе. И хтело ми се да плачем или да певам како нисам умела. Али суза није било и жеља је остајала незадовољена, и осећање неразумљиво, баш као ово сад.

Раније, кад су ме јако бунила понека питања о животу, ја сам дуго лупала главу и мучила себе, док бих дошла до некаквих одговора; али ми се често дешавало да после наиђем у каквој књизи да се ти моји с муком нађени закључци сматрају за сасвим обичну ствар, или се двома речима, или каквом не важном напоменом, побијају као погрешни. И болела ме је тада сићушност разума. Тако сам и сад мислила да сви људи осећају или су осећали то *велико нејасно*, што сам ја осећала, али да зацело има интелигентних људи којима је то нејасно било јасно и разумљиво. И патила сам што не личим на

њих. И чинила ми се тада моја душа налик на неку мрачну собу, у којој можда има и лепих ствари, али нема светлости, да се могу видети. Требало би да неко споља отшкрине врата или да унесе свећу. Можда у њој и нема ничега особитог. Али ко зна? Можда има баш и лепих ствари, вредних да буду виђене?

Можда — то је једини резултат мога дугогодишњег проучавања себе и живота. А цео мој живот могао би се назвати *Лушање* или *Сањање*.

Сањање. Да ли да признам све? . Упркос томе што сам била убеђена да ћу живот провести сама, упркос мојој преданости судби и упркос сваком разуму и логици, бивало је тренутака кад сам маштала — о једној малој, нежној ћерчици. Сви желе сина. Мене је било жао сироте, мале девојчице коју нико не жели и врло, врло сам је волела. Ја сам је замишљала како спава и слушала како дише. А кад би се она пробудила, насмешила и пружила ми ручице, онда би се десило нешто јединствено: раскинула би се љуска моје душе и душа би се раширила у бескрај; и разбудила би се заспала поезија; и онемела музика би проговорила радосним клицањем; и старе недопричане бајке бивале би јасне и нудиле би своје речи саме, и сунчани зраци би их уплетали у песму, којој би мирис непознатог цвећа у ноћи, претварајући се у мелодију, давао нежне звуке. И орошена сузама и озрачена осмехом потекла би најлепша и најсветија песма, песма материнске љубави. И уз ту песму расла би моја мала, паметна, добра, лепа и срећна. Лепа и срећна? На то питање чари су падале. Та не, она би била налик на мене, и тако исто ни срећна, ни несрећна. И ја бих обично тада протрљала чело и казала себи: „Стара лудо, никад се нећеш опаметити“. И после те увреде жао би ме било себе и ја бих некога, који никад не одговара, питала: „А зашто нам је природа дала да желимо оно што нам не да узмемо?“ И сећала сам се тада приче о некој полуделој девојци, која је уображавала да има

дете и била у свом лудила срећна. После су је доктори излечили, али је остала нека стална туга.

Не треба се предавати маштама — кажу озбиљни, трезвени људи. Не треба, кажем и ја, па ипак, као пијаница који је свестан да алкохол убија, немам снаге да их се отресе. Ја нисам строга према другима, па нисам ни према себи; ја допуштам, ја опраштам себи своје маште. И правдам се: шта ће коме шкодити ако болничарка, док беслесници спавају, а она бди, просања мало у сутону болничкога мириса? Она је на опрези. И само викне ли ко „јао!“, она се трза, маште одлећу брзо, као уплашени лептирови, и она је опет на своме послу — савесна и исправна.

Један мој далеки рођак, који је дуго лутао по свету и упропастио једно читаво имање, вратио се најзад у Београд, да ту болује и умре. Боловао је од туберкулозе у костима. Осим бабе, која га је неговала, и мене није имао никога, ко би га се чешће сећао. Девојке су сасвим заборавиле лепога, намоћенога каваљера, „бонвивана“, како су га, ласкајући му, звали. Оне би се згрозиле кад би виделе шта је од њега остало, кад би виделе страшног, бедног, рањавог, остарелог младића, који је ипак био јунак у патњама. Мучан је био његов усамљенички живот, пун физичких болова, после бурног и — мислила сам — лепог живота у великом свету. Веровала сам да ћу га више занимати ја, него оно неколико старих простих жена, које су га обилазиле, и одлазила сам чешће и односила му цвеће и књиге, и читала и разговарала. Њему је то било пријатно. Некад је он говорио мени подругљиво: „Ево једне која зна да је ружна, а уображена је и сујетна више него оне које мисле да су лепотице“. Тада је то мене вређало, али сад сам налазила да је његово опажање било тачно. Он се радовао мојим посетама и отворено ми говорио да му је у садашњем животу једина пријатност разговор са мном.

Ја некеме могу да учиним пријатност! И то једину, коју може имати! И почех одлазити сваког дана.

Страшан, страшан је био његов тадашњи живот, али кад ми се он једном исповеди, видех да је његов пређашњи живот био још ужаснији. Шта је њега побудило да ми се исповеди? Он није веровао ни у Бога, ни у исповести, па ипак ми рече: „Ако ми ти опростиш, лакше ћу умреги; чиниће ми се да су ми и све *оне* опростиле“. Оне — то су биле девојке које је на разне начине обмањивао, и туђе жене које је он у грех повукао. Ужасавала сам се. Такву прљавштину у животу ја никад нисам ни слутила, и ако сам мислила да познајем живот. Али он је био самртник и требало му је опростити. О, опростити — то је тако лако; то је и једино што сам ја могла. *Појравији* није се могло ништа.

Умро је сиромах, тај мој рођак. Умро је спокојно, не жалећи живот. Свечано, мирно предао се одмору. Ја знам да сам ја ублажила и улепшала његове последње дане и да сам ја учинила да позна и осети, макар и пред смрт, једну истинску, благу, добру радост живота — несебичну, чисту, братску, управо човечанску љубав. Пре но што је издахнуо, тражио је цвеће и моју руку. Последња реч му је била: „Хвала...“

Ја, можда, грешим кад мислим да сам узалуд живела.

Осим рођеног брата имам још једног, много млађег брата, који ми по сродству није ништа, али кога врло волим. Волим што сам га морала волети кад је био диван и што нисам могла престати да га волим кад већ више није био тако диван. Волим га и с тога што ми заједнички волимо једно дивно, дивно девојче. Природа ретко успе да створи нешто толико лепо у свима значењима речи „Лепо“. Кад би била свесна себе, природа би, мислим, стала да се диви, да се диви себи у томе детету. Њена физичка лепота је таква, да изазива неко осећање слично побожности. Њене густе, таласаве, тамно смеђе косе са бакарним одсјајима су тајанствене и пуне

чудне лепоте, као јесења шума после сунчевог заласка. Њене очи су јулско, поноћно, дубоко, тавно небо, без месеца, али са свима звездама, са свом топлотом, хладовином и зрачном тамом летње поноћи. А поглед тих очију је мелем, утеха, одмор. Њен нос — ствар са тако прозаичним именом! — читаво је мало ремек-дело. Њена уста подсећају свежином на срце тек расечене црвене лубенице. А њени плавичасти зуби праве неку чудну, троугласту хармонију с плавим беоњачама њених очију. Боја њеног лица, то је румена роса што се пробија кроз зрачно небеско плаветнико и јутарије, млечне магле. Ход њен је нијање воденога цвећа, лакогибање, за које не знаш где почиње, ни кад престаје. Њен говор је музика. А из сваког њеног покрета и из сваке речи помаља се њена тако исто дивна душа, слободна и наивна, чиста, нежна душа девојчета, помаља се и блиста као бело цвеће на сунцу.

И с највећим поверењем и радошћу она је ишла на сусрет његовој љубави. И кад је срећа била на прагу, кад су заједнички родитељи пристали да им се деца вере, онда је њега спопало очајање и грижа савести и немир. И он је дошао к мени исповедио ми се, и са страхом питао ме да ли сме да узме срећу коју не заслужује, које није достојан. Сиромаш дечак! Онако млад и поштен имао је и он ипак својих слабости и греха пре него што је њу заволео. Но његови греси били су тако мали, ништавни према гресима мога покојног рођака. С тога га ја утеших. Питао ме је шта да ради. Ја му одговорих, мало шалећи се и много озбиљно: „Да се ожениш њоме и да јој засад ништа не говориш, да не узнемираваш њено спокојство и радост и веру у тебе. Јер и ако ти ниси баш заслужио срећу да је добијеш, она је много мање заслужила несрећу да те изгуби, јер то би за њу била несрећа, пошто те воли. Али, видиш, кад анђеосиђе с неба, да усрећи једног „недостојног“, као што си ти, и од божанства постане твоја смртна жена, онда ћеш ти, можда, у срећи својој постати охол и наћи чак и по

коју ману код тога анђела и усудити се чак и неку при медбу и прекор да му управиш. Ја не верујем да ће она постати гора кад се уда за тебе, јер, драги мали, ти си по моме мишљењу, поред тога што не ваљаш, ипак бољи од свакога за кога би се она могла удати. Зато умири савест. Али ако ти се ипак деси некад у животу да ти се она учини таквом да би јој с правом могао што пребацити, ако ти се учини да је охладнела према теби, или ако твоје мушко, велико, себично срце почне мучити љубомора, и учини ти се оправдана та љубомора, — ти је онда узми за руку и кажи јој све своје грехе и све своје сумње. Исповеди се онда, место сада, и тражи да ти опрости. И она ће ти, буди сигуран, тада опростити, и још те волети“.

Ах, мој младић, како је изгледао! Као да сам се у Бога претворила, тако ме је захвално гледао. Људи сма трају за врло добре и дубоко паметне оне људе који им одобре оно што они страшно желе, а што се боје да узму. „Ти... ти си права... милосрдна сестра...“ — узбуђено ми рече само то, стежући ми радосно руку. Ја се насмејох: милосрдна сестра и болничарка — то је једно исто.

Верени су. Гледајући њих, уверавам се да заиста има среће у животу. Његове ми оче говоре: „Нисам заборавио што си ми казала“. А она се смеши на мене и гледа ме тако љупко, да готово заборављам да сам ружна.

Ето, тако сам ја живела досад. И тако сам позвала живот. И користила се лекцијама.

Видела сам да су се од живота отети тренутци среће плаћали животима. Некажњена срећа одвратних људи није изазивала код мене никад роптање; тој срећи нема се шта завидети. Туђа прљавштина ме је чистила. Виђала сам и да је срећа често краткога века. Људи су се на задобијену срећу и љубав, због које су толико дрхтали, навикавали брзо и она им је постојала, да не кажем досадна, али сасвим обична, као половна

хаљина: они је више нису ценили, они више нису уживали у њој, они су јој просто употребљавали.

Искуство је утицало и ја сам се променила. Или сам остарела, или ме је болест победила? Моје грешне мисли побегле су, повукле се, као змије пред мразем. Моја жеља за љубављу смирила се, као залеђена река. Моје маште узимају други правац; не подижу више обичног гмизавца међу небеска светила само стога што он има великодушну жељу да светли другима, нити разочарану девојку бацају у другу крајност: да се гуши у жељама за личном срећом и љубављу. Не, сад су ми маште паметније, па ипак су и оне маште само.

Замишљам, на пример, како ћу да напишем један мали роман, за који већ имам истинит догађај, и који ће критика много похвалити. Али брзо се освешћујем: ја знам да нећу умети да га напишем како желим. А желим да мој роман буде врло оригиналан. Само велики таленти могу писати како хоће, просто и необично, свеједно, они ће увек дати велике и корисне ствари; за све друге што пишу потребна је нова форма, извесна оригиналност, па да прођу и донесу колико толико задовољства. Ја то тако дубоко осећам. Фразе као „сунце сија“, „небо плаво и високо“, „на те речи крв ми се следила“ и друге такве фразе, толико су понављане, да мене већ једе, а одавно ми не кажу ништа и ако оне саме по себи ипак нешто кажу. Кажи ти, мој јуначе, то некако тако да ја осетим нешто налик на топлоту и светлост тога твога сунца, а овако ја се осећам тако обично и досадно, као да већ месецима седим у загушљивој соби. Измисли речи које ће ме подићи и разведрити толико да осетим то твоје небо. Нађи начина да ми охладиш крв у жилама, јер ја нећу да ти за мене осетиш, већ да ме натераш да ја осетим то што и ти, ако заиста вреди осетити то. Узмимо само опис природе. Он за мене није довољан кад песник само тачно изнесе шта је видео: ја хоћу да нам он да оно што је постало од тога што је видео и његовог песничког осе-

ћања. Иначе он није песник; он је само сликар, и то много слабији од онога с палетом и бојама. Читаоцу није доста да му се чини само да види; он треба да *осети* као да је видео. Ја умем да видим и способан сам да осетим, али ја не умем да спојим то двоје. И увек се јавља оно вечито сазнање да *осећајти није моћи* и да *желејти значи немајти*. Не, мој роман неће моћи ни мене да задовољи. Јер ја јасно осећам разлику између памети и талента — пошто сам паметна.

Зато сам остављала те маште и сањала о неком своме лепом животу, у топлим земљама крај мора, у сенкама палми, у топлим земљама у којима ћу сасвим излечити свој досадни катар. Лутала сам по невиђеној Италији и Африци и још даље, тамо по далеком, непознатом Истоку, где је Лоти живео и волео, и где је нашао толико лепоте и поезије, толико много да ју је могао целом свету поделити.

Па и те, не баш сувише нескромне, жеље нису се могле испунити из узрока које ће људи без великих дохотака лако погодити. Стога сам се враћала стварности и мислила како ћу сутра отићи у Топчидер, да уживам природу и мир. И гледаћу како сунчани зраци пропадају кроз лишће платана, како на њиховим белим стаблима шарају многобројне, дрхтаве пеге и како се заустављају на тлу и разилазе по песку. Слушаћу како трамваји један за другим долазе и одлазе. Гледаћу како млади замичу у пуне стазе и како се понеки стари господин шета. Слушаћу како се богата деца разговарају с гувернантом француски. Пићу тај бојама и свежином богати зрак, тај живот, то зеленило и ту тишину, пићу свом дубином својих начетих плућа.

Можда ћу ја кроз неколико година идеалисати о томе колико имам зимских чарапа и вунених грудњака. Можда. Но ја се не плашим тога доба, већ га спокојно чекам.

Уопште неко спокојство је овладало мноме. Неко осећање, као да старим, али не пријатно осећање, обу-

зима ме. И чини ми се да се најзад и у мојој башти у позну јесен примило мало, досад дуго узалуд негованог, цвећа, примило се мало зимског цвећа и неколико шимширова, који ће ми се преко целе зиме зеленити.

Кад се вратим с гробља, са гробова оних који сами више ништа не желе, а којима ми још желимо да покажемо своју љубав, обнављам опет оно драго, свето, болно осећање које ме је у детињству обузимало на Велики Петак. Кад ми ово двоје миле, верене деце покажу своју љубав, ја налазим да је живот врло леп. Кад се с пријатељицом ухватим за руке и погледамо се кроз очи у душу, а осмеси и погледи нам кажу: нема ништа што ти не знаш, ја осетим да ми је тај лепи живот врло пријатан. Мој брат, који се занео у васпитање своје деце и не тражи више од снаје што не може добити, а обилато даје што сâм има, долази ми често и дуго, дуго разговарамо. После ми он стеже руку и назива ме својим највећим пријатељем. И кад ми његов осмех помиљује душу, а његов поглед дотакне срце и глас његов каже: „Ми, сирочићи, сами на свету, нисмо баш тако много сиромашни, је ли, сестро?“, — ја се онда, чини ми се, не бих мењала ни с најлепшом девојком, ни с најсрећнијом женом.

То осећање није срећа, ја бар мислим да срећа није то. То је задовољство, осећање вредности живота. А њега је сваки имао. И због њега се, мислим, и воли живот. И чини ми се да су многи људски животи слични оном цвећу, које је никад не видех, а за које кажу да у педесет година само једанпут цвета. Па ипак га људи тако дуго негују и чувају зарад тога једног цвета. Тако и живот: увек чекаш нешто лепо. И ако чак не дође то лепо, опет ти се чини да није живот узалудан прошао: опет је било нечега лепог, а то је то чекање.

Дакле, могло би се рећи да је болничарка једва једном задовољна својим животом. Али... Ту скоро де сило ми се нешто страшно. Одавно осећам неки умор,

умор, и као да ми осетљивост отупљује. Но ја не обратих пажње. Али пре два, три дана...

Дошла ми је, једна несрећна пријатељица. Већ је пет година како она воли једног човека и верује да и он њу воли. Због нечега, не знам чега, имали су да чекају још годину дана. Али он је случајно премештен у унутрашњост, и сад се верио с другом. Господин је практичан: та друга је богатија, млађа и лепша. И сад је она дошла к мени, да се најадикuje и да се слободно исплаче. Али ја не умем више да тешим. Ја осећам неко интелектуално сажалење, али ми је срце сасвим хладно. Како ми је мучно. Али не могу, не могу. Зар да се претварам? И спопаде ме скоро љутња на њу: зар је њен бол тако мали, да је ја могу утешити? А она је и даље мене питала: „Где је она његова лепа љубав према мени?“ А ја сам у мислима одговарала: „Била је мала, па се потрошила, а можда није ни била љубав“. И одједном ме ошину мисао: где је мој, мој лепи теленат? И одмах други ударац и одговор: био је мали, па се потрошио, а можда није ни био таленат. И задрхтах. Је ли могућно да га више немам, да га нисам ни имала? Је ли могућно да је и то било једно лутање, једно варање, још једна највећа и последња обмана мога празнога живота? А можда још не ни последња? То је дакле била аутосугестија, оно дављеничко хватање за сламку и пену, она свирепа жеља за животом, и она потребна превара да не живиш узалуд.

И заплаках — први пут пред другим и за себе. И открави се окамењено срце, и крв се претвори у жалост за собом. И чудна, несрећна душа сажали се силно на другу несрећну душу. И загрлих пријатељицу и дуго смо плакале, не говорећи ништа...

После је она, мало утешена, отишла, а ја сам избрисала сузе и почела да размишљам. Али мисли стоје, и не крећу се, а камо ли да по обичају лете јатима, као тице што одлећу у топле крајеве.

И кроз замагљено стакло сувим очима гледам на-

поље. Ни тамо утехе. Само две боје: тавна и сива. Ни ветра, ни снега. Само, као нека страшна коб, пада магла. И чини ми се да цела природа зебе. И моја душа осећа да и на њу пада сива магла и зла коб. И ништа се преданом не види. И зебе моја душа на питање: Шта ћу да радим ако ме заиста изневери мој таленат? Шта ћу да радим кад не будем могла више бити болничарка? Шта ћу да радим?...

Л. Михајловић.

НУМА РУМЕСТАН.

(21)

ХИИ

Ј Е Д Н А Б А Њ А.

(НАСТАВАК)

Једно по подне, за време концерта, који је у бањском животу час удварања и ћаскања, док су сви бањски гости, тискајући се пред хотелом као по крову какве лађе, крстарили горе-доле, шетали унаоколо, или седали на столице поређане у три низа, министар, да би избегао Г-ђицу Башелри, која је прилазила у сјајној хаљини плаве и црвене боје, окружена својим ђенералштабом, био се повукао у једну усамљену стазу, и сâм, седећи на ивици једне клупе, обузет сетом и разнежен удаљеном музиком, утонуо у мисли, шарао је несвесно врхом од сунцобрана златне пеге које је сунце на заходу бацало по песковитој стази, кад једна сенка паде полако на њега, и трже га из заноса. То је био Бушеро, славни лекар, који је пролазио туда несигурним кораком, бледог и подбулог лица. Они су се познавали, као што се познају сви Парижани на извесној висини. Бушеро, који неколико дана није излазио, осећао се сада, случајно, расположен за друштво. Он седе, и поведе се разговор:

— Ви сте дакле болесни, докторе?

— Опасно болестан, одговори он својим набуцитим гласом... Наследна болест... Проширење срца. Мати ми је умрла од тога, и сестре... Само, ја ћу живети мање

него оне, због мога проклетог позива; остаје ми још годину-две највише.

Овоме великом научнику, овоме непогрешивом дијагностичару који је о својој смрти говорио тако поуздано и мирно, није имало шта да се одговори сем празних речи. Руместан то одмах увиде и ућута мислећи у себи да је ова брига далеко озбиљнија од његове.

Бушери настави, не обраћајући се Нуми, гледајући укочено у даљину, са оном неумитном везом у излагању мисли, коју професор стиче дугим предавањем:

— Зато што ми, лекари, не показујемо оно што осећамо, људи мисле да смо ми без осећања, да ми код болесника лечимо само његову болест, а не њега. То је велика заблуда!... Ја сам видео мога учитеља Дипитрена, који је баш важио као окорео човек, како горко плаче поред постеље једног сиротог дифтеритичног дечка који је шапћући говорио да му је жао умрети... Па оно је живо преклињање очајних матера, њихове дрхтаве руке које вас хватају за мишицу: „Моје дете! Спасите ми дете!“ Па очеви који се упињу да изгледају храбри, и говоре вам мушким гласом, док им се крупне сузе котрљају низ образе: „Ви ћете нам га избавити, јел’ те, докторе?“ Узалуд се човек труди да огугла на све: ови очајни узвици парају вам срце; и зар је то за онога који већ пати од срца!... Четрдесет година лечити свет, и сваког дана бити све узбудљивији, све напрегнутији... Моји су ме болесници убили. Ја умирем од туђих болова.

— Ја сам мислио да ви више не примате болеснике, докторе, рече министар узбуђено.

— О, не, никад више, никога. Могао бих видети кога да падне овде преда мном, па се ипак не бих сагнуо ни да га погледам... Разумете, то најзад прелази сваку меру, потхрањивати своју болест туђим патњама. Ја хоћу да живим... Живот пре свега, он све.

Његово бледо лице подузимала је ватра од узбуђења; и његове танке, болешљиве ноздрве удисале су

жудно свежи ваздух, испуњен благим мирисима, трештањем труба и тичјим цвркутом.

Он уздахну горко и настави:

— Ја више не лечим никога, али ја сам ипак лекар, ја сам сачувао кобни дар да поставим дијагнозу, да видим оно страшно наличје притајене болести, сакривеног зла, наличје које ми, на први поглед каквог пролазника, бића које, у пуној снази, корача, говори, ради, показује блиског самртника, укочену лешину... И то тако јасно као што видим да ми се ближи крај, последња несвест из које ме нико неће повратити.

— То је ужасно, промуца Нума, осећајући да је сав пребледео, и, плашећи се болести и смрти као сви јужњаци, који необуздано воле живот, обрну главу од овог језовитог научника, не смејући му више гледати у очи, из бојазни да овај на његовом црвеном лицу не прочита какав знак блиске смрти.

— Ах, та грозна дијагноза на којој ми сви завиде, како ми она загорчава дане, како ми трује и ово мало живота што ми остаје...

Видите, ја овде познајем једну сироту жену чији је син умро, пре десет-дванаест година, од јектике у гркљану. Ја сам га видео свега два пута, и ја сам једини од свију указао на озбиљност болести. Данас опет налазим ту сироту мајку са њеном младом ћерком; и могу слободно рећи да ми присуство ових јадница загорчава бављење у бањи, наноси ми више зла него што ће ми лечење донети добра. Оне ме гоне, желе да ме питају за савет, али ја их упорно одбијам... Није ми потребно да прегледам ту малу, да бих јој изрекао смртну пресуду. Доста ми је само што сам је видео ономад како је халапљиво навалила на једну зделицу малина, што сам у дворани за удисање посматрао њену руку, спуштену на колено, мршаву руку са тако испупченим ноктима као да ће сад отпасти са прстију. Она има јектику у грлу као њен брат, и умреће за непуну годину дана... Али нека јој то други кажу! Ја сам задао доста

таквих убода ножем, који су мене погађали у срце. Више нећу.

Руместан је био устао, престрављен :

— Знате ли како се зову те даме, докторе?

— Не знам. Оне су ми биле послале своју посетницу, али ја нисам хтео ни да је погледам. Знам само да станују у нашем хотелу.

И одједном, погледавши низа стазу:

— Ах, Боже мој! ево их!... Ја бежим.

Тамо доле, у кругу, одакле су се разлегали завршни акорди оркестра, лепршали су се међу грањем сунцобрани и отворене летње хаљине, уз прве ударе звона која су звала на ручак свуда унаоколо. Из једне гомилице која је живо разговарала, издвојише се Г-ђа и Г-ца Ле Кеноа, Хортензија, висока и витка у вечерњем руменилу, у хаљини од муселина са чипкама, у шеширу украшеном ружама, носећи и у руци киту ружа, коју је купила у парку.

— С ким сте то разговарали, Нума? Учинило ми се да је Г. Бушеро.

Она је стајала пред њим, сијајући се од здравља, тако безбрижна и весела да је чак и мати почињала заборављати свој страх, показујући на свом старом лицу лак одблесак ове заносне веселости.

— Да, то је Бушеро; причао ми је своје јаде... Он изгледа врло рђаво, сиромах!...

И посматрајући је, Нума се успокојавао: „Тај човек је луд. То је немогућно; то он свуда вуче своју сопствену смрт, и дијагностише је свима“.

У тај мах, они угледаше Бомпара како им прилази журно, машући неким новинама.

— Но, шта је? запита министар.

-- Велика новост! Добошар се појавио на позорници...

— Најзад, прошапута Хортензија

А Нума, сав задовољан:

— Са успехом, је ли?

— Можеш мислити!... Нисам читао чланак... Али три ступца на челу *Весника!*...

— Још један кога сам ја пронашао! рече министар, који је био понова сео на клупу, са палцима у рупи од прсника.

— Но, прочитај нам то.

Г-ђа Ле Кеноа примети да је звонило за ручак, али Хортензија одговори живо да је то тек прво звоно; и с руком на образу, у лепом ставу, она је слушала смећећи се радознано.

Да ли париска публика дугује Г. Министру Лепих Вештина или директору Опере смешну мистификацију чија је жртва она јуче била?...

Сви се пренуше, сем Бомпара, који, у свом беседничком жару, уљуљкан звуком својих речи, није разумевао смисао онога што чита, гледајући редом у све њих, и чудећи се њиховом изненађењу.

— Та читај даље, рече Нума, читај даље!

У сваком случају, Г. Руместан има да поднесе одговорност за то. Он је тај који нам је донео из свог краја ову чудновату, дивљачку фрулу, ову козарску карабицу...

— Баш има рђавих људи... упаде девојка, бледећи испод својих ружа.

Читач настави, са избуљеним очима, видећи тек сад све ужасе које наилазе.

...козарску карабицу, којој наша Музичка Академија има да захвали што је једне вечери личила на какву вашарску шатру у Сен-Клу'у. И одиста, требало је имати чаробну свиралу па смети веровати да ће Париз...

Министар му истрже гневно лист из руку.

— Нећеш нам ваљда ту глупост читати до краја... Доста је већ што си нам је донео.

Он летимице прегледа чланак, извежбаним погледом политичара који је навикао на новинарске грдње. „Паланачки министар... вешт играч фарандоле... Руме-

стан из Валмажура... извиждано министарство и пробушен му добош..." То му је било доста; он сакри пакосне новине дубоко у џеп, и устаде, дувајући од гнева, од кога му је било набрекло лице; и узимајући под руку Г-ђу Ле Кеноа:

— Хајдемо на ручак, мама... То ће ми отворити очи да се више не заносим којекаквим безначајним свирачима.

Они су ишли сви четворо у једном реду, Хортензија са обореним очима, сва утучена.

— У питању је један вештак од великог дара, рече она, трудећи се да да чврстине своје тамном гласу; не треба, њега кривити због неправедне публике и новинарске ироније.

Руместан се заустави у ходу:

— Дара... дара... та да!... Не поричем... али је он сувише необичан...

И подижући сунцобран:

— Узмимо се у памет са Југом, сестрице, узмимо се у памет!... Не претерујмо са њим... Париз ће се брзо заситити.

Он настави пут одмереним кораком, спокојан и хладан као какав грађанин Копенхагена; и ћутање је прекидало само шкрипање шљунка под ногама, које у извесним приликама изгледа као последњи излив какве срџбе, или рушење, мрвљење какве наше куле у ваздуху.

Кад дођоше пред хотел, из чије се огромне трпезарије, кроз њених десет прозора, разлегао звекет кашика изгладнелих гостију, Хортензија се заустави, и, подижући главу:

— Ви, дакле, хоћете да напустите тога јадног момка?

— Шта да радим?... Ту се не може ништа помоћи...

Пошто га Париз не трпи.

Она га погледа гневно, скоро презриво:

— О! то је ружно, што тако говорите... Ја, видите, имам више поноса него ви, и не напуштам своја уверења.

У два скока, она пређе преко хотелске терасе.

— Хортензија, звонило је и други пут...

— Да, да, знам... Сад ћу ја.

Она се попе у своју собу, и закључа врата, да јој не би досађивали. Отворивши свој наслон за писање, једну од оних пријатних ситница којима Парижанка успева да унесе нечега личног чак и у обичну гостионичку собу, она из њега узме једну своју фотографију, где се сликала у арлеској ношњи, написа неколико речи при дну, и потписа. Док је писала адресу, разлеглоше се удари часовника са арвијарског торња, кроз плавичасто-тамну долину, као да хоће да свечано поздраве ову њену смелу одлуку.

„Шест часова“.

Нека лака измаглица пела се из потока, као беличасто и лелујаво прамење. Цео амфитеатар од шума и брегова, сребрнасти врх глечера у вечерњем руменилу, најмања појединост овога мирног и спокојног часа, урезивала се дубоко у њену душу, као што се у календару подвлачи неки важан датум, и у књизи обележавају места која су нас највише узбудила; и она је самој себи говорила гласно:

— Ја у овај мах залажем свој живот, цео свој живот.

Она је призивала за сведоке свога обећања свечани сутон, величанство природе, побожну тишину која се ширила свуда око ње.

Залаже цео свој живот? Јадница, да је само знала како то није бог-зна шта.

Неколико дана доцније, Г-ђа и Г-ца Ле Кеноа остављале су хотел, пошто је Хортензијино лечење било завршено. Мада се осећала умирена добрим изгледом свога детета и уверавањем малог доктора о чуду које је постигла изворска нимфа, мати је ипак једва чекала да се једном опрости овога бањског живота, чије су најмање појединости будиле у њој успомене на стари бол.

— А ви, Нума?

О, он! он мисли да остане још недељу-две, да настави лечење још мало, и да се користи самоћом у којој ће остати после њиховог одласка, да напише свој чувени говор. То ће изазвати читаву буру, о којој ће имати много да слушају у Паризу... Само, Ле Кеноа неће бити задовољан.

И одједном, спремна за пут, мада срећна што се враћа кући, што ће опет видети своје миле и драге, који су јој у даљини изгледали још дражи, јер је код ње машта обухватала чак и срце, Хортензија осети како је обузима туга што напушта овај лепо крај, сав овај хотелски свет, пријатеље од пре три недеље, које је заволела више него што је и сама мислила. О ви, нежна срца, како се радо отварате, како вас је лако задобити, и како вам после тешко пада да прекинете те нежне и невидљиве везе... Према њој су сви били тако добри и пажљиви; и у часу растанка, око њених кола се тискало пуно узбуђених лица и пружених руку.

Девојке су је љубиле:

— Без вас више неће бити висело.

Обећавали су да пишу једно другом, измењивали су поклоне за успомену: миришљаве ковчежиће, седефске ножеве за сечење књига, са натписом: *Арвијар — 1876*, који се преливао као плава језерска вода. И док јој је Г. Ложерон спуштао у торбицу једно стакленце најбоље шартрезе, она је гледала горе, на прозору своје собе, планинку која је служила, како брише очи једним грубим, тамно-црвеним убрусом, и слушала један промукли глас који јој је шаптао на уво:

— Отпорне снаге, госпођице... само отпорне снаге...

То је био њен грудобољни пријатељ, који се био испео на осовину гледајући је опроштајним погледом, својим упалим, грозничавим очима, које су се ипак блистале од воље, самопоуздања, помало и од узбуђења. О, добри људи, добри људи...

Хортензија није ништа говорила, из бојазни да се не заплаче.

— Збогом, збогом сви!

Министар, који је пратио даме до удаљене станице, седа према њима. Бич зафијуче, прапорци зазвече. Одједном, Хортензија повиче: „Мој сунцобран!“ Сад је ту био. Њих двадесеторо јури у хотел. „Сунцобран... сунцобран...“ У соби? Није. У салону? Ни тамо. Врата лупају, цео се хотел претреса од дна до врха.

— Не тражите... Знам где је.

Хитро као увек, Хортензија скаче из кола и трчи у башту ка лесковој сеници, где је јутрос још додала неколико глава роману који се развијао у њеној малој, узрујаној глави. Сунцобран је био ту, пребачен преко клупе, као да је један део ње саме остао на овом омиљеном месту које је тако личио на њу. Колико слатких часова проведених у овом светло-зеленом куту, колико излива срца који су одлетели у зрак са пчелама и лептирима! Она се извесно неће никад више вратити овде; и та јој је мисао стезала срце, и није јој дала да се макне с места. Чак јој се и шкрипање љуљашке сада чинило пријатно.

— Језик за зубе! не дроби...

То је био глас Г-це Башелри, која је, беснећи што су је сви напустили због овог одласка, разговарала с мајком својим обичним језиком, мислећи да су саме.

Хортензија се сећала њеног, детињског умиљавања које је толико пута раздражило, и смејала се сама собом, враћајући се колима, кад на једној окуци испале пред њу Бушери. Она хтеде да се склони и да прође, али он је ухвати за руку и задржа.

— Дакле, остављате нас, кћери?

— Да, господине...

Није знала шта да одговори, изненађена овим сусретом и збуњена што је Бушери први пут ословљава. Он

је онда узе за обе руке, и рашири их пред собом, посматрајући је пажљиво својим проницавим очима, испод седих, накострешених обрва. Тада му задрхташе усне, руке, цело тело, и његово бледо лице обли румен :

— Но, збогом... срећан пут!

И не говорећи више ништа, он је привуче на груди, загрли је очински нежно, и удаљи се журно, стежући обема рукама срце које му је лупало да искочи.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ПОСЛЕ БОЛЕСТИ.

У грозничавом сану, у бунилу
Видео сам је, близу ми је била:
Стала је мирно крај постеље моје
Дотакнула ме дахом црних крила.

По бледој, хладној, тужној руци њеној
По једној строгој на челу јој црти,
Ја сам њу позн'о, јест то она беше —
Она, смрт сама, ил' анђео смрти.

И, док је тако стајала крај мене
Лепа и мирна, нема, без покрета —
Ја сам добио свест новог живота
И осетио чар другога света.

Беше л' то живот што га смрћу зову
И што нам вечним уништењем прети —
Живот без бола, рана и увреда,
И тим живети је ли то умрети?...

Дâ, сад када сам опет амо враћен
На љуту светлост земаљскога дана,
У старе борбе — ја носим у души
Сакривен спомен виђених тајана.

И док задајем и примама ударце
И док ме ране отроване пеку —
Спокојну храброст ја у срцу имам
Дубоку веру, утеху далеку,

Кад се за мене буре земне смире
И ја из њиних вртлога испловим,
Да ни уздаха не пустим из груди
Ни сузе једне за животом овим.

Милета Јакшић.

S C H E R Z O

Звони од смијеха дубрава.
Тамо гдје травник је руби,
Сатира чета пројурила
Топот се копита губи.

Пред њима човек је уплашен,
Све му у крпама рухо,
Скакуће тужно, а коприве
Пале на велико ухо.

Што је он крив, да га прогоне?
Шибе га туку у грању,
И сам је сатир, та копито
Запне о многومه пању.

Ето што бјеше: У затишју,
Гдје су тек звончићи цвали,
Пјесме уз фруле су стварали,
Како су најљепше знали.

Било у пјесмама радости,
Љубавних јада и туге,
Па су из гуштаре слушале
Нимфе их, стидљиве друге.

Било је у њима све што је
Живио сатир и снив'о.
Он би се често дошуљао
Крадом их прислушкив'о.

Онда је свакому причао,
Силно се држећи важно,
Како све пјесме су покрали,
И како свирају лажно.

Тако дубоко се згражао,
Тако се за срце хват'о,
Да су и људи се ганули,
Па су му плаћали за то.

Сад су у грмљу га затекли,
Када се хтио да скрије.
Знаду га: и он је кушао
Свират', ал' умио није.

Густи на глави су увојци,
Да му се не види рога,
А под том одјећом посрће
Сатирска с копитом нога.

Свукли су рухо му господско,
Копривом вјенчали ухо,
Што их из потаје слушало,
Рутаво, мало и глухо.

Зеленим мачем перунике
Чета га сатира гони.
Бјежи он, копита топоћу,
Шума од смијеха звони.

Драгутин М. Домјанић.

КРОЗ МИРИС ЛИПА.

Капљице ситне пролетнице кише
Круне се редом низ јаблане лисне.
Кроз сутон страсно опојно мирише
Ред липа. Каткад запљусне и блисне

Поточна вода. Ноћ се добра своди
Са ведрог неба заносно и свеже.
Сутонска прича умире на води,
На којој звезде и тишина леже.

Ох, у те ноћи чудесне и плаве,
Чим се високо вечерњача роди,
Топла се радост и сећања јаве.
Беља нег сенке лабуда на води,

Сећања тиша но шум птичјих крила,
Када кроз сутон самотни пролете.
И душа ми се таласа ко свила
И срце ми се радује ко дете.

Читав се живот заборављен жари
И срца, срца разбуђена бију,
И помаља се лик минулих ствари,
Прилазе туге и полети свију

Минулих ноћи и свитања сена.
Осећам мирис младости ми ране,
Пољупце страсне свих вољених жена
И чујем додир плетенице вране.

У моје срце сав се живот слива
У моју душу вече радост сипа.
— Поточна вода мирује и снови,
Мирише силно ред опраних липа.

Милош Видаковић.

У МОМЕ ГРАДУ.

У моме граду у долини
Самотна моја драга живи.
Над мртвим крајем у тишини
Облаци миле бледи, сиви.

Облаци миле. Варош ћути,
С цркава белих ретко звони.
Ту леже снови утрнути
И заборав се далек рони.

И тихо свићу зоре ране
И довек сетно вече пада
На белу варош и јаблане
На живот мога тужног града.

У моме граду у долини
Самотна моја драга живи.
Пролазе дани у тишини,
Пролазе дани бледи, сиви.

С вечери често она сама,
Облаци рујни кад се злате
И у земљаним саксијама
На прозору јој руже цвате.

С вечери седи она бледа,
Мирна ко залаз празна дана,
И заљубљено дуго гледа
Сутон и дуги низ јаблана.

Јаблани ћуте. Шуми река.
И полумрачан ветар дуне.
Ох, шта ли мисли, шта ли чека,
Што се сузе ко бисер круне!

У моме граду у долини
Самотна моја драга живи.
Над мртвим крајем у тишини
Облаци миле бледи, сиви.

Милош Видаковић.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ.

— БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ЗБИРКИ —

Дуго времена био је Вук Караџић једини, који је систематски, предано и с много вјештине објављивао српске народне пјесме и доприносио највише да се створи и ојача култ њихов. И прије њега било је људи који су биљежили народне пјесме, чак их је било и који су их скупљали, али сав тај рад лежао је у рукопису неиздан и неупотребљен, и широка јавност није имала ништа од тога. Па дуго и иза њега нико се не прихвата тога посла; тек више него иза десет година јавља се Симо Милутиновић, који, пошто је дао једну збирку у два издања, напушта тај посао за увијек. Иза њих пролазе године и никог нема, за кога би изгледало да ће наставити овај корисни и потребни рад: једва по који децениј донесе једну или двије збирке. Тек након 1862 године, у доба нашег националног и књижевног романтизма, јача интерес за све што је народно, ствара се читав култ народној поезији и све полази, да живо ради сабирајући „народно благо“. Од 1867 до 1878 изишло је највише збирка српских народних пјесама: 19 на број. Касније, у осамдесетим годинама, кад су Хрвати показали извјесну ревност у том послу, и кад њихова Матица узима себи у дужност публиковање хрватских народних пјесама, настаје жив рад међу нашим, да их ми претекнемо, да им осујетимо намјере, да „спасемо“ наше народно благо од туђих рука. Кад се тај антагонизам послѣ средине деведесетих година стишао и изгубио са свим оне опа-

сне размјере, настаје и у том раду извјесна стагнација и хладна стишаност.

Иза Вука није било никога доцније који би тај рад наставио са онолико разумијевања, укуса и пожртвованости, нити је био ико ко је тај посао узео као животан позив. Радника је било много и били су веома разноврсни: професори, попови, учитељи, ђаци, ратари и војници, али све људи који су већим дејелом радили брзо, на јагму, на прескок, често без много смисла и плана. У свему је недостојало система и увјежбаности, која се стиче само дугим радом. Отуд је у једно доба настало вајкање, да је Вук „побрао најљепше цвијеће“ и да с тога за оне иза њега не остаје ништа од нарочите вриједности. Али, као што се може да увјери свак читајући по неке од доцније забиљежених пјесама, није недостајало материјала, нити је он био оскудан, него је недостојао Вуков разбор и његово око. Него ипак и ово што имамо, рађено с пуно воље, није нам никако на одмет, и може у многим погледу да нам врло добро послужи.

Овај преглед ми ћемо да израдим по хронолошком излажењу збирки, не по њиховој садржини, и то стога што тиме овај преглед добија донекле лик мале историје скупљања народних пјесама. Али ради употребе означимо увијек садржај збирки: да ли су им пјесме епске или лирске.

Док је Мушицки сам, из властите иницијативе, под утјецајем Хердеровим, нагонио своје ученике, међу којима је био и Вук, да му биљеже народне пјесме, дотле је онај бивши чобанин, сељаче тршињско, држао да се он „чрез то подсмева нама, као момчадма, која су по шуми код свиња, код коза и код оваца одрастла“ и све док није читао Качићев *Разговор Угодни* није могао да вјерује да је његов учитељ озбиљно мислио. Кад је 1814 издао своју прву збирку. „Мала прстонародња славено-сербска песмарица“, и онда још није без извјесног устручавања, и као извину вели: „Овакови песама ја би могао

и више овде додати, али се бојим да и ово небуде много; и да ми какав од нове моде Србин нерекне: гле, шта је овоме пало на ум те слепачке песме издаје“. Он је, ваљда, осјећао ондашњи дух времена и оне учене госпoде наше далеке народу по осјећању и смислу. И како је прорекao! Само, што му то нијесу пребацивали „од нове моде Срби“, него и они који су као и он, били од старих, од сељака, и који с модом нијесу имали ничег заједничког, као Кнез Милош. Кад му је прва књига наишла на леп пријем, он 1815, издаде другу књигу: „Народна србска пѣсмарица“, и опет у Бечу, и посвети је свом великом пријатељу Јернеју Копитару, који му је био више него учитељ: главни подстрекач и помагач у раду. Та збирка обрати већ на се пажњу европских стручњака, и један Јаков Грим пише о њој симпатично и преводи из ње неколике пјесме. Уз народне пјесме издао је ту на крају „Неколико нових пјесама, које су учени људи саставили“. Охрабрен успјехом те збирке Вук је хтио већ идуће године да изда и трећу (Вуково писмо Копитару, 1 август 1816). Кад се услијед извјесних неприлика Вук колебао у почетом раду, њега соколи Копитар: „Останите само на правом путу на ком сте били, иначе не ћете бити блажени; јер само ко издржи до краја биће блажен, вели Библија“. И уз то одвраћајући га да се не баци у свијет, вели му: „јер сте одређени да учините сриској књижевности знатније услуге, него многи који је свршио све школе“. („Вукова преписка“, I, стр. 490). А Фрушић му пише 16 априла 1815, да скупљене пјесме пошаље и преда Копитару, да се ослони на људе, „који такви предмет онако знаду уважавати, као што је по унутрашности својој достојан“. („Вукова преписка“, I, стр. 606).

Али из многих разлога Вук није доспео да друго издање својих пјесама почне прије 1823 године. Тад му изиђоше друга и трећа књига у Лајпцигу серије, чија је „прва књига“ по Вуковој подјели изишла тек годину дана доцније, под насловом: „Народне Српске Пјесме“.

Уз ову збирку написао је он врло занимљив и још данас важан предговор о народним пјесмама и пјевачима и о метру народних пјесама. Уз то је оштампао и приказ књига од 1823, што је изишао у „Göttingische gelehrte Anzeigen“. Издавање ове збирке омогућио је Кнез Милош, и Вук му се за то нарочито захваљује. Прештампавши ту све оне „женске“ пјесме из 1814 године, изоставио је јуначке пјесме, што су тамо биле. Он то извињује тим да се „до сад нијесам могао намјерити на пјевача, који би ми и управо и читаве казати могао. Тако сам и ону пјесму о племенитој Асан-Агиници оставио за сад, док не би ми је ђе како чуо од каква Крајишника или Далматинца“. Вук је предано устрајао у свом раду, и ако су му се неки у лице смејали због тога и говорили му „да је ово скупљање пјесама само спрдња и беспослица“. Четврта књига, са јуначким пјесмама, изишла је истом 1833 у Бечу.

Треће издање започео је Вук 1841 године са збирком женских пјесама, у Бечу, са натписом: „Српске Народне Пјесме“. Ту је први пут у народним пјесмама почео да пише слово *x*, али само „у онијем пјесмама, које су из онијех крајева, гдје се оно изговара“, и ако је увјерен да би најпаметније било, да се *x* свуда пише гдје му је мјесто по етимологији. У тим пјесмама је почео да означаје оно што је већ и прије било потребно, из кога је мјеста која пјесма. Занимљиво је да он пјесме покупљене по Дубровнику и око Дубровника држи за херцеговачке „по приморскоме начину и говору окренуте“, и примјећује: „Прави Дубровчани — старосједиоци — вели он, немају данас никаквијех народнијех пјесама“. Друга књига ове збирке са најстаријим јуначким пјесмама изишла је у Бечу 1845. Годину дана касније изиђе и трећа књига са јуначким пјесмама средњијех времена. Четврта књига изишла је 1862 годину дана пред његову смрт. Послије његове смрти трошком народних прилога, а бригом једног одбора у коме је био и Миклошић, изишле су још двије књиге његове збирке: и то 1865,

пјесме новијих времена, а 1866, женске пјесме из Херцеговине, које му је послао његов пријатељ и реван помагач Вук Врчевић.

Кад је српска држава откупила од Вукове кћери Мине Вукомановићке све рукописе њенога оца, одредила је да се имају издати сва Вукова дјела о државном трошку. Изабере се један одбор за то, који, при издавању прве књиге народнијех пјесама, бијаше само на Г. Љубомира Ковачевића и Светислава Вуловића. Прва књига изиђе у Биограду 1887, и у њој су биле најстарије јуначке пјесме. Издање то било је недовољно критично, имало је великих мана и дало је повода неповољним оцјенама, међу којима је била најмјеродавнија оцена Г. В. Јагића. (*Arch. für slav. Phil.*, X, 323—330). Због тога би то издање готово напуштено и ново започето 1891, под редакцијом Г. Љубомира Стојановића и Пере П. Ђорђевића. То издање „Српских Народних Пјесама“ обухвата девет књига, које су излазиле овим редом:

I. Књига прва, у којој су различне женске пјесме. Биоград, 1891.

II. Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. Биоград, 1895.

III. Књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена. Биоград, 1894.

IV. Књига четврта, у којој су пјесме јуначке новијех времена о војевању за слободу. Биоград, 1896.

V. Књига пета, у којој су различне женске пјесме. Биоград, 1898.

VI. Књига шеста, у којој су пјесме јуначке најстарије и средњијех времена. Биоград, 1899.

VII. Књига седма, у којој су пјесме јуначке средњијех времена. Биоград, 1900.

VIII. Књига осма, у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу и о војевању Црногораца. Биоград, 1900.

IX. Књига девета, у којој су пјесме јуначке новијих

времена о војевању Црногораца и Херцеговаца. Биоград, 1902.

Иза Вука први се почео бавити сабирањем народних пјесама Симо Милутиновић Сарајлија. Он је још 1826 у збирку својих препјева „Неколике піеснице старá, нове, преведенé и сочиніенé“ унио и неколико народних пјесмица. У Црној Гори настави он свој рад и прикупи лијепу збирку пјесама. Послије малих непријатности с Вуком, који је на тај Симиин посао гледао са неповјерењем и љутињом исто као и на Стејићев, Симо се одлучио да је штампа о себи. 10 октобра 1832, Симо писао је Миловићу да му само он изда пјесме, (није их нипошто хтио уступити Вуку, и ако му их је био обећао), а да сав добитак од њих да Вуку на рачун дуга. 1833 изиђе у Будиму Симиина збирка под насловом: „Пѣваннiя Црногорска и Херцеговачка“, са његовим чудним псеудонимом: Чубро Чојковић. У народне пјесме издане у тој збирци додао је разне језичне, топографске и етнографске примједбе. Збирка Симиина би хладно примљена и на страни и код нас: *Лѣтoйис*, (св. 35) донесе о њој једну доста оштру и неповољну оцјену, понајвише ради његова језика у додатцима. Него Симо не стаде. Он 1834 у „Србским Новинама“ (бр. 22) објављује други дио своје збирке и позива на претплату („Стражилово“, 1884, стр. 301). 1837 нудио је узалуд Гаја да му изда друго, знатно попуњено издање пјесама. Кад ту није успио он их исте године, под истим часловом, штампа у Лајпцигу. Том приликом пише Копитар Вуку: „So viel ist gewiss dass Symo ihr heftiger Rival ist und Nebenbuhler“ („Вукова Преписка“, I, стр. 465). Само му на страни нијесу много вјеровали. У овом другом издању имају 174 народне пјесме и међу њима до „три коледке“. Остале пјесме зове „даворије“. Он, који је причао да је пјесме писао идући од мјеста до мјеста, често на кољену и мјесечини радећи, није унио у ову збирку само народне пјесме (врлина му је да увијек каже гдје је и од кога је слушао коју пјесму), него их има и умјетних. Међу народне је унео и неколике

пјесме Владике Петра II и означио то, а међу умјетнима налази се његов конфузни „Спѣвъ Славено-Сербалъству Сѣверномъ“, у ком предлаже Мушицкога за Стратимировићева насљедника. Ту је штампао и писмо Димитрија П. Тирола „Сверху страдателне честице се“, у ком се доказује да ми немамо пасивних, „страдателны“, глагола. На крају је додао оду Милоша Светића о смрти Мушицкога, који је умро те године, и тако онемогућио Симин приједлог и спјев! У новије доба употребио је Симину збирку за дијалектолошка истраживања Г. Милош Ивковић и истакао јој важност с те стране, наглашујући, заједно са Азмусом Серенсеном, да је збирка раније била незаслужно потцијењена.¹

Пријатељ Вуков, а ученик Симин, владика и пјесник Петар II Његош, који је у младости често писао пјесме по имитацији народних и који је много волио народну пјесму, наставио је донекле њихов рад. 1845 издао је он у Биограду црногорске пјесме о дјелима XVIII столећа и пјесме о устанку Карађорђеву под једним карактеристичним насловом: „Огледало Србско“. На почетку је његова пјесма „Сѣни Александра Пушкина“. Како се у збирци не спомиње скупљач, то је издавач њезин сматрао за потребно, да у предговору рече о том ово: „А што нема печатана имена, ко је ове пјесме скупио, узрок је томе што их није један само човјек купио и писао, него су скупљене овако: кад би какав пјевач овдје на Цетињу испјевао пјесму добро, одмах би се повео у ког писара, да је напише, дакле не може се

¹ Већ доста рано почели су појединци, најчешће књижари, да из Вукових збирки општавају пјесме о разним јунацима и догађајима; касније су та издања допуњавали пјесмама из других збирки. Тако је 1836 у Будиму издао Каулици пјесме о Краљевићу Марку, тако је 1857 Х. Алекса Поповић штампао пјесме из Вукове и Симине збирке. Тај су посао доцније наставили у Новом Саду Игњат Фуке, у Биограду Ђока Анастасјевић и Тома Јовановић, у Панчеву браћа Јовановићи, а нарочито и мимо све у Новом Саду Браћа М. Поповићи. Како су то чисто трговачка и спекулативна издања, ми их овдје не ћемо даље спомињати.

један назвати њеновим скупитељем“. Али ми данас добро знамо, да је Његош био покретни елемент за тај рад и најактивнији радник у том послу. (В. М. Г. Медаковић, „П. П. Његош“, стр. V и 129). Пјесме о Карађорђеву устанку: већином од Филипа Вишњића, узете су из Ђукове збирке. На крају књиге су додата „примјечанија“ о јунацима и појединим мјестима, што се спомињу у тим пјесмама. Друго издање ове књиге изишло је послје педесет година, 1895, на Цетињу. Том приликом је Павле Ровински нарочито препоручивао наставак тога рада ради оног силног богатства материјала, који је толико потребан за многе студије о црногорским јунацима и догађајима. А он сам је саставио именик лица по плененима, из ових пјесама, и то Црногораца и Турака. („Луча“, 1895). Специјално ради студија о Његошу Г. Павле Поповић је изнио један предлог, који је шири, али иде на исто: да се систематски покупи и изда сав материјал, пјесме и приче, који се односи на црногорске борбе и на јунаке из XVIII вијека и на оне догађаје, које Његош обрађује. („Српски Књижевни Гласник“, IV, стр. 398—398, стр. 478). Треће издање изишло је у Новом Саду 1906 код Браће М. Поповића.

У књизи Тодора Влајића „Србски венацъ, одъ народни србски исторически и наравоучителни прича, пјесама, басна, пословица и загонетки исплетенъ“ (у Биограду, 1850) има неколико умјетно дотјериваних народних прича и само четири народне пјесме: Полазак Краљевића Марка к цркви Грачаници, Полазак младог Облачића на бојно Косово, Женидба Тодора од Сталаћа и Бој Срба са Турцима на Новом Пазару и Делиграду. Има уз то неколико народних басама, пословица, загонетака, неколико Влајићевих пјесама и „мудрих наравоучителних изреченија“.

1858 године издали су у Осијеку Иван Фрањо Јукић и Љубомир Херцеговац (Фра Грго Мартић) „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke“. У овој књизи су само јуначке пјесме, међу којима има и доста муслиманских.

Скупљање није много срећно, биљежење још мање. И они су писали ондашњим начином неких хрватских књижевника: *gèrmi, kèrštenje, bratja, dietca, tèrpit, vèrlo*, и тако даље. Занимљиво је оно што Мартић, доцнији пјесник „Осветника“, вели у предговору о језику тих пјесама: „Jezik je pak jedan, koji se govori u Sèrbii, Bosni i Hercegovini, okrom jeditu ćeš razliku naći, da mehko sèrbljansko ije u Hercegovini i Krajini samim glasnikom i ili je zamienjuje se, kao u ovim riječma: lijepo: lipo ili ljepo, bijelo: bilo ili bjelo, mlijeko itd., koja neznatna razlika nemože praviti posebnog nariječja, kao ni oni nieki nepravilni štokoihs sela ili pojedinih osobah izgovori u stanovitim riečma, kao n. pr. svietlo-svielto, merme-merve, lievše-liepše“. (Стр. XI). У овој збирци има она нарочито популарна пјесма у нас: „У Богдана девет винограда“ и једна нова пјесма *Југовића мајке*. Друго издање ове збирке изишло је у Мостару 1892, латиницом, у двије књиге.

До збирке Стефана Поповића: „Црногорске гусле, или народне песме, приче, подскочице и напијялице“, (Београд 1858) нисам могао доћи, ни о њој добити ма какву вијест. Спомињем је по Новаковићевој Библиографији, (број 2173, страна 399). Непозната ми је из ближе и збирка „Банатских Пјесама“, што је 1863, у Новом Саду издао неки П. Т.

1867 почиње са издавањем народних пјесама Богољуб Петрановић. Те године издао је у Сарајеву једну збирку женских пјесама, а у Биограду му је издало Српско Учено Друштво велику збирку јуначких пјесама. Предговор тој занимљивој и врло богатој збирци написао је Г. Стојан Новаковић и истакао јој, као доцније и Г. Јагић, несумњиву важност. Три године касније, 1870, издао је Петрановић у Биограду сам и трећу књигу своје збирке, и изгледа, да је унио у њу оно што је из прве било изостављено са више разлога. Збирка та пуна пјесама половне вриједности нема оног јаког критичког мјерила, којим се одликовала прва и друга књига. Петрановић је био један од одушевљених скупљача наших, сав у оном

романтичком обожавању њиховом: „Ја волим да сам тамо ово нашао, него груду од сухога злата, злата би нестало, а овог драгоцјеног блага никад нестати не ће“. У трећој књизи, у предговору, износи он и извину за неке недостатке прве збирке. „Што у првој збирци нисам казао јавно, од кога сам што узо томе је узрок намјеран и посве умјестан. Тад у Босни царово је чувени Осман-паша, који није подгајао народну књижевност, који је на ме особиту пажњу био свратио: шта радим, од кога што преписујем, ко к мени долази, куд и код кога идем; мене је његова полиција више пута ноћу походила и враћала се вазда без успјеха, као што није долазила без цијели... Да сам ја у први мах очитово моје пјеваче, на једном би се моје предузеће свршило, што не неби могло више од никог ништа преписати, а моји пјевачи заођели би се, по невољи, политичном образином, па би скапали у прогонству“. И колико је требало пожртвованости за овакав рад у таквим приликама! Интересантна је, добро уочена и добро истакнута једна психолошка и по нешто етничка особина херцеговачких пјевача: „Уман човјек — вели он —, кад путује кроз Босну што гођ ближе навија се к Херцеговини, пјесма је језгровитија, чистија, јаснија, узвишенија и китнија, а што се од те пограничне покрајине више одмиче, пјесма је слабија, тавнија и неразборитија. А тако је и са обичајима и другим умовинама народним“. Од свих пјевача истиче Илију Дивјановића испод Јаорине планине, са изврским памћењем и даром да и сам ствара: „нека му ко само ма какав догађај исприча, он је одма готов прелити га у народну пјесму, онако живо и китно као што други не може“.

„Српско-Народне Песме и Народне Приповетке“ издао је у Биограду 1869 Милан Ђ. Станић. У књизи су три слабе путописне слике Чачка (са описом Драгачева), Пожеге и Ужица. Приповиједака нема, осим једне о Турчину у свињцу, која је унесена у опис Ужица, и истините, ваљда, приче о хајдуцима са једном пјесмом и сувише далеком од тога да буде добра и чисто на-

родна. (Као и пјесме „Смрт и убиство“ и „Како је Свети Саво из отчина двора отишао у свету гору“). Мијат харамбаша, што је поробио Вилиндар, има варијанту у Петрановића (1867) I, 8; уз то варијанта Омера и Мејрима.

Правник Благоје Стојадиновић издао је у Београду 1869, двије књиге епских пјесама, под насловом: „Српске Народне Песме“. За скупљање народних умотворина добио је помоћ од Кнеза Михаила, а за другу књигу, чији је чист приход био одређен за свештенички фонд, скупили су суму већином свештеници, до 800 претплатника. Стојадиновић је ставио себи у дужност „да незабележи какву пјесму, која је у Вуковој, или у другој којој збирци већ угледала свет“. И одиста у његовој збирци не срећемо много варијаната. Пјесме су јуначке, пуне женидаба и хајдука и јуначких натјечања. Већином су из Босне, из Грузе и испод Мучња.

(Наставиће се).

Владимир Ћоровић.

ВЛАШКИ ЦИГАНИ У СРБИЈИ.

(Крај).

Тешки положај Цигана у Влашкој и Молдавији пре ослобођења учинио је, те су они врло рано почели да напуштају ове земље и да беже на све стране, кад год би им се за то указала прилика. Због тога данас налазимо Влашких Цигана растурених далеко изван Румуније, по различитим земљама, а врло знатан део у Србији. У антропогеографским проматрањима Пчиње и Криве Г. Ј. Цвијић помиње тамошње Цигане Лингуре, који су му изгледали другојачег порекла од тамошњих Цигана Јорговаца.¹ Г. Ј. Х. Васиљевић помиње Цигане Лингуре² и већ посрбљену лингурску породицу³ и Лингурце⁴ у Кумановској Области. За лингурску породицу у селу Табановцу постоји предање да је „дошла у село из врло далеког краја“, да су јој чланови у почетку „радили имања у селу на наполицу“. Лингурци у Бјеловцу и у Арбанашком славе Петков-дан, омиљену славу Влашких Цигана.⁵ Сви ови Цигани нису ништа друго до Влашки Цигани Лингурари. Г. Густав Вајганд је на своме путу, 1889 године, нашао Влашких Цигана чак између Елбасана и Бе-

¹ Ј. Цвијић, „Основе за Географију Македоније и Старе Србије“, I, Београд 1906, стр. 182.

² Др. Јован Јаџи-Васиљевић, „Јужна Стара Србија“, I, Београд 1909, стр. 186.

³ Ibidem 199.

⁴ Ibidem 266 и 268.

⁵ Ibidem.

рата. Он вели да „свако имање (чифлик) у овоме крају има својих Цигана, који не само што раде као надничари, већ их има и настањених као сељака. Међу Циганима скитачима, као што су котлари, ковачи, мечкари има многих, који су пореклом из Румуније и који се служе румунским језиком као матерњим језиком, док домаћи Цигани, сем циганског језика, знају већином све балканске језике“.¹ И ако се изриком не каже, судећи по занимању, ја мислим да су Влашки Цигани, били и они, које је у почетку XIX века, нашао Пуквиљ на реци Деволу као испираче злата у речном песку. Они за време кише, кад се овај посао не може радити, дубе корита од ивовине и продају у суседним варошима, у којима продају златарима и своје злато изливено у шипке.² У Аустрији има врло много Влашких Цигана, нарочито у Банату, Ердељу и Буковини.³ Има их доста чак и у Славонији, где их називају *Коритарима*⁴ и у Босни, где их зову *Каравласима*.⁵

У Србији не само што има доста Влашких Цигана, већ се пажљивим испитивањем могу да изнађу и све врсте Цигана поименце, које сам навео за Румунију. У Србији су сви Влашки Цигани православне вере, коју су пренели још из Румуније, и најобичније славе Свету Петку.

Кад су Цигани почели прелазити из Румуније у Србију не зна се, али је по свој прилици, услед рђавога положаја, који су имали у Румунији, то било врло

¹ G. Weigand, „Die Aromunen“ I, Leipzig 1895, стр. 78.

² L. Pouqueville, „Voyage dans la Grèce“, Tome II, Paris 1820, стр. 375 и 376.

³ Dr. J. H. Schwicker, „Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen“, Wien und Teschen 1883, стр. 91; Dr. N. v. Wlilocki, „Die Sprache der transilvanischen Zigeuner“, стр. 1; Dr. J. Polek, „Die Zigeuner in der Bukowina“, Czernowitz 1908.

⁴ T. Filipescu, „Coloniile române din Bosnia“, Букурешт 1906, стр. 199.

⁵ Dr. L. Glück, „Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und Hercegovina“, Wien 1897, стр. 3.

рано. У већој пак маси могло је бити у оно време, кад су и Румуни у великом броју почели прелазити на земљиште Србије, онда кад је знатан део Србије, услед велике сеобе српскога народа у Аустрију 1690 године, остао пуст, а нарочито после аустријске окупације Србије 1718 године,¹ кад је и у Румунији после 1711 године настало за народ очајно стање под Фанариотима².

Они су прелазили и доцније све до ослобођења Цигана у Румунији. У нашој Државној Архиви налазе се помени преласка Влашких Цигана у Србију. 30 августа 1833 године, № 24, пише Стефан Стојановић из Неготина кнезу Милошу, како је 20 августа прешао из Кладова у карантин чернецки Циганин Константин Ђумиш са својом женом Флором и са малим дететом и како их је ту силом зауставио „бојар Скордина из Чернеца, који се ту тад десио и који је њих познао да су његови и од њега у Турску побегли“. „Речени Циганин јест одонуда овамо прешао са истом женом, но децу овамо изродио, како казују кладовски житељи, јербо му је овамо у Кладову још четворо деце остало“.³ — 20 септембра 1833 године, № 30, шаље Стеван Стојановић из Неготина Кнезу Милошу списак лица двеју фамилија влашких Цигана, који су побегли из Румуније у Фетислам, и које је послао у Пожаревац, с препоруком да суд пожаревачки извести Кнеза о њиховом доласку у Пожаревац. Из списка се види да је прва фамилија, која је бројала четири душе, била са „спаилука чокоја Костаћи Таргужиулуј“, а други од седам душа са „спаилука чокоја Петракија Бурулана“.⁴ — 24 јуна 1836 године, № 433, пише Стефан Стојановић из Неготина Кнезу Милошу како је ноћу између 17 и 18 јуна „пребегло“ из Румуније „на нашу

¹ Тих. Р. Ђорђевић, „Незнано гробље у Жагубици“ (Старинар за 1908, стр. 171).

² Т. Filipescu, „Coloniile române din Bosnia“, стр. 249.

³ Држ. Архива, Кнежевска Канцеларија, Нахија Неготинска 1833 године.

⁴ Ibidem.

страну, у Срез Кључки дванаест фамилија Цигана са шездесет и једним чланом које „желе да се по Окружију Крајинскому сместити могу“, и које је старешина Среза Кључког одмах послао у Неготин. Даље јавља „да су фамилије ове Костандин Кмет и поп из села Корбов-Острова (ово је село у влашкој страни) на нашу страну на осам ораница превезли и оне су за превоз њима 410 гроша платиле“. Из „Списка Влашких Цигана, који су између 17 и 18 јунија из Влашке у Србију пребегли“, који је Списак Стефан Стојановић приложио писму Кнезу Милошу, види се, да су девет фамилија биле својина „некога Николаја Сердара Куку из Букареста“ и да су „дотерале 13 коња и 6 кочија“, остале пак „три фамилије правителству влашкому принадлеже“ и да су „на 8 јашаћи коња дошле“.¹

У Државној Архиви има помена да је и Кнез Милош тражио из Румуније Цигане за своју потребу. 18 октобра 1830 године пише Стефан Стефановић из Пореча Кнезу Милошу да је примио његово писмо од 12 октобра и да по њему полази „у Фетислам нарочито Цигана ради“, да их потражи или ако их не нађе, да распита, да ли се „у Пашалуку Адакалском онакових Цигана налази, који су ашчилуку или у терању коња вешти“ и нада се да ће му адакалски паша испунити молбу, кад му саопшти „да су такви од потребе Вашему Сијателству“.² 20 октобра пише да је сишао до Фетислама „за потражити којег из Влашке Циганина, који је ашчилуку, терању коња у интову или о послуживању око астала обучен“, да је „у Текији нашао једног чокојског Циганина, који коње, као што каже, зна терати добро“ и да му га је текијски војвода обећао дати, али да и паши за то јави, и да ће још кога потражити, и ако нађе молиће Дарвиш-агу да му их даде, а ако их не дадне да ће молити пашу.³

¹ Ibidem 1836 године.

² Ibidem, Нахџја Пожаревачка 1830 године.

³ Ibidem, Нахија Неготинска 1830 године.

24 октобра јавља из Пореча да је „летос било доста Цигана Влашких у Фетисламу, но због великог данка и кулука турског побегли су опет у Влашку“, да му је Дервиш-ага обећао „да ће средство употребити, ако се може украсти неколико вештих из Влашке Цигана“ и да је за сад „једва три Циганина и то кочијаша нашао, но и они су на лађама доле“, али је паша обећао да ће их за неколико дана послати. 9 новембра најзад шаље Стефановић два Циганина кочијаша Кнезу Милошу, и јавља да ће и трећег послати чим дође, а 30 новембра шаље му кочијаша Циганина по имену Мартина Предо.¹

Влашне Цигане у Србији називају општим именом *Влашки Цигани* или *Каравлашки Цигани*,² Овоме имену није потребно никакво објашњење. Али се за Влашке Цигане чују често у народу и имена:

Лингурари, Лингури, Лингураши и Лингурци. То су Цигани који по Србији граде и продају народу: кашике, корита, карлице, вагане, заструге, вретена, калеме и сличну дрвенарију. Њих народ зове још и *Коритарима, Карличарима* и *Врећенарима*. Ових Цигана има расту- рених по Целој Србији. Већа су им насеља у Комши, засеоку села Нереснице (Срез Звишки, Округ Пожаре- вачки, око 100 кућа и бурдеља), Лукову (Срез Боље- вачки, Округ Тимочки, око 70 кућа и бурдеља), Наупари и Сеземчи (Срез Расински, Округ Крушевачки), на Цр- номе Врху (Срез Омољски). Има их још: у Округу Кра- јинском: у Уровици и Брзој Паланци (Срез Крајински); у Округу Пожаревачком: у Бродици (Срез Звишки), Влашком Долу (Срез Моравски); у Округу Моравском: у Плажану, Лукавици (Срез Ресавски), Избеници (Срез Темнићски), Трешњевици, Ловцима (Срез Белички); у Округу Смедеревском: у Великој Плани, Великом Орашју (Срез Јасенички), Лугавчини (Срез Смедеревски); у Округу

¹ Ibidem.

² Вук С. Караџић, Давица за 1827 годвну, стр. 110. — Други Цигани их називају *Влашко Рома* (Влашки Цигани) или *Вла- хурија*.

Београдском: у Сенаји, Врчину (Срез Грчански), Рипњу, Зуцима (Срез Врачарски), В. Иванчи, Бабама, Рогачи (Срез Космајски), Барајеву, Мељаку, Сремчици, Степојевцу (Срез Посавски), Црљени (Срез Колубарски); у Округу Ваљевском: у Обреновцу, Пироману (Срез Посавски), Горњем Јабучју, Бањанима (Срез Тамнавски); у Округу Подринском: у Дреновцу, Совљаку, Табановићу, Дуваништу (Срез Мачвански); у Округу Крушевачком: у Витановцу (Срез Расински); у Округу Нишком: у Рујишту (Срез Бањски), Чести (Срез Моравски). Има их још и у многим другим местима у Србији.¹ Многи Лингурари у Србији већ су давно, услед несташице у дрвеној грађи, напустили свој занат, те им је остало само име. Лингурари у Србији не знају цигански језик. Многи су га већ давно заборавили, по свој прилици још док су били у Румунији, јер причају да га никад нису ни говорили. Међу собом сви говоре само влашки. Јасно је да су ови Цигани исто што и румунски Лингурари.

Мечкари. То су румунски Урсари. У Србији их нема много. Живе врло растурени по земљи, највећим делом још ненастањеним животом. Воде мечке и мајмуне, па са њима, за врло малу награду, изводе пред публиком разне продукције. Они са својим мечкама и мајмунима путују и ван Србије, и то далеко, чак до Лондона, Петрограда, Цариграда и Рима. Неки су одлазили чак и у Америку.

Сами пак Влашки Цигани праве међу собом већих и детаљнијих разлика, управо онаквих какве су биле и на земљишту Румуније. Сем општих имена, која сами себи дају: *Цигање* (Цигани), *Ром'ни* (Румуни), *Цигање Ром'њици* (Румунски Цигани) и сем поменутих Лингурара и Урсара, они се деле још на:

¹ Рцета Т. Николвић, Пољавица и Клеура („Насеља Српских Земаља“, књ. III, страна 113, 114, 125, 148); Мпл. Т. Раквић, Качер („Насеља Срп. Земаља“, књ. III, стр. 1818; Љуб. Павловић, Колубара и Подгорина („Насеља Срп. Земаља“, књ. IV, стр. 497).

Рударе или *Аураре*, како називају неке Лингураре који су се по свој прилици већ одавно, пошто у Србији нису нашли услова за рударство, или што су га се оставили још у Румунији, прихватили дрводељског заната, и живе у свему као Лингурари.

Лајеше, Лајаше или *Лајеце*. То су Влашки Циганискитачи, или су до скоро били скитачи. Очували су готово свуда свој цигански језик, знају гдешто и влашки, али су га они што скитају, или живе по чисто српским крајевима, заборавили, само су масу влашких речи сачували у своме циганском језику, којих нема у језику Турских Цигана. Баве се ковачким занатом особите врсте: граде гребене, бургије, вериге, бакраче. Вере су православне од старине. Славе обично Свету Петку. Лајеше сам налазио у Срезу Омољском (Округ Пожаревачки) у селима: Јошаници (2 куће), славе Свету Петку, настанили су се пре десетак година, а пре тога су скитали, Осаници (1 кућа), Милатовцу (1 кућа), Лазници (2 куће). Сем ових има у Омољском Срезу још неколико фамилија Лајеша, које скитају радећи по селима свој занат или продајући израђевине. У сресу Бољевачком (Округ Тимочки) нашао сам у селу Добром Пољу седам бурдеља Лајеша. Ту су од пре тридесет годана, а пре тога су скитали по Срезу Голубачком (Округ Пожаревачки). Знају да су старином из Румуније, али кад су прешли не знају. Славе Свету Петку, Светог Аранђела и Светог Јована. Од њих сам сазнао да Лајеша има још у Округу Крајинском у: Сиколу, Поповици и Уровици (Срез Крајински); у Округу Пожаревачком у: Сени, Каони (Срез Звишки), Шетоњу, Брзоходу (Срез Млавски); у Округу Тимочком у: Слатини (Срез Зајечарски). Лајеше у Сени (Срез Звишки) сам посетио 15 августа 1910 године. Има их преко двадесет фамилија. Зими живе у бурдељима, а лети под чергама. Називају се још и *Бонкулешти*, које име незнају да објасне, јамачно ће им бити старо породично, име које се пренело и на насеље. У Сени су само са кућама, иначе скитају и скитајући раде свој занат. Не-

колико фамилија Лајеша из Сене нашао сам преко лета 1909 године, под чергама, на друму испод села Рашинца у Срезу Млавском. Говоре цигански и влашки. Славе Свету Петку и Светог Аранђела. За разлику од других Лајеша зову се и *Немачкари* и *Њамцу* (Немци), што показује да су из Румуније прво отишли у Аустрију, ту живели неко време и отуда прешли у Србију, какав је случај и са многим другим Лајешима. Држим да су Лајеши и 35—40 кућа Влашких Цигана у Пожаревцу, који не памте већ више да су били Лајеши. Доселили су се у Пожаревац од прилике пре 70—80 година; неки још пре, а неки после тога из околине Беле Цркве, из села Лангофета, Златице, Гаја и Дубовца Други пожаревачки Цигани зову их Њамцу (Немци). Срби их зову *Бурдељашима* или *Бурдељанима*, јер су за дуго становали по бурдељима. Сами пак себе зову *Цигани Рум'њици* (Влашки Цигани). Славе Свету Петку, Светог Аранђела и Светог Николу. Говоре влашки, цигански не знају. Вере су православне. Баве се свирањем и надничењем. Лајеши ће бити и Цигани *Лајињешће*. Њих нисам имао прилике да видим, јер их у Србији нема много, али сам за њих сазнао од других Цигана. Они прелазе из Бугарске у Источну Србију, те по њој скитају и опет се враћају или у незнатном броју и остају. Говоре цигански и влашки и у свему се иначе слажу са Лајешима.

Има још једна врста Цигана у Србији за коју бих, по имену и по томе што су од старине православне вере, рекао да су Влашки Цигани. Други Цигани, а и они сами зову се *Заврачи*. Име ово је неоспорно румунско: *zavragiu* = *zavergiu* значи завереник, бунтовник, али откуда је дошло Циганима, не могу да се домислим. Говоре међу собом само цигански. У језику имају приличан број румунских речи, али не само што не памте да су пореклом из Румуније, већ чак то одричу. Вере су сви православне. До скоро су били сви скитачи, па и сад још многи, и ако су настањени, скитају ради посла, а један део чак и стално. Ових Цигана нашао сам

на много места у Источној Србији. Најобичније су ковачи, а жене им торбаре по селима. Народ их где што зове *Бургијари* и *Гребенари*, али они сем бургија и гребена израђују још и маказе (за шишање стоке), кантаре, вериге, садаке, клинце, багламе, турпије, секире и мотике. У Лукову (Срез Бољевачки, Округ Тимочки), где их има око 10 кућа, граде још и решета од коже и купују вуну, жито, коже, свиње и продају у Параћину. Још су уз то многи од њих и свирачи. Земљу никако не раде. У Великом Црнићу (Срез Пожаревачки, Округ Пожаревачки), где их има око 30 кућа, баве се поглавито трговином, свирањем, земљорадњом, један је чак и обућар, али нема ниједног ковача. Док су били скитачи бавили су се џамбаслуком. У Седлару (Срез Ресавски, Округ Моравски) има их око 35 кућа. Баве се сви трговином са стоком, вуном, кожама и житом. Луковски Заврачи били су до пре 30—40 година чергари. Лутали су кочијама по Пожаревачком, Смедеревском и Моравском Округу. Најпре су се настанили у Мутници (Срез Параћински, Округ Моравски), а одатле су дошли у Луково. Сви произилазе од једне фамилије, која се звала Баба-Радићи. Славе Светог Николу, а Ђурђев дан им је заветина. Црнићски Заврачи настанили су се пре 40—50 година, пре тога су били скитачи. Славе Велику Госпођу, Светог Николу и Свету Петку. Цигана Заврача има у многим местима у Окрузима: Крајинском, Пожаревачком, Тимочком и Моравском, а у мањој мери и много даље од тих округа.

Помињем још Влашке *Цигане коваче*. И они себе називају Влашким Циганима (Цигањи Ром'њици), али кад хоће нарочито да се разликују називају се *Ковашии* (ковачи, једнина *Коваш* од румунске речи *sovaciu* = ковач) или *Цигањи ђе фијер* (од речи до речи: Цигани од гвожђа = Цигани који обрађују гвожђе) Они живе по једна или по неколико фамилија стално по влашким селима Источне Србије, најобичније у својим сталним кућама, и раде ковачки занат. Но сви ови Цигани ковачи нису по старини Влашки

Цигани, већ су двојаког порекла, али су се гдешто тако слили једни у друге да их је тешко разликовати. Једни су прави Влашки Цигани, пореклом из Румуније, ма да нигде не знају од које су врсте. Они су се као ковачи настанили међу Румунима Источне Србије и подмирују им потребу у ковачким потребама. Говоре влашки, али знају понешто и цигански. Обично сви славе Свету Петку. Као пример за њих наводим три куће Влашких Цигана у Крепољину (Срез Омољски, Округ Пожаревачки). Оне су произашле од једног претка, који се доселио пре педесет година из села Осанице, румунског села у истом срезу. Православне су вере, славе Свету Петку и називају се, поред Коваши и Цигањ ђе фијер, још и *Цигањи Царјењи* (од *Țara* = *Țara Rumuneasca* = Румунија). Други су Турски Цигани, који су се као ковачи настанили у румунским селима и живећи у маломе броју међу Румунима, примили њихов језик и у свему се изједначили са Влашким Циганима ковачима, тако да чак и не знају да су потомци Турских Цигана. Једино што их издаје то је, што нису сви вере православне и што славе Светог Василија и Ђурђев-дан. Као пример за ове Цигане наводим неколико кућа Цигана у Добром Пољу (Срез Бољевачки, Округ Тимочки), који ту живе међу Румунима, као Влашки Цигани ковачи, али су се покрстили тек пре петнаест година и славе Светог Василија и Ђурђев-дан, што су славили и пре покрштења.

Обратно пак, бивало је да су се Влашки Цигани ковачи настањивали по српским селима, ту заборављали влашки језик и остајали на циганском и на тај начин се изједначивали са Турским Циганима, те их је тешко на први поглед издвојити. Испигивањем се пак види да у њиховом језику има доста заосталих влашких речи, да су православне вере од старине и да најобичније славе Свету Петку.

Гдешто су се Влашки Цигани ковачи стицали у истоме селу са Турским Циганима ковачима, па се ту спојивали и изједначивали, тако да им је сад разлику

или тешко или немогуће ухватити. У Лазници, румунском селу у Срезу Омољском, има седам кућа Цигана ковача. Порекло не памте, вере су православне, стари још по мало знају цигански, иначе сви говоре влашки. Међу собом се ни по чему не разликују, сем што шест кућа слави Свету Петку, те бих рекао да су старином од Влашких, а једна Светог Василија, те мислим да је од Турских Цигана. У Јошаници, српском селу у истом срезу, има пет кућа Цигана ковача. И они су сви вере православне, цигански знају још само старији, иначе сви говоре српски. Ни по чему се не разликују, сем што четири куће славе Свету Петку, а једна Светог Василија. По томе би прве четири куће биле пореклом од Влашких, а пета од Турских Цигана. Но оваква одређивања порекла по вери и слави, и ако у највише случајева могу бити тачна, могу и да заведу. Има случајева да су и Турски Цигани од старине православне вере, сем тога укрштањем се често пута и слава мењала, због тога су и одређивања порекла Цигана ковача, по слави и вери, само релативно тачна.

Тихомир Р. Ђорђевић.

О ЖЕНИ У ГРКА И РИМЉАНА.

(2.)

Још у једном крају грчког света имала је жена, у друштву, угледно и привилегисано место. То су били неки градови на обалама и острвима Мале Азије. Ту је, под плавим еолским небом, у увек благој клими, у вечитом пролећу, осетио Грк да је жена ипак заслужила боље место него што јој је традиција одредила. Ту се је жени, најпредусретљивије, створио у друштву изузетан положај. У томе се крају најпре развила сентиментална и страсна љубавна поезија, и њен најбољи представник је баш жена, чувена песникиња *Сафо*.

Друкчије су стајале ствари у западној половини средоземног света, у римској империји, у Риму. Римљанке су од вајкада имале, у односу према своме мужу и својој кући, приличну аутономију. Њихова независност била је самим законима врло одређена; Римљанка је била са својим мужем равноправна, и тај је однос постајао, с временом, по жену све повољнији. При свем том, од исправне домаћице очекивало се да од своје слободе не чини употребу, да без изузетка буде одана својој кући и своме мужу. *Uti tu Caius, ibi ego Caia* — где си ти Гај, онде ћу ја бити Гаја, то је била изјава младе невесте у тренутку када је улазила у кућу свога мужа. Један сентименталан гробни натпис, у лепим стиховима, из старијих времена републике, износи нам у неколико речи скуп највећих женских врлина. Натпис гласи, у српском преводу:

Странче, нећу много да ти говорим, застани и прочитај.
 Овде леже ружни остаци лепе жене,
 Родитељи су јој дали име Клаудија.
 Свога је мужа од срца волела.
 Родила је два сина од којих је једног
 Оставила на земљи, а другог је сахранила.
 Лепо је говорила, отмено се кретала.
 Чувала је кућу, прела вуну. Только. Иди.

Овом је натпису потребан извештај коментар. „Странче, нећу много да ти говорим, застани и прочитај“ стална је формула на гробним споменицима. Стари су били сахрањивани често изван града, поред пута — дакле се може очекивати да ће поред гроба бити пролазника; а нарочито мора путник бити позван и умољен да прочита натпис зато што су стари иначе то нерадо чинили: веровало се наиме да онај који чита гробне споменике, губи памћење. — Затим се каже женино име („Родитељи су јој дали име Клаудија“), па се онда набрајају њене врлине: она се хвали што је најпре „свим срцем“ волела свога мужа, затим што је лепо говорила, па онда што се отмено кретала, и најзад што је чувала кућу и прела вуну. Све ове врлине, нарочито прва и четврта, љубав и оданост према мужу и кући, опште су и заједничке коректним женама свију времена — и ја овде не мислим да их истакнем као *римски* специјалитет. Али при свем том, неколики сјајни примери женине љубави и пожртвовања заслужују да буду нарочито споменути. У време другог триумвирата, када су удружени Октавијан, Антоније и Лепид ставили изван закона и осудили на смрт велики број најодличнијих Римљана, у тим ужасним данима — тако нам је забележио један историчар — показивале су се жене увек одане својим мужевима. Док су их синови и сви остали, по правилу, из страха остављали. Исто је овако било и у најгорим данима јулијевске династије, за време Тиберија, Калигуле и Нерона, када су жене, како нам каже Тацит, осуђиване и за саме сузе што би их проливале на гробовима мужева, оцева и браће — и тада су Римљанке

предњачиле са пожртвовањем. Историчар Тацит сачувао нам је из тога времена имена неколиких жена које нису хтеле преживети своје мужеве. Петус, један угледан Римљанин, био је осуђен на смрт, јер је учествовао у завери против цара Клаудија. Било му је наређено да се сам убије. Његова жена, Арија, која се и за време истраге показала своме мужу веома одана, хтела је да с њим заједно умре. Када се у последњем тренутку Петус поколебао и изгубио хладнокрвност, дохвати Арија нож и забодде га у своје груди, па га онда извади и да Петусу са речима: „Петусе, не боли!“

Друга врлина које се спомињу на Клаудијином натпису јесте леп, прикладан говор. Леп и паметан говор, говор у своје време, био је један од највиших захтева правилног васпитања. Кад паметан човек ћути — то је чиста штета, и један духовит Теофрастов оксимор каже: „Ако си паметан, па ћутиш, ти си луд, а ако си луд, па ћутиш, ти си паметан“. Жена која би хтела да важи за савршено лепу, морала је имати, између осталог, још и мио, пријатан глас, и глас лепе мисирске краљице Клеопатре упоређиван је са звуцима харфе. Али се од жене није тражило да нарочито много говори, нити да говори више него што треба. Нарочито даме нису смеле да буду радознале, нити да реферишу о свему што чују. Има једна анегдота, како је један сенатор, у највећој дискрецији, поверио жени измишљену тајну као да је сенат решио да се допусти многоженство. Али у највећем поверењу! Кад је идућега дана пошао тај сенатор у сенатску курију — тако нам прича историчар који је сачувао ову анегдоту — није могао ући од силне навале жена, које су се искупиле ода свуда да против сенатског решења уложе свој протест. Тако је сенаторова матрона сачувала тајну! Онај дакле комплимент на надгробној ној плочи односи се у главном на умерен квантитет жениног говора.

И „отмено кретање“ значи такође једну лепу особину жениног понашања. То је одмереност, такт у кре-

тању. Стари су у опште на овај декорум у кретању полагали много, и ни један за нас модерне доста необичан начин регулисали покрете у свакој прилици. Код њих се на пример ни на позорници нису глумци кретали онако како је то захтевао афекат у коме би се одговарајуће лице налазило, него су сви покрети схематизирани, укочени, готово неприродни, онакви какве често виђамо на старим статуама и рељефима. Чувеном политичком беседнику и социјалном револуционару, Гају Граху, озбиљно се замерало што је на говорници остављао ону укочену позу, коју је школовани беседник имао прописно да узме, и огпочео се нервозно шетати. На оној гробној плочи каже, дакле, ожалошћени муж да му је жена била и у овом погледу лепо васпитана. — Остаје још оно: чувала је кућу и прела вуну. Чување куће и ручни радови били су најбољи и најнесумњивији атрибути добре домаћице. Ручни радови, у првом реду ткање, одржали су се, по једној јакој и светој традицији, за сва времена у римској кући. Сам император Август, који је у сваком тренутку располагао имањем од много стотина милиона, није хтео носити других хаљина до оних које би му изаткале сестра и жена — један пример за који ћемо наћи паралеле и у дворским обичајима наших краљева из старе државе.

Натпис овај који смо прочитали и прокоментари-сали казује нам у мало речи много. Он је, у хронолош-ком реду, један од најстаријих римских натписа, из времена, може бити, још Ханибаловог рата, из оног дакле времена када су само *домаће* бриге и уопште *домаће* претензије испуњавале целу душу и све потребе једне исправне Римљанке. С временом се, разуме се, ситуација изменила. Од мале и неукусне вароши, са кривим и каљавим сокацима, са ниским и бедним кућама, какав је изгледао Рим за време пунске инвазије и у доба социјалне револуције браће Граха, постала је, у царско време, величанствена варош од злата и мрамора, са лепим, патосаним улицама, са безбројним базиликама и купати-

лима, са горостасним и фантастичким форумима, са кућама од седам спратова, са храмовима и триумфалним капијама. Рим је начинио себе господарем целог тада познатог света, и постао врло величанствен центар за богатство и културу. Разуме се да су упоредо са овим политичком и материјалном надмоћношћу промењене и културне потребе, и положај у друштву и уопште цео живот Римљанке. Римска жена се сада васпитава на други начин и по другим принципима, премда и сада још једнако чува, колико се може, стару традицију. Из тога живота и васпитања саопштавам овде неколике разбацане појединости.

Младе Римљанке добијале су врло строго и брижљиво васпитање. На девојку су гледали Римљани са некаквим религиозним поштовањем. Она је толико неприкосновена и света, тако да на пример у римским комедијама никад није било девојачке улоге. Девојка се на позорници није смела ни замислити; и једина комедија у којој се девојка јавља јесте једна комедија од римског песника Плаута, па и ту се чује само њен глас, иза кулиса, а она се не појављује на позорници. Велику народну светињу, свети огањ на Капитолу, чувале су девојке, весталке, и њима су зато указиване краљевске почести. Али је код Римљанке и детињство и девовање било краткога века. Римљанке су се по правилу удавале много раније него што је то случај у модерном друштву у западној Европи. Августова кћи Јулија, када се удала за Марцела, имала је тек 14 година; Неронова мати, Агрипина, била је још млађа када се удала за Домиција Ахенобарба. У Риму је нађен један натпис на коме се за неку младу Римљанку каже да је умрла у 21 години, у *деветијој* години брачног живота. И Гркиње су се удавале врло младе, премда на пример Аристотело препоручује да то не буде пре осамнаесте године. Људима је чак препоручивао да се не жене пре тридесет седме.

Римљанке су дакле у брачни живот улазиле врло младе, али су своје дужности у кући отаљавале са ве-

ликим разумевањем и енергијом. Ту њихову одлучност поштујемо ми, разуме се, врло, али су је, изгледа још више поштовали сами Римљани, који су у кући били много мањи јунаци него на форуму, и који су ту, често, морали да заузимају посве скромну и неизазивајућу позу. Такав је на пример био Марко Антоније, отац чувеног триумвира, човек богат, силан и необично речит. Када је њему једнога дана дошао неки његов пријатељ и замолио га за извесну малу суму, он пре свега, није имао новаца, јер је сав новац стајао код његове жене. Али како је ипак желео да пријатељу помогне, он измисли лукавство: нареди робу да му донесе један златан сахан да се, тобож, обрије, и док се тобоже спремао да отпочне бријање, завара очи робу, метне скупочени сахан свом пријатељу под огртач и без речи испрати га напоље. За тај тренутак је Марко Антоније добро прошао, јер га нико није опазио, али је утолико више страдао после два дана, када је домаћица вршила ревизију посуђа и приметила дефицит. Тада му није много помогло што је био највећи римски беседник и адвокат! — Изгледа да ни познати грчки политичар и војвода, Темистокле, није имао у својој кући много више привилегија. Једнога дана хвалио се његов мали син како је он лично, то јест син, најстарији у целој Атини. „Како то?“, питали су га. „Ето како: мој отац је највећа власт у целој Атини, моја мајка господари мојим оцем, а ја господарим својом мајком. Ја сам, дакле, ипак, у Атини најстарији“. — Само је у Риму, у царско време, могла оваква женина надмоћност у кући да добије сасвим несносан облик и да постане фатална за брачну срећу, нарочито код рђаво састављених бракова. На нежењене и неудате била је у Риму одређена несразмерно велика пореза, и бракови су ту често склапани просто зато да би се ти трошкови избегли. Из историје знамо доста отмених Римљанки које су саме тражиле такав брак, да би само избегле оне материјалне обавезе и да би иначе створиле положај које им, у друштву, боље приличи. Разуме се да оне, у

таквим случајевима, нису у браку показивале ни најмање воље да и у колико одустану од права која им закон даје, да су сасвим одлучно чувале своју аутономију, и ако би се још десило да су у исто време и ђудљиве, може се већ замислити какву је тешку ситуацију имао у кући домаћин. Због тога су разводи бракова били, у царско време, веома чести; ми знамо случајева где су понеки Римљани и Римљанке начинили по три или четири развода, и то, у осталом, није за оно време ни ретка ни висока цифра. — Још је постојао један разлог који је реметио односе у браку и доводио до развода. У царско време, када је друштвени морал спао доста ниско, водила се рђава трговина са *миразом*, који је по обичају свака Римљанка доносила своме мужу. Због тих материјалних спекулација склапали су се често најнескладнији и најфантастичнији бракови, и обилат је мираз допевао увек да сакрије сваки естетички и хронолошки недостатак. Нарочито примамљив услов био је — то увек истичу римски сатиричари — када је било изгледа ће муж ускоро постати удовац и наследник. „Паула жели да пође за мене, вели иронично Марцијал; нећу да је узмем, јер је стара. Али да је старија, узео бих је“. „Генело проси Маронилу — опет нам реферише Марцијал — и чезне за њом, и наваљује, и моли, и шаље поклоне. — Зар је Маронила толико лепа? — Боже сачувај, ништа на свету није тако одвратно! Па шта је то на њој тако допадљиво? — Кашље“. Некоме Битинику, који жели да женидбом доведе у ред своје финансије, поручује Марцијал: „Зато што Невија, стење, што онако напорно кашље, и не може да се искашље, ти, Битиниче, мислиш да си удесио ствар како треба? Вараш се: то она само кокетира“.

(Свршиће се.)

ВЕСЕЛИН ЧАЛКАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Лутке, комад у четири чина, од Пјера Волфа. — Гостовање Госпође Сузане Депре.

Са *Лујкама*, Пјер Волф је потпуно у здравој традицији француске драме. Кроз чинове и сцене, по композицији, по схватању ситуација и проблема, по распореду градива и по даним карактеристикама, говоре Дима Син, Брије и Ожје. У својим основним потезима, јер у спореднијим и споредним има примеса данашње француске драме, *Лујке* носе све лепе и солидне карактеристике старије драме. На место да тражи само духовиту идеју и, из ње, да ствара парадоксе, јефтине поенте и ефективне *quiproquo*, она узима здраву идеју, узима доживљај који може да преживи просечан човек и, кроз ситуације, поступа с њим по свима законима просечне логике и здравог и нормалног схватања људске природе. У традицији је те драме — и такав је случај и са *Лујкама* — тражити од човека оно што је људско, тражити у човеку трезвеног и нормалног човека; и, ставивши га у ситуације које се могу да преживе, она никада неће да претера ради каквог псеудо-„сплинског“, сатанистичког или По-Бодлерског схватања какве своје личности. Пјер Волф је поводом Фернанде и маркиза Роже од Монклара, главних лутака из *Лујака*, — могао да говори о каквој Хеди Габлер и Левборгу или Елиди Вангел и Туђинцу; али њему, као једноме драмском рационалисту, и ако је то много лакше

површно и ефективније, то никако није падало на ум. Пјер Волф је, идући царском џадам, оном којом иде „Господин Цео Свет“, и оном у којој је најтеже бити примећен по ономе што је лепо и ретко, дао оне ефекте које је најтеже дати: необичније ефекте са средствима која пружа обичан живот.

Ево како је, у *Луџкама*, Пјер Волф дошао до тих ефеката. Основна је потка комада једна љубав и једна љубомора. Наравно, да се до тих ситуација дође главну реч морају да воде један Ханс и једна Грета. Без Ханса и Грете нема драме, ни комедије, ни водвиља, ни мелодраме. Да може да се изврши драмска радња, потребно је да један Ханс и једна Грета, или и више њих, стану једно према другоме, и отпочну вечне игре свих драма на свету: познанство, пријатељство, љубав, љубомору, мржњу, брак, браколомство, убиство или самоубиство. Као у свима комадима, и у *Луџкама* постоји један Ханс: то је маркиз Роже од Монклара, и, као и у свима, и једна Грета: то је Фернанда. Дани Ханс и дана Грета, већ су на једноме ступњу из горње скале. Они су на ступњу брака. Одавде, лако је стварати све: комад, комедију, трагедију, водвиљ, мелодраму. Ситуација је оваква: Она га воли; Он њу не воли. Контраст је погодан. Из њега би класичари створили страшну трагедију у чијем петом чину пало би много крви; Виктор Иго би дао много хипербола и антитеза; какав „модерни“ писац Њему би дао рогове а Њој пријатеља; — док је Пјер Волф од тога дао „комад из живота“. Кад је Пјер Волф видео да „Хуан не воли Хуану а Хуана воли Хуана“, како се то каже у једној лепој шпањолској песми, он се потрудио да у маркизу Рожеу пробуди ону страшну звер која се зове Љубомора. Ситуација је изванредно тешка. Маркизу ништа тако није досадно као његова заљубљена жена коју је узео из својих чисто финансијских разлога. Он је њу, после брака, заједно са осталим хартијама од вредности, стрпао у касу, и водио о њој рачуна онолико колико она има

монетске важности. Као „човек од света“, он је себи, изван брака, нашао жену, и уживао живот као да није у браку. Сирота Фернанда била је лутка која страшно воли свога мужа, и која дуго времена није могла да нађе лека својој несрећи. Заљубљена, тужна и резигнирана, она мучи муке распетога Христа и, до трећег чина, не пада јој на ум да се послужи вечним среством свих несрећних жена: љубомором; не пада јој на ум, јер је и сувише заљубљена у свога мужа да би се тиме могла да послужи. Најзад, Пјер Варен је сам дошао да јој добаци појас за спасавање. Пјер Варен је ту дошао из чисто својих разлога, наравно. Али, Фернанда је имала своје разлоге да одговори привремено његовим, и ако су, у основи, ти разлози у апсолутном контрасту. Пјер Варену је требала Фернанда; Фернанди је пак требао њен муж. Зашто онда Фернанди не би требао Пјер Варен? Он јој је требао, и она га је узела не волећи га ни мало. Она, која тако много воли свога мужа, узела га је у једној тако малој дози да се ту ни најстрожи морал не би нашао увређен.

На овоме месту у комаду, све три личности (Фернанда, маркиз Роже и Пјер Варен) у улози су лутака; у улози лутака, посматрани и сами за себе, и у односу једно према другом. Ипак, Фернанда је највећа лутка. Јер, она се игра са Вареном да би изазвала Рожеа; али, ако никако не би могла да изазове Рожеа, велико је питање да ли она не би пришла Варену. Кад је све учињено да се постигне извесни циљ, и до циља се не дође, зар онда нисмо најближи ономе циљу који је, после најлепшега, најлепши? Њена љубомора се кретала по ивици ножа на чијим су странама: љубав и браколомство. Она је права лутка из дечјих позоришта чији су конци у рукама двеју личности, и која се, овом приликом, креће опасном ивицом у којој се стичу љубав и браколомство: Ко пре повуче конац, онај ће решити њен проблем. То је, углавном, проблем *Лујјака*.

Најзад, ево решења проблема тог „луткиног дома“.

Са Пјер Вареном, Фернанда је изазвала Рожеа. Он је још једнако у равнодушном ставу, али он је и сувише хотимичан и намеран да га Фернанда неби приметила. Она га је приметила, и свом снагом ради на томе да га развије, сумњајући још једнако у свој успех. Оно што је она видела на своме маркизу, то је била само једна површна дрхтавица и један мали трзај на боље у сувереној Рожеовој равнодушности, из кога она није могла повољно да закључује. Она сада чини и последњи напор, и ствара, у последњем чину, сценом на телефону, ситуацију која даје изглед браколомства.

Ствари су доведене до краја, и ако су још једнако лавиринтски замршене. Јер је, од те три личности, љубав направила право врзино коло. Роже почиње да воли своју жену, али је далеко од тога да јој то каже; Фернанда још једнако воли свога мужа, али с његове стране види врло мало, док Варен даје све; Варен пак, жели Фернанду, али му ситуација још није јасна. Кад сваку од тих личности доведете у однос са самом собом и са сваком другом, и свакој аналишете „душевно стање“, добијате од три личности девет разних „душевних стања“. Комад, међутим, мора да се сврши са једним. Ствари су, дакле, доведене до краја, и ако су још једнако лавиринтски замршене. Лутка се креће по ивици где се стичу брак и браколомство, маркиз Роже од Монклара и Пјер Варен. Случај је најзгоднији да реши питање; и он је дошао. У сцени на телефону, кад се Фернанда можда последњи пут дуелира са браколомством, односно са Вареном, долази маркиз Роже, и, после мало размишљања, повлачи конач, и лутка са опасне ивице брзо силази у брак и љубав.

*

Гостовање Сузане Депре изазвало је у нашим позоришним круговима много дискусије. Као што је то врло често случај, та се дискусија кретала до крајњих граница. Било их који су њену глуму сводили на глуму сасвим нижега реда, док их је било који су је пели до

велике глумице. Таква је врста дискусије, у осталом, вођења и у самој Француској. Они, који воле смеле реформе и новине у опште, дали су њеном приказивачком стилу смео, реформаторски карактер, док су они, који воле традиције на позорници или реформе у смислу традиција, налазили да њене новине немају ничега јасног, одређеног и трезвеног. Моја је импресија, да они први код нас, и ови други у Француској, имају више права.

Да се да једно сумарно и прецизно тврђење, по репертоару с којим је дошла, није могуће. Јер њен репертоар за Београд, био је репертоар из кога се не може да види јасно њен приказивачки стил, ни њен метод, ни основни тон схватања личности. Прерушавајући се, из вечери у вече, из Мадлене Грандје (из припросте *Рамје* Анри Ротшилда) у сентименталну Мими (из *Чергашког Живоћа* Анри Миржеа), из Мими у Федру и Црвенка и, одавде, у Жанину (из *Жрџве* Гастона Девора), Госпођа Депре је, ако је то њен укус, показала чудан укус а, у погледу свог приказивачког стила, неколико црта које не показују сасвим дефинитиван метод.

О основном схватању њене глуме, могло би се рећи ово неколико речи. Госпођа Сузана Депре је присталица глуме која целу скалу људске природе, сва осећања и све ситуације у које се ставља једна личност, приказује без много театралних гестова и без многог „физичког појављивања“. Она се труди да најсложеније душевне проблеме, са свима разноврсним ситуацијама, прикаже што простије, што природније, са што мање „глумачких“ средстава, и што више „унутрашњих“, са неколико општих ставова. Уз то, трудећи се да глуму схвати што простије а смисао и основни тон једне личности што сложеније, она тражи само оне опсервације и детаље који имају за циљ да прикажу унутрашњи живот личности коју приказује. Та врста приказа и метода највиша је врста: са што мање средстава изазвати што више и виших ефеката; али, та врста приказа, најкомплицованија је и најређа. У њој може да буде велики

само велики глумац. Почнимо опет с почетка: Госпођа Сузана Депре труди се да тим стилем прикаже своје личности, труди се да игра просто и природно; али, она игра сасвим просто и природно, и само *игра*. Са својим стилем она претерује, што ће рећи: она нема довољно талента. Као и увек кад се претерује, и овде је био случај да се претерује на обе стране од нормале: испод и изнад. У првоме случају, пошто основне црте нису биле наглашене до уметничке мере, игра није била уметничка; јер оно, што је сасвим упрошћено, није довољно уметничко. У другоме случају, као проста, игра је била театрална, јер је у својим основним цртама била наглашена изнад уметничке мере. Као Мадлена, као Мими и као Федра, у сценама смрти, она тај тако важан чин тако много упрошћује да се морамо питати да ли тако схватање тих ситуација није марионетско. Она је за три вечери, три пута умирала на исти начин из разних узрока, и ја сам увек добијао импресију која се добија од оних дечјих лутака чији се капци, у вертикалном положају лутке, отварају и, у хоризонталном, затварају. Тако упрошћено она игра и у другим сценама љубави, љубоморе, резигнације, гнева, што, без сумње, долази не само од њене методе, него, још и више, од њене природе, о чему ће бити, доцније, речена још која реч. Тако, на пример, у трагичној сцени љубоморе у претпоследњем чину *Федре*, као и у кретању после сцене било је нечега простог и природног што се граничи са лако схваћеним и обичним. Такав је њен први случај. То је претеривање испод нормале. Други јој је случај претеривање изнад нормале. У томе случају, Сузана Депре је театрална, или патетична у наглашавању. Као Мими, на пример, у сцени кад из своје мансарде чује Родолфов глас из суседне собе, она то своје ослушкивање тако наглашује и подвлачи као да хоће да каже публици: Гледајте ме, сад прислушкујем! Као Федра, у сцени кад сазнаје да долази Тезеј, она публици, гестом и изразом на лицу и у очима, сувише јасно и претерано бележи свој однос са

Тезејом. У сцени с Хиполитом, у другоме чину, она бележи свој однос са приказивачким средствима који иду до декламације. Као Црвенко, да само још један случај дам, у сцени кад отац каже да је тек сад пронашао своје дете, Сузана Депре, чија је то била најизрађенија улога, и сувише подиже своја рамена и претерано се уноси у лице да обележи нови однос према оцу. У том последњем случају, мало је још требало па да цела ситуација буде смешна. — Као што смо казали, Сузана Депре чини два одступања од нормале којом смо обележили просту и природну игру. Оба одступања свде се на ово: просто као неуметнички просто и природно, у првome случају, и, у другоме: просто и природно као театрално. Оба ова одступања од нормале јасно показују колико је њен таленат далеко од онога талента који уме да се креће, у својој уметничкој радњи, само до границе до које је логично и лепо још једнако логично и лепо. Госпођа Сузана Депре је врло често ван тих граница до којих се сме да креће приказивачки стил који је она узела за свој.

Говорећи о њеној упрошћеној игри, додирнули смо и питање њене личне природе; јер, како по свему изгледа, њена природа и њен унутрашњи живот највише и изазивају примедбе које смо учинили. У *Рамји*, кад спрема своју улогу за један комад, њен учитељ јој је учинио ову главну примедбу: „Топлије, Госпођо, топлије!“ Топлије, топлије! то је оно што бисмо и ми највише приметили. У љубавним и у другим сценама, оно што јој највише смета то је топлина, снага и убеђење. Она је хладна, груба, тешка и, врло често, вулгарна. Она не воли Родолфа, она не воли Клода, она не воли Хиполита. У највећем броју случајева, она је одурни и сирови Црвенко са широким лицем, тешким и грубим цртама лица, са очима које казују грубост и јачину. Кад се креће по позорници, она се, у разним и после разних сцена, увек креће на исти начин: увек хладно, тешко и једнолико и, увек, као да се ништа важно није де-

сило. После трагичне сцене љубоморе у *Федри*, она се ка столици креће на начин жене која се диже са каквог равнодушног ручка.

Кад се свему томе дода, у прилог њеној игри, изванредна техника очију и, нарочито, начин на који им она даје разне изразе помоћу кретања у дупљи, помоћу очних капака и гестова са цртама лица; и, уз то, и против њене игре, по броју и по вредности врло мали број гестова и ставова тела, што највише њену игру чини једноликом; — онда сам дао целу своју импресију о занимљивој игри Госпође Сузане Депре.

Бранко Лазаревић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Триполитанија. — Крит. — Избори у Бугарској и у Црној Гори.

Талијанско-турски псевдо-рат и даље траје. Италија је искрцала, које у Триполитанију које у Синераику, један корпус војске. Талијанска војска је без муке и жртава узела већ готово сва пристаништа у овим двома турским провинцијама. Отпор гарнизона турских и домаћег становништва није био готово никакав; гарнизони су били мали, а становништво у Триполису, Бенгази, Хомсу, Дерни, није у главном било спремно за одбрану. Неколико турских официра прешли су преко Египта и Туниса у Триполитанију да организују одбрану и отпор црначких племена на која се полажу неке наде. Неки мисле да ће тај отпор бити озбиљан, и предвиђају се врло тешки тренутци за талијанске ратнике. Талијанска војска намерава да изврши окупацију обе ове провинције, и тек онда да преговара. Њене савезнице јој светују да то уради што пре, јер се друкчије не може ни преговарати. Основа преговора са талијанске стране биће врло уска. Италија ће признати суверинитет султанов само у верскоме погледу; султан ће остати само калифа за муслимане у Триполитанији и Сиренаики. Новчану оштету даће Италија по оцени преговораца; она ће бити све мања што овај чудновати рат дуже траје Портином кривицом.

Турска влада је узела и по други пут иницијативу код Великих Сила да спречи Италију у њеноме освајању, позивајући се на раније међународне уговоре који гарантују Турској целокупност. Резултата није било, јер су Силе на страни Италије, везане баш уговорима да јој оставе одрешене руке. Кад је отворена овогодишња

скупштинска сесија, велики везир је морао у тајној седници да објасни ситуацију спољашњу, у светлости чисте истине. После тога објашњења, и врло оштрих нападаја на бивши кабинет Хаки-Пашин, два-три дана се дискутовало, преговарало између опозиције и већине да се дадне једногласно поверење Саид-пашиноме кабинету. Није се успело у томе; Саид-пашина влада добила је поверење само од 125 посланика противу 60 других, и остала је на управи. Султанова престопа беседа и декларација Саид-паше: „најпре ће се радити да се реши триполитанско питање на начин који најбоље одговара интересима државе“, потврђују да Турска не мисли озбиљно ништа предузимати за Триполитанију и да једва чека да ликвидира то питање. Младотурски комитет, који је имао скоро свој конгрес у Солуну, донео је јавну одлуку да се води рат до истраге против Италијана и да се обори Саид-паша ако не пристане на рат, па ипак у скупштини су били њихови гласови за поверење Кучук Саид-паши. Муслимани у Европи нису се показивали нити се показују много вољни за рат; њих није могао покренути младотурски комитет озбиљно ни за разговор о Триполитанији, о којој врло велика већина једва да зна и да постоји таква турска област.

Триполитанско питање дало је повода Арбанасима да ураде за себе што год. Они су успели да добију готово све оружје које им је лањске и преклањске године одузето. Некима је косовски валија давао то оружје својом руком. И одмах се у ужој Старој Србији осетило дејство од тога. Зулуми су учестали више него за читавих последњих десет година. Као и до сада од њих су страдали највише Срби, али нису поштеђени ни Турци. У Пећи и Ђаковици, Арнаути су прави господари, и власт је у ствари у њиховим рукама. Идуће пролеће доће у тим странама нове догађаје, који могу бити куд и како важнијих од ових садашњих. Данас су предузете мере да се, колико толико обезбеди на Балкану мир и спрече компликације. До године ће тешко то моћи бити.

Силе Заштитнице Крита упутиле су две ноте; једну Грчком Краљу, а другу Порти односно самога Крита. Прва нота је упућена 29 августа Краљу Ђорђу, и у њој је реч о специјалноме праву које су му 1906 године признале Енглеска, Италија, Русија и Француска на острво Крит. Друга нота је предата 4 септембра великоме везиру; у њој се наглашава да се одржава старо стање на острву Криту. Ова два акта мењају донекле старо стање од 1906 године. Укида се положај главнога комесара за острво Крит, а званично се санкционише право грчкога краља да се интересује за стање на острву Криту. Порта је дала свој одговор Силама Заштитницама и захвалила се што су усвојили захтев да се укине положај главнога комесара, што је, у осталом, тражила и критска народна скупштина. Али, Порта није добила одговор на тражење да јој се признају суверена права над Критом, јер је у томе дошло триполитанско питање.

Грчка краљевина сад чека само згодан моменат и да, помоћу Крићана, изврши присајединење. Европа је овим последњим чином на то упутила Грке. Турска ће моћи спречити такав чин само силом, ако је довољно јака за то.

У Бугарској су почетком месеца септембра извршени избори за Народно Собрање. Као што су сви очекивали, коалициона влада добила је већину. Од 212 мандата посланичких коалициона влада добила је 190 мандата; радослависти су добиле 7 посланика; стамбуловисти 6, земљоделска партија 4; каравелисти 4, дворски либерали (млади либерали, тончевисти) 1. Радикали и фракције социјалиста који су у Великом Н. Собрању имали доста велики број посланика, нису добили ни једнога представника на изборима. Од 1,106.943 правних гласача дали су на дан избора глас само 508.946 гласача. Од овога броја у изборне кутије је ушло 298.116 гласова за владине кандидате, а све остало за опозиционе представнике. Земљоделска партија је добила око 72.000 гласова;

радослависти су добили око 33.500 гласова, стамбуловисти око 18.000, тончевисти 6400 гласова, каравелисте (демократи) су добили око 25.000 гласова, радикали су добили 12.900 гласова, социјалисти широки 12.700, социјалисти тесни 12.800 гласова. Из ових бројева се види колико ће бити опозиција несразмерно представљена у XV редовноме Народном Собрању; њена половина гласача дала је 22 посланика, а владина нешто већа половина гласача, дала је влади 190 мандата. У једноме изборноме округу Бугарске био је за време избора овакав случај: владин кандидат је добио око 5000 гласова, а сви опозициони кандидати су добили око 10.000 гласова; изабран је владин кандидат који је имао релативну већину.

Народ у Бугарској слабо је учествовао у изборној борби. Може бити да је то последица последњих избора за V Велико Народно Собрање које је променило Устав. Ти избори су били врло живи и с великим учешћем. Вероватније је да су пољски радови омели многога бирача да употреби своје гласачко право. Влада Гешова је приликом ових избора нарочиту пажњу обраћала на то да чланови земљоделске партије, „дружбаши“, не уђу у Собрање, а нарочито они који су јој својим испадима у Великоме Народном Собрању сметали. И шеф „дружбаша Стамболијски“ није изабран на овим изборима.

Влада је образовала једну комисију да спреми један предлог закона о изборима за народне посланике, који би се оснивао на начелу пропорционалности. Министар унутрашњих дела Људсканов је пошао по Европи да проучи пропорционални систем избора за Собрање.

И у Црној Гори су 14 септембра извршени избори за скупштину. На овим изборима влада Др. Л. Томановића је добила опет већину. Избори су прошли у миру; опозиција није узела готово никаква учешћа у њима. Међу изабраним посланицима има доста нових људи, са извесним школовањем, али не и са извесним гласом у Црној Гори.

Иностранци.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

Дела Доситеја Обрадовића. — По предлогу Српске Књижевне Задруге, Државна Штампарија издала је пето, државно издање „Дела Доситеја Обрадовића“. (Београд, 1911; 4⁰; на два ступца, XIX, 601; цена 5 дин. за обично издање, 12 дин. за финије). Уредници овога издања били су Г.Г. Јован Скерлић, Милутин Драгутиновић и Милош Ивковић. Уз дело иде предговор Г. Ј. Скерлића о животу Доситеја Обрадовића, речник мање познатих речи, регистар особних имена, на 20 слика, факсимила рукописа и наслова оригиналних издања књига Доситејевих и једна географска карта његових путовања. У нарочитој речи („О овом издању“) уредници су изнели начела на основу којих су приредили ово издање. Појавом ове књиге, чија је цена тако скромна да је сваки може набавити, попуњује се једна велика празнина у нашој књижевности. Оригинална издања Доситејевих књига, које су биле штампане у малом броју примерака, данас су велика реткост; Возаровићево и Медаковићево издање такође је ретко, издање Браће Јовановића је мењано у језику и распореду материјала, тако да је готово сасвим неупотребљиво. Ово државно издање још није критично, јер нису учињене све специјалне студије које су за то потребне, али је потпуније боље и лепше по сва ранија. У сваком случају, данашњи српски читаоци имаће дела честитог народнога филозофа у једној књизи, у потпуном издању, чиме се захвална данашња Србија одужила једном од својих најдражих твораца. X.

Ново коло Српске Књижевне Задруге. — Ново коло Српске Књижевне Задруге већ се раздаје члановима. У њему је, као обично седам дела. „Споменица Доситеја

Обрадовића“ садржи чланке: „Доситеј Обрадовић и српска култура“, од Г. Стојана Новаковића, „Доситеј Обрадовић и фолклорно градиво“ од Г. Др. Тихомира Р. Ђорђевића; „О Доситејевим грчким и римским изворима“ од Др. Веселина Чајкановића; „Један енглески извор Доситејевом „Предисловију о баснах““, од Др. Војислава М. Јовановића; „Последњих пет година живота и рада Доситеја Обрадовића“, од Миленка Вукићевића; „Значај Доситеја Обрадовића за Србе у Карловачкој Митрополији“ од Др. Тихомира Остојића. Чланци или дају опште и шире погледе, или нове и занимљиве појединости, и осветљавају живот и рад заслужног народног радника. — „Пјесме“ Алексе Шантића, својим богатством мотива, искреном нотом, топлим тоном, чине врло добар утисак, и овако изабране извесно су најбоља књига симпатичног песника. — Позната велика приповетка Стевана Сремца „Поп Ђира и Поп Спира“, јак роман „Тито Дорчић“ од Вјенцеслава Новака, са добрим предговором Др. Бранимира Ливадића, занимљиве „Напуљске Шетње“ Милорада Павловића, илустрован „Тартарен Тарасконац“ Алфонса Додеа — лепо представљају забаву у овом колу. И забаву и поуку представља антологија Г. Миливоја Башића „Из старе српске књижевности“. Све те ваљане књиге заслужују да се о њима посебно проговори; за сада се ово лепо коло може само најтоплије препоручити. Р.

„Одбор без пера и папира“. — Последњих година код нас се прилично писало о омладинском покрету. За другима дошао ја и Г. Др. Младен Јојкић, и он је штампао један део својих успомена из тога времена: „Одбор без пера и папира“ (прештампано из „Српства“; Нови Сад, 1911). Г. Јојкић није играо видну улогу у Уједињеној Омладини Српској, и не саопштава нам ништа особито ново и важно. Од интереса су странице о Илки, жени Јеврема Марковића, која је, после атентата на Краља Милана, онако трагично свршила. Г. Др. Јојкић је једно време служио као лекар у Лозници, и даје занимљиве податке о везама босанских бегова са Србијом. Најглавнији део књижице то су причања о завери која се у току 1867 ковала у бечкој „Зори“ и пештанској „Преодници“ против Кнеза Михаила. Владимир Јовановић и Др. Светозар Милетић, како нас уверава Г. Др. Јојкић, напојени „туђинским тако званим напредним идејама“, основали су један тајни „Одбор без пера и папира“, који

је имао да мотри на рад Кнеза Михаила. За Г. Јојкића Милетић је алкохоличар, а Г. Владимир Јовановић лукав интригант — и он их оптужује да су били подстрекачи и морални кривци у Кнежеву убиству! Г. Јојкић је врло невешто само подгрејао старе клевете „дукатовачке“ и „устарабарске“ штампе против Уједињене Омладине Српске, и своје оптужбе ничим озбиљним није поткрепио. Када неко изилази са тако великим оптужбама, треба да пружи нешто јаче и убедљивије од пензионарских ћаскања. И Г. Владимир Јовановић је том несигурно сведочанству придао сувише важности, када је на њ опширно одговорио у „Трибуни“ (бр. 327-328). J. C.

Библиографија радова Г. Стојана Новаковића. — Из „Годишњака XXIV Српске Књижевне Академије“ оштампана је читава једна књижица: „Стојана Новаковића библиографија 1858—1911“. Књижица има 96 страна и садржи 379 нумера, наслова разних књига и чланака многозаслужног писца. Г. Новаковић је за педесет година рада на разним научним пољима оставио велика трага, и данас још он је један од најплоднијих и најкориснијих научних радника наших. Први радови Г. Стојана Новаковића изишли су у земунској „Подунавци“ за 1858. Али то су мали преводи шеснаестогодишњег гимназиста, и први његов рад отпочиње 1861 у „Српском Летопису“. Високо ценећи заслуге Г. Новаковића, Друштво за Српски Језик и Књижевност решило је, на својој седници од 10 октобра, да прослави педесетогодишњицу његовог научног рада, и да ради тога ступи у везу са свима нашим културним установама. X.

Јован Хаџи-Васиљевић: Град Битољ, из дела: „Кроз Стару Србију и Македонију“, из „Братства“, Београд 1911, стр. 60, in 8°. — Г. Хаџи Васиљевић је задржао стару навику да и свој и туђи, иначе обилни, материјал о Старој Србији и Македонији увек несрећен и непотпун износи пред читаоце. И сад нам је тако дао једну аљкаво израђену монографију Битоља, тога тако важнога македонскога центра. Из ње се једва добија појам о Битољу као вароши у опште, као и посебно о његову значају и улози у ономе делу Македоније гдд је национална утакмица и жива и врло интересантна. Оно што су рекли Хан, Буе, Гопчевић и Берар остаје још увек најбоље што је писано о Битољу, Ин.

„Начела монизма“. — Као 2 књига „Рационалистичке Библиотеке“, коју издаје Друштво Слободне Мисли, изишла је књижица Др. Ернеста Хекела, професора Университета у Јени: „Начела монизма (I Теориски монизам. II Практични монизам)“. У књизи су, у концизним по-тезима, изнети модерни природњачки погледи о земљи и постанку живота на њој, као и схватања етике, политике и социологије са монистичке тачке гледишта.

Д.

„СРПСКА УМЕТНОСТ НА МЕЂУНАРОДНОЈ УМЕТНИЧКОЈ ИЗЛОЖБИ У РИМУ“. — Познати немачки уметнички лист „Die Kunst für alle“, који изилази у Минхену, посветио је целу своју свеску од 1 новембра ове године српској уметности. На корицама листе стоји: „Serbische Kunst“, а унутра је чланак Г. Димитрија Митриновића: „Serbische Kunst auf der internationalen Kunstausstellung in Rom“. Уз чланак иду уметничке репродукције најглавнијих скулптура Ивана Мештровића, неколико скулптура Ђорђа Јовановића, Томе Росандића и слика Мирка Рачког, Марка Мурата, Петра Почека и Томислама Кризмана.

Х.

Чланак Г. Др. Ј. Карасека о Доситеју Обрадовићу. — У прашком књижевном часопису „Přehled“ (бр. 41—45) изишла је овећа, врло документована студија Г. Др. Јосифа Карасека „Dositej Obradović“. Чланак је писан са разумевањем наше књижевности, и са симпатијама према Обрадовићу, кога писац назива „Српским Коменским“ и пореди га са чешким „будитељима“.

Х.

D. G. Buschan: Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart, 1911, Strecker & Schröder, Stuttgart, 1911 стр. 55, in 8°. — Ово предавање, — у коме ће балкански научници наћи доста материјала за исправљање, — показује како се у Немачкој све више развија интересовање за Балкански Проблем.

Ин.

ДРУШТВА И УСТАНОВА.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА. — Академија Друштвених Наука имала је састанак 2 септембра ове године: 1. Приказани су стари записи, које је прикупио по горњокарловачкој епиколији Г. Димитрије Николајевић-Оклобџија и поднео Академији ради публиковања. Одлучено

је да се даду на оцену Г. Љубомиру Стојановићу. 2. Приказан је спис Г. Владимира М. Николића „Народне школе у Пироту и округу пиротском пре ослобођења“, и одлучено је да се да на оцену Г. Др. Јовану Радонићу. 3. Прочитано је писмо Г. Др. Владимира Ћоровића, у коме јавља да Шејх Сејфудин еф. Кемури има на 100 фермана, бујурлдија, и тако даље, који се односе на Српски Устанак. Једну бујурлдију у оригиналу, а ферман и икдам у препису, Г. Ћоровић шаље уз писмо да их Академија прегледа. По повољној оцени Шејх Сајфудим целу збирку послао би Академији у преводу ради публиковања у Академијиним издањима. Одлучено, дати ове прилоге Г. Љубомиру Ковачевићу на оцену. Прочитано је и примљено к знању писмо Г. Др. Станоја Станојевића да трже натраг своју расправу „Борба дубровачке и барске архијепископије“, која се имала штампати као засебно издање Академије, да би је друкчије обрадио.

Председништво Академије имала је састанак 9 септембра ове године: 1. По писму Г. Министра Просвете и Црквених Послова, којим је тражио мишљење Академије да ли би требало порушити препрату у манастиру Каленићу, одлучено је одговорити Г. Министру да се ова препрата може порушити. 2. Како се ни на други стечај за израду дела о животу и владавини Краља Милана нико није јавио, одлучено је да се за израду овога дела распише опет на пет година нов стечај за награду од 4000 динара у сребру и да рок подношења списка буде 15 јун 1916 године. Награђено дело биће својина писца, а награда ће му се издати кад дело наштампа. 3. Прочитано је писмо Бугарске Академије Наука од 25 јуна ове године којим јавља да се Бугарско Књижевно Друштво прогласило 6 марта ове године у Бугарску Академију Наука, па је одлучено: честитати овај чин Бугарској Академији Наука, и слати јој у замену сва издања која су до сада слата Бугарском Књижевном Друштву. 4. Прочитан је позив Грчког Народног Университета на интернационални конгрес ориенталиста 7—15 априла 1912 године, и одлучено је захвалити се Университету на позиву и извести га да је позив доцкан стигао, те због краткоће времена чланови Академије не могу са својим радовима учествовати на конгресу.

Председништво Академије имало је састанак 8 ок-

тобра ове године: 1. На расписани стечај за овогодишњу награду до 1000 динара из Задужбине Димитрија Стаменковића Академија је добила 6 радова: Духоборац: „Нов народ“; Драгутин Ј. Илић: „Светле слике“; Василије М. Петровић: „Омладина“; „Дјела“ апостола Св. Павла, највећег хришћанског учитеља. У интересу хришћанске вјере и морала у народну пјесму превео?“; Сретен Динић: „Највеће зло у нашем народу. Царство алкохола“; Живојин Дачић: „Како моји живе“. За референте, који ће ове радове оценити, Председништво је одредило Г.Г. Др. Јована Скерлића и Јеремију Живановића. М. Р.

Задужбина И. М. Коларца. — 6 октобра одржан је годишњи помен просветном добротвору Илији М. Коларцу, и том приликом прочитан је и штампан годишњи преглед рада у његовој задужбини.

I Примљена су у потпуна задужбинска издања, по препоруци референата, два дела:

1, Милоша Р. Милошевића „Општа Културна Педагогика“, и 2, Др. Јована Хаџи-Васиљевића „Јужна Стара Србија“, књ. II., „Прешевска Област“.

II. Одређена је само помоћ за штампање ових дела: 1, Др. Владану Ђорђевићу за дело „Европа и Балканци“ књ. I. „Европа и Румунија“; 2, Ст. Новаковићу за дело „Двадесет година уставне владавине у Србији 1883—1903“; 3, Андри Гавриловићу за дело „Историја српске и хрватске књижевности усменога постања“; 4, Сем ових дела, Одбор је и ове године дао помоћ истом књижевном предузећу које је прошлих година потпомагао.

Од дела која су прошле и ове године примљена у ред Коларчевих издања или им је новчана помоћ дата, угледала су света у овој години ова: 1, „Радиша“ од Јована Миодраговића; 2, „Беседе владике Гаврила“, књ. II, од проте А. Илића; 3, „Белешке о Старој Србији“, од Тодора Станковића; 4, „Европа и Балканци“ књ. I. „Европа и Румунија“, од Др. Вл. Ђорђевића. 5, „Историја српско-хрватске књижевности“, од А. Гавриловића.

III. Према оценама одређених референата нису могла бити примљена у ред задужбинских издања дела: „О јединству Срба и Хрвата“ од М. Нешића; 2, „Монографија Хилендара“ од монаха Саве Хилендарца; 3, „Историја ропства“, књ. I, извод из Валонова дела „Histoire de l' esclavage dans l' antiquité“ и 4, „Поука о моралу“ од Жила Паола, у преводу М. Гајића.

IV. Одбијене су молбе за помоћ: 1, Јовану Ђ. Јовановићу за дело „Основи физиолошке педагогије“, јер га није поднео у рукопису, да би се могло дати на оцену; 2, Уреднику школског часописа „Венца“, пошто Одбор не помаже излажење часописа; 3, Капетану Љуб. П. Љубишићу није уважена молба да му Одбор откупи из вестан број књига његова дела „Шеста година српског устанка“, пошто је сума одређена на помагање књижевности за ову годину већ била заузета.

V. С обзиром на то што је на штампање раније примљених дела заузета била у овој години цела, а у наредној 1911/12 готово цела сума, одређена на помагање књижевности; враћена су писцима — јер нису могла бити уврштена у задужбинска издања, нити добити помоћ за штампање — ова дела: 1. „Наши поморци“ (свршетак дела) од Б. Ђаје; 2, „Quo vadis“, роман Х. Сјенкијевића у преводу Л. Кнежевића; 3, „Рат“, превод капетана Ђирића; 4, „Аграрна политика“ од Евг. Филипковића, у преводу М. Зебића и Д. Данића.

VI. У референата су на оцени дела: 1, „Песме о Краљевићу Марку“ и 2, „Ђорђе Јовановић вајар“, од Божидара Николајевића.

Пада у очи, у главном, слаб избор издаваних или награђених дела. Добра дела награђују се по изузетку, а у већини случајева награђују се дела писаца без вредности, која се не читају и од којих слабо ко има какве користи. Књижевни критеријум при награђивању дела у опште врло је спуштен; у сваком случају у одбору Коларчеве Задужбине владају застарели појмови о књижевности, и од свега тога великог новца слаба је корист. Треба упоредити само шта све Српска Књижевна Задруга ради са далеко мањим новчаним средствима!

Финансијски биланс Коларчеве Задужбине далеко је бољи по књижевни биланс. Задужбина има имаовину од 2.938.633 динара, (2.698.483 фонд за Универзитет, и 240.149 фонд за књижевност). Годишњи приход био је 136.325 динара. На књижевна издања утрошено је 8.459 динара. К.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 9. — 1 НОВЕМБАР 1911.

ПОД СНИЈЕГОМ.

I

— Оташу, Радоња, Милице, устајте!... повика седамдесетогодишњи Црногорац, Машут Цуца, будући своју успавану чељад у једној убогој которској крчми, у чијој сниској спаваоници више од десет кревета, склѣптаних којекако а од којекаквих штѣца, начѣтало се све један до другога по два конѣгције у свакоме.

Хркање читаве двије поспале десечѣрије приморских и црногорских сељака, задах од испаравања мокре обуће и одијела, која се око једне старе и нахѣренѣ фурунѣтинѣ још од синоћ суше, хапа од дувана и дисања толиких полијегалих тјелеса, лѣтиња од влажних зидова и непопођеног пода и просутог пића по њему; и тешка вѣња из полузатвореног подрума у коме се чујаху путнички коњи ђе гризу зоб и сијено, — испуњаваше сиротињу ове бедне преноћионице.

Откако зна за се, Машута није никад сунце у постељи затекло, нити пак он његову свјетлу ђгрију сањив дочекао. Ха зора бијела, он на ноге, па за посао. И ако

је тмурно вријеме потоње јесени, кад се по облачном небу и мећавом задимљеном ваздуху, без сата, кога Машут никад у својим рукама ни видно није, не зна која су доба, ипак је старац, по навици, пробуђен у часу као и свако јутро, и знао и нагонски осјетио да је то час диобе зоре од праскозорја.

Протрљавши очи и прекрстивши се, Машут дохита торбу припртљачу што му је ноћес под главом умјесто сваког јастука служила, и из ње од полуокамењене фрументіновице одломи један залобајац, те предувани наште срца, умјесто причешћа, па затим начокрња крцом своју нераздвојну лулу гњиловачу, и закурњави димовима и варницама као да неко под њим какав прикривен и још несагњио свосве бунџак кришом и тренимице упали.

И тако једнако, пушећи и отпухујући, стрљао је глибаве и већ осушене чарапе и обојке, обуо их, обуо и неке трањетке од полуиспријечаних опанчина, обукао половну гуњину, опасао пусат и задио оружје, и, с времена на вријеме, не престајао звати и подвикивати дружину:

— Дижите се, неваљала војско, да грабимо за раније, нећемо ли скапулат'!...

И тек кад и последњи кукац на докољеницама закопча, иза његових леђа се, а из истог одра из ког се и он дигао, промешкољи нешто под grubим бијелџем и пребаченом струком по бијељу; мало па не би, док се испод тог и таког покривача помоли чулава и гарава глава приспјеле и набрекле горштакиње, Машутове кћери. Она се прокрће, зијевну, погледа уоколо: да нема и још људи од јабане да су се дигли, и кад виђе да, сем ћака, нема никога будна више ту, одбаци без снебивања покриваче са себе, скиде се с кревета, и исправи и протеже; а њена дуга, усправна и витка прилика изви се, као дуга, до под сами таван, у који она својом забрадџом и тјемном таче. Није јој се било много мучити око облачења, јер она, синоћ при лијегању, осим капице, зубуна и спанака, од стида пред толико непознатих лица, није

ништа са себе скидала, но је легла баш онако под свим кôтулама и јакетом. Колико би се прекрстио, била је готова; па притрча до једног бaрела воде у буцаку при прољевачи, насу воде у маштрофу, те прво посу оцу да се умије, па се затим уми и сама.

Тек кад је, ово ваљда десети пут, стари Машут забобоњио, као Старина Новак из Клисуре, и учинио срклет на момке, једва су се Радоња, син Машутов, и Оташ, зет му (ако Бог хћедне!), наканили, да се, и још уморни, неиспавани и сањиви, раставе са оним, истина старозавјетским, али не мање пријатним и загријаним лóгама. Елем, како-тако и њих се двојица дигоше, умише, растријезнише и одоше наређивати.

Очекујући их док се обуку и удесе и док Милица спремаше торбе и што за пут треба, Машут приђе к једином уском и ниском и добро запатаном прозорчићу, на коме једва кроз једну половину једно испуцало стакло пропушташе нешто мало јектичаве свјетлости споља, док му се она друга половина црњаше, залијепљена мавеним и непрозрним картоном, који ту попуњаваше празнину избијене стаклене парчади. Старац се наквири на онај стаклени дио, зачанга ноктом па онда рашчисти задланком накупљену пару по њему, и загледа се кроза њ надвô. Загледа се,... загледа; и, чим сагледа зори трепавице — ледене, влажне и чекињасте, а не рујне и цвјетасте, — не би му мило. Па послушну,... послушну; и, чим чу и разабра потмуо и злослут вијук помамне вјетрине што се озго с ловћенског врха сурва и утопи у узбуркане валове модрога Которског Залива, лѣцнѹ се и нешто га уледи по срчаницима, као да га ко с најцрњим хабером йзнебѹшй.

Окренувши се дружини, превали по њој брижним погледом, заврће главом, и на понсван фијук планинске буре што из црногорских гудура допираше, јекну као да га ко ножем збанда: — А·õх!...

— Шта ти је, чôче?! Шта си напода' јаокат' јутрос на уранак без невоље ничесове? Јаох душма-

нину!.. осижече се на њ Радоња, момчина у најбољем напону.

— Како, чоче, шта је! Шта није? Ево погл'ај, ка' се зацрњело уз оне ђа'оље странчине — цомбòсале се да-бог-да! А одозгара, од ловћенске капе, стругнула мењава а ударило бријеме, ка' никад. Сами ни Бог — фалимо га! — може помоћ' данаске, да предеремо оно пометеничко ждријело на Крстац. Но похитајте, соколови, да измичемо што приђе, док ни није слом лука' данас мимо браћу!... Тако кричаше искусна старина, не могући се скрасити на једном мјесту, но једнако чепукајући по оном жалосном језичку од празног простора између два реда кревета, ђа повирујући на прозор, а ђа на кутња врата, и једнако õкајући и курњавѣћи на чибук.

Као по команди, и Радоња и Милица и Оташ, њен вјереник. повирише на полуотшкринута врага и задријеше очима уз Которске Стране, к небу и својим брдима. А тамо им се указа дебела црњавина холује, студен љуте у дубоке јесени, језа стања пред којим су, тако да све троје у један мах структуше на се, притворивши врата, а неки их злослут, кобан, леден предосјећај проже све саврх главе до дно петних живаца.

— Шта је, да је; како је, тако је, рѣда ни је наприје'... зађе Радоња.

— Реда ваистину... додадоше Оташ и Милица једногрлице.

— Е, кад ни друге није, а оно наприје'! И помози, Јаки, нејакоме!... грашну се, као да би хтио да охрабри и себе а своје млађе, и чисто се стидећи за први страх, стари Машут. Па би готов, те утрпи торбу, огрну струку, па õпучи први к вратима, довикнувши с прага:

— Збогом, ко остаје!...

— У добри час и сретан ви пут!... одазваше му се два-три, на његову грају и вардању пробуђена, гласа из кревета, који, у оној полутами, више личише на турске гробове но на људске одрове.

Оташ и Радоња огрнуше кабанице и упртише торбе,

а Милица пригрну струку и објеси обрѣмницу о десно раме, па, све једно за другим по реду и старешинству, кренуше за старим Машутом.

Вична на такве појаве, дебела, куљата, крошња-ста, масна, неиспавана, буновна и подбула, крчмарица обре се преда њих, као да из оне фурунчине, и из недогорелих главана и нагомиланог пепела, пониче. Трљајући низ грдно заобљене бокове својим надувеним рукама и неопраним шакама, ксје и по својој форми и по брадавицама на љесици ни на што више не личаху но на надувеног жапца и жабу кркетушу у локвању, испријечи им се на праг, пред сами излазак: те, гледајући Машута право у очи и уз кисо и полуозбиљан осмејак, с неким нарочитим правом очекиваше своје нарочито право.

Машут би је и одгурнуо и прошао, а да му ни на ум не пане: шта јој је ни шта то она од њега жели и захтијева. Та зар их је он мало у својој колиби у Цуцама и дочекао на конак и угостио, па им и вечеру и брашњеник за пута дао, а да за то никоме ни прибијене паре није узео, па ни помислио да узме! Али, Оташ, коме то није првина да по „је’ропинскијем“ градовима и великоградским „локандама“ ноћива, öверчй шта је, па се брже-боље уплѣка између избезумљеног Машута и још избезумљеније крчмарице, извади новчаник из цепа од свитне гуњине, па ће, осмјехујући се:

— Е, газдарице, хѧј’ да се кусурамо. Шта ти дугујемо?...

— А, дõнке, Мајке ви бож’е, то ви и сами знате прелијепо. Огрија и луминација за четворо — четири шестнице; конак за четворо — четири, то су осам; четири пјата супе — осам шестницах, то су свега шесн’ес’ шестницах; вечерали сте из вашије’ торбицах, а ја сам ви само пјате позајмиле, те ћете ми платит’ за њих једну шестницу — то је седамн’ес’; и попили сте за коруну вина и за по ње каве и за другу ракије, то су двана’ес’ ше-

стицах и по. Сувише онијех седамн'ес', то ви чини у све три фиорина мање пет соладах...

Машут зину, и чисто не свјерова својим ушима: та за три фиорина би у Цуцама најбољу намљечку купио! Оташ, да би претекао сваку непријатност, брже-боље преброји означени новац и сручи га крчмарици на гојнати јој задланак, шалећи се:

— Ево на, газдарице. Ти нама наше, ми теби твоје. Чист рачун, дуга љубав. И збогом!...

-- Био ви средњи пут! И да-бог-да да с' и јопет у здрављу видимо!... прихвати задовољна крчмарица, мијешајући палцем на задланку добијену зараду и пратећи путнике равнодушним погледом, све док се не изгубише за први рогаљ од криве, тијесне, глибаве, средње-вековне улице которске.

II

Прво Матуш, па за њим сүстолице Оташ, за овим Радоња а за Радоњом Милица, огрнути неко у струке а неко у сукнене кабанице, за тили час прегазише Црногорски Пазар пред бедемима, латише се ломних и натокљених Которских Страна, и стадоше се пети уза њих с камена на камен, с подзиде на подзиду, са завојице на завојицу, све ближе и ближе к небу и облаку и својој поднебесној и облачној постојбини.

Не одмакоше ни двјеста корака уза страну, а дочека их снијег прво опанчар, па чарапар, па до чланака, па уз голијени, док најпослије не упренташе у цијелац до кољена па и изнад њега. И што они даље и више навише, то све стрменитија коса, то све хладнији ваздух, то све жешћи вјетар, то све дубљи снијег и то све непроходнији и тежи пут. Нико прије њих, од ноћас откако је запао снијег, не прошао туда, те пртине није ни за длаку.

Ишли су, пели се и гацали непрокрчен снијег, спрва као и обично: лако и брзо; доцније и што више и навише све слабије, спорије и заморније. Страна наузср

као уз длан, сами камен ста̀нац, про̀валија̀ст, ломивра-
тица. Вријеме да не може горе: и снијег и киша, и смр-
зао и за̀сјера, и намети и поледица — све уједно. А по-
врху пут тврд и ломан, за̀војича̀ст, ска̀кала̀ст, ногòсто-
лица, њшчоротан поточинама и затрпан наметима — да
човјек подезвија̀!

Гледајући озго саврх Странâ, с Крсца, тамо ђе се
гиздава Бока са сестром близанком Црном Гором грли и
дијели, море и которску јаму под собом, рекао би да би
их камѣном кришкѣм дотурио; и ба̀ста̀шну ђетићу више
од по сата хода не треба између „збогом!“ на Крсцу и
„пѣма̀га бог“ у Котору. Али док би се испузао уз над-
несене стране од Котора до на Крстац, на црногорску
границу, мало су и три најдебља сата најваљастијем ђипцу,
и то у најљепше доба прољећа. А колико ли тек треба
јутрос овој четворици, а на овако га̀запу божјем?

Али сви јади на страну — и рђаво вријеме, и грдан
пут, и узбрдица и замор, и све, при невољи и опасно-
стима које их на крстачком ждријелу, том пометеничком
гркљану црногорског камењара, очекују. Онолико мрамор-
је, од памтививијека до данас побјено и разбацано по
њему, прича с ужасом о црном удесу оних који се
хоћеш-нећеш наканише да га по злу времену, уз позну
јесен или уз рану зиму, прегазе и прођу. При промисли,
да је и њих судбина у тефтер тих несрећника замрчила,
старом Машуту се стаде хладити око срца и трнути по
утробицама; Оташу се свака длака на глави накости-
јеши; Радоњу подиђе некаква језа и дрхтавица уза сву
кожу и дамаре; Милици се нешто стеже у гуши, и, да
час прије не издуши и не прекипје у сузама на очи, чини
јој се да је шћаше задушити; а све их обујми некаква
црна слутња и потајна страва, као невине и немоћне тр-
говце кад у пљачкашку бусију изненадно загрѣнтају, и
као кад је што коме пред главом. Нити могу напријед,
нити им има пута натраг — те напријед по-што по-то.

Из мањих сметова загазише у веће, а из већих и у

још веће, из невоље у невољу; с недаће у недаћу, са зла на горе.

Стари Матуш хукну, призва Бога у помоћ, и, више се уздајући у њ и у свој стари талик, но у своју старачку и у увелико изнемоглу снагу, продужи и даље јуначки и охрабренички првачити. Дружина му, снажна и загријана младошћу, и не помишљајући да ће им икаква друга сила притећи у помоћ ако своје властите не буду имали довољно, слијеђаху старину с уобичајним поштовањем, као ждралови свога првијенца.

Већ бијаху прегазили двије трећине ломних страничина, кад их дочека, поред засутог пута, један грдан цјкљљ, са горње три стране бубрежаст а с доње пећинаст, тако да је на његовим самарастим леђима читав стог снијежног намета био насио, док је вјетар у његову припећку и испред њега био помео и остругао и посљедњу труњку и голу земљу указао. Ту, у том припећку, у завјетрини и сухоти, застадоше путници, одахнуше, и, ниједи као и оно стијење око њих, у црне се погрузише мисли. И, док Оташ и Радоња отресаху снијег и лед са залеђених брка и огртача, а Милица, табанајући од студени на једном мјесту, духаше у ђтепалѐ и презебле прсти, дотле се Машут припе на један бѹбѹљ, и, заклањајући очи струком да му их мећава прхѹтљавцем не заспе, оде посматрати испод руке навише уз брдо: шта се тамо ради.

А горе не видиш ништа но што се црни и дими. Сутонуле у облак црногорске громаде нападала дивља вјетрина, те, као каква крволочна хаждаја, разбацује и ковитла око себе мразовите облачне грдосије, звижди и јауче, лиже својом бјесовитом језичином уз кланце, низ кланце; и коси и носи што-год на путу дочепа. Час-по се утајга, као курјак у засједи, али само зато да још манитије понови своју необуздану помам. Надошле поточине и извори, па се леме и деру низа стране, и, мутни и запенушени, носе дрвље и камење; сложили се с мећавом, па се с хуком и буком, праском и ломљавом,

урвавају у ништа неманито море под Котором, прекладајући се ваљда: ко од кога више жртава помори и више зулума потвори. Настао бој међу стихијама: црногорска мећава и бујице шћеле би да камењем са својих планина затрпају дубине морске, а модри Јадран се опет зајогунио, па напрегао све своје подмукле силе да својим страховитим таласима праисконске лологије и брда над собом поткопа, прождере и у своју незајазну утробу сахрани. И не знаш, које је луђе од кога: море од гора, или горе од мора. А казао би, да се крши претапају у валове, а валови претварају у крше, и да брда одскачу од својих темељишта као надригли бакови од клупчета змија на ледини.

— Аох, погибије и зла ни додига јутрос!.. јекну то по стоти пут откако се прихватио Которских Страна, Машут, скинувши се с бубуља и преваљујући мутан и тужан поглед преко сина, шћери и зета. — А да не изнијесмо ти га кости ми данаске живи уз Крстац, ма ви бож'а вјера, не! Кућ ли ћемо, на коју ли страну? Да идемо наприје', нећемо без у за' час наш; да се врћемо. немамо кућ; да чекамо о'ден, живе ће не вуци разлијет' па ни се, смрзнутијема, неће ба'стат' ни замијенит'. Никућ мајци, никућ у ђевере!..

— Наприје', чоче, па таман што ни Бог да... Нијесмо се ни ми на цркву камењем бацали, па дако не Бог не каштига мимо браћу. А ко од стра' мре, за душу му се фуњају... грашнуше се момци; па један мимо другог јурнуше напријед у снијег кроз маглу и мећаву, и дочепавши један остарелог Машута, а други полупремрзнуту Милицу испод рука. и крчећи им пртину, разбијајући грудима испред себе снијежне намете, неће колико стог, а неће бога ми колико и колеба.

Дан већ пукао увелико, али дан као тежак болестан, пепељасто наличје од багренице правога дана, дан са бијелом на зеници ослијепелог сунца, дан гробова и тавница, дан уништења и смрти.

(Наставиће се).

НЕВИСИЊСКИ.

НУМА РУМЕСТАН.

(22)

XIII

ШАМБЕРИСКИ ГОВОР.

Хитро, као ласта ла...а...ка,
Винућу се пут обла...а...ка...

Својим пискавим гласом, који је јутрос одјекивао звонко и весело, утегнута у огртач најновијег кроја, са капуљачом од плаве свиле, која је била таман за њен шеширић, обавијен дугим, густим велом, мала Башелри је певала пред огледалом, закопчавајући рукавице. Обучена за излет, ова обешеница је мирисала на свежу тоалету и нову, укусну хаљину, која је била у супротности са нередом хотелске собе, где су остатци јучерање вечере били разбацани по столу, међу тантузима, картама, свећама, поред ненамештене постеље и једне велике каде, која је била пуна чувене арвијарске сурутке, тога ненадмашног средства за умирење живаца и неговање коже бањских дама. Доле су је чекала упрегнута отворена кола, чији коњи нестрпљиво су звецкали прапорцима, и читава чета младих јахача, који су крстарили пред хотелом.

Баш кад је била сасвим готова, неко закуца на врата.
— Слободно!...

Руместан уђе, врло узбуђен, и пружи јој један велики завој:

— Ево, госпођице... Но, читајте... читајте...

То је био њен ангажман за Оперу: на пет година, са захтеваном платом, штампањем имена крупним словима, — све што је тражила. Пошто га је прочитала, члан по члан, хладно и одмерено, све до здепастог Кадајаковог потписа, она онда, али тек онда, приђе министру, и, задихући свој вео, који је већ била навукла због прашине, приљуби се уза њ, са пруженим руменим уснама :

— Ви сте тако добри.... ја вас волим...

То је било довољно да наш државник заборави на све непријатности које ће му причинити овај ангажман. Али он се ипак савлада, и остаде непомичан, озбиљан и хладан као стена.

— А сад, ја сам одржао своју реч, и повлачим се... нећу да ометам ваш излет...

— Мој излет?... Ах, да, збиља... Идемо у Бајаров Замак.

И пребацујући му обе руке преко рамена, умиљато:

— И ви ћете с нама... Хоћете... Хоћете...

Она му је додиривала лице својим дугим, густим трепавицама, и грицкала је, неосетно, својим зубићима његову класичну браду.

— Са овим младићима?... То је немогућно... Шта вам пада на памет!...

— Какви младићи!... Марим ја за младиће... Ја их напуштам... Мама ће их извести... О, они су већ навикли на то... Чујеш, мама?

— Ево, идем, одговори Г-ђа Башелри, која се у суседној соби мучила, с ногом на столици, да навуче тесне штофане ципеле преко својих црвених чарапа. Она се дубоко поклони пред министром, као некад на позорници *Бордовских Лудорија*, и похита доле, да отпусти господу.

— Задржи једног коња за Бомпара... И он ће с нама, довикну јој мала; и, дирнут овом пажњом, Нума се топио од милине слушајући како се сва ова бујна младеж, која му је толико пута мрцварила срце топотом својих

коња, сада разилази полако, покуњеног носа, док он грли ову лепу девојку.

— Идите брзо, обуците се... Једва чекам да се кренемо.

Какво радознало узбуђење у хотелу, какво тискање иза шалона, кад гости дознадоше да министар учествује на излету у Бајарев Замак, кад угледаше његов широки, бели прсник, и панаму која је сенчила његов римски профил, како се шире у отвореним колима, преко пута певачице. Напоследку, као што је говорио отац Оливиери, који је дугим путовањем био оуглао на многе ствари, чега ту има ружног, зар није и мајка с њима, и зар, молим вас, Бајаров Замак, историјски споменик, не спада у министрову надлежност? Не будимо, забога, тако нетрпљиви, нарочито према људима који посвећују свој живот одбрани спасоносних начела и наше свете вере.

— Бомпара још нема, шта је с њим? гунђао је Руместан, нестрпљив што мора да чека овде пред хотелом, под унакрсном ватром свих ових погледа који су одозго били уперени на њега упркос платненог крова.

На једном прозору првог спрата, појави се нешто чудно, нешто бело, округло, необично, и довикну му својим нагласком негдашњег черкеског поглавице:

— Крећите ви... ја ћу вас стићи.

Као да су чекале само овај знак, обадве мазге, мршаваг врата али чврстих ногу, кренуше се звецкајући својим путничким прапорцима, протрчаше у касу кроз парк и минуше поред купалишне зграде.

— Чувај! чувај!

Престрављени шетачи, носиљке, склањају се нагло с пута; женска послуга, с великим џеповима на кецељи, пуним ситног новца и разнобојних купона, помаља се на вратима од трема; трљачи, голи-голцати као Бедуини, под својим вуненим чаршавима, извирују до пола на степеницама које воде у собе с паром; дворане за удисање размичу своје плаве засторе: сви желе да виде у колима министра и певачицу; али они су већ одмакли далеко,

завитлани у највећем трку, кроз вијугаве, стрме и мрачне арвијарске улицице, преко добро набијеног, оштрог шљунка, избразданог сумпором и кременењем, од кога су кола одскакала сипајући варнице, тако да су све играле пред очима ниске, опале кућице, а на прозорима где су висиле таблице, на праговима дућана пуних окованих штапова, сунцобрана, планинских ципела, кречног камења, разних руда, биљура и других бањских мамипарâ, указивале су се главе које скидају шешир и клањају се видећи министра. И гушавци га чак познају, и они поздрављају својим блесавим, крештавим смејањем поглавара француских универзитета, док обе госпе, врло горде, седе према њему круто и достојанствено, свесне части коју су доживеле. Оне се открављују тек пошто су кола изишла из Арвијара, на лепом друму за Пончару, док мазге фркћу одмарајући се у подножју Трејске Куле, где је Бомпар одредио да се састану.

Време пролази, нема Бомпара. Знају да је добар јахач; толико се пута тиме хвалио. Чуде се, и љуте, нарочито Нума, који једва чека да далеко одмакне овим белим, равним друмом, коме, изгледа, нема краја, да што дубље зађе у овај дан, који се пред њим отвара као нов живот, пун наде и доживљаја. Најзад, из једног облака прашине, одакле се чуо један задијан, престрављен глас: „Стој!... псс... стој!... псс...“, испаде Бомпарова глава, на којој је био натучен један шлем од плута, покривен белим платном, као неки гњурачки апарат, који се употребљава у индијској енглеској војсци, и који је јужњак понео да би увељичао и драматизовао свој пут, остављајући трговца са шеширима у уверењу да путује за Бомбај или Калкуту.

— Стиже ли, скањерало!

Бомпар затресе главом, правећи трагично лице. Очевидно, нешто се било догодило при поласку, и Черкез је хотелској послузи морао дати жалостан појам о својој равнотежи, јер су му рукави и леђа били покривени широким залогома од прашине.

— Рђаво кљусе, рече он поздрављајући даме, и кола се опет кренуше даље; рђаво кљусе, али ја сам га укротио.

Тако укротио да сад та чудна марва није више хтела да крочи даље, тапкајући и обрћући се у месту као брљива мачка, упркос свих јахачевих напора. Кола су већ била далеко одмакла.

— Бомпаре, идеш ли?...

— Терајте ви даље... ја ћу вас стићи... довикну им он опет својим најдубљим марсељским басом; затим очајно мџну руком, и у бесном галопу одјури натраг у Арвијар. Они сви помислише: „Мора да је нешто заборавио“, и више нису ни водили рачуна о њему.

Друм се сада пео уза страну, широк француски друм, засађен орасима са стране; с лева су се степенасто дизале шуме од кестења и борја, с десна пукли у недоглед пространи обронци, који се спуштају у долину, — где се виде села натрпана по јаругама, — које преко којих се шире виногради, њиве, кукурузи, дудово и бадемово дрвеће, и блештави сагови жуковине, чије је семење, пуцајући од жеге, непрестано трептало и преливало се, као да је цело тле био обузео пламен. Могло се веровати да је тамо одиста пожар, јер ова заглашина, ова врела јара као да није долазила од сунца, које се једва видело, сакривено иза густог вела, него од зажарених испарења, из земље, тако да су они завидно погледали на свежи Глезен и његов снежни врх, који су, изгледало је, могли додирнути врхом својих сунцобрана.

Руместан се није сећао ни једног предела који би се могао поредити са овим, не, чак ни у својој драгој Прованси; чинило му се да нико није срећнији од њега. Никаквих брига, и нимало гриже савести. Његова верна жена, пуна поверења у њега, жељно очекивано дете, Бушеровљево предсказање о Хортензији, ужасан утисак који ће произвести појава Кадајаковог указа у званичном листу, ништа више није постојало за њега. Цела његова судбина лежала је у овој лепој девојци, у чијим су се

очима огледале његове очи, чија је колена стезао својим коленима, и која му је певала, држећи га за руке, испод зeffирно-плавог вела кроз који се руменило њено свеже лице:

Сада љубав нама нуди рај,
Похитајмо кроз зелени гај...

Док су они летели као ношени ветром, друм се пео све више, и предео се нагло ширио пружајући им приказ огромне полукружне равнице: језера, села, брда која су поступно мењала боју губећи се у даљини; то је већ наступала Савојска.

— Како је дивно! Како је величанствено! узвикивала је певачица; а он је тихо одговарао:

— Како вас волим!

На последњој окуци, Бомпар их још једном стиже, али идући пешице, беднога изгледа, и водећи свога коња за узду.

— Ово је нека чудна животиња... рече он, не упуштајући се у даља објашњења; а кад се даме стадоше распитивати да није пао:

— О не... Само сам позледио моју стару рану.

Зар је он рањен? Где?... Кад?... О томе досад није никад говорио; али код Бомпара је требало бити спреман на свако изненађење. Он се попе у кола, а његовог врло смиреног коња привезаше лепо остраг, и упутише се у Бајаров Замак, чије су се две бедно обновљене куле са малим стражарама виделе у даљини, на једној заравни.

Једна служавка изиђе пред њих, лукава планинка која је била у служби код старог свештеника, негдашњег капелана околних парохија, који станује у Бајаровом Замку, с тим да туристима допушта слободан приступ. Чим се укаже каква посета, духовник се достојанствено повлачи у своју собу, сем ако нису у питању какве високе личности; али министар се добро чувао да на овако шареном излету каже своје титуле, и тако, чуварка им показа као простим посетиоцима, певајући своје напамет научене фразе, шта је све остало од старог замка

Витеза без страха и мане,¹ док је кочијаш скидао с кола доручак под једну сеницу у малом врту.

— Овде видите стару капелу, где се племенити витез сваког јутра и вечера... Молим госпође и господу да обратe пажњу на дебљину зидова.

Они нису обраћали пажњу ни на шта. Било је мрачно, те су се спотицали преко камења од рушевина, до кога је једва допирала светлост са једне мазгале, кроз коју су се видели балвани од крова једног сењака. Нума је држао под руку своју малу, и витез Бајар и његова „пре-часна мајка, Госпођа Јелена Алеманска“ били су му де-вета брига. Овај задах старудија био им је несносан; и кад госпођа Башелри, да би чула какав је одјек кујин-ских сводова, запева најновију песму свога мужа, сасвим раскалашну: *То ми је од шаше... што ми је од маме...*, нико се због тога не узбуну; на против.

Али напољу, за време доручка који је био постав-љен на једном гломазном каменом столу, кад је прва глад била утољена, свечана тишина која је владала око њих, Грезиводанска долина, Ле Бож, мрки огранци Ве-лике Шартрезе, и супротност између те велелепне при-роде и малог, степенастог воћњака у коме је живео овај стари пустињак, сав предан Богу, својим пчелама и лалама, испуни их полако неким озбиљним, благим осе-ћањем, које је готово прелазило у побожност. При крају јела, министар поче говорити, загледајући час по у пу-товоју да освежи памћење, о Бајару, о „његовој јадној госпи мајци која је нежно проливала сузе“, онога дана кад је дете полазило за Шамбери, као паж код Савој-ског војводе, разигравајући свога малог парипа пред се-верном капијом, баш на истом месту где се сада све-чано протезала танка сенка велике куле, као авет ста-рога порушеног замка.

¹ Пјер Терај де Бајар, прослављени француски јунак, војско-вођа у ратовима Карла VIII, Луја XII и Франсоа I, назван *Витез без страха и мане*; погинуо 1524.

И Нума им је, падајући све више у ватру, читао лепе речи које је Госпођа Јелена упутила сину при расстанку: „Пјере, сине мој, препоручујем ти да изнад свега другог, волиш Бога, њега да се бојиш и њему да служиш, и да га ничим не увредиш, колико ти је то у власти“. Стојећи на заравни пред замком, са широким гестом који је ишао чак до Шамбериа:

— Овако треба говорити деци, овако би требали сви родитељи, сви учитељи..

Он одједном застаде и лупи се по челу:

— Мој говор!.. Па то је мој говор... Нашао сам га... Сјајно! Бајаров Замак, једна месна легенда... Већ петнаест дана како тражим... А ево га!

— То је право провиђење, узвикну задивљено Г-ђа Башелри, налазећи при свем том да је крај доручка прилично туробан... Какав човек! Какав човек!

И мала је изгледала врло одушевљена; али занесени Нума није више обраћао пажњу на њих. У њему се био пробудио беседник: све му је врело у глави и у грудима, и, сав обузет својом мишљу:

— Лепо би било, рече он обзирући се око себе, лепо би било датирати ствар из Бајаровог Замка...

— Ако господин адвокат жели да пише на миру..

— О, само да бацим неколико бележака... Ви допуштате, госпође... Док ви попијете кафу... ја ћу бити готов.. Само да бих мирне савести могао ставити датум.

Чуварка га одведе у једну малу старинску собу у приземљу, чији је кубасто заобљени свод још показивао трагове од позлате, и за коју се тврди да се у њој Бајар молио Богу, као што се пространа побочна соба, у којој има велики сеоски кревет са небом и плавим чојаним завесама, показује као витезова соба за спавање.

Било је пријатно писати између ових дебелих зидова који нису пропуштали тешку оморину с поља, иза отшкринутих стаклених врата кроз која је падао млаз светлости на хартију и допирао мирис из малог воћњака.

У почетку, беседниково перо није стизало да прати

бујни полет мисли; фразе су му падале главачке на хартију, као киша, јужњачке адвокатске фразе. отрцане али речите, безбојне али одишући неким пригушеним жаром и бацајући час-по варнице, као растопљен метал. Одједном, он застаде, не налазећи више ни речи, заморен путовањем и доручком, који му се пео у главу. Он онда устаде, и поче шетати кроз обадве собе, говорећи гласно, распаљујући се, ослушкујући бџ својих корака који су одјекивали, као да су то кораци витезовог духа, и седе опет за сто, не могући да напише ни реда... Све се обртало око њега: бело окречени зидови, и онај успављујући млаз светлости. До ушију му допре звек тањира и гласан смех у врту, негде далеко, врло далеко, и он најзад утону у дубок сан, с носем на своме концепту.

...Силан тресак грома трже га и усправи. Откад он то лежи? Мало бунован, он изиђе у пуст и миран врт. Јак мирис лала испуњавао је ваздух. У празној сеници зујале су тромо зоље око улепљених шампањских чаша и шећера у кафеним шољама, које је планинка полако склањала са стола, обузета нерасудним страхом као животиња пред буру, и крстећи се кад год би синула муња. Она саопшти Нуми да је госпођица после доручка добила јаку главобољу, и да ју је она одвела у Бајарову собу да мало одспава, затварајући полако врата да не би узнемирила господина у раду. Оно друго двоје, дебела госпа и господин у белом шеширу, сишли су у долину, и сигурно ће покиснути, јер се спрема таква киша... „Погледајте само!..“

У правцу који је она показивала, изнад зупчастог врха Ле Божа и кречњачких гребена Велике Шартрезе, коју су окружавале муње као какав тајанствени Синај, указивао се на небу црн облак, као огромна мрља од мастила, ширећи се приметно све више, бацајући на целу долину: на узрујано зелено дрвеће, златна жита, друмове који су се распознавали по лаком ковитлању беле пра-

шине, на сребрнасто огледало Изера, неку необично оштру, белу светлост, која је падала косо као од каквог рефлектора, и бивала све јача у колико су се претећи облаци гомилали, с потмулом грмљавином, бацајући црне сенке. У даљини Руместан угледа Бомпаров платнени шлем, који се блистао као лампа куле светиље.

Он се врати у собу, али не могаде да настави рад. Сад му сан није кочио перо; осећао се, напротив, необично чио због присуства Алисе Башелри у побочној соби. Него, збиља, да ли је она још тамо? Он полако отшкрину врата, и не смеде да их опет затвори, бојећи се да не узнемири слатки сан певачице, која се била бацила на кревет, сва раскомоћена, у узбудљивом неред у разбарушене косе, раскопчаних хаљина и белих делова тела који су се назирали.

„Забога, Нума, прибери се!... У Бајаровој соби... Шта, врага!“

Он збиља ухвати самог себе за јаку, као каквог злочинца, и одведе се натраг до стола, присили се да седне, држећи главу у рукама, затварајући очи и уши да би се боље удубио у последњу реченицу, коју је шапатом понављао :

И, господо, овај последњи завет Бајарове мајке, који нам је очуван на нашем умилном средњевековном језику, ми желимо да га француске школе...

Заглушина га је притискивала, тешка и тмула као сенка извесних тропских дрвета. Глава му је брујала, опијена неким опорим мирисом, који су шириле лале, или плаве витице, расуте по кревету у другој соби. Несрећни министар! Узалуд се он хватало за свој говор као утопљеник за сламку, узалуд је призивао у помоћ Витеза без страха и мане, народну просвету, црквене послове, ректора из Шамбера, ништа му не поможе. Он мораде да се врати у Бајарову собу, и то сада тако близу заспале девојке да је чуо њено тихо дисање, додирујући руком опуштене шарене завесе, које су чиниле оквир

овоме изазивачком сну, овој седефастој кожи са сенкама и ружичастим преливима као у какве једре и раскалашне Фрагонарове девојке.

Чак и овде, на ивици искушења, министар се још борио, мрмљајући несвесно „последњи завет који француске школе...“, кад се одједном разлеже протегнута грмљавина, и нагло трже певачицу из сна.

— О, како сам се уплашила!... гле! то сте ви?

Она му се смешила, очију светлих као у пробуђе-ног детета, не снебивајући се ни најмање што је сва раскомоћена; и они осташе тако, непомици, гледајући се погледом притајене страсти. Али себа одједном утону у мрак, јер ветар залупи високе прозорске капке, један за другим. Чу се како се затварају врата, негде звекну испуштен кључ, и вијори завитланог лишћа и цвећа зашусташе по песку, све до прага замковог, пред којим је тужно завијао ветар.

— Каква страшна олуја! шапну му она полако, узимајући га за врелу руку, и привлачећи га под завесе од кревета.

*

И, господо, овај последњи завет Бајарове мајке, који нам је очуван на нашем умилном средњевековном језику...

То је било у Шамбериу, на домаку старога замка савојских војвода и онога чаробног амфитеатра од зелених брежуљака и снежних врхова, кога се Шатобриан сећао пред Тајгетом, — где је сада поглавар француских универзитета говорио, окружен везеним фраковима, академским палмама, хермелинским огртачима, и генералским еполетама, имајући пред собом непрегледну гомилу света, одушевљену силином његовог ватреног говора, покретом његове снажне руке, која је још држала малу мистрију са дршком од слонове кости, којом је малочас утврђен камен темељац нове гимназије.

Ми желимо да га француске школе уџуће свакоме свом деџешу: „Пјере, сине мој, преџоручујем ти да изнад свега другог...

И док је он изговарао ове дирљиве речи, његова рука, његов глас и његови широки образи дрхтали су од узбуђења, при помисли на велику, миришљаву собу, где је, у хуци једне знамените олује, био састављен Шамбериски говор.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

ПЈЕСМЕ СРАМНЕ ЖАЛОСТИ.

I

СРАМНА ЉУБАВ.

Сими Пандуровићу.

У ноћи страха и коби,
у боној ноћи слутња, соба и душа су
испуњене тмином. Зашкрипи
одвратни болнички кревет када се невољно макнем.
Празно и хладно је;
хрипи ми дисање, боле ме уморна прса
кад их се такнем.

И, нечујно, ја сагарам, потмуло,
као дрво иструло
када гори, бешћутно, у радосној пећи.
Клонуће. Бол. И мук.
Тек удре немоћна крв о била и настави опет.
лијено, јадно,
тећи.

О, ја волим радост и љепоту
још и сад! Па ипак, кукавно спокојан патим и тињам.
не желећи да се вратим у младост и снагу
негдању:
заогрнувши се лажном светињом трпљења бола; —
изгубљен у безизлазном тражењу оног што треба
и што је вриједно; —

Овај дан
 нек' буде без нове зоре:
 ослобођење од море ружног страдања
 нек' буде часни гест неизлечно тужног:
 јер се треба ропства плоти ослободит'!
 несавладива је одвратност бића према срамотној објави
 полутрулог организма.

Потмуло хрипе прса у оргији бактерија
 бацила, микроба од којих чилим;
 сипи и сипи млака роса јада у тминама свести,
 док миришем свог тела трулошћу! — Мој Боже,
 ти, Добри! О, покој! О, покој! О, покој!
 не разликујем више мудрост и глупост, доброту и злоћу,
 но скотски жудим за сном у ноћи дубокој!...

Жалосно тијело моје, обешчашћена душо:
 разлога нема.
 Смисао је бесмислено и тражити!
 Лудо је и љубити живот, кад је јадан!
 — Ти, Добри: жалосну милост,
 прву и последњу, нечасном учини:
 дај му храброст што доноси свежуђени спас!

Земља ће му жудњу мира сву уташити,
 нестаће трзање срца и ума и бол од живота му задан!
 Јер ће уживати вјечити покој у гњилој губини.

III

СРАМНО ДРУШТВО.

Владимиру Назору.

Тјескобно, једва чујно,
 нујно,
 вријеме струји потмуло. То кобна ноћ
 жалобно, страховно хуји.

Те ноћи моје дух је мучан; ево га плине, пада,
и прожима ме, празног... Слух је
престрављен шумом његовим недокучним,
нечутим никад.

Тај шум, тај шум, о јадно срце, о тај шум
тог страшног духа ноћи тај те раздире! Задире
у талсг доживљаја свих ми минулих;
он ми трује и раствара мисли, наде, снове; све!

Зове! Чуј, зове! Однекуд ме зове казне глас!
Мој спас не жели друштво ноћно жалобно!
Страхобно рију, преврћу по савјести хуље без храбрости,
рију ми душу и пију, играју оргију казне,

гризу, уједају, штипљу ме јакрепи мизерних греха,
сви грдни, гадни; испијају душу ми грозом моћи.
Без нада, снова, гријеха: без себе,
остаје душа ми празна. И не треба ми више.

Разнесав ми и све ружно што год имадох,
у тами,
размилише се све моје савјести љигаве пијавице, змије
и јакрепи,
исплинувши у замрлој нејасности коби.

Погинула је душа од казне ноћи.
Мрзне срце у страшној осами...
— Треба поћи — —

Кад зове ноћно друштво треба поћи.

Димитрије Митриновић.

ФОРИЕЛ, И ЊЕГОВЕ ПРЕТЕЧЕ У НЕМАЧКОЈ.

У „Српском Књижевном Гласнику“ за годину 1910 (XXIV, 3. и 4.), објавио је Г. Војислав М. Јовановић чланак о „Клоду Фориелу и српској народној поезији“, у намери да, према новој монографији Галеовој о Фориелу,¹ обрати пажњу стручних испитивача српске народне поезије на једну неиздану студију овог великог романтичарског фолклориста, управо на рукописе његових предавања о нашој народној поезији што их је држао на Сорбони, који се сада налазе у библиотеци Француског Института. У својој исцрпној, лепој студији о „Гуслама“ Проспера Меримеа, Г. Јовановић² имао је прилике да се врати на овај предмет, задржавајући се овај пут поглавито на Фориелову издању „Грчких Народних Песама“, на њихову утицају на француску поезију, и специјално на утицају на Меримеа и његове „Гусле“ (в. особито стр. 144 и д., 200 и д., 261 и д.).

Како је ово тема за нас од вечитог интереса, и поље које треба у свима правцима и до најситнијих детаља обрадити, — јер се ради о ономе што имамо најбоље, и што нам је дало места у светској историји књижевности, — не може, држим, бити на одмет ако иста-

¹ *J.-B. Galley: Claude Fauriel, Membre de l' Institut, 1772—1843. — Saint-Étienne, Imprimerie de la „Loire républicaine“, 1909. — вел. 8°. XXIV и 512.*

² *Voyslav M. Yovanovitch, „La Guzla“ de Prosper Mérimée, Étude d'histoire romantique — Préface de M. Augustin Filon — Paris, librairie Hachette et Cie 1911. — вел. 8°, XVI и 566.*

кнем два три места из радња Г. Галеа и Г. Јовановића, и покушам дати одређенији смисао једноме моменту њихова расправљања. Ово ми се чини утолико оправданијим, што је и значај Клода Фориела данас знатно порастао, и место које он заузима међу својим савременицима врло угледно; утицај његова труда око грчких народних песама није ни раније потцењиван, и у горе наведеним радњама тачно је и лепо оцртан.

Изгледа ми само да су и Г. Гале и Г. Јовановић недовољно узели у обзир оне факторе који су учинили, или бар који су доста допринели, да дође до Фориелова живог интересовања за народну поезију, те и до његове збирке превода „грчких народних песама“. Ти фактори, да одма кажем, налазе се на немачкој страни, и, још даље, у крајњој инстанцији, у Бечу; и, што је за нас од нарочите важности, били су и овде они исти који су толико заслужни уопште за продирање наших народних песама у западну Европу.

Г. Јовановић наводи¹, у овом погледу, речи Гетеове у једном писму госпођици Талфј (од 10. јула 1824): да су их (Фориеловом књигом) Французи претекли „тамо где ми Немци већ годинама обилазимо и пипамо“, и каже, истичући утицај Фориелове збирке на иностранство, да су убрзо за француским оригиналом изишла два немачка превода. Затим још, у својој књизи,² констатујући велику љубав Форијелову за народну поезију и за све што је просто и прошло, оставља отворено питање: под каквим је страним утицајем могла ова љубав узети оволике размере, па каже, да је немогућно одредити тачније откуда управо потичу извори за „Грчке Народне Песме“. Затим Г. Јовановић, заједно с Галеом, утврђује, с колико је марљивости и пажљивости Фориел урадио свој посао, и говори о могућностима, како је

¹ У чланку (Српски Књижевни Гласник“, на наведеном месту, стр. 203), и књизи (стр. 149).

² Стр. 144. 5.

дошао до њега; на том месту нема ни спомена о Немцима, иако се, на почетку чланка једаред, исказује слутња као да „изгледа да је Фориел од Немаца примио своју за оно доба врло скрупулозну методу и дубину у студијама...“, и да је као „од Немаца примио и ону велику и интелигентну љубав према примитивним књижевностима и народној поезији, љубав која је за 1820 годину била у Франуској ствар потпуно јединствена, дрска чак“. Али он на томе остаје, и не повлачи консеквенце из оваких закључака. А није било тешко ићи истим путем и мало даље, те утврдити неке чињенице за које је, уасталом, сâм Фориел дао повода и полазну тачку, и за које је, можда, и сâм Г. Јовановић имао подлогу у рукама.

Фориел сâм каже, да је само *срећан случај*, што је баш његова збирка прва угледала света, будући да су „у последња времена Немци одличнога талента скупљали грчке народне песме да би их издали“. Осим тога, Г. Јовановић наводи¹ из Сент-Бева, како је Форијел при првом сусрету са Меримеом имао на столу две свеске српских народних песама, које су му биле послане, и како је, показујући их Меримеу, рекао: научите српски...; ту Г. Јовановић додаје још, у напомени, да је те две свеске на сваки начин послао Фориелу Копитар, који је доцније о Фориеловој збирци написао и приказ у „Бечким Годишњацима“.² — Најзад, познати су одношаји између Гетеа и Фориела, који је у то доба (1823) објавио био своје преводе Манцонијевих трагедија „Le Conte de Carmagnola“ и „Adelghis“, па иза прве штампао пре-

¹ И у чланку (С. Књ. Гл., *ibid.* стр. 205), и у књизи (стр. 203).

² Биће да Г. Јовановић овај приказ није ближе размотрио, иако му не би измакло ово што хоћу да утврдим. Тај је приказ у „Wiener Jahrbücher der Literatur“ 1825, Bd. 30. S. 159 ff.; а још пре њега има кратка објава прве свеске у „Anzeigebblatt für Wissenschaft und Kunst“, Nr. XXVI. Стр. 51. 52 (уз свеску за април, мај, јун 1824 „Годишњака“).

веден чланак Гетеов о Манцонију, из Гетеова часописа „Über Kunst und Altertum“.¹ — Фориел је, дакле, не само, као што је познато, био присан пријатељ са вођом старијих немачких романтичара, Вилхелмом Шлеглом, него је и иначе добро познавао немачку књижевност, и поименце Гетеа; па је знао, како сам каже и како се већ из овог што сам навео види, и за интересовање у Немачкој за народну поезију, и за њихова настојања око скупљања грчких народних песама. Међу оним Немцима „одличнога талента“ мисли Фориел пре свега на самог Гетеа. Ево како.

Прва свеска Фориелове збирке „Chants populaires de la Grèce moderne“ (Paris, chez Didot) угледала је света у првој половини 1824, пошто је скупљач на годину и по дана раније објавио био да ће издати једну свеску од око стотине новогрчких народних песама. Међутим је из свију крајева Грчке добио толико нових прилога, да су се љубитељи могли надати да ће их бити бар четир до пет пута толико.² Онда је изишла књига као прва свеска. Гете, као и Копитар, био је, како изгледа, међу првима којима су књигу послали; оно Гетеово писмо Талфјевој у којем је спомиње, носи датум од 10. јула т. г. — Две године пре тога, фебруара 1822, добио је био Гете од Жана Александра Бишона (Bichon), историчар, и уредника париског полузваничног листа „Constitutionnel“, чланак о народној поезији Новогрка, који је угледао света 1821, први у Француској;³ уз чланак су

¹ В. у Галеа, одељак XVI, стр. 276 и д. — в. и F. Baldensperger, *Bibliographie critique de Goethe en France*, Paris 1907. Nr. 448 и 1541. У напомену се каже: „Иза првога комада долази приказ који му је посветио човек од генија и угледа као што је Гете“. И још много раније, у свом преводу Багезенове „Партеноиде“ (у Паризу, 1810) говори Фориел о Гетеу (и његову епу „Херман и Доротеја“).

² в. Копитареву прву објаву, у „Годишњацима“.

³ Бишон је и доцнио писао о истом предмету, у „*Mercure du XIX-e siècle*“ (Јовановић, „Guzla“, стр. 144)

били приложени оригинални текстови од шест новогрчких песама (ballades historiques), са француским преводом. Њих је Гете набрзо, још у пролеће исте године, препевао на немачки, и, под именом Neugriechisch-epirotische Heldenlieder, уврстио у свој часопис.¹ Али и много раније, још 1815, имао је Гете пред собом повећу збирку текстова грчких народних песама које је требало издати, и за чије је издање хтео он сâм да напише предговор, на што се у кругу браће Грим већ и чекало.² Ту збирку песама донео му је био, у лето 1815 у Висбаден, гроф *Вернер фон Хакстхаузен*. О томе говори Гете у *Аналима* под годином 1815: „Мало ме је што туђе занимало; али сам с великим учешћем прихватио грчке песме новијега доба, које су ми саопштили у оригиналу и у преводу, и које сам желео да видим што пре штампане. Тај лепи посао беху узели на се господа Нацмер и Хакстхаузен“. А у разговору са својим познатим пријатељем Хајрихом Мајером означио је ове грчке песме као најбоље што је у то доба (у првој недељи месеца јула) видео, па је и у Хајделбергу радо причао о њима, хвалећи их и цитирајући сваку појединце.³

Гроф Вернер Хакстхаузен (1780—1842) био је из познате вестфаленске племићске породице. Он се још 1809 упознао био са Вилхелмом Гримом, и то се познанство после проширило у пријатељство обојих породица, поглавито услед интересовања и једних и других за народне песме и народне умотворине. Вернер је већ врло рано скупљао народне песме свога завичаја, и певао их својим ближим познаницима; а не мање се занимали

¹ „Kunst und Alterthum“ IV, 1 (1823) 54 ff. — в. R. Steig, Goethe und die Brüder Grimm. Berlin 1892. S. 160 ff.; и R. Arnold, Euphorion, Ergänzungsheft 2 (1896) S. 106 ff. и Bd. 4, 545 ff..

² R. Steig, на наведеном месту, стр. 162, 260; и Reifferscheid, Briefe von Jakob Grimm an H. Tydemann, Heilbronn 1883. S. 61.

³ R. Steig, и. н. м. Стр. 161.2, 360.

њима и његов брат Аугуст, и њихове сестре.¹ Они су помагали браћи Грим и у скупљању бајака и прича, и читав низ из друге свеске њихове збирке потиче отуда.² Није дакле чудно што је Вернер, као краљевски саветник у Келну присуствујући Бечком Конгресу 1814, заједно са Јаковом Гримом³ с највећим интересовањем трагао за народним благом, и набрзо, наравно, у Копитару нашао драгоценог вођу, или управо најбогатији извор у том погледу. Од њега је добио и ону збирку грчких народних песама.

(Свршиће се.)

Милан Ђурчин.

¹ На своме добру у Вестфалену певали су они често народне песме, седећи увече напољу пред кућом; па би и чељад пристајала уз њихову песму (в. Reifferscheid, *Freundesbriefe von Wilhelm und Jacob Grimm, Heilbronn, 1878.* — S. 195 f.). — Кад су, доцније, браћа Хакстхаузен изгубили били праву вољу за народне песме, слао је још увек Јаков Грим госпођицама Хакстхаузен преводе и наших народних песама, тако „Зидање Скадра на Бојани“ и др. једноме писму, од 28. марта 1824 (*Freundesbriefe* стр. 91 и д.), кличе на крају: „Ја сам мало дпрљивијих песама читао од ове. Скоро све српске песме су тако љупке, дубоке депоте; па тај народ и Грке не ће погрешна лоша политика да избави из турских руку!“

² *Freundesbriefe*, стр. 199 и д.

³ Биће да су обоје у исто доба дошли у Беч, јер су још маја 1814 били заједно у Паризу (в. писмо В. Грима госпођици Хакстхаузен, *Freundesbriefe* стр. 21 f.), а 14. септ пошао је Јаков Грим у Беч (*Freundesbriefe*, стр. 25). Грим је остао у Бечу до јуна 1815.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ.

— БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ЗБИРКИ —

(2)

Матица Српска штампала је 1869, у Новом Саду збирку народних женских пјесама Ђорђа Рајковића, „Српске Народне Песме“. Пјесме су покупљене по Славонији и имају све особине онога краја. Све су само средње вриједности, без оне топле лирике, пуне страсти, босанских севдалинка и интимних емоција Вукових женских пјесама. Рајковић их је подијелио у више врста: љубавне, сватовске, играчке, пастирске и жетелачке, побожне (којима тај наслов ни мало не пристаје, нити их ма како означава. Од куд да је побожна пјесма о мјесечевој женидби?). Велик дио заузимају најзад и пјесме шаљиве, којима се често шала састоји у оваким стиховима :

О јуваче, мала т' фала;
Сам се фалаш, сам се швањаш.

или:

Кућа ти је од дрвета,
У њој немаш ни крмета.

На послетку долазе причалице, „романце, баладе и остале мање казивачке пјесме“.

Нисам имао у рукама ни збирку Милоша Милосављевића „Песме Народне“, што је издао у Биограду 1869.

У три овеће књиге издао је Милош С. Милојевић, 1869, 1870, и 1875. „Песме и обичае укупног народа српског“. Прва књига ове збирке имала је да буде „више

као програм како у будуће да се купе песме и обичаи народни; но као зборник ове умотворине народне“. Не без нарочита обзира спрема себе истиче он ову реченицу: „Човека ваља пропратити од рођења, па до после смрти, докле га већ сасвим нестане и док неизчезне из намере, погледе на ствари и остало ваља строго и разликовати једно од другог и описивати. Ово су огромне ствари; но што су год огромније и веће тим је већа слава онима који се старају да овакве народне ствари непропаду, да се неутамане, а с њима и народ!“ Такву реченицу, са таквим схватањем услова народног опстанка, могао је да напише само Милош Милојевић, онај који је за славу рода фалзификовао и старије споменика наше, или их измишљао сам! Нешто од свог горљивог патриотизма показао је и овдје, уносећи у збирку и пјесме ове врсте:

Нашло је, нашло је шило огњило.
 Петкана, Петкана, црна Бугарка,
 Нашла је, нашла је црно Бугарче,
 Каква је, каква је Бугарка,
 Такво је, такво је Бугарче.
 Обоје, обоје, земље Бугарске
 Обоје, обоје једног завичаја.
 Једнога, једнога, рода бугарског.

За биљежење пјесама вели: „оне пјесме које смо ми сами преписивали, преписивали смо јих прво кад се певају, па после онако говором и разлику у изговарању појединих речи и слогова кад се певају и онако говором изказују, строго биљежили. Тако су исто и наши скупци чинили“. Али, он је сам исправљао, допуњавао и преиначаво много, па је често изишло и ствари које се, можда, једва могу вјеровати. Ово је код њега, на примјер, имитација говора једног Муслимана: „на својим *пјрјелима* и *сјелима*, само је у њих и хајдук, *ваљах бива*, баш ћисти Турчин, а *њеје* влах“. У њега је забиљежено:

Пијевац *пијева* на прагу
 Зове снаху санану
 Овако јој *бијешједи*:

*Свијекрва је устала
Три вријетена ойријела
И четврто почијела.*

и безброј сличних погрешака: језђи, невијесто, изријече (у аористу), колијено, ријече, шиједе и тако даље. Ови примјери су довољни да покажу, колико се може вјеровати у ове његове ријечи: „да је збирка скупљана и преписивана онако како су уста казиваоца и певача изговарала. Да је *подјуну верна у свему* како говору тако и појединим рјечима и изразима, па и ударењима“.

Раније спомињани Милан Ђ. Станић издао је 1870, у Биограду, једну збирку јуначких пјесама, „Српске Народне Песме“. Ова збирка знатно му је боља од прве; у њој има лијепих и нових пјесама. Чак и варијанте му нису без интереса, — упозоравам, за примјер, само на варијанту пјесме „Иво Сенковић и Ага од Рибника“, овдје „Сењанин Иво и Паша од Травника“.

У „Denkschriften“ (XIX) филозофско-историјског одсјека бечке Академије Наука изишла је 1870 збирка старијих народних пјесама, коју је скупио Ф. Миклошић из Бараковића, Хекторовића, Зрињског, даље из једног дубровачког и једног загребачког рукописа. Наслов је збирке: *Die Volksepik der Kroaten*. Позната је Миклошићева теорија, по којој су бугарштице, пјесме са 15 и 16 слогова, својина Хрвата, за разлику од српских пјесама, које су у десетерцу. У збирци је свега тридесет пјесама. Циљ је збирке био да пружи материјал за тачну идеју о метру, поријеклу и народности пјесама. Неким непотпуним и неглатким стиховима додао је примједбе и често предлагао исправку текста.

Стеван Бошковић, „земљомер“, штампао је те исте године у Новом Саду: „Бачванске Песме“.¹ То би могао да буде један чист „бећарски“ интермецо, са неиспаваном духовитошћу и оним шареним, исквареним језиком војвођанских паора. Све пјесме су овога рода и племена:

¹ Накнадно исправљам. Прво, нешто мање издање изишло је 1862. Треће је изишло 1879.

Ала имам ја проша дику!
 Коња јаше моја мила дика,
 Коња јаше, иде кроз салаше,
 Коња јаше, коњ му се марваши;
 Преко шанца натерује вранца,
 Коњц клеца дика пеује свеца; —
 Коњц рже, ја на поље брже —
 Тако дика долази меника!

Један неписмен гимназист, Димитрије Алексић, издао је у Београду, 1871, „Српске народне јуначке песме и народне приповедке“. Пјесме су већином о Краљевићу Марку и нијесу без значаја. Од новијих пјесама има „Милош Стојковић и Кулин Капетан“ и „Бој на Грахову“. Уз то три поскочице, неколико народних прича, невјешто испрличаних, и пјесма о раки осмокраки.

По трећи пут јавља се Милан Станић, који 1871 издаје збирку пјесама *О Царици Милици*. Пјесме нијесу успјеле, али их има занимљивих, и то занимљивих са много разлога. Ено, на примјер, како Дужде обећаје Југ Богдану за Миличину руку „Венецију и пола Млетака“. Је ли пјевач при том мислио на провинцију (*provincia Veneta*) и пола вароши, или је то само бркање имена и помова?

Протођакон црногорски Филип Радичевић штампао је у Београду 1872 „Гусле Црногорске“. Пјесме све, осим прве двије, говоре о догађајима XIX стољећа, и то, у главном, црногорским. Изузетак чине: пјесма „Почетак буне у Србији“, која далеко заостаје за познатом Вишњићевом (овдје долазе стихови: „Загракташе два црна гаврана, у *Сријему* граду бијеломе“), „Освојење Београда“, и пјесма: „Бој Руса и Турака за ослобођење Хришћана“, једна мало народна пјесма. Задње су о догађајима 1862 године. Збирка прави утисак неуспјелих, епигонских радова, и чини се да у многome не требамо тражити народног пјевача. Према Мирку Петровићу, који је сам пјевао уз гусле јуначке пјесме (збирка му је „Јуначки Споменик“) из новије борбе, изгледа, да је пошао

и Радичевић. На то, на уметничке прсте, указују она честа (али не умјетничка!) римовања и онаке ствари, као што је она да је прото благословио војску и држао „војничко слово“, које Радичевић додаје у биљешци. Напоменимо да је књига имала до 900 претплатника.

Добротом Г. Јована Скерлића дошла ми је до руке мала и до сада непозната књижица лирских пјесама, коју је скупио у млађим годинама Милован Ђ. Глишић: „Српске Народне Песме“. Година је на корицама 1873, а унутра 1872; мјесто штампања је Нови Сад. Књижица је у 16^о, са 32 странице и 20 пјесама, које су несумњиво изабране као боље и које су као такве у ствари. Скупљач је наводио мјесто одакле су, али не и личности од којих их је чуо. Половина пјесама је из Србије, из ваљевског округа, а половина је забиљежена од неке Фочанке.

Исте године јавља се поново Милан Станић са новом збирком: „Драгачевка“. Ту су пјесме и приповијетке и напријед описи манастира из округа крушевачког. Приче су краће и шаљиве, дуже свега двије, међу њима једна из Леонорина циклуса. Међу кратким љубавним пјесмама има их врло популарних, као „Тамна ноћи пуна ти си лада“ и „Сунце јарко не сијаш једнако“. Уз њих неколике Бранкове: „Кад сам синоћ овде била“, „Иде момак враголан“. Јуначких пјесама је на број десет. У њима се чешће јавља Грчић Манојло.

Српско Учено Друштво издало је 1873 збирку пјесама младог Босанца Косте Ристића: „Српске народне песме, покупљене по Босни“. Тај млади Босанац купио је народне умотворине још у оно доба кад су „и у самоме Сарајеву, у свакој пивници и гостионици јечале струне гусала“. Пјесме су: митолошке, жетелачке, љубавне, мање и веће (мањих 42, и већих 12), и јуначке. Избор није најбољи, нису су увијек забиљежене онако како би се могло да жели и тражи.

У Панчеву 1875, изишле су „Српске Народне Песме“, што их је по Сријему скупио Б(ранко) М(ушички). Пред њима је „Кратак рачун о овим песмама“, у ком се вели

од кога су прибиљежене. Пјесме су подијељене у женске и у јуначке; али врстање није ишло тачно према том. Многе од пјесама које је скулљач ставио у први одјел као женске, нијесу то у ствари; на примјер, „Удаја Ватиме девојке“, „Преудаја лепе Јеле“ (недовршена варијанта пјесама о ропству Јанковића Стојана). Међу „поскочицама“ има их добра половина непотребних и безначајних, од оне врсте што их пјевају или беспослена дјеца или беспослени за дјецу:

Пусти, пужо, рогове,
 Да о, емо долове,
 Да сејемо ланове
 Да удамо Милицу
 За свињара Грујдцу.

Уз то им ни име није подесно. По чем је, ето, горња пјесма поскочица? У другом дијелу има неколико пјесама о Краљевићу Марку, већином варијаната; а између осталих и ријетка: „Смрт деспота Јована“.

Валтазар Богишић сабрао је их старих рукописа и из старијих дјела све до тада познате бугарштице и објавио их у једној књизи „Народне Пјесме“, у Биограду 1878. То је имала бити само прва књига; она је, међу тим, до данас остала и једина. Пјесме су узете из приморских рукописа: дубровачкога (највећи дио, 82 пјесме), из XVIII вијека, које су забиљежили Ђуро Матеи и Јозо Бетондић; из перашкога, у кући Баловића, из другог млађег са пјесмама у десетерцу, и из рукописа Југословенске Академије, који су поријеклом из Боке. Ово је најкритичнија збирка народних пјесама иза Вукове, неопходно нужна за проучавање народних пјесама, са опширним, добрим предговором о бугарштицама, који и данас има вриједности и значаја. Богишић је имао богат материјал и још много ствари и за другу књигу, материјал који је још 1891 показивао Г. Владану Ђорђевићу („Отаџбина, XXXII, стр. 3) и о ком ни за живота му, ни послије смрти, нема више спомена. Штета је, ако

му та збирка и уложени му рад пропану закључани у некој архиви.

„Narodna Pjesmarica“, коју је издала 1879 Матица Далматинска, а средно Миховил Павлиновић није нарочита збирка нових народних пјесама, него једна врста зборника са прештампаним народним (већином из Вука) и умјетничким пјесмама са циљем „da se vidi, ko u sit-poliku, o čem nam danas narod pjeva i glavna vremena o kojih pjeva“.

Професор Владимир Красић скупио је и објавио 1880 „Српске народне пјесме старијег и новијег времена“ (Панчево). Пјесме су већином од босанских исељеника, пет их је из Далмације. Пјесме су женске и јуначке, са мноштвом безначајних варијаната. *Питалице* („О мој ђаче учевниче“), изгледа, да нијесу чисто народне; пјесма „Из усташког логора у Босни“ није то без сумње: сасвим је у духу онда нарочито популарних пјесама Србина-Милоша Грабовачког.

По казивању своје жене прибиљежио је и штампао у Панчеву 1884 поп С. Н. Давидовић „Српске Народне Пјесме из Босне“. Давидовић је био примитиван радник. „Ја књижевник нијесам“, вели он сам, „него сам онај који ни писати добро не зна, али и опет покушао сам исписати сад ове женске пјесмице, које ми је моја домаћица сама доказивала“. Касније је мислио наставити тај рад непосредно у народу. Не знајући за оне који су радили прије њега, он наравно није знао ни да одвоји безначајније варијанте, ни да свој рад, у опште, боље контролише. Биљежење пјесама страдало је нарочито много у метричком погледу. Па ипак због множине новијих и непознатијих пјесама, и то пјесама боље врсте, (све су лирске), ова збирка има ипак своје вриједности.

Никола Беговић „приљубио је српској омладини“, како сам вели, 1885, „Српске народне пјесме из Лике и Баније“. Збирка је штампана у Загребу. У њој има пјесама веома занимљивих за митолошка и етнографска

испитивања, необично важних за проучавање народних пјесама у опште, као што су ивањске и сватовске, на примјер. Само што Беговић није био довољно критичан у свом раду и што је у збирку уносио и много ствари ненародних и потпуно непотребних, као: „Граничарски аусмарш“, „Граничарски српски Риналдини“, „Тестамента“. У неким пјесмама, даље осјећа се траг и утјецај оних наших ранијих побожних пјесама из XVIII и с почетка XIX стољећа :

О Рпшћани племенити!
И од духа темељити!
Ви се мало пострпите
У свом срцу протрните,
Да вам кажем јасну пјесму...

Пјесма једна, „Сужањ Владимир“ прешла је из Качићева *Разговора* у народ и у ову збирау.

Исте те године почео је да објављује свој материјал и Др. Фридрих Краус, изасланик бечког Антрополошког Друштва. Он се, у главном, бавио прибирањем народних муслиманских пјесама, и отпочео у том роду рада једну подужу серију: *Tri riječi Hercegovca* (Mostar, 1885), *Pandžić Huso i Pavečić Luka* (Mostar, 1885), *Smailagić Meho* (Dubrovnik, 1886). Занимљиво је, да су његове прикупљене пјесме необично дуге, да прелазе често преко хиљаде, чак и преко двије хиљаде стихова. Касније се видјело да је та опширност и пренатрпаност једна од значајних карактеристика муслиманских јуначких пјесама. У Краусовим пјесмама има по некад стихова чија логика није од обичне памети и који, онакви какви су, нијесу морали бити штампани. Као на примјер:

Па не може *курушум прилићати*.
Сједе секаџи по брдима сунце.
Тад се *проје на кољена Хусо*. (Р. Н.)
Па би тебе за јунака дала,
Који би ти образ *свијетлио!*

А на кџтам од злата адеми (S. M.).

Има у њега, даље, врло често стихова који су неравни, храпави, немогући :

Што ли цвилиш, мука каква ти је?
Четересет таман пашпних пџага;
Па ће п отолен рано подравити;
Па ће наћерат коње на капију.

У њема има стих: „Еј дјевојко, па како ти невоља?“ који је, као чиста проза, мјесто облигатног народног: „Каква ти је голема невоља?“

Краус има и овакву врсту диалога у својим пјесмама, диалога који су тако готово непознати у народној пјесми и у другим збиркама.

— Мој Мехмеде, моје дите драго?
— Како с' нећу кахар учинити?

А испред првог стиха, мимо обичај, нема ни ријечи о питању. Настаје послје тога једно важно питање: је ли могуће да пјевач, не кварећи ритам мелодије, изрази то питање као питање?

Или овако:

— Онда мали Мехо говораше:
— Ефендија за ихмала н'јесмо.
— Да ј'а шта момче јабанџија?
— Не би л' неки нићах оправили.

Или:

— Оклен ти је лијепа дјевојка?
— Цура ми је од нашег Будима.
— Чпја ли је п од кога ли је?
— Бабо јој је бег Али бег гази.

Ко зна епску дикцију и дескриптивни тон наше народне јуначке поезије, тај апсолутно не може вјеровати у аутентичност горњих и сличних стихова. И иначе ту су нетачне и погрешне ријечи, да узмемо само *Смаилагић Меху*: четића за четица у стиху 41, 47, 50; шићахан за сићахан, шабах, то јест сибах, приљеће аорист од прилетити, кароза за кроза, „удариле зиле и дворије“ ваљда мјесто „удариле зурле и борије“, и тако даље.

Због тога ми не полагамо нарочиту важност на пјесме које је Краус забиљежио, нити, отворено речено, држимо много до њихове употребљивости. Наравно да нас о противном није могла увјерити ни неписмена оцјена Вида Вулетића у „Јавору“ 1886, број 21—32.

1886 издао је учитељ П. Мирковић у Панчеву своју збирку „Српских Народних Пјесама“. Назвао их је „герзовске и ђевојачке“; све су чисто лирске пјесме. Избор му није најбољи, није чак у много случајева ни добар („Кузмани се фале“ 17, „Затекох се, зарекох се“ 19, „Киша иде“ 29, „Ој дјевојко дуго боловала“ 33, „Немој мене жено бити“ 34, „Да би како премамио драгу“ 45, „Је ли мушко“ 53, „Овце чува Јоване“ 65, „Мјесечина као дан“ 67, „Ја имадох“ 68, „Бег Јованбег“ 70, „Има л' ије“ 86, „Ја ископа' бунар воду“ 103, „Сјајна звјезда“ 106, „Ђевојка је говорила“ 113). Има, осим тога, много познатих варијаната: 20, 27, 38, 43, 62, 117, 122, 125, 141, 157, 161 174, 205, 208, и има, најзад, једну пјесму, која по свој прилици није народна:

Само је један моме срцу медан
Само за једним уздишем ја:
Црна је ока, стаса висока,
А срце моје добро га зна!
Када га видим, ништа се не стидим
А срце моје добро га зна!

Али, поред тога, у овој збирци има нових и оригиналних пјесама из Бихаћа и босанске крајине, од којих, примјера ради, спомињем ове: „Шер Бихаћу, мали Цариграду“, „Чадар пење дели Перо роде“, „Лјепа ти је Зејна у Новоме“, „Кључко момче пјесму попјевало“, „Расла јела на сред Сарајева“, „Јован бег се љуби нашалио“. Има у овој збирци много и краћих шаљивих пјесама, од којих многе имају своје нарочите занимљивости и вриједности.

(Свршаће се).

Владимир Ћоровић.

О ЖЕНИ У ГРКА И РИМЉАНА.

(Крај.)

Пошто је жена у Риму уопште имала много слободније кретање но иначе, није чудо што у римској историји има примера да су се жене организовале, за дуже време, или само за извесну прилику. Тако су на пример једном, још у старије време римске историје, демонстрирале жене у огромној маси пред сенатском куријом против једног закона који је требао да ограничи луксуз. У царско време постојала је чак читава организована корпорација, тако звани *конвенат* жена, који се састојао из најотменијих римских матрона. Оне су држале своје састанке у величанственој згради. Испрва је то била искључиво религиозна корпорација; доцније се ту расправљају разна друштвена питања, па је чак, изгледа, било и извесног интересовања за политику. Агрипина је, на пример, била на једној седници, због својих интрига против Галбе, доцнијег императора, врло оштро нападнута, и то не само речима. Иначе се конвенат најчешће бавио специјално женским питањима; он је регулисао понашање и моду, давао добар тон, и одлуке ове врсте добијале су санкцију и од самог императора. У томе се конвенту претресало, на пример, питање какве ће се хаљине носити, како ће отмене даме бити поређене по рангу, у каквим колима се која дама сме возити, и са каквим запрегом (да ли коњи или мазге), какву сме да има наслоњачу (на пример, да ли од сребра или слонове кости, и тако даље). У једној седници је, на пример, решено да

се женама дозволе, а људима забране, беле, црвене, зелене, и жуте ципеле.

Овај женски конвенат имао је још једну важну компетенцију: он је регулисавао и водио надзор над *луксузом*. Овом приликом да кажем само неколико речи о тој веома занимљивој теми из старе културне историје. О луксузу код Римљана причају се данас често читаве бајке. Колико је то тачно, и на који је начин створено ово веровање, у то се нећу упуштати. Рећи ћу само, прво, да је луксуз у Риму био сасвим природан, јер је Рим у царскоме времену, када су се у њега скупила богатства из целог познатог света, био у толикој мери богат да је живот у њему, силом околности, морао постати префињен, и за оцену вредности и цена морала бити узета једна сасвим подигнута сразмера. Друго, у колико је луксуз порок, у њему су учествовали више Римљани него Римљанке. Шта више, Римљанкама су у прво време и сами закони забрањивали велике и непотребне издатке. Код Римљана се међутим луксуз понекад граничио са лудилом. Калигула је, на пример, при највећој бури подизао грађевине усред немирног мора. Нерон је о једној гозби дао само за руже преко 1,200.000 динара. Један богаташ из Петронијевог романа ишибао је за вечером роба што је подигао сребрну чинију која је случајно пала на под и наредио му је да је сместа метлом почисти, и тако даље. На луксуз и у опште на отмен тон ове врсте у Риму утицао је много живот на двору. За време царева расипника, Калигуле, Нерона, Вителија, луксуз је и у римском друштву био велики; али сви цареви нису били расипници, нису на пример били Тиберије, Веспасијан, Трајан, Марко Аврелије, и за њихово време опажа се нагло опадање цена луксузним артиклима.

Чиме су Римљанке волеле да се репрезентују? Тоалете су у њих биле, на крају крајева, ипак скромне, састојале су се из мало делова, и нису захтевале велике издатке, већ и због тога што се мода споро мењала. Ту римске

даме чине сасвим частан контраст према на пример Нерону, који ни једну хаљину није хтео два пута да обуче. Шешире Римљанке нису носиле, осим на путу и у пољу, али су зато особито много полагале на косу, коју су врло уметнички чешљале и раскошно китиле златним дијадемама и бисером. Што се тиче боје косе, у првом веку после Христа нарочито је била у моди златно-плава коса германских жена. Од драгоцености, римске даме су нарочито волеле бисер. Јулије Цезар платио је за једно зрно бисера, које је поклонио мајци Марка Брута, без мало 1,700.000 динара. Римљанке су у опште волеле накит; носиле су, осим минђуша и прстења по рукама, још и прстење на прстима од ноге и скупоцене нарукнице и гривне. Један римски научник, Плиније Старији, видео је на једној, и то још не најсјајнијој забави, царицу Лолију Паулину, жену Калигулину. Она је била сва, и по глави, и по врату, и по коси, и по прсима претрпала смарагдима и бисером, и носила је на себи огромно имање од неких 12 милиона динара. Нарочито велики луксуз могао се код старијих замислити у *робовима*. Људска снага је онда била мало продуктивна, и веома јевтина, и ми због тога у свакој кући налазимо робовски апарат колики се данас не може ни да схвати. Док се на пример данас куће у којој има, за чисто домаће послове, 5 или 6 или 10 млађих, може сматрати за богату, дотле је у старом веку домаћинство са 15 и 20 и 25 робова било сасвим обично и свакидашње. Кућевни робови у богатим кућама нису имали, сваки за себе, готово никаква посла, или су им послови били тако ограничени и специјализовани да нам данас цела њихова служба изгледа често забавна и комична. Отмена дама имала би, на пример, једнога роба који би имао једину дужност да носи писма, али не и да доноси одговор: за то је био сасвим други роб. Још би се често, за један тако напоран посао као што је ношење *једног* писма слало по 10 и 15 робова! Даље, имале би нарочиту робинју за хаљине, другу опет за мирисе, трећу која их је хладила

лепезом, четврту која би им одржавала у реду сандале, и тако даље. Овакав господски и нерационални распоред људске снаге имали смо, да узгред споменем, и у најскоријој прошлости, у властелинским руским кућама: ту је често било у једној кући по неколико стотина мужика, чији су послови били сведени на минимум: неки би на пример имали само да донесу воде ујутру, а други увече, и тако даље. Нарочито је морала бити велика процесија робова када би се каква отмена римска дама кренула у шетњу или на пут. Царица Агрипина је на својим путевима, поред читавог легиона робова, водила још и по 500 мазги, у чијем млеку се свакога дана купала.

Међу дамама из времена Јулија Цезара и Антонија била је чувена са своје раскоши лепа и богата мисирска краљица Клеопатра. Овде ћу споменути само један податак из њених трошкова на кујну — податак који нам је сачувао један Грк, лекар, што је у Клеопатринино време живео у Александрији. Он је једнога дана видео како се у краљичиној кујни пеку шест дивљих вепрова (ваља напоменути да је вепар у Александрији велика деликатеса; њега нема у целом Мисиру, пошто га Мисирци сматрају за нечисту животињу, и тако је морао да се уноси из врло велике даљине). Тај лекар се зачуди и запита главног куvara колико ће то стотина гостију бити када се толико спрема. „Неће бити гостију, одговори му кувар, највише ако их седне за сто десет. Али ја не знам тачно када ће се Антонију и Клеопатри прохтети да ручају — можда неколико минута раније, а може бити и неколико минута доцније. Због тога, ја сам све ове вепрове метнуо на ватру у различито време, да би се онда кад се нареди да се изнесу на сто, могао одабрати онај који је у том тренутку најбоље печен“.

Интересантно је женино место у *лијџерајџури*. Ту је женина улога била врло велика, и један сасвим пристојан проценат класичне поезије био је посвећен жени. Само, врло често, у другоме смислу него што је то случај у модерној поезији. Први и најстарији докуменат

грчке поезије, Илијада и Одисеја, интересују се много женским родом, премда се ту о жени говори са довољно галантерије и са много оријенталских предрасуда. На ипак, врло је интересно да се и поред све пасивне и резервисане улоге женине, која се у оба два епа претпоставља, јавља и неколико врло импозантних, самосталних женских карактера, неколико жена које нас по својим моралним и физичким особинама изненађују у највећој мери. На првом месту нека буде споменута жена Одисијева Пенелопа, која је успела да после двадесет година, кроз читаву дугачку серију сметњи и интрига, дочека светла образа повратак свога мужа. Као рђав пример, пример неисправности, истакао је Хомер нарочито две жене: лепу Јелену и Клитемнестру. Хомер нема довољно речи да жигоше неверство и перфидност Јеленину, али при свем том њена слика је, поред свег ужасног наличја, испала у Хомера ипак интересантна и симпатична. Јер је Хомер сасвим кавалерски, где је само стизао, нагласио како је она имала руке од слонове кости, врат лабудов, косу златну, прсте ружичасте као зора, стас као богиња. Када су је — вели нам на једном месту Хомер — опазили овакву тројански старци, они су заборавили и на опсаду и на све невоље које су с њом у вези и за које је одговорна само Јелена, па су одушевлено рекли: „Заиста, немају на шта да се туже ни Тројанци ни Грци, што због *овакве* жене подносе толике невоље!“ Трећа интересантна личност у Одисеји је Клитемнестра, неверна жена Агамемнонова, која је са Егистом мучки убила свога мужа када се враћао из Троје. По својим моралним особинама није Клитемнестра ни најмање симпатична, и мотиви са којима се она брани (на пример што је Агамемнон у почетку рата принео на жртву њихову кћер, Ифигенију; што је, после рата, довео у Арг Касандру, која је имала да буде супарница Клитемнестри) и сувише су слаби и не могу се одржати: али, са чиме нам Клитемнестра импонује, то је њена огромна душевна снага, њена сталност и у љубави и

у мржњи, и Хомер је у сваком случају учинио велики комплимент женскоме роду што је код једне жене претпоставио психичку моћ у тако великој мери. — После Хомера било је у грчкој књижевности доста и песника и прозаиста који су се бавили женским проблемима, и у славу жене држали читаве панегирике. На супрот овоме почео се још врло рано увлачити у целокупну књижевност један тон према женама негалантан и готово непријатељски — ствар која је стајала у вези са потчињеним и недостојним положајем који је имала жена у грчком друштву. Нападаји на женски род постали су један од најобичнијих мотива у целокупној поезији. Жена је сматрана, чак и у озбиљној трагедији, за оличену невољу и слабост. Аристотело, у својој теорији трагичне поезије, на оном месту где каже да карактери у трагедији морају бити *ваљани*, признаје могућност овог атрибута и код женских карактера, али са извесним ограничењима. „Ваљани карактери — каже нам он — могу се наћи свуда. И жена може бити ваљана, и роб; премда жена, у сваком случају, не вреди врло много, а роб не вреди баш ништа“. Љубав према жена сматрана је за слабост, за болест воље, за болест која понижава и зато се није могла ни замислити код слободног човека. Ми знамо да је љубав у модерној драми један од најчешћих и готово редовних мотива на којима драма почива. Код старих није било тако. И ако је основа у трагедији патња и бол, стари нису сматрали љубавну страст да је довољна достојна да на њој почива озбиљна и достојанствена трагедија. Због тога је они по правилу, нису ни узимали, а ако би је већ узели, не мучи та пасивна, нехеројска страст људе, већ *жене*. Класичан пример имамо у познатим Еврипидовим трагедијама, Медеји и Хиполиту, где су, у оба случају, преставници и жртве љубавнога јада не људи већ две *жене*, краљице Медеја и Федра. Иначе су жене у грчкој трагедији по правилу симпатичне, а у неравној борби са судбином показују импозантно пожртвовање и херојство. — Онај неприја-

тељски, и у неколико презриви тон нашао је места у многим литерарним врстама: он се, местимице, провлачи кроз целу грчку књижевност, кроз стари век и кроз народну византијску књижевност.

У давној прошлости — тако нам од прилике прича стари Хезиод — поклонио је Прометеј људима, против Зевсове воље, ватру, и људи су живели срећно и задовољно. Да би им ту срећу покварио, Зевс, за инат Прометеју, нареди да постане жена. Најпре ју је Хефест начинио од земље и воде и дао јој људски глас, Палада Атина дала јој је разум и лукавство, Афродита лепоту, а Хермес дрскост и препреденост. Овако лепо опремљену послао ју је Зевс човеку Епиметеју. Прометеј је, у најбољој намери, поручио Епиметеју да је не прима, али Епиметеј није могао бити тако непредусретљив, него је сасвим галантно задржао поклон. Од тога доба је, тужи нам се Хезиод, пуна зала и земља и море. — Разуме се да за овакав негалантан тон у поезији не може бити одговорна жена. Овакви су напади у највише прилика прост израз личног нерасположења, или личног неуспеха, и долазе обично од песника који су неврастенични, или којима је домаћа несрећа покварила здраво умовање. Такав је, на пример, сатиричар Јувенал, који жене не воли због луксуза и неумерености; такав је лирски песник Симонид, који их у опште не воли никако, па је такав и велики трагични песник, Еврипид, који их, истина, не мрзи, али који је према њима негалантан и строг. — Има извесних литерарних врста које се, тако исто, радо баве негативним особинама женскога рода, премда не и у рђавој намери; ту су испади најневинији баш онда када изгледају најоштрији, то су управо само галантне шале, галантан литерарни флерт, за који би било сасвим неправо када би се узимао озбиљно. Те литерарне врсте су, у првом реду, *комично песничтво*, затим још и *епиграма* и *новела*. Од комичних песника, од чије нам је заоставштине и данас сачувано прилично, остало нам је

много врло лепих места у којима се слави женина надмоћност и карикирају њене слабости.

„Море, и ватра, и жена — три зла“, вели комични песник Менандар. Један римски песник, Публилије из Сирије, каже: „жена када не крије да је рђава — онда је добра“. Женску заклетву, женску несталност и женске сузе давале су и старим као и модерним песницима увек најсигурније објекте за шале и карикирање; исто тако и женска слабост за тоалетама и кићењем. „Ко жели себи да начини посла, нека проба да опреми лађу и жену. Ништа ти на свету неће дати толико главобоље, ако си само једном почео да их удешаваш“. Ове речи меће комични песник Плаут у уста једној дами која таман довршава своју тоалету, и која сасвим искрено признаје да је са овим послом отпочела још од прве зоре, и да су до тренутка у коме говори већ два човека спала с ногу вукући јој воду. У другој једној комедији приказује нам Плаут једног стрпљивог младића, који је дошао на подворење својој пријатељици, али још не може бити пуштен унутра, јер је отмена дама још при тоалети. „Ја мислим да се ни рибе, каже тај очајни младић, које цео свој век проводе у води — да се ни оне не купају дуже од ове Фронезије. Када би се човек желео са женама толико времена да забавља колико се купају, сви би љубавници били принуђени да буду момци у хамаму!“ —

Поред овога, врло обичан мотив у комедији је да се жена цела, са свима својим врлинама, оговара. Ово задовољство имају, по правилу, увек мужеви, разуме се, кад им жене нису ту; ако ли би се, на несрећу, десило да то жена, са какве сакривене позиције, чује, онда би, обичао брзо долазило до катастрофе: муж би у таквим приликама обично одједном мењао тон, и отпочињао читав панегирик целом женском роду, с нарочитим обзиром и концесијама својој домаћици. Овакви контрасти, који овде не могу наводити због дужине, веома су успели у трима Плаутовим комедијама: Азинарији, Бахидама, и нарочито Касини.

Што се тиче новеле, она је у главном и почивала на каквом љубавном заплету или каквој љубавној ситуацији, са комичном тенденцијом. Нама је цела ова литерарна врста, чији су многи производи слични или чак идентични са причама Бокачовог Декамерона, сасвим недовољно позната, и ја ћу овде изнети само једну историју, врло познату и карактеристичну. Даме ће ми већ опростити — то је прича о удовици из Милета. „Изгубила једна жена мужа — прича нам Римљанин Федар — с којим је неколико година у љубави живела, и сахранила му тело у саркофаг. Од тога је саркофага ништа на свету није могло одвојити. Свој је живот проводила она, јадикујући, у гробници, и тако је стекла глас веома чедне жене. У то време некако деси се да су, за казну, били разапети на крст неки што су похарали Јупитеров храм; и да ко не би однео лешеве, поставе, баш близу гробнице у коју се је она жена затворила, војнике да их чувају. Једном око пола ноћи један од чувара, ожедневши, потражи воде од робињице, која је тада случајно помагала својој госпођи да легне (јер је ова обично бдила до неког доба ноћи). Врата су била закључана, али војник мало надвири и виде ожалошћену, лепу жену. Одмах се узруја и изгуби памет; почела га је сагоревати немоћна чежња. Нашао је хиљаду најфантастичнијих разлога, да би само могло што чешће виђати удовицу. Ова опет, мало по мало, навикне се, и постане према туђину предусретљивија, и напослетку начини с њим сасвим интимне и срдачне везе. Али док је чувар проводио овде медене ноћи, нестане му једнога леша са крста. Као без душе јави он жени за ову несрећу. „Не бој се“, каже му света жена, па му да̂ тело свога мужа да га прикује на крст и спасе се казне...“

У епиграмској поезији, која је у главном везана за име римског песника Марцијала, толика и мотиви су исти који и у Новој Комедији. Марцијал је у првом реду узео на нишан жене који су још у давној прошлости престале бити младе, али чији се искази о годинама не

слажу, међутим, са правим стањем ствари. „Ако се добро сећам, Елија — обраћа се он једној — ти си имала четири зуба. При једном кашљу испала су ти два, при другом опет два. Можеш сада без бриге кашљати цео дан: нема више кашаљ шта да ти упропасти“. Другој опет овако одређује датум рођења: „Ти се, Лезбија, кунеш да си се родила за време Брутовог конзуловања. Лажеш, Лезбија: ти си се родила још за време краља Нуме.¹ Па и то није истина: судећи по томе колико си векова наређала, изгледа да си начињена још од Прометејевог блата“.² За другу опет даму спремио је врло галантан епитаф: „Овде се — једва једном! — протеже Плауција, Пирина кћи, Несторова маћеха, коју је још девојка Ниоба знала као седу, коју је стари Лаерт називао бабом, Пријам дадиљом, Тиест таштом, и која је испратила на онај свет све могуће вране.³ Исто је тако негалантан Марцијал према дамама чија лепота није сасвим несумњива, и које би раде да, колико могу, ретуширају доба и физиономију. „Ликоридо — вели Марцијал једној њих њих — ко је сликао твоју Венеру [то јест твоју *лейошу*], тај је очевидно хтео да поласка Минерви“.⁴ Другој опет шаље овакав поздрав: Ти ми, Гелија, кад год ми пошљеш зеца, кажеш да ћу седам дана бити леп⁵. Ако, сунце моје, не правиш шалу, и ако је

¹ Краљ који је од Марцијала и Лезбије далеко као Стеван Немања од нас.

² Прометеј је, по једном предању начинио првог човека од земље (као и у Старом Завету).

³ Пира је живела још пре потопа, Нестор је познат још у Илијади као најстарији Грк; исто тако и Лаерт, отац Одисејев, спомиње се још у Одисеји као сасвим остарео. Ниоба, Пријам и Тиест су такође митске личности из врло давне прошлости. За вране су стари веровали да живе веома дуго.

⁴ Венера и Минерве су се такмичиле у лепоти — сетимо се на пример суда Парисовог и златне Еридине јабуке — Венерина ружноћа је, дакле, свакако, индиректан комплимент за Минерву.

⁵ Стари су веровали да једење зечјег мяса даје лепоту.

то истина, онда ти, Гелија, никад ниси јела зеца“. — „Таида има црне зубе — вели Марцијал у другом епиграму — а Леканија беле као снег. Како то? Ствар је сасвим проста: она има своје, а ова туђе“. — „Фабула се заклиње да је коса, коју је купила, њена. Смеш ли рећи да је учинила кривоклетство?“

Када је, у доцније време измењен женин положај на боље, и када је жена добила достојно место, развиле су се оне литерарне врсте у којима има жена највећу улогу, које су управо жени и посвећене. У тој најбољој епоси грчке књижевности — то је време *после* Александра Великог — развила се нарочито субјективна *лирска* поезија, и, затим, еротички, љубавни *роман*. Лирска поезија ове епохе почива искључиво на љубавним мотивима, и ми из тога времена имамо угледну серију врло страсних и дирљивих љубавних елегија. Жени је сада, у поезији, дато *прво* место. Она је жижа за сва осећања у овој одушевљеној песничкој врсти, којој по висини и квалитету осећаја нема равне у целокупној поезији старога века. И спољашња форма и садржина ових балада је изванредна и перфектна, и ја се на овом месту осећам незадовољан што овде није прилика да ствар изнесем детаљније. Као сасвим разбацане податке изнећу овде неколико фрагмента, који ми се у овом тренутку чине нарочито лепи. Врло је успела на пример Овидијева балада о љубави Киклопа Полифема према лепој нимфи Галатеји. Што се најружнијем човеку, једнооком, подивљалом Полифему допала најнежнија и најлепша нимфа, то је већ, само по себи, срећна и оригинална мисао, и врло интересантан контраст. За самога Полифема ствар није била баш у толикој мери интересантна, јер га лепа Галатеја није хтела ни да погледа. При свем том, он јој се обраћа у једној врло галантној апострофи:

Ти си, Галатеја, бела од снежнога љиљана,
 Цветија од ливада, виткија од јаблана,
 Сјајнија од стакла, несташнија од јеленчета,
 Лакша од шкољке коју једнако испира море,

Дража од зимског сунца и од летњег хлада,
Отменија и угледнија од поноситог платана,
Бистрија од леда, слађа од зрелога грозда,
Нежнија од лабудовог перја и згуснутог млека,
И, када не бежиш, лепша од најбујније баште“.

У великом броју лепих грчких балада које је немогуће класификовати по степену допадања, јер су све врло лепе, истиче се јако једна, из мало доцнијег времена. То је балада о девојци Херо и младићу Леандру, које је раздвајао широки Хелеспонт. Херо је била свештеница у Афродитином храму, на европској обали Хелеспонта, а Леандар је живео у Азији, и увек би, кад год би хтео да види своју Херо, морао препливати Хелеспонт. Херо би га, у тим приликама, увек очекивала са; буктињом у руци коју би ноћу упалила показивала би она да га очекује, и у исто време означавала би му и правац. Тако је то трајало целог лета, али са првом зимом, имала је ова еротичка идила трагичан завршетак. Једне бурне и мрачне ноћи опазио је Леандар буктињу, и одмах ушао у узбуркано и ледено море. Пливао је према светлости, али су му се ноге почеле од хладноће кочити. Он онда отпочне молити Афродиту, која га је увек помагала — али узалуд. Онда се обрати молитвом Посидону, господару мора, али га ни овај није хтео послушати. Молио се онда и ветру Бореју — и ту без успеха. Није га од смрти могао сачувати ни Ерос, и Херо, која је целу ноћ очекивала Леандра, с буктињом у руци, видела је ујутру како јој таласи доносе Леандров леш.

Песника који су радили на еротичкој поезији било је много. Интересантно је да су на лирској поезији радиле и жене, и ми имамо међу њима, у свима временима, врло угледних преставница ове литерарне врсте. Ту је на првом месту Еолка Сафо, са Лезба, чији је живот био исто тако романтичан и сенсуалан као и њена поезија. Историја о њеној трагичној смрти — за њу се наине прича да се због несрећне љубави стрмоглавила са једне стене у море — свакако је измишљена, али се из њене

поезије несумњиво види да је била жена особито жива и страсна. „Златна Афродита — тако се она обраћа у својој чувеној химни богињи љубави — златна и бесмртна Афродита, вероломна кћери Зевсова, преклињем те, краљице, немој ме мучити и раздирати ми срце. Остави златне дворове свога оца, и сиђи к мени, ако си икада хтела чути мој глас!... О, сиђи к мени. Ослободи ме мука! Испуни ми за чим чезнем! Буди ми савезница!“ Има још једна чувена песма, пуна страсти и љубоморе: „Чини ми се да је боговима раван онај човек који седи према теби и гута твој сладак глас и твој чежњив осмејак! Чим те видим, закуца ми срце, застане ми глас, укочи ми се језик, кроз жиле ми пође ватра, а на очи ми се навуче мрак“. Чувена песникиња била је и Јулија Балбила, дворска дама царице Сабине, жене Хадријанове. Она је писала тако лепе песме, да их је царица дала урезати на огроман Мемнонов стуб у Мисиру. Тако су нам ти стихови и данас сачувани. У римској књижевности најчувенија је песникиња *Сулиција*, врло отмена и образована млада Римљанка, из једне од најбољих римских кућа. Она је своја осећања и патње описала у елегјама које у естетичком погледу имају врло угледно место у римској поезији.

На завршетку, још неколико разбацаних података о појединим истакнутим и интересантним женама из старог века. Нама је сачувано много симпатичних имена, али колико их има које су скромно и нечујно прошле кроз живот, и на чије нам врлине није сачувана никаква успомена! Један кратак гробни натпис на гробу брата и сестре — да изнесем само један пример — гласи овако: „Ујутру смо сахранили Меланипа, а када је сунце залазило умрла је Батилоја. Умрла је од своје руке, јер није имала снаге да и даље живи када је брата видеала на ломачи“. Ми можда и не слутимо колико бисмо врлина и какву свирепу трагедију требали да прочитамо иза редова овог скромног гробног натписа!

Међу дамама за које зна и историја заузима сва-

како врло угледно место карска краљица Артемизија. Она је својим лађама помагала Ксеркса у поморској битци код Саламине. Била је храбра, али је баш због тога — што се истакла међу прве — дошла у врло велику опасност. На њену лађу кидисала је једна грчка лађа, и Артемизија се нашла у неприлици, јер није могла побећи, пошто је цело море око ње било загушено од бежећих персијских лађа. У тренутку смисли Артемизија врло дрзак маневар: она јуриша на *персијску* лађу и потопи је. Тако је Грци пусте на миру, јер су држали да је Артемизија с њихове стране. Али је Артемизија из ове прилике извукла две користи. Јер се Ксерксу, који је седео на обали и видео цео догађај, учинило да је то била *грчка* лађа коју је Артемизија потопила. И када се свршио бој, Ксерке је укорео и казнио све остале војводе и савезнике, само је Артемизији учинио највећу почасти, и рекао да су се у битци код Саламине борили људи као жене, а жене као људи“.

Не мање интересантна личност јесте лепа и духовита мисирска краљица Клеопатра. То је била жена особите образовности и талента. Она је успела да Мисир прошири до граница до којих овај никад пре ње није долазио, и да за читавих четрнаест година задржи природан развој римског царства, које је било у то време у напону своје снаге. О њеној образованости причале су се читаве бајке. Она је са свима својим поданицима разговарала на њиховом матерњем језику, и поред многих других језика говорила са лакоћом још и јеврејски, арапски, персијски.

По темпераменту и по амбицијама прави контраст лепој мисирској краљици је једна мила, симпатична Римљанка, чије скромно име не бих ни спомињао када не бих рачунао да је иначе већ познато — то је Помпонија Грецина, чијој је врлини исписао величанствену химну модерни писац Хенрик Сенкјевич, у своме познатом роману *Quo vadis*. Помпонија је ретка жена, која због своје љубави и оданости према кући и мужу, због доброте

према сваком који ју је познавао, заслужује свачије поштовање. Помпонија Грецина је у Сенкјевичевом роману *Хришћанка*, и за Сенкјевича је то најбоље и најдиректније објашњење њених врлина. Међутим, ова хипотеза није ни оправдана, ни потребна. И у незнабожачком свету било је доста људи и жена са врлинама које су доцније Хришћани сматрали као своју привилегију — то је идеја коју је и Сенкјевич метнуо у уста генијалном апологету паганске културе, Петронију — и према томе ми немамо разлога да Помпонију Грецину са њеним врлинама отмемо старом, паганском времену.

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

СВАДБА ПОД РЕВОЛУЦИЈОМ, ДРАМА У ТРИ ЧИНА, ОД СОФУСА МИХАЕЛИСА. — ГЕНИЈАЛНИ СЛИКАР, КОМЕДИЈА У ЈЕДНОМЕ ЧИНУ, ОД ТРИСТАНА БЕРНАРА.

О писцу *Свадбе под Револуцијом*, о Софусу Михаелису, сазнао сам први пут из позоришне објаве. Мене то незнање ни мало не буни. Чак сам храбар да кажем и шта сам мислио кад сам сазнао за то име. Прво сам мислио да је Софус Михаелис какав Грк; после тога, пало ми је на памет да је, можда, Младо-Турчин; најзад сам сазнао да је земљак Хамлетов, Брандесов и Карине Михаелис, и да је писао и романе и приповетке, и да је прерадио за оперу *Окасен и Николетт*. Дакле, Софус Михаелис је Данац.

Наравно, у свему томе нема још ничега повољног по самог писца; нарочито нема ничега повољног по *Свадбу под Револуцијом*. Јер та је драма, да се најблаже изразимо, врло досадна. У њој, све је сведено на гест. Тиме хоћу ово да кажем: и логика, и психологија, и људска истина, — све је потчињено гесту, једноме романтичном гесту у рђавом смислу те речи. Као понекад у Бернстена, овде је цела драма, драма гестова, стасова, ставова и мимика. Кад томе додамо да су у драми, као основна потка, „ови опонентни интереси“: бурбонци и јакобинци, Царство и Република, љубав и љубомора, срећна и несрећна љубав, племићи, лакеји и одушевљени плебс, — онда је лако увидети како су прости и ортодоксни ти ставови

и гестови. Уз то, не треба заборавити ни ова средства за ефекат: пожари, прасак пушака, лупа добоша и звона, јек труба, звекцање сабаља и мамуза, Марсељеза... Најзад, што се тиче самог развијања драме, неће бити непотребно рећи још ово неколико рећи. Пошто је цела драма сведена на гест, који може „да запали позоришне даске“ и, преко рампе, запали публику, то се од ње не може тражити да је све у реду, и да све иде редом. У *Свадби под Револуцијом* иде све као на некој свадби, на брзу руку. Лети се стрмоглаво из ситуације у ситуацију, из једног душевног стања у друго, из једне невероватности и немогућности у другу. Али, има нешто што је врло интересантно. То је ово: наша пажња је увек управљена на позорницу. Али, то *али* ништа не додаје вредности овој драми великих и високих сцена. Пажња која се троши при посматрању ове драме то је она врста пажње коју трошимо кад, у циркусу, посматрамо играчицу која игра на жици. Кад би онако играла по паркету, казали бисмо да игра рђаво, и наша пажња једва ако би била заинтересована; кад игра метар или два над земљом, и на жици, наша је пажња изазвана, и радознала до крајњих граница. Наравно, све то долази отуда, што се све дешава у другоме тону, на другој висини, на други начин приказано, и под другим околностима. *Свадба под Револуцијом* изазива ефекте те исте врсте. Она вам, као играчица на жици, држи пажњу за петом само с тога што се, лелујајући се и губећи равнотежу, сваки час налази у положају да се стрпошта и сурва са висине на којој је. Сем те радозналости, она буди осећање страха и ужаса, и стога се ви не дижете са свога седишта, и не напуштате посматрање те драме чак ни у трећем чину кад она постаје сасвим досадна. Али када је се, после трећег чина, ослободите и протрљате очи као после каквог рђавог сна, ви је шаљете до ђавола, и чудите се како сте је то могли да саслушате до краја.

После овога, изволите је саслушати. Главне су лич-

ности ове: Госпођица Ален од Етоала, и Г.Г. Ернест од Тресаја и Марк Арон. Прве две личности плаве су крви. бурбонске и ројалистичке; трећа личност има црвену републиканску крв. Пошто се цела драма дешава у дворцу Трионвилу, у пуноме јеку Револуције, месеца Флореала године II, јасно је да овде мора да има неспоразума и конфликта. Него, прво, о једноме споразуму. Ернест од Тресаја, политички емигрант који живи у Аустрији, још из малена је заручен са Аленом од Етоала и, у хуци и буци Револуције, дошао је у замак Трионвил да је узме. Револуционари знају да је он прешао границу, и траже га. Природно је, да ће они наићи и на трионвиљски замак. Кад је републиканска потера дошла близу замка, Ернест је већ био сакривен. Да би га републиканци нашли, један од лакеја, Проспер, у сцени пре тога, скидао је бурбонску кокарду са Ернестовог тророгог шешира, и бацио је на под. То је она лепеза у *Тоски*; то је сломљени кактус у *Присним Пријатељима*. Одавде ће већ ићи лакше. Главно је, наћи Ернеста. Он је већ нађен и, једно према другоме, сем других и споредних, стоје Алена од Етоала, Ернест од Тресаја, и Марк Арон, у републиканској униформи. Терцет као у *Тоски*: Тоска, Маријо Каравадоси и Цезаре Анђелоти. Само док се овде Цезаре Анђелоти прерушава у жену, овде ће се Ернест од Тресаја прерушити у републиканца; и, наравно, док тамо драму води вешти Сарду, овде је води Софус Михаелис. И, ево, шта он зна. Пошто је, преко бурбонске кокарде, која се нашла на поду, нашао Ернеста, „опонентни интереси“ овако се развијају: до половине другог чина, Ернесту виси глава о концу, јер републиканци, давши му право прве брачне ноћи, хоће, после тога, да га убију; од половине другог чина, Марк Арону глава виси о концу, јер је, ради замене права прве брачне ноћи, пристао да помогне Ернесту, прерушавши га у републиканца и прерушив се у бурбонца, да измакне сигурној смрти.

Овде, наравно, има један детаљ који је сасвим иси-

сан из прстију. Он је у овоме: Како је Марк Арон, онако одурна и јака републиканска природа, пристао на овакву ситуацију? То је све била ствар једног „поетског“ момента. Ален је, тобож, пристала да Марк Арон замени Ернеста. Она га је, кад га је молила и преклињала да спасе живот Ернесту, дотакла руком и опчинила, и Марк Арон се, као у каквој вилинској причи, под ударцем чаробнога штапића, преобразио толико да га само још писац може да позна. Хтевши не хтевши, ми сад присуствујемо, пошто саслушамо неколико сасвим непоетских тирада, једној сасвим новој ситуацији. Од троје, остало је двоје: Ален од Етоала и Марк Арон. Шта сада? Или ће Марк Арон у брачну ложницу, па после, због издајства одмах у смрт, чиме би се драма одмах свршила; или ће да се покаје за све што је учинио; или ће да се заљуби у плаву принцезу и мирно да очекује свој крај. Пошто му прво није допустила принцеза, он је изабрао ово треће. На тај начин драма може да добије и трећи чин, пошто драме од два чина не постоје.

Напред, дакле, у трећи чин! И он је, као и други, пун поезије: звона звоне, пушке треште, јечи Марселеза, сабље звече... Као и Ернест у првој половини другог чина, и Ернест кроз другу половину и кроз трећи чин, личи на човека који је јео бунике. Ни он ни писац, не знају шта да раде. Писац се, ипак, добро сетио. Место да пусти Марк Арона да нам каже шта му је, он га је посадио у једну фотељу из које овај говори колико и она. Он и фотеља одседели су једно пола чина, и онда он устаде и рече да је заљубљен. Ред је, дакле, да се тако што учини и Алени од Етоала. Она, додуше, није волела ни Ернеста, па је пристала да пође за њега, и ако се оно прво из драме не види. Зашто сада не би волела Марк Арона, кад јој је учинило да га воли? Она га, дакле, воли. Они се, дакле, воле.

Али, сада, драма треба да се сврши, а то није тако лако. Писац је дубоко заишао у лавиринт а није се сетно, као оно Аријана, да за собом вуче конац како би, после,

умео да изађе. Он је пошао још даље, и ако је и до овога места ишао као не знам ко у маглу. То даље било је ово: кад је Жан Ласк дошао и, нашавши га у бурбонском оделу, није хтео да га пусти да побегне за то што га није познао да је он, Марк Арон је имао неку неодређену намеру да се спасе; кад је, после, цела потера ушла у кућу и с њим и поново ухраћени Ернест, Монталу, вођ њен, хтео је да благослови њихову љубав, док Марк Арон није хтео да се спасе: у њему је прорадило републиканско честољубље. Сиромах Марк Арон не зна шта ће, јер то не зна ни онај који га је, за уши, извукао на сцену. Али, пошто се из лавиринта не може натраг, мора се напред. Идући напред, писац је ударио главом о зид, јер је Марк Арона натерао да, у бурбонскоме оделу, пошто је у њему републиканско осећање победило љубав, излети на балкон и нареди војницима да пуцају. Тресак пушака, и, хвала Богу, завеса пада.

*

Генијални Сликари, Тристана Бернара, то је једна буфонерија у којој се до крајњих граница експлоатише једна доста срећно нађена идеја. Буфонерија и оснива на овоме нескладу: с једне стране „генијални сликар“, мазало, лудак, пуст, и помало шерет; и, с друге стране, једна буржоаска породица, наивна, глупа, и тупава. Наравно, пошто је ово буфонерија, далеко смо од онога што је природно и могуће. Буфонерија је, у литератури, оно што је, у сликарству, карикатура. Њен је посао да, из данога материјала, узме оно што хоће, и оно што узме да обради на један начин који је у пуној супротности с нормалним и обичним схватањем. Ако ви имате једну малу ману, она има права да је узме као вашу главну и једину особину, и, њу, кроз читаву једну комедију или роман, удари на велика звона. У нашем случају, сликар је пуст, а цела породица, коју он вуче за нос, проста и наивна, и Тристан Бернар пустоћу првога навија до лудости а наивност других до глупости. У пуној мери, ми смо овде у славној буфонерији Средњег Века која допушта да се, лево или десно, од могућег и

природног, иде колико се хоће. Онолико пуст и луд сликар колико је луд и пуст Оцеплоц није могућан, јер би био отеран у лудницу; с друге стране, није могућа онако блажено тупа породица каква је породица Г. Гомоа, јер би цела била упућена у завод за идиоте. Али, у буфонерији, допуштено је радити све што вам падне на памет. Наравно, и ту има мере. „Мера“ буфонерије почиње оданде где нестаје комедије, и иде до мере одакле почињу циркуски клонови и шаљиве пантомиме. „Генијални“ сликар Оцеплоц прелази границе те мере. Ми му допуштамо, да би портретисао Г-ђу и Г. Гомоа, да их вуче по соби и излаже разној светлости да би, тобож, наишао на тренутак када су у најлепшем изразу; допуштамо му да вршља и пали по њиховој кући да би уде-сно атеље како је за њега најбоље; допуштамо му да тражи да види њихову собарицу у костиму без костима, јер то је, најзад. *l'étude académique*; допуштамо му, најзад, да оног јадног радника, кад се попео на лествице да нагрди завесе не знам каквом течношћу, држи у једном тешком ставу; јер све је то у смислу идеје која је постављена, све то има за циљ да карикира Оцеплоца као сликара. Али, кад су све комбинације исцрпљене и кад су употребљени сви модуси, требало је умети стати. До краја скоро, Тристан Бернар је врло вешто водио целу буфонерију, и смеха је било доста. На крају, кад је хтео да да још један ефекат, доведши на сцену, као љубавни пар који хоће да се узме, Луцију, кћер Г-ђе и Г. Гомоа, и Анриа, и у тај однос унео пустога Оцеплоца који, тобож, не одобрава брак, — Тристан Бернар је покварио утисак. Јер је Оцеплоц, који је кроз целу комедију експлоатисан као сликар и коме је све било допуштено кад хоће као такав да улази у односе, овде ушао у један однос не као пуст и луд сликар, него као човек те врсте. Та последња сцена није у тону, није из истог градива, и није резултирана ранијим сценама, и то је једина мана ове врло добре буфонерије Тристана Бернара.

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

УДРУЖЕЊЕ ЗА КАМЕРНУ МУЗИКУ НАСТАВНИКА СРПСКЕ МУЗИЧКЕ ШКОЛЕ.

Једна група млађих уметника наших — све наставници Српске Музичке Школе у Београду, — да би дала новог подстрека музичком животу код нас скупила се у једно коло и образовала је „Удружење за камерну музику“, са задатком: да негује камерну музику класичног и модерног доба, а највише српску и словенску; осим тога да упознаје српску публику са страним репродуктивним уметницима. Посао кога су се они прихватили није лак. Нарочито не у нашој средини. Јер је камерна музика једна од најделикатнијих уметности. Не претенциозна, но тиха и скромна, велика и снажна на свој интиман начин. А осетити све то може само онај који је живео са њоме, и који јој је у душу загледао.

Први концерат тога удружења, које сачињавају: Г-ђа Ива М. Милојевић (певање), Г-ђице Ружа Шафарик и Рајна Димитријевић и Г. Милоје Милојевић (клавир), Г.Г. Јован Ружичка (виолина), Јован Зорко (виола), В. Рендла (чело), М. Бузин (кларинет), био је 15 октобра и он је довољно јасно показао да ће моћи да се постигну врло лепи резултати. Доста пространа и врло лепа сала Друге Београдске Гимназије била је препуна најодабраније публике, која је са најистинитијим интересом пратила сваку пијесу и поздрављала наше младе уметнике са пуно искреног одушевљења.

Програм овога концерта био је на висини уметности. Изводила су се дела Шопенова (Ноктурна *Fis*, Прелудијум *G*). Листа *Dans les bois* Л. Ф. Бетховна *C dur Sonata op 53*. Свирала их је на клавиру нова наставница Српске Музичке Школе Г-ђица Рајна Димитријевић, која је завршила своје студије на царској академији у Бечу код професора Лудвига, и недавно се вратила из Париза; где је била на специјалним студијама код великог пијанисте Раула Пиноа. Г-ђа Иванка Милојевић, свршена ученица Више академије музичке уметности у Минхену (класа Бијанка Бијанки), певала је модеран репертоар, који се до сада мало слушао у Београду (Х. Волфа и Брамса) и неколико песама Г. Г. М. Милојевића и П. К. Божинског. На завршетку је ансамбл извео *Es dur* клавијирски квартет, један од најлепших у своме роду од Роберта Шумана.

Ја не могу да говорим о интерпретацији. Публика је те вечери заиста била најбољи критичар. И мени не остаје ништа друго него да констатујем да је она својим аплаузом дала најповољнији суд.

Удружење ће ове сезоне дати још неколико концерата, и публика ће имати прилике да сачува и учврсти своје нове симпатије за једну групу уметника, који су, свесни потребнога заједничкога рада, ступили у коло и пошли правим путем, са пуно снаге и одушевљења остварењу својих идеала и стварању лепше будућности својој уметности у нашој средини.

Један музичар.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Стање у Турској.

У Триполитанији ствари иду нешто теже. Талијани наилазе на озбиљнији отпор; Арапи с оно нешто редовне војске учинили су неколико напада на Триполис, Бенгази и Дерид. Офансива је довела до забуне Талијане, који су рачунали да ће Триполитанија и Сиренаика бити са по муке заузети. Отуда и талијанска акција мора бити сада опрезнија, и са више поступности и с већим бројем војника. На место једнога корпуса војске мораће Италија послати два, и обезбедити Триполис, Бенгази, Хомс, Дерну и друге две-три оазе по свима правилима стратегије. Када се оне осигурају од будућих изненађења, ослободиће се и флота, која је сада имобилизована пред обалом триполитанском. Кад буде флота талијанска слободна онда ће и дипломатска акција и пресија у Цариграду бити сигурнија, те ће пре доћи до преговора о Триполитанији. Италија је остала при своме захтеву да изврши потпуну анексију Триполитаније, без икакве компензације за Турску. Свака акција у обрнутоме смислу остаће без резултата. Заузеће Триполиса је војничком силом извршено, ратом који ће Италију доста коштати, не рачунајући и губитке талијанске трговине на Истоку. А како је све извршено са пристанком Сила, којима можда није баш најпријатнији овај изненадни и брутални поступак Италије, — то ће се Италија просто про-

гласити господарем Триполитаније и Сиренаике, не признавајући чак ни верски суверенитет Султанов.

Велики везир, Саид-паша, који је добио поверење, мало двосмислено, у Скупштини да бди над интересима и части царевине, зна добро да је Триполиганија за Турску изгубљена. То исто зна и Младотурски Комитет; али, и велики везир и Комитет подржавају, колико се може, неочекивани отпор Арапа. Они рачунају да ће тиме постићи двоје: ослабити садањег непријатеља, изазвати неке веће компликације, натеравши Италију да акцију пренесе у европске воде, а сигурно умирити јавно мњење у Турској. Неколики напади Арапа на већ заузете позиције у којима су Талијани изгубили доста људи, изазвали су неке турске листове и Младотурке, да с више интересовања прате поступни губитак једне провинције која у ствари и није била турска. Изазвао је, шта више, и неко узбуђење, те би садањој турској влади било незгодно да прими услове о губитку Триполитаније. Тешко јој је рећи истину да Турска мора оставити Талијанима Триполитанију и Сиренајику, јер нема флоту која може бранити те две колоније, или бар отежати нападе непријатеља и његово искрцавање, нити има савезника који би је бранио.

Све европско јавно мњење, а нарочито аустро-угарско и немачко, непријатељски се држи према садањој акцији Италије. Само француска штампа ћути, и она је једном, одмах у почетку, констатовала да је Француска са Италијом постигла одавно споразум односно Триполитаније, остављајући јој тамо одрећене руке. Овом приликом су се у европској штампи јављале разне комбинације, међу којима су најважније одвајање Турске од Немачке и приближавање Енглеској и Русији; одвајање Италије од Тројнога Савеза, и конфедерација балканских држава. Све ове комбинације је изазвао Саид-паша својом изјавом у Парламенту о томе да Турска мора да једном ступи у тешње пријатељство па и у савез с овом или оном групом држава. У Цариграду се опажа жива

акција у томе правцу, а у Берлину нека нервозност; досадање турско-немачко пријатељевање има да издржи велику пробу.

Активност Тураке у европској Турској није престала. Откако је Италија напала Триполитанију она се и појачала. На све стране се чине припреме такве као да се надају да ће наступити неки озбиљни догађаји. У Тесалију се одржава војска, и шаље се нешто војске пут бугарске, црногорске и српске границе. Организују се турске чете које крстаре од Сјенице па до Берова и Аргирокастра. Муслиманско становништво у тим пределима добија оружје и муницију. Власти пописују коње, станове, фураж и људску храну. У исто време појачале су се несигурност и мржња Муслимана противу Хришћана. Несигурност се манифестује нарочито у крајевима где је хришћанско становништво гушће. А мржња се поред осталог, ту скоро, испољила у једноме до сада нечувеноме чину. Један жандармеријски јузбаша, преобучен у комитско одело, напао је и убио гребенскога митрополита Емилијана и његове пратиоце. Гребена је мало место на југу од Битоља, а средиште је гребенске казе, у којој има више Грка него и Муслимана и Куцовлаха. Митрополит Емилијан је био један активнији Грк, кога су власти хтеле више пута због тога да уклоне из те мале патријаршијске епархије.

Ако се овоме дода да се у Турској наставља јака агитација противу Младотурака; даље, да Младотурци раде на томе да што јаче учврсте свој положај, уклањајући из кабинета оне који им највише сметају; када се узме у обзир да данас власти настављају своју политику искључивости према народностима, нарочито према школи и цркви, да помажу покрет противу чипчија; ако се има на уму да се са стране уноси и поклања оружје Арнаутима, да се међу њима шири агитацијом споља мисао о Аутономној Арбанији, да се у Арнаутлуку настављају и даље злочинства, која остају некажњена и да сада власти кажњавају

оне који се бране од Арнаута зулумџара, — онда се још више цела ситуација у Турској погоршава. И како је критска скупштина отворена у име краља Ђорђа и донела одлуку да из своје средине пошаље у Атину у скупштину своје представнике, онда се са сигурношћу може поновити оно што смо последњи пут рекли: да никада није било више изгледа за озбиљне заплете на Балкану него данас.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

137 СРПСКА КЊИЖЕНА ЗАДРУГА. *Напуљске Шетње*.
Написао *Милорад Павловић*. Београд, 1911.

Према новим књигама о Напољу или Венецији има се унапред извесно неповерење, које је оправдано дугим искуством. Постоји бојазан да ће оне само појачати рђав утисак од књига које су им претходиле. И најзад, изгледа да је немогуће за та два града рећи што ново или лепше од онога што је о њима већ речено. У осталом, није лако бити бољи од Тена. Г. Павловић, пишући своје „Напуљске Шетње“, парадоксално је рећи, на своју срећу није био Тен. Он је све гледао „очима своје главе“, и дао у главном занимљиву и не баналну књигу о ономе што је видео у Напољу и о начину на који је гледао ствари око себе.

Пре свега, Г. Павловић није од путописаца Тенова рода, ни Мопасанова, ни Буржеова, да поменемо само њих. Његова интересовања су потпуно различна од њихових. Он, како по његовој књизи изгледа, није се у јачој мери заинтересовао ни напуљским музејом, ни његовим црквама, сликама и скулптуром, јер о њима не говори. Г. Павловић не крије да нема пажње за те ствари. Кад помене Дантеову „статуу“ на песникову тргу у Напољу, он каже: „кад странци наиђу, они га загледају са сваке стране. Ми идемо даље“. Очевидно, Г. Павловић није „загледао“ уметничка дела на која је наилазио, и остајао је равнодушан према њима. Другом једном

приликом он говори овако: „Дођеш ли у Пизу — у вече ти је већ досадно. Осим тесних улица, колонада, неколико интересантних дућана и гробница и нагнутих кула које изгледају да ће заиста сад да падну, ништа ти у памети и осећању не остаје“. Г. Павловић на својим путовањима мало личи на човека од књиге, и нема много литерарних преокупација. Он није отишао у напољско главно позориште Сан Карло, које је, како сам вели „једно од највећих на свету“, нити га је „игра глумаца привлачила“, него је томе, по сопственим речима, „претпоставио шетњу по вароши“.

Г. Павловић је у Напуљу видео и гледао сасвим друге ствари. Он је пре свега хтео да „изучава живот и нарави Наполитанаца“, како то сам каже. Само, изгледа да је Г. Павловић то радио на један нарочит начин. Пре свега, сви су изгледи да Г. Павловић не зна или скоро не зна талијански. Он са вођама по Напуљу није говорио талијански, није споменуо познанство ни са једним Талијаном, и једини Наполитанац који му је говорио о Напуљу био је вратар у хотелу, с којим је могао говорити на ком другом језику. Најзад, сам Г. Павловић вели: „мени позориште није правило задовољство. . зато што нисам добро знао језик“. Истина, Г. Павловић по који пут каже „бамбино“, „vadi via“ и „vedi Napoli e poi mori“, али је све то познато и онима који не знају талијански.

На тај начин Г. Павловићу било је једино могуће да наполитански живот гледа на улици. Он је то само и радио: „посматрао улични живот, сцене и доживљаје“, „свакога дана“ седео пред кафаном „по два сата“, и, изгледа, у томе налазио великог задовољства, јер су му тада „пролазили сати неосетно“. У осталом, његова књига се зове „Напуљске Шетње“ Г. Павловић је на улици као код своје куће, и весело се гура кроз гунгулу. Сам вели: „бурна врева у даљини привлачи ме“. На улици га све занима и интересује. Кад види окупљену гомилу, он се одмах „прогура у прве редове“. Он, тако да кажемо,

скоро живи заједно са уличном руљом, код које налази „грубе али пријатне, чак би рекао симпатичне физиономије. Радо их човек гледа ма да су у самим траљама“. Г. Павловић сам прича како је једну уличну свађу „са задовољством посматрао“, па том свом задовољству даје ово карактеристично објашњење: „и рачунао сам сигурно да ће се завршити ужасном тучом“. Он, који није хтео да иде у велико напуљско позориште, ишао је у она где су „посетиоци из најнижих друштвених класа“, и нашао „да су много интересантнија и занимљивија“ и да се „странац најлепше може провести у њима“. На послетку, са таквим навикама и схватањима, Г. Павловић је сасвим природно морао доћи до закључка да је живот „последњих на друштвеним лествицама чуднији, и за социалне прилике и њихово тумачење значајнији, од живота господштине, који је једноставан и празан, и једино се испољава у надутости и бесмисленом расипању“. Па ипак, у сагласности са онима које описује, Г. Павловић има једно нарочито поштовање новца, јер говорећи о напуљским гостима да су „досадни и надувени“, он их правда: „али врло имућни људи“.

Са таквим склоностима и таквим схватањима сасвим је природно што Г. Павловића нису могли интересовати музеји, архитектура и позоришна уметност. У цркви Св. Јануара он није видео, као Тен, фреске Васариа, него је гледао наполитанске калуђере и њихове преваре са свечевом крвљу. Разлика у њиховом начину гледања на ствари је очевидна. Али Г. Павловић је одиста успео да види врло занимљивих ствари на напуљским улицама. Његово објашњавање напуљске сиротиње није много проницљиво ни много тачно. Али он живо прича о уличном продавцу који гони пред собом натовареног магарца и нуди робу певајући, о напуљској домаћици што с прозора пушта на канапу котарицу у коју ће јој продавац метути купљену зелен, о гојазним калуђерима који изгледају гори од мангупа, о певачима по угловима улица, о глумцима по периферијским позориштима, о напуљској пиља-

рици која плаче гледајући једну средњевековну мистерију, о разговорима на позоришним благајнама где се улазак плаћа поморанцама и патлицанима, о не знам каквој игри деце у прабини коју је он гледао врло пажљиво, прича како се она игра и кад играч „носи“ поморанце уложене у игру. Најзад, занимљиво је видети како се Г. Павловић понаша у свој тој средини како гледа ситне уличне преваре, како сматра за потребно да иде ноћу по кафанама где се скупљају лопови и блуднице, како прича на које све начине лазарони врају путнике, како се препире с њима кад хоће више да му наплате, како се брани од уличних продаваца и наметљивог женскиња, како не да келнеру да му врати лажан новац, и како разговара с њиме. Све је то Г. Павловић испричао живо, без система, на прескок, растурио по целој књизи, и одиста дао утисак уличне вреве и тиске. На послетку, и сам језик којим то прича, донекле је сличан говору оних које описује. Г. Павловић каже, да поменемо само два три случаја: „туцање празног времена“, „одржава своју кожу“, „изјављује љубав“, „воли да се провађа“, „увртио себи у главу“, „утуцава милионе“, „надвирио у гротло Везува“, и своје читаоце ословљава стално са ти. Он овако почиње своје причање: „Ако си дошао у Напуљ...“ и наставља „а ако умеш да уживаш...“ Затим, Г. Павловић прави досетке у том истом тону, кад вели да се неки светац „вазнесао на небо... слично Блериовом аероплану“, када прича да некакав калуђер има уста „да би се, што оно реч, могао за уво ујести“, и да изгледа тако да би се од њега „и псето уплашило и пресвисло“. Тог истог рода су духовитости како је од Неронових стихова Петроније „добијао и трбобољу и главобољу“, како се од хране при плаћању уласка у позориште даје и слама, и како је неко имао дугачку титулу „читав један реп“.

Кад човек природе и темперамента као што је Г. Павловић хоће да буде поетичан, онда је лако разумети да неће писати добре ствари. Г. Павловић то чини чешће

него што је потребно. На тај начин он је причао „љубавне драме“ које се некада одигравале у напољским „руинама“. Примери тог његовог причања изгледају овако: „где се некада виле бесне, разблудне оргије, сада између опалих зидова и разривеног пода, гмижу и провлаче се жабе и стонoge, а гуштери..“, или „у народу овога краја још живе легенде... оне казују да су таласи морски што запљускују стубове двора, безброј пута били обојени крвљу...“ Занимљиво је како права ћуд Г. Павловића сваки час пробије кроз тиј начин причања и натера га да каже да се сирена „разлупала о литице“, да се „у младом палатину подиже властелински понос; он се пљесну руком по мачу“, и да призна да се као гимназист „дивно ручковима и јелима гурмана Лукула“. На исти начин Г. Павловић је говорио о Херкулануму и развалинама амфитеара у Поцуоли, где „сузе није могао издржати“ и где је имао читаву визију предавања Хришћана зверовима, док га је „један зелени гуштер радознало посматрао својим ситним стакластим жмиравим очицама“.

Српска Књижевна Задруга учинила је добро што је издала књигу Г. Павловића. Љубомир Ненадовић у својим „Писмима из Италије“ скоро и не говори о Напољу, него, како сам вели, „само о Његошу“. Др. Милан Јовановић, звани „Морски“, у својој немуштој књизи „Горе доле по Напуљу“ није видео ништа, није осетио ништа и није разумео ништа. Књига Г. Павловића у сваком случају занимљива је и својим писцем и својим предметом, и може се са пријатношћу читати.

Никола Антула.

Питања о језику и правопису.

Мик.: *Hrvatsko-srpski književni jezik*. „Zvono“, 1911, br. 5. — Д. К.: *Није-Него*. Речник неправилности у књижевном језику нашем. Београд, 1911.

У 5 броју Загребачког часописа „Zvono“ изишао је врло занимљив чланак „*Hrvatsko-srpski književni jezik*“.

Писац ту јасно показује како непрестано код Хрвата и Срба постоје разлике у азбуци и говору, и како би требало брисати и те последње разлике. Највећа сметња је у латиници и ћирилици, у јекавштини и екавштини. Писац не улази у дубља разматрања но предлаже једно практично решење: „Према томе ми се чини да би било најпробитачније, да сви ми Хрвати и Срби примимо и прогласимо ћирилицу као опће и национално писмо, али да му у пракси додамо зачасни, свечани, репрезентативни значај, рабећи га сви једнако само у оним згодама и на оним мјестима, гдје треба да се истакне свечани и национални карактер. Насупрот, да сви прихватимо у дневној пороби као курентно писмо латиницу, као једноставнију, практичнију и претежно благогласнију. Нити је латиница специфичко хрватско писмо, нити је екавштина специфичко српска, пак не би требало да се код тога појаве икакве ојетљивости, или да буде било каквих посебних обзира. А нарочито, што се тиче екавштине, треба да се сјетимо, да њоме говори највећи дио народа и хрватскога и српскога, јер су осим највећег дијела источнијих Срба екавци и кајкавци и велик дио чакаваца Хрвата, а и знатан дио Словенаца. Икавштина није никада била јачи литерарни језик, с јекавштином се служи мањи дио народа. Колико ијекавштина прави неприлика само правопису у Хрвата, а колико смета у поезији код стварања стихова, то ће знати најбоље наши пјесници. Екавштина је у томе много једноставнија и љепша за пјеснички изражај“. На тај начин брже би се привукли и Словенци, који говоре екавштином и пишу латиницом.

Чланак је као појав значајан, јер показује колико је мисао народнога јединства добила маха, и колико је потребе да се стане на пут овом чудном стању ствари: један народ са једним језиком, а две азбуке и две књижевности. У сваком случају, чланак у „Звопи“ заслужује пажњу, и време је да се о том важном питању почне озбиљно говорити, јер, хтео ко или не хтео, то питање

постоји, и његову решењу, у ближој и даљој будућности, ми идемо у сусрет.

* * *

Г. Драгутин Костић, као наставник српскога језика и књижевности у средњој школи, имао је и сувише прилике да види какве грешке обично се праве против чистоте језика. Он је, за практичну школску потребу, израдио цео један мали речник тих уобичајених грешака, а у исти мах показао како треба правилно писати. Његов систем је врло прост: на пример, *није* бављење, *него* бављење. Отуда, не баш особито срећно нађен, наслов овој књизи: „Није-Него“.

Од интереса је мали предговор, у коме се укратко износе главни закони и особине српскога језика и опште идеје о књижевном језику. Г. Костић није од оних не-симпатичних старовремских и уских фиолога-догматичара који још не могу да изиђу из Караџића и Даничића. Он види да наш књижевни говор није онај искључиво простонародни говор који је препоручивао Вук Караџић, но један нов, комбинован и развијен језик, чија је основа „уопштен народни говор са разумним попуштањем и старини, и покрајинштини, и туђини, и неизбежном новечању, грађењу нових речи“. О краткоумним догматичним „чиститељима“ језика, разним Живановићима, протама Анђелковићима и Андрићима, Г. Костић има одређено и тачно мишљење: „Последници Вукови, учени фиолози-граматици, нису увек правилно схваћали положај и улогу своју, а вршили су коректорски посао свој и сувише наметљиво. И још, док је Вуку био меродаван само живи савремени народни говор, онакав какав је; док је њему доказом било „тако говори већина нашега народа“, — дотле су учени последници његови, проучавајући и историју нашега језика, хтели, преко књижевнога језика, да, некако, поправљају и народни говор. Уз то су још поставили војнички строгу поставку да све што би, по историји, требало да буде једнако — мора то, и данас,

да буде... Чини се као да су хтели да нам књижевни језик, један пут за свагда, срежу, скамене, да га жива скалупе у мумију, заборављајући да он, као жив, мора живети, и да се, живећи, мора мењати“.

Али, са друге стране, код нас се одомаћује и извештан број граматичких и правописних грешака, и да би се оне из рана сузбијале код ученика, Г. Костић је поред општих „практичних правила“, поређао, у виду речника, и речи и облике које се погрешно казују, и пишу — и додао упоредо како треба да се казује и пише. Г. Костић готово редовно говори тачне ствари, и само у једном малом броју случајева могло би се спорити са њиме.

Он је започео један врло користан посао, који још има да се прошири и попуни. Има данас у нашем језику ствари сасвим утврђених и опште примљених, и које већ могу да се формулишу као закони нашега језика и правописа, ако не за вечита времена, а оно бар за наше доба, за књижевну етапу у којој смо. Исто тако имало би се кренути питање о јединству правописа и изговора у целој српско-хрватској књижевности. Српска Краљевска Академија и Југославенска Академија Знаниности и Умјетности, или Матица Хрватска и Српска Књижевна Задруга дужне су да унесу више јединства и реда у та питања, да утврде наш *данашњи* језик и правопис, у исти мах заједнички и Србима и Хрватима, да не би једни сувише вукли у назад, а други остајали у недоумици шта је правилно и тачно.

Изгледа да ће се у том погледу у скоро отпочети нашто да ради.

Ј. С.

М. С. Verloop: Le Royaume de Monténégro, Paris, 1911, Berger-Levrault, стр. 101. — Петко је да странац, бавећи се мало у једној земљи, напише стварно добру књигу о њој, нарочито кад не зна њенога језика. Г. Верлоп је, по изузетку, написао добру књигу о Црној Гори. Примео је из туђих извора оно што се односи на

историју Црне Горе. Радио је на томе као и остали; отуда нетачности. На пример, непознато је да је крајем XV века дошао на црногорски престо Стеван II Црнојевић, да су тај престо наследили Иван и Ђорђе, па га се Ђорђе одрекао у корист Митрополита Вавила, по пристанку народа. Историја не зна за изборне владике у Црној Гори, нити за силну турску војску од 80 000 људи која се 1756 године кренула под Османом III на Црну Гору. Мало је коме познато да данас у свакоме већем селу има школа од по 100 ученика, а многим је познато да је дуг Црне Горе више од четири милијуна перпера, и ако Г. Верлоп бележи 1,657.192 круна.

И ако бележи такве податке, ипак писац види да се Црна Гора данас расељава, и то сваке године све више. Исељеници се слабо враћају у отаџбину; а кад се врате причају о Америци права чуда: има хлеба колико се хоће, личне слободе, имовне заштите Црногорска Народна Скупштина нема пуну законодавну власт; буџети нису стварни; приходи државни се мало троше на опште потребе нарочито народне; од судске правде страда више народ него ли од револвера који носи сваки Црногорац. Школе и просвећеност су далеко изостале. Народно здравље врло рђаво; сушица, маларија и сифилис сатиру народ. Неки путеви су добри, али нису увек за потребе правог саобраћаја. Жељезнице су готово немогуће. Најплоднија земља је под устајалом водом; ништа се не чини да се баруштине око Скадарскога Блата исуше. Г. Верлоп верује да се може много поправити, само ако има добре воље у оних који управљају Црном Гором. Иначе, Црна Гора биће у стању да се одржи војнички, али врло тешко финансијски. Ин.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Писци и Књиге“. — Из штампе је изишла V свеска „Писци и Књиге“ Г. Јована Скерлића. У овој свесци су ови чланци и оцене: „Србија, њена култура и њена књижевност“, „Прве српске позоришне представе“, „Васа Живковић“, „Никанор Грујић“, „Павле Марковић-Адамов“, „Стеван Луковић“, „Лажни модернизам у српској књижевности“, „Г. Др. Светислав Стефановић као драматичар“, „Три нова романа“ („Пауци“ Ива Ђипика, „Нечиста Крв“ Борисава Станковића, и „Дошљаци“ Милутина Ускоковића), „О нашем књижевном језику“. Као и ранијим свескама тако и овој је цена 2 динара. — У издању Г. Г. Кона изишло је друго издање I свеске „Писци и Књиге“. (8^о, стр. 154; 2 дин.). У овом издању учињене су свуда стилистичке поправке, и два чланка, о Милицы Стојадиновић Српкињи и Божидару Кнежевићу, допуњени су. У истом издању изићи ће ускоро и II свеска „Писци и Књиге“.

Приповетке Светозара Ђоровића у чешком преводу. — Г. Светозар Ђоровић је један од највише превођених наших писаца. Поред осталих многобројних превода, сада су на чешком изишле две свеске његових преведених приповетке. Г. Др. Ј. К. Долежан (Јаромир К. Појездни) издао је у Прагу две књиге својих превода Ђоровићевих приповедака; под насловом „Ve chvílich kludu“, и „O lásce a životě v Hercegovini“. Обе књиге изишле су у „Svetovna Knihovna“, свеске 928-929 и 980-931. Уз прву књигу преводилац је дао кратку биографију писца и симпатичну оцену његова рада. У обема књигама преведене су ове приповетке Г. Ђоровића: „Пуштеница“, „Дан тамновања“, „Хаџи-Петар“, „На сусрет“, „Ибрахимбегов ћошак“,

„Први бадњак“, „Даша“, „Лов на вукове“, „Под врбама“, „Илијина невоља“, „Пријатељи“, „Проклетство“, „Османбегова шаргија“, „Стари Учитељ“, „Омерага“, „На нову годину“, „Владика у Пољицама“, „Под пећинама“, „Тутор“, „Иза хамама“, „Нов ђердан“, „Васиљев Божић“, „Ђулбегова Зејна“. Од ових приповедака пет их је прво изишло у „Српском Књижевном Гласнику“. Исти чешки преводилац присуствовао је првој представи Ђоровићева „Зулумћара“, који је у Загребу имао великог успеха, и сада тај исти комад преводи за чешку позорницу.

Н.

„Преглед српске књижевности“ у руском преводу. — У руском преводу Г. Г. М. Г. Долобка, В. А. Крачковског и С. П. Обнорског, а са предговором Г. П. А. Лаврова, изишла је у Петрограду, у лепом издању, књига Г. Павла Поповића „Преглед српске књижевности“, под насловом „Обзоръ историі сербскої литературы. Древняя литература — Народная словесность-Дубровницкая литература“. (С. Петербургъ; 1912, 8^о, стр. VIII, 296; цѣна 1 р. 50 к.). И за руску публику солидна књига Г. Поповића добро ће доћи: део о српској књижевности у Пипина и Спасовића „Исторія славянскихъ литературъ“, данас је застарео, књиге о српској књижевности А. Степовича и Ј. Карасека су недовољне. Превод је рађен врло пажљиво и савесно, и у њ су онете извесне нове допуне.

Х.

„Мисли о васпитању игром и уметношћу“. — Из немачког часописа „Archiv für gesamte Psychologie“ (Bd. XXI, Heft 4). Г. Др. Вићентије Ракић штампао је своју докторску дисертацију „Gedanken über Erziehung durch Spiel und Kunst“. Leipzig. Wilhelm Engelmann, 1911, 8^о, 58. У модерном правцу, са познавањем предмета и литературе, писац је расправљао ово интересантно питање.

Х.

Немачки часопис о хрватској књижевности. — Берлински часопис „Das literarische Echo“ доноси у свесци за 15 октобар „Хрватско Писмо“, у којем Г. Др. Георг Адам приказује значајније књиге међу новијим издањима Друштва Хрватских Књижевника у Загребу, и иначе у савременој хрватској књижевности Г. Адам као најбољу књигу између првих истиче „Лирику“, збирку песама

Владимира Назора, и* помиње збирке „Под Тимором“ Јосипа Миликовића и „Искре срца мога“ Драгана Дујмушића. Од приповедача говори о Бранимиру Ливадићу, Матији Лисичару, Ивану Козарцу, Анту Ковачићу. Чланак бележи „Нове студије и портрете“ Анта Петравића и радове Др. Бранка Дрекслера и В. Францева о Станку Вразу. На крају је реч о педесетогодишњици Хрватског Казалишта и о модерним драмским писцима Иву Војновићу, Милану Марјановићу и Милану Огризовићу.

После чланака Г. Др. Илије Ивачковића у берлинском часопису „Aus fremden Zungen“ („Српски Књижевни Гласник“, XXII књига, 154 и 391 страна) ово су први добри редови о српско-хрватској књижевности у немачким часописима. По нас је у толико пријатније што их је писао странац коме се ни у којем случају не може приписивати национална пристрастност. А.

„Дунавско Питање“. — У Паризу је изишла књига Ж. Деморњиа (G. Demorgny): „La Question du Danube“. То је извод из једног универзитетског курса о географији, етнографији и политичкој историји дунавских обала, али главна садржина књиге је питање о пловидби на Дунаву. То питање, регулисавано у Паризу 1856 и у Лондону 1883, сада је поново искрсло на решавање. Баварска је целу ствар наново кренула. Х.

ДРУШТВА И УСТАНОВА.

Српска Краљевска Академија. — У вези са својом одлуком од 3 јуна прошле године о издању пљеваљског рукописа Козме Индикопловца, Председништво Академије одлучило је 8 октобра ове године да се снимци овога издања израде у Бечу под руководством Г. Др. Стржиговског, а филолошки дес издања да се повери академику Г. Др. В. Јагићу.

Академија Природних Наука имала је састанак 27 октобра ове године, на коме је академик Г. Сима М. Лозанић приказао седмо саопштење своје расправе „О електросинтезама“, које ће се штампати у „Гласу“ I разреда.

М. Р.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 10. — 16 НОВЕМБАР 1911.

ПОД СНИЈЕГОМ.

(2)

III

Холујина не престаје; на против, све гора. А наши путници иду, гамижу, не па̀тишӯ, ама једва једва дајандишӯ.

Неће је испред ручањих доба, а они на п̀мол кобног и злогласног крстачкога кланца. Прије но ће и улазити уза њ, сусрете их Трипунова Пећина, заклон као богом наручен. Нијесу се дуго премишљали ни савјетовали хоће ли у њу. Њени чађави, мокри и окићени капавицама сводови и мемљива унутрашност учинише им се угоднијим од сваке собе на свијету, па и од саме цркве и љепота јој миротонисаних.

Ту се прићућурише једно уз друго, да одахну, поврате и прикупе снагу за унапријед, јер тек сад настаје права мука и невоља. Страшно и жалосно их је било виђети. Попао их снијег, лед и иње, па сви дошли бијели и рутави као овце. Мушкарцима се заледили брци, обрве и чубови косе у колико им је капице и саруци не покривају, па висе као леденице по стрехама. Сваки се сүзио, унео у се, и дошао мањи у пола, а стари Машут

се искривно још за онолико за колико га је терет од седам крста погурно. Одијело и обућа им се, од капа па до опанака, прелила једном бојом и уцаклила ледом и ињем, да би рекао да им материје нијесу ни ткане ни предене ни у ситно брдо и у иглу уведене, на изједна а из чисте срме саливене. И капе и струке и кабанице и гуњине и гаће и докољенице и чарапе и опанци и обојци у њима, све им се то укочило и скаменило, да га можеш прије сломити и пребити но разгрнути и превити. А под њима им живо месо утрнуло и здрвенило се. И, кад не би цвокотали зубима и превртали очима, узео би их за какву окамењену групу из искони.

Мушки и којекако, али Милица једва у духу. Носи се силом на зор, али јој већ скачу фитиљи пред очима Јер, буд је по природи слабија и неиздржљивија, туд је као женско, и слабије ођевена. Од паса па навише, и може поднијети: буетин, кошуља, јакета, зубун и струка је ту; на глави забрадач, те хајд'-хајде. Али од паса на ниже, да Бог сачува: продужење од кошуље, и двије танке сукње, једна од вуне а друга, горња, од куповног платна; а на ногама, једне вунене чарапе до кољена, калчине и опанци, — и то је све. Нос јој помавенио, усне такође, уши поцрвењеле и постале провидне, образи потавњели, руке и ноге претрнуле, да их и не осјећа више као своје. Све на њој туђе, мртво, од дрвета, сем оне двије искре у очним дупљама, из којих још бије младост и живот.

Срећом њиховом, нађоше у пећини неколике кукрице и огарка од истуљене ватре, коју су или путници или чобани ложили. Милица, носећи се јуначки и стидећи се одати своју малаксалост, погоди жељу свију, те покупи, не толико укочањеним јој прстима колико топљацима од шака, сав тај претек дрва, и наложи их у угао од пећине на једну поиздигнутију плочу. Машут и Радоња покушаваше да укрешу; али им прсти обумрли, па ни да обујме огњило. Срећом, Оташу се обрела у цепу кутија жижица; те како тако и иза мале муке блажена

ватрица из оно мало нађених сухарака задими и засија и окупи око себе ове пађенике љуте.

Прво се начёташе дупке око ватре, јер, и да су могли превити и још превитљива кољена и кукове, опасност је била да не изломе своју промрзлу одјећу. Наднесе свако са своје стране своје учољене шаке над пламење; а оно их, повијајући се ђа тамо, ђа овамо, стаде кравити и галити, да убрзо осјетише неку ласт.

Не потраја дуго, а мјесто иња и леда лијну вода с њихова одијела, те се откравише и чучнуше и посиједаше ђе ко може, по голом и влажном облљћу около разбуктане ватрице. И, док им се на ватриној огрији размрзоше прсти и поврати скѡпѡст, са свакога се од њих по непрекидан бурицак, као с отопљене стрехе, ѡтаврце и по читава локва учини. Па, кад би које притисло ногом о тле, запиштала би и запјенушила вода кроз пријеплет од опанака, као да се над каквом мочварном баром налазе.

Што су могли најпаметније учинити, то је да се изују, пригрију премрзле ноге и исциједе, па колико-толико поосуше чарапе и обајке, мушки чакшире сприједа а особито на кољенима, а Милица сукњу са свих банада.

— Ануте ми, чоче, ту торбетину, да што пијуцнемо те с' угријемо, ка' не ови огањ нешто лоше служи... рећи ће бљѣнѡлѡј дружини Оташ, осмјехући му се десни брк, а мало и сам поразгаљен бољом огријом но што се и надао. Па, и не чекајући да га ко послужи, мрдну раменима те скиде припрту себи с леђа, размрска је, отвори и извади шѡшу ракију лозоваче, па је пружи Машуту:

— По старини Бог помаже. Ану-то ни, чоче, наздрави. Првачио си занаго и на тијесну кланцу, па ваља тѣрако да те видимо и ѡ'ден...

— Ану немо'те, но ме послушајте... оде их умјесто одговора савјетовати старац: — да не пијемо на 'ваки газап ничесова пића; ѣ сам чуја, од старија људи, да ништа ризичније није но пит' ракије уз мећаву: спрва

т'и лакне па те превари, ѿма ти у најпокоњу на жљѣ ижлезе. Но ка' смо с' ово помолећи Бога и за његову милост' и славу, лијепо огријали и раскрвавили и малачко душом данули, дајте — тã ве ђаво не понио! — да што окусимо: јер на злу времену, ако се јелом не отхрани, снагом се лѣ не одбрани. А за ракију ћемо ласно: имаћемо је, ма' ви бож'а вјера кад попит' и послѣје, па да ј' имамо сто оках..

— Нећемо, дã ђа'ољом, но сад нã 'ви час и јес' и пит', а да што!... дочека Радоња: — А старици што су причали и мудровали, ето им га тамо. Е, у јад! Ове горе регулах не трпе, — а ти то, ћико, знаш дјмно. Но отпочни, ѿ једва чекам да јој обзинем грлић..

— Ела, ћико, бога ти! Ела, чоче! Надрави ка' с'и научно... наставише у један глас Оташ и Милица. И Машут, коме се и иначе мокраху зуби гледајући бистру печатлију, немаде куд-камо, но је прими, одчепи, и дижући према себи, наздрави али укратко, потегну те до сардушак, па је додаде Оташу.

Оташ наздрави, пијну, па је додаде Радоњи, а овај, пошто отпи колико за први мах мога, пружи је Милици. Она се мало пронéћа и снеби, али кад сви навалише, прождрије и она неколико гутљаја, и прија јој. А Оташ затим раскомада кукурузу, даде свакоме по комадину, па раздријеши брзãр, те се сад сви јуначки навалише на проју и сир ротан. И, припијајући из бõцѣ све више и све дубље, најешѣ се и опустише све до потоње прãшкѣ и последње капи у литрѣњачи.

— Хајд'мо, валај!... рече Машут, машући главом у недоумици, и сам пригрћући струку и замотавајући главу појасом: — Бријеме је да се крећемо полагãцко; а и огањ не је изда' свакако, те немамо рашта, више ни чамѣнат'. Хã-ã, помози јаки Боже! И наприје'!...

И он први, па за њим Оташ, за Оташем Радоња а за Радоњом Милица, погнути, замотани у огртаче, тресући се од зиме и цвокоћући зубима, и држећи се све једно за друго, изађоше из пећине и загазише понова

у снијег и намете, и срнуше кроз дим од мећаве пред пећином и од пећине навише.

IV

Не одмакоше ни три корака, а дочека их газап и несрећа, да им се сва поворка, баш као трула љеса, стаде прекретати с једне на другу страну, повијати и лелујати се и упадати до кољена па и до појаса у намете. Ха тако, ха тако, хрви се а носи се, елем богме стари Машут, како оно предњачи те како је и највише холујини на ударцу, не издржа, не мога даље дајандисати, но се спотаче, посрну у снијег, зари и лицем и прсима, и разлепуши се четвороношке колико је дуг и широк. Оташ и Радоња притрчаше те га дигоше; попрдржаше и отресоше. И од тога часа измијењаше ред: одсад је Оташ, као понајјаторњиј, првачио, газио пртину и разбијао снијежне сносове прсима, рукама и кољенима. За њим је пртио Машут, за Машутом Радоња а за Радоњом Милица, држећи се и даље све једно за друго, као да преко речног брзутка газе, а и Оташ спријед а Радоња позади попрдржајући, готово носећи, између себе старог и већ изнемоглог Машута.

Мало по не би, па загазише кроз злогласни крстачки кланац, чију удољицу или боље рећи провалију, која сплаци и поточинама служи као корито, мјестимице читаве куле снијега бијаху засуле и изједначиле с брдима, мјестимице лед и намети само пресамарили, а мјестимице вјетар разголитио и указао голе стијене и глибаве букове. И док се на толико мјеста по усијеченом у стијени путу ногостопици, испод кога зијаху вратоломне шкрке и јаме и урвине, гомилаху и испречаваху непробојни сметови и насипи од усовима и сновима натрпаног снијега, дрвља и камења, дотле се горе по недосежним литицама и поднебесним повијарцима бијаху ишчóлила и нацóгила гола и остругата и ледом прекриљена брдска ребра и цóлани, баш као кошчурине од костура оне хаждаеј коју је свети Ђорђије копљем пробо. А мало-

мало па тек или нагазиш или опазиш ће вири испод снијега по који побијени мрамор, као грозни свједок стравичних погибија од небесне пушке Старога Крвника и жалосни споменик пред чијом језом ти се сама од себе крв у жилама мрзне.

А како коју стопу, међава све гора а студ све опаснија: стегле и надрле да камен пуца. Тама од маглуштине и развијаног прхутљавца поклопила земљу и поднебесје као растопљена платина. А вјетрови режу, јаучу, урлају и стропаштају се низ вратоломне лологије и дивље увале, те путницима засипају лица снијежном прашином, да им се дан у ноћ а свијет у пакао претворио, па ништа више не виде но да су слијепи; и само што газе и срљају онако на индивин, и више се служе пипањем и рукама но очима.

Рекао би да је небо пало за земљу, а земља прирасла за небо. Час-по се отисну читави пљускови студене кише, која, у који час пане на тле, у тај се и заледи, и, као бачено клупко игала, прошишта и обара коња и јунака. Однекуд, из ловћенских гудура, допире штектање гладне звјеради, чије се крвослутно урлање утапа, као звијук камције уз грмљавину, у звјезду међаве, буку и стропаштању поточина низ литице, у ломљаву усови, крчање намета и тресак уздрманих планина. А кроз сав тај хаос, стење и режи немилосрдна и незајазна смрт, као гладна хијена над отвореним гробовима.

— Мајде заного, да сам девет владиках закла', данас сам све своје гри'ове отпагâ'... заћи ће, у једна доба, изнемоглим и храпавим гласом готово сав укочени јед Машут, упавши, то по други пут, насред крстачке превале у један тек натрпан нанос, из кога га Оташ и Радоња, један за једну а други за другу руку, једва жива истеглише.

— Хајде, бабо, наприје'... довикну му Радоња.

— А да не могу, бож'а ти је вјера. Но су ми се поткратиле ноге, узеле руке, издала ме снага, те не чујем за своје тијело више но да је ћепаница. Но нека

будне што ће бит'... Аох, куку и прекуку, ђе погибох данас и без замјене, ни чојски па ни женски, но паски, ка' нико мој!.. закука стари Машут и очајно клону и сједе насред пута. Сњијег се под њим улегну, и он до паса упаде у његову прашњаву пласу.

Милица, и сама премрзла и малаксала, понта, при погледу на изнемогла оца, да да свом кћеринском срцу на вољу, те да бризне у плач и удари у кукњаву и којевитезање у помоћ. Али глас је издао, и једва што јој заклокота нешто у грлу и један јој се мршав бурицак суза оте низ образе. А, уколико јој се која суза омаче и дохвати јагодица, утолико јој се и замрзну на њима као на залеђеној каменици.

А Радоња, у које виђе да је догорело до ноката, синовље му срце у њедрима писну, па напрегну све своје преостале силе, дочепа старог оца и подлегута се нада њ. А Оташ притрча те му га помога укркачити на леђа, подупријевши га једном руком озада а другом — без осврта на обичајне калупе и без зазора при опасности у којој су — зграби преко сриједе клонулу духом и убијену тугом вереницу, коју више понесе но што поведе напријед кроз муку, сњијег, маглу и мећаву.

Ни сами не знају, колико су истрајали у томе, ни којом су од четири стране свијета окренули. А окле ће, кад је вријеме постојало све горе, мећава све манитија, наноси све усовнији, маглуштина све дебља, дан све тањи, а они све труднији и пометенији. Најзад се сасвим изтубише.

Док наједном, као да се отвори црна земља под њима са свим својим цомбама и страхотама, а онај Ловћен са свом својом тѐжом сурва озго на њих. Нешто их, као оловна сачма, лупи по глави а у исто им се вријеме отиште тле под ногама, као да на „вучју јаму“ натрапаше. И ништа не знадоше нити имадоше кад мислити, шта би.

Тек пошто дође себи, као утопалац из кога су воду исциједили, Оташ се виђе у чему није био: под

њим провалија у коју се, сем гаврана за костима, никад никакво живо живо биће није спустило; кроза њу бучи, дера и стропошта се с пода на под а с цѣкѣља на цикуљ запенушана поточина; над њим се извисиле поднебесне греде и кѣпавице, засуте љсови а окићене ледѣницама; а у рукама му онесвијешћена и полумртва Милица, која му се тако грчевито прицапила око паса, да их ни напор утиснуте усови ни холуја ни страха и јачина пада не могаше раздвојити.

Јачи, издржљивији, мање изнемогао, присебнији и очеличенији. Оташ се прибра први. Промешкољивши се, као врабац у прѣпи, протрља очи и стресе снијег с лица; а нешто га проструја кроз све дамаре, и прва мисао која му кроз мозак прѣснѣ била је: смрт! Глас самоодржања му запишта у ушима: не дај се! И он, напрегнувши сав преостагак своје момачке снаге, сѣгну собом десна на лијево, повуче свој драгоцјени терет у рукама; и успје да се од ивице бездање јаруге, над којом га случај бијаше зауставио, склони мало даље у страну и дубље у обурвану гомилу снијега. Али одатле никуд: ни горе, ни доле, ни десно, ни лијево.

(Свршиће се).

НЕВЕСИЊСКИ.

НУМА РУМЕСТАН.

(23)

XIV

Ж Р Т В Е.

Јутро. Десет часова. Предсобље Министра Просвете, дуг, слабо осветљен ходник, са тамним тапетама и растовином обложеним зидовима, пуни се гомилом молилаца, који седе или нестрпљиво обигравају; сваког часа улази по неко нов, и даје своју посетницу достојанственом пријавнику са ланцем око врата, који је узима, загледа, и спушта смерно, без речи, поред себе, на подметач за писање, на малом столу где он пише при бледој светлости једног прозора, низ који цури ситна октобарска киша.

Један од последњих има ипак част да разведри ову узвишену равнодушност. То је један крупан човек, преплауо од сунца, сав умазан катраном, са обоцима у облику малих ленгера, и гласом промуклог морског пса, какви често креште кроз светлу јутарњу маглу провансалских лука.

— Кажите му да га тражи Кабанту, крmanoш... Он већ зна... Он ме очекује.

— Нисте ви једини, одговара пријавник, осмехујући се уздржљиво на своју шалу.

Кабанту не опажа њену духовитост, али се ипак доброћудно смеје, развлачећи уста до својих ленгера у ушима, и, гibaјући раменима, кроз гомилу која се склања од његовог мокрог кишобрана, иде да седне на клупу

поред једнога другог пацијента, тако исто препланулог као што је он.

— А гле... То је Кабанту. . Еј, помоз' Бог!...

Крманош се извињава: не може да га позна.

— Валмажур... сећате се. . познајемо се још отуда, из арене.

— Јесте, Бога ми.. Е, пријатељу, ти можеш рећи да те је Париз изменио.

Добошар је сада господин са врло дугом црном косом, забаченом за уво, по уметнички, што му, заједно са његовим гаравим лицем и плаветним брковима које стално упреда, даје изглед каквог Циганина са Вашара медених колача. Уз то, увек напућен као сеоски ћуран, горд на своју лепоту и музички дар, у чему се огледа његова разбарушена јужњачка природа, која споља изгледа тиха и ћутљива. Неуспех у Опери није га расхладио. Као сви уметници у таквом случају, он га приписује кабали (сплеткама), и за њега и његову сестру ова реч узима невероватне, варварске размере, добија санскритски правопис: *kkabbale*, претвара се у неко тајанствено чудовиште које личи пола на змију звечарку, а пола на коња из Апокалипсе. И он прича Кабанту-у да ће кроз који дан ступити у једну велику концертну салу на булевару, „један *eskating*, знате“, где има да се појављује у живим сликама, за двеста динара од вечери.

— Двеста динара од вечери!

Крманош колута очима...

— И шта више, моја *биографиља* биће разглашена по улицама, и моја слика у природној величини излепљена по свима париским зидовима, у старинском трубадурском оделу, које ћу обући у вече да у њему свирам.

То му је нарочито ласкало, одело. Штета што није могао метнути своју капу са зупчастим ободом и навући своје ципеле са повијеним врховима, да у њима дође да покаже министру свој сјајни ангажман, написан овог пута на прописној хартији, и потврђен без његовог посредовања.

Кабанту гледа жиговану хартију, исписану с обе стране, и уздише:

— Ти имаш среће... Ја ево више од годину дана како очекујем моју медаљу... Нума ми је био рекао да им пошљем уверења; ја сам им послао уверења... Али од онда нема ни трага ни гласа о медаљи, ни о уверењима, ни о чему... Писао сам министарству морине; не познају ме у морини... Писао сам министру; министар ми не одговара... И што је најцрње, сада, овако без уверења, кад имам какву распру с капетанима бродова због крманошке награде, кметови неће ни да ме саслушају... Кад сам видео све то, ја сам чврсто привезао мој чамац, и помислио сам се: „Дај да одем до Нуме“.

Готов је да заплаче, несрећни крманош. Валмажур га теши и умирује, обећава да се заузме за њега код министра, и то поузданим гласом, упредајући брк, као човек коме се ништа не може одрећи. У осталом, не држи се само он овако гордо. Сви ови људи који очекују да их министар прими: стари свештеници, упреподобљеног лица, у малом огртачу за посете, одмерени и достојанствени професори, нагиздани сликари са забаченом косом, дежмекасти вајари са прстима као лопатице, сви имају ово исто победоносно држање. Лични пријатељи министрови, сигурни у своју ствар, сви су они долазећи рекли пријавнику:

— Он ме очекује.

Сви су убеђени да, кад би Руместан само знао да су они ту!... То даје нарочити изглед овом предсобљу Министарства Просвете, у коме се никако не виде она грозничаво бледа лица, оно дрхтање од страха, на које наилазите по министарским чекаоницама.

— Ко је то код њега? пита сасвим гласно Валмажур, прилазећи малом столу.

— Директор Опере.

— Кадајак... тако; знам... То је због моје ствари.

После добошаревог неуспеха, Кадајак више није хтео да га пусти на своју позорницу. Валмажур је био готов да се парничи; али министар, који се боји адво-

ката и малих новина, поручи му да тргне своју тужбу, обећавајући му замашну накнаду. Сад извесно расправљају о тој накнади, и то доста живо, јер Нумин као труба трештав глас допире сваког часа кроз двојна врата од кабинета, која се најзад с треском отварају.

— Није она моја штићеница, него ваша.

Говорећи то, дебели Кадајак излази, и пролази бешним корацима кроз предсобље, укрштајући се са пријавником, који се примиче између два реда препорука.

— Реците му само моје име.

— Известите га само да сам овде.

— Кажите му да га тражи Кабанту.

Пријавник не слуша никога, него корача достојанствено, држећи неколико посетница у руци, а кроз врата, која оставља отшкринута за собом, види се министров кабинет, сав осветљен са три прозора који гледају у врт, и цео један зид покривен хермелинским огртачем Г. де Фонтана¹, који стоји усправно, насликан у природној величини.

Са извесним чуђењем на своме као восак бледом лицу, настојник се враћа и позива:

— Господин Валмажур.

Сам свирач се нимало не чуди што улази тако пре свију осталих.

Још од јутрос, његова је слика излепљена по париским зидовима. Он је сад чувена личност, и министар га извесно не би више остављао да дрежди на промаји у каквој станици. Са блаженим осмехом на уснама, ево га где стоји удибљен напред раскошног кабинета, где баш у тај мах секретари скидају и претурају кутије и фијоке, тражећи нешто журно. Руместан разјарено грми, праска, с рукама у џеповима:

— Но, до врага, где су та уверења!.. Изгубљена су дакле, уверења тога крманоша... Збиља, господо, овде влада страхан неред...

¹ Луи де Фонтан (1757—1821), књижевник и министар просвете под Царством. Пр.

У том угледа Валмажура:

— А, ту сте!... — и устреми се у једном скоку на њега, док престрављени секретари беже кроз побочна врата, носећи на рамену гомиле кутија.

— Хоћете ли ви, море, већ једном престати да ме гоните с вашом пасјом музиком!... Мало вам је један фијаско? Хоћете још?... Сад сте се, кажу ми, разапели по зидовима, обучени пола у плаво, пола у жуто... И каква је ово лагарија коју су ми малочас донели?... Ово ваша биографија! Сплет лажи и глупости... Ви добро знате да сте таман онолико кнез колико и ја што сам, да су документа о којима је реч постојала само у вашој машти.

Претећим и грубим гестом, држао је Нума чврсто несрећног добошара за капут, и дрмусао га за време говора... Пре свега, тај skating нема ни пребијене паре. То су варалице. Неће му платити ништа, једина ће му корист бити оне гадне дречеће објаве, ругло за њега и за његовог заштитника. Новине ће опет предузети своје шале: Руместан и Валмажур, министарска свирала... И при помисли на ове увреде, Нума је све више падао у ватру; његови широки образи тресли су се од гнева, у оном наследном наступу јарости као у тетке Портал, који је изгледао страшнији у овој свечаној, званичној средини, где личност треба да ишчезне пред положајем; викао је из све снаге:

— Та одлазите једном, бедниче, торњајте се!... Неће нико више да вас чује... Свет је сит ваше свирале...

Валмажур је стајао као прикован и зверео запрепашћено, муцајући: „Лепо... лепо..“, преклињући погледом сажаливо лице Межаново, који једини није побегао испред министровог гнева, и велику слику Фонтанову, који је, изгледа, саблажњен таквом жестином, све више појачавао своје круто министарско држање, у колико га је сâм Руместан губио. Најзад, ослобођен снажне руке која га је стезала, свирач једва нађе врата, и побеже, престрављен, заједно са својим улазницама за skating.

— Кабанту, крманош!... прочита Нума, гледајући у посетницу коју му је пружао хладнокрвни пријавник... Опет један Валмажур!... А, не... Не дам се више вући за нос... Свршено за данас... Не примам никога...

Ишао је непрестано горе-доле по кабинету, разго-нећи заостали гнев, који се тако неправедно сручио сав на Валмажурову главу. Какав безочник, овај Кадајак! Дошао да му прави прекоре због *мале* у његовој рођеној кући, усред министарства, пред Межаном, пред Рошмором!

— А! ја сам збиља сувише слаб... Наименовање овог човека у Опери велика је погрешка.

Његов шеф кабинета био је истог мишљења, али се добро чувао да то каже; јер Нума више није био онај негдашњи весељак, који се увек први смејао својој необузданости и мирно примао подсмехе и придике. Поставши стварни шеф кабинета, захваљујући шамбериском говору и још неким беседничким подвизима, опипси високим положајем, овом краљевском атмосфером у којој су и најјаче главе губиле равнотежу, он се нагло био изменио, прозлио, постао самовољан и раздражљив.

Врата иза једног застора отворише се, и Г-ђа Руместан се појави, спремна за излазак, у укусном шеширу, са широким огртачем који јој је крио стас. И са оним ведрим изразом који већ пет месеци обасјава њено лепо лице:

— Имаш ли данас министарски савет?... Добар дан, господине Межане.

— Дабогме... Савет... седницу... све могуће!

— А ја сам хтела да те молим да ме отпратиш до маме... Тамо доручкујем... Хортензија би се тако радовала.

— Видиш, није могућно.

Он погледа у свој часовник.

— Морам у подне бити у Версаљу.

— Ја ћу те онда причекати и одвести на станицу.

Он је за тренутак оклевао, само за тренутак.

— Добро... Само да потпишем ово, па се крећемо.

Док је он писао, Розалија је тихо саопштавала Межану вести о Хортензији. Наступање зиме не чини јој добро, не допуштају јој да излази. Зашто је он не посети? Њој су сада потребни сви њени пријатељи.

Межан тужно одмахну руком:

— О, ја баш..

— Сасвим.. сасвим... О вашој ствари није још речена последња реч. То је само тренутна ђуд, и ја сам сигурна да неће дуго трајати.

Она је све ствари видела у ружичастој боји, и желела је да сви око ње буду срећни као она што је. А она је била срећна, сасвим срећна, тако да из неког потајног празноверја није то никад смела признати ни самој себи. Руместан је, на против, свуда причао о том догађају, далеким познаницима као и присним пријатељима, са комичном гордошћу: „Назваћемо га министарско дете!“ и смејао се слатко на своју шалу.

Одиста, ономе који је знао за његов живот ван куће, његов други стан, без зазора отворен, са примањима и увек постављеним столом, овај тако пажљиви и нежни муж, који је сузних очију говорио о својим очинским надама, изгледао је права загонетка; он је лагао тако мирне душе, и био тако искрен у својој нежности, да је доводио у забуну свакога који није добро познавао опасну замршеност јужњачких природа.

— Ипак, најпре ћу тебе одвести... рече он својој жени пењући се у кола.

— Али ако те буду чекали!...

— Не мари ништа... Нека чекају... Бићемо дуже заједно.

Он узме Розалију испод руке, и припијајући се уз њу као дете:

— Ето, видиш, ја се само овде добро осећам... Твоја ме благост умирује, твоја ме прибраност крепи... Овај Кадајак ме је довео до беса... Човек без трунке савести, без морала...

— Зар ти то ниси пре знао?

— Права брука како он управља тим позориштем!

— Занста, ангажман те госпођице Башелри... Што си му ти то допустио? Девојка код које је све лажно: њене године, њен глас, чак њене трепавице.

Нума осети како црвени. Сада их је он намештао, врховима својих дебелих прстију. Мама му је показала како се то ради.

— С ким то живи та бедница? *Весник* је пре неки дан говорио о неком високом утицају о неком тајанственом заштитнику...

— Не знам... Извесно са Кадајаком.

Он окреге главу, да сакрије своју забуну, и одједном, трже се уплашено натраг.

— Но, шта је? упута Розалија, бацајући поглед кроз прозор од кола.

Грдна плаката за skating, дречећих боја које су боле очи испод сивог, кишовитог неба, низала се једна за другом, на сваком углу улице, на сваком голом зиду и свакој дрвеној огради: један циновски трубадур, сав окружен живим сликама, једна велика жуто-зелено-плава мрља, са косо пребаченим добошом окерове боје. Дуга ограда од летава дуж зида новог Општинског Дома поред кога су они у тај мах пролазили, била је сва покривена овом грубом, шареном рекламом, која је зачујавала чак и париска зијала.

— Мој целат! промуца Руместан у комичном очајању. А Розалија, благо прекорним гласом:

— Не... твоја жртва... И још да је то једина! Него има још једна коју је захватила ватра твога одушевљења.

— Ко то?

— Хортензија.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Ибровац.)

У ЈЕСЕН.

(Из „СЕЉАНЧИЦА“).

I

Завеја ветар с истока,
Небо се покри тамнином,
Заструја река широка,
Потече журно равнином.

Ветар што веје, вејаће,
И отићи ће у гору;
Река што тече, тећи ће,
Наћи ће станка у мору.

Тамно ће небо тамнину,
На жедну земљу да лије,
А земља, мајка милосна,
Жедно ће дажду да пије.

Јесени, мутна јесени,
Шта ли ћеш нама пратити,
Чим ћемо јесен дочекат'
Ја и ти, драга, ја и ти?

II

Лето прође, беше што је било;
Песма, цвеће, све оде са њиме.
Ладна зима шири ледно крило, —
Драга моја, бојиш ли се зиме?

Не питај ме, јаране јадане,
Да л' се бојим хладовите зиме,
Већ ме питај, душо и душмане:
Где ћу зиму дочекат' и с киме?

III

Круниса се златом гора,
Ал' се небо узјогуни,
Па намами ветар с мора,
Те јој златну круну круни.

Сажали се облак тамни,
Златној гори пусти кише,
Ал' од хладне, од пакости,
Капљице се заледише.

Јарко сунце тугу скрива,
Па јој тајни абер прати:
„Не плаши се, жељо жива,
Ја ћу тебе крунисати!

„Причекај ме до Ђурђева,
Олистаће твоје гране!“
Гора хуји... у сну снева:
„Где си, где си, Ђурђев-дане?“

МИЛОРАД М. ПЕТРОВИЋ.

С Е К И Ц А.

Малени сто. Мало и дете
На њему покров крије бели:
Родитељске скрхане мете,
Смрвљене наде, живот цели...

Свечани мир.. Свечани тисак.
Свечаним гласом попа чати...
Светост пролама мајчин врисак:
Крваво њено срце пати,

Господ јер малој не хте дати
С мутнога живота кладенца
Сркнути... Попа свето чати:
„Господи, упокој младенца!...“

ВЕЛИМИР Ј. РАЈИЋ.

ВЕЋ ЈЕ ВРЕМЕ.

Тек што сам вид' свет, а дани
Један за другим неосетно
Минуше као цвет на грани,
Не знам, да л' тужно да ли сретно,
И већ је време да се мре. —
О, када пре, када пре!

Ја само видех земљу ову,
Ал' још не познах њене чари,
Нит' познах тајну човекову,
Нит' небо што му господари,
А већ је време да се мре. —
О, када пре, када пре!

Ни грешит' нисам им'о када,
Ни покајати грех случајни,
А душа моја, добру рада,
Жељна је јоште дела трајни'.
Ал' већ је време да се мре, —
О, када пре, када пре!

Ах, ја сам као цвет водени:
Цео ми живот један дан.
Тек ми се зора зарумени,
Већ падам стар и немоћан.
И већ је време да се мре. —
О, када пре, када пре!

Милош ПЕРОВИЋ.

НАЧЕЛА ПО КОЈИМА ЈЕ САСТАВЉЕНА

„АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ СРПСКЕ ЛИРИКЕ“.¹

I. Једно обележје ове „Антологије“ према већини других у томе је што је она састављена, од почетка до краја, у циљу и по мерилима *чисто естетичким*. Без обзира на оно што би у новијој српској лирици било занимљиво за књижевног или културног историчара, уредник је бирао песме по њиховој *лепоћи*. Оно што је карактеристично за неко доба ушло је у ову збирку само онда ако је у исто време било и лепо толико колико је карактеристично. Уредник је имао намеру да да тачно оно што наслов његове књиге обриче: — збирку *цвећа* новије српске лирике.

Уредник је, уз то, мерило по коме су песме биране држао врло високо, не силазећи испод једне одређене границе без врло велике невоље, а и тада само за једну малену разлику. Испод ове друге границе није силазио никада, ни из којег разлога. Тако се објашњава што неки песници бољег гласа нису ушли у ову збирку. У њој читалац неће наћи ниједне песме од Шапчанина, ниједне од Јована Илића, ниједне од Каћанског; од две стотине и тридесет и пет песама Абердарових ушла је у збирку свега једна од осам стихова; а од Милорада Ми-

¹ Под горњим насловом доносимо Предговор „Антологије новије српске лирике“, коју је на позив Матице Хрватске саставио писац Предговора. У хрватском издању, због оскудице у простору изостављена су неколика места која се мање тичу хрватске публике но српске.

тровића ушле су свега две, и то једна с муком. Обратио, у збирку су ушли млади људи без гласа, као Мирко Королија и рано преминули Душан Симић (и ако сваки само с по једном песмом). Тако од родољубивог песништва, које је у „омладинско“ доба цветало као никад ни пре ни после тога, у збирци има једва трага; док су из данашњег доба, у коме родољубиво песништво као засебна врста и не постоји, у збирку унесене неколике прекрасне родољубиве песме Ракићеве и Ђурчинове.

Оваквом поступању није потребно нарочитог оправдања; јасно је по себи да при састављању песничке антологије естетичка начела имају бар исто толико оправдања колико историјска и друга која. Али уредник хоће у прилог свом начину рада да наведе један нарочити разлог, који је њему одавна драг. По његову, нешто јеретичком мишљењу, песништво — песништво у *стиху* и *слику* — мало је чудан занат, и извесно, у својој целини, цени се више но што заслужује. Не мислити по стварним асоцијацијама мисли, — рећи „зрак“, па хтети рећи „светлост“ и морати рећи „мрак“, — писати слогом у коме је тек сваки трећи или четврти стих написан због мисли, а по два три стиха на четири зато да би се „затурио траг“ и оправдао слик, — и писати тако кроз дуги низ стихова, — и целога свога века, — посао је необичан, и оправдан једино онда кад је *пошћуно усїео*, кад, испавши сјајно за руком, све ситне „преваре“ буду заборављене, и читалац, савладан и покорен последњим успехом, нема времена да запази колико у дну таквога посла има неприроднога и извештаченога. Кад, међутим, *їако* испадне, онда је уживање од савладане тешкоће и стварне лепоте ритма и слика у толико веће, и такво песништво даје задовољства равна највећим. Али, по горе реченом мишљењу, тако бива само у најређим случајевима. Не само да је књижевност преплављена „осредњим песницима“, — онима којима и „људи, и богови, и књижарски излози“ одричу право на егзистенцију, — него ни богодани песници нису увек себи равни. Међу њиховим песмама, много

чешће но што се мисли и но што човек сме себи признати, има такође осредњих песама. Као и Омир, сви они имају тренутке када „дремају“. Право рећи, и нема добрих песника, но само добрих песама; добри песници се тако називају само „по метонимији“, према већем броју и већој лепоти њихових песама. У сваком случају, естетика зна само за добре песме. Прави пријатељи песништва, они који га највише воле и најбоље умеју да оцене, знају како је уморно, и скоро непријатно, први пут читати нечију збирку песама, онда када је човек још не познаје, кад још није начинио свој избор, онај који му при другом или трећем читању допушта да прескачући слабије песме иде само од најбољих најбољима.

Пред најстрожом критиком, само антологије могу дати читаоцу добро песништво. *Оне* дају оне најсавршене примере о којима је горе била реч. Тек када се такве антологије упореде са обичним песничким збиркама, видеће се колико и у збиркама најбољих песника осредње песме сметају бољима; и тек тада ће се видети какво уживање може бити читати песништво, читајући збирку у којој су *све* песме врло високог реда, у којој после једне лепе песме човек не мора да чита пет слабијих, да плати задовољство које је од прве имао. Свака је песма лепа, свака је „драги камен“, и човек чита књигу са једним неисплативим осећањем сигурности, којим се удваја задовољство од сталног, неузнемиреног борављења на висинама. Ако је слободно навести као пример ову „Антологију“ коју читалац има у рукама, уредник може за ово дати потврде из свог властитог и најновијег искуства. И ако је све песме које су ушле у ову „Антологију“ читао по више пута, тако да су оне за њега одавно изгубиле драж новине; и ако их је он сам бирао и уносио у „Антологију“, тако да му је садржај „Антологије“ и сувише познат, — он је, читајући још једном готову књигу у рукопису, осетио то велико уживање о коме је горе реч, и налазио је у читању задовољства као да су му песме биле нове, и као да су биле лепше но дотада:

толико су оне у свом новом оквиру, у свом новом друштву биле добиле!

И *зашто* је — поред других разлога — ова „Антологија“ састављена по обзирима чисто естетичким, а мерило за избор песама држано врло високо.

II. Под „лирском“ песмом уредник је разумевао песму у којој преоблађује *осећање*, или га у њој довољно има да је разликује од чисто описних, дидактичних, приповедних и других песама, хладнијих, нижих у тону. Према томе баладе, сатиричне, хумористичне, политичке, и пригодне песме, нису ушле у збирку. Тако су, да примера ради наведем неколико Змајевих песама, из „Антологије“ испала његова „Три хајдука“, — „Билдунг“, „Видов-дану“, „Јутутунска народна химна“, „Неким Цинцарима“, — „Песма Флориана Шпицбергера; — „Песма једног најлојалнијег грађанина“; — оде „Чутури“, „Празној кеси“; — она врло духовита песма „Циганин хвали свога коња“; — и друге. Све те песме, ма колико да су занимљиве и, по другом мерилу, песме лепе, квариле би чисти и високи песнички тон који влада у целој овој „Антологији“. Не само „Билдунг“ и „Јутутунска химна“, но и песме „Видов-дану“ и „Неким Цинцарима“ одскакале би нескладно; а ода „Чутури“, или „Циганин“, прскали би — нека ми се опрости овај галицизам — као „жабице“ међу осталим песмама.

Привидни су изузеци од горње дефиниције песме као „Лем-Едим“, „Селим-бег“, „Циц!...“, „Отац и син“, „Негдашњем пријатељу“, „Спомен на Руварца“, и друге сличне. Лако је видети да су „Лем-Едим“ и „Селим бег“, у спољашњем облику баладе, лирске песме пуне најчистијег лирског осећања; да је песма „Циц! .“, са својим јутарњим расположењем, својом свежином и веселошћу, такође преимућствено лирски обојена; да је у песми „Отац и син“ осећање пре невесело и горко но весело и хумористично, и да боју песми даје сјајна или витешка „роба“ која се продаје на вашару; да су, најзад, пригодне песме „Негдашњем пријатељу“ и „Спомен на Ру-

варца“ далеко од обичних пригодних песама. Све су *тхе* *песме* *проже**тхе* *осећањем*, — меким, дубљим, *песничким* осећањем. (Види ниже доле одељак IV).

III. Под „новијом“ српском лириком — „модерном“, као што је стајало у позиву којим је „Матица Хрватска“ уредника почаствовала — уредник је разумео нашу лирику од Бранка Радичевића на овамо. Тај период наше лирике чини једну заокругљену, органску целину, коју не би било упутно цепати на делове. Остављајући „стран путичаре“ на страну, од Радичевића до данашњих дана наша лирика показује — говорећи књижевно историјски — изванредно правилан, управо типичан развој једне оригиналне лирске „цвасте“. Бранко Радичевић, са својим простим, „примитивним“ песништвом, својим полу народним полу уметничким темама и дикцијом, почиње коло, наслањајући се на народно лирско песништво. Такав је почетак сваког оригиналног лирског песништва у историји књижевности. За њим се јављају песници с дубљим осећањем, јачим темпераментом, разноврснијим темама, и обликом преимућствено уметничким (Јакшић и Јовановић). За њиховим песништвом долази песништво у коме почиње преоблађивати *маш**т**а*, са дикцијом преимућствено живописном (Воислав Илић). За овим долази песништво с највишим уметничким обликом и углађе-ношћу, с дикцијом пуном и разгранатом, песништво преимућствено уметничко, и песништво виртуозно (Дучић, Шантић, Ракић). Најзад поколебаност, узнемиреност, извесна ређа и сложенија осећања, иронија, сумња, песимизам (уз афирмацију живота), нешто анархије, сувише отворене личне исповести, у стилу неправилном и мутном, често сплетеном, у облику разлабављеном, — „сецесија“ и „декадентизам“, али са клицама „обнове“ у себи. То је, једним делом, долазак примитива у културну средину и међу високо културне тековине, — *неоварвар**с**т**во*.

Иста непрекидност и правилност развоја и у дру-

гим појединостима. Стих Радичевићев, строго правилан, најчешће кратак, без „опкорачења“ или „преноса“, — *enjambements, rejets*, — још близак музичким и плесачким ритмима народним, развија се постепено у широки, речити, беседнички стих дванаестерац, — стих људи који су научили „беседити“, обилато и „разгранато“. Уз то се јављају „преноси“; из полустиха у полустих, из стиха у стих, из китице у китицу. Међу правилне стихове почињу се мешати стихови неправилни, често *иррегуларнога* рода, у истој песми; док најзад ти преноси и то мешање разнородних стихова не постану правило. — Тако се и слик из својих примитивних, понекад само асонујућих облика развио у пун, редак, звучни слик наших последњих песника. — Тако се, најзад, и низ страних утицаја такође почиње и завршује у овом периоду; прво утицај географски или етнографски најближих књижевности, песништва немачког и (нешто мало) мађарског; затим руског (В. Илић); затим француског (Дучић, Ракић); најзад енглеског (Св. Стефановић).

Свима појединостима, дакле, овај период чини засебну органску целину, заокругљену и потпуну, коју не би било корисно распарчавати.

У осталом, да је уредник под „модерном српском лириком“ схватио само наше најновије песништво, са високим мерилом по коме су песме биране, збирка би испала сувише мала свешчица; била би, осим тога, сиромашнија не само бројем, но и разноврсношћу. У прилици у којој Срби први пут приказују своје песништво својим саплеменицима хрватским, било је нарочито потребно радити по начелу: дати што већи број што бољих представника. Антологија „модерне“, најновије лирике може се, најзад, такође саставити; али је природније да дође *после* збирке као што је ова, а не пре.

IV. „Мерила“ по којима су песме одабиране, то су ова три: — *песма мора имати емоције*, — *мора бити јасна*, — *и мора бити ЦЕМА лепа*. Та мерила — свак

ће ласно видети — не обухватају све особине које чине лепу песму, и које претпостављам да су познате; но су главни услови постављени за ову прилику. Доиста, то су три правца у којима најчешће греше *добри* песници (о којима је овде једино реч), — и наши и страни, али наши више но страни.

Оно уметничко дело које не буди лепу емоцију није високо уметничко дело. То исто вреди и о лирској песми, која је, наравно, такође уметничко дело. Песма која у нама не узбуди лепо, чисто (меко или топло) осећање, није лепа лирска песма. Она може имати пуно других добрих особина: мисли, оригиналности, стила, снаге; али ако није загрејана осећањем, она неће бити лепа песма највишега реда, — оно високо уметничко дело које, поред савршене обраде, има и *фини квалитет* емоције. У таквом случају мало ће јој помоћи и највећа вештина стила, и не могу је спасти ни реторска снага ни истинске стилистичке лепоте, а камо ли стилистичке или версификаторске виртуозности. Такве песме остају увек хладне или напрегнуте, и многа мања и скромнија песмица имаће више поезије, и *заузима у истини виши ред*, но ти раскошни и сложени производи позне и хладне вештине. Хајнеова песмица (да и један пример наведем): *Du bist wie eine Blume* — једна је од његових најкраћих, технички најслабијих, најгоре сликованих, изразом најсиромашнијих, па чак и најмање еуфоничних песама; али је при свој тој својој „убогости“ бескрајно лепа, племенита тоном и осећањем (и мишљу) изнад сваке хвале, дубоко осећајна, и у исто време атички дискретна или уздржана; — тако да, кад не би било наивно одређивати такве „каноне“, она би се могла назвати типичним образцем лирске песме. *Осећање* пева лирске песме, оне најлепше; не машта, ни вештина. Да једно популарно мерило кажем: кадгод при гласном читању песме не осетите да вам глас постаје мекши или топлији, — *не* извештачено размажен, или беседнички подигнут; но мекши и топлији — песма коју читате није лепа лирска песма.

Овоме треба даље додати да осећање, поред лепоте, треба да је достигло и изванредан виши степен *интензивности*, без којег песма, и кад је „лепа“, остаје више пријатна него право лепа.

Други је услов, да песма буде *јасна*; јасна у целини, с јасном основном мишљу, и јасна у својим деловима. Услов који изгледа да се по себи разуме, али овде мора бити нарочито поменут. Нејасност убија мисао као да је и нема, — не да утиску ради кога је песма писана ни да се створи. Она је, осим тога, мучна и сама по себи, као вечита загонетка која се титра с читаоцем, и као знак песникове немоћи да се изрази; — особине, и једна и друга, антиестетичне у највишем степену. Најзад, јасност је не само негативна, но и позитивна естетичка особина првога реда; кад се буду дубље и свестраније испитали састојци утисака које добијама од уметничких дела, видеће се да јасност позитивно, *као њаква*, може да чини дело лепим; да од ње врло великим делом, зависи једна од најкрупнијих особина сваког вишег уметничког дела: *снага*. Наше најновије песништво, од последњих десетину година, и код најбољих, често је нејасно. Има шта више песника који су некада писали јасно, а сада више не. Човек мора често да се домишља смислу њихових песама. Читаочев је принос понекад у истини толики да читалац постаје сарадник песников. Међутим, песме се за овакву антологију морају бирати по ономе што је дао песник сам, а не по оном што песник да у сарадњи са читаоцем.

Најзад је трећи услов, да *цела* песма треба да је лепа; или (тако је можда простије речено) да песма не сме имати погрешака. У њој не сме бити појединости које вређају: слабих почетака, слабих свршетака, слабих стихова; у њој треба све да је на истој висини: — „песма треба да је округла и савршена као звезда“; — „песма треба да је лепа као лепа проза“; — „у доброј песми треба да је сваки стих добар“. Један је доказ овоме обратна истина, да су најсавршенија уметничка дела

таква благодарећи своме савршенству у појединостима; нема великога уметника чији стил није беспрекоран, потпуно коректан, па звао се тај уметник Гете, Бетовен, или Роден. Одсуство погрешака је битни услов исто као и присуство позитивних врлина. У естетици је савршен примерак нижега рода виши од несавршеног примерка вишега рода, и песма од три добре китице лепша но песма с две китице врло добре и једном слабом. Савсим је свеједно где лежи погрешка: — у наивностима мисли, или наивностима облика; ако је само степен погрешке виши, песма је покварена. Понеки наши песници (нарочито Трећега доба) имају ретко ту стално одржану беспрекорност фактуре; сваки час, у иначе лепој песми, они клону, исклизну — у прозу, у апстрактне, непесничке, понекад простачке речи, у хладан тон, у другу мисао, у нескладне, нелогичне, неистините појединости; распу се у многоречивост, заплету у несигуран, мучан језик, у насилне инверсије, елипсе, „катахрезе“, у расточену, врло рогобатну, неправилну, *сувише најредну* версификацију. Нека је овде наведен само један пример између многих, да покаже колико штете трпе творачке способности од те оскудице у однегованом и будном укусу: — уредник, и ако се врло дуго ломио, по пет шест пута решавао и одустајао од свога решења, није могао донети ниједну песму Милете Јакшића у којој би његова најсимпатичнија, и ако ситна особина, била показана: његов дар запажања живописних конкретних појединости у пољу, у шуми, у селу.

Овај трећи услов је камен спотицања и за песнике и за критичаре. С колико ће компетенције ови последњи оценити неку песму, зависиће увек од тога колико је њихов укус однегован и будан за *појединачну* обраду уметничкога дела, за савршенство уметничког дела у последњим *појединостима*.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ.

— БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД ЗБИРКИ —

(Крај).

Исте године изишао је са једном својом збирком народних пјесама и познати и многозаслужни Вучић Вуков, Вук Врчевић, човјек, који се дотад највише бавио купљењем краћих народних приповиједака и описивањем народних обичаја, пошто је раније Вуку, за његову збирку, дао велик број народних женских пјесама, већином херцеговачких. Према наводу Г. П. Поповића наслов је тој збирци: „Српске народне пјесме женске“. („Преглед српске књижевности“, стр. 405). Ја је нијесам могао да добијем ни у Народној Библиотеци у Биограду, ни у библиотеци Словенског Семинара у Бечу, ни у Универзитетској Библиотеци у Загребу.

Симпатични руски конзул И. С. Јастребов објавио је у Петрограду 1886 своје дјело „Обичаји и пјесме турецкихъ Сербовъ“. Ту има много детаљно описаних народних обичаја и пјесама, које су с њима у вези; има осим тога и неколико самостално објављених пјесама из тог тако мало црпљеног краја. Занимљиво је да међу њима има много легенда као о Исусу, св. Јовану, св. Илији, св. Алексију, и тако даље. Та, са извјесним романтизмом рађена књига изишла је 1889 у другом, нешто измијењеном издању, такође у Петрограду.

1888 издане су у Новом Саду „Разне српске народне пјесме“, које је сакупио по Боци Которској и околини дубровачкој Милан Осветник — Александар Ми-

тровић („Босанска Вила“, 1909, стр. 250). Преговор збирке састоји се из четири цитата: један је од Љ. Штура, други од Миклошића, трећи од Хекторовића, а четврти од Његоша. У збирци има доста и муслиманских пјесама и пјесама из новијих црногорских ратовања. На крају је један поговор о српској поезији и гуслама, са оним романтичарским одушевљењем и кићењем Јакова Игњатовића. Има, осим тога, и објашњавања појединих мјеста, од којих су нека и наивна и непотребна, као оно за стих „вино пило“: „Србин у друштву не може ти, ако нема пред собом чашу вина“, или за стих: „хоћу поћи, ако не ћу доћи“; „Србин ће драговољније погинути, него осрамоћен остати“.

Једну велику збирку народних јуначких муслиманских пјесама дао је Коста Херман. У двије књиге, 1888 и 1889, објавио је он у Сарајеву: „Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“. Г. В. Јагић написао је поводом те збирке све значајне ријечи: „У ствари показују ове пјесме, суђене са једино правог гледишта, да као и становништво Босне и Херцеговине чини са осталим Србима једну етничку цјелину и поред разлике вјероисповиједи“. (Arch. für slav. Philologie, XI, стр. 440). Материјал збирке Г. Хермана врло је богат и веома занимљив. Упада у очи необична дужина многих пјесама: у првој књизи имају четири пјесме са преко хиљаду стихова (II 1722, XXI 1650, XXVI 1214, XXXII 1878), а у другој седам (XL 1495, LVII 1271, LIX 1758, LX 1171, LXII 1569, LXV 1055, LXXI 1193). У обје књиге има 75 јуначких пјесама. Иза пјесама додана су корисна тумачења о њиховим личностима и догађајима, који су сви већином иза XVI столећа. Погрешно је радио Херман, што је песме икавске — познато је, да већина Муслимана тако говори — окренуо на ијекавштину. „Ja sam bio toga mnijenja, da ne bi dobro bilo, kad bi knjiga, koja će se obilatije čitati među širim slojevima naše muhamedovske braće; koju će svi s voljom čitati, odmah prikazala toj u pogledu naše knjige još mladoj stihiji našeg naroga

pravopisni kaos, kakim se može naša literatura podičiti nad svaku inu“. А то је погрешно с тога, што су се на тај начин штетили основни принципи саопштавања народног материјала и губиле многе важне дијалекатске особине; погрешно је, даље, и ради самог разлога, који је дан. Јер то пренашање из једног дијалекта у други или саопштавање нечег у једном дијалекту није никако ствар правописа. Боље и савесније могао се дати и рјечник турских ријечи, који завршава књигу.

У двије неједнаке свеске изишле су 1888 и 1889 у Новом Саду пјесме које је прибрао Глигорије А. Николић. Највише је пјесама забиљежено од Стане Владосављевића из Шашинаца, која их је и сама састављала. Григорије Николић био је један од оних омладински одушевљених поштовалаца „народнога блага“ и поручивао је млађима „да бележи све, што се тиче имена српскога, све што који у свом месту чује и види, да упознаје боље народ свој и особине му живота и то све у нади да ће и нама једном синуту сунце, па ћемо сви увидети добра, што нам пружише и дадоше народне умотворине“. У првој збирци су: пјесме сватовске, лирске, „митолошке“, тужбалице и јуначке. У другој је, у главном, исти ред, ако се оно несистематско врстање смије тако назвати. У збирци има врло много варијаната познатих пјесама: Наход Момир, Женидба краља Вукашина, три варијанте о женидби херцега Стјепана, Омера и Мејрима (ова занимљива: „Док Омера из цркве изнели, | А Мериму у цркву донели“), Житије св. Алексија и друге. У другој књизи има новијих пјесама о борбама граничара и сержана.

1889 године штампао је Балдо Мелков Главич у Претнеревој Narodnoj Biblioteci (XXV) збирку „Narodne pjesme“, које је сабрао „iz usta i rukopisa“. Друго издање те збирке изишло је опет у Дубровнику 1895, а треће 1904. У збирци су већином пјесме јуначке, мањи дио је лирских. Међу јуначких има новијих и неколико варијаната (занимљив је Vojvoda Momčilo, и једна нова Asan-

aginica). Скупљач је погријешио што је међу народне пјесме уносио умјетне, па макар оне биле или из уста или из рукописа. Јер те умјетне пјесме у роду оних Андрије Качића можда би биле од интереса да су изишле сто година раније; овако су закасниле и пропале заједно са оном поезијом, коју карактеришу оваки стихови:

Sunce moje, meni drago li si!
Srce moje o tebi mi visi.

Има тих умјетних пјесама у десетерцу и осмерцу са строфама по четири и шест реди. Међу њима су и пјесме Pri općinskim izborima (188), Polazak Blaćanina u c. k. mrnaricu godine 1885, Carevi pohodi u Ovebićima godine 1875.

Те године издао је Ф. С. Краус, са уводом, коментаром и њемачким пријеводом херцеговачку пјесму Beg Orlović od Gjulije grada: Orlović der Burggraf von Raab (Frieburg im Breisgau). У пјесми има облигатних Краусових погрешака, овдје тим више, јер је хтио да песму забиљежи досљедно фонетички. Пријевод је врло добар; имају свега неколике узгредне и незнатне погрешке: di po tudi rjanica mehana — allwo im Kruge trunkne Zecher zechen; paša side besjedit čehaji: und gab dem Oberordner rasch die Weisung; od očiju suzu oborio: zerdrückte er die Thräne in dem Auge, и слично.

У Дубровнику је објавио 1890 године Вук Врчевић „Херцеговачке народне пјесме“, малу збирку у којој су свега три муслиманске јуначке пјесме: Ђерђелез Алија, Женидба Рњице Алила и приморца Илије, и Боичић Алија и Задранин Тодор.

Манојло Кордунаш скупио је по бившој Горњој Крајини збирку јуначких народних пјесама (39 на број), које је издао 1891 у Новом Саду под насловом „Српске народне пјесме“. Ово су већином варијанте, често врло сакате („Смрт мајке Југовића“, на примјер). Збирка ова, са помућеним и сакатим десетерцима, са slabим варијантима и са мало свјезине, карактерише најбоље очигледну декаденцију народне поезије и не мало и апсо-

лутну некритичност скупљачеву. У другој књизи изданој такође у Новом Саду 1892, са предговором, налазе се пјесме забиљежене од слијепца Раде Рапајића, који је имао обичај да сам контаминира разне пјесме („Гуслар српски“, „Орање Марка Краљевића“). Овдје има мало добрих и лијепих пјесама. Не разумијем зашто је Кордунање извјесне стихове, ни по чем нарочито карактеристичне, штампао крупним словима. У преговору овој другој збирци он је рекао неколико врло крупних ријечи о несолидности и извесној шовинистичкој тјесногрудности Дра. Л. Марјановића. Те тврдње он је, према једној својој изјави, („Босанска Вила“, 1892, стр. 108) са гусларом заједно био спреман да брани „пред свакијем судом“.

1892 издао је у Панчеву тада фочански учитељ Марко С. Поповић „Српске севдалинке“ као прву књигу веће збирке „Српских народних умотворина“. Пјесме су покупљене по Херцеговини и Новом Пазару (управо по старој Херцеговини) и пропраћене једним карактеристично наивним предговором („Сваки народ“, вели се ту, „има својих особина, које га уздижу на висину над другијем народима; а у сваког Србина и Српкиње прирођена је српска особина — духовитост“). Пјесме нијесу нарочито биране, нијесу срањиване ни са ранијима и отуд су већим дијелом само варијанте, често пута потпуно излишне. Неке нијесу ни народне (46, 68, 77, 108, 120, 205, 210), а све су биљежене са мало писмености.

„Српске народне женске пјесме из Сарајева“ објавио је у Сарајеву трговац Михајло Милановић 1893. У збирци има љепших и новијих пјесама, само оне нијесу увијек добро саопштене. Као све Сарајлије тако и Милановић не зна да разликује слова *ч* и *ћ* и *џ* и *ђ*; осим тих фонетичких има и других ортографских погрешака. Никола Кашиковић навео је раније саопштене пјесме из те збирке, „од ријечи до ријечи или са малим разликама“, и истакао је погрешке и безначајност неких варијаната. („Јавор“, 1893, стр. 323—324).

У популарној књијжници „за милу српску младеж“ „Пропаст краљевства босанског“ (Загреб 1894) саопштио је Петар Иванчевић двије од рјеђих пјесама из старије босанске историје. Остала ми је непозната збирка Вељка С. Радојевића: „Српске народне пјесме из околине херцеговске и дубровачке“, која је изишла исте 1894 године.

Балдо Мелков Главић дао је 1897 други дио своје раније наведене збирке, као XXVIII свеску исте Narodne Biblioteke. У овој збирци су само народне јуначке пјесме (16 их свега), у којима се опјевају јунаци и догађаји од XIV—XVII вијека.

У трећој књизи свог дјела „Из народа и о народу“ под насловом „Смиље и босиље“ дао је Лука Грђић 1898 у Новом Саду збирку од 108 лирских пјесама, прикупљених највећим дијелом у Мостару. Г. Грђић је прегледао и раније њему познате или приступачне збирке, наводио је своје експерте редовно и показује, у опште, свим да је свој посао желио да ради добро и савјесно. Пјесме из Крајине уступио му је Васо Кондић.

Под општим именом „Српске народне умотворине“ саопштио је Никола Станков Кукић 1898 у Загребу шест дужих пјесама (четири јуначке и двије баладе), 37 краћих лирских, и неколико народних приповиједака. И из тога малог броја дао се и требао се учинити потребни избор. Јер вјечито саопштавање једних истих ствари са врло малим или никаквим оступањима не чини никакве услуге послу за који се ради, а преставља један немио баласт публици и људима који се баве тим.

Срби типографи града Сарајева издали су 1904 у Мостару „Сарајке“, лирске песме из збирке њиховог умрлог друга Милана Бугариновића. Велик дио тих пјесама забиљежио је скупљач од своје мајке Ане, једне од најпознатијих наших жена, која се истицала необичним памћењем и знањем народних пјесама. Многе од ових пјесама познате су од раније; многе су без икаква значаја саме по себи; многе не изгледају народне („Недјеља у народној пјесми“, I—II, IV—V). Али остатак пјесама заслужује

ипак нарочиту пажњу. За оне који желе да проуче социјалну психологију Сарајева, једне од наших најзанимљивијих вароши у том погледу, ова збирка даје драгоцену материјалу.

Михајло Милановић издао је 1906 у Сарајеву „Muslimanske sevdalinke“ које је скупио неки Абдул Хак. Међутим у ту су збирку просто прештамповане неке раније, и то много познате пјесме, као примјера ради ове: Хасан ага два весела гради: Омер и Мејрима; Лјепа ти је у Алаге љуба; Снеж паде, друми западоше; Чарна горо, пуна ти си хлада, и сличне. Осим тога је преко педесет пјесама (све од броја 89—142) директно пренесено из Бугариновићеве збирке, само су православна имена замијењена муслиманским. У неким другим пјесмама само је по нешто измијењено, и то ништа много и ништа значајно (сравни бр. 33, 34, 37, 52, 53, 58, 64, 65, 76, 87).

1907 изишла је као засебна и ако недовршена књига првих осам табака збирке Есада Хациомерспахића: „Muslimanske narodne junačke pjesme“ (Бања Лука, 1907). Читава збирка изишла је двије године касније. У опсежној књизи је свега 12 пјесама, од којих половина има преко хиљаду стихова: I 1020, II 1488, IV 1850, V 1627, VI 1386, VII 1366, IX 1159. Занимљиво је за разлику од наших пјесама како ове муслиманске имају много пренатрпаности, по више мотива и по више догађаја, како воле да истичу сву радњу, а не само извјесне ситуације из ње и како су, према том, готово све знатно веће од наших. Осим по томе ова је збирка занимљива и иначе. Нарочито је интересантан њен језик. Кроз основну икавштину пробија се ијекавштину у јакој мјери (има и оваквих примјера: *seo mene viri prevjeriti!*), а нађе се и по неки екавски облик, унесен од скупљача или којим другим случајем. Има и иначе других морфолошких особина, занимљивих и важних за дијалекат Босанске Крајине, одакле су те пјесме већином покупљене.

У једној ријетко неукусној књизи са својом сликом издао је у Тузли 1908 године Љубомир С. Василијевић:

„Српске народне пјесме“. У књизи је свега пет јуначких пјесама, саопштених са готово толико ортографских и штампарских погрешака, колико је у њој стихова.

У дјелу Ф. С. Крауса „Slavische Volksforschungen“ (Лајпциг, 1908) објављена је 21 јуначка пјесма с њемачким пријеводом и коментаром. Све су из Босне; међу њима једна безначајна варијанта пјесме: „Збор зборила господа хришћанска“ и осакаћена „Смрт мајке Југовића“.

Задња збирка народних пјесама изишла је лани на Цетињу. Након толико година појавила се тако опет једна збирка народних пјесама из Црне Горе; дао је капетан Ђорђије Драговић Ђуричковић. Збирка је и добра и занимљива; има 34 пјесме о личностима и догађајима из XVII—XIX столећа. Скупљач је уз сваку пјесму ставио име и мјесто гуслара или оног који му је пјесму послао; давао је, осим тога, корисне и потребне напомене о неким личностима њиховим. Само је погријешио што на крају, мјесто имена преплатника, није дао регистар лица и мјеста, која се спомињу у овим пјесмама. У Црној Гори, гдје се задњих година догађају невјероватне ствари, била је одређена једна *војна* комисија, да оцијени те пјесме поводом распре између братства Радмановића и Ђуричковића. Први су се, на име, тужили да је скупљач био пристрасан и игнорисао њихове јунаке. Војна комисија дала је оцјену, која, као јединствена ствар те врсте, треба да остане запамћена и забиљежена: она налази да ове пјесме „нијесу ни блиједа слика оних ненадмашивих и нечувених херојских прегнућа, којих је наша прошлост и препуна. била, те и покрај истинитих догађаја и у њима изнесених факата није скупљач — издавалац — био те среће да њиховим сврставањем не додирне и осјетљиву страну“, то јест, он је истицао „неистакнута лица на штету раније признатих и спјеваних“... „Још и сразмјерно другима (?) доста умеће својих предака, па тим и покрај њиховога признатога јунаштва постаје пристрасан и пушта и олвише маха фантазији, што му уопште пјесме сасвим рђаво квали-

фикује, те не заслужују пажње, да остану забиљежене, а још мање да се са њима писац историје послужи“. („Глас Црногорца“, 1911, бр. 25) Мјесто ове овако невјешто паушалиране *војне* оцјене било би много паметније и доличније да је повјерено ком стручњаку, да према наведеним гусларима контролише рад Драговићев, (да ли је и у колико је мијењао пјесме). Позивање на раније саопштене пјесме „мјеродавних лица“ односи се на „Јуначки Сломеник“ Мирка Петровића, великог војводе.

Незнано кад изишле су у Новом Саду „Српске народне песме“ Лазара Николића. То је збирка јуначких пјесама, у којој има поред варијаната и новијих пјесама.

*

До сад је, дакле, објављено равно 51 збирка српских народних пјесама у 68 књига. Од тога је највише дато из Босне и Херцеговине, нарочито задњих година, кад су се пјесме јављале готово једино из тих крајева. Од 51 збирке народних пјесама без мало је половина отуд, на број 21; из Србије их је 6; из Црне Горе 5; из Далмације и Боке 4; из Славоније и Сријема 3; из Бачке и Баната 3; из Лике и Баније 2; из Старе Србије свега је једна збирка. У 6 збирки обухваћено је више српских покрајина. Кад се том свему дода још и једина збирка „Српских народних песама и игара“, што их је у Левчу прибраво Тодор М. Бушетић, са мелодијама побиљеженим од Стевана Мокрањца, јединог дјела и једине збирке такве врсте у нас, објављене у „Српском Етнографском Зборнику“ III (Београд, 1902), онда је исцрпен тај релативно велики број. Осим тога много пјесама лежи растурено по разним часописима (нарочито „Босанској Вили“, „Лучи“, „Већеру“, „Караџићу“), календарима и разним другим дјелима. Било би, најзад, вријеме, да се тај богати материјал критички среди и проучи, и да се једном приђе стварању једног општег зборника српских народних пјесама.

Владимир Ћоровић.

ФОРИЕЛ, И ЊЕГОВЕ ПРЕТЕЧЕ У НЕМАЧКОЈ.

(Крај).

Јаков Грим писао је тада, из Беча (1815), своје брату Вилхелму: „Новогрци имају праве и красне народне песме. Можда ће угледати света једна збирка тих песама“.¹ Ту је, наравно, мислио у првом реду на оне песме што их је Копитар дао Вернеру Хакстхаузену, да их изда са Гетеом.² Било их је *сјо* песама са тачним преводом³; њих је Копитар добио био посредством „једног ученог Грка“ бечког, Теодора *Мануси*.⁴ Уз њих је Хакстхаузен, у једној болници за стране матрозе, забележио још доста песама из уста болесних грчких морнара⁵, па је онда све то скупа однео, као што смо видели, Гетеу у Висбаден, свакако на повратку из Беча, и Гете их је својски прихватио.

Аугуст Хакстхаузен имао је збирку доњонемачких народних песама, коју су у исто доба мислили издати.

¹ Steig, н. н. м. Стр. 161.

² Гетеа је Копитар у то доба нарочито ценпо, и држао способним да потпуно разуме и схвати вредност народних песама. Он је и Вукову збирку одма превео и послао њему. (в. о том моју дисертацију, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, стр. 98, напомена).

³ Steig, 161. — Briefwechsel zwischen Goethe und Talvj, *Goethe-Jahrbuch*, XII, 42.

⁴ в. у Копитаревој реценсији, „Бечки Годишњац“ 30 св., стр. 275.

⁵ Steig, 161, 260; „Fr. Ludw. Aug. Maria Frh. von Haxthausen, Ein photographischer Versuch aus Freundeshand. Manuskript Hannover, 1868.“ S. 12.

Међутим, до издавања није дошло, крај свег пристанка Гетеова, и успркос непрестаном наваљивању од стране браће Грима. Главни разлог био је поуздано то, што се гроф Хакстхаузен, путујући једнако тамо амо, више одушевљавао за ствари него што је имао смисла да прионе уз посао.¹

Али, Гете је запамтио био ову збирку, и још 1823, кад је превео и штампао оне песме од Бишона, у истој књизи свога часописа², позива — све пре Фориела — оног „пријатеља, који нам је у лето 1815 у Висбадену новогрчке песме у оригиналу и срећно преведене донео,

¹ Још 1815, у једном писму Августу Хакстхаузену (Freundesbriefe, стр. 29), казује Јаков Грим своју бојазан, да би се издање могло одложити, „јер је Вернеру урођено, да свашта помало отегне у недоглед“. Доцније се Грим већ љути на Августа, што не издаје бар своју збирку, „мада зна, да није овај сâм томе крив“ (писмо од 6 јула 1816, Freundesbriefe стр. 43), чиме се цпља на Вернера; у једном писму после тога, опет га пожурје на издавање (Freundesbriefe, Anmerkungen, стр. 210). На то Август штампа објаву на своју збирку (у 2 броју свога новопокренутог листа „Wünschelruthe“, 4 јануара 1818, стр. 8, без потписа), где каже да су два његова брата још пре двааест година почели скупљати песме и мелодије народне, па је он тај њихов посао наставио пре пет година (Freundesbriefe, Напомена, стр. 203 и д.). Грчке песме, међутим, прегледао је сам Грим, јер их враћа натраг с писмом од 25. јануара 1816 (Авг. Хакстхаузену, Freundesbriefe, стр. 32), док је Вернер у Берлину; уз напомену, да то нису управо праве народне, већ више патриотске песме. У једном идућем писму (од 31 августа 1816) жали Јаков Грим што не може послати Августу „српске песме“ које пише, будући да их је послао већ Савињцију, по жељи овога; „ти ми, каже, већ два три месеца ништа не јављаш у погледу њих, те сам престао био надати се, да ће их твој брат Вернер хтети употребити“ (Freundesbriefe, стр. 44), али ће писати у Берлин, и искати их натраг. Међутим, каже, нека почне с издавањем грчких песама, па ће бити времена и за српске. 7 јануара 1817 ставља онда српске песме Августу на расположење, и расправља с њим о потреби превођења и издавања њихова (Freundesbriefe, 46). Радило се, дакле, о том, да се издаду и српске песме на немачком, заједно с грчкима. Штета, што се није сам Грим прихватио издавања место браће Хакстхаузен.

² Über Kunst und Altertum, IV, 1 (1823), стр. 166—168, у чланку „Volksgesänge abermals empfohlen“.

и који је обећао да ће их дати штампати“, да се јави, да би се споразумели, и некадању лепу намеру скупа извели. Гете дакле није био напустио ствар, него је још и сада вољан да се заузме за њу. На овај се позив Хакстхаузен додуше одазвао, али само једним писмом самоме Гетеу.¹ Да до издавања и опет неће доћи, увидео је сад већ и Јаков Грим, и он није више „ни писмено, ни јавно“, пожуривао ствар.² Само је Гете веровао да је Хакстхаузен погодан за издавача, па је држао да овај теше и дотерује да би збирка испала што боља.³ Он је, дакле, у идућој свесци свога часописа⁴ донео још један свој превод с грчког, под натписом „Харон“, и то баш из те збирке Хакстхаузенове од 1815, а израдио га је, како каже у свом Дневнику⁵, 2 децембра 1822, непосредно према грчком оригиналу, помоћу Римеровом.⁶ Свих седам грчких песама, које је Гете раније превео и објавио, ушле су и у Фориелову збирку, и Гете их је ту нашао.

У збирци Фориеловој допале су се Гетеу нарочито такозване *Романџичне пјесме* (*Chansons romanesques*), и међу овима „Дистихи што се певају на острвима Архипелага“, у четвртном делу друге свеске (од 1825); од њих је превео три у лето 1825, и дао им име из старогрчке ли-

¹ Steig, 162.

² У писму госпођицама Хакстхаузен, 28 марта 1824, каже он јасно, како су њихова браћа „мало по мало изгубили праву вољу за оно што их је некад зближило, и предали се другим симпатијама“ (*Freundesbriefe*, стр. 91 и д.). Зато он сада њима, сестрама, шаље српске песме, које цени више „од Вернерових грчких, које и онако никако не пзлазе“.

³ в. Goethes Unterhaltungen mit dem Kanzler Frh. v. Müller, hg. v. C. A. H. Burkhardt, од 31 марта 1824.

⁴ Kunst und Altertum IV, 2 (1823), стр. 49 f..

⁵ Од 4 фебруара 1823.

⁶ Та песма добила је, у последњем издању Гетеових дела за његова живота, број VII, те се надовезује на оних осталих шест, из Бишона, пако управо не спада међу њих.

рике „*Liebe-Skolien*“, којег нема у Фориела; поједине од ових стихова радо је уписивао и у споменице (*Stammbuch*). Иначе, са Фориеловом збирком, која га је, како смо видели, изненадила посред живог интересовања за новогрчке и у опште народне песме, није Гете био особито задовољан, — она је заостајала иза оне Хакстхаузенове коју је требало издати.¹ У једном писму Копитару, из Хале, 6 јануара 1825, пише Талфј: „Гете има врло мало мишљење о оним грчким песмама. „„Убите га, убите га! Ловора амо! Крв! Крв!““ — каже он, „„то све још није поезија““. — Да ли је праведан, не могу пресудити, јер не познајем ствар. Али против преводиоца није био“². Овако изненада оштром суду Гетеову о грчким песмама има једно тумачење, које је за нас врло повољно: У то доба познао је он био, и већ се бавио увелико, са нашом народном поезијом, пишући о њој, и хвалећи је на сав глас; он, који је, много пре Фориела, не само „обилазио и пипао“ око новогрчких песама, него, како смо видели, имао и озбиљно посла с њима. —

Не треба заборавити, кад је реч о народним умотворинама и њихову улазу у Европу, на улогу коју је *Копитар* у томе играо; сви су се други прославили, а ипак је, на крају крајева, свуда и увек он био извор и исход. Он сам, потакнут млађим романтичарима у Немачкој („*Des Knaben Wunderhorn*“), ступио је већ рано са Србима у додир због народних песама и умотворина³, а чим је дошао у Беч Вук (1813), и кад је први његов чланак у руке добио, видео је Копитар с ким има посла, и ко ће му најбоље помоћи у извршењу његових намера. Он, цензор за грчки језик, дао је Хакстхаузену збирку, и послао га је Гетеу, заједно са преводима, које Гете хвали, и које је зацело Копитар сам припремио, као што је то

¹ Steig, стр. 162 и д.

² Miklosich, Über Goethes Klaggesang etc Wien, 1883. Anhang, S. 62.

³ Писмо Мушицком, од 1 новембра 1811 (*Jagić, Neuere Briefe von Dobrowsky, Kopitar etc. Petersburg 1897, стр. 785 и д.*).

годину дана раније учинио са нашим народним песмама, које је послао Гетеу по Бертуху. Он је и доцније држао све у евиденцији, и, кад је прва свеска Фориелова угледала света, он је био први да је објави, и да онда поново опширно проговори о целој збирци. Мада му је очевидно жао што је „немачка лаганост“ помогла Форијелу да однесе првенство над његовом збирком, ипак он одаје дужну хвалу францускоме скупљачу.¹

За нас је од нарочитог значаја, да су ово интересовање за грчке народне песме, и рад на њима и око њих, ишли напоредо са интересовањем за *наше* народне песме, са њиховим скупљањем и распростирањем; да је у томе управо једно упућивало на друго, и једно друго изазивало. Само што наше народне песме иду прве, тако да им припада улога онога који крчи путеве и отвара видике. — Године Бечког Конгреса, 1814, кад је изашла била прва Вукова песмарица, Копитар, који је Вуку у свему био на руци, растумачио је Вуку и значај Гетеов, и уредио је да се Гетеу пошље и збирка и превод збирке. И Јакова Грима задобио је Копитар тада за наше песме, и овај је постао најодушевљенији и најпозванији трубач њихове славе. Грим је још у Бечу научио српски, и написао приказ и на прву и на другу Вукову збирку, која је међутим угледала света, у „Бечком Књижевном Листу“.² Још из Беча слао је он песме и преводе у своју отаџбину, своме брату, који их је даље показивао. Научници (Савињи), и песници (Брентано) отимали су се о њих; тада је, на сваки начин, и Хакстхаузен дошао на мисао, да заједно са грчким песмама изда и српске. Свима је овим људима била одма јасна велика песничка вредност

¹ „Призвајемо, да би ове песме и код самог (много растрганог) Гетеа у Вајмару тешко нашле бољу негу, него код г. Форцела у Паризу...“ (објава од 1824); и у приказу 1825: „Грчке народне песме нису могле пожелети преснијег и разумвијег гласника, него што је Г. Форцел“.

² в. моју дисертацију („Das serbische Volkslied, и тако даље“), стр. 99 и д..

ових народних умотворина; на жалост, највећи међу њима, Гете, био је у то доба заузет другим послом, радио је на свом „Источно-западном Дивану“, те, како сам каже, није доспео да се удубе у ове драгоцене ствари. Ипак је, после прве, искао и преводе друге Вукове књижице, 1815¹, и, на другој страни, бодрио Хакстхаузена на издавање грчке збирке, и био спреман да пише за њу предговор. Међугим, други нису урадили што је Гете тражио, и тако је настала пауза у овоме послу. Јаков Грим, сам у великом послу, пожуривао је ствар, али без успеха; Вук и Копитар радили су на речнику, и спремали ново издање песама. Кад се Гете, 1822, поново вратио на овај предмет, потакнут чланком и песмама Француза Бишона, набрзо је, почетком 1823, изишло и друго, велико, издање Вукове збирке, и сад је Вук сам, лично, ишао у Вајмар², са препоруком од Јакова Грима, да преда прву штампану свеску Гетеу. Овај га срдачно дочекује, и сада почиње период од неколико година, у којима на толике стране растргани Гете најживљи интерес посвећује народним песмама, превodeћи их, и пишући о њима с похвалом без ограничења. Тада је интересовање за наше песме јаче него икад захватило књижевне кругове у Немачкој. Оно је повукло за собом смисао и за народне песме других народа, и Гете је позивао Хакстаузена да изда већ једном тако одавна припреману грчку збирку. У томе часу објавио је Фориел своју књигу, и 1824 и 1825 издао Грчке песме, с вуковским разумевањем. Фориелу је очевидно узором био Вук, још и при првој објави његове збирке. Он је хтео дати с њоме уједно и „најбољу ручну књигу за учење новогрчкога“, па је објавио уз њу и речник, а можда и кратку граматику; у којем

¹ Копитар и Вук траже од Лукјана Мушпцког да спреми тај превод, те да Србима прибави славу да их Гете преведе у немачке стихове (в. Јаглић, „Новија писма“, и тако даље, стр. 797 и д.). Мушпцки се, како изгледа, није одазвао.

² 13 октобра 1823, в. моју дисертацију, стр. 123 и д..

би случају, како каже Копитар у својој објави Фориелове књиге, „дело госп. Фориела било пандан Вуковој збирци Српских Народних Песама, те бисмо тако били у стању, живот и обичаје ових двају суседних и по вери сродних народа, које међутим ипак деле порекло и језик, познати у огледалу најчистијег извора“.

Фориелова је збирка била у Француској први снажан поклич за буђење интереса за народну поезију, и као што је у Немачкој наша песма изазвала интерес и за Грке, тако је у Француској збирка грчких песама потакла онда живљи смисао и за нашу поезију; а који пут дошло је и до чудног укрштаја утицаја.¹ Не треба само испуштати из вида, да је исход и полазна тачка целоме овом покрету за народну поезију у Немачкој, поглавито од Гетеа и Јакова Грима, и, што се тиче специјално наших и грчких песама, још дубље, у Бечу, од Копитара и Вука. Ни скромни Копитар није се могао уздржати а да не утврди ово, говорећи о Фориеловој збирци; он каже: „код толико снажног интересовања за српске песме у Немачкој било би скоро грешно, кад не бисмо у нашим Годишњацама говорили о појави, која се управо у првом реду тиче Аустрије, и која је прво потекла из Беча“.² То не треба констатовати и истаћи само за љубав истине и правде, већ и ради даљих испитивања на овоме пољу. Јер, имаће још много крупних и ситних појединости да се испита и утврди о улози и о утицају народне, и специјално наше народне песме у светској књижевној историји Деветнаестог Века. Ми имамо разлога да што живље подупремо та испитивања, јер су сви изгледи, да ће на крају резултат испасти за нас још повољнији него што се данас мисли, и наша ће народна поезија задржати с правом и за увек једно од најлепших места светске књижевности.

Милан Ђурчин.

¹ На пример код утицаја Фориелове збирке на „Гусле“ Мерпмеове, в. књигу Г. Јовановића, „Guzla“, стр. 245, 261 и д.

² „Бечки Годишњаци“ од 1825, стр. 159.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

Доситеј Обрадовић и наши западни писци.

До сада није било никаква трага о везама између Доситеја Обрадовића и наше западне књижевности, у његово доба знатно развијене, у велико писане народним језиком за који се он борио. У томе смислу ја сам писао у „Српској Књижевности у XVIII веку“ (стр. 10—11): „За православне Србе XVIII века у Јужној Угарској млетачка Далмација била је далеко, а верска преграда била је тада већа но икада. За ту књижевност у Срба се готово није ни знало, а ако је ко од образованијих Срба и познавао, није је сматрао као своју. Доситеј Обрадовић, највећи и најзначајнији српски писац XVIII века, човек без верских предрасуда, који је први рекао да вера не одређује народност, и који је и католике и мухамеданце уводио у српску народну заједницу, Доситеј Обрадовић је неколико година провео у Далмацији, где се, увек радознала духа и жудан читања, морао упознати са делима бар неколико далматинских писаца, али нигде у целокупном његовом раду, нема ни трага ни помена ни о каквом делу далматинске књижевности“. На страни 14 исте књиге говори се о слабим везама славонске књижевности са истовременом књижевношћу православних Срба у Јужној Угарској: „та веза била је тако слаба, стога утицаја није ни толико било, да Рељковић ни по чему није утицао на Доситеја Обрадовића, и ако су били савременици, и ако су били истих идеја и радили готово у истоме правцу“.

То констатовање једне карактеристичне чињенице има сада да се ограничи. Доситеј Обрадовић одиста не помиње никако наше западне и католичке писце, далматинске и славонске, али има помена да је он *знао за њих и да му је њихов рад делимично послужио за пример.*

За то ми имамо једно формално сведочанство. У пештанском „Магазину за художество и моду“ за 1838, (бр. 96—104) Милован Видаковић је написао „Краткое животописаніе Димитрія Давидовића“. У књижници „Отзивъ на позывъ 1839-е год.“, која је 1839 изишла у Пешти, Сима Милутиновић, који се тада бавио у Будиму, у чланку „Дугачкомъ Толкователю „Краткога Животописанія Димитрія Давидовића“, одговоръ“ узео је у одбрану Милована Видаковића од напада једнога његовога рецензента. Одговор је интересантан због биографских појединости о Давидовићу и Видаковићу и због Милутиновићевог личног мишљења о оба та писца.

На страни 31 Сима Милутиновић пише ово: „*Блажене памети старца Доситеја није се стидио признавати кадшио и пред свими и у дружеском разговору, да је он читавши „Сашира“ Релковићева и по Далмацији Качића пјеснарицу и „Аждаху седмоглаву“¹ и проч. помишљајући устао и иренуо се и сам о својима првом згодом и приликом, словенским словима, барем, ка и они латинским, свој исти профанародни језик писати у књиге, које буде негде писаво...*

„Ова искреност истога блаженога старца примерна је, и честита је и прилична је његовој озбиљној знатности и узвишености...“

Милутиновић не каже да ли је ово важно признање чуо непосредно од самога Доситеја Обрадовића. Као писар Правитељствујущег Совјета, у коме је Доситеј Обрадовић радио, и као ученик Доситејеве Велике Школе,

¹ Спев дубовичког жупника Вида Дошена (1768, 1792), који је „с далматинскога језика на славено-сербски“ превео Георгије Михаљевић и издао у Будиму 1803 године.

како тврди Вук Караџић, или као наставник чисте школе, како тврде други, живећи у Београду од 1809 до 1811, Симе Милутиновић је то признање могао лако чути из уста самога „блаженога Старца“.

У сваком случају, Милутиновићево сведочанство је значајно, и заслужује да буде забележено. Оно је нарочито важно што се тиче познавања Рељковићева „Сатира“ и употребе народнога језика, и указује нам на нову везу између наше источне и западне књижевности; то је и нов елеменат у интелектуалној формацији Доситеја Обрадовића.

Ј. С.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Буриданов Магарац, комедија у три чина, од Роберта де Флера и Гастона А. де Кајавеа.

У Паризу, драма се све више индустријализира, и све више своди на трговину. Позоришне сцене почињу све више да бивају трговачке радње и тржишта са уобичајеним трговачким принципом: роба према потраживању, продавац према купцу. *Вариетје, Одесн, Водвиљ* нису далеко од *Лувра, Самаритјена, Пролећа*. Као и овде, и тамо квантитет публике одређује квалитет робе; и, као и овде, и тамо индустријалци израђују ону робу која им се највише тражи.

Париске позорнице имају неколико индустријских фирми од којих потражују робу која им треба: Роберт де Флер и Гастон А. де Кајавеа, да се само зауставимо на фирмама у којима раде по два ортака, Абел Ерман и Франк-Ноеи, Серж Перски и Ленорман, Армон и Нансеј, Б. Рабје и Е. Хербел, Алеви и Жуло, Жил Мари и Емил Рошар, Пол Било и Енкен, Енкен и П. Вебер, и тако даље.

Од ових, најсигурнија је фирма Роберт де Флера и Гастона А. де Кајавеа која је израдила десетак комада за француске позорнице. Интересантно је видети једну њихову скорашњу заједничку фотографију. Она приказује два добро угојена, шеретски насмејана трговца који, као да стоје пред вратима свог дућана, и вичу: Извол'те! Имамо сваковрсне добре робе за јефтине паре!

Али, нити су те паре јефтине, нити је та роба добра. То је она роба коју тако радо, за мале паре, носи мали париски свет, и која тако лепо изгледа када се први пут обуче. После неколико дана, од првог сунца или прве кише, та роба избледи, и згужва се. Такав је случај са *Буридановим Магарцем*, као и са *Сџазама Врлине* и са *Љубав бди*, и са *Микетом и њеном мајком*, и са *Оцем*, и тако даље. Све су те комедије: пријатан вербализам, лак дух, салонска конверсација, вешто нађене и у згодан час убачене речи, варнице живчаног темперамента, вешта добацавања, духовита подвлачења; *паришанизам*, једном речи: незадржавање на стварима, клизење преко њих, фриволност, тако звани „жеманфишизам“ схваћен као филозофија живота. У томе филозофском „жаргону“ говори се на један нарочит начин. Жербје, на пример, у *Сџазама Врлине*, говори Цецилији овако о љубомори: „Бити љубоморан?... Зар ја? Драга моја, ви заборављате да човек у Паризу, кад има прихода више од сто хиљада ливара, не може сумњати у своју жену“; или говори о врлини овако: „Врлина је негативна особина. Она се не види. Она се не увиђа. Она ништа не значи. Зна се кад једна жена има свог љубазника, али се не зна кад га нема... Узмимо један пример: одмах се примети кад човек има прљаву кошуљу, али се неће да примети кад има чисту. То је очевидно;“ или, кад Сузана говори Цецилији: „Ах! Врлина! Врлина ми даје утисак Бретање. Она је лепа, али је тужна“; или кад, у *Микети и њеној мајци*, Микета и маркиз овако разговарају поводом Урбенове женидбе: „Ах! То није могуће, то није могуће... Она је страшна!.. — Она је страшна, али она има три милиона мираза...“; или кад, најзад, у тој истој комедији, маркиз објашњава Микети шта је љубав: „У Паризу, љубав је бисерна огрлица, лепа кола, мали и леп стан, вила у Трувилу, и све те дивне, мале и врло скупе ситнице“. Као што видите, *паришанизам* је један мали филозофски систем, који има врло много места у модерној француској драми,

чији су најбољи теоретичари Роберт де Флер и Гастон А. де Кајаве.

Наравно, да те филозофије није лишен ни *Буриданов Магарац*, чији нас случај данас специјално занима. Ви знате причу о Буридановом магарцу која постоји у неколико версија. Тај магарац, пре свега, није постојао. То је био један метафизички магарац кога је измислио Жан Буридан, схоластички филозоф Четрнаестог Века, и по коме је Жан Буридан и остао у историји. Жан Буридан, да би још више унео забуне у проблем слободне воље, ставио је имагинарно једнога магарца, који је у исто време био и жедан и гладан, између ведрице воде и мерице зоби. По тој версији, магарац је скапао и од глади и од жеђи.

Од прилике, тако су нешто урадили и Роберт де Флер и Гастон А. де Кајаве. Они су лепо извели на сцену Жоржа де Булена, једног љубавничког лептира који, како сам каже „болује од слабости воље“ и нерешљивости, и пустили га да се решава између Фернанде Шантал, Одете де Версан, баронице де Стек, и Мишелине. Мало је незгодно рећи, али истину треба рећи до краја: Овде је Жорж де Булен магарац, а остале су четири грације, једно за другим, вода, зоб, сено, слама. Претпоставка је да је магарац, односно Жорж де Булен, жедан воде, и да има апетита за сва три јела.

Шта да се ради? Жорж де Булен је почео паметно: он је почео свима да се удвара, изузев Мишелине која ће му, најзад, доћи главе; почео да се удвара, не волећи, наравно, ни једну од њих. Али, та игра није могла дуго да траје. При крају првога чина, оне су виделе с ким имају посла, и престају га волети; јер, више нису могле да снесе његово климање главом од воде зоби, од зоби сену, и тако даље. У другоме чину, он губи и Вивету, једну најамну жену, јер ни она не пристаје да он, пред њом, говори лепо о другим двома женама за које, такође, нема ништа. Али, ту се први пут озбиљно јављају два херувима: Мишелина, која га воли, и која није сакрила

да му то и каже, Мишелина, једна дивна Пајеронова Сузана или Марта Симје; и, с друге стране, Лисијан де Версан, један „доброжелателан“ и дегенерисан Др. Ремонен или Оливје из комада Диме Сина, који ради на томе да Жорж де Булен узме Мишелину. То двоје раде *pro domo sua*: прва, зато што га воли; а други, нешто као „резонер“ и добар дух комедије, али, нешто и стога што се Жорж де Булен удвара и његовој жени, и његовој љубазници. У главном, коице комедије држи ипак Лисијан де Версан, и он је, унапред, решио ситуацију у корист Мишелине.

Овде се, у трећем чину, цела прича о Буридановом магарцу мења. Магарац, који је и гладан и жедан, нема шта више да се мисли. Његова слободна воља више не постоји. Јер, ту је Лисијан де Версан, који га води ономе што му је најпотребније. Он га је, после неколико ситуација, довео Мишелини, и оженио девојком која га воли. И тако је прича о Буридановом Магарцу решена онако како је, по једној версији, решио један Буриданов противник: тиме, што магарца једна сељанка насилно одводи у коњушницу.

Цела је ова комедија један мали драмски кафарнаум. Као врло практични трговци, Роберт де Флер и Кајаве су се, да би што боље позабавили публику, послужили свима могућим средствима свих комедија из свих векова: једно за другим, једно преко другог, и без реда, ту су старински *quiproquo*, Жанови, свлачења, прерушавања, случајности, немогућности, претерана навијања ка буфонерији, и таква иста, по ефектима са Мишелином, ка озбиљном комаду. Па ипак, и после свих опорих речи речених о томе комаду, не можемо рећи да ова комедија није забавна. Она је забавна, и то је све; али, наравно, то је далеко од праве драме.

Како бих радо хтео да, већ једном, пишем о каквом добром и озбиљном комаду?

Бранко Лазаревић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Посмртна изложба Ивана Грохара у Љубљани.

Смрт га је не само спасла од живота него га је и оживела, доброг и несрећног сликара словеначког, уметника високог и благородног, чији је живот био црно оскудан и мученички тврд, а чија је душа била од онога света, зачарана лепотом и заљубљена у вечност. Пегаз је и за њега био коњ који носи песнике у болницу, и кад се, израњављен и скрхан, срушио у љубљанској болници, и када је на глас заплакало све што је духовно и народно у његовој малој земљи, он је оживео за јавност словеначку, и сазнало се да је умро велики уметник. Он је то доиста био, велики уметник, и модеран, и народан; ипак не толико велики и достојан да се за њ чује на далеко и да би га познавала и волела братска српска јавност. Наша штампа није донела ни читуљу тога човека, и чак ни за онај бољи и духовнији свет што имамо смрт Ивана Грохара није значила ништа; као да га није ни било.

Мађутим, Иван Грохар је био начињен од душе, благе, добре, словенске, и било је много љубави у његовој благој доброту словенској; и љубави за јадну и драгу Словеначку, и за цели Југ Словенски, и за Словенство цело, и за све праведне људе; за Србе је имао нежности сасвим нарочите, и кад му је, као и Силвију Крањчевићу, српски краљ био једини краљ који говори *нашим* језиком, то је било од срца. Он је био опијен

југословенством, и његов патриотизам био је широк, као и толиких наших најбољих духова; али кад је он умро, ни из близа довољно поштован и схваћен, и сувише потиштен и напаћен, ђутала је његова велика отаџбина, а забачена и распарчана Крањска његова цвилила је жалосно.

Живот Грохаров био је прост и болан. Причати његову биографију било би пратити његов уметнички мартриј, почевши од рођења, 1867, у убогој ратарској породици у Сорици у Горњој Крањској, преко живота тихог и тамног сељачета поред очевог и туђег стада; преко продирања силног уметничког инстинкта у младу, ненапуњену и неизрађену свест; преко бегства од живота у атеље Ажбеов у Минхену, преко тегобног живота младог сликара пуне душе и празног џепа; преко претешких напора да се телу даде нешто људскије од сувог хлеба, влажног стана и рђавог одела, и да се души даде физиолошка снага да у свет земаљски избаци изразе својих нежних лудости; преко борбе са јадном средином народа малих моћи и мале културе, борбе против непризнавања, непознавања, заустављања, спутавања уметничког полета, преко борбе да се, као син непознатог народа, сасвим малог, продре у велике уметничке центре, преко борбе са болешћу, са туберкулозом, свирепом болешћу, па све до стојичке резигнације самотног и инокосног сликара са божјим дахом у себи и са ситном бедом око себе, у Шкофјој Лоци, и до смрти у болничком кревету, 1911 у Љубљани. Он је за уметност имао нешто више од талента, али ни мало талента није имао за освајање хлеба; глад и јад су му били другови кроз цео век. Добри Грохар! Несрећни Грохар! Он је био поносан и непаметан, и волео је бити скршен него бити савијен; он није хтео да изда уметност ни једног часа, и целога века он је Лепоти остао веран. Његов живот је био песма жалосна, али песма; он није хтео да уме бити паметан, јер је хтео да сачува девичанство песника у себи неупрљано. Добри цврчак! Луци

цврчак словенски! Он је био опијен лудостима; он је био заљубљен у своје златасте магле, свој наранчисти кадмиум, своје боје љубичне, ружичне, маслинасте, у светлост, у душу ствари. И кад је требало слати слике у Беч, у Краково, у Минхен, у Венецију, у Лондон, он их је слао, давао да се носе, хотећи и друге учинити срећним од својих нежних лудости; а сам је остајао немоћан и не сналазећи се, певајући, сликајући, гладујући; добри цврчак! Он је био уметник целим бићем, песник неизлечиво, Дучићев *Паук* што зачаран својим богатством у срцу везе своје свилено дело; славан је данас, после смрти, и слава ће му још расти, познатост и признатост, али за живота му је било сасвим неславно. Већ код првих његових радова, приказаних на изложбама у Бечу, Грацу, Трсту и Цириху, критика је у њему открила велики таленат, и његови оригинална уметност је освајала људе од укуса; он није марио за те све критике, или није ни знао за њих. И није ни мало био паметан; сасвим стран овом свету. Извесно је: било је кобно што је он рођен у Сорици и што је радио у Шкофјој Луци, и што му је тврди живот спутавао био душу, и убио је напослетку. Али је још кобније било што је он имао сувише душе да би могао имати довољно памети, и што је био узвишено проклет да буде заљубљен у вечност.

Он је створен за душу, Грохар; он је волио снове, и његови насликини снови силе душу да их воли. Благост милостива, несразмерно више нежна него грациозна и више одуховљена него декоративна, основна је импресија од Грохарове уметности; има анђелске чулности у његовом колориту, мириса добростиво болећивих, интимних али бестрасних, једино понекад има мириса шафрана и крина, понекад сувог смиља и сасвим благог сунцокрета. Нема плотског у Грохару, сав је од душе, његове боје су мириси. Снежно бледо злато је најчешће основни тон његових слика, и по њему су изливени други тонски: обично љубично-наранчисти и ружично маслинасти. Његове симфоније боја пуне су живог, ин-

тимног, непосредног, дрхтавог тона, необјашњивог естетичког *тѐна*, чудесног печата душе једног човека који има много душа у себи, или све душе, од сваке један део, и од душа других људи, живих, бивших, будућих, и од душа биљака и живина, и од душе земље и свих земаља, меких, топлих, расплинутих, жарких, стињених, смрзнутих, од душе целог света, и од онога какав је, и од онога какав треба да буде, који добре душе носе у себи и од кога су узвишено тужне. *Тон* има Грохар нежан, силан, дивно нејасан и продиран; немогуће га је не осетити и не постати срећнији и бољи од њега. Пуна је душе његова изложба, сва мирише душом; он је технику уништио, и код његових слика има се најпре осећање да је то нешто из душе, отајствени мирис једне сањиве доброте. Он је добар, Грохар; он је драг; срце говори, једно искрено словенско. Све је меко, расплинато, губећи се једно у другом, пуно милости; то је везање душе за све ствари и везање свих ствари у души. И топло је све, срдечно интимно; Грохарове слике вас воле и желе вам племениту радост. То је прва импресија, најопштија.

Друго, он је католик; то осећам, али не умем рећи како је католик, и у чему. По том католичком у себи, по оном што говоре тамно обојена окна готске цркве, и чега много имају моји болећиви пољски сликари цвећа Војтјех и Гвозђеџки, Грохар је извесно ближи једној души германској и латинској него једној специфично словенској, православној. Православној је непознатији и новији, и више јој говори. Извесна перверсија за клонулост, болест и ноћ, и извесно осећање грешности кад се мисли на профани дан и на плот, карактерише то нешто католичко чему се чудим и што ми се свиђа; и, више од тога, то карактерише извесна потмула и каприциозна радост за грех, уживање да се црнина плоти перверзно унесе у свете и нежне ствари, да се од молитве на коленима начини елџанција немоћне хистерије, од морске звезде заводљиве очи једне кћери греха, од цвећа увојци

њене косе, боја њених усана, задах њене плоти. То нешто католичко, не само својом општом културом, него баш тим нечим специфично католичким, каприциозно безгрешним, немоћно елегантним, разликује не само Грохара него словеначке сликаре уопште од осталих сликара југословенских, чак и од католика Хрвата у доброј мери, јер су Хрвати ипак довољно Срби да не би били баш сасвим католици. То специфично католичко имају Словенци и у литератури; то сведоче Жупанчић, Мурн и Кете, да узмем само модерне лиричаре. У тону Грохаровом има доста католичког, ради културе његове словеначке душе, нечега лаког латинског, гриблерског германског, сломљеног аустријског. Тако Грохар у целој својој словенској простосрдачности има мутних и тешких нота из деवотних корала старих оргуља, и у целој својој чистоти по мало кринске невиности; и греха мало, сасвим мало, тек да се буде малко зобан, за декорацију. И та једва приметна декорација стоји му лепо, збиља!

Као сликар, Грохар је искључиви колорист; то је даља импресија која следи одмах иза импресија да је он милостив и да му је естетички тон силно јак у целој својој благости и финоћи. По речи Шекспировој, речи дубокој, свет је грађен од исте грађе од које и снови, свет је начињен од снова. Грохару је боја сан, и свет му је начињен од боја. Он није бесчулан и има осећања за пластику, тло његових пејзажа моделирано је снажно, лица су му конструктивна; он има и красно осећање за везаност и елеганцију линије, и, ако не баш изврстан, био је добар цртач, и сваки потез имао му је карактера. Али његов смисао за форму није био велики; по њему би он био само честит сликар, а не би био овако високи уметник, прави песник, какав је био. Што га је чинило вишим и чинило га великим сликаром било је његово чудесно дубоко и фино осећање боје, опажање боје, њено схватање, њено третирање. Овај добри словенски цврчак био је у истину опијен сунцем и певао је сунчеву светлу кишу по крањским гајевима и лива-

дама; светлост му је била биће ствари и била је увек обојена. Обојена његовим бојама, бојама његових снова, снова о добрим душама, о души човечанској, оплемењеној, уздигнутој из тврдине плоти у висину светиње срца које обухвата све куцње других срца, које трпи туђе туге и које је срећно од туђих радости. Грохар је био такво срце, и ако се за кога може казати да је писао крвљу, за њега се може казати да је тако сликао. Он је, извесно, физичким оком гледао боје ствари као што их гледамо и ми, али он их је видео друкчије и хтео је да буду онакве какве их он види. Имајући осећање за боје, он их је схватао; он је боје стилизовао, и то у нарочитом смислу речи. Био је владар технике и баш зато није допуштао да му се види техника; логику боја, једних у другим и једних поред других, он је познавао више него по занату: по инстинкту. Он је имао дивну предилекцију за јединственост тона, за магијско мешање боја у један диференцован тон, дајући целој слици један карактер, један или претежно један. Али његова боја није била мутава, и његов основни карактер није био безбојан: био је ту цели луксуз, каткада једна племенита оргија боја, скоро хипертрофија; био је болестан од боје, сав у страсти од ње, али његова хиперестезија боје била је благородна и плодна. Његов колорит је дело. Његов колорит је лирика једног богатог импресиониста који превире душом и гори од ње; и та је лирика била пун и цео израз једне душе. Колорит његов говори и пун је израза на сваком делићу његова платна, и то не говори, као код Климта, на пример: „ја сам злато, ја сам цинобер, ја сам окер или ултрамарин“, него је пун симбола, није само красно декоративан, има један душеван садржај, и отуда изражава нешто, има морално значење за душу. Грохарова боја има израз који јој је он наметнуо садржајем удахнутим у њу, силним и искреним осећањем унесеним у њу. Свеједно је је ли начин слагања боје поентилистички или ножем или размазивањем, његов колорит увек нешто

каже, спиритуалан је, пун душе и улази у душу, не чини импресију боје бачене на платно: материјал је уништен, израз душе ту: симбол. Грохаров основни тон, пун штимунга из Хуга Волфа, онај пут чедности љубичица, питоме пастозности хумне маслине, онај са златом кринових прашњака и реском слаткоће наранче, онај отмено женствени, побожно чулни тон, не говори да је он смешан од наранчастог кадмиума, ружично светлог краплака, златног окера и интензивног зеленила: техника је уништена, боја је претворена у симбол, душа има реч. Ретко се сликари дижу до моћне снаге импресија од велике поезије и велике музике; никад нико неће осетити на једној слици динамику и тон Бетовенове *Девеће* или Ничеове *Пијане Песме*. Али, делимично, и понекад, велики сликари се приближе тој висини. Само, тих је сликара врло мало. Вистлер има покатак дубоких нота у својим *Симфонијама*, тако, ређе, Ван Гог, тако Англада. Тих нота има и Грохар. То чини част малој Словеначкој, и то значи много за душевне способности Јужних Словена. Јер је Грохар, католик, био Јужни Словенин, и више је био Југословен него католик.

Иван Грохар није дао пуну своју меру. Помела га је смрт прерана, пресекла га. Остало је и свршених слика иза њега, али он сам још није био свршен; имао је да каже много, и све што је рекао, према ономе што је требао да нам каже, било је муцање. Само, и то је муцање говорило, и то речитије и душевније него што је и један југословенски сликар икад говорио.

ДИМИТРИЈЕ МИТРИНОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

МАРОКО И ТРИПОЛИТАНИЈА — КОМИТЕТ ЗА ЕКОНОМСКО ЗБЛИЖАВАЊЕ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И БУГАРСКЕ.

Немачка и Француска су закључиле уговор о Мароку. Основа уговора је једнакост у економском погледу, а у појединостима Француска добија право да војнички окупира Мароко, да га дипломатски представља, да уређује и контролише мароканске финансије и целокупну администрацију. Поред тога, капитулације и остале повластице укинуте су. У засебном акту признаје Немачка Француској протекторат над Мароком, и обавезује се да се не меша у француско-шпањолске преговоре о границама између францускога и спањолскога Марока.

У накнаду за протекторат над Мароком Француска је уступила Немачкој у Африци део од своје колоније Конго, од прилике 235.000 квадратних километара. У томе се старала да гранична линија те нове територије немачке и белгијанскога Конга буде што краћа и да путеви и свезе између разних француских колонија у Африци буду што пространији. Сем тога задржала је и неке концесије које су од значаја за даљу колонијалну политику Француске.

Закључени немачко-француски уговор о Мароку изазвао је немачкога министра колонија да дадне оставку, јер је нашао да уступљена колонија представља површину баруштина и пустиње где влада неплодност и опасна болест спавања. Он је био мишљења да је требало остати

у Мароку, или тражити компенсације на другој страни. Седница Рајхстага у коме је била дискусија о Мароку била је врло бурна, а немачки канцелар је био силно нападнут. Живост и значај дискусија појачавале су две појаве: оштри говори посланика противу Енглеске која је окривљена као виновник немачкога неуспеха, и немачки престолонаследник који је нескривено одобравао све говоре противу канцелара и његове садашње колонијалне политике.

Француско јавно мњење није потпуно задовољно што Француска добија нову колонију од 450.000 квадратних метара са осам милиона становника, махом Бербера. Оно није умирено ни онда кад је председник владе, Кајо, изјавио да он има друге планове и да ће се ускоро исправити данашње погрешке, које нису његове. Јавно мњење у Француској зна добро да се од 1845 године, када је први пут покренуто мароканско питање, па до јула месеца ове године није ишло правим путем и с истим планом, па ипак осуђује владу што није у исто време и са Шпанијом дефинитивно расправила питање о западној граници Марока. Француска влада ће, одмах чим се немачко-француски уговор одобри, предузети разговоре са Шпанијом. Разговори ће бити несумњиво интересантни, јер ће у њима, као и у онима са Немачком, узети учешћа и Енглеска.

Чим је закључен француско-немачки уговор о Мароку, талијанска влада је објавила указ краља Виктора, којим се проглашава анексија Триполитаније. У указу се не ограничава ни у чему суверенитет Италије над овом турском провинцијом. Нотификација талијанске владе европским кабинетима о анексији Триполитаније примљена је само на знање; никакве декларације друге врсте нису давале о томе акту ни Турској ни Италији.

У Турској је овај акт Италије примљен доста мирно. Она није протестовала друкче него упућујући једновремено акт свима европским државама у коме наводи примере повреда одлука хашких конференција. У томе

протесту нарочито се помињу свирепства талијанске војске над мирним становништвом Триполитаније. Судећи по свему Турска неће скоро пристати да преговара о миру с Италијом, чије су војне операције у Триполитанији сад отежане јаким кишама. По припремама које се чине свуда у турским водама, рекло би се да је Турска готова да прими рат, који до сад није имао изглед рата. Италија је неодлучна да своју акцију пренесе у Европску Турску. Њена ранија јавна обавеза да ће поштовати *status quo* на Балкану, потпуно непријатељско држање аустро-угарске и енглеске штампе, као и наглашавања из Беча, Берлина и Лондона о великој опасности за међународну ситуацију ако се започне акција у Беломе Мору или на азијској обали, чине те Италија изгледа неодлучна, и као плашљива. Па ипак, талијанска влада је потпуно одлучена да постане и остане неограничени господар Триполитаније и Сиренаике.

Грчко турски односи постају бољи. Бојкотовање грчких бродова и трговаца у Турској, које се са системом и постојано изводи две године, престало је. Између Атине и Цариграда се воде преговори који се тичу Крита и грчке народности у Турској. За обавезу да Грчка неће реметити садање стање на Криту, Турска ће дати уступке. Прекид бојкота и повољан одговор Портин на захтеве Васељенскога Патријарха, долазак султана сина у Пиреј, први су знаци да су односи између Грка и Турака бољи.

Из Софије се настојава да се што пре дође у Цариграду до више поверења према Бугарској. Са тим иде доста тешко, јер се у Турској почињу множити бугарске чете. Стара унутрашња револуционарна организација почиње се живље организовати и припремати. У самоме скопаљскоме санцаку биће петнаест четица.

Софијска Трговачко-Индустријска Комора имајући на уму одлуке Свесловенскога Збора у Софији радила је од дужег времена да се састави једна конференција

угледних раднака на зближењу Србије и Бугарске, који би утврдили један план за такав рад на стварној основи. Крајем месеца октобра састали су се угледни Срби и Бугари у Софији да, као приватни људи, утврде план рада који би у првome реду имао да тежи остварењу најпотпунијега облика економскога зближења у циљу отпора јачим економским и политичким завојевачима. На томе састанку је створен *Комитет за економско зближавање Бугарске и Србије*. Комитет има 48 чланова, српску и бугарску секцију, које се не мешају ни у унутрашњу ни у спољашњу политику. Обе секције имају за задатак да проучавају економска питања од утицаја на споразум, да проналазе и употребљују начине и средства за решење тих питања, као и да се брине о стварању што тешњих веза међу грађанима из Србије и Бугарске.

Главна тачка програма овога Комитета је да постигне потпуно и свестрано зближење између српскога и бугарскога народа на економској основи. А први посао је да отклања све тешкоће које данас постоје између Србије и Бугарске.

Најважнија питања о којима Комитет мисли да обавести све важне чиниоце у обема државама јесу: питање о поштанском, телеграфском, телефонском и жељезничком саобраћају; питање о трговачким и пограничним односима у опште; питање о социјалном законодавству, питање о изједначавању законодавства о патентима, о трговачким агентима, о осигуравајућим друштвима, о индустријским предузећима; питање о узајамној помоћи у судским делима; питање о изједначавању диплома и сведочанстава из обе земље.

Задатак и програм врло мучан, али не и неостварљив.

Иностранци.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Алекса Шантић: Пјесме. Српска Књижевна Задруга, 135. Београд, 1911.

Г. Алекса Шантић нема „мртву душу“, и оно што он пева није ни „поезија трулежи“ ни „поезија грча“. Он је душевно и духовно здрав човек, који искрено пева оно што живо осећа, и чији стихови су, што рекао један модерни песник, „ломни мостови бачени с једне душе на другу“.

Г. Шантић се развијао лагано и прошао кроз многе мене, али он сада изилази са једном дефинитивном књигом, која чини част њему као песнику и Српској Књижевној Задрузи као издавачу. Та књига неће можда имати толико критичара као извесне збирке стихова које су циљале на „скандалски успех“, али ће имати читалаца, што не значи мало у ово доба када се наша поезија, ван кругова оних којих пишу, више и не чита. Ова срдачна књига ће имати нешто више и боље од читалаца који ће је прелиставати: над њоме ће задрхтати много срце и засузиће много око. Јер, то је искрена књига једног искреног песника, једна честита и српска књига једног честитог човека и доброг Србина, једна од оних књига које смо се давно зажелели и какве нам увек требају.

Г. Шантић је један од ретких песника који не лажу. Он не пева из моде и снобизма, не жонглира речима и не везе фразе; он не тежи да стиховима изрази свој грч или своју гримасу, и да комбинацијама речи решава проблеме скулптуре и музике. Он у стихове меће откуцаје свога срца,

не као песник, но као човек. И пре но што је написао своју књигу, он ју је сву у целини осетио и проживео. Није потребно тражити биографска објашњења, јер из сваког рада бије искреност и топлота. Шантић воли своју земљу и свој народ дубоком и дискретном љубављу којом се воли породица. Он је најбољи родољубиви песник наш који понижену и готово заборављену родољубиву поезију подиже до негдашње њене висине из доба Змаја и Јакшића. Он је Србин разумније, стварније, модерније, но што се некад било у историјским фикцијама и у поетској магли, и он воли народ у садашњици и у стварности, у његовом раду, у његовој беди, у његовој нади и вери у боље дане.

Књига Алексе Шантића није за навођење: она је за читање. Ми имамо данас песника оригиналнијих и мисленијих који више кажу нашем духу, имамо их живописнијих, мелодичнијих и вештијих, који више забављају наше очи и наш слух, али ми немамо песника који више говори нашем срцу. Он има магијску способност да оживи оно што је дубоко закопано у нама и што тајанствено лежи запретено у нашој уморној души, која се у грубостима и студени живота као вечерњи цвет затворила за људе и свет: и наше чисто детињство, и нашу свету матер, и весели сјај домаћег огњишта, и топлоту давно разореног породичног гнезда, и жалост за младошћу која се губи у магли живота, и оне моћне инстинкте наше упорне и издржљиве хајдучке и ускочке расе, неутољиву жеђ за слободом побеђених и страдалника који никада нису хтели да се помире са мишљу ропства, стару пркосну срчаност и неодољиву енергију предака који су, када „земан дође ваља војевати“, голим рукама за сабље хватали и трешњевим топовима градове освајали...

Пјесме Алексе Шантића, који је у толикој мери песник наше расе, нашега доба и наше душе, врше над нама чудесан исцелитељски утицај. У њима купамо ми своју клонулу, оладнелу и укочену душу, оне краве

са ње лед сумње, сувоће и подсмеха; и као да смо се на-појили животворне воде на студенцу Вечите Младости, у нама се буди оно што је било заспало, и васкрсава оно што је било умрло, ми се верно враћамо самима себи, и постајемо бољи, светлији, чистији и јачи.

Ј. С.

Албанија и Малесорското Вџзстание вџ 1911 године, отџ В. Лепетичџ. Софија. Печатница „Либерални клубџ“.

Упоредо са развијањем маџедонског револуционарног покрета, у Софији се почела поклањати велика пажња и стању у Арбанији. Године 1902 Др. Н. Маренин написао је опсежну брошуру „Албанија и Албанцитџ“, коју је издао „Воененџ Журнал“. Меренин је први истакао потребу бугарско-арбанаског узајамног упознавања, наводећи као разлог томе да Бугари живе у непосредном етнографском суседству с Арбанасима на простору од преко 400 км. Од тога доба су маџедонски револуционари стално у блиским везама како с истакнутим арбанаским вођама тако и с простим одметницима од власти.

Било је и виђених бугарских државника, крајње националистичких тенденција, који су, услед јаког антагонизма између бугарског живља у Маџедонији с једне стране и грчког и српског с друге, озбиљно подржавали идеју о неговању што тешњег пријатељства с Арбанасима, као с природним савезницима. Тиме се објашњава и велика предусретљивост с којом су примани, све до свршетка последњег устанка, арбанаски емигранти у Бугарској.¹

¹ У Софији је издаван арбанаски лист „Слобода“ (Лирџја) до 1908 године, када је редакција пресељена у Солун. Прошле године објављена је једна интересантна брошура о Арбанасима „Коп сџ днешнитџ Албанци и тџхнџа езикџ“ историческа справка отџ Л. Силини. Када је ове године у Малесџја букнуо устанак, у Софији је поново покренут арбанаски лист „Слободна Арбанија“ (Лирџја Скиперџце) под редакцијом К. Лаурози. Овај лист још излази.

Но интересовање бугарске јавности приликама у Албанији нагло расте поглавито од како су Арнаути устали оружаном силом противу завођења младо-турских рефорама. Прве појаве незадовољства, које су прошле године манифестовали Арнаути на Косову, одмах су прихватили бугарско-маћедонски радници, надајући се, да ће подржавањем арбанаских устаника, допринети слабљењу угледа и снаге Младо Турака, чега би природна последица била; анархија у царевини и поновно оживљавање маћедонског питања.

И ако је арнаутска побуна свршена без озбиљнијих потреса за Отоманску Империју, при свем том летошњи малисорски устанак привукао је на се највеће интересовање не само политичких него и војничких кругова у Бугарској. Сва шовинистичко-националистичка штампа била је одсудно на страни побуњеника. А један од највиднијих арбанаских вођа одржао је у марту ове године на софијском универзитету предавање, на српском језику, о положају и жељама албанског народа, изневши истовестност бугарско-арбанашких интереса и тежња (аутономија Албаније и Маћедоније) и потребу њиховог заједничког рада. Предавач је био бурно поздрављен од универзитетске омладине.

Када су успеси Малисора над турским трупима довели у питање мир на Балкану, бугарски генерални штаб упутио је на бојно поље Г. Лепетића, активног официра софијског гарнизона, бившег црногорског официра, да лично проучи прилике у побуњеним крајевима. Г. Лепетић је објавио резултат тих проучавања у својој брошури. Поред општих, добро познатих, историјско-географских података о Арбанији, писац је дао прегледан ток борбе између побуњеника и отоманске војске. Из пишчевих саопштења види се да су устаници показивали много више храбрости и ратне вештине, него турски официри и војници. То потврђују, у осталом, и обострани ратни губитци. Док је на бојишту остало 6200 војника, дотле су усташи изгубили само око 1000 људи.

Брошура Г. Лепетића је без икаквих литерарних претензија. То је један савесно израђен војнички извештај. Као војнички докуменат она има извесну важност. Рад Г. Лепетића више може послужити као карактеристичан појав и посредни доказ до кога ступња се у Бугарској показивало интересовање и с колико симпатија су се пратили догађаји у Малесији.

Међутим, од како је, из познатог извора, пуштена у европску штампу идеја о стварању једне аутономне Велике Арбаније, која би имала обухватити две трећине Македоније, бугарско јавно мишљење не само да је престало симпатизирати арбанаским устаницима, него је и врло одлучно изразило свој протест противу тих велико-арбанашких планова. .

М. Ђ. М.

Erinnerungen von Freiherrn von Plener, I Teil, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, Leipzig, 1911. —

И у Немачкој се у последње доба одомаћило писање мемоара. Нема потребе нарочито нагласити од колике су важности они по онога који изучава дотично доба, нарочито кад су писати под свежим утисцима непосредне садашности, као што су Хоенлоеве. Пленерова сећања и успомене покушавају да одрже хармонију између чисто пишевог личног елемента и објективног представљања спољних догађаја. Барон Пленер, вођ немачких либерала после Хербста, представник уједињене немачке левице, ватрени поборник Андрашијеве балканске политике, министар финансија, познат са својих економно-финансијских списа, у првом делу својих успомена износи ђаковање своје и живот младог дипломата до 1873 године, кад се одрекао дипломатске каријере и сав се предао унутрашњој политици. Пленер је у то доба проживео најбурније и најзначајније догађаје кроз које је прошла суседна нам монархија седамдесетих година прошлога столећа: талијански рат, холштајнско питање, немачки рат, стварање двојне монархије, француско-не-

мачки рат. Ипак, опаске су врло мршаве, и мало је чега новог у забелешкама. Како у догађајима није активно учествовао, већ као посматралац, и то још врло млад, њему нису ни могле бити познате многе важне појединости, које су утицале на судбину великих догађаја; тако на пример о стварању двојне монархије Аустро-Угарске код њега нема ни речи, јер је у то доба био далеко од отаџбине, те му је све то онда било непознато.

Далеко је интересантније оно што, је сам доживео и видео. Нарочито су вредни помени о ђаковању; ту се живо износе фразе развића једног младог ума класичне Немачке. Помоћу својих нарочитих веза, он добија приступа у најотменије и највиђеније домове, а као млад аташе и секретар амбасаде има могућности да дође у додир са најодабранијом елитом друштвеном. Дело је препуно и богато тих личних карактеристика о највиђенијим личностима бечког, берлинског, париског и лондонског друштва, Париз му, изгледа, није годио нити га задовољавао; дипломатски живот му је празан, ту у Паризу долази на идеју да напусти за увек амбасаду, „пошто дипломатија не може да задовољи сасвим једног озбиљног човека, нити нуди потпуно и право задовољство политичком честољубљу“, и да се баци на унутрашњу политику. Далеко га је више интересовао Лондон, нарочито раднички покрет, коју он врло озбиљно изучава и о ком много пише у немачким новинама, и парламентарни живот и борба. У опште, Енглеска и њена уређења више су га привлачила но Француска, те су и белешке о Енглеској много лепше и интересантније. Француска му ваљда и за то не годи што је смртно мрзео Наполеона, који је само пакости учинио његовој отаџбини: „његова талијанска политика била је дуга борба против Аустрије, 1866 био је лукав и непоуздан, на Истоку је дражио балканске народе против Аустрије, у опште био је немирко по Европу и свет“.

Да истакнемо још само неке важније мисли његове. Он држи да до дуализма није морало доћи, само да је Беч

умео да се користи мађарским старо-конзервативцима, који су вапијали за централистичком Аустријом и уставом у Мађарској. Беч је исто тако погрешно што је укинуо немачко чиновништво у Мађарској, створио жупаније, те тиме ојачао мађарски елеменат и мађарску надмоћност. Мисли да до Кенигреца не би дошло, да је Аустрија вешто за времена уступила Млетке Талијанима, без посредовања Наполеонова, те тим онемогућила талијанско-пруску војну конвенцију, и ако је уверен да је морао доћи до јединства Немачке са Турском на челу. Наполеонова скроз погрешна политика морала је довести до опсаде Париза.

О балканским питањима је врло мало помена. Додирнут је долазак на румунски престо краља Карла. Нешто више има о стварању езархије и раду аустријске дипломатије да се бугарска црква одцепи од Патријаршије и тиме створи школа, која није годила Русији доцније, и ако се у том питању из почетка била залетела. О нама само неколико редака: долазак кнеза Милана на престо, и старање Аустрије 1872 године код Порте да се Србији не уступи Зворник и Сахар, после посете краља Милана у Ливадији, пошто је Ристић био према Андрашију резервисан. Поменут је и пропали покушај Бајстов 1867 године да се измене одредбе париског уговора односно црногорског питања, Горчакова нота од 1871 и покушај руске дипломатије 1908 да као накнаду за анексију Босне и Херцеговине добије слободан пролаз кроз Дарданеле.

Б. Љ.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Antologija novije srpske lirike“. — У редовном годишњем издању Матице Хрватске изишла је књига Г. Богдана Поповића под горњим насловом. У њој је Г. Поповић дао избор оних песама које су му се у нашем лирском песништву учиниле најбоље. Као што у Предговору каже, он је хтео да да тачно оно што наслов његове књиге обриче — збирку „цвећа“ новије српске лирике.

Како су песме биране и распоређиване, Г. Поповић је казао у Преговору, који у овој свесци „Српског Књижевног Гласника“ доносимо.

Овде ћемо из Напомена к „Антологији“, навести још песнике и издања из којих је Г. Поповић бирао песме за „Антологију“. То су: Владимир Васић, Димитрије Глигорић (Сокољанин), Јован Грчић (Миленко), Јелена Димитријевић, Јован Драгашевић, Јован Дучић, Душан Ђукић, Војислав Илић, Војислав Илић Млађи, Драгутин Илић, Јован Илић, Ђура Јакшић, Милета Јакшић, Владимир Јовановић, Јован Јовановић, Милутин Јовановић, Прока Јовкић, (Нестор Жучни), Стеван Вл. Каћански, Лаза Костић, Милан Кујунџић (Абердар), Стеван Луковић, Даница Марковић, Милорад Митровић, Љубомир Ненадовић, Божидар Николајевић, Сима Пандуровић, Милош Перовић (Пјетро Косорић), Милорад Петровић, Никола I Петровић Његош, Сава Петровић (Арман Дивал), Милорад Поповић (Шапчанин), Мита Поповић, Бранчо Радичевић, Велимир Рајић, Милан Ракић, Љубомир Симић, Светислав Стефановић, Јован Сундечић, Милан Ђурчин, Алекса Шантић и Јаков Шантић, и други.

Осим тога, прегледао је часописе: „Српски Књи-

жевни Гласник“, „Дело“, „Летопис Матице Српске“, и „Бранково Коло“, — за последњих десет година; даље, јубиларне бројеве „Босанске Виле“, „Песнички Зборник“ Јована Максимовића, „Алманах српских и хрватских књижевника и приповедача“, и неколике књижевне додатке политичких листова. Уредник је још имао на расположењу извештан број песама у рукопису. У збирку је ушло сто шездесет и пет песама, које су изабране између седам до осам хиљада песама од педесетине песника.

Х.

„Двадесет година уставне политике у Србији“. — Изишла је из штампе нова књига Г. Стојана Новаковића „Двадесет година уставне политике у Србији 1883—1903. Историјско-мемоарске записке о томе времену и постању и практиковању устава од 1888 и 1901“. (Београд, 1912. Издање књижарнице С. Б. Цвијановића. 8^о, 336; цена 3 динара). Доба о којем ова књига говори то је доба најжешћих политичких борби у Србији, доба абдикација, прокламација и укидања устава, пронунцијамента, преких судова и изузетних стања. Г. Новаковић је, као вођа целе једне странке, имао прилике да из близа види све те ствари, да се упозна са кулисама наше династичке и страначке политике. И он казује много ствари које су до сада биле непознате, или мало и рђаво познате. Из његове књиге се види од коликога су утицаја на унутрашњу и спољашњу политику Србије биле свађе између Краља Милана и Краљице Наталије, Краља Милана и Краља Александра, као и појава Драге Машин. Поводом ове веродостојне књиге филозоф може чинити горке рефлексије о људима у опште, а републиканац могао би написати један документован антимонархистички чланак. О овој значајној књизи „Српски Књижевни Гласник“ донеће стручан чланак. Н.

„Кад руже цветају“. — У издању књижаре Геце Кона изишла је збирка приповедака Г. Др. Милутина Ускоковића „Кад руже цветају“. Та збирка је већ била примљена за издања Српске Књижевне Задруге, али је писац тргао, јер није хтео да подуже чека на ред. У књизи су 16 приповедака: „Кад руже цветају“, „Лаковане ципеле“, „Живот и дела Данила Перишића“, „Пред болницом“, „Ноћу“, „Магаре“, „Отац и син“, „И тако време пролази“, „Прве слутње“, „Три фотографије“, „Кад смо

били ђаци“, „Под арњевима“, „Мали“, „Крај Романа“, „Пре љубави“, „Смрт Јеремије Јеремића“. Четири од тих приповедака изишле су у „Српском Књижевном Гласника“: „Кад руже цветају“, „Живот и дела Данила Перишића“, „Мали“, и „Крај љубави“. Оштре опсервације београдског и маловарошког живота, занимљивост предмета, реалистичка описивања крупним и јасним потезима, горка и неуздрављана иронија која иде до сарказма, добра лигерарна форма одликују ове приповетке. Неколико од њих („Кад руже цветају“, „Живот и дела Данила Перишића“, „Магаре“, „И тако време пролази“, „Под арњевима“, „Крај Романа“, „Пре љубави“) иду у најбоље ствари што их је наша млада приповетка дала.

Х.

Један нов српски натпис из XII века — Из четвртог броја XXIII књиге „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“ оштампан је један мало прилог Г. Др. Владимира Ђоровића под горњим насловом. У том прилогу саопштен је и пропраћен важан гробни натпис требињског жупана Грда Запис гласи: „Въ дни кнеза велиега Михаіла вѣмрѣ жовпанѣ Грѣдѣ трѣбнѣски и вѣ то лѣто зѣда емов ракоу братѣ жовпанѣ Радомирѣ съ снѣми еговѣми і жена емоу. Твара моистрѣ именемѣ Браѣ[нѣ]... [рабѣ] божи ги даи здравие“. Запис тај није датиран, али га Г. Ђоровић, према индикацији владоца, ставља у XII век, за владе великог кнеза Михајла, последњег малог дукљанског владоца, који је изгубио своју област у борби с Немањом и његовим братом Мирославом. Палеографске особине текста подсећају на најстарије наше споменике, на запис Кулина бана, Мирослављево Јеванђеље и Хилендарски Типик. И језик је исто тако најстаријег типа. Натпис тај узидан је у темељном зиду мале, данас запуштене црквице у Полицама близу Требиња. Њим је приметно обогаћен оскудни број српских записа XII века.

Д.

Српска-хрватска књижевност у Енциклопедији Словенске Филологије. — Као што је познато, Руска Академија Наука почела је издавати велико дело „Енциклопедија Словјанској Филологији“, под уредништвом Г. Ватрослава Јагића. Једна велика књига ове енциклопедије биће посвећена историји српско-хрватске књижевности. Стару српску књижевност има да изради Г. Др. Владимир

Ђоровић, дубровачку и у опште приморску Г. Др. Милан Решетар; босанску и славонску католичку књижевност Г. Др. Драгутин Прохаска; књижевност Срба у Угарској у XVIII веку Г. Др. Тихомир Остојић; прву половину XIX века српске књижевности Г. Павле Поповић; хрватску кајкавску књижевност и илиризам Г. Др. Ђуро Шурмин; другу половину XIX века и данашњу српску књижевност Г. Др. Јован Скерлић; нову хрватску књижевност Г. Др. Бранко Дрекслер. Дело би имало да буде готово до краја 1913, и изишло би из штампе 1914 године. X.

„ЗАГРЕБАЧКИ БОГОСЛОВИ ПРЕМА ГАЈУ, СЛОВЕНЦИМА И СРБИМА“. — У извештају реалне гимназије у Крапини за 1910—1911 годину изишао је под горњим насловом чланак професора Шкорјача. Чланак је добар прилог за изучавање Илиризма и у многоме допуњује, иначе добру, расправу В. Хомостарића „Сбор духовне младежи загребачке“, која је изишла у „Hrvatskom Domu“ за 1880 годину. Нарочито има нових података о односима загребачких и љубљанских богослова и учешћу Стенка Врза у стварању и одржавању тих односа, као и о односима са Србима. У. Ц.

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ У РУМУНСКОМ ПРЕВОДУ. — Недавно је у Букурешту почела излазити у малим свескама „Библиотека Источних Приповедака“ (Biblioteca Povestitorilor Orientali). Као прва њезина свеска изишао је „Вертер“ од Лазе К. Лазаревића у преводу К. С. Константа (L. K. Lazarevici, Werther, novelă tradusă după original de C. S. Konstante, стр. 94. Цена 0 30 динара). Преводилац познаје добро српски језик, те је превод веран, и течан као што је и Лазаревићева приповетка у оригиналу. На крају је (стр.89—94). Лазаревићева биографија.

T.

Једна руска књига о Зрињском и Франкопану. — У Кијеву је ове године изишло дело А. М. Лукјаненка „Политическая и литературна деятельность братьевъ Зринскихъ и Франца Франкопана“. (8^о, стр. X, 861; цена 3.50 рубаља). Г. А. М. Лукјањенко је још млад човек, али није непознат у науци; за последњих пет-шест го-

дина он је штампао девет озбиљних радова, међу којима се два тичу и нас: „Кајкавско наречје“, у којем је марљиво изнео резултате својих испитивања на земљишту кајкавског дијалекта, покушавајући да докаже да је тај дијалекат у основи српско хрватски и „Основни методи и правци у области словенистике, у вези са историјским ходом развића лингвистике у опште, а индоевропске на посе“. Од свих његових досадашњих радова најобилнији и најтемељнији му је горњи, где је свестрано испитао живот и политички и књижевни рад народних мученика, знаменитих графова хрватских Зрињских и Франкопана. Дело је опсежно и темељно, и заслужује нарочиту пажњу наших историчара. М. М.

„Гогољ у словенским књижевностима“. — У II свесци XVI књиге „Извѣстїя отдѣленїя русскаго языка и словености императорскої Академіи Наукъ“ (Петроград, 1911) штампан је чланак Г. П. А. Заболотског „Гогољ въ славянскихъ пероводахъ“. Ту је хронолошким редом изложена библиографија превода из Гогоља у бугарској, српској, хрватској, словеначкој, пољској, чешкој и словачкој књижевности.

По броју превода на првом месту стоји чешка литература са 73 преведене ствари. Затим долази српска књижевност, која у својој преводној белестристици броји преко 40 превода из Гогоља. Остале словенске књижевности иду овим редом: бугарска са 30, пољска са 27, словачка са 18, словеначка са 16 и хрватска са 10 превода. — Највише је превођен „Ревизор“, и на све словенске језике преведен је укупно 17 пута (највише код Чеха и Бугара, са по 5 пута, затим код Срба 4 пута; код Хрвата и Словенаца није никако ни превођен). После њега долази „Тарас Буљба“ са 16 превода (код Чеха највише, 6 пута; преведен је на све словенске језике). Затим долазе „Мртве душе“, које су превођене укупно 13 пута. — У српској књижевности најраније преведена ствар из Гогоља јесте „Страшна освета“ („Српске Новине“, 1850). Највише је превођен „Ревизор“ (4 пута). После њега долази „Тарас Буљба“ (са 3 превода). Интересантно је истаћи да највећи број превода пада у доба од 1860—1880. За тих двадесет година преведено је више од половине целокупног броја превода из Гогоља. Док је, на пример, од 1880—1900 преведено свега

5 ствари, до тога доба од 1860—1870, само броји 14 превода. М. Б.

„Орохидрографија Македоније“. — Под уредништвом Г. А. Иширкова, издата је у Пловливу (Хр. Г. Данов, 1911) топографска студија Васиља Кичева о Македонији. У њој нема ништа што већ не би где год било у Кичевљевој „Македонији“, или другим краћим и дужим радовима његовим. Књизи су додата објашњења и азбучни списак имена, која су у њој помињу. За књижевност о Македонији је ова књига свакојако једна добит.

Ин.

„Немачке колоније у Босни“. — У Сарајеву изишла је немачка брошура Ј. Хајмфелсена: „Die deutschen Kolonien in Bosnien“. Уз књигу, која износи 119 страна, иде табеларни преглед привредних и културних прилика немачких колониста у Босни, као и географска карта њиховога простирања. Писац редом прегледа свих 19 колонија немачких, које су се почеле насељавати од 1879, и које данас броје на 8000 душа. Колонисти су дошли из Хановера, Олденбурга, Вестфалије, Саксонске, руских балтичких провинција, Галиције, Буковине, Угарске и Славоније. Као добар Немац, писац о тим колонијама говори у дитирамбичном тону. С. Р.

„Стара Србија и Арнаути“. — У угледном француском часопису „La Revue de Paris“, Г. Гастон Гравје штампао је чланак „La Vieille-Serbie et les Albanais“. На основу најнових радова, нарочито на основу великог и важног дела Г. Др. Јована Цвијића „Основе за географију и геологију Старе Србије и Македоније“, Г. Гравје приказује етнографске прилике у Старој Србији, жалосно стање ондашњег српског народа, анархију и тероризам Арнаута, општу несигурност, неспособност и немоћ турских власти. Уз чланак иде „Етнографска карта Старе Србије“, израђена по Г. Цвијићу. Цео чланак израђен је са пуним познавањем предмета, и има сву речитост жалосних старосрбијанских прилика. К.

ДРУШТВА И УСТАНОВА.

Српска Краљевска Академија. — Академија Философских Наука имала је скуп 4 новембра: 1. Према ре-

ферату Г. Љубимира Ковачевића одлучно је, да се расправа Г. Драгутина Костића: „Тајно писање у јужно-словенским ћириловским споменицама“ штампа као засебно издање Академије, ако обимом својим пређе одређени број табака за „Глас“. 2. Писма хилендарског архимандрита Онуфрија Поповића из XIX века, која је послао монах Сава Хиландарац, дата су на оцену Г. Стојану Новаковићу. 3. О штампању списа Г. Живка Стефановића „Народне умотворине фонетски записане“ у III књигу „Дијалектолошког Зборника“ одлучено је да Г. Стефановић удеси свој спис за штампу према напоменама које му буде доставио Г. Др. Александар Белић. 4. Одлучено је да се у IV књигу „Дијалектолошког Зборника“ штампају испитивања косовско-ресавског дијалектог и радови које ће Г. Др. Александар Белић приказати на једног од идућих седница ове Академије. 5. На основу реферата академика Г. Љубомира Стојановића одлучено је, да се штампа IV књига записа и написа, у коју ће ући збирке Г. Г. Димитрија Николајевића-Оклобције, Гл. Елезовића и Радослава Грујића, заједно са збиркама које на молбу Академије буду поднели Г. Г. Јован Н. Томић. Др. Александар Белић и Драгутин Костић. У исту књигу уврстиће се и сви записи и написи који су издани од 1904 па на овамо. Умољен је Г. Љубомир Стојановић да се прими редакције ове књиге, или да нађе лице који ће тај посао предузети. М Р.

Југословенска Академија у 1910 години. — Загребачка Југословенска Академија Знаности и Умјетности дала је, по обичију, и уз овогодишње коло својих књига, „Ljetopis“, у коме је извештај о раду и стању Академије у прошлој години. (Ljetopis Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti za godinu 1910). Као и из прошлогодишњег „Ljetopisa“ („Српски Књижевни Гласник“, XXV књига, 629 стр.), ми и из овог бележимо појаве значајније по Академију и по њене везе са Србима. — Управа је остала иста. Поред досадањег 81 члана, ове године изабрано је десет нових чланова. Међу тим новим члановима је само један Србин, Г. Љубомир Ковачевић, секретар Српске Краљевске Академије. Од чланова Срба читао је у седници „математичко-природословног разреда“ Академије своју расправу Г. Др. Михаило Петровић. Та расправа из више математике штампана је 183 „Radu“. У времену од 24 априла прошле

прошле године до 11 марта ове године било је 14 седница појединих разреда, 4 седнице одбора и 6 седница свих разреда. 3 децембра била је јавна седница у славу Лава Толстоја. На њој је Г. Др. Томо Маретић читао своју расправу „Спомен Лаву Николајевићу Толстоју“ коју је овај „Ljetopis“ донео у целини (стр. 82—105), 18 марта ове године одржана је свечана седница. На њој су поднети извештаји о имовном стању и књижевном раду. У протеклој години Академија је имала 55.737·51 круна прихода, 3.627·95 круна више него у 1909 години. Капитал Академије износи око 760.000 круна, вредност непокретне имовине износи око 850.000 круна. Књижевни рад кретао се у правцу у ком је и прошлих година; спремали су се радови за „Rad“, „Stare pisce hrvatske“, „Starine“, „Gradju“, „Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“. На своја издања Академија је имала 164 претплатника.

Веза са Србима појачане су. Најпре, Одбор Штромајерове галерије слика откупио је, међу осталим радовима, и рад сликара Милана А. Миловановића „Цар Душанов мост на Вардару код Скопља“. Затим, Академија је ступила у ближе везе са Матицом Српском у Новом Саду. И ове године давала је у замену своја издања неколиким српским научним друштвима; од часописа давала је замену „Српском Књижевном Гласнику“. Те везе највише су ојачане радом на Југословенском Енциклопедијском Речнику.

Југословенски Енциклопедијски Речник ради се живо и уз велику помоћ многих јавних радника у српско хрватском народу. Српска Краљевска Академија, са својим одборима, свршила је у главном „алфабетаре“, списак свих чланова који имају да уђу у Речник. У Сарајеву Земаљски Музеј, у Љубљани Словенска Матица и кругови блиски њој, у Далмацији и Истри књижевни радници, спремају грађу. У Загребу је начињен нацрт „Prijedlozi za stručni program“ (географија, антропологија, статистика, фолклор, историја цркве и вера, језик, књижевност, просвета, право, археологија, уметност). Сви поједини одбори приступиће наскоро једној организацији. Позиву Академије одазвали су се и Г.Г. Др. Ватрослав Јагић, Др. Константин Јиречек, Др. Милан Решетар, из Беча, и Г. Др. Матија Мурко, из Граца, и својим радом већ помогли остваривању ове лепе замисли, обавивши и даљу помоћ Заједнички договор изасланика

Српске Краљевске Академије и Загребачке Академије има ових дана да изради програм за оне области које нису уређене. На тај начин био би главни ницрт готов.

У „Ljetopisu“ који приказујемо штампан је рад Г. Петра С. Павловића: „Спиро Брусина“, његова биографија и библиографија свих његових радова (стр. 130 до 168). На крају је извештај о свечаној седници коју је Академија држала 14 јула ове године у славу двестагодишњице од рођења Руђера Бошковића. Е. Н.

Народна Библиотека у 1910 години. — У „Годишњаку“ Српске Краљевске Академије штампан је извештај управе Народне Библиотеке о раду у 1910 години. Ове године читало се више но икада до сад: 22.142 читања. Највише читалаца било је међу ђацима виших и средњих школа (16.175 мушких и 1.755 женских); потом долазе наставници виших и средњих школа (1.815 мушких и 62 женске); новинари и књижевници (389), грађани (340), пензионари (217), учитељи (58), адвокати (37), свештеници (20), официри и војници (18), лекари (5). Највише су читана дела на српско-хрватском језику 11 702 (7.599 научних и 4.103 згбавна садржине), потом долазе дела на француском (1.779), на руском (342), латинском (310), немачком (129), талијанском (103), и тако даље. Највише су читани романи, новеле и притоветке (3.920), потом књижевна историја и критике (1.161), филозофија (1.046), правне и државне науке (918), историја општа (739), историја књижевности (669), економија и финансија (642), историја српска (638), музика (555), драма (526), политичке расправе (501), епска поезија (340), математика и физика (356), филологија (363), и тако даље.

Од часописа највише је и ове године, као и ранијих, читан „Српски Књижевни Гласник“ (879 пута), потом „Дело“ (485), „Летопис Матице Српске“ (276), „Отаџбина“ (169), „Просветни Гласник“ (123), „Бранково Коло“ (83), „Savremenik“ (68), „Нова Искра“ (54), и тако даље. Од листова највише су читане „Српске Новине“ (288), затим „Одјек“ (102), „Самоуправа“ (90), „Дневни Лист“ и „Штампа“ (79), „Трговински Гласник“ (65), „Политика“ (64), „Правда“ (63), „Радничке Новине“ (44), и тако даље. Од српско-хрватских писаца највише је читан Др. Јован Скерлић (235), потом Др. Бранислав Петронијевић (220), Слободан Јовановић (218), Стојан Новаковић (90), Вук Караџић (89), Др. Владан Ђорђевић (76),

Др. Љубомир Недић (70), Др. Михаило Гавриловић (57), Павле Поповић (54), Др. Михаило Вујић и Др. Богдан Гавриловић (52), Ђорђе Станојевић (51), Др. Миливоје Шрепел (49), Божидар Кнежевић (44), и тако даље. Од приповедача и песника на прво место долази: Стјепан Митров Љубиша (49), па Његош (43), Јанко Веселиновић (42) Петар Прерадовић (41), Ђура Јакшић (40), Борисав Станковић (36), Иво Типико (32), Лазар Комарчић (31), М. П. Шапчанин и Милован Видаковић (30), Светолик Ранковић (27) и тако даље. Од страних писаца на прво место долази Р. Ајслер (65), М. Гијо и Др. Ј. Шер (57), Брандес и Перо (37), Смајлс (36), Ниче (35), Вунт и Бебел (28), Жил Пајо (27), Жан-Жак Русо (25), и тако даље. Од страних писаца највише читан у опште био је Толстој (322; „Рат и Мир“ 131 пут), одмах за њим долази Алфонс Доде (303), Виктор Иго (254), Достојевски (187), Анатол Франс (134), Емил Зола (130), Марсел Прево (99), Максим Горки (72), Мопасан (65), Ибзен и Чернишевски (45), Гогољ (44), Дикенс (32), Џорџ Елиот (31), Жорж Сандова (30), и тако даље. К.

Друштво за Српски Језик и Књижевност. — Одмах по оснивању овога Друштва изишла је белешка у овом часопису (Књига XXV, стр. 800), у којој је поменут његов циљ и дневни ред првога састанка. После тог времена Друштво је имало још седам својих редовних састанака, на којима су читане ове расправе, или реферати: Г. Др. Јован Скерлић: „Подела нове српске књижевности на периоде“; Г. Др. Александар Белић: „Научни моменат у граматикама српског језика за средње школе“; Г. Милош Ивковић: „Један начин наставе матерњег језика у нижој средњој школи“; Г. Милош Московљевић: Реферат о књизи „Reformacija u Hrvata i književnost toga vremena“ од Бучара; Г. Др. Тихомир Остојић: „Настава историје књижевности у средњој школи“; Г. Милутин К. Драгутиновић: „Један начин писмене наставе у нижој средњој школи“; Г. Павле Поповић: „О изворима „Славено-србског Магазина““; Г. Др. Веселин Чајкановић: „О пословицама“; Г. Милан Мајзнер: „Основи синтаксе“. — Неки од поменутих радова штампани су.

Друштво држи своје састанке редовно 10 сваког месеца на Универзитету. У. Ц.

Власник, Богдан Поповић. — Уредник, Јован Скерлић

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

КЊИГА XXVII, БРОЈ 11. — 1 ДЕЦЕМВАР 1911.

ПОД СНИЈЕГОМ.

(Крај).

Хукну и попостаде, а мртав га зној обли. Очи му се отеше на полусмрзлу и укочену вјереницу која ни гласа од живота од себе не одаваше. Ту, ј'наку, пуче срце живо, немаде кад мислити о себи и свом спасењу, но брже-боље скиде кабаницу са себе, те у њу, баш као мајка чедо у повоје, зави своју прстеновану несудојеницу. Руке му полећеше на колан, иза кога извади револвер, и покуша да га омакне и зовне у помоћ. Али му руке толико испрежебле, а прсти се укочањили и онеспособили, да не мога чарка подићи. Грло га издало, и само што му неки слабачак и полумукао храпат, баш као кад бунне сачма у пачји вир, зашкргута у грудима и зачегрља по зубима, и утону у фијук паклених вјетрова као кап у море.

Очајан а љут као рис, Оташ завитла револвером у провалију: — Ето ти га на! Кад не служиш онога чи' си, а ти иди ђаволу у јаму. И, почем се мени кад треба не нађе у невољи, нећу ни други да ћефирѝ с тобом без

невоље. И, кад мени не ваљаш, нек' не ваљаш ни друге ко би те мога' с мене мртва скинут'!...

И јадна пушка ништа но што заорга о богосаздане стијене и стаде је, неђе у подземним дубинама, гроктање и пуцањ, као да то тамо ђаволи шенлуче за још једну више несрећу на свијету.

Међутим сад Оташ размахну и рукама и ногама, те разгрну читаву јаму у снијегу, колико може двоје стати. У њу прво спусти и положи поребаркѣ Милицу, на коју натра читаву гомилу снијега, оставивши јој за двије пѣди око главе празна простора; па се и сам загнури у снијег и положи уза њу. Јер је из раније по чувењу знао, да је снијег-цијелац добар штит против мраза и студени, да се под њим моме дисати и да је било пометеника који су по три дана били у снијегу затрпани па ипак остали живи. Дако, промисли и њих двоје издрже ту бар које чѣло, а дотле може Бог дати да и холујина престане и неко их од путника или чобана затече у животу и избави. А, ако и не буде ништа од свега тога, оно, кад им не би суђено да се на брачном одру грашѣ животом, нека бар у једном гробу једно уз друго заклопе очи занавијек.

Прислонивши се и обгрливши своју премрзлу заручницу, Оташ јој наслони ухо на груди, да чује бије ли јој срце. Осјетивши, да је и још „у духу“, метну јој уста на уста и ходе јој духати у њих, и својим је дахом загријевати, час-по јој трљајући снијегом блиједо чело и помодреле шакѣ, и не престајући јој отирати влагу и мокрину с лица и рука, све док је не поврну себи и не осјети да се миче.

О, да радости његове, кад Милица шѣнѣу полако десном па лијевом руком и отвори лијево па десно око, као да се из мртвих пробуди! Поглед јој паде на Оташа и прикова га бесвјесно за њ као бѣба за лѣчац од бешике. Постаја тако па за дуго. Узалуд ју је избезумљени вјереник звао и дрмао, одговорити му не мога.

Оташ се поново баци на посао. Торба, која му је

била на леђима, десила му се при руци. Он је развеза, извади другу печатлију лозоваче, којој, не могући је друкчије одчепити, преби грљих, полако и опрезно раз врну вилице ђевојци, и зали је ракијом, прво по кáпцу, а послије и по десет.

И не превари се у очекивању. Одмах иза трећег гутљаја, Милица синусе очи као у курјака а на уснама и врховима прстију јој проструја нека млака топлина. У једна се доба протеже, превали на вјереника своја два крупна ока, а на уста јој, као бѹк понорнице из какве исполинске пѣштерѣ, задрга прво кашаљ па онда потмуо збор:

— Оташу, пред богом и пред људима законити друже, шта с' ово учини с нама? И ђе ли смо ово?...

Оташ се нађе у забуни и нити смједе нити умједе ништа одговорити. Она као да разумједе, а таква јој се сјенка на чело навуче:

— А знаш ли ђе су бабо и бра́то, а?

— Жнам, ка' не, чоче... ријеши се да збори и да измишља Оташ: — Ено их ђе су прешли пр'о брда. Но биди мирна, док неће ли доћ' ш Његушима, да не ку- таришу. Но је ли ти зима?..

— Па и није... рече мало бљенѹтијѣ Милица, а очи јој се и не хотећи омакоше на ракију.

Оташ разумједе и ходе је поново залијевати. А, по његовој несрећи, ни себе не заборави. Но нешто студ а нешто очајање, навукоше га те се навали на лозовачу; и, у колико би се ваљано прекрсти, једна шипца сѣ ваљала празна по намету а друга својом жерачком загријевала утробице и кријепила живце и вјеренику и вјереници, који су, живи у гроб закопати, најмање могли мислити: шта је у обичају а шта не, и шта је добро и здраво за пометенике, а шта ли пак није.

Кажу, да живот никад није милији но у тренутку кад се човјек у пуној свијести дави или гине. И често, у пресмртном часу сав се живот човјеков сконцентрише за једно магновење у души и у једном мисаоном коло-

Милица се охладѣла за који минут раније од свог заручника. Пијехнула је сањајући, као што је у сањању и живот провела. Као обрела се над оном истом бездањницом наврх Крса, коју је и претходне ноћи у Котору у сну виђела. Погледа, док из ње искочи Машут са Радоњом; обојици у рукама по дипле, па диплоју да их је милина чути. А за њима се најавио чигав крд јањаца и козлића, да не знаш које је љепше од кога; па хајд' хајд' те к њој. А млад се разигра, па, све једно мимо друго, слобута око ње, и окупише се умиљавати пред њом и лизати јој руке, и грицкати и дрпкати јој зубун и рукаве. А она их хвата и милију и тепа им. Док од једном ето ти Оташа, сав у злату, па се сја као светац; а појахао крилата хата, па само што се вије под облацима. Долећевши до ње, назвао јој Бога, па ништа но што је узе за руку па је врже за се на коња. И полеће поново, мимо облак и звијезде, у небесне висине, као зрно из пушке. А док тек свако од оне млади доби криоца, као она у лептира, и претвори се у анђела; па се предвојише, јањци на једну а козлићи на другу страну, и тако их опколише, и с блѣком и вѣком и неком чудном пјеванијом допратише до самога неба. А, како оно лети, њој се разлила нека сласт по срцу, па јој дошло лако и мило, мило, боже, све плива у радости; а од неког јој се миља и блаженства сва коса у вис дигла. И тако све више и све даље, и што даље и више то све лакше и тише; док полако и тихано сасвим не утонуше у неку свијетлу сумаглицу, и у њој се, попут сунца кад се у море тоне, изгубише занавијек...

Оташ је надживио који тренутак своју несубјеницу, а да ни сам то не зна. Његов је свршетак био мало бурнији од Миличина, али ипак не и сувише буран и грк. У предсмртном бунилу је видио један стародревни бријест, под њим подигнута вјешала, и око њих гомилу троглавих Арапа; а наврх њих се попела једна грозна људескера, крупнији и дебљи од најкрупнијег носорога а крволочнији од најкрвожеднијега крокодила. Оташ у

њему познаде целата. Нешто хити очима, кад али му се о конопу на вјешалима гйгá отац Ђикан, исплазио језик а избуљио очи, а онај му целат озго с вјешала све то више свеже замку око врата. Виђе ли то, не виђе, у Оташу се распалише бјесови, клйси а подвикну а ханџар у шаке дочепа, па ала-бурда посред оних око вјешала; рашћера и попршти све, баш као кобац пилиће; целата расклабљића на два дõпұха, па му се онда поганске крви испод неваљалога и никоговићскога грла осветнички налòка; и, уколико би рекао „што би?“, пресијэче коноп и спасе оца. А Ђикан, дошавши себи, рашири руке па притрча к сину и обиште о њ, као дијете мајци о њедрима. И узе га на руке, и све тихо и полако, и љубећи га и милујући, однесе га својој кући, неђе дубоко доље под земљом. А тамо их дочека така тама и така тишина да од њих и ослијепише и оглувише и изгубише се занавијек у подземни мрак и вјечити мир и заборав...

И тако се њихове млађане и честите душе угасише и без јаох и без куку, тихо и полагаано, као двије догореле воштанице у преосталом чираку опљачканога храма; и, као двије птичице, одлећеше у незнане стране, тамо „ђе нема ни болести, ни туге, ни уздисања“ а сигурно ни крстачких мећава ни погибије.

Бог да ик прости и помилује!...

Тек након неђељу дана, пошто је бура попрестала и вријеме утолило, интõпали су ловци или, боље рећи, опћућели су ловачки керови два пометеничка леша у крстачким провалијама. Ловци ти тај час надај узбуну у његушко племе. На то се дигни Његуши те на лице мјеста. Ту вежи конопе све један на други, те спусти на њих двојицу најслободнијих бастадурá у недоступну провалу, и ишчепркај и извуци из намета Оташа и Милицу, смрзну и укочањене а цјелокупе и недирнуте, као да су се посветили. Па их на носилима пренеси, опој и баш онако загрљене укопај пред његушком црквом.

Шта се пак ђело с оцем и сином, то у први мах нико није могао знати. Сигурно је било да су и они побијени и затрпани усовљу; али ђе и колико бојева дубине, то се није могло погодити. И покојном Машуту и Радоњи таман до самога прољећа није се нашло ни трага ни стрва. Тек кад је снџег у велике почео копнити, налазили су чобани комад по комад кости и меса при људским костима, које су орлови и лисице развлачиле по Которским Странама. Једва је ожалошћена родбина из Цуца успјела, да им, послџе вратоломног пентрања и ломњаве по крстачким јаругама за читаву неђељу дана, покупи разнесене остатке и нагрђене лубање и изнакарађене грудњаче пронађе, те их, уз горштачки лелек и кукњаву, пренесе и у пристојну гробницу, до оне Оташеве, на Његушима сахрани и опоје.

А и до дан-дањи, на највишем оберу изнад мјеста њихове погибије, стоје побијена четири црна мрамора, као четири окамењена гаврана. Стоје, и, кад уз сунчев излалак или залазак Ловђенови уздаси, намијењени вили Адрији, прошуме изнад њих, причају пролазницима жалосну повијест о злом йскопу јуначке куће храброг Машута Цуце и немилој свадби несређног Оташа Ђика нова и Милице Машутове.

НЕВЕСИЊСКИ.

НУМА РУМЕСТАН.

(24)

ЖРТВЕ.

Розалија му сада исприча оно у шта се најзад уверила, упркос све Хортензијине тајанствености: њену љубав према овом сељаку, коју је она најпре сматрала као пролазну ћуд, али која јој сада задаје велику бригу, као каква морална пометеност њене сестре.

Министар се бунио:

— Није могућно!... Да воли овог простака, овог налицканог звекана!...

— Она га види кроз своју машту. и нарочито у светлости твојих легенда, твојих бајака, које није умела „свести на праву меру“. Баш зато, ова реклама, ово отужно шаренило које тебе раздражује, мене, на против, испуњава радошћу. Ја мислим да ће јој се њен јунак сада учинити тако смешан да га више неће смети волети. Иначе, ја не знам шта би од нас било. Замисли очајање мога оца... замисли самога себе као Валмажуровог пашенога Ах, Нума, Нума, јадниче што несвесно обмањујеш људе.

Он се није бранио, и гневио се на самог себе, на свој „проклети Југ“ који никако није могао укротити.

— Видиш, требало би да увек останеш овако, сасвим уза ме, моја драга саветнице, моја света заштитнице. Нема никога на свету који је тако добар и попустљив према мени који ме тако разуме и воли.

Држао је на својим уснама њену малу руку у рука-

вици, и говорио је тако искрено да су му у очима блистале сузе, истинске сузе. После овога излива срца, њему лакну, осети се чилији; и пошто је, на Краљевском Тргу, могао жени да сиђе, са свима нежним предострожно-стима, он довикну кочијашу веселим гласом, без и мало гриже савести:

— Лондонска улица... Пожури!

Розалија, која је споро ишла, начу из далека ову адресу, и то је болно дирну. Не што би се у њој појавила и најмања сумња; него што јој је он малочас рекао да иде на станицу Сен-Лазар. Зашто његови поступци никад не одговарају његовим речима?

Друга једна брига чекала је у сестриној соби, где је осетила да је њен долазак прекинуо неку препирку између Хортензије и Одиберте, чије је лице било натмурено, и чија се капица с траком тресла на њеној фуријској коси.

Розалијино присуство држало је у запту; то се видело по њеним злобно стиснутим уснама и набраним веђама; али кад се млада жена поче распитивати о њима, она бй принуђена да јој одговори, и поче грозничаво говорити о Skating'у, о сјајним условима који су им дати; затим, чудећи се њеној мирноћи, она запита скоро дрско:

— Зар Госпођа неће доћи да чује мога брата?... То вреди труда, ако ништа, бар због његовог одела.

То смешно одело, које је Одиберта описивала својим сељачким изразима, од зупчасте капе до шиљастих ципела, стави на муке сироту Хортензију, која више није смела погледати сестри у очи. Розалија се извини: њено стање здравља не допушта јој да иде у позориште. Сем тога, има у Паризу извесних места за забаву где све жене не могу ићи. Сељанка јој не даде да доврши:

— Опростите... Ја овде идем, а мислим да нисам гора од ма које друге... Ја нисам никад учинила ништа рђаво; ја сам увек вршила своје верске обреде.

Глас јој је бивао све јачи, без и мало негдашњег снебивања, као да је стекла извесно право у овој кући. Али Розалија је била одвећ добра, и стајала је сувише

изнад ове јадне простакуше, да би желела да је понизи, нарочито при помисли на Нумину одговорност. Зато, улажући сву довитљивост свога срца, сву своју обазривост, оним искреним речима које исцељују ране и ако их по мало опеку, она покуша уверити је да њен брат није постигао никакав успех, да он никад неће успети у овом неумитном Паризу, и да би, уместо што упорно воде борбу која их свлачи у најниже уметничке слојеве, боље урадили да се врате у свој завичај, да откупе своју кућу, за шта ће им се прибавити средстава, и да, у раду и животу у слободној природи, забораве тешке часове које су преживели у овом несрећном походу.

Сељанка је пусти да доврши, не прекидајући је ни једанпут, бацајући само на Хортензију ироничне погледе својих злих очију, као да би је подстакла да нешто одговори. Најзад, видећи да девојка никако не проговара ни речи, она изјави хладно да они не мисле ићи, да њен брат има у Паризу обавеза сваке врсте... сваке врсте... које не може напустити. На то, она пребаца преко руке свој тешки, влажни огртач који је лежао преко наслона једне столице, поклони се лицемерно Розалији:

— Збогом желим, госпођо... И хвала лепо, ипак!

И повуче се, са Хортензијом, која изиђе да је испрати.

У предсобљу, она спусти глас, због послуге:

— Дакле, у недељу вече?... У десет и по часова, неизоставно.

И, наваљујући, заповеднички:

— Забога, ви треба да учините то за њега, за вашег јадног пријатеља... да му улијете храбрости... Шта вас то стаје! *Ја* ћу вас одвести, и *ја* ћу вас вратити.

Видећи да она још оклева, Одиберта додаде скоро сасвим гласно, претећим тоном:

— Па добро, јесте ли ви његова заручница, јесте или нисте?

— Доћи ћу... Доћи ћу... одговори преплашено девојка.

Кад се врати у собу, Розалија је запита, видећи је расејану и тужну:

— На шта мислиш, мила моја?... Твој роман још се наставља?... Мора да је далеко одмакао за ово време! додаде она весело, обухватајући је око паса.

— О да, далеко је одмакао...

И после кратког ћутања, Хортензија додаде муклим, сетним гласом:

— Али крај не могу да му сагледам.

Она га више није волела; можда у ствари то никад и није била љубав. Улепшан даљином, оним „благам сјајем“ којим је несрећа озаравала Последњег Абенсеража, он јој је издалека изгледао као њен суђеник. Чинило јој се племенито да заложити свој живот за човека кога је све напустило, успех и покровитељи. Али како је била поражена видећи колико се преварила!

Прва Одибертина посета немило је дирнула њеним промењеним, сувише слободним и поверљивим понашањем, и значајним погледима којима је она тихо обавештавала: „Он ће доћи по мене... пст!... ни речи!“ То јој се учини сувише пренагљено и смело, нарочито помисао да уведе овога младића у кућу својих родитеља. Али сељанка је желела да убрза ствар. И Хортензија одмах увиде своју заблуду, чим угледа овога комедијаша који је уображено забацивао натраг своју косу, набијајући и затурајући на својој изразитој глави свој провансалски шешир са широким ободом, још увек леп, али са очевидним старањем да изгледа што лепши.

Место да се снебива, и да тиме оправда великодушни полет којим је предусретнут, он је имао уображено и победничко држање освајача, и, не говорећи ни речи, — јер ни сам није знао шта да каже, — он се понашао према отменој Парижанки као што би се, у сличној прилици, понашао према *оној* Комбетиној: он је обухвати око паса гестом војника-трубадура, и хтеде да је привуче себи. Она се отрже нагло, узбуњених жи-

ваца, тако да он оста забезекнут и збуњен, док је Одиберта брзо упадала, грдећи оштро свога брата. Какво је то понашање? То је у Паризу научио? Сигурно у Предграђу Сен-Жермен, код својих војвоткиња?

— Но, причекај бар док ти буде жена!

А Хортензији:

— Он вас толико воли... Љубав га сажиде, јадника!

Отада, Валмажур је, долазећи по сестру, држао да треба да начини мрачно и тајанствено лице као какав јунак на насловној слици музичких комада: *Море ме чека, више же Хаџуше!* Девојку је то још могло и дирнути: али је сироти младић заиста изгледао сувише ништаван. Он је само умео да глади свој филцани шешир причајући о својим успесима у отменом Предграђу, или о свом глумачком супарништву. Једног дана, говорио јој је читав час о неучтивости лепог Мајола, који није хтео прићи да му честита после једног концерта, и понављао је не-престано:

— Дакле то је ваш Мајол! Међер није баш учтив, ваш Мајол.

Уз то, Одибертино непрекидно мотрење, њена строгост каквог чувара морала, према овом студеном љубавном пару. О, да је она само слутила каква је гроза и одвратност испуњавала Хортензијину душу због њене ужасне заблуде.

— У! страшљивице... страшљивице... говорила јој је понекад сељанка, смејући се силом, док су јој очи севале од љутине, јер она је налазила да се ствар сувише отеже, и да девојка оклева из бојазни од прекора и отпора својих родитеља. Као да би то могло уздржати ову слободну и горду природу да је у срцу осећала праву љубав; али како да се каже: „Волим га“, и да се наоружа, загреје, бори, кад се не воли?

Па ипак, она је била дала реч, и свакога дана су јој досађивали новим захтевима; тако овом првом поја-

вом у Skating'у, где се сељанка упињала да је одведе по сваку цену, рачунајући на успех, на занос општег одобравања, да ствар приведе крају. И, после дугог опирања, сирота мала је најзад морала пристала на овај ноћни излазак без материног знања, који је нагонио на лаж и на понижавајући дослук са Одибертом; она је попустила из страха, из слабости, а можда и у нади да тамо опет поврати свој први утисак, ишчезлу чаробну слику, да распали пламен који се тако очајно угулио.

XV

Skating.

Где је то она?... Куда иде?... Кола су ишла дуго, дуго; Одиберта је седела поред ње, држећи је за руке, и успокојавала је, говорећи у грозничавом жару... Она није гледала ништа, није чула ништа, и крештање овога пискавог гласића, кроз зврку точкова, није за њу имало никаквог смисла, као што ни ове улице, булевари, куће, нису сада имале свој познати изглед, него су јој, због њене узрујаности, изгледале необичне, бледе, као да их је посматрала са погребних или свадбених кола ..

Најзад, један потрес, и кола су се заустављала испред једног широког плочаника, преплављеног бљештавом белом светлошћу, која је сакупљену гомилу оцртавала као мравињак црних сенки. Једна билетарница на уласку у један простран ходник, једна врата, обложена црвеном кадифом, која су се сама затварала, и одмах дворана, огромна дворана, која је, својим сводовима, побочним пролазима и високим зидовима обложеним вештачким мрамором, подсећала Хортензију на једну англиканску цркву где је једанпут присуствовала неком венчању. Само, овде су зидови били излепљени разнобојним плакатима и огласима: шешири од плута, кошуље по мери за 4,50 дин., рекламе стоваришта готовог одела наизменце са сликама добошаревим, чију су биографију викали пискави гласови продаваца програма,

усред заглашне ларме, у којој су жагор устумаране гомиле, зујање чигри по чоји енглеских биљара, довикивање јела и пића, одломци од арија, прекидани плотунима патриотског пљескања са дна сале, ипак били надмашени непрекидним зврјањем ципела за котрљање, које су јуриле тамо-амо по једном великом, асфалтованом простору са оградом, међу уморасаним цилиндрима и шеширима у стилу Директоар.

Уплашена и забуњена, час бледећи час црвенећи испод свога вела, корачала је Хортензија за Провансалком, пратећи је с муком кроз лавиринт од малих округлих столова, поређаних унаоколо, за којима су седеле све по две жене, пијући, налакћене на сто, са цигаретом у зубима, пребацивши ногу преко ноге, са досадом на лицу. Уза зид, у извесном растојању један од другога, низали су се препуни столови, и за сваким је стајала по једна девојка, са црним колутима око очију, као крв румених усана, са блиставим накитом у црној или риђој коси, која је по челу била разбарушена. И ова бела или црно намазана кожа, овај осмех нарумењених усана, видели су се код свију њих, као каква ливреја коју носе ове бледе ноћне прилике.

Лезиво је било и оно лагано крстарење ових људи, који су се смело и грубо тискали између столова, дувајући десно и лево дим од својих дебелих цигара, прилазћи да изближе разгледају изложену робу, и цењкајући се увредљиво. И оно што је свему нарочито давало изглед каквог вашара, била је ова космополитска публика која је брбљала разне језике, хотелска публика која је приспела јуче, и дошла овде у своје нехатном путничком оделу: шкотске капе, пругасти жакети, горњи капути још влажни од магле са Ла Манша, и московске бунде које су једва чекале да се откраве, и дуге црне браде, достојанствена лица са обала Спреве, која су прикривала сатирско церекање и татарску похоту, и турски фесови преко реденгота без јаке и, парадно обучени Црици који су се свијали као њихови свилени цилиндри,

и мали Јапанци у европском оделу, збрчкани и налицкани, као оживеле кројачке мустре.

— *Бого мој!* Ала је ружан... узвикивала је одједном Одиберта угледавши пред собом једног врло достојанственог Кинеза, са дугом киком која му је висила низ плави капут; или је застајала и гурала Хортензију лактом: „*Ју, ју!* млада...“, показујући јој једну у бело обучену жену, откривеног врата, са дугим шлепом, и кратким чипканим велом, који је био приденут за косу неранциним цвећем, испружену на две столице, тако да су на једној лежале њене беле атлазне ципеле са сребрним потпетицама. Али одједном, чувши са запрепашћењем неколико речи које су јој казивале праву истину о овом случајном неранцином цвећу, Провансалка је тајанствено додавала: „Отровница, замислите!...“ Брзо, да би је отргла од рђавог примера, она је одводила Хортензију у средину дворане, где се чак у дну, на месту које у цркви заузима хор, дизала отворена позорница, обасјана треперавом електричном светлошћу, која је падала одозго, са венца испод таванице, из два кугласта отвора који су блистали као два светла ока Господа Бога на каквој црквеној икони.

Овде се човек одмарао од саблажњиве граје на шетачким местима. По седиштима, прости грађанске породице, трговчићи тога кварта. Мало жена. Могао би човек помислити да је у дворани ма кога другог позоришта, да није свуда унаоколо било ове ужасне ларме, коју је стално надмашало досадно, равномерно зврјање клизача по асфалту, заглушујући чак и оркестарске трубе и добоше, омогућавајући само гледање неме мимике живих слика.

Завеса је баш у тај мах падала преко једног патриотског призора: огроман Белфорски лав¹ од папендекла, окружен војницима који су победоносно стајали

¹ Бартолдиева статуа, на тргу Данфер-Рошери у Паризу, која представља одбрану Белфора у 1870—1871. Пр.

на порушеним бедемима, са качкетама ка бајонетима, ми-чући се по такту *Марселезе* која се није чула. Ово хучно одушевљење раздражавало је Провансалку; очи су јој се шириле и сијале, и намештајући Хортензију:

— Добро смо селе, зар не? Та подигните ваш вео и не дрхтите .. ви дрхтите... Не бојте се кад сте са мном.

Девојка није одговарала ништа, сва узрујана овом стидном шетњом, која је помешала са свима овим бледим, намазаним лицима. И ево где се опет пред њом појављују ове ужасне маске са црвеним уснама, у лицу два кловна у трикоу, који су се чепили држећи у обе руке по једно звоно, и звонили једну арију из *Марије*, правећи смешне скокове; права гиномовска музика, безизразна и тепава, која је била сасвим на свом месту у овој Вавилонској Кули у *Skating*'у. Затим је завеса опет падала, и сељанка, која је по десет пута устајала и седала, вртећи се на месту, намештајући своју капицу, узвикну одједном гледајући у програм:

— ...Кордовски Брег... попци... Фарандола... сад почиње... пазите!...

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Њбровац.)

ВЕЧЕРЊА МОЛИТВА.

Свуд цветови бели по младим бресквама
Миришу кроз вечер влажнога априла;
Неосетно пада слатка полутама
На земљу и дрвље. Са твог топлог крила

Подигó сам главу, кад јекну из близа
Слабачак глас звона са трошног звоника;
Тавним небом блесну као златна низа
Млечни Пут, и месец засја са видика.

Расплетох ти тада тешку косу црну,
Целивах побожно два велика ока,
Два кандила жива, што никад не трну.

И тад к'о хаџија под гранама палме,
Док спи око њега пустиња широка, —
Ја запевах страсно љубавничке псалме.

Милутин Јовановић.

СТАРА ПРИЧА.

ИЗ „ТИМОЧКИХ СОНЕТА“.

Нада мном високо у брестовом грању
Гуче дивљи голуб. Чак доле, крај друма,
Куца детлић кљуном по труломе пању...
Док влагом и смолом дише стара шума

Свуда око мене. Хрстови и брезе,
Занети у своје тајанственом збору,
Шуме тихо. Чујем како хитро везе
Крсташ паук мрежу низ рапаву кору.

Кладенац старински испод мрког дуба,
Уз певање ситно златокрилих буба,
Снажним млазом живо бистру воду тера.

Тад у влажној сенци широкога грања . . .
Моја душа опет малу вилу сања,
Коју штите: шума и пастирска вера.

Милутин Јовановић.

ЈЕВРЕЈИНОВО ПОСЛАЊЕ.

Очинским гласом Господ рече:
Смелост ћу теби дати,
И на твојем челу свако вече
Звезде ће моје сјати.

Добро ће твоје срце бити
И од свег света веће;
Бол ће у њему срећу свити
И бољи основ среће.

Потомак ти ћеш бити мене,
Живећеш, мрећеш мирно,
Син благородни Вечне Жене,
Дубок ко море ширно.

Сву прокаженост света бедна
На се ћеш узет' смети,
Као доброта непрегледна
Равница златна лети.

Понеси терет, боле блажи,
Ижљуби болним ране
И свуда храм Господњи тражи
Где суза која кане.

Крв врелу срца свога дели;
Шта врелу огња уди?
Пронађи ране и исцели:
Пастир и лекар буди.

Треба ли дати живот игда,
Не штеди себе тада;
За вечност нема смрти нигда;
Дух живи, тело пада“...

И пође Исус... Диже масе,
Потражи лека јяду.
Узбуни цео свет и класе,
Сагради духа зграду.

И паде Рим! Нерони цвиле.
Грч смртни борце хвата.
Пред ломачама гује миле;
Брат огњем тражи брата.

Ал' није био Исус само,
Ни Буда, Сократ; нити
Синове божје све ми знамо
Којим нас небо штити.

У сваком од нас Бога има,
Свак од нас њега крије;
Само нас диже он у њима,
Да с њих над свима бдије.

ПРОКА ЈОВКИЋ

Н О Ћ.

Поподневни пухор још блиста врх грања,
Сировом је земљом мирис снаге просут,
Дах ложнице бије из врућег јаблања,
А друм у даљини спава сребром посут.

У раскошни сутон августовског жара
Краде се свежина и, док дан још гори,
Трне одсјај сунца на кори листара,
И све јаче дрхтај шумом се вијори.

И сва шума стрепи ко Циганче врело,
Распучених груди, отворених уста,
И у поноћ чека своје подне зрело,
Док од луде жуди капље смола густа.

Песма младе воље у ноћи се јави,
Оркестром сокова бруји химна свѣта;
Ни сам месец неће свѣтост да скрнави
У тој брачној ноћи, кад чезну дрвѣта.

Из најдаљих пуста к'о да трубе трубе
Песму вечне снаге слашћу вечних мѣна,
У дну шуме фаун пијан кези зубе,
А и сама вода што капље са стѣна

Има укус уста што први пут љубе.

Милутин Бојић.

ЗАЉУБЉЕНИ ДАВИД.

„И пред вече уста Давид са по-
стеље своје, и ходајући по крову
царскога двора угледа с крова же-
ну гдје се мије, а жена бјеше лијепа
на очи.

И Давид посла да пропитају за
жену и рекоше: Није ли то Витса-
веја кћи Елијамова, жена Урије
Хетејина?

II књ. Самуилова XI, 23.

Страст је закликтала на лешини Вере,
Страст што чини усне модре и зелене,
Страст што седи косе и што недра дере.

Давид шири очи крупне и црвене
К'о вечерње небо врх пешчаних степа
И тражи у поноћ сласти непријене,

Док оловно срце стеже се и цепа
И челична змија сикће на њ и пљује,
Стакластих очију и сребрна репа.

Крик Цара Јудеје пригушен се чује :
„Жено млечна тела, жедан сам те врло!
Мој дан пун је зиме, старост крв ми трује,

С распуклих усана рџ ми време стрло,
Срце ми је восак, гнојава ми недра,
Сув језик приону за увело грло.

Тисуће иноча стезаху ми бедра.
Оне беху беле ко снег са Селмона,
Песма њина бёше као шумор кедра,

Очи модре као чивит из Сидона,
И мирне к'о небо у индијске калме.
Друге беху црне к'о сарг фараона,

Ко дан божјег суда, слатке к'о плод палме,
Ведре као подне, дивље као зебра,
Сањиве ко ритам осионске псалме.

Од страсти су моја усахнула ребра.
А данас ми очи устрепташе бесом
И зазвони душа к'о харфа од сребра.

Твоје око просу дрхтај мојим месом.
Ја хоћу да чупам твоје златне кöse,
Хоћу младост златним урешену ресом,

Слапи твоје крви да ми ране росе,
Да у мени рикне младост оних дана,
Кад Саулу певах химне ум што носе,

Кад осетих оков Микхиних усанā,
Оков пољубаца! А сад оков злата.
Место мрамор-тела гној неситих рана.

Нада мноме сикташе крик посмртних јātā,
Рушио сам кўле, сатирао чете, —
А данас сам жељан крви из твог врата!“

И сруши се Давид цар државе свете,
И гризући свилу шареног дивана
Јецео је плачем разгневљене сёте.

С поља шуми песма са палмових грана.
Он хукну док рука пожутела клону,
И отворив врата гледну пут Ливана,

Где прах звезда сребром мије васиџну,
И урликну: „Жене!“
Док његове очи немо у мрак тону.

Пуне топлог сна су, велом обвијене
Промицале, пуне мириса и нара,
Робињице топле, босе и румене.

Бљештала је светлост и била је ја̀ра!
И густ задах вина и знојавих уда
Био је уз луду игру пјаног цара!

Звонио је бакар и музика луда.
Вртом игра пламен, дршћу стабла гола,
А просуто вино из стотине судâ

Кључа, ври к'о врела, расточена смола.
Цар дохватив Псалме три пут у њих пљуну,
И баци их у дно оргијскога стола.

Сосана и харфи бесни оркан груну,
Док је бела тела, пијана и врућа,
Цар резао нежем, да сласт лоче пуну

Из крвавих уда и раздртих плућа.
Колутаве очи, светле, никад сите,
А увела уста гризу тела мрућа...

„Доста! Гаси луче, спржи цвећа ките!
Свежине ми дајте и свечаност мрака!
Смрди крв и уље и свилене рите!

Мира, вечна мира, без животна знака!
Дајте ми да сањам оно што бих хтео,
Ону жену чисту к'о дан из бајака.

Видех је у реци у дан пун и врео,
Где се прозре сунцем прожмана до сржи.
И Господ би пијан крај ногу јој мрео.

Њен дах ме к'о ветар из пустиња пржи".
Заћута, јер пред њим црн се вео смаче.
Виде Порок како рог двогуби држи.

И кад грешном усном врх свог рога таче,
На једноме крају звук се Среће изли,
Крик Греха на другом тутњаше све јаче.

Цар стаде. До ножа прсти су му склизли.
„Грех је отац среће, Бол син Величине!“
И док покајници у сузе су бризли,

С ножем у ноћ јурну, крикнув пун силине:
„Уријина крв ће очај да ми спере!“
А Град Свети спава под велом тишине.

Страст је закликтала на лешини Вере.

Милутин Болић.

М И Р.

Недеља. Ваздух је пун звона која се лелујају. Сувише дуго поподне је празно и као бело. Спокојство као снег пада на уморне душе. Благо је, тужно је, мирно је, недеља је.

И ја сам ту, сам и под млаким и побледелим златом октобра и предвечерја, у дну старога врта где вечерње сунце касно баца своју заходећу и бледу светлост.

Ах! нека се нежни мир дана као и неба слива у моју душу, где сан јоште страда! У том ваздуху од млека и меда, јадни уморни човече, удиши још добри мир!

И зар ниси, с дана на дан, брао плодове које је младост твоја желела: мало снаге, мало радости, мало љубави? И шта јоште тражиш ти од живота?

ФЕРНАН ГРЕГ.

(С француског превео Л. Ж.).

ХРВАТСКЕ НОВИНЕ У БЕОГРАДУ 1844. ГОДИНЕ.

Тко је читао неке књиге о илирском времену у Хрватској, могао се намјерити на многе појаве које су га упућивале на срдачне односе Хрвата и Срба у добу Људевита Гаја. Његовс „илирске“ новине, онда „хрватско-славонско-далматинске“, доношаху много чланака о Србији и из Србије. Највећи дио тих чланака и вијести био је прештампаван из српских, особито српских пештанских новина, или из каквих њемачких, камо су Срби слали вијести о догађајима у својој домовини. Тако су радиле и њемачке загребачке новине. И што се више од литературне рађе у Хрватској у илирско доба прелазило на политику, то су чешће и опсежније вијести долазиле у Загреб из Србије. Нема сумње да су одличнији представници илирске мисли, мисли јединства народнога међу Србима и Хрватима, све више рачунали са свим односима у Србији, а онај читалачки дио није томе приговарао. У жестокој борби с Маџарима, који су у четрдесетим годинама хтјели да Хрватској свакако наметну свој језик, годило је нашим људима, ако су чули о држави, која је домовина њихове једнокрвне браће, и ако су их упућивали, што се догађа тамо, гдје су до недавна Турци били потпуни господари.

За то није никакво чудо, ако су Хрвати потражили помоћи у браће, кад их је код куће тешка биједа нашла.

Да забране имена илирскога (у првој половини јануара 1843) писало се доста слободно у Гајевим нови-

нама и у „Даници Илирској“. Све, што може да створи литература народа у своје „Sturm und Drang“ доба, кад сватко у пјесми не види пјесме, већ пјесмине ријечи и држи их живом збиљом и истином, урађено је баш под именом илирским. Сасвим асимиловани Словак професор Стјепан Мојзес, као цензор књига и списа, пристајаше уз идеје илирске, уз мисао славенску, па је под владом намјесника банске части бискупа загребачкога Хауслика допуштао да се слободно шири мисао славенска и диже књига илирска. А кад су Маџари и њихови пријатељи у Хрватској, тако названи маџарони или маџаромани, дотужили бечкому двору својим денунцијацама и освадама на Илире, послаше Хрватској на врат за бана ердељскога грофа и генерала Халера.

Потпун човјек бечких дворских кругова, вјерна слуга да изврши и обави све, што му се наложи и што се од њега затражи, Халер је стегао штампу и њезину слободу. Али како цензор Мојзес није био доста поуздан, намјести он за цензора у Хрватској рененега и, чини се, праву незналицу Маџара Мачака. Тиме за Хрватску и за хрватско новинство настадоше нове неприлике.

Бечка влада је стезала штампу; али ју је маџарско намјесничко вијеће управо окивало. Нећу да овдје износим службене потврде и прописе, како се имала штампа стезати. Али ћу споменути, да су упуте за цензоре биле такве, те су они могли по милој вољи заустављати, што им се свидјело. Никому нису морали да одговарају за своје одлуке. Што су строжи били, то су били милији својим господарима. У Хрватској су се заоштравали односи између илирске или народне странке и маџарско-хрватске, или вулгарно зване маџаронске, маџароманске странке. Власт је била више уз ову него ли уз ону странку. Према томе је лако и знати, која је странка плаћала харач. Маџароманска није имала својих новина. На јавним мјестима је употребљавана грла и шаку, да документира своју моћ. Код избора је застра-

шивање имало да покаже, на којој су страни прави „Хорвати“.

Илирска или народна странка је имала у новинама и у превентивној цензури да поднесе прогоне, али такве прогоне, да је неколико пријатеља одлучило у Србији, у Београду, да потраже слободу мисли, кад је није било код куће. И нађоше је.

Без године, без мјеста штампања и без дана поче, у Београду да излази лист „Branislav“. Дакако да нема нити штампарије нити издавача на „Branislavu“. Читав лист има један једини натпис. На 52 страна долазе различити политички чланци без потписа, како то редовно бива у новинама, које бјеже из куће пред несмисленом руком цензором.

У Кукуљевићевој Хрватској Библиографији под бр. 260 налази се ово забиљежено о том листу: „Branislav. Časopis. Bez mjesta (u Beogradu) i godine (1844) u 4, str. 52“. Ово је и једина вијест из старијих времена, која нам каже, гдје је тај часопис био штампан. Кукуљевић је био савременик оних, који су лист издавали, па је могао још 1860 године лако дознати праву истину. Да је било вријеме конституције, вријеме слободе у Хрватској, и 1860 године, могао нам је писац библиографије казати, тко је био издавач тог „часописа“. Кукуљевић је само мјесто излажења и годину забиљежио. Истом послје смрти Богослава Шулека написао је за јавност његов биограф Јосип Торбар у XI св. „Ljetopisa Jugoslavenske Akademije“ стр. 11—115, да је Шулек био редактор „Branislava“. Торбар нам је, ваљада по приповиједању Шулекову, забиљежио и то, да су Хрвати криомице лађом довозили из Београда те новине у Хрватску и онда их дијелили. Као код забрањене робе морало се све радити око раздјељивања кришом, да се не сазна, тко то добива и тко дијели.

Тај београдски „Branislav“ није био лист без залеђа. Без сумње је био илирски лист. „Излазио је у 1844 години (а не како је то мишљено у 1843). Догрдио

је свим онима, који нису били од народне странке, који нису хтјели да с Гајем и његовим друштвом раде око ослобођивања Хрватске од Угарске. У сами почетак 1845 године писаше барун Кулмер Љ. Гају из Беча, да се мора спријечити излагање овога листа. („Grada“ VI, 112). Одатле можемо да изводимо, да је „Branislav“ био подупиран од свих оних, који у Хрватској нису били задовољни оним, што им је Угарска давала.

Кулмер је радио у Бечу на сређивању страначких односа у Хрватској. Хтио је с бечким круговима да дође до мира између народне илирске етнанке и странке „угарско-хрватске“. Као велика запрека томе миру чинише се њему, како и бечким и дворским круговима, да је и писање „Branislava“. За то су захтијевали од Гаја, нека поради на томе, да лист престане. До сада ми није познато, није ли баш на овај захтјев Кулмеров хрватски београдски лист престао. Али то се може да утврди, да послје децембарских догађаја 1844 године у „Branislavu“ нема ништа и да он ваљада тад и престаде излазити, већ у првом мјесецу 1845.

Генерал Најштедтер приповиједа у својим мемоарима о бану Јелачићу, да је одлучан Илирац гроф Алберт Нижан (Nugent) с Матом Топаловићем имао највише заслуга код раширавања листа. Чланци су писани у Загребу, а гроф Нижан их је, одјевен црвеном кабиницом као шерезан, на маломе турском коњићу, носио у Београд. Бечка влада није допуштала, да се жестоко наваљује на противнике илирства. А како су маџаромани у Хрватској били агресивни, народни је елемент тражио заштите у штампи изван домовине.

Ову колпортажу Нижанову подупираше војни заповједник у Земуну генерал Унгерхофер, али дакако нехотице. Бечка је на име полиција наложила генералу, да ухвати колпортера „Branislava“. Генерал је обећао новаца оному, тко му открије. Али вјештином и лукавством младога грофа Нижана није се тако лако могло доћи до тога, већ је преко Унгерхофера Нижан завео и петро-

варадинскога заповједника, а „Branislav“ је могао доносити у Загреб. Код тога су посла радили још потоњи градски капетан Хавличек, који је као кондуктер на савском броду „Слога“, са знањем Амбрози Враницана, могао да завара полицију, што је код контрербанде у Београду брижљиво пазила на „Branislava“.

Враницани бијаше особити пријатељ и Гају и Драшковића, те оцу младога Нижана, генералу Лавалу Нижану. По овим везама је онда и јасно, како је могуће било, да војничка управа није поступала с младим Нижаном онако, како би с другим то било, кад би преносио оваки лист у забрањене крајеве.

Занимљиво је, да у Хрватској нити Гајеве „Narodne Novine“, нити немачки политички лист „Agrarpolit. Zeitung“ ни једном ријечи не споменуше нити излажење нити престајање „Branislava“. Биће прилике цензуре да су о томе одлучивале. Та оне су натјерале неке људе, да утекоше „у стране земље“. „Branislav“ нам те прилике црта овако:

„Многи не ће вјеровати, а света је истина, да се више пута у Загребу не сме ни оно препечатати, што је већ у гдјекојој књиги или новинах у аустријско-монархских покрајинах печатано било, и да књиге и тако даље које је аустријска цензура пропустила, угарска цензура продавати забрањује и конфисцира. — Многи не ће опет вјеровати, а чиста је истина, да у свој Еуропи нема за сада тако строге цензуре као што је у Загребу и да овдје такве ствари цензор брише и штампати забрањује, које би смјеле у Цариграду пиљарице на пијаци декламирати“.

Цензуру је у Загребу водио „душом и тијелом помаћарени Мачак (Macsik), човјек шарен, који не само мачје име, бркове поглед и глас, него и праву мачју ћуд има. Он све брише и забрањује, што му није поћуди. Ово он тим радије чини, што је издајица своје народности, који ће за новце све учинити, Бога, вјеру, народ, душу и власти, ту жену дати и продати“. (2a).

Његов је главар у Загребу био бискуп Шрот. Овога главара просвјете у Хрваткој приказује „Branislav“, да је „највећи језуита у нашој домовини, и опет не језуита у благом смислу, него као што си га Лутерани представљају, не вјерујући ни Бога ни врага. За част какову све ће учинити, све ће тврдити и лагати — та знамо сви, како он безобразно недужнога загребачкога бискупа Х(ауслика) грди, псује, опада и прогања, само да га свргне и на његове се мјесто попне“. (2а). Даље се о Шроту приповиједа, каква сва зла дјела проводи као католички епископ. Све би му још опростили: „но могу ли му опростити, што је дух народности бунтовним духом прозвао и уништити га наумио?... Могу ли то Хрвати мирним оком гледати, како настоји у домовину нашу старо незнанство и помрчину увести, пошто је предложио конзилиуму да се загребачка академија у Канижу премјести?“ Прекорава Шрота, да је као врховни цензор књига и управљач наставе лажно извијестио краља, да цензор Мачик знаде народни језик, премда то није истина. За овога Шрота се пише (2б), да му је трбух Бог, а музе ходају око њега на двије ноге, и он их као католички свештеник воли.

Да нам буде слика о приликама у Хрватској за овога београдскога бијега наших новинара још јаснија, ево неколико редова, који су потпуно одговарали истини, баш из „Branislava“. „Конзилиум (намјесништво) тако поступа од неколико љета с Хрвати као с робови. Свему се прогиви, што Хрвати желе, све ради, што на њихову пропаст смјера. Службе подјељује у Хрватској и Славонији самим Маџаром или барем маџароманом“. Послије се тога наводе примјери, како се поступало с Хрватима, који су били професори на правословној Академији. И саме одредбе бечке канцеларије нису поштивали.

Трвења су била особито жестока у пожунском сабору. Изазивали су их Маџари наметањем маџарскога службеног језика за Хрватску и племићи из Турова Поља, крај Загреба. Представник туропољаца Јосиповић

је у Пожуну оптуживао Хрвате Илире овако: „Илири су сами неваљали људи, лопови“. И загребачки је бискуп Хауслик међутим лоповима (ба). По Јосиповићеву мишљењу је свему крива Аустрија. „Ми се морамо, рече он, побунити, јер од ове злочесте аустријанске владе не можемо ништа добро очекивати“. (ба).

Још само неколико врста о „Branislavu“.

Занимљив је чланак „Жеља родољуба“, у којем се приказују сви политички захтјеви тадашњих родољуба илирских. Међу осталим захтијева писац увођење „народнога језика у јавне послове“, оснивање катедре за народни језик и да се сва предавања држе на народном језику; требало би увести народно позориште, основати универзитет, подићи трговачке и обртничке школе, које би полазили ђаци „из Угарске, Србије, Босне, Славоније, Далмације, а може бити и из Крањске, Корушке и Истрије“. — Особит је чланак „Загребачка цензура“. Оно, што је протерало родољубе из домовине у Београд, строгост загребачке цензуре, то се у овоме чланку примјерима доказује. Ту имаде управо смијешних цензорских задјевича, који није знао „илирски“. Тако је Мачик брисао ријеч „главом“ у реченици „краљ је главом дошао у Пожун“, — јер да без главе краљ не може доћи; брисао је ријеч „ударити“ правим путем у трговини — јер „ударити“ је „револуција!“, и тако даље. Деметер је морао да бјежи у Беч и да тамо штампа своју „Теуту, краљицу илирску“, а Раковчеву су Пјесмарицу трећи пут у Загребу заплијенили, јер је била патриотична.

Међу Хрватима је био први Иван Кукуљевић, који је 12 маја 1843 проговорио хрватски у сабору, тражећи да се уведе народни говор за дипломатски. Тај је говор прво донио „Branislav“ (17-19), који је штампао и ватрени говор Кукуљевићев од 5-II-1844 године и од 6-II-1844 у Вараждину. Кукуљевић је тај посао „Branislava“ назвао „дрзовитом безобразношћу“ (37), јер да га он није овла-

стио на то. Види се, како су оштре мјере утјецале и на овакве људе.

Осим ових до сад споменутих чланака има их још неколико (као на пример о штајерским Словенцима, о тежњама Маџара, о пријеким потребама Хрвата, пјесма Боговићева „Одметником славјанским“, о народном језику, о загребачкој жупанијској скупштини 10-XII-1844).

Овај београдски лист хрватски бијаше, може се рећи, до краја демократски. У Хрватској нема нигдје ни трага такву начину писања. У Гајевим новинама нису смјели писати нити о подизању просвјете нити о школама, а камо ли да критикују поступање владе, поготово не онако, како је то било у „Branislavi“. Наши су људи, који су водили прву ријеч у илирско доба, били демократе толико, колико им је допуштало њихово знање и њихово доба. Знам, да су власти у 1848 и 1849 године и те како замјеравале баш онима, који су се купили око „Branislava“ и радили на илирству, да су сви као француски републиканци оличени црвенилом, да су за државу веома непоуздан елеменат, и тако даље. Ти приговори дакако да нису ни најмање били оправдани. Али да је таква мишљења било у бечким круговима, немала је заслуга и „Branislava“. Он се у доба најтежега апсолутизма у Хрватској усудио да критикује области и да удара на поједине представнике власти; он је војевао за једнакост госпoде, грађана и сељака, а то је дакако била и читава револуција за људе, који су с привилегијама проводили живот лаган.

Да је београдски „Branislav“ био једному дијелу хрватске госпoде веома непоћудан, а напосе члан о загребачке жупаније, види се и одатле, што су у маџарске новине још у септембру 1845 године овако писали: „озбиљно вијећање у загребачкој жупанијској скупштини заметну интимат, који је изишао ради погибелних друштава, јер су многи напоменули, да је ваљда и злогласни „Branislav“ плод оваква друштва“. (Гајеве Новине, 1845, стр. 291). „Branislav“ као да је стварао у Хрватској

друштво, које је устајало и на бана и његов живот доводило у несигурност. На другоме једноме мјесту маџаромани извијестише маџарску владу, да „узроци тужнога сталиша у загребачкој жупанији међу осталим јест и повремена штампа“, коју су водили Илири. У тој штампи заузима прво мјесто дакако београдски „Branislav“.

У Хрватској су се прилике заоштриле. Кад је „Branislav“ престао да излази, све су јаче противници ударили на новине. У загребачкој жупанији су у августу 1845 („Новине Хрватско-славонске-далматинске“, бр. 67). навалили на Гаја, да је он као уредник новина и посједник тискарне крив, што је дошло до толиких трвења. Гају се придружио и уредник „Agrarier pol. Zeitung“ Фрањо Штаудуар. Ови новинари већ од неколике година тако дрско пишу, да наваљују на владине наредбе, на закључке скупштине, а усуђују се „решетати његову ексцеленцију бана и врховнога жупана.“ Нити на чешће опомене и грожње нису се одрекли „опаке оне стазе“. Гај има у рукама „сва средства за злоупотребе чинити“. Његови су чланци „опаки и раздражујући, по новинах расплођени повод дали многим у овој краљевини владајућим невољам“. За то му треба одузети право издавања новина и привилегиј за штампарију. Да буде мјера што потпунија, тражили су маџаромани, да се забрани онај језик, којим су писане тадашње новине као књижевни језик.

Дакако да су то биле жеље немоћника. Али ни с престајањем „Branislava“, како је то барун Кулмер мислио, није дошло до слоге.

Ђуро Шурмин.

НАЧЕЛА ПО КОЈИМА ЈЕ САСТАВЉЕНА

„АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ СРПСКЕ ЛИРИКЕ“.

(Крај).

V. О ближој примени ових мерила, као и за цео рад око састављања ове „Антологије“, потребно је напоменути да је уредник тако радио како би читалац имао што више јемства да је избор добро учињен, а песници, да им је учињена што либералнија праведљивост. Уредник је прочитао *збирке* четрдесетине песника из времена које ова „Антологија“ обухвата (види у „Напоменама“ списак прочитаних песника и њихових дела); сем тога песме познатијих песника објављене у „Српском Књижевном Гласнику“, „Делу“, „Летопису Матице Српске“, „Бранкову Колу“, од године 1901 до дана кад је завршио рукопис (фебруара 1911); не рачунајући и неке пригодне публикације, као што су јубиларни бројеви „Босанске Виле“, „Алманах српских и хрватских књижевника“, књижевни додаци неколиких политичких листова. При првом читању побележене боље песме читао је уредник поново, чинећи ужи избор између њих, проверавајући прве утиске, и задржавајући само оне песме које су му се и при поновном читању учиниле најбоље. У сумњивим случајевима прочитавао је песме и по три и четири, па, као што је горе речено, понекад и по пет и шест пута.

Уредник, даље, није заузет ни за једну посебну песничку школу. Он нема никакве естетичке теорије *a priori*, која би искључивала песнике овог или оног песничког правца. Он није искључиво ни за „идеализам“

ни за „реализам“; ни за „класично“ ни за „модерно“; ни за „старе“ ни за „младе“. За њега и нема старих и младих; њему је познато да међу старима има младих и старих међу младима. Он зна да млади држе да је све добро што је ново; али он зна и то да су „добро“ и „ново“ два засебна појма, и да је „ново“ *ново*, а „добро“ *добро*. Уредник ове „Антологије“ није никад у свом животу (ако изузме доба своје ране младости) имао „савремен“ укус. И као што у страниј књижевности иде од Поа и Емерсона до Шанфаре и Чауре, и од Брајентове „Танатопсе“ до оних љубавних песмица од неколико стихова из циганске лирике, — румених и врелих као капи крви, — тако и у нашем песништву његове симпатије иду од најранијих и најпростијих песмица као што је „Циц!...“ до Пандуровићеве рафиниране „Светковине“; и од простонародне дикције Радичевићеве, голе као дрво зими, до богате уметничке дикције Дучићеве, која сва шушти обиљем свога белог и сјајног цвећа. Онога који би уреднику замерио што је у „Антологију“ уносио и те ране и „просте“ песме, он ће упутити на оне друге критичаре који ће уреднику обратно замерити што је донео песме Светислава Стефановића, Ђурчина, и Пандуровића; а уредник ће се сам сетити старога Флорентинца, који је говорио: „Онај за кога Гвелфи кажу да је Гибелин, а Гибелини да је Гвелф, тај има право“. Уредник зна да је шири укус праведљивији од ускога, и да у сваком успелом уметничком делу има један део опште лепоте. Уредник ће још своје критичаре подсетити на то да су нове школе одувек презирале старије, и старе новије. Кад тако ствари стоје — пошто међу школама неизбежно мора бити бољих и бољих — онда је неминуовно да понекад гора презире бољу.

Свима тим разним песничким манифестацијама уредник је у том погледу поставио један једини услов, битан, те непроменљив за сва доба и све књижевности: — да песма има лепоту, „искру“ лепоте, кратко и просто: *поезију*. Другим се обзирима није руководио. Ако је у

ову „Антологију“ унео песме извесних песника (које ће читалац наћи на свом месту у „Треће Доба“), он то није учинио по укусу данашње незреле и разметљиве моде у земљама средње Европе, зарад онога што је у песништву тих песника „сензационално“, „сексуално“, „криминално“, — што је, на пример, у томе песништву реч о „паду“ једне девојке, о случају човека који болује од тешке болести, или случају човека кога је усуд нагонио да убије оно што је највише волео, — но просто с тога што у песмама тих песника има правога песништва.

Уредник, даље, горе наведена мерила није примењивао круто, с безобзирном строгошћу; напротив, увек је вођен рачун о томе да у пракци теоријска начела не налазе своју примену до последњих појединости, и да, при свој висини на којој стоји српска лирика, овде имамо посла са једном младом књижевношћу. Огрешења за „дебљину чиодина врха“ нису сматрана као погрешке; и сваком од горња три мерила остављено је с обе стране нешто ивице. Уредник је песнике читао увек с највећом симпатијом, и увек са жељом да од свакога песника унесе у своју збирку што већи број добрих песама. Од сваке се песме све врлине не могу тражити у подједнакој мери: од Радичевића не можете тражити да има стил Дучићев, нити од Јакшића да опева теме сличне Браунинговим или де Вињијевим, или да има облик Хередијин. Неизбежно је било водити рачуна о добу у којем је песма постала. Уредниково је правило у свима тим случајевима било: само онда кад за ману има довољно накнаде, — другим речима, кад недостатак није велики, а врлине јесу, — још другим речима, кад се недостаци изгубе у сјају врлина, — само је онда песма могла ући у „Антологију“. То је једно питање естетичке равнотеже; — за чију правилну процену, наравно, увек остаје одговоран уредник.

Уредник, даље, настављајући своје давнашње навике, старао се и овом приликом да избегне замке којима је посејан сваки оцењивачки посао и да што са-

весније коригује своју „личну једначину“. И ако је скоро све песнике ове „Антологије“ лично познавао, и ако је половина „Антологије“ од живих песника, уреднику су личности песника, и по добру и по злу, биле равнодушне. Њему су исто тако биле стране и локалне предрасуде. Кад је, поставши уредником „Српског Књижевног Гласника“, распитивао о томе кога сматрају за најбољег савременог српског лиричара (то је било 1901), њему је пало у очи да су Срби из Србије одговорили да је најбољи савремени лиричар Милорад Митровић; — Срби из Аустрије, Милета Јакшић; — Срби из југозападних крајева, Јован Дучић. Уредник ове „Антологије“ далеко је од тога простодушног локалног родољубља.

Уредник је, даље, тражио и налазио контролу за свој избор у теоријско-књижевној анализи песама. При свакој естетичкој оцени треба имати на уму да она научно и објективно само толико вреди колико можете да је образложите себи и другима. Уредничково је убеђење (које он својим ђацима казује већ петнаест година, и доказује, колико уме, пробантним примерима), да књижевни и уметнички ефекти имају своје узроке као и све друге појаве, и да се — сем тога — могу анализирати и објаснити као и те друге појаве. Више још, они се могу научно и мерити (и ако је то теже од првог). Доказивати то на овом месту није могућно; овде је довољно то поменути, и рећи да за сваки избор учињен у овој „Антологији“ уредник држи да може дати објективне разлоге.

Уредник се, најзад, чувао једне посебне опасности, коју је, радећи овај нарочити посао, запазио јаче но досада; има песама које под нарочитим условима и угловима *изгледају* лепше но што су у ствари, и могу тако преварити и доброга судију у књижевним пословима. — Такве су, између осталих, песме стављене у музику; благодаречи лепој мелодији с којом су везане у нашем осећању, оне изгледају лепше и саме; тим лакше што су оне обично доиста лепе песмице (због тога су их

компонисти и компоновали); оне међутим не досежу одређену висину. Тако ће, примера ради, Шапчанинова песма „У Поноћи“ и Абердарова „Спаваш ли, злато моје?“ изгледати ономе који није на опрезу увек лепше но што су и ствари. — Такве су, даље, песме испеване у вези с другим песмама, у „низу“, и које тек у том низу имају свој пуни смисао и лепоту. Код таквих песама, кад цео низ не заслужује да буде донесен, постоји опасност да човек песму из низа не унесе у антологију по осећању које је имао кад је песму у низу читао, а које она више не може да пробуди сама, ван низа. (Такав је случај био са више Змајевих „Ђулића“ — в. „Певанију“, Ђулиће III и IV, XVII и XVIII; са Милете Јакшића *Nocturni Flores*, и тако даље). — Такве су песме и неке песме песника другога реда које на први поглед не уступају најбољим другим песмама; по пажљивој анализи, међутим, види се да су оне само одблесци туђих лепих песама, „звезде“ с позајмљеном светлошћу. Ништа на први поглед није лепше од песме Душана Симића *En plein air*¹; кад се боље погледа, онда се види да је песма исто толико Ракићева колико Симићева. — Још један извор обмане, од којег се човек не може довољно чувати, налази се често у тој околности што оцењивачу могу бити познати лични доживљаји о којима су песници испевали своје песме; у таквом случају интерес и утисак песме порасту сасвим несразмерно према њеној објективној вредности. — Најзад би био у опасности самообмане онај који не би водио рачуна о томе у којој му се збирци нека песма учинила лепа или врло лепа. У свакој збирци има лепших и међу овим лепшим најлепших песама, које онда, ако је збирка од иоле бољег песника, могу изгледати врло лепе. Пренете, међутим, у „Антологију“, међу најбоље песме најбољих песника, оне изгледају слабе и тамне. Уреднику је напоменуто да би Јована Илића сонет XI из низа „Ох“ заслужио

¹ „Српски Књижевни Гласник“, књ. XV.

ући у „Антологију“. И ако без топлине у тону и веће снаге, сонет није рђав; уредник га је био запазио читајући збирку Илићеву, са још два друга сонета, X и XII, који су му се учинили још бољи од тог првог. Али унесени у „Антологију“, сва та три сонета изгледала би друкчије но у збирци Илићевој; с тога у „Антологију“ није ушла ниједна песма његова.

У свим тим и сличним случајевима, уредник је гледао да се што боље сачува од замака и свих погрешака које долазе од „личне једначине“.

Апсолутне сигурности, наравно, не може бити, и у сваком избору мора остати један део субјективнога. Укус је резултат личних искустава; јасно је да се лична искуства свих људи не могу *пошћуно* поклапати. Уредник се ипак нада да у „Антологију“ није ништа унео што би имало чисто личне вредности за њега, и да је довољно пажљиво радио да избегне крупније погрешке. У осталом, никоме који би остао незадовољан није забрањено саставити другу антологију, у коју би унео све песме које су из ове изостале, и из које би избацио све оне које су у ову ушле.

VI. Више ће уреднику бити жао ако се разиђе с песницима. Њихова је компетенција ван спора; — али су они, по самој природи свога дара, у свом укусу једностранни, те према томе и једностранно компетентни. Затим, њихова је компетенција једна кад говоре о туђим песмама, а друга кад говоре о својим сопственим. Они, даље, скоро увек познају своје најбоље ствари (изузимају се само најређе прилике); али имају понекад јаким симпатија и за понеке мање успеле; — великим делом зато што они код тежих задатака цене и свој напор и своје намере. Тако чине сви уметници. За антологичара, међутим, намере мало вреде (док критичар може и треба да води о њима рачуна). Уредник је, најзад, састављао *своју* „Антологију“, по *свом* укусу, за који он сам сноси одговорност. Ова „Антологија“ је његова као што би

његова била критика у којој би он само по насловима побројао песме које му се чине најбоље. У антологијама се поред наслова доносе и песме, у критикама се наводе само наслови; али су у оба случаја посао и одговорност исти. Не треба заборавити да сваки критичар својом оценом оцењује на првом месту себе. (Шта више, ако му је оцена погрешна, он онда оцењује *само* себе).

Уредник, према томе, остаје при свом мишљењу евентуално и насупрот песницима. Но једно ће рећи — да не би било никаквог неспоразума: његова „Антологија не даје оцене о вредности појединих песника. Ни распоредом песама (види одељак VII), ни већим или мањим бројем песама од дотичнога песника, уредник није имао намеру једне од песника уздизати, друге стављати у нижи ред. Чак ни песници који нису ушли у „Антологију“ не смеју се сматрати као омаловажени. Песме унесене у „Антологију“ нису неком провалијом одвојене од оних које у њу нису ушле. Природно је шта више да је између најбољих песама ове збирке, и оних које су (према тим најбољим) најслабије, већи размак, но између ових последњих и неких које су остале напољу. Има, даље, песника који, зато што су млади, нису дали своју меру. Има других који су многе лепе мисли распарчали, расејали по многим песмама, али из буди којег узрока нису успели дати ону савршену песму „у којој је сваки стих добар“; или нису успели дати такве песме у већем броју. Има још других који су *ушли* у „Антологију“, али који стоје више но што би се по донесеним песмама могло закључити. Као и у другим областима знања и уметности, тако и овде има људи који стоје изнад, и других који стоје испод својих дела.

Што се тиче *броја* донесених песама од појединих песника — довољно је рећи да у овој „Антологији“ има песама које вреде колико десет других, из ове исте „Антологије“, којипут од истог песника. Висина целога збира не зависи од броја сабирака, но од њиховог броја и њихове висине; и то више од висине но од броја.

„Антологија“, дакле, оваква каква је, без критичког коментара уредникова, нема претензије да даје оцене о вредности песника. Ко у том правцу буде правио закључке, чини то на своју одговорност.

VII. Још је једно обележје ове „Антологије“ према другима, начин како су у њој песме распоређене. У разним антологијама песме су разно распоређене: хронолошким редом, по мотивима, по књижевно историјским поделама, чак по азбучном реду песника (Рйчи, Гоенс), и чак по „тешкоћи“ (Ехтермајер).¹ Уредник ове „Антологије“ није употребио ниједан од тих начина класификовања; ни хронолошки, на који је прво помишљао. Строго изведен хронолошки ред, у коме сваки песник добија своје место по годинама свога рођења, сувише је исцепкан, случајан, и мало би одговарао циљу ове „Антологије“; он ставља једног поред другог песнике који често немају ничег заједничког, и који тако чине прелазе сувише нагле и нескладне, на велику штету уметничког утиска. Доследно основном, естетичком начелу по коме је ова „Антологија“ састављена, уредник је хтео да она буде и својим склопом уметничка, да, по речима једног антологичара, буде и сама „заокругљено уметничко дело“. Уредник је желео да се његова „Антологија“ може (разуме се, не мора) читати као свака друга књига, од почетка до краја, редом којим је састављена. С тога је он од хронолошког реда задржао само укрупно изведену поделу на три доба, а у оквиру тих доба је песме распоређивао слободно, тако како ће свака најскладније стајати поред друге. Тај начин класификације није сасвим нов; уредник је за њега имао пример — колико му је познато, један једини, али врло висок — у „Златној ризници енглеске лирике“ од Полгрева, књижици класичној, досад незамењеној, и незамењивој.

Ближе критерије распореда тешко је кратко рећи.

¹ В. Клугеову Антологију, „Предговоре“.

Начела склада и контраста, мотиви, укупан утисак свих особина песме, стил, врло често осећајни тон, погледа метрика, дужина, прикладност за почетак или крај појединих доба — све су то елементи који су како у ком случају утицали на ред којим су песме сложене. Тешкоћа је било, јер су песме својим саставним особинама врло различне међу собом; али не сувише великих. Најтежа је била та што је требало сложити „у акорд“ песме које за тај акорд нису биране, но су биле пробране раније и независно; уредник ни у једном случају није хтео унети песму раније одбачену само зато да би испунио неку празнину или направно прелаз. Стедман, у једној од својих „Антологија“, вели: „Антологичар може слободно поћи за примером радника који састављају мозаике или бојадисана стакла, ради тога да би поправио свој целокупни ефект. Комадићи бледи и незнатни имају ту вредност што праве прелазе“. Уредник је тај начин слагања одлучно одбијао од себе. Чак су и „Уводна“ и „Завршна песма“ изабране раније, с осталим песмама, само као лепе песме; уредник је тек *после* видео да их може употребити једну као „уводну“, другу као „завршну“ песму. Уредник је песме бирао увек само по њиховој апсолутној лепоти, али је гледао да их тако сложи као да су биране ради складног слагања. Колико је у свом послу успео, пресудиће читаоци. Један доказ да циљ није сасвим промашен можда ће се наћи у томе што у појединим добима многу песму није могућно преместити, а да тај премештај не повуче за собом измену реда дугог низа песама

Другога циља са класификацијом песама уредник није имао: најбољих песама има и у почетку, и на крају, и у средини свакога доба.

VIII. Што се тиче утврђивања *Текста* (камо спадају и питања о језику, правопису, и интерпункцији), уредник се држао начела да треба, *што је могућно више*, поштовати текст и навике самих песника. И ако је утвр-

Њен факт да су песници у својим издањима, свом језику, правопису и интерпункцији понекад некоректни, па и аљкави, они за те ствари имају више осећања но што мисле многи њихови издавачи, и скоро увек више но ти исти издавачи.

Очите погрешке, међутим, и несумњиве немарљивости, исправљане су. Уредник је у том послу стајао на среди између оних предузимљивих издавача наших који у слику „насмијала: засијала“ враћају прву реч у њен источни облик: „насмејала“ — и оних немачких издавача и коментатора „Фауста“¹ који, не на дику немачке критике, задржавају у „Посвети“ још непрестано бесмислену штампарску погрешку *Leid* место очевиднога *Lied*.

Подробније о издавачком послу, видети у *Напоменама*.

IX. На завршетку, нека је уреднику допуштено пожелети овој „Антологији“ што више читалаца и што више пријатеља. Он је није састављао овако строго естетички, и с мерилом високо одржаним, само због уметничког уживања које она треба да пружи своме читаоцу; он жели да она да и сву корист која се за васпитање укуса и душе може очекивати од доброг песништва. И најширем кругу читалаца треба давати само оно што је најлепше. Лепота је као и истина: она *привлачи* к себи човеково искуство. Ко је чуо истину, тај је неминовно на путу к њој, ма колико још после тога споро ишао, и ма колико још пута залутао, и ма какве препоне сретао. О лепоти вреди то исто. Као што каже стари Гете: „У песништву је корисно само оно што је истински велико и чисто. Несавршено песништво само развија наше мане, тиме што заразне песникове слабости и ми примамо. И то их примамо и не знајући, јер не можемо да увидимо да је оно што нашој природи годи, несавршено“. Успех је, под условом да човек к ствари приђе искрено и пре-

¹ В. издања и коментаре Витковског и Ериха Шмита.

дано, зајемчен; све и онда ако се у почетку лепота не би одмах открила. „Песме су“, вели опет Гете у једној својој лепој песми — „као бојадисани прозори на црквама. Ако их гледате с тржишта, све је тамно и мрачно. Али уђите само унутра!... Одједанпут запламти и светлост и боја, засија повест и шара, и племенита привиђења душу узбуђују“. Ко песништву тако приђе, њему ће се оно отворити и бити корисно. Песништво и уметност (што је једно исто) постају за онога који их разуме насушна потреба. Као што, и по трећи пут, каже Гете: „Сваки дан треба видети по једну лепу слику, чути по један леп музички комад, и прочитати по једну лепу песму...“

Ова је књига прва у низу дела из српске књижевности која ће Матица Хрватска годишње издавати, као што Српска Књижевна Задруга издаје од лане дела хрватских писаца. Сврху којој се тежи тим унакрсним публикацијама казао је још пре много година, врло лепо, Бадалић, у сличној прилици, на овом истом месту, у предговору својој антологији „Песама“ Сундечићевих, коју је такође издала Матица Хрватска. Оно што би уредник имао томе додати, он је рекао у свом огледу о Југословенској уметности, и нема намеру то овде понављати. Он ће само рећи да се радује што баш његов рад почиње низ српских дела у издањима хрватским, и биће срећан ако ова књижица нешто допринесе племенитој и културној сврси којој је намењена.

Богдан Поповић.

УМЕТНОСТ И ЖИВОТ.

Г. Морису Пижоу.

Драги пријатељу,

Мај, 1898.

Јављате ми да ће „Уметност и Живот“, после шест првих година свог излажења, претрпети знатну промену. Тај часопис је био заиста ваше дело; ви сте га основали и успели сте не само да му осигурате опстанак, него сте умели и да сакупите око себе неколико младих, срчаних људи, које је одушевљавала једна братска мисао. Сједињени изнутра, нисте себи поставили никакву лозинку, никакав образац, излишна вам је била спољашња дисциплина; тражили сте сагласност не у жртвовању, него у поштовању и развијању својих слобода; хтели сте да доказујете своје идеје, показујући их оживотворене и плодне у оригиналним и разноврсним духовима. Ваш лист није био онако, као толико других, нека врста раскршћа, на којем се сусрећу пролазници случајно; он је био удружење пријатеља.

Ви нисте хтели да заимате радозналост публике шаренилом чланака без икакве друге везе сем конца књиговешчева; имали сте амбицију да дотерујете њен укус и њене навике, да је учините отменијом у њеним уживањима. Имали сте своја убеђења, писали сте не само да изразите своју мисао него и да је саопштите; нисте тражили успеха у подражавању оног што је успело; били сте искрени, незаинтересовани; нисте понављали оно што се око вас говорило, ускраћивали сте себи свако намерно осиромашавање духовног живота: ви сте представљали нешто.

Посветили сте „Уметности и Животу“ оне плодне године прве младости, кад се, у страсним разговорима, у осамљеним размишљањима, припремају — са пуно нада, а тако исто и разочарења — дела зрелога доба. Сада, кад се свакако враћате на ову прошлост и кад се прибирате, ако испитујете своју савест, чини ми се да нећете имати разлога ма за чим да зажалите. Без сумње ви нисте учинили све о чему сте сневали, нисте дали пуну меру ваших надања, нисте одржали сва своја обећања; доста сте ипак живели да тим не будете изненађени. Које дело не даје, заједно са обликом, и границе мисли која га је зачала? Младост мисли да је довољно пружити руку па ухватити свој сан; сан је само назрети облик једног дела које има да се уради; он се не да ухватити, јер нема друге стварности до оне коју ће јој наш напор дати. Пролетње песме су начињене од узнемирених и неодређених шумова; оне се не могу прикупити у тренутку кад човек ужива слушајући их; одјек који их умирује и удаљава опомиње нас да им задржимо чар пре но што би ишчезао.

Хтели сте да урадите све, урадили сте нешто, и то је много. Ви сте допринели са своје стране да у ток савремене мисли уђу идеје које су се тренутно биле угасиле, и које неки сматраху за навек изгубљене. Са разним младалачким жаром бранили сте право идеализма у уметности и у животу; и уместо да га бојажљиво браните, узели сте нападни положај, и пошли сте напред. Нисте ви случајно приближили „Уметност и Живот“ у наслову што сте га изабрали: једна интимна узајамност их везује и учвршћује. Тврдили сте да живот није нешто сасвим готово, фаталност мирно сношена, но да у извесноме смислу он сам себе ствара; да се уметност не своди на слабије понављање онога што јесте, још да га смањује и намерно унижава, да тражи оно што је стварно и стално човеково у нагону и животињском прохтеву. Уметност се не одваја од живота, она га продужује, али усавршујући; она је његов нај-

виши облик, цваст и цвет: она се везује за природу спонтаношћу духа, али је и подиже на достојанство духа, и зато што је превазилази открива је самој себи. Натурализму, који је често био идеалисање нагона и ружноће, ви сте противставили идеализам човечанске страсти и лепоте.

* * *

У тренутку кад сте одважно покретали „Уметност и Живот“, згодно је било што су ове истине биле пронађене од младих и слободних људи, утврђиване са оним поноситим уверењем, оном презирном и охолом сигурношћу, који су преимућство и снага младости. Ваљало је увидети да је ушла у живот једна нова генерација, која није хтела да пристане на жртве одобраване од њених старијих, но захтевала противу свију тобожњих непогрешности своје пуно право на слободно испитивање. Држало се да је механизам довољан да све објасни, да његова непрекидност кроз дуги низ једнаких облика доводи од магловитог стања до човека. Лаковерни научници, убеђени да је кретање само собом јасан и разговетан појам, објавише да више нема тајне. Наука је постајала религија, начела више нису претресана, и нова сколастика се рађала...

Тен, чије ванредно интелектуално поштење ви цените као и ја, хтео је да примени на моралне науке метод позитивних наука. Зар нисмо научили напредовањем ових наука како се до истине долази, и зашто оруђе које је толиким сврхама служило не би за све послужити? Његов сан или његова идеја водиља, како хоћете, јесте да примени на дух као и на спољашњи свет анализу, да докучи најпростији састојак, најопштији и најапстрактнији однос, па да помоћу тог састојка, помоћу тог односа умножаваног самим собом произведе дату целину, феноменалну разноврсност. Историја Рима је обухваћена једном дефиницијом, дух човечји је у нервном судару, у елементарноме појаву, који најсбич-

нији осећај бескрајно умногостручава. Од закона на закон он назире принцип васионе, вечиту аксиому, први општи однос, једини закон који се да је применити на све законе, првобитну нужност коју све понавља не мењајући је. Кад је, идући из апстракција у апстракције, наишао на ништа, он обухвата то ништа својим сажетим духом, како му се не би Бог измакао, и зове ту прву истоветност, то поновљено ништа, продужавано од векова до векова, творачком формулом. Он позајмљује од Хегела биће истоветно ништавилу, а оставља му његову живу дијалектику, његову еволуцију прогресивних синтеза, и чека спокојно да се васиона крене. Са истом срећом поправља Спинозу: место бесконачно бескрајне супстанце која у својој вековечној стварности, у своме апсолутном јединству, у својем безграничном опсегу обухвата све квантитативне одредбе, сва стварна решења што их наша илузија расејава по времену и простору: он ставља чудесан постанак свега што постоји бесконачним додавањем вечите нуле самој себи.

По овој теорији, по којој је квалитет само привремена појава, а склад без узрока, дух је најчуднији производ, једна случајна комбинација, несигурна и увек угрожена равнотежа. Не само да дух не може ништа сам собом, не само да он својим радом и својим делима просто наставља дејство средине, него је његово нормално стање бунило и лудило. Тен се у Француској Револуцији гнушао смелости људског духа, безочности Прометеја који се буни против судбине, који ставља идеал на супротчињеницама што хоће да присили да тај идеал изразе. Истински основ човека, оно што је у њему стварно и стално, јесте то што је време у њему сталожило, механизам који се, услед непрекидног рада, упутио одређеним правцем, покрет нужности, непосредна и груба реакција, животињски нагон. Човек је животиња угрожена лудилом. Зола, узимајући од речи до речи ове дефиниције, писао је психолошки роман у томе тону, и изво-

дио је, са неоспорном силином своје тешке шапе, епопеју људске животиње.

Ум Ренанов је и сувише гибак, сувише покретан, да би се затворио у ове обрасце ускога догматизма; он и сувише страсно воли живот да би га разложио у мртве апстракције. Као ванредан уметник, он се добро чувао да описује природу простим нагомилавањем слика, трпањем сензација поређаних једна до друге; он уме да бира, и изазива визију ствари изражајем осећања која јој придају извесну духовну лепоту. Он не пориче творачку моћ духа: неком врстом надахнућа, слободним покретом генија који за себе не зна, створио је човек из првих векова веру и језике, митологије и епове. Али он одобрава научну предрасуду да је влада спонтаности одиграла своју улогу, да она, као и какав неупотребљавани орган, кржљави и изумире. Настало је доба расуђивања. Задатак је човека одсад да анализује дела која он није створио. Као Тенов песимизам, и Ренанов дилетантизам своди дух на неку врсту пасивности и свршује резигнацијом, коју не успева да учини довољно веселом. Ма како да су разноврсна задовољства незаинтересоване радозналости, искључиво посматрање земаљских ствари доводи неизбежно до туге услед немоћи на коју се већ било пристало; једино добро које сањамо, добро које хоћемо и које чинимо, ма колико мало било, буди високе наде које олакшавају терет људске беде.

* * *

Узалуд сте себе тражили у овој филозофији општег рашчлањавања, ви ту нисте нашли оно што вам је потврђивала свест о вама самим, полет ваше младости, живот у његовоме вечитом неспокојству за бољим, у његовоме непрестаном напору да се прошири и да се усредсреди. Ви сте хтели воспоставити дух у његовим правима, „опет пронаћи људски живот наспрам ствари којима су се наши савременици били предавали“.

Није бескорисно радити у циљу сазнања. Делање

има исто тако да нас поучи о стварности, као и анализа, која нас од ње удаљава. Уместо да посматрате дух са гледишта ствари, ви посматрате ствар са духовног гледишта. Квалитет добија извештан смисао, он није више чист случај, резултанта коју равнодушно кретање производи и уништава, он је једна идеја и налази свој разлог у самој складу својем. Природа нам се јавља као буђење једне покретне и напредне мисли, која се свршује и постаје свесна себе у духу, не губећи у њему своју пластичку моћ, која наставља проналажење идеалних облика што их машта вољи на избор ставља. Дух није чудо случаја, нити се да објаснити тиме што ћемо га изоставити; он се не разлаже на своје састојке, него се ствара чак зато што је над њима и што их сређује: он је стварност, јер је делање. Расуло лудила није његово нормално стиње, него је то вечити напор ка реду, који је његова суштина и његов закон. Природа није духу ни господарица ни непријатељ, она га спрема као што он њу усавршује.

Са ове тачке гледишта мењају се погледи на живот. Човек није више плашљива животиња која дрхћући очекује свој удес, несигуран скелет који зазире да не поремети молекуларну равнотежу која га је створила, он није више осуђен да пасивно подноси своју средину, да му једино ствари опредељују живот и мисао. Обдарен самостварањем, изналазач идеја, он има право и дужност посредовања. Ми споља примамо само састојке нашега унутарњег живота; природа — нагони, жеље, потребе — јесте подлога којој дух, ако сам себе не изда, намеће облик једне идеје више или мање узвишене; свакоме од нас, на сваки начин помоћу других, али који никад неће радити наш посао, стоји до воље да замисли себи једног човека какав жели да буде, и да га остварује. Сложеност друштвених појава не јавља нам се као разлог за уздржавање, за очекивање сигурности која никад неће доћи, да бисмо желели и чинили добро. И сувише је просто да треба признати као нужне неједна-

кости којима се користимо, или просто од којих не трпимо. Ми знамо да се ништа не извршује за један дан, али верујемо да су идеје силе и да из духова оне прелазе на ствари. Будућност се спрема у срцима и у вољама; правда, љубав и мир се неће постићи сејући гнев и мржњу.

Уметност није начин да, још једном приликом више, потврдимо своју потчињеност у погледу ствари, слепим подражавањем онога што јесте: ми нисмо према природи као глупи кописти према каквоме ремек-делу, који његову површину и боје подражавају. Уметност је изналажење, она је мали свет који дух ствара по својој прилици, за своју радост, за своје властито усхићење. Свакако уметникова машта се везује, извесном тајанственом наклоношћу, за све опажајне облике, али ти облици постају у његовоме духу слике којима он слободно располаже, покретно и живо тело помоћу кога се његове емоције изражавају у оном што им је најинтимније, најличније, и самим тиме најдубље и најстварније човечанско. Ви сте увек одржали тај однос између онога што је лично у свакоме великом уметнику и између опште људске свести. Нисте пристали да гледате нову уметност у будалаштинама оних који мисле да обнављају поезију чинећи је неразумљивом. Велики је знак малоумности тражити у речима оно што се није могло наћи у осећању и у мисли. Оригиналноост није у том да се узме карневалски костим, него да се, како веки Платон, свој прости огртач носи са недостижном и божанском грацијом.

* * *

Стављајући мисао на своје место које је увек прво, показујући како би чудновато било сматрати да се дух уништава по законима науке, која једино њему благодарећи постоји, ви нисте имали намеру да избришете два века из историје, да тражите будућност у прошлости, живот у немогућним васкрсавањима. Нисте злоупотребљавали „банкротство науке“. Не одређујући изближе термине.

може се доказати све што се жели. Не бркајмо науку са негативном, оскудном филозофијом, с којом би неки хтели да је учине сагласном. Као диван скуп релативних истина, стечених индукцијом и рачунањем, наука никад никог није варала, она је исплатила све своје другове и непрестано још обогаћава оне који јој верују. Хучна објава њеног банкротства није јој смањила уважање. Наука је искуство човечанства, на њу филозоф примењује своје размишљање; да њу учине разумљивом, рационалном, радили су сви велики спекулативни духови, од Платона до Канта. Наука шири, развија и чини сложенијим проблем који се иставља пред мисао; променујући, умножавајући своје чињенице, она подстиче дух на изналасак разумљивијих идеја, чије би јединство било начело једнога богатијег и вишег склада. Они који мисле да нас врате догмама прошлости, имају разлога борити се противу науке и против размишљања о њеним резултатима. Али при коренитој измени наших појмова о свету и о судбини, како оставити недирнуте догме које су имале да изразе сасвим други садржај људске свести.

Како спекулативан тако ни практичан живот ми не одвајамо од науке. Ми нисмо Англо-Саксонци и не мислимо да је највиши идеал једне културе: умножити потребе да би се надражила делатност, а подешавајући јачину производње сразмерно потрошачким потребама. Ми имамо други идеал, који држимо да је саобразнији човековом достојанству. Али ипак знамо да је наука моћ, да је потребно знати законе ако хоћемо да их обратимо у своју корист, да се природа у себи и изван себе преиначавача тек непрекидним радом. Нестрпљивци који верују у чаробне речи, у изненадне промене, јесу деца која сматрају живот као причу о вилама: њихова занесеност мења бундеве у каруце и пацове у победничке коње, али брзо дође час кад се, пробуђени, разгневе и клону духом што опет налазе ствари исто онако како их је њихова лења машта била оставила. Ништа се не може урадити ако се не води рачуна о садржини ствари; ваља

знати шта се може, па да се веже оно што треба да буде за оно што јесте. Наука нам не показује шта треба желети; она нам показује тешкоће и даје средства да учинимо оно што желимо; уништавајући обману и опсену, она учи храбрости која је снага воље.

Врло ми је жива успомена на дане — који су већ далеко — када смо се први пут срели. Били сте у пуном нестрпљењу младости, ваш идеализам је имао нечега побуњеног, нисте хтели да својим духом прилазите природи, мислили сте да ћете све наћи у вама самим, чинило вам се да ћете од саме обилности свога унутрашњег живота створити свет у којем ћете становати слободно и без господара. Излагали сте се опасности да застраните у свет, утвари, губећи тако додир с људима и стварима. Ви сте живели, трпели и увидели, као и други пре вас, да „идеал треба да се начини конкретан и стваран у спољашњим стварима које га подржавају“, да „извор снова које никаква стварна чињеница не потхрањује и не обнавља усахњује постепено са животом онога који им се предао“. На крају ове „Моралне Кризе“, где сте у историји ваше сопствене мисли изложили укратко и историју не једнога од садашњих младих људи, ви се храбро „враћате животу“. У делатности измирујете идеал са стварношћу: „Преставши да противстављамо један другоме ова два израза, ми сазнајемо да ћемо у њиховом узајамном прожимању, поступно извршеном помоћу рада, и једино ту, моћи успешно наћи решење свих задатака који нас узнемирују и који толико муче наше доба“. На другом месту опет ви изврсно велите: „Корак по корак и ја сам увиђао да ми је једино рад давао спокојства, рад у којем сарађују предмети спољашњег света и субјект који их праображава, рад који зарад корисног дела алсорбује опасне спољашње силе и узнемирене унутрашње снаге. Решење је било, дакле, у делатности“.

Обраћајући вам се, нисам вас одвајао од пријатеља; а испало је да се и сам придружим вашој мисли и вашим

напорима. Јасније се види оно што се заједнички гледа; сагласност духова је начело поуздања и снаге. Ви ћете, не делећи се, пошто ће ваш часопис излазити и даље, очувати још више напоре сваки за своје личне радове; нека вас у будуће не зближава само успомена на сарадњу у овим срећним данима младости, него и осећање и воља да остајете радници на истом делу. Посла има, ја ћу га укратко изрећи овом формулом: стварати људе, почевши од самог себе

Не очекујмо, да бисмо делали, да будемо уверени да ћемо моћи свет преокренути; будимо скромни; не дајмо се застрашити подсмехом сујетника, који се сматрају и сувише изнад смерних задатака а да би их извршивали, и онда чак кад су их примили.

У сред наших неспокојстава и нашег расула, у сукобу супротних интереса и себичности које се прикривају, живот човечанства непрестано тече. Наша мешавина раскоши и беде, префињености и варварства, није нуждан свршетак после којег људству предстоји само назадак и опадање. Нови облици друштвеног живота и виши облици су могућни, па ма како тешко било предвидети их, с обзиром на садању стварност која их у извесном смислу пориче. Наше демократије без робовања, основане на владавини народа, имале би се завршити новим обликом цивилизације, новим, јер би тада први пут сви људи били позвани да у њој узму учешћа и на њој сарађују. Ми не познајемо будућност: сваки на свом положају, у своме узаном делокругу, без самообмањивања, без гордости и нестрпљења, настојавао да се људи, почињући од нас самих, не унижавају, у тренутку кад друштво може да буде спасено само заједничким напором ка једноме вишем идеалу правде и љубави.

Збогом, драги пријатељу, и нека будућност не превари ваша надања! Примите за себе и за своје пријатеље уверење о мојим срдачним и искреним осећањима.

ГАБРИЕЛ СЕАЈ.

(С француског превео Гргур Берџ).

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

БУРА, ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА, ОД А. Н. ОСТРОВСКОГ, ПРЕВЕО
Др. Јован Максимовић.

Кад сам се, после приказа *Буре*, пожалио једном овдашњем Русу, да ме *Бура* није много одушевила, тај ми је Рус, својим урођено убедљивим гласом, рекао:

— Пре свега, није *Бура* него *Нейгода*; а после тога, Островски је толико специфично руски писац да га само Рус може да разуме.

Ја сам, после тога, ушао у дискусију:

— Сви су велики писци били писци свију народа. Сви они говоре једним опште-човечанским уметничким језиком, и говоре о људској природи тако да она постаје својина свију народа. Есхило и Еврипид, Теренције и Плаут, Шекспир, Корнеј и Расин, Гете и Шилер, Лопе де Вега и Калдерон, и краљ Чудрака и Калидаза, — сви су они, сем тога што су грчки, латински, енглески, франски, немачки и индијски писци, пре свега и изнад свега, светски и опште-човечански писци, и по начину на који пишу, и по ономе о чему пишу. Дакле, сви велики писци нису били специфично писци једнога народа и једне средине; сви, апсолутно сви. Чitam да ваш Скабичевски каже да је Александар Николајевић Островски читав „Молиер рускога позоришта“, и било ми је мало чудно Други један ваш земљак Др. Полонски, у својој *Историји Руске Књижевности*, нешто резервисаније, каже да је он оснивач „рускога позоришта и драме“, да се са

њим „затвара сјајна плејада писаца из четрдесетих година“ и да је, са својих педесет драма и комедија, „препородно укусу публике, створио нов тип позоришта и глумца и, нарочито, руску драму довео до оног ступња специфично руског реализма, на коме се живот на сцени, у појединостима као и у целини, по непосредности схватања као и по органском развијању појединих сцена. подудара са реалним животом“. Трећи један ваш пофранцужени земљак, Серж Перски, у једној врло скорошњој књизи (*Представници Савременог Руског Романа*), говори сасвим умерено и трезвено о тој пост-гогољевској периоди и, ставивши Островскога само пред Писемским у плејади писаца чији је програм изradio Бјелински, говори о њему као о писцу који је, заједно с осталима, „проширио књижевни поступак и усавршио методе натуралистичке школе“. Читам све то, да се вратим ранијој мисли, и никако не могу да видим, из ове и још две ствари које сам прочитао, онај велики дах великога писца о коме се често говори. Он је, можда, велики реформатор; али, велики реформатори нису увек и велики писци. За мене је то случај и случај Островскога.

— Видите, то је ипак, ја вам понављам, особен случај, продужи симпатични Рус. Да би се могао дубоко и интимно да осети Островски, треба познавати оно што ви зовете „руска душа“. Јер, Островски је сав Рус, он приказује ону „руску душу“ која је највише руска душа. Треба, да тако кажем, свестрано познавати архиве руске душе Деветнаестогa Века, нарочито оне из шездесетих година, па да осетите дах тог великог писца. Онај који није Рус. који сам са собом није проживео велику борбу Старог и Новог Режима руског унутрашњег живота која је још једнако стални проблем руске књижевности, тај не може да осети сву величину и јачину типова какви су Марта Игњатијевна Кабанова, Савел Прокопјевић Дивјак, Катарина, Кулигин, и друге личности из *Нейгоде*. Та *Нейгода*, која вас вечерас није много одушевила, та *Нейгода* је једна велика непогода „руске душе“ која

бесни кроз цео Деветнаести Век; и која се још никако није смирила. Кроз цео тај век, од Державина па до Горког, наша књижевност има свој специфично борбени карактер који странац не може да разуме...

— Ја сам прилично ушао у тај лавиринт који бих ја пре назвао кафарнаумом; јер, та душа није толико компликована колико је, изгледа ми, неуређена. Ја могу да се „удвојим“, и да схватим Љермонтовљевог Печорина, Грибоједовљевог Чацког, Пушкиновог Оњегина, нешто мало и Тургеневљевог Базарова и довољно Толстојеве Левине и Нехљудове, ма да ми све то изгледају неке мале мистификације и неки типови из породице Ибзенових Штокманâ, Левборгâ, Дорâ и Елидâ; али, али Островскога, далеко ми је теже да се уживим у његове Катарине, Авдотје и Кабанове, Борисе Григориће, Бородкине и Дивјаке. За мене, ова драма је једна комедија, јер ја не верујем да су ови типови захићени из живота. Најзад, ја имам права да схватам оно што схватам, и оно што схватим то и да примим. За остало, ви можете рећи: да је изнад моје душе, а ја: да је испод моје душе. Све се своди на једно: ја их довољно не разумем, и мислим да се ни они довољно не могу да разумеју.

— То, што сте казали, тврди оно што ја тврдим. Један странац нас не може довољно да разуме, и стога нас схвата мистично, или нас, пошто нас не може да схвати, схвата као мистификаторе и чудњаке. Ја ћу да продужим своју ранију мисао: наша књижевност, веран одблесак нашег стварног живота, има свој специфични и sui generis борбени карактер. То је књижевност тема, теза, хипотеза, идеја. Отуда, чист артизам још никада није био њена особина. Али, и покрај свих тих теза, не треба нашу књижевност схватити као књижевност à priori. Те тезе нису „озго“; то су тезе које имају ослонац „доле“: у животу, у друштву. Наша књижевност не гледа у живот преко и кроз тезе, нити преко и кроз унапред створене идеје. Она, како је то цитирано у књизи Сержа Перског, кога сте ви поменули,

„рони својим орловским погледом у наборе стварнога живота“. Из тих разлога, наше личности и њихове ситуације нису удешене према тезама и према идејама, него су наше тезе и теме верни одблесци наших личности.

Садржину *Нейгоде*, коју ви не можете да схватите драмски већ комедиографски, нека ми је допуштено да вам је упрошћено испричам. Ја ћу, на тај начин, збиља мало сувише јако оцртане типове свести на личности, и проблем ће изгледати јаснији; ма да су мени, и овако јако оцртане, те личности само личности, а никако типови. Дакле, постоје два режима, са своја два схватања и система: Стари Режим и Нови Режим. Представници су Старога Режима: Марта Игијатијевна Кабанова и Савел Прокофјевих Дивјак; Новога Режима: Катарина, Варвара, Борис Григорић, Вања Кудрјаш. Постоји и један прелазни режим чији је представник Тихон Иванић Кабанов. Све су ове личности у овим односима: Кабанов је син Кабанове, брат Варварин и муж Катаринин, а Дивјак стари пријатељ те куће; Вања Кудрјаш је љубавник и љубазник Варварин; Борис Григорић, синовац Дивјаков, жели Катарину, жену Кабановљеву, и заљубљен је у њу. Изнад свих тих личности, као какав Лука Путник у *На Дну*, лебди пријатна личност Кулигина, самоука сајције, а изнад и око свих тих личности, трепти живописни пејсаж Волге. Стара Кабанова је гранит од традиције, симбол старог морала, кобан споменик онога што пролази: сва је права, јака, сирова, сурова. Као орлица дохватила се канцама, нагнула се над свој стари дом, и, с примитивном и елементарном моралном снагом, као какав мистични сфинкс, мотри на свој дом и своје укућане; и не да Новоме да се увлачи у дом. У кући се крсти чим се чује звук звона; на колена се пада и нариче кад муж одлази на пут; на прсте се иде кад она пролази; тирански се грди и псује кад ко од укућана помисли на слободу ма које врсте. Међутим, Нови Режим се уселио у кућу. Млади хоће свој живот. Сукоб почиње: *Нейгода* почиње...

Треба, претходно, да вам кажем да Островски, као и многи други руски драматичари, неће да чује за ваше драмске формуле: експозиција, перипетија, катастрофа... Они су за драмски „слободни стих“. (Као и примитивна лирика, као и средњовековне *farces*, помислио сам у себи). Они држе да се сцена на улици разликује од сцене на сцени само по месту. Претпоставите да је пијаца на сцени; кад дигнете завесу, пустите пијацу да живи животом којим живи... Дакле, да се вратимо басни, сукоб почиње, велики сукоб двеју супротних руских генерација. Варвара је већ „ослобођена“, она се већ сасвим извила из старих окова традиције и, са Вањом Кудрјашем, живи животом којим тек садашње руске генерације живе. Катарина, једна од многих „патница“ руске драме, носи у својој души „нови живот“, али још није довољно „ослобођена“ да га живи. Њен „нови живот“ то је Борис Григорић, који је воли и кога она воли. Њен муж, који се у сукобу та два режима осећа као пијан, и њена свекрва Кабанова, држе је за свој живот и она, свој спољни живот, живи на њихов начин. Али, ту су Варвара и један мали случај, да јој помогну. — Случај, то је одлазак мужевљев из „мртвога дома“, а Варвара, која већ живи „другим животом“, то је лепота тог живота коме греба ићи. Варвара се постарала да доведе у везу Бориса и Катарину, и себе и Вању и, једне лепе ноћи, кад је месечина као киша сипала на један дивни Волгин пеисаж, уз мандолину и песму, та два пара живели су „нови живот...“ Само, то треба схватити. Код нас, у драми, све је симбол. Тај пеисаж, то је Велика Природа, слободна и своја; та песма* коју певају то је Радост Живота; та ноћ то је Слобода — ми смо само у ноћи слободни —; они парови, то су представници Љубави, представници општечовечанске и „ослободилачке“ љубави. То је тај Нови Живот шездесетих година. Данас, има један други: тај нови, данас је стари... Али, у то доба, стари је режим још једнако био јак, и Островски је цео тај сукоб решио

у његовом слислу. „Руска душа“ тешко погреша; али, кад погреша, она мора да се покаје и исповеди. Тако сви раде: и Нехљудов у *Васкрсењу*, и Ана Карењина, и Никита у *Царстџву Мрака*, и Рођон у *Злочини и Казни*. У име религије — то је главни елеменат Старога Режима —, у име религије, под напрслим сводовима једне средњевековне руине, под кишом и грмљавином (и гром је пао због ње); Катарина се „исповедила“, док је, у име материнске тираније и рускога милосрђа, шапутао мужевљев глас: „Не говори ништа! не говори ништа! Мајка је овде!“ У петоме чину, најзад, и ако исповешћу „ослобођења“ у смислу Старога Режима, Катарина се предаје таласима сиве Волге. Кад су је извадили, над њом се, док муж и присутни плачу, место звука погребних звона, чуо глас Старога Режима: „Доста! Грех је и оплакивати је!“ — Видите, то је „руски душа“, то је наша душа, заврши мој добри Рус.

Ах! та „руски душа“!

У једном писму А. Н. Мајкову, Достојевски¹ пише: „Ја нимало не познајем Островског, ништа у целини нисам прочитао од њега, али сам у критикама, прочитао доста фрагмената. Могуће је, да Островски добро познаје извесну руску класу, али ми, изгледа, да није уметник“. Ту ће бити тајна, изгледа ми, те Островскове чудне „руске душе“.

Бранко Лазаревић.

¹ Th. Dostoievski: (Correspondance et Voyage à l'Étranger, p. 121).

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ПЕРСИЈА И ТУРСКА.

После анексије Триполитаније као да ће доћи на ред Персија. Русија је та која ће окупирати северни део Персије. Разлог за ово налази Русија у неиспуњавању персијских обавеза, у несигурности која влада у Персији за Русе, и у питању два персијска чиновника, странца, који су највише радили противу интереса Русије у Персији. Русија је упутила персијској влади већ два ултиматума; обадва су одбијена једногласно, и диже се буна противу руских поданика и штићеника као и руских присталица у Персији. Руска војска се упутила Техерану; могућно је да ће га окупирати. На тај начин отвара се још једно питање на Истоку, и ако о њему постоје уговори између Енглеске и Русије из 1907, и потсдамски између Немачке и Русије из ове године. Питање персијско није без тешкоћа за то што се досадањим изазивачким држањем персијске скупштине према Русији може уништити и сама независност Персије. Енглеско-руски споразум о Персији предвиђа, поред две сфере утицаја у Персији, руској и енглеској, још и једну неутралну зону о којој није ништа коначно утврђено. То питање може изазвати неспоразум Енглеске и Русије, а може бити и интервенцију Сила. Поред тога постоји још и живо интересовање Турске о Персији, ради чега је било већ сукоба између руске и турске владе. Енглеска је до сада помагала лојално Русију у њеноме сукобу са техеранском владом.

Незадовољство Турака противу руске акције у Персији показује се у почецима бојкотовања руске робе.

Није мање незадовољство Турске и у питању о Дарданелима. Кад се чуло да ће Италија, у намери да нагна Порту да попусти у триполитанском питању, извршити напад на Дарданеле, или блокирати их, почело се говорити да ће Русија тражити од Порте да никако не затвара Дарданеле. Изгледа да је Русија у ствари привукла пажњу Сила на Лондонски Уговор о неутралности Дарданела, а једно-временно у форми пријатељској на Порти чинила корак да олакша пролаз коз Дарданеле својој флоти. Вероватно је да ће Турска одбити да учини макакву измену у питању о Босфору и Дарданелима, као што се може веровати да ни остале Велике Силе неби примиле равнодушно решење о Дарданелскоме мореузу у корист Русије.

Уз ове нове тешкоће јавила се у Турској још и ова. Стара унутрашња револуционарна организација, македонско-једренска, живо се обнавља по вилајетима косовскоме, битољскоме и солунскоме. Живи другови оснивалаца ове јаке организације заложили су се да оживе некадању радњу за аутономну Македонију. Они су до сада успели да изврше у тим вилајетима по многим селима организацију, дотерујући је према стеченоме искуству, новим приликама у Турској и новим потребама. Они су пренели доста оружја и експлозива у стара склоништа. Они су похватили старе свезе које је некада неговао нарочито Борис Сарафов. Они су упутили Великим Силама преко њихових консула у Скопљу, Солуну и Битољу један мемоар у коме објављују своје намере. Те намере су да се свима средствима боре за аутономију Македоније, јер су Младотурци, од месеца јула 1908 године па до наших дана, завели режим који је много несноснији, гори, него режим султана Абдух-Хамида. Унутрашња организација је те своје намере почела извршивати. У Штипљу је бачена динамитом једна џамија; у Дојрану је разорен динамитом фургон путничкога воза који је ишао у Цариград; у близини Велеса паклена машина је разнела жан-

дарску постају, и покварила неколико десетина метара железничку пругу. Атентат у Штипљу изазвао је неку врсту покоља над хришћанима, а свуда узрујаност код муслимана и страх код хришћана.

На турско-црногорској граници непрестанце се јављају оружани сукоби, који би требали да престану после онако завршене малисорске афере. Међу Арнаутима који живе око Пећи, Ђаковице, Призрена, у Дебру, Гостиварској Кази и Тетовској околини, настављају се дела о којима је било ту скоро опет помена. Тим делима није сврха само користољубље, освета, незадовољство, него и намера да се изазову нереди слични онима које мисли изазвати унутрашња револуционарна организација. Имаће по негде, једва приметних, знакова да Арнаути раде у споразуму са њеним преставницима. Њима изгледа, рекло би се, да ће нови нереди довести до анархије, а ова опет мешање Сила као 1903 године. И једни и други сањају о новој европској акцији која би дала и једнима и другима аутономна права у Македонији и Арбанији.

Крићани су стална брига за Турску. Они се спремају за зборове на којима ће се одлучивати о судбини Крита. Истина је да ће Крићани увек слушати Атину као и македонски револуционари Софију, али зло искуство из 1897 године, кад су они нагнали Грчку у рат, Турцима је непрестано у памети. Ову нову бригу турску појачавају још две чињенице; бављење грчкога краља у Бечу и његова конферисања са бечким министром спољних послова; и изненадни долазак бугарског краља у Беч и његова аудијенција код аустријскога цара. Интереси Грчке на Криту, у Епиру, у турским водама, свеза грчких жељезница са турским жељезницама, нетрпељивост садање турске управе према Грцима отоманским поданицима, могли су бити предмет неколиких озбиљних разговара између грчкога краља и заједничкога министра спољних послова у Бечу. Садашња ситуација створена талијанско-турским ратом на Балкану, интереси Бугара у Македонији и евентуални догађаји у скорој

будућности, покренули су бугарскога краља, да, у невреме, напусти Софију и оде у Беч, баш у тренутку кад софијска коалициона влада најживље ради да се односи између Бугарске и турске царевине поправе.

Држање муслимана у Триполитанији, организовање одбране противу талијанске војске, за сада задовољава турске управнике. Отпор се енергично наставља, јер су Турци успели да преко Мисира и Туниса пренесу доста оружја и муниције као и велики број официра и подофицира. Сви су изгледи да ће овако стање још подуже трајати; турска влада енергично одбија да преговара о миру под талијанским условима и спрема за одбрану своја пристаништа у европским и азијским водама. Талијанска флота је почела своју акцију на азијској обали. Ако се ова акција прошири врло је вероватно да ће се умешавати и Силе које имају своје интересе у тим странама, а нарочито Енглеска. За ову последњу је све теже да гледа како њен углед међу њеним муслиманима у Азији и Африци почиње да пада.

ИНОСТРАНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата, од једног новинара. (Чланци из „Самоуправе“, прештампани и мало допуњени). I. Београд, 1911.

Још до пре седам-осам година код нас се мало знало о приликама у Хрватској. Наши листови су о томе мало говорили, и у већини случијева ограничавали се на вести бечких и пештанских листова. Но сада ствари стоје сасвим другаче: у Србији се са великим интересовањем прати политичка борба у Хрватској, и наши листови често, у појединостима и са разумевањем, пишу о хрватским приликама.

За доказ томе је и књига под горњим насловом. Један од најпознатијих наших политичара, који се повучено потписује „један новинар“, у току 1910 и 1911 написао је у „Самоуправи“ низ чланака о уставној и народној борби у Хрватској и о питању народног јединства Срба и Хрвата. Од нарочитога је интереса полемика са новосадском „Заставом“. Из непојмљивих разлога, „Застава“ је напустила своје старо мишљење из доба Светозара Милетића, и, безобзирно и са упорношћу која се обично има на странпутици, стала писати против општепримљене идеје о српско-хрватском народном јединству. Новинарска вештина главног „Заставиног“ теоретичара није била довољна да се докаже једна нетачна и рђава идеја, и писање „Заставе“ остајало је усамљено у целој српској штампи. У један мах мислило се да ће „Застава“

имати ослоња међу својим београдским једномишљеницима око „Самоуправе“; сада је и та бојазан сасвим отпала. „Један новинар“ је у низу чланака, који су били опште примећени, показао све парадоксе и заблуде „Заставе“, изрекао не само мишљење старе радикалне странке но и свих политичких људи и јавних радника у Србији. То мишљење је просто и јасно, као што су у опште све истине и здраве идеје: „И на једној и на другој страни мора се бити широких груди код свих разборитих синова, и у Хрвата и у Срба, ако хоћемо да народу нашем, и Србима и Хрватима, збиља помогнемо и будућност народну му колико толико обезбедимо“.

Књига „Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата“, није само један карактеристичан знак времена но и добар публицистички посао. Неке особите оригиналности нема ту, али чланци су писани са познавањем предмета, са диалектичарским способностима, јасно, и, што је главно, убедљиво. Но види се ипак да су све то новинарски чланци, писани с дана на дан и на дохват. Било би много боље да су се, после успешно свршених полемика, сви ти дневни чланци прелили у једну систематску и синтетичну књигу, у којој би се српско-хрватско питање поставило у свој његовој потпуности, и у којој би се иначе тачна тврђења поткрепила бољим научним апаратом и сређеним научним разлозима. На тај начин добра идеја коју ова корисна књига заступа само би могла добити.

Ј. С.

Етнолошка грађа и расправе. (Српска Краљевска Академији. Српски Етнографски Зборник, књига XVII, 8^о, страна VI + 595).

Ми смо на овоме месту¹ похвалили поступак Српске Краљевске Академије што је поред досадашњих серија „Српског Етнографског Зборника“ почела издавање још

¹ „Српски Књижевни Гласник“, 1910, књига 24, страна 471—472.

једне, под насловом „Етнолошка и етнографска грађа“, у коју ће улазити оне расправе и грађа о нашем народу, за које или још нема нарочитих зборника или које се садржином издвајају, те не могу ући ни у једну врсту зборника. Мило нам је што сад можемо констатовати да је изишла из штампе и друга књига ове серије (само не знамо зашто под промењеним насловом, и зашто није означена као друга књига) са разноврсном и добром садржином.

У њој је на првом месту прилог Г. Др. Симе Тројановића „Главни српски жртвени обичаји“ (1—228), у коме се износи врло различити облици жртвених обичаја у Срба, који су се ма у ком виду — читави, делимично или симболично — очували као остатци или подсећаји на примитивна схватања, да се жртвама може постићи наклоност код божанстава и сила које светом владају и задобити милост и успех или отклонити зло и недаће. — На другом месту је исцрпна етнолошка расправа Г. Др. Јована Ердељановића „Постанак племена Пипера“ (241—528), у којој је писац прикупио сопственим истраживањем на месту и из литературе врло много података о питању постанка, развитка и формирања племена Пипера и о његовом односу према суседним брђанским племенима. Испитивањем тога градива је Г. Ердељановић учинио добар прилог познавању старинских социјалних облика у Срба, њихових промена и еволуције. — На трећем је месту „Народна медицина Срба сељака у Левчу“ од Тодора М. Бушетића (531—595). У овом има врло обилате и интересантне грађе о народној медицини, о којој је тако мало података покупљено. — Књига, што се види, садржи врло ваљаних прилога о нашем народу, те скрећемо пажњу на ту. Добро израђени регистри уз сваки прилог олакшавају руковање књигом.

Посао око издавања грађе у „Српском Етнографском Зборнику“ наше Академије, лепо напредује, али још не онако како би могао. Треба отпочети издавање

и са свим нових серија Зборника са грађом, чије издавање још није отпочело: народно право, занати, одело, музика, традиционална литература, и друго. Нарочито би било потребно да се створи једна серија Зборника, од које би излазила бар два пут годишње по једна књига са ситнијом разноструком грађом, чланцима, питањима, упуштвима, рефератима о новим књигама етнологске садржине, етнологском библиографијом, извештајима о важним напретцима у области Етнологије у опште, а нарочито Словена и балканских народа. Том серијом Зборника ојачала би се веза између публике, нарочито скупљача, и Етнографског Одбора и раширио би се интерес за ствари у народу, којих још има доста, али које су сваки даном све блеђе или све ређе. Т. Р. Ђ.

Neufeldovi Rječnici: Srpski-Hrvatski-Njemački i Njemački-Srpski-Hrvatski s naznakom izgovora i naglasom. Od Prof. Dr. Jvana Scherzera. Beograd. Knjižara S. B. Cvijanovića. Стр. IV+302 и 314.

Немачко-Српски Речник. Израдио Јован Кангрга, професор. Београд. Издање Књижарнице Рајковића и Ђуковића. 1912. Стр. 656. Цена 6 динара.

После потпуног неуспеха Матићевог речника¹ остало је у нас отворено питање о немачком џепном речнику. Сад се, ево, у исти мах јављају два речника да ту потребу подмире.

Први од њих, од професора Др. *Ивана Шерцера*, подсећа на Матићев не само обимом, већ и тиме што даје оба дела, и (хрватско) српско-немачки и немачко-српски (хрватски), а на тај речник подсећа он, на жалост, и по томе што од њега не може бити никакве користи. Његова неупотребљивост долази отуда што је препун израза који су нашем књижевном језику потпуно непознати. Когод, на пример, не зна шта значе немачке речи:

¹ „Српски Књижевни Гласник“, 1903, књ. 8, стр. 468—474, 500—505.

Anstreicher, Salzfass, Sarg, Dickbauch, Narbe, Säumnis, Zerstretheit, sittlich, Sittlichkeit и тако даље, тај то не може научити из овога речника, јер поред њих стоје, као *једина* тумачења, изрази: ličilac, solenka, lijes, kulješa, brazgotina, krzmanje, rastresenost (расејаност), čudoredan, čudorednost. А таквих је примера врло много. Писац је учинио неопростиви грех што је тако једнострано израђен речник назвао српско-хрватским, а на корице ставио чак само назив: Serbisch (српски). Јер, најзад, и ако је језик српски или хрватски један и исти, не може се порећи да још постоји осетна разлика између Београда и Загреба и да оно што је разумљиво у Загребу није увек разумљиво и у Београду. Било би неупутно препирати се о томе ко је у праву, Загреб или Београд, или где је у праву Загреб а где Београд; то само може решити време, и зато то њему треба и оставити. Али је ван сваке сумње да Београд, са великом облашћу којој је он књижевни центар, може с потпуним правом захтевати да му буду разумљива тумачења у једном речнику на чијим корицама стоји да је српски. Београд то може тим пре, што се у предговору, на немачком и српском језику, објашњава да је ово речник „најљепшег словенског језика, који је већ давно, особито својим прекрасним народним пјесмама усхитио туђину“. У Београду се врло лепо разумеју те народне песме које су усхитиле туђину; и кад је томе истоме Београду добар део овога речника ипак неразумљив, онда значи да је његов састављач знатно одступио од језика тих народних песама и да у своме предговору, намењеном поглавито Немцима, неверно представља ствар. Вреди у исти мах поменути да тако једнострано није израђен ни Филиповићев речник, мада се он назива само хрватским.

Иначе се Шерцеровом речнику не би могле чинити велике замерке. Наћи ће се по које нетачно тумачење, као на пример код *sich bekannt machen* (постати познат, популарисати се) које је преведено са „uroznati se s kim“, или код *einträglich* (који доноси дохотка, лука-

тиван) које је преведено са „koristan“; наћи ће се непотпуности, као код речи *Vau*, поред које стоји само значење „zidanje“, док сасвим обичног значења „грађевина“, зграда“ нема; наћи ће се и омашке друге природе, као код именице *Rat*, уз коју је као једина множина наведен облик *Räte*, мада је он, кад *Rat* значи „савет“, готово потпуно истиснут обликом *Ratschläge*; и тако даље. Али сличне замерке, као и замерке које би се односиле на избор речи, могу се учинити готово свима реченицама те врсте. По своје спретном облику и јасној штампи овај речник би дакле, и поред тих замерака, могао учинити врло лепу услугу у опште, а нарочито ђацима, да само није онога једнога недостатка. Треба ипак поменути да су штампарске погрешке доста честе, — понеке, као *Faulheit* (лењост) место *Flauheit* (млакост), директно буне — и да је нагласак означен само у српско-немачком делу.

Речник *Јована Кангрге* је џепни само по формату; по обиму је он много ближи познатим речницима од Поповића и Грчића но џепним речницима. Али ако је он нешто мањи од та два речника, он зато има над њима друга преимућства. Прво и највеће је у томе што је у њему нагласак по правилу означен кадгод није на првом слогу; ова му је особина од неоцењиве вредности нарочито за школу. Друго је његово преимућство у томе што су провинцијализми, којима у својим тумачењима тако обилују поменута два речника, у њему сведени на најману меру. Треће му је преимућство у сразмерно већем броју страних речи које се у немачком употребљавају. Четврто је преимућство у оним сложеним речима чије се значење не може разумети само на основу њихових саставних делова, као на пример код *Anlegestelle* (пристаниште). И, најзад, пето велико преимућство његово јесте у многим новим речима; тако је, на пример, право задовољство наћи у овоме речнику скромнога формата изразе као што су *vertonen* и *Vertonung* (компоновати, композиција) које још нису ушле ни у тако велике речнике

као што је познати немачко-француски речник од Sachs-Villatte'a, а којих међутим има и у говору образованих Немаца и у најбољим немачким књигама.

Али баш стога што има толико добрих страна, ова речник потпуно заслужује да се, због другог издања, обрати мало већа пажња и на неке његове омање недостатке. Тако, пре свега, пада у очи да у њему нема тако обичних речи и фраза као што су: *der Zander* и *der Schill* (смуђ), *der Quatschkopf* (блебетало, будала), *das Kränzchen* (уже друштво, нарочито женско), *einen Schwipps haben* (повући мало више, бити угрејан од пића), *das ist mir schnuppe* (то ми је сасвим све једно), *durch die Blume sprechen* (говорити завијено, у фигурама), *blau[en Montag] machen* (празновати [понедељак], не радити). Још је осетније одсуство израза као што су *Bayern, Bayer, bayrisch* (Баварска, Баварац, баварски) или *Preussen, Preusse, preussisch* (Пруска, Прус, пруски) и њима слични; они су, вероватно, изостављени намерно, али свакако не с правом. С друге су опет стране уношене неке сасвим ретке речи или провинцијализми као: *Bergrunse hutzeln* и тако даље. Код понеких речи нема неких њихових обичних значења, док код других стоје нека сасвим ретка значења или чак и значења којих оне немају. Тако код *Eis* нема значења „сладолед“; код *Erpressung* нема значења „изнуђивање, уцена“; код „*sachlich*“ нема значења „објективан“; код *sinnreich* нема значења „смишљен, духовит“; код *richtig* нема значења „тачан“, док код *Hase* стоји чак и значење „будала“, код *berichten* значење „поучити“, а код *erlesen* значење „научити читањем“; ова два последња треба у сваком случају да отпадну, а не би била никаква штета ни за оно прво. Има и случајева у којима значење у опште није тачно означено; тако *versoffen* не значи „напијен, ошљокан“, већ „предан пићу, пропао од пића“; *dafür ist Rat* не значи „то се већ може учинити“, већ „томе има лека“; *der Flammentod* не значи „смрт на ломачи“, већ „смрт у пламену“ у опште; а тако исто се не може просто

рећи да *der Ratz* значи „твор“ (*der Itis*), јер је то најређе значење те речи, а право јој је значење „пацов“ (*die Ratte* или *die Ratze*).

За све ове врсте замерака могло би се, разуме се, навести још примера; могле би се чинити и неке друге, још ситније од наведених; али и кад би се све навеле, њихова листа ипак не би била велика, нарочито не с обзиром на добре стране речника. Он ће дакле корисно послужити свима који уче немачки. Нарочито ће од њега имати користи ђаци, јер се у њему, због релативно малог броја фраза, тражено значење много лакше нађе но у речнику од Поповића или Грчића.

Издање је у сваком погледу узорито.

М. Тривунац.

Jasques Bardoux: Victoria I, Eduard VII, George V. Paris, Haclette, 1911.

Три силуете, три портрета мајке, сина и унука, управо три контраста. Нарочито, мајка и син, и ако је њихова сврха једна, у колико се тиче улоге енглеских краљева у животу државноме и народноме.

Краљица Викторија је скроз Немица, и по васпитању и по мужу, и по својим саветницима Леополду II и учитељу Леополда II барону Шокмару. Кроз цео живот, нарочито од њенога доласка на престо, па до 1871 године, преоблађује наклоњеност према Немцима. Она уједно помаже стварање немачкога уједињења и царства противу Француске. Данас се види да је сувише добро успела. Радећи на томе није пропуштала да углед и утицај Енглеске, ојача, увећа, прошири. Њен љубимац Дизраели прогласио је царицом Индија, а енглеска флота је под њеном владом била господар на светским морима. Сентиментална Немица, верна, заљубљена до смрти у свога мужа и вреднога помоћника, врло је много саревњива за своје прерогативе, права и престиж круне. Са ретком вредношћу и истрајношћу ради државне и своје приватне послове. Сваки акт, сваки указ, свако упуство енглеским

посланицима на страни, пролази кроз њене руке, она их прегледа, исправља, дотерује, дискутује о њима са премијером, враћа их са примедбама, често и одбија по цену сукоба са надлежним министром. Између ње и напраситога лорда Палмерстона било је често сукоба. У сукобима је увек разлог код ње савлађивао све. Умела је чувати и високо племство енглеско, — које јој у почетку њене владавине није било много наклоњено, али и задобити симпатије простога народа који је саревњив на своју улогу и надмоћност у свету. Краљица је живела у кући просто, била је добра домаћица, готово тврдица; имала је десеторо деце.

Едуард VII, намерно удаљаван за матерна живота од државних послова, проводио је у уживању много ван Енглеске, нарочито у Француској. Едуард VII је за десет година своје владавине био највише дипломат својих влада. Серија спољних споразума, „искрене слоге“ и савеза била је резултат његова рада споља. Резултати су још нејасни, јер за његове владе проблем хегемоније на мору није још решен. И ако није трпео Виљема II, јер није трпео Немце, ипак није спречио Немачку да сагради силну флоту. Унутра је помагао демократију, нарочито богате скорохлебовиће, делећи им нештедимнице племићске титуле и перска достојанства. Никада у виндзорски двор није више ушло обогаћених плебејаца него за владе Едуарта VII, као што се никада оштрије није пазило на дворску етикету него за његово доба.

Шта ће урадити Ђорђе V, писац не зна. Примљено наслеђе је прилично замршено. Ту су: уставна криза, и реорганизација сувоземне војске и енглеске финансије; питање о супарништву Енглеске и Немачке на мору, реформа колонијалне тарифе. Нови краљ се досада показао врло уставан, примао је све што му влада поднесе, уверен да је врло тешко краљевати, али да треба до краја истрајати на дужности.

J. M. J.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Импресије из књижевности. — Изишла је из штампе, у издању књижаре Г. Кона, прва свеска књижевних студија и оцена Г. Бранка Лазаревића „Импресије из књижевности“. Од већих ствари ту су две потпуне студије о Иву Тинику и Борисаву Станковићу, оцена „Дошљака“ Милутина Ускоковића, мањи чланци о Петру Кочићу, Милосаву Јелићу, Т. Виловском, М. Димитријевићу, П. С. Талетову, и тако даље. Уз књигу иде предговор Г. Јована Скерлића, у коме је проговорено о последњим приговорима књижевној критици нашој. Већи део студија и оцена Г. Лазаревића изишао је прво у „Српском Књижевном Гласнику“, и читаоци су имали већ прилике да оцене књижевну вредност њихову. К.

Једна преписка. — Г. Димитрије Николајевић издао је у Сремским Карловцима „Преписку ђенерала Будислава Будисављевића (1790—1892)“ (4—87, 8⁰, 1 круна). Ђенерал Будисављевић је један од оних јавних радника који у своме крају остављају успомену једног добротвора и апостола. Он је волео своју Лику, и јако желео да је подигне; он је волео своје земљаке, и хтео да их просвети. Он је био Матија Рељковић Лике. Школâ, школâ! тражио је и госпићски војник као и винковачки. Дошав, као официр, у туђе просвећене крајеве, он се сећао неразвијене отаџбине и културног мрака у ком су живели његови суграђани. Он је хтео да помаже. И, више, он је био Рељковић делом: он је годинама радио на подизању цркве које би просвећивала и на подизању школе која би учила народ. „Школа, дакле, Господо, Браћо и Отци Народни! — пише он — то је циљ мој и узрок који ме

је у Лику довео с тврдом намером, да у томе... почетак учиним, и у томе послу онолико терета на своја плећа упртим, колико год ми снага допусти“. „Пушка и сабља нијесу кадри, пише овај просветитељ у својим посланицама, усрећити народ, нег је... душевно изображење моћ она, која и највишу сиротињу у полезио и добро стање привести мора“. Јест, то је био просветитељ и добротвор свога краја. Ми волимо да знамо историју живота оваквих радника, и труд Г. Николајевића да изда ову преписку заслужује лепо признање. Штета, само, што није могао објавити сва Будисављевићева писма. У објављеној преписци слика Будисављевића као просветитеља јасно се истиче; за нас је у њој још од интереса и писмо Василија Живковића, којим пропраћа своју песму „18 фебруар“, шаљући је Будисављевићу. Али било би од велеко већег интереса преписка коју је Будисављевић водио са баном Јелачићем 1848 године, кад су га „Србске Новине“ предлагале за војводу. Исто тако и писма Јелачићевог ађутанта Заставниковића Будисављевићу, у којима је много података за односе Кнеза Милоша и Људевита Гаја. Само њих Г. Николајевић није могао засад добавити. А.

Преводна Библиотека. — Недавно је почела излазити „Библиотека Младост“, која хоће да у врло јевтином издању даје преводе из бољих страних писаца. То треба да буде наша „Рекламова Библиотека“. Смер је врло похвалан, али је извођење невешто и некритично. Избору писаца не би се имало засад много замерити; или би се бар могао разумети: уређивачи и преводиоци су свакако млади, и објашњиво је да воле Андријева, Горког, Пшибишевског и Виниченка, писце који су највише износили социјални немир и крајње изузетне људе, два предмета тако примамљива за младост. Али се никако не може објаснити, боље рећи: одобрити, да се на свакој страни нађу бар једио огрешење о адекватност превода, или две погрешке из књижевног језика, или три правописне грешке. (О штампарским грешкама, изгледа, да ће се морати престати код нас говорити као о нечем што се не одобрава).

Досад је изишло пет свезака ове библиотеке: од Горког: „Прича Филипа Васиљевића“ и „Историја једног злочина“; од Л. Андријева „Бездан“; од С. Пшиби-

шевског „Гости, плес смрти“ и „Тренутак“ од Виниченка. Последњом свеском као да се почело угађати сумњивом укусу ниже публике, и та свеска најмање одговара првобитном лепом смеру издавача. Преводници су Г.Г. С. Живковић и С. Поповић. А.

„Аграрно питање у Босни и Херцеговини“. — У париском часопису за спољну политику „Questions Diplomatiques et Coloniales“ (свеска за 1 децембар 1911) Г. Гастон Гравје публиковао је свој овећи и документаран чланак „La Question agraire en Bosnie-Herzégovine“. Као што је овде раније забележено, Г. Гравје је ове године у „La Revue de Paris“ (свеска за 1 јануар 1911) написао чланак о муслиманској емиграцији из обе анектиране покрајине. Н.

Преглед историје словенских књижевности и језика. — Под редакцијом М. Сперанског и В. Поржезинског, професора московског Универзитета, изишла је врло добра и корисна књига „Краткии очеркѣ историі славянскихъ литературѣ и љзыковѣ“ (Москва 1911. Стр. 156, 8^о, цена 1.50 рубаља). То је превод с немачког из великог дела „Kultur der Gegenwart“, (књига V, 1908), а превеле су га ученице Више Школе. Ту се налазе ови делови: I Словенски језици, од В. Јагића, II Пољска књижевност, од А. Брикнера, III Чешка књижевност, од И. Махала, IV Књижевност Јужних Словена, од М. Мурка. Поред тога, на крају књиге су примедбе и објашњења редактора за поједине стране и библиографија најважнијих дела о језику и књижевности појединих словенских народа. Ово је до данас прва књига, (јер је једино Шафарик, али одвојено, писао о историји језика и књижевности словенских), у којој су заједно а укратко изложене историје и језика и књижевности свих словенских народа, као последњи резултати науке. Кад такве књиге уопште није било, још мање смо је ми могли имати, и зато би она добро дошла као ручна и руководна књига за сваког ко хоће да се упозна са језиком и књижевношћу словенских народа. М. М.

Посмртно издање Толстојевих дела. — 7 новембра, на дан смрти Лава Толстоја, изишла је прва књига његових неиздатих дела, у издању његове кћери Алексан-

дре, а под редакцијом његовог великог пријатеља В. Черткова. Тога дана изишло је луксузно издање, и приход од њега употребиће се, према Толстојевом завештању, на добротворне сврхе, а одмах после неколико дана изишла су још два издања, јевтинија. Изићи ће још две књиге, али ту неће ући сва неиздана Толстојева дела, већ само она која су у његове кћери Александре, односно Черткова, а доста ствари, писаних до 1881 године налазе се у других чланова породице, који неће да их предаду Черткову. У првој књизи изишле су ове ствари: „Ђаво“, „После бала“, „Шта сам видео у сну“, „Аљоша лонац“, „Лажни купон“ и драме: „Живи мртац“, „Ракија мајка“ (у оригиналу: „Отъ ея вся качества“), а у осталим књигама изићи ће: „Хаџи Мурат“, „Отац Сергије“, „Тихон и Малања“, „Ходинка“, „Записке полуделог“, „Нема у свету кривих“, „Ко је убица“, „Записке Фјодора Кузмића“, „Приступ к историји моје матере“, „Дечја мудрост“, „Отац Василије“ и још неколико ситних, недовршених ствари. Све ово нема исту вредност, јер су многе ствари непотпуне, недовршене, а многе су написане последњих година, кад је Толстоју уметност била споредна, те је своје приповетке начинио и сувише тенденциозним, проповедајући своје познате идеје о добру и злу. Али ипак међу њима има и ствари несумњиве вредности, чак ствари у којима је стари Толстојев таленат избио у свом своме сјају. Тако се у овој књизи одликују: „После бала“, „Ђаво“ и „Живи мртац“, која је са успехом престављања и у Бечу и Берлину, а од осталих људи који су читали рукописе необично хвале „Хаџи Мурата“. Интересантно је да се ова прва књига појавила истог дана и на енглеском.

М. М.

П Р О С Л А В Е.

Двестагодишњица Ломоносова. — У Русији је 8 новембра свечано прослављена двестагодишњица од рођења знаменитог руског писца Михаила В. Ломоносова. Он има много сличности с нашим Доситејем Обрадовићем, од кога је нешто старији био: и он је као Доситеј из малена читао црквене књиге, житија светих; и он се упутио од куће, на хладном Северном Океану, у свет, у далеку Москву, жудан науке; и он је велики самоук, па ипак најученији Рус свога времена, први научник руски. Ломоносов је код нас мало познат: зна се толико да је

он творац књижевног језика руског, јер је одбацио мртви руско-словенски језик црквених књига, који је дотле био књижевни језик, као и у нас до Доситеја Обрадовића и Вука Караџића, па први почео писати на народном, московском дијалекту. Али и у самој Русији Ломоносов је познат готово једино са својих историјских, филолошких и песничких радова, а мало њих знају каквог је научника Русија имала у њему. Он је први руски научник, и то не само у једној науци већ у многим — читав енциклопедист, тако да га је Пушкин с правом назвао „првим руским универзитетом“. Јер он је био: сликар, песник, филолог, историк, економист, географ, педагог, картограф, геолог, физичар, хемичар, метеоролог, природни философ и металург. Али главни његов рад био је на физици и хемији, и ту је својим огледима и спекулацијама учинио многе проналаске и открио велике законе много пре неких европских научника, којима је сва слава за то припала, јер су његова дела мало читана, и ако су писана на латинском, а многа су остала неиздата. Он је, на пример, први изрекао знаменити закон о *вечности материје* (основни принцип физике и хемије), и закон о *конзервацији енергије*; затим такозвани *други закон термодинамике* (о аберацији енергије); он је био један од оснивача молекуларно-кинетичке теорије и извео из ње закључке, до које их су доцније дошли Клаузијус и Вандер-Валс; он је развио учење о топлоти као покрету; он је претеча теорије друге половине XIX века о васељенском етру; он се у Русији назива оснивачем физичке хемије; он је први открио атмосферу око Венере и усавршио телескоп, пре Хершла; и тако даље. Петроградска Академија Наука свечано је прославила јубилеј некадашњег свог члана, а у Москви су само положени венци на споменик, у дворишту Университета, од стране московског Университета, општине и неких корпорација, уз учешће свих школа. 12 јануара 1912 године московски Универзитет ће, на дан свога оснивања, свечано прославити двестагодишњицу свога некадашњег професора.

М. М.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVII, број 12. — 16 ДЕЦЕМБАР 1911.

ГАЗДАРИЧИНА ЋЕРКА.

Влајку је било двадесет и две, када се од живота тражи све: љубав, власт и слава, а кад су џепови плитки, врло плитки. Потцењивао је своје професоре, уредно полагао испите, био секретар једног ђачког удружења и удварао се ћерци своје газдарице.

Та девојка била је нешто приглупа, име јој је било присто: Мара; читала је страсно бесмислене романе у једном револверском листу и радила у фабрици чарапа. Али је Мара била млада, пуначка, ђаволских очију и увек весела, те је Влајко заборављао на њено прозаично име и фабрику чарапа.

Успео је да је с вечери прати од фабрике до прве улице где им је био стан. Али се даље није могло. Заман је млади човек описивао доброту крем-пита, да је одведе једног дана „код Талијана“, заман се одушевљавао описом топчидерског парка да би једног дана изишли ван вароши, Мара је одбијала упорно.

Изненадно, без икаквог повода, рече му Мара једног дана кад се најмање томе надао:

— Сутра је недеља. Казаћу мајци да идем код једне другарице, па хајд'мо у Топчидер, кад сте тако навалили!

Влајко приста без размишљања. Тек кад се раста од девојке, сети се да је остао без пет пара.

Потрча да узајми шта од другова. Али они који би му дали нису имали; они који су имали, нису му хтели дати.

— Море, прави се глуп! — рече му један друг, кад му се Влајко повери.

Мара и Влајко срели су се у једној улици, грубо калдрмисаној, тачно у време које су заказали. Од кућа су већ расле сенке, и сјајно сунце, пред почетак лета, пливало је западном половином неба. Ипак је још било рано, те по улицама није било много света. Њима он није ни требао. Они су желели да се предаду млаком ваздуху који је наваљивао на Београд као надошла река, и да иду што даље од вароши, срећни што су сами.

Кад је Мара угледала свога пријатеља, који ју је већ чекао, наслоњен на стуб једне лампе, пошла је брже и сигурнијим кораком, па му је топло стегла руку. Тада је лако руменило облило њене образе... једно здраво руменило које је ишло до првих праменова косе.

Без речи, ударили су другим путем, камо су их водили младост и лепо време.

Сунце је обилно изливало своју светлост по кућама и земљи. Све на што је падало увијало је у свечано, весело одело. Дан је био од оних млакх летњих дана када се око нас осећа оргијање природе.

Влајко је весело ишао поред своје пријатељице и пипајући се по који пут за џеп, желео, с једним болним осећањем, да и он полети безбрижно као лептир, да рашири своје велико срце од двадесет година... да га рашири снажно као кестен своје олистале гране, да се и он заборави страшно, као чела, на једном цвету.

И млада девојка је, несвесно, пила миље из ваздуха тога дана, заборављала на фабрику чарапа, опијала се присуством човека који је ишао поред ње, слушала,

радознало и жудно, његове речи... речи школованог човека, које подсећају на књиге, одвајају од свакидашњих разговора и стварају романтику посред обичнога живота.

— Тамо, у брду, по забранима — говорио је Влајко, одсецајући као да меће запете — има вијугавих стаза, зараслих у никад некошену траву; стаза што се провлаче кроз купине, дивље руже и процветалу зову. Око ситног цвећа зује златне буба-маре и гундељи. Уз стабљике лескова дрвећа увија се, увек зелен, бршљан и вуче поглед у врхове рашћа, где тице праве своја гнезда.

Влајко је, у пркос своме џепу, био пун ових песничких сентименталности.

Девојци се то, видљиво, допадало, и она му рече искрено :

— Ви говорите тако лепо, као поручник Венкхајм у роману „Невина на смрт осуђена“! Да не пишете песме ?

— Више пута узимао сам перо да забележим идеје које лутају кроз моју главу и изгледају ми сјајне. Али — признаде млади човек — кад покушам да их ставим на хартију, оне се отимају моме перу и губе сву своју величанственост.

У оваквом разговору, у погледима, у нехотичном додиривању и гуркању, били су далеко одмакли од града. Пред њима се указивао усамљен сеоски друм, једна механа и велика, пространа шума.

Тада духну ветар. Крупно лишће џбунова заигра у крај пута.

Занети у своју лепоту, они нису осетили да је нестало лепога дана. На земљу је била пала нека сенка. Живот се повлачио. Природа се утишавала, а једноставан и таман облак ширио се све више изнад њихових глава.

Па ипак, они пођоше напред.

На загрејану руку или чело пала би им по која кишна капљица.

Капље су биле све чешће.

Наједанпут, ветар се претвори у вихор. Облак се провали. Из неба осу бујна летња киша, да се за часак начини поток поред ногу шетача. Стубови воде почеше падати на рамена и леђа.

Али, они су ишли даље.

Таман да се спусте уз једно брдашце, кад ветар скиде Мари шешир с главе и понесе га низа страну. Млади човек потрча за њим и једва га ухвати у једном трњаку.

Кад се окренуо и пошао ка својој другарици, она је стајала само у зраку пуном кише. Све је око ње било сиво, тако сиво да се њена црвена блуза, у тој прозрачној сивини, причињавала као какав велики божур. Вода се немилице лила на њена млада рамена, заштићена само једним јефтиним капутићем. Коса јој је падала заводљиво преко лица. Ветар се дрско играо са скутовима њене кратке хаљине и откривао ногу до колена, ногу младу и развијену, ногу танку и заокругљену, лепу, лудо лепу... најлепши облик који је икад створен на земљи.

Влајко је био спремио читаво једно популарно предавање из своје струке, којим би забавио своју другарицу, али кад угледа њену силуету у киши, са визијом полуразголићене жене, он се запита несвесно:

— Нашто пунити уши овој девојци свим тим страним речима, кад је она лепа и без њих, савршена без свега мога знања и појма да те речи постоје?

Цело његово биће вукло га је, у том тренутку, далеко од књига, тамо у ту сивину, поред раднице чарапа, у њен заборав; вукло га да и он пусти да му се коса лепи по лицу и да се предаје игри случаја. Али се Влајко изненадно сети нечега, учтиво предаде шешир и рече хладно, готово опором:

— Хоћемо ли да се вратимо?

— Зашто? — чудила се Мара.

— Киша ће падати још дуго.

— Шта то мари. И до вароши је још дуго? — При-

мети она. Склонимо се негде... Под какво дрво, у ону кућу уврх пута?

Млади човек се несвесно ухвати за цеп.

— Оно је механа! — одговори Влајко полагаано.

— Хајдемо! Ја још нисам била у сеоској механи.

Влајко стеже зубима. И он је хтео отићи у ту механу, поручити вина, пржено пиле, и још вина. . да се заборави заједно са својом другарицом, да се напију обоје, као последњи људи, и да је љуби, кад ноћ падне, целим путем до њене куће.

Али млади човек није имао новаца. Он то призна, и осмејкиваше се стидљиво, као да је тражио опроштај што је сиромах.

Мара му не замери ништа. Окрену ствар на шалу. И приста да се врате у варош. Али, сутрадан, она не изиђе сама из фабрике. Једна њена другарица пратила ју је до куће, и Влајко више никад не доби састанак са њом.

М. М. Ускоковић.

МУЧЕЊЕ НАДОМ.

— О! гласа, гласа, да вкнем!...
Едгар По (*Бунар и Шейалица*).

Давно, једне вечери у сутон, пречасни Педро Арбуец д'Еспила, шести доминикански настојник из Сеговије, трећи Велики Инквизитор шпански — кога је пратио један *fra-redemptor* (отац мучитељ), а пред којим су ишла два извршиоца Свете Инквизиције са фењерима у руци — сишао је у подруме Духовног Суда у Сарагоси, и упутио се ка једној забаченој мрачној тамници. Брва на масивним вратима зашкрипе: уђоше у загушљиву манастирску тамницу, где се, при патничкој светлости која је долазила озго, могло назрети, између узиданих обруча, клупа за мучење, потамнела од крви, затим један мангал и крчаг. На љубришту, придржаван оковима, са жељезним синџиром о врату, седео је узневерен, један човек, сав у ритама, по чијем изгледу не би се више могло одредити колико му је година.

Овај сужањ није био нико други него раби Азер Абарбанел, Јеврејин из Арагоније, који — оптужен због каматништва и немилосрдног презирања Убогих — био је већ више од године дана, свакодневно стављан на муке. При свем том, пошто је његова „заслепљеност била тако исто чврста као и његова кожа“, он је одбијао да се одрекне својих убеђења.

Поносит на своје порекло од неколико тисућа година, охол на своје старе претке, — јер сви Јевреји до-

стојни тога имена полагају много на свој род — он је произишао, по Талмуду, од Отонијела, и, према томе, од Ипсибое, жене овога последњег Судије израиљскога: околност која је такође подржавала његову храброст и у највећем мучењу.

Пречасни Педро Арбуец д'Еспила, са сузама у очима при помисли да ће овако издржљива душа бити искључена из спасења, приближи се уздрхталом рабину, и изговори следеће речи:

— Радујте се, сине мој: сада ће се завршити ваша искушења на земљи. И ако сам, видећи толику упорност, јецајући, допустио да се употреби много строгости, моја дужност да братски поправљам има своје границе. Ви сте јогунаста смоква која, толико пута нађена без плода, заслужује да буде сасушена... али сам Бог судиће вашој души и можда ће бескрајно сажаљење засијати за вас последњег тренутка! Треба се у то надати! Има примера... Нека тако буде! — Почивајте вечерас у миру. Сутра, учествоваћете у *auto da fé*: то значи да ћете бити изложени на *quemadero*, на жеравици која претходи вечитом Пламену: он пече, ви то знате, сине мој, само из далека, и Смрт наступа тек после два часа (често и три), зато што се ми бринемо да сачувамо влажним и леденим облозима чело и срце жртава. Биће вас само четрдесет и три. Имајте на уму и то да ћете ви, стављени на последње место, имати доста времена да призовете Бога, и да му понудите ово крштење ватром које долази од Светога Духа. Надајте се, дакле, у Светлост, и спавајте.

Довршивши овај говор, дон Арбуец даде знак, и скинуше окове са несрећника, а затим га нежно пољуби. Сад дође ред на *фра* редемптора, и овај сасвим тихо, замоли Јеврејина да му опрости за све муке које му је он нанео у намери да га спасе; — потом га загрлише оба извршиоца, и њихов пољубац, кроз калуђерску мантију, беше веома тих. Кад се церемонија сврши, оставише су^жња, самог и пренераженог, у помрчини.

* * *

Раби Азер Абарбанел, са осушеним устима, с лицем отупелим од патње, најпре је гледао без одређене пажње у затворена врата. — „Затворена?...“ Ова реч пробуди у њему, усред збрке у његовој глави, једну нову мисао. Он је назрео, за тренутак, светлуцање фењера кроз пукотину на вратима, и једна болесна мисао наде, која је долазила услед изнемоглости његова мозга, узбуди га свег. Он се одвуче до те необичне *сџвари* која се појавила! И, врло лагано, увукавши, с великом обазривошћу, прст у процеп, он повуче врата к себи... Да грдне пренеражености! чудним случајем. редемптор који их је затворио обрнуо је велики кључ пре но што су она ударила у довратник од камена! На тај начин, пошто зарђала реза није ушла у жљеб, врата су се одваљала поново у удубљење.

Рабин се усуди да погледа напоље.

У модрој тами, он је на први поглед могао опазити један полукруг од земљаних зидова, издубљених спиралом степеница; — и високо баш пред њим, пет или шест камених степена, као неки црни трем који води у пространи ходник, од кога су се могле видети, одавде доле, само прве кривине на своду.

И издижући се, он одмили до трага. — Да то је био ходник, али прекомерно дуг. Осветљавала га је бледа светлост, светлуцање као из сна: неколико жижака, који су висили са свода, плаветнели су, местимице, тамну боју ваздуха: — далека дубина изгледала је као црна ноћ. Никаквих врата, побочно, у свем свом простору. Само на једној страни, лево од њега, проломи, са изукрштаним решеткама, у удубљењима зида, пропуштајући полутаму, мора бити вечерњу, судећи по црвенкастим пругама које су одсецале, овде-онде, поплочени под. Да страховите тишине!... При свем том, тамо доле, на дну ове таме, можда неки излаз води у слободу! Дрхтава нада Јеврејинова била је жилава, јер то је била последња нада.

И не устежући се више, он се дрзну да пређе на камене плоче, држећи се оног зида где су били проломи с решеткама, напрежући се да се изгуби у тамној боји дугих зидова. Он је одмицао лагано, вукући се по грудима — уздржавајући се да не викне кад би га заболела рана, скоро задобивена.

Одједном, шум сандала који се приближује допре до њега, одјекујући у овом уском пролазу од камена. Он се стресе, страх га је гушио; вид му се помрачи. Ето, свршено је, без сумње! Он се згури, чучећи, у једном удубљењу, и полумртав, чекао је.

Један извршилац ишао је журно. Он прође брзо, држећи у руци кљеште за кидање мишића, са спуштеном мантијом, ужасан, и ишчезе. Велико узбуђење које је мало час притисло рабина, као да је обуставило ток његова живота. Он оста, скоро цео час, неспособан да учини ма какав покрет. У страху да ће му повећати муке ако га ухвате, он помисли да се врати у своју тамницу. Али стара нада шапутала му је, на дну душе, оно божанско *Може бити*, које крепи у најгорој невољи! Та десило се чудо! Не треба више сумњати! Он поче поново да мили ка могућем спасу. Изнурен патњом и глађу, дрхћући од страве, он је одмицао! — А овај гробни ходник некако се тајанствено издужује! И он, одмичући непрестано, видео је пред собом једнако таму, тамо доле, где је *морао* бити спасоносан излаз.

— Ох! ох! Ево поново одјекнуше кораци, али, овога пута, лакши и потмулији. Беле и црне форме, с дугим шеширима са савијеним ивицама, двојица инквизитора појавише се, издвајајући се из црног ваздуха, тамо доле. Они су међу собом говорили полугласно, и изгледало је да су противречили један другом у неком важном питању, јер су махали рукама.

Опазивши ово, раби Азер Абарбанел склопи очи: срце му је лупало да га убије; кроз његове дроњке проби ладан самртнички зној; он оста са отвореним

устима, укочен, опружен дуж зида, под зраком једног жишка, укочен, призивајући у помоћ Бога Давидовог.

Кад су стигли преко пута њега, оба инквизитора засталоше под светлошћу лампе — свакако случајно, у току своје препирке. Један од њих, слушајући свога саговорника, погледа рабина. И, под овим погледом, чији израз најпре није разумео, несрећнику се учинило да осећа усијане кљеште како захватају његово јадно месо; дакле, он ће опет постати јечање и рана! Изнемогао, без даха, трепћући, он је дрхтао под додиром ове халљине. Али, чудновата а у исти мах и природна ствар, инквизиторове очи биле су свакако очи човека дубоко заузетог оним што ће одговорити, и удубљеног у оно што слуша, оне су биле чврсто уперене — и изгледало је да гледају Јеврејина, *али га не виде!*

И доиста, после неколико минута, оба злокобна дискусатора, говорећи непрестано полугласно, продужише свој пут лагано, на раскрсници одакле је изишао сужањ; *нису га видели!*... Тако да, у ужасној збрци његових осећаја, овоме прође кроз мозак ова мисао: „Нисам ваљда већ мртав, те ме не виде?“ Један грозан утисак извуче га из обамрлости: посматрајући зид, сасвим уза своје лице, учинило му се да је спазио, преко пута својих очију, свирепе очи које су га посматрале!... Он забаци главу у назад, као изван себе, у жестоком страху, накострешене косе!... Али не! не. Његова рука увери га у то, пипајући камење; у његовим зеницама још је стајао *одблесак* инквизиторских очију, и он је њега преломио на два мрљама са зида.

Напред! Треба пожурити ка ономе циљу који је он замишљао (без сумње као у болести) да је спас, ка оним сенкама од којих је био удаљен само тридесетину корака, од прилике. Он се понова крену на свој болан пут, брже, на коленима, на рукама, потрбушке; и ускоро он уђе у мрачан део овога страшнога ходника.

Одједном, јадник осети хладноћу на својим рукама, ослоњеним о камене плоче; то је долазило од јаког

млаза ваздуха, који је клизио кроз једна мала врата којима су се свршавала оба зида. — Ах Боже! кад би та врата водила напоље! Јадан бегунац занесе се надом. Он их је посматрао, од горе до доле, не могући да их јасно разазна због мрака који је владао око њега. — Он је пипао: нема затвора, нема ни браве. — Само дугме!... Он се подиже: дугме попусти под његовим палцем; тиха врата отворише се пред њим.

* * *

„— Алилуја!...“ прошапута рабин са захвалношћу одахнувши силно, кад је, стојећи сада на прагу, смотрио оно што се указало пред њим. Врата су изводила у вртове, под звезданом ноћи! у пролеће, у слободу, у живот! Одатле се излазило на оближњу пољану, која се простирала до планина чије плаветне вијугасте линије оцртавале су се на хоризонту; — тамо, тамо је спас! — Ох! побећи! Он би трчао целе ноћи по овим лимуновим шумама, чији су му мириси вејали у сусрет. А кад стигне у планину, биће спасен! Он је удисао свети чисти ваздух; ветар му поврати снагу, плућа му оживеше! Он је чуо, у своме раздраганом срцу, *Veni foràs* Лазарево! И, да би још захвалио Богу који му је доделио ову милост, он опружи руке испред себе, и подиже очи ка небеском своду. Био је у заносу.

У тај мах, учини му се да се сенка од његових руку враћа к њему: — учини му се да се осећа како се ове руке од сенке савијају око њега, стежу га — и да га неко притискује нежно на своје груди. Доиста, једна висока фигура била је поред његове. Он поверљиво спусти свој поглед на то лице — и оста на месту задихан, помамљен, мутна погледа, ужаснут, надимајући образе и на уста удари му пљувачка од страха.

— Ужас! он је у рукама Великога Инквизитора, у лично његовим, у рукама пречасног Педра Арбуеца д'Еспила, који га је гледао, са крупним сузним очима, и

са изразом доброга пастира који је нашао своју заблуделу овцу!

Мрачни свештеник у усхићењу ватреног милосрђа притисну на своје груди несрећног Јеврејина, да бодље са калуђерске кошуље од кострети, нагњечише, под мантијом, груди доминиканчеве. И, док је раби Азер Абарбанел, очију закрвављених под трепавицама, кркљао од страха у наручју аскетског дон Арбуеца, и збркано разумевао да су све фазе ове кобне вечери биле само удешено мучење Надом! — дотле му је Велики Инквизитор, пребацујући му и гледајући га пренеражено, шапутао на уво, одишући дахом врелим и жедним од постова:

— Шта, сине мој! У очи, можда, спаса... хоћете да нас оставите!

Вилје де Л' Ил-Адам.

(С француског превела П. Л.).

НУМА РУМЕСТАН.

(25)

XV

Skating

Завеса се опет диже, и у позадини се указа један љиљаст брежуљак, на коме се дизала бела грађевина чудног стила, пола замак, пола џамија, са мунаретима и доклатима, оцртавајући своје шиљасте сводове, мазгале и решетке, са алојевим жбуњем и палмама од цинка у подножју непомичних кула, под јасним, као чивит плавим небом. У околини Париза, међу вилама обогатених трговаца, често се виде грађевине овако смешног стила. Упркос свему томе, упркос дречећих боја расцветане мајчине душице по обронцима, и тропских биљака, које су овде залутале због речи „Кордовски брег“, Хортензија је осећала неко нелагодно узбуђење пред овим пределом који је будио њене најмилије успомене; и овај маварски замак на овом брежуљку од ружичастог порфира, овај обновљени дворац изгледао јој је као остварење њеног сна, али остварење смешно и претерано, као кад сан прелази у тешку мору.

На знак оркестра и блесак електричне светлости, витки водени коњици које су представљале девојке сбучене само у тесно припијен свилен трико, зелен као смарагд, повреше на позорницу, машући дугим сјајним крилима и крештавим чегрталкама.

— Зар ово попци!... Таман!... узвикну срдито Провансалка.

Али попци су се већ били поређали у полукруг, као полумесец од аквамарине, обрћући непрестано своје чертаљке, које су се сада јасно чуле, јер се зврјање skating'a стишавало, и околна врева је за час била престала, у збрци глава са најразноврснијим шеширима, које су се тискале и пропињале да боље виде. Туга која је претискивала Хортензију појача се још више кад се из даљине зачу потмуло брујање добоша, које се поступно чуло све ближе.

Хтела је да бежи, да не види оно што ће се сад појавити. Већ су се чули и трошни звуци свирале; и дижући прашину својим равномерним корацима са застора земљане боје, фарандола се протезала, у фантастичној ношњи: кратке сукње дречећих боја, црвене чарапе са златним вођицама, капути са шљокицама, диадеме од нанизаних златних пара, главе забрађене свиленим марамама, по талијански, по бретонски и нормандски, са правим париским презирањем локалне тачности. За њом, одмереним корацима, одбијајући коленом добош обложен златном хартијом, ишао је велики трубадур са објава, у тесном шареном оделу: једна ногавица жута са плавом ципелом, друга плава са жутом ципелом, атласни копоран са ројтама, кадифена зупчаста капа изнад лица које је, у пркос белила, остало мрко, и од кога су се видели само бркови, наkostenешени од мађарске помаде.

— О!... узвикну одушевљено Одиберта.

Кад се фарандола намести с обе стране позорнице, испред попаца с раширеним крилима, трубадур поуздано и победнички поздрави публику, стојећи сам у средини, обасјан погледом Господа Бога, који му је посипао копоран светлосним ињем. Поздравна свирка отпоче, проста и пискава, једва прелазећи преко рампе, која је пржила њена слабачка крила, допирући с муком до барјачића на таваници, ковитлајући се за час око стубова ове огромне просторије, и падајући најзад у ћутање и досаду. Публика је гледала не разумевајући. Валмажур засвира

други комад, који одмах у почетку дочекаше подсмеси, гунђања, добацавања. Одиберта узе Хортензију за руку:

— То је сплетка... пазите!

„Сплетка“ се овде ограничи на неколико узвика: „Пст!... Јаче!“, неколико шала као што је ова, добачена једним промуклим женским гласом, на смешну Валмажурову мимику:

— Још ниси готов, дресирани зеко!

Затим skating опет предузе своје котрљање, зврктање енглеских биљара, и његова шумна врева наткрили свиралу и добош, које свирач упорно не хтеде пустити из руку све до краја комада. Тек онда, он се опет поклони, ступи напред, непрестано обасјан скривеном светлошћу која га је пратила. Видело се како миче уснама муцајући неколико речи:

— То ми је пало на ум... једна рупа.. три рупе... Тица Божја...

Његов очајни покрет руке, који оркестар добро разумеде, даде знак за један балет, где попци обгрлише нормандске хурије, изводећи у живописним ставовима лелујаве и раскалашне игре, у светлости бенгалске ватре, која се преливала у дугиним бојама, све до шиљастих ципела трубадурових, који је настављао ударати у добош пред замком својих предака, окружен ореолом апогеозе...

То је био Хортензијин роман! Ето шта је Париз од њега учинио!

..Кад јасни звук старога зидног сата у њеној соби откуца један час, она устаде са дивана где је при повратку била погружено пала, и обазре се по своме топлом девојачком гнезду, које је испуњавала пријатна топлота од притуљене ватре, и спокојна светлост ноћне лампе.

„Та шта ја радим овде? Зашто још нисам легла?“

Она се више ничег није опомињала; осећала се само утучена и ломна целим телом, у глави јој је брујало, и слепоочнице су јој биле. Она крочи два пут, примети да на себи има шешир и огртач, и све јој опет сену у

памети: излазак отуда чим је завеса пала, њихов повратак кроз гнусно тржиште, које је пред крај било раскалашније, пијани bookmaker'и¹ који су се тукли пред једним бифеом, цинични гласови који су им шапатам добацивали цену у пролазу; затим, на изласку, сцена са Одибертом, која је од ње захтевала да иде да честита њеном брату, па њена јарост у колима, увреде којима је ова бедница обасипала, да би се одмах затим бацила на колена пред њом и молила за опроштај љубећи јој руке; — све је то било побркано у њеном сећању, и ковитлало се са клоновским скоковима, нескладним звуцима звона, кимвала, чегртаљки, и са шареном светлошћу око смешнога трубадура, коме је она била поклонила своје срце. Гроза је проже при тој помисли.

„Не, не, никад... Пре бих умрла!“

Одједном, она угледа у огледалу пред собом једну мршаву авег, упалих образа и узаних плећа која су се зимљиво грчила напред. То је помало личило на њу, али далеко више на кнегињу Д' Анхалт, чије је жалосне знаке болести са болећивом радозналошћу посматрала у Арвијару, и која је баш била умрла на прагу зиме.

„Гле!.. гле!“

Она се наже, приђе ближе огледалу, сети се необјашњиве доброте коју су јој сви тамо указивали, вечитог страховања своје мајке, нежности старога Бушероа при њеном одласку, и разумеде... Најзад, нашла је решење... Оно је дошло само... Већ одавно га она тражи.

XVI

Код лужних производа.

— Госпођица је опасно болесна... Госпођа никога не прима.

Већ по десети пут за десет дана, добивала је Одиберта тај исти одговор. Стојећи непомично пред овим тешким вратима на свод, са алком, каква се сада налазе

¹ Бележици опклада при тркама.

скоро само под сводовима Краљевског Трга, и која су јој, изгледа, једном затворена, за навек забрањивала приступ у стари дом Ле Кеноа:

— Лепо, рече она... Ја више нећу долазити... Сад ће они сами да ме траже.

И она се удаљи сва узрујана, кроз вреву овога трговачког кварта, где су се шпедитерска кола, натоварена дењковима, бурадима, витким гвозденим полугама које су тандркале, укрштала са ручним колицима која су зврјала кроз ходнике на сводове, до дна дворишта где су закивани сандуци за паковање. Али сељанка сада није обраћала пажњу на ову паклену лупу, ову грозничаву журбу која је потресала високе куће до последњег спрата; у њеној подмуклој глави брујале су, још силније, сурове мисли, и одјекивали страшни судари воље која се кршила о препоне. И она је ишла све даље, не осећајући умор, прелазећи пешке, да би уштедела омнибус, дугачки пут од кварта Маре до улице Опатије-Монмартра.

Пре кратког времена, после помамне јурњаве кроз станове сваке врсте, по хотелима и приватним кућама, одакле су их редовно истеривали због добоша, они су били запали овде, у једну нову кућу, где је, по цену која се чини онима што први улазе у нову зграду, становала сумњива гомила јавних жена, чергара, трговачких агената, оних прописветских породица какве се често виђају по морским пристаништима, где у беспослици проводе време између две лађе по хотелским балконима, вребајући плиму, од које се увек нечем надају. Овде су сви вребали срећу. Кирија им је ипак била доста скупа, нарочито сад, кад је Skating банкротирао, и кад су морали тражити судским путем, са жигованом хартијом у руци, награду за неколике Валмажурове представе. Али у овој свеже олепљеној кућерини, где су врата била отворена у свако доба због разноврсних срамних заната закупачких, где су се увек разлегале свађе и псовке, добош није никога узнемиравао. Напротив, до-

бошар је бивао узнемираван. Рекламе, објаве тесно одело шарене боје, и његови леви бркови, били су починили чуда међу дамама у Skating'у, које нису биле такве светице као она гордељивица са Краљевског Трга. Он се сада био упознао са глумцима из Батињолског Позоришта, певачима из концертних кафана, читавом булументом која се скупљала у једном ђумезу на булевару Рошешуар, званом „Асура“.

Ова Асура, где се време проводило у беспослици и банчењу, чешљању карата, испијању пивских чаша, уз оговарања из малих позоришта и подгревања љубавних сплетака, била је Одибертин крвник, њено страшило, повод дивљим јаростима, под чијом су жестином оба човека повијали леђа као под вијором тропске буре, да би после заједно проклињали свога деспота у зеленој сукњи, говорећи о њој тајанственим гласом, пуним мржње, као ђаци или слуге: „Шта је рекла?... Колико ти је дала?“ и извлачећи се из куће споразумно чим она одмакне.

Одиберта је знала за то, мотрила је на њих, журила се нестрпљиво да што пре сврши посла и да се врати кући, нарочито данас, пошто је била изишла још рано изјутра. Она се заустави за тренутак на степеницама, и не чујући ни добош ни свиралу:

— Ах, битанга једна!... Опет је у његовој Асури...

Али чим уђе у предсобље, отац истрча пред њу, и заустави експлозију.

— Не вичи!... Дошао је неко да разговара с тобом... један господин из министарства

Господин је очекивао у салону; јер, као што је то случај у овим једнообразно сазиданим кућетинама, где су сви спратови истоветни, они су имали салон, са шареним тапетом, жућкасте боје, као каква крофна, салон којим се сељанка јако поносила. И Межан је са пуно сажаљења посматрао провансалски намештај који се губио у овој чекаоници зубног лекара, при јакој светлости са два прозора без завеса: прибор за боцу и чаше, дрвени колут о коме је висила лампа, наћве, корпу за

хлеб, порабачене путем и честим сељакањем, који су стресали своју сеоску прашину на позлаћене шарене тапете. Горди, класични профил Одибертин испод празничне капе, који је такође изгледао залутао на овом петом париском спрату, још више појача Межаново саучешће према овим Руместановим жртвама; и он им поче благо објашњавати зашто је дошао... Министар, желећи да Валмажуре сачува од нових невоља, због којих се он донекле осећа одговоран, шаље им пет хиљада динара као накнаду за њихове незгоде, и да би им олакшао повратак у завичај... Он извуче банкноте из свога бележника, и спусти их на наћве од старе ораховине.

— Дакле, треба да отпутујемо? запита сељанка замишљено, не мичући се с места.

— Г. министар жели да то буде што скорије... Он хоће да што пре чује да сте се вратили у свој крај и да сте срећни као што сте пре били.

Стари Валмажур се одважи да баци један поглед на банкноте:

— Што се мене тиче, то ми изгледа паметно... Шта ти кажеш?

Она није казивала ништа, очекујући крај, који је Межан смишљао окрећући у рукама свој бележник:

— На ових пет хиљада, долаћемо још пет хиљада, да нам вратите... да добијемо...

Узбуђење му је стезало грло. Свирепу му је дужност Розалија била поверила. О, често се испашта кад човек ужива глас одмереног и чврстог човека; од њих се изискује више него од осталих. Он заврши врло брзо:

— ...слику Г-ђице Ле Кеноа.

— Најзад!... ту смо... Слику.. Знала сам ја, да богме!

Она је одсецала сваку реч подскакујући као коза.

— Дакле ви мислите да смо ми зато довучени са другог краја Француске, да нам је зато обећано све, мада ми нисмо тражили ништа, да би нас сада избацили на-

поље, као псе који су свуда направили ђубре... Узмите натраг тај новац, господине... Знајте добро, ми се не мичемо одавде, можете им рећи, и нећемо вратити слику... То је бар црно на бело... Ја је чувам у својој торбици. Увек је носим уза се; и показиваћу је свуда по Паризу, са оним што је на њој написано, да свет види како су свети Руместанови једна лажовска породица... лажовска породица...

Спопадала је бела пена.

— Г-ђица Ле Кеноа је тешко болесна, рече Межан озбиљним гласом.

— Где сад?...

— Спрема се да напусти Париз, и вероватно неће се више вратити... жива.

Одиберта не одговори ништа; али неми осмех њених очију, неумитна упорност њенога ниског, класичног чела, испод мале шиљасте капице, наговештавали су довољно чврстину њене одлуке. Онда Межан дође у искушење да се баци на њу, да јој отргне из појаса цицану торбицу, и да побегне с њом. Али он се ипак уздржа, покуша још неколико узалудних молби, па онда добаци, цептећи и сâм од љутине:

— Кајаћете се ви због тога! — и изиђе, на велику жалост старог Валмажура.

— Размисли добро, кћери, ти ћеш нам навући неку беду.

— Таман!... Ми ћемо њима загорчати дане... Питаћу за савет Гијоша.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(Превео с француског Миодраг Пбровац.)

ЛЕГЕНДА О ПЛАВОЈ ДЈЕВИЦИ.

...И стајала је плава дјевица на угасу дана сама,
у очи мркле ноћи пред двораном пред сјајном

И мркла ноћ је падала, а дјевицу је сто гласова звало
у дворану свјетлу пуну мириса и цвијећа.

И пошла је дјевица за замамним гласом, и за лицем
анђеоским пошла је дјевица плава. Похрлило је срце
чисто за срцем змијским...

И стајала је дјевица плава на укопу ноћи са заломљеним
цвијетом у рукама, а сунце је падало са тмурнога
истока кô руковјет златних суза на цвијет и плаву дјевицу

...На угасу дана тужна дјевица плава у очи мркле
ноћи тражила је узалуд двораном сјајном анђеоске очи
и замамни глас... Змијско срце убило је срце и пошло
у потрагу плавих дјевица самих у пратњи сводиља ноћи...

На укопу мрака у грануће сунца пловио је мртвим
морем саломљени цвијет под небом, гдје су се од туге
гасиле звијезде...

РИКАРД КАТАЛИНИЋ ЈЕРЕТОВ.

У НЕДРИМА.

(из „Сељанчица“)

Шта ми игра драгор у недрима,
Да л' је кавга међу бреговима?
Па се роне бреговима стране,
И ломе се на јелама гране?
Ил' с брегова топли ветар нише;
Или гуја у недрима дише?

Није кавга међу бреговима,
Већ се крави кора снеговима,
И изниче ракета по брегу,
Да се по њој лептирови легу,
И голуби топла гнезда граде,
Па играју голубице младе.

МИЛОРАД М. ПЕТРОВИЋ.

У СУСПРЕТ КОБИ.

Тетурајући с напиреном дудом,
Узалуд китиш косе своје лозом;
над главом гавран гракнуће ти грозом,
и заплакаћеш у кикоту лудом.

Стог проспи чашу црвену, раздроби.
Разумеј да си неизбежан нишан,
и гледај, трезвен, спокојан и стишан,
у црне цеви, у зенице коби.

К'о мудра врежа кад мразеве чека,
с руменим смехом пролепшај се, друже,
и с челом које облаци не руже,
стој право к'о пред олујином смрека.

И груне л' бубањ, ти песмом захвали,
Пусти, к'о с прста сокола, с пољупцем,
нек' кликће, кружи над тобом, кад рупцем
замашеш белим: — „Не бој се, и пази!“

Тад кружиће ти и над мртвом главом,
и јављаће се у словима живи',
да добре храбри као соко сиви,
а зле да буди као ђук са стравом.

Вељко Петровић.

П У Т.

Први снег је пао тог јесењег јутра,
И небо још било пуно бледих звезда,
Кад смо из свога свијенога гнезда
Пошли у живот од данас до сутра.

Сами, у куту тешког, црног влака.
Мала језа зиме, или страха, мину
Телима нашим при одласку мрака
Када хладно сунце са висина сину.

Ти си оставила своју кућу целу,
Своје књиге, игре и саксије цвећа,
И девојачку постељу ти белу,
И успомене свих раних пролећа.

И наслоњена на туђег човека
И девојачки сан о своме браку,
Незнајући да л' те добро ил' зло чека,
У мутан живот пошла си по мраку.

Ја разумем твоју сузу тога трена.
К'о и бригу доброг оца што изиђе,
Као тужне очи верног пса што приђе,
Као душу туге и јецанја њена.

Сима Пандуровић.

МИРАМАР.

О Мирамаре, к твојим кулам бјелим суморним испод кишовитога неба путују летом злокобнијех тица облаци мутни.

О Мирамаре, о твоје стијење сиви са мрке джух' се пучине таласи бију, шумећи к'о карња печалних душа.

У сјени облака торњевити, сјетни градови у зал'јев гледајући стоје, Муђиа и Пиран, Еђида и Пореч, бисери мора;

и море гони све ричуће б'јесе на овај бедем гребења, одакле са два се лица помаљаш на Јадран, хабзбуршки замче;

и тутњи небо набрезинског уздуж жала богата жељезом, Трст у дну бл'јесцима главу окруњену диже међ олујама.

Ох, како све је смјешило се оног априлског јутра благог, кад је плави цесар са лијепом излазио женом, да плови морем.

Њему је с лица сијала мужевна моћ краљевања мирно, док је око његове госпе модро и поносно лутало морем.

Сад збогом, замче за времена среће љубавно гњездо залуд савијано! Младенце други на пучине пусте заноси вјетар.

Са надом жарком остављају дворе триумфим живо писане и рјечим мудрости. Залуд Данте и Гете цару зборе с оквира:

на вале њега лажним привиђењем привлачи сфинга: он јој се предаје, и романцера растворену књигу за собом пушта.

Ох, неће њега дочекати пјесма љубави нити витештва, ни звуци гитаре тамо у Шпанији новој! Каква по зраку.

допире дуга од кобног Салвора тугаљка мукли кроза плач валова? Поје л' то мртви млетачки ил' старе истарске виле?

„Зло заплочио ти на нашем мору, хабзбуршки сине, удесном *Новаром*. Уз тебе мрачна плови Ерина и вјетру распиње једро.

„Погледај сфингу како мјења облик пред тобом подло узмичући. То је Ђоване луде лице што се диже на твоју љубу.

„На тебе то се посјечена кези Антоанете глава. Монтезуме лице је жуто оно што те трулим очима гледа.

„Међ исполинским шумама агава што благи никад не помиче вјетар, у својој стоји пирамиди, модар сипљући пламен.

„кроз тропску таму, бог Хуитзилопотли, на ноздре мирис твоје крви срче, погледом морску промиче пучину и риче: — ходи.

„Од кад те чекам! Свирепост ми бјела обори царство и поруши храмe: предака жртво, праунуче, ходи, Петога Карла.

— — — — —
„и силној души Гуатимозима, што држи царство под чадором сунца, на жртву чиста, млада и лијепа приносим тебе“.

Ђозуе Кардучи.

(С талијанског превео Бошко Десница).

НАУКА О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ ХРВАТА И СРБА.

Особито много може и мора радити наука, чији резултати прелазе у живот и школу, на том да се што више постигне јединство Хрвата и Срба.

Данас нема о том сумње, да треба темеље јединственога књижевнога језика свуда једнако проучавати, те се обазирати на сву прошлост и на све крајеве. За историјски развитак језика особито су важна западна наречја, јер су се већ одавна писала, али при том чувају и данас још свакојаке старине. Сасвим криво би било, ако нетко не би данас марио за сјеверозападно (кајавско) нарјечје, изостављено у „Рјечнику Југославенске Академије“, јер с истим правом могао би други граматичар изостављати југоисточно (торлачко). У своје доба су филолози сувише догматички овако радили, те су и мислили да морају бити тамо и два језика гдје су два имена, а то особито и ради тога, што њима лебдијаше пред очима данас остављена теорија о језичном деблу (Stammbaumtheorie), које је морало имати своје гране.

Ипак и сам Миклошић, који се повео сасвим за Вуком, те је упркос Даничићу сматрао кривим израз: језик српски *или* хрватски, није у својој „Vergleichende Grammatik“ могао дијелити језика српског *и* хрватскога, Занимиво је данас гледати како се он мучио са дефиницијом ко говори српски и ко хрватски. Ни овдје није био самосталан, те је просто преузео, што учи дубро-

вачки Србин Будмани у својој „Grammatica della lingua serbo-croata“ већ године 1867. По њему броји дакле у српске земље и „Bosnien, dessen *katholische Bewohner jedoch chorvatisch sprechen*“ („Vgl. Gr.“, I.² 331). Али сада има опет неприлика са икавцима, те долази до закључка, да су били Срби Константина Порфирогенета ијекавци, а Хрвати икавци (362). И на то га је навео сам Вук, по којем су се једни икавци „одавна посрбили, а други доцније“. И тако су по данашњим нашим појмовима о језику и дијалектима апсурдне све сличне теорије. Од штете није била само „филолошка критика“ лијепе књижевности, него и још више једнака „филолошка“ граматика, етнографија и политика са Вуковим „романтичким и уско националистичким идејама“. (Јован Скерлић, „Српска књижевност у XVIII веку“, 427).

Више пажње треба посвећивати питању, како је дошло до данашњег јединственог *књижевног језика*. Чистим народним говором, за који се је могао Вук толико борити, писало се на западу већ четири стољећа; овај рад је он и доста познавао, те без „шокачких“ рјечника, које му је Копитар и на пут шиљао, не би могао написати свога знаменитог „Рјечника“ (1818), којим је положио први темељ данашњем књижевном јединству. Са друге стране могли су Загребачки Илирци, већином кајкавци и чакавци, примити штокавштину и јекавштину, не само с обзиром на већи дио народа, који су звали у своје „илирско коло“, него још више ради тога, што су се угледали сасвим на далматинско-дубровачку књижевност, у којој се већ много прије свршио једнак процес, попуштање чакавштине (в. ниже). И опће традиције далматинско-дубровачке никад се не изгубише, те дјеловаху већ преко Босне и Славоније и на сјеверо-западну Хрватску још у XVIII стољећу.

Али лако је данас нама са дескриптивном и историјском граматиком *једног књижевног језика* и велике скупине његових нарјечја. Друго је, чини се, историја *књижевности*, на коју дјеловаше јако политичка, вјерска

и културна диоба истог народа међу западним и источним Римом. По томе може се у истини говорити о српској и хрватској књижевности, те настаје питање како их ваља обрађивати и приказивати. Најлакше и најједноставније би било, да дијелимо сву књижевност по именима, како је то чинио Ђ. Шурмин у „Повијести књижевности хрватске и српске“, године 1898, али је већ питање, би ли још и данас једнако радио. У опреци са мојим прегледом југословјенских књижевности у „Kultur der Gegenwart“ (дио I, књига 9, Leipzig. Teubner) заступа исто мнијење и најбољи руски познавалац новије књижевности јужних Словјена Н. Петровски („Журналъ министерства народнаго просвѣщенія“, 1909, мај, 198), који мисли, да ваља ове књижевности описати овим редом: 1) бугарска 2) српска 3) хрватска 4) словенска. Не чини му се дапаче згодно ни заједничко разматрање српске и хрватске књижевности („Даже совмѣстное сербскої и хорватскої литературъ не представляется удобнымъ“). Тако суди, сасвим наравски, Рус, који преноси своје појмове о православним Русима и католичким Пољацима на Србе и Хрвате, те каже („О сочиненияхъ Петра Гекторовича“, IV); „называть н. пр. Гундулича сербскимъ поетомъ было бы также несправедливо, како признавать Д. Обрадовича хорватскимъ писателемъ“.

Међу тим нема ниједног српског историчара књижевности, који би пристао на онако појимање, а сви се свраћају више или мање и на католике писце. У коликој мјери то раде, у том до душе нема јединства. За примјер наводим Јована Грчића, који у својој „Историји српске књижевности“ прати књижевни рад по *читавој* Далмацији, дакле и великог броја чакавских писаца, у Босни, кајкавској Хрватској од XVI XVIII. вијека и у Славонији XVIII вијека, али „илирски покрет“, те „књижевности и Хрвата од илирског покрета“ описује већ у „додатцима“, а сасвим испушта глаголску и протестантску књижевност. Једнако Павле Поповић у свом „Прегледу српске књижевности“ не помиње глаголску књижев-

ност, а из „средње“ узима само дубровачку, те се не обазире нити на босанске фратре, који пишу ћирилицом,¹ премда говори о фрањевачком књижевном раду у Дубровнику (стр. 327.)

Овакав поступак може се спорити с пуним правом, јер му забадава тражимо научно оправдање, а гријеши највише у томе, што цијепа сасвим својевољно велику органичку целину. Сва далматинско-дубровачка књижевност мијењала се до душе од XV—XVIII вијека, али имала је исти извор, а у свако вријеме исте прилике, идеале, узоре, поетске облике и језик. Најкомлетентнији судци у том су наши старији писци сами, који су нам, особито у својим посланицама, оставили много доказа, да су се осјећали једним „језиком“, то јест народом. Тако пјева Хваранин Луцић („Стари Писци Хрватски“, VI, 261):

Дубровничче, части нашега језика,

а Дубровчанин Никола Наљешковић слави Петру Хекторовићу, властелину хварском (С. П., V, 313, 45—46), његове „пјесни“:

Зашто си ти слава *нашега језика*
и у свем час права и круна и дика.

Једнако пјева у част Хвара Дубровчанин Мавро Ветранић (С. П., III, 206, 27):

Кастаља приелатка ер при вае извира
гди се сладос рајска у пјесни разбира
Тер гдје се тај чује у Хвару рајска слас,
велми се радује *словински койар вас;*
и осџале државе нашега језика
у Хвару све праве да је вриједност велика.

У „Вили Словинки“ Задранина Јурја Бараковића (С. П., XVII, 237) истиче се највише „Словућа и славна Дубровкиња вила“, а уз њу се налазе честита Хварка, племенита Нинка, гиздава Трогирка, вила Шибенка и Задарка.

Доста је већ само ових примјера, који доказују, да нашим старијим писцима, никако нису сметале малене ди-

¹ Г. Поповић је оставио да говори о босанској књижевности у другој свесци свога „Прегледа“. (в. Предговор „Прегледа“.

јалектичке особине, које би их једине могле растављати. То је преостало тек филолозима XIX и XX вијека! Гдје бисмо могли нешто слична наћи код Нјемаца, Францеца и Италијана, код којих налазимо у старијој књижевности сасвим друкчије језичне разлике? Овако забацивање чакавских писаца, премда има чакавизама и у самом Дубровнику, и испуштање старије хрватске књижевности, која се од српске дијели једино писмом, може се само тумачити жељом малих народа, да буду још мањим, а да би тим изишли већим.

Једино правилно становиште је дакле, да се *прама језичноме јединству, које је у XIX вијеку уродило и једним књижевним језиком*, научно проучава и учи у школама сва књижевност, која се развијала на земљишћу данашњег јединственог књижевног језика. Изабирање појединих периода или писаца не да се никад консеквентно и праведно провести, те квари праву слику духовног развитка на једној и другој страни. Осим тога не може се у Аустрији, Хрватској и Босни већ из практичних разлога дирати у ову цјелину, јер су веома често промијешани ђаци српског и хрватског имена, да не говоримо још о муслиманима, од пучке школе до университета. Било би од велике штете по здрави напредак ако се не би једнако поступало и у Србији.

Научни разлози траже даље, да се историја књижевности обрађује синхронистички, то јест како се развијала у *истио вријеме у разним крајевима*, које су идеје, потребе и форме биле заједничке, а у чем и зашто ли се разилазили поједини крајеви. Разумје се, да овака модерна историја књижевности не може бити само библиографска и биографска. Са задаћама *историје* књижевности особито се не слаже сухо набрајање еванђелија и других црквених књига, те њихових рукописа већ у старо доба; а још више треба у новијем истицати главне књижевнике и боља дјела, зато подавати потпуну слику онога времена, о којем се говори, и његовога књижевнога развитка.

Потешкоћа има свака диоба периода и свака синтеза богате и разноврсне грађе у историји, особито у књижевној. Треба дакле оцртати како се приказује ова метода у пракси.

Дјело словјенских апостола Ћирила и Методија дошло је одмах к Србима бугарске и византијске државе и ју-западних српских државица. При том се не смије заборавити, да је у овим државицама имао превласт западно-римски утјецај читава столећа, што је веома важно за питање о основама српске народности. Са друге стране примили су и Хрвати на јадранској обали од Истре већ у вријеме Методијево словјенске црквене књиге, писмо и језик. Најновија истраживања (на пример Руса Михајлова, Словенца Нахтигала, Чеха Вајса) хрватских глаголских текстова показују, да су се у оним споменицама преводи словенске браће и њихових сарадника каткад боље сачували, него ли код православних Словјена. По својим темељима је дакле управо најстарија књижевност Хрвата и Срба заједничка. Кашње се додуше развијала самостално, прама захтјевима источне и западне цркве, али ни тада нису биле прекинуте све везе. Управо у једном глаголском рукопису из године 1468 најприје је нашао Јагић компилацију апокрифа бугарскога богумилскога попа Јеремије, а код Хрвата на Кварнеру била је преведена тројанска прича, која је допрла к Бугарима већ на концу друге половине XIV стољећа, а преко њих и к Русима. Уопће је долазила средовјечна романтичка књижевност к јужним Словенима преко Далмације, те се такође не може дијелити. (В. моју „Geschichte d. älter südsl. Literaturen“, 181—184)

Особито је занимљива судбина основа старе словенске књижевности код Срба и Хрвата. *Глаголицом* су писали најприје и Срби, јер се управо у Македонији она најдуже сачувала, те је оставила трагова у ћирилском писму најстаријих споменика у Србији (на пример *Ѣ* за *ја*), а има још старосрпских рукописа са глаголским мјестима и маргиналима (в. сада К. Јиречек,

„Geschichte der Serben“, I, 178). Особито се познаје глаголски утјецај на споменицима у Босни и на њезиној ћирилици. Код јадранских Хрвата, који нијесу били више под византијским утјецајем, остала је глаголица у цркви, добила је временом угласти облик („хрватска глаголица“) као латинско „готичко“ (до данас „њемачко“) писмо, али у животу је такођер уступала мјесто босанској ћирилици у Далмацији, у Хрватској и на Кварнеру.¹ Хрватски и словенски протестанти штампали су своје књиге глаголицом и ћирилицом, а као „писмо словинско“ су сматрали једну и другу још службеници римске пропаганде.

Из свега се види, што значи по писму дијелити старију књижевност. Управо куриозно је, што се је догодило са *старим црквеним језиком*. Једнако се је развила са главним осебинама српска и хрватска рецензија старих рукописа, али у Хрвата се је све више увлачио већ у старо доба народни језик, док нису управо Хрвати већ у XVII столећу дјеломице русифицирали својих књига, дакле за сто година прије него Срби, а потпуно у исто вријеме с њима (глаголски мисал године 1741), јер је и Далматинац Матија Караман мислио онако како у Србији, Константин Философ у првој половини XV вијека: да су Ђирил и Методије за језик црквених књига изабрали „тънчаишии и краснѣишии роуш'кми језыкъ“ (В. Јагић, „Разсужденія старины о церковно-слав-

¹ На пример, на Брачу напие око године 1185 и листина године 1250 (Шурман, Хрватски споменици, I, 3,6), а из каснијих времена и разних крајева многе издане и још неиздане листине. Штатут у Пољцима (под Сплитом) преписа се године 1665 „рвацки“ ћирилицом и „латински“. Новије и неочекиване доказе је изнео Иван Милчетић (Претходни извјештај о изучавању хрватске глагољске књижевности „Љетопис југословенске академије“, свеска 23, стр. 184 сл.). Особито је занимиво, да је у самој Истри године 1493 писао жакон (ђакон) Шимун Гребал већи кодекс глаголицом, а додао године пов. љу ћирилицу биљешку (св. 194). У францеском Туру живео је у XIV—XV вијеку каноник Georgius de Slavonia *Aquillilnsis* (дакле из Истре) *diocesis*, који је познавао ћирилицу и глаголицу (Л. Леже, „Зборник у славу В. Јагића,“ 113).

јанскомъ языкѣ“, 108). На стару књижевност ослања се и рад словенских и хрватских протестаната, који су хтјели све јужне Словјене, и Турке до Цариграда, придобити за њемачку реформацију помоћу књига штампаних глаголицом, ћирилицом и латиницом. Ова свеза показује се већ у вањском облику. Глаголске су књиге још сасвим као рукописи, што се тиче угластих слова те многих кратица и лигатура, али за ћириловске угледали су се наши протестанти већ на лијепо штампане млетачке књиге Божидара Вуковића, који је своја слова удесио прама округлим латинским (*antiqua*), те кратице разријешавао. Глаголски текстови прештампавали су се просто и ћирилицом са малим промјенама, језик је у свима мешовит,¹ што зависи особито од тога, јесу ли Стјепан Консул и Антун Далматин имали пред собом старе црквене текстове, или већ на народном језику латиницом штампани лекцијонар, или сасвим на ново преводили. У великој свађи међу Приможем Трубаром и Стј. Консулом водио је Словенца Трубара добар инстинкт, кад се није поуздавао у истарског Хрвата Консула („*ist kein Krobath*“) те је све тражио као сарадника „*ein rechten Bosniaken und Uskoken, der recht crobatisch cirulisch reden und schreiben khan*“ („*Primus Trubers Briefe*“, von Dr. Th. Elze, 107--108).

Већ ове примедбе показују, да је занимива протестанска књижевност са језичне и литерарно-историјске стране још премало проучена, а сасвим је криво ако Срби за њу не маре, премда је штампана ћирилицом, и дава прилику да и Срби познају о једном великом културном покрету на западу, који је ипак и к њима допирао (као на сјеверу к Мало-Русима и Бијело-Русима) у најнесрећнијим данима XVI стољећа. Ћирилске књиге, које се шиљаху у Крањску, Хрватску, Босну, југоисточну Угарску, Ердељ, Молдавију и Влашку до Цариграда, до-

¹ Како је још мало обрађено ово питање, показује ова реченица у реферату о Бучаровој „Повијести хрватске протестантске књижевности“ у „Српском Књижевном Гласнику“ (1911, 16 априла, стр. 641): „Језик ове књижевности био је чист чакавски дијалекат“

душе се нису много тражиле, али из Далмације више него глагољске (Бучар, „Повијест хрватске протестантске књижевности“, 168, 178, 171), а што се тиче турске царевине треба знати, да је увоз књига био строго забрањен, а народ, сасвим запуштен. У опће је кратки рад југословјанских протестаната поучан с обзиром на употребу писма. Почело се за Хрвате и Србе штампати књиге глаголицом и ћирилицом, али већ године 1563 савјетовало се Унгнаду из Беча и Вараждина (Бучар, *ib.* 163, 169, 174), да издају хрватске књиге и *латиницом*, а штампањем оваких књига свршили су Далматин и Консул свој рад године 1564 и 1568. Не смије се заборавити, да је реформација покренула и кајкавску књижевност у Хрватској.

Утјецај реформације на културни живот Хрвата и Срба не чини се велик, али у истини дјеловаше веома на словенски југ отпором католичке цркве, тако званом протиреформацијом. Рим сам је провађао веома усрдно закључке Тридентског Сабора, да сачува и придобије јужнословенске земље; створио је особите колегије за њихову духовну младеж у Лорету, Риму и Болоњи, те по примјеру протестаната штампао од године 1582 различите вјерскопучне и литургијске књиге латиницом, ћирилицом и глаголицом. Овако је настала и читава католичка књижевност на народном језику, а по духу сасвим једнака за Истру, југозападну Хрватску, сву Далмацију, Босну,¹ Славонију и остале турске земље. Исте „илирске“ или „словинске књиге као у Далмацији и Босни рабиле су се и у Бугарској, која је дала српско-хрватској књижевности и своје писце (П. Бакшић, Пејкић, Ф. Станиславов). Постојало је дакле (барем за католике) књижевно јединство, какво су имали на уму загребачки Илирци, али га нису постигли.

За нас је особито важан рад за *јединство књи-*

¹ О особитој босанској књижевности не може бити за овај период ријечи.

жевног језика. Далмација је имала велики број ваљаних пјесника и других писаца у чисто чакавском говору, који се додуше мало разликује од најближих штокавских. Године 1553 пише Млечанин Ђустиниани још о Сплиту, да његов [чакавски] језик вриједи код далматинских Словјена толико колико тоскански у Италији. али већ године 1636 приповиједа Пажанин Бартоо Кашић у уводу „Римскога ритуала“ (Рим, 1640) како је дошао до тога, да пише „босански“: много је размишљао и с другима разговарао, којим би се начином могло најбоље и најугодније писати и говорити „бесидења Словинска“, да би се угодило „не само свима Русагом, њачек ни једному самому Граду, јере сваки чловик свога града говори и бесидење хвали, Херваџ, Далмаџин, Бошњак, Дубровчанин, Сербљин.“ (М. Шрепел, „Латински извор и оцјена Кашићеве граматике“, „Рад југославенске академије“, књига СII, 4). Ради тога чини му се „разборито и разложито“ „да онај Писалац, који хоће, штогод уписати нашки, има настојати, колико најбоље може оним говором уписати, кога он вишиј у многих њозна, да је најоџениј, и када може свак лашње разумиџи, и с корисџју ѡрочиџиџи; нека, како годиве мнозима угоди“. Овако је истумачио онај ритуал „нашки, бивши ја говорио и оџио с људми од различих Русага словинских, ходеџи њо, свиџу: и јасам њих овака говорења разумио, и они су моја: (Крстијани, Рашиани, Сербљи Полувирици и Турци)“. Као што први граматичар, говори већ и други лексикограф српско-хрватског језика, исусовац Јакоб Микаља, родом из Италије, у „Благу језика словинскога“ (Лорето, 1649), да је по мнијењу сваког „*la lingua Bosnese la piu bella*“ као у Италији *la lingua Toscana o Romana*, ради чега би морао сваки илирски писац писати босанским говором, као што је он то настојао у свом рјечнику. Ове теорије налазимо и код других лексикографа (Dellabella) и писаца (у Дубровнику Ђ Палмотић, у XVIII стољећу у Славонији Е. Павић и Катанчић), а у живот увађаху их више или мање сви.

Дубровчани додуше не уступише сасвим; сам Б. Кашић је морао издати¹ „Пистуле истомачене из мисала новог римскога у језик Дубровачки за града и даржаве дубровачке“ (Рим, 1641), а његов цензор пише у њој: „exeat itaque in fines orbis terrae sonus evangelicae tubae Ragusinis vocibus editus, ut diviso quodammodo Imperio occidentem romana lingua, orientem ragusina percurrat. И Appendini још комбинира *il bosnese-ragusino* (Notizie storico-critiche, II, 215).

Зашто мишљаху граматичари, лексикографи и писци, да се у Босни говори најљепши језик? „Језична љепота“ је сасвим индивидуално чувство, што каже већ и Б. Кашић. Јекавштина за моје ухо није љепша од икавштине, а прама музичној теорији њемачких романтичара морао би нам „das liebliche“ и бити милији, а многи писци, којима је тешко разликовати *је* и *ије* волили би га из практичких разлога као источни *е*. Осим тога има икавштина лијепу писану и усмену књижевност. Чакавски наглас је старији (често управо православјенски); веома згодан за јамбичан ритам, за мушке асонанције и срокове, има дакле предности, које у најновије вријеме завиђају већ и неки хрватски писци словенском (и руском!) језику. Велики граматичар Ј. Добровски није волио у српском језику *ао-ио* мјесто *ол, ил*, којих „Далматинима“ није бранио ни Б. Кашић.

И тако не би било приговорима конца, ако би се гледало на „љепоту језика“. Како је познато ни Вук Караџић није ради љепоте изабрао херцеговачког нарјечја, него каже јасно и отворено у предговору к „Ријечнику“ године 1818 („Граматички и полемички списи“, II, 22): „Мени се ни једно ово нарјечије [ерцеговачко, ресавско, сремачко] не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу зато писао Ерцеговачким: а) *што се шако говори онђе ће сам се ја родио, и шако сам најприје од мајке и од оца научио*

¹ В. Јагљћ, „История славянской филологии“, 136.

говориши: б) да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани, како њиова браћа и по оним земљама говоре“. Не ваља по томе ни мијење Љ. Стојановића („Глас српске краљевске академије“ LV, 34) „што је то у истини био најчистији народни говор, који је он до тад у Српству чуо и познао“.

Морамо дакле потражити друге узроке похвалама босанскога говора. Ученим људима могло се додуше више свиђати нарјечје без силе талијанских туђинака, раширених по далматинским градовима, али познато је, да је романски утјецај прелазно и блиске турске границе. Ја се на примјер нисам могао доста начудити, да је у Лици све пуно талијанских ријечи на пољу материјалне културе, којој није бранио ни сам Велебит пријелаза, а за то ванредно мало њемачких, премда је Војничка Граница имала дуго времена њемачку управу и школу. Осим тога Далматинци нису могли имати одмах оне радости са многим турским ријечима као још данас Славонци, кад говоре „цифрасто“, те многи српски и хрватски писци. Услијед турске невоље исељиваху се додуше чакавци, а у њихове постојбине долажаху штокавци, али ни то не би могло, особито овако брзо, уздрмати књижевним традицијама далматинских градова и острва. Осим тога је данас већ доста познато, да досељеници нису онако мијењали нарјечја старосједилаца како се је прије мислило. У самој Босни живе још данас у истом мјесту католички и муслимански икавци уз православне јекавце. (слушао сам како се разговарају икавски бегови и јекавски кметови међу собом), што сасвим одговара модерним лингвистичним појмовима („Verkehrsgenossenschaften“), да људи чувају језик своје средине.

Особито је важно за нас, да је први писац, који је створио теорију о предности босанскога говора, премда сам набраја све главније писце далматинско дуброваачке,¹ био родом са кварнерских отока (с Пага), дакле са

¹ М. Шрепел, „Rad“, књ. III, 5.

скрајних северозападних предјела чакавштине. На сву срећу нам је и сам Бартуо Кашић протумачио овај ванредно чудноват појав већ у својој граматичи, првој језика српско-хрватскога, изданој у Риму године 1604. У предговору својих „*Institutiones linguae Illyricae*“¹ прича овај исусовац, да су такође људи његова реда учили ради невоље турских „Илира“ њихов језик: *Quare sapienter est a nostrae Societatus Moderatoribus constitutum, ut eius nationis lingua vernacula, quae apud plurimos populos latissime patet, addiscatur ab iis, qui ad eos erudiendos idomei censeantur*. Исусовачка организација је имала дакле већ своје гошћово правило, да треба уиознајти онај народни језик, којим већина љука говори. А како говори велика већина „словински“, „илирски“, каткад и „хрватски“, било је добро познато у Италији одгојеним исусовцима, фрањевцима и другим редовницима, који путоваху као мисионари, визитатори и легати све турске земље од Скадра до Темишвара, од Јадранскога мора до Црнога. Не смије се заборавити ни околност, да су Далмација, Босна и Славонија кроз турско господство и даље остале једном редовничком провинцијом (*Bosnae Argentinae*) популарнога фрањевачког реда (Далмација одцијепљена је 1735, Славонија 1757), што је имало за књижеван језик исту важност, као на другом мјесту државна заједница. И наш Б. Кашић имао је доста прилике, да је разумио и да су њега разумели „Крстјани, Рашиани, Сербљи Полувирици и Турци“. У опће је био Кашић човјек руске пропаганде, као што су били Комуловић, Главинић, Мрнавић, Леваковић и Крижанић, који је хотио исте идеје проводити на још већем попришћу, у Русији. А сада морамо помислити, да се у њиховом духу одгајала не само сва духовна младеж, него и свјетска, и да су били ђаци оваквих исусоваца и Гундулић и Палмотић.

Сличан појав имамо код Нијемаца. Ни код њих ни-

¹ Љ. 6.

јесу исусовци у своје јужно-њемачке школе уводили ва-рошко-аустријског или швапског нарјечја, него књижевни језик, који је Лутер створио својом протестанском библијом на темељу саксонског нарјечја. Чудновато је, да јужноњемачке исусовачке школе нису рабиле првих граматика, које су изашле у Штрасбургу (1574) и у Аугсбургу (1573), него граматику, коју написа Johannes Clajus (Leipzig, 1578) „trotz ihres ausgesprochenen Protestantismus“ (H. Paul, Grundriss d. deutschen Philologie, T. 23). Као што њемачким исусовцима није сметао Лутаров језик, вољели су и наши нарјечје, које већином говоре православни и муслимани. Универзалности католичке цркве и особито смотреном раду исусовачкога реда треба приписивати, да се уводила систематски у западним крајевима у књижевност штокавштина, већином ијекавштина.¹ Овакав темељ књижевног јединству Хрвата и Срба неће се може бити многим свиђати, али ниједан паметан Нијемац се још није ради тога љутио на исусовце, што су радили за књижевно јединство свега њемачког народа. Дапаче од људи, који су овако живјели и радили за идеје, можемо се навијеке учити.

Из свега се види, што значи протиреформацијски покрет на словјенском југу и за Србе. Без њега не може се правилно разумијевати ни вишка дубровачке књижевности, ни остале далматинске, ни босанске, ни историјског развитка књижевнога јединства Хрвата и Срба. Познато је, како је и Вук Карацић хвалио језик у књигама босанског фрањевца Матије Дивковића. Осим тога је сасвим криво, ако се мисли, да је побожна и вјерскопучна књижевност босанских фрањеваца остала непозната православнима ради њезина садржаја. Православни поп

¹ Ове сам мисли изрекао већ у „Oesterreichische Rundschau“ 1906, 15 dec. 243 (Hrvati i Srbi. Osiek, 1907. str. 19), у „Gesch. d. ält. südsi. Lit.“ 9, али чини се без особитог успјеха (сп. ва примјер D. Prochaska, Das Kroat. Serb. Schrift. in Bosnien und der Hercegovina). По схватању неких научењака томе сам крив и ја сам, што овакој петници писам написао дебеле књиге.

и калуђер разговарао је фратром као и данас, те је могао читати његове књиге, особито кад није имао својих, а фратар није опћио само са муслиманским великашима, него и са православним народом. Најјаснији доказ, да вјера у том обзире није сметала, имамо у том, да се из италијанског извора преведени *Цвијети о кријосџи* Павла Посиловића, налази и код Срба, Румуна и Руса („Цвѣты дарованиїи“, в. М. Сперански: „Переводные сборники изреченїи“, Чтенїя, 1905, књ. 2, 527 сл.). Познато је и то, да су православни попови долазили у Рим, да уче у његовим школама, те послѣ повратка остављати католицизам, како су то радили и Руси у пољским школама, или ступали у службу римске пропаганде. (Д. Прохаска, „Das kroat.-serb. Schrift. in Bosnien u. der Herzeg.“, 76—77). Осим тога су већ доказали научењаци (Маретић, Павле Поповић и други), да су Маријине и друге легенде из католичких рукописа и књига прешле међу православни пук.

Признати треба, да је особито тешко одредити право мјесто реформацији и протиреформацији у књижевности Хрвата и Срба. Хуманизам и његове кћерке, талијанска ренесанса и њемачка реформација, преплићу се већ у својој домовини, а још више у другим земљама. Мојему прегледу јужнословенских књижевности у „Kultur der Gegenwart“ (I дио књига 9) приговарало се с пуним правом, да протиреформација долази тек послѣ дубровачко-далматинске књижевности, на који је у XVII вијеку у великој мјери дјеловала. Управо обратно ради А. Brückner у својој „Geschichte der polnischen Literatur (и у пољском издању: „Dzieje literatury polskiej“), где је ставио реформацију пред хуманизам. Код нас особито нерадо дирамо у органичку цјелину далматинско-дубровачке књижевности, премда је јасно, да обухвата све европске књижевне периоде од средовјечног трубадурства до францеског лажикласицизма. Ипак се већ и сада дијели XVI вијек јасно од XVII. Најбоље је по томе, да се и овдје строго држимо хронолошког реда. Послѣ XV и XVI вијека

у далматинско-дубровачкој књижевности ваља дакле описати рад славенско-хрватских реформатора за Хрвате и Србе, који преставља само епизоду у нашој књижевности, а на то одмах проти њему покренуто протиреформацију, која сачињава важан дио наше културне еволуције, те веже органички XVI и XVII вијек у свим земљама, гдје је тада било књижевности на народном језику.

Надам се, да сам у кратким цртама доста показао, како има много заједничкога књижевност Хрвата и Срба већ у старијим временима, кад су били сасвим подијелени по идејама источне и западне културе, и како је корисно и управо потребно познавати *сву*. Да то још више ваља за доба, одкад се једни и други развијају сасвим под утјецајем западноевропске културе, треба само споменути.

Већ у другој половини XVIII вијека, у просветну добу, владају исте идеје и потребе код Хрвата и Срба, што је већ и ради тога наравски, јер их је просвјетни аплозутизам Марије Терезије и Јосипа II свима једнако натурао, много више у њихову корист, него што се обично мисли. Често се преводе или обрађују исте књиге за пук, да се он дигне душевно и материјално. Једнако се ради при уважањању драматике код Срба и хрватских кајкаваца. А главно, како занимиво и корисно је испоређивање главних представника XVIII вијека, Доситија Обрадовића и Матије Рељковића. Био би управо гријех, кад и Хрвати и Срби не би познавали обојице.

За XIX вијек не смије бити Хрвата, који не би добро познавао рад Вука Караџића и његових сљедбеника. Са друге стране илиризам је тако важан и одличан појав не само у нашој, него у опћесловенској историји књижевности, да мора једнако занимати и Србе. Успоредно радило се на обим странама за једнаким циљем, који је био постигнут бечким прогласом (године 1850) о јединству књижевнога језика.

Књижевност, на жалост, тим још није постала заједничка и сасвим једнака. Као у другим стварима по-

казало се и овдје, да су наши романтичари прецјењивали језик, а премало пазили на друге појаве и разне потребе народа, којим језик живи. Наступила је и кобна реакција против лијепих и здравих идеја илиризма и југословенства, али не за увијек, јер што је природа спојила осим језика и другим везама, не може се растављати, док буде разума у свијету. Тисућегодишња историја се не да додуше избрисати, али као модерни људи нећемо сувише гледати у прошлост, него радити за срећнију будућност. У том обзиру морају вршити своју дужност особито наука, књижевност и умјетност.

Моја доказивања воде наравно к закључку: једном језику одговара, све више и више, и једна књижевност! Модерна просвјета може ублажити и изједначити много опрека. Особито разлика писма не смије Хрватима и Србима сметати више него Нијемцима упораба латинскога и „њемачкога“. Биће срећа за писце, ако ће бити више утакмице међу њима, неовисне критике и — веће публике. Благо и књижевности, кад ће имати писаца, који ће радити за више циљеве, а не само на том, да угоде образованима круговима, а може бити и само свјетини једнога имена. Срби и Хрвати, који броје около девет милијуна, могу постати највећа културна скупина на словјенском југу, а што то значи, није потреба расправљати.

М. Мурко.

СРПСКО-БРЕТОНСКО ПРЕДАЊЕ.

Етнологија никад не води рачуна шта појединац ради и како мисли, него се у испитивању увек обраћа маси: шта она, као социјални чинилац, чини и у што верује. За то се за овакве студије узима цео народ, или бар већи део његов, али и ту само оно што је он у простоти својој стварао, дакле, док је био у повоју развића. Да се прозре социјална психа није довољно познати само свој народ, него треба проматрати сличне појаве и код туђих сродних и несродних народа, и тек онда ће се моћи поставити закон опште народне психологије. Дакле, овде се по читав народ узима као једна колективна целина како стоји према истој целини другог народа. Поређивајући овим начином, долази се често до невероватне сличности, па чак и истоветности, између два народа, који ни у ком случају нису ово могли примити један од другога. Најчешће је да се ипак у нечем опажа разлика, која долази од локалности где се то десило, после због друкчијег историјског развоја, географског положаја и много других утицаја, које ми сад нисмо кадри ни да уочимо, јер им се траг одавно потпуно утрос. Доста је што је језгра сачувана, као производ исте природе људске, а варијације треба подврћи критичкој анализи, па колико се успе.

Ко је путовао у мају кроз Косово Поље, особито ако је ударио обичним путем из Глободерице у Приштину и Грачаницу, он се морао дивити необичном цвећу, на све стране докле око допире, гледајући стасити

процветали *божур*, у науци познату ређу врсту *Raeonia decora* Anders. Најгушће је црвенило око Ветерника, да издалека изгледа као да је на том целом простору разасрт крвав ћилим. И заиста, тамошњи српски народ и верује да је овај дивљи божур постао и никнуо из крви српских изгинулих јунака на Видовдан 1389 године. На тим местима, где је био највећи окршај, ту се и најгушће расплодио и најкрупнији је цвет истерао.

Фанатичним Турцима било је врло зазорно чак и страшно гледати, кад долазе на поклоњење у Муратово Тулбе, што особито по Газиместану морају да газе, како и они веле, по „крви ђаурској“. Њима је увек чудно било што да из неверничке крви није никла боца или коров него такво цвеће ретке, готово ненадмашне лепоте. За то се пре тридесет година решише да га бар на Газиместану искорене, па наредише раји да га копа, што и би, али божур се само привремено прореди, и поново се осу онако исто јасно црвенило по Косову као што је и пре било...

Има још ствари, које распаљују машту Косоваца и сећање на изгинуле хероје. По Косову се, готово свуд, особито око села Сушице, налазе у земљи многобројне окамењене шкољке, у науци назване конгерије. У плићим местима и у обалама Лаба и Ситнице оне се често јављају у такој гомили, да су се од притиска збиле и здрузгале да заиста изгледају као људске распаднуте кости у каквом великом гробу, где су стотине и стотине лешева један преко другог набацали, па онда, пошто су се распали да су расгурени. Ове жућкасто беле шкољке народ за то и држи да су *кости* изгинулих косовских јунака. Међутим по целом Косову уз ове шкољке налази се у земљи много и правих људских костура посебно закопаних, и по напуштеним гробљима, на којима никад нису ни били подизани стални споменици.

Трећи повод за учвршћивање народног веровања о конкретности првог и другог случаја долазе и ови

примери. На Ветернику, између Грачанице и Приштине, у жутој глини и песку налазе се многобројне грудве кварцитног шљунка. Пошто су ови шљунци редовно бели и обично велики као песница лако се нађу по два камена, који кад се метну један на други изгледају као мали хлебчићи, по чему народ збиља и држи да су то окамењени *хлебови* косовских јунака.¹ На истим местима уз то бело заобљено камење, налазе се већи и мањи камени одломци свакојаког облика, који су црвени као устајало месо, а по тој спољној особини народ и држи да то није просто камење него да је окамењено *месо*, које је јела српска војска.

Све су ове ствари изложене у Етнографском Музеју: и божур и шкољке, шљунци и црвено камење.

Дакле, ми имамо на Косову трагове негдашњих „правих људи“: божур је постао из њине крви, шкољке су им кости; па је ту и црвено камење као окамењено месо за храну, а бели шљунци су окамењени хлебови.

Ова слика народног предања врло је пластична, јер се ретко стекну толики удружени примери да једну исту претпоставку потврђују: земљиште, флора, фауна и историјски догађај. О страшној погибији мађарској на Косову наш народ сад ништа не зна да прича, јер је наша трагедија много живља и величанственија, ма да је старија од мађарске. Гуслар и ако пева о Сибињанин-Јанку не мисли да је Хуњади био Мађар.

Сад ћемо да проговоримо мало о једном предању, врло сличном нашем, које се налази код једног од нас удаљеног, а по језику исто тако далеког народа.

Бретонци су у старо време били чисти Келти, па и код њих има једно предање необично налик на наше. Тако Бретонци држе да је *црвена дешелина* никла из

¹ Г. Ј. Цвијић је описао геолошку подлогу Косова у „Основи за географију и геологију Македоније и Старе Србије“, и то у III књ. на стр. 1128 о конгеријама, а на стр. 1129 о шљунку.

погинулих бретонских јунака.¹ Велика је штета, што писац овога предања не наводи: да ли је бретонско предање о постанку црвене детелине везано и за неко одређено место као наш божур за Косово, или се у опште верује да је црвена детелина постала из крви бретонских јунака. Ето ова иста врста божура расте и у Србији, на пример на истоку од Зајечара до Алексинца, и о њему ипак нема никаквог сличног предања. Овде ћемо узгред да дотакнемо и тај случај што је Ирцима, као јаком келтском огранку, тропери лист исте детелине народна ознака, зато се овом детелином ките у славу свог заштитника, светог Патрика. А о нашем божуру у опште додаћу и то, да се у народним песмама помиње како су се јунаци њиме китили, а после тога народ га и сад употребљава за неке своје лекове.

Критичном анализом може се једно да утврди, и то: да ова детелина расте по равницама и висоравнима, где су збиља у Старом и Средњем Веку и вођени велики ратови, јер су се борци морали на домак тући хладним оружјем. Даље је интересно и то, што ова врста нашег божура не расте по Бретањи, али се може згодно детелином за то да замени, јер и она је друштвена биљка као и божур, и расте струк до струка да се црвенило, из далека гледано, слива уједно у широком простору и даје илузију локве крви.

Велики и тешки бојеви увек су, што је природно, узбуђивали народну фантазију, и утисци се нису вековима заборављали, него су се причали и песмом с колена на колена преносили. Дабогме, да се свет у кићењу догађаја пребацивао, доцније много шта додавао и изопачавао истину, а негде је, али само делимично, са свим заобилазио, као у српско-бретонској традицији, али је и она ипак тако разумљива и тако је јасан њен постанак, да не само што ремети историјски догађај него

¹ Kohl, „Die Völker Europas“, S. 292.

га још ванредно улепшава, дајући му усменим предањем особине дражи и богат материјал, како за песнике и приповедаче тако и за сликаре и друге уметнике. Одмах можемо овде с највећом сигурношћу да потврдимо чињеницу: да ово српско предање није пренето у Бретању нити бретонско у Србију, него да су се оба *самостално* развијала на истој локалности стицајем свих потребних фактора, који су се догађајима здружили у једну нераздвојну целину народног веровања. Дакле овде је потпуно јасно да су ова предања *полигенетична*, то јест да су самостално постала на оба терена, и да не би било никакво чудо да се за слична предања још на више места дозна.

Непомична материјална природа, као што су стене, биљке и животиње много су приступачније и простије за схватање народне душе него појаве небесних тела са својим констелацијама, отуда прве врсте редовно допуштају рационалистичко тумачење локалних појава. За то је биљно, животињско и минерално царство и послужило као најстарије митолошко благо и послужило је, по свом лако објашњивом склопу, свима примитивним народима да на сродан начин тумаче слична предања, мите и басне. Карактеристичне комбинације овде су незнатно узнемирене фантастичним бајкама, јер почивају на сазнању реалних утисака из непосредне природе. Овде се објективни елементи једна другим само придружују. Сем тога, што је предање везано код Бретонаца за другу биљку извесно је да су и други споредни мотиви код њих друкчији, што све скупа иде у прилог тврђењу да су ова предања самосталан производ истих прилика и осталих стицаја, и да је замишљање о каквом било путовању предања од једна народа другом сасвим апсурдно. У оба примера маса црвена цвећа изазвала је исти утисак, а тиме су се придружиле и друге сличне околности за онакав закључак, како смо навели. Због ситних одступања српско предање збиља изгледа према бретонском

као проста варијанта, или као што би Вук Караџић рекао: то исто, мало друкчије.

⋆

Да завршимо. Има примера да се чак и у старом веку доводила крв у везу с биљкама. Тако су стари Јеллини веровали да је из капље Прометејеве крви никла биљка *Мандрагора*.

Народна душа је свуд слична!

СИМА ТРОЈАНОВИЋ.

СИТНИ ПРИЛОЗИ.

„Женидба Максима Црнојевића“ у немачкој књижевности.

Наша народна песма „Женидба Максима Црнојевића“ послужила је као драмско градиво не само нашем песнику Лази Костићу но и немачком писцу Артуру Фитгеру.

1903 написао је исти писац драму „Кћи Светога Марка“ („San Marcos Tochter“), која се на немачкој позорници, нарочито у Прагу, играла све до 1906. Прва три чина израђена су по нашој народној песми, остала два по немачкој легенди о „Бедном Хајнриху“ (Der arme Heinrich). (Вид. Tardel: „Forschungen zur neuren Literaturgeschichte“, Band XXX: „San Marcos Tochter — Maksim Czernojevits — Der arme Heinrich“).

Први чин дешава се у Цариграду, на царском двору византијском. Царица-мати Ирена проси за свога сина Максима кћер млетачког дужда. Патријарх Порфирије иде у Млетке и тамо срећно сврши веридбу. Он је том приликом нарочито хвалио ретку лепоту Максимову. — У *другом чину*, Порфирије се вратио у Цариград и нашао Максима нагрђена богињама. Да се брак не би кварно, место Максима иде на венчање његов млађи брат. Да превара изгледа моралнија, Максим се, по материном пристанку, одрече и круне и невесте. — *Трећи чин*. Сва тови су дошли из Млетака са дуждевом ћерком Лавинијом, „ћерком Светога Марка“. Када је Максим угледа

плане љубав у њему, заборави шта је брагу обећао, и још пред њоме изјави јој своје осећање. Браћа се заваде, и Лавинија има да се реши коме ће се приволети.

У томе се немачки писац више-мање држао српске народне песме; од краја трећега чина држи се немачке легенде о „бедном Хајриху“. На крају трећег чина Лавинија се одлучује за богињавога Максима. Када је чула да крв невине девице може да излечи богиње, одлучи се да се жртвује за Максима. Он чује за то, њена љубав и пожртвовање потресу га, и одбија њену жртву. У петом чину, изгубивши здравље, престо и драгу, он умире.

Фитгерова драма је декоративна и сјајна, композиција вешта, и писац је успео да створи нешто средње између наше епско-наивне народне песме и сентименталне немачке легенде.

Душан Будимировић.

„Женидба Максима Црнојевића“ у српској књижевности.

Као *post-scriptum* уз прилог Г. Будимировића могу ићи ово неколико података о тој народној песми у нашој уметничкој књижевности.

Први је на њу обратио пажњу Константин Николајевић, један од првих Срба који су се школовали у Француској, онај за кога је кнез Милош говорио да „зна за десеторицу других“. Николајевић је у београдској „Подунавци“ за 1845 (стр. 127—128) дао свој превод: „Францеска од Римини“, „епизода из Дантове подземности, песма V“. Уз превод те славне поетске епизоде о Паолу и Франчески, која је толике песнике надахнула, Константин Николајевић додаје:

„Ова епизода Дантове Подземности наличи много на женидбу нашег Максима Црнојевића. Гуидо од Поленте, Господар од Равено и Червије обвеже се, по приповедању Бокачија, дати своју кћер за Ланчиота, најстаријег сина његовог непријатеља, Господара од Ри-

мини. Ланчиото, који је био нагрдно ружан и у лицу и у стасу, предвиди да ће морати бити одбачен од Госпоине, ако јој се сам лично представи. Ничим мање он закључи узети је за жену лукавством, и пошље као свога представника његовог млађег брата Паола, најлепшег и најсавршенијег човека у целој Италији. Францеска дочека Паола, воображавајући да у њему гледа свог будућег супруга. Ово мечтаније буде почетак њене страсти. Кад је доцније у једном од њени састанака са својим девером била, затече и разјарени Ланчиото, и обоје убије“.

Сличност мотива између талијанске легенде о Паолу и Франчески, које је Данте обесмртио у једном од најлепших места у својој „Божанственој Комедији“, и наше народне песме очевидна је, и заслужује да буде из близа испитина.

Да ли је ова белешка у „Подунавци“, скренула пажњу Јована Ст. Поповића на ту народну песму? Он је у то доба на том листу радио, и четрдесетих година он је, са Атанасијем Николићем, драматизовао наше народне песме. Забележено је да се у посмртним хартијама његовим налази нацрт („Plan manuscript“, како се вели у „Поменику“ М. Ђ. Милићевића, стр. 567) „мелодраме у 3 дјествија“, које се зове „Максим Црнојевић“.

Лаза Костић би, према томе, био други српски песник који је драматизовао народну песму о женидби Максима Црнојевића. Његова трагедија, започета 1861, написана већ 1863, изишла је у Новом Саду 1866. За Лазом Костићем пошао је Александар М. Вукомановић, и 1871 изишло је у Београду његово „жалосно позорије у IV дела“, које је он „по народној песми написао“.

Романтична народна песма „Женидба Максима Црнојевића“ тако је дала драмско градиво четворици писаца, од којих је један и Немац, Артур Фитгер.

Ј. С.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Др. Ник. Велимировић: *Религија Његошева*. Студија. Београд, 1911.

Још док је ова студија излазила у *Делу*, привлачила је пажњу на себе. Писана књижевно, са полетом и речитошћу, она је у толико више зачуђавала што је писац, непознат човек, излазио из редова наших теолога, који сем Светолика Ранковића, нису ништа друго давали до тешке преводе из руске догматике и омилитике. Да је *Религију Његошеву* писао когод од световњака можда неби толико било примећена, и нико се неби нашао да каже онакву неодмереност да *Религија Његошева* стоји изнад *Горског Вијенца*. Неодмерени у грдњи, ми смо неодмерени и у похвали, и такве речи треба одбити на нашу познату склоност за претеривања у сваком правцу. Али књига Г. Велимировића је ипак једна врло занимљива књига, не само као студија једног младог теолога но и као књижевни посао у опште.

* * *

О Његошу се код нас до сада много писало, можда више но и о једном писцу нашем, тако да о њему постоји цела литература. Али велики песник *Горског Вијенца* није био проучаван као религиозни филозоф, и са те нове тачке узео је да га испитује Г. Велимировић. Његош њему изгледа као „религиозна личност првога реда“, какве нема у нас. „Ко по својој природи није религиозан а желео би сазнати шта то значи бити религиозан, тај ће најбоље учинити, да се постара те да проучи и

преживи, у колико му је то највише могуће, душевну драму једног великог религиозног човека“.

Његошев случај није обичан и лак. Његова религиозност је особите врсте, и његова скроз хетеродоксна религија тако мало личи на обичну и званичну религију. Његош је црквени човек на свој начин. Он се није закалуђерио зато што је осећао позив, зато што га је Црква к себи вукла, но из чисто политичких разлога, да као владика постане владар Црне Горе. И без икаквих богословских студија, без симпатија за свој свештени позив, он се закалуђерио. Али то је било ради форме, само као једна политичка нужност. Тај чудни владика и не носи црквено одело, служи у цркви само с мене на уштап, што му се у bigotној Русији никад није праштало. Он воли лов, забаве; он у животу има „неколико женских симпатија“, како у благој перифрази каже Г. Велимировић. Свим својим животом Његош чини згодан прелаз од теократије владике Петра I ка световној влади Кнеза Данила. Када 1834 проглашује Петра I за свеца, то је чисто политички маневар, да би имао чиме укроћавати завађена и непокорна црногорска племена. Он преводи Волтера, за њега је „вјера — свијета неслога“, и пише ову реченицу, тако у духу XVIII века: „лактом вјере глупост чојка мјери“. (У исто време, — из којих побуда? — 1837 осуђује Кнеза Милоша што је допустио прештампавање дела Доситеја Обрадовића, „чојка који је био некому подло оружје подсмјejанија над благочестијем“). Овај служитељ олтара, првосвештеник вере чији је основ безгранично праштање и љубав према свима људима, као према грешним синовима једног милостивог Оца, певао је: „Олтар прави на камен крвави“, и у једном писму из 1838 писао да му је турска крв милија жртва него „уље из кандила и измирна и кадила“. Све то зна и Г. Велимировић, и вели: „Ставите владикау његошког у коју хоћете велику хришћанску државу, у Француску, у Русију или Италију, и преставите себи тада пренераженост пастве и бесглавне црквене управе, када би биле публиковане његове мисли, посвећене Сими Милутиновићу, или мисли исказане

кроз уста владике Данила, игумана Стевана и Теодосија, мисли мало чувене из уста једног владике од када владике постоје“ (168). „Да је живео под Инокентијем III био би спаљен“ (186).

Како о том црквеном кнезу и оригиналном хришћанину суди један данашњи српски православни теолог? Вешто и несмотрено, у исти мах. Г. Велимировић је, пре свега, речи религија дао широк појам, онакав појам какав му је требао. „Његош је религиозан, јер је својим умом и срцем религиран с Богом. *Религиозност* је далеко шири појам од *побожности*, као што је *религија* шири појам од *вере*“ (стр. XI). Вера је овде схваћена тако широко као код Калвина, који ју је називао „визија ствари које се не виде“. Г. Велимировић има целу једну главу са значајним насловом: „Вера и вере“, и он томе даје још шири смисао, но што је Макс Милер чинио, који је све религије сводио на еволуцију једне исте идеје, идеје бескрајнога. То је она стара и стална злоупотреба речи, којој је дао пример Спенсер, и коју је код нас вршио Божидар Кнежевић: звати религијом не Цркву и њено догматично учење но *метафизику у оишће*, док је религија, како Шопенхауер тачно каже, „*метафизика народа*“, метафизика простога света и свештеника. И како наш писац широко схвата религију, наслов књиге требао би да гласи *Његошова религиозност*, или још тачније: религиозна размишљања на тему о Његошу... Г. Велимировић није „сацедоталист“, и обреде и церемоније сматра као ствари спореднога значаја. „Култ је молитва Богу; култ, коме одсуствује разум и срце молећих се, хладна је молитва, а хладну молитву наш пламени песник није могао љубити“. (185).

Због таквих идеја књига Г. Николе Велимировића има још један особит интерес. Она је врло субјективна, и добра примена импресионизма на теологију. Његош му је био више једна тема за развијање, а мање предмет за испитивање. Он нас није увео у сложени духовни духовни механизам песника, али нам је дао лепу поетску

слику „горостасног владике, бледог и замишљеног витеза...“ Као што импресионистички књижевни критичар поводом појединих књижевних дела пише о себи, тако је и Г. Велимировић пишући о Његошу као религиозном човеку писао о себи и о својим религиозним схватањима. „Мени није било до критике Његошеве мисли, но само до проналаска, дохватања, систематске конструкције и слике његове мисли. Није ми било до насилног категорисања и квалификовања његових осећаја, но пре свега до сопственог преживљења тих осећаја“ (V).

Изјава је искрена и јасна, и ми одиста у овој књизи не видимо толико Његоша колико Г. Велимировића. И са гледишта религиозне филозофије, или гледишта религиозне критике, млади београдски професор богословије није мање интересантан од цетињског владике.

Овде-онде има код њега традиционалне теологије и идеја и израза црквених часописа (једна научна хипотеза која је „више научничка но научна“; „мрак агностицизма“; „људска несолидна мишљења“). Г. Велимировић је слободан верник, модернист, и на њему се виде јасни трагови либералне протестантске теологије. Његово схватање религије је тако опште и широко, тако недогматично и либерално, да је ближе критицизму но ортодоксији, и са њиме се пре могу сложити они који не верују, но они који доследно и потпуно верују. Г. Велимировић припада оним религиозним филозофима на Западу који „верују да верују“. Он не тражи веру у Цркви но у природи. Његов пантеизам је узнемиравајући: „Теологија значи говор о Богу. Теологија је отуда или све или ништа. Цела природи или надприрода и подприрода — све је то теологија; цео човек и сваки део на њему јесте теологија; цела ливада и сваки цвет у њој јесте теологија; Сириус и Млечни Пут, небуле и метеори — теологија; Дунав и Копаоник, море и поларна светлост — теологија; историја планета и историја људи, историја радиоларија и исто-

рија сваког лептира, и сваког зрна песка, и сваке капи воде, и сваког зрака светлости — теологија. Ако цела природа није теологија, онда теологија није ништа или природа није ништа“ (110). „Теологија природна састављена је из ствари, теологија људска из речи... Природа чини исту теологију свима људима и на језику свима појмљивом, док су људске теологије непојмљиве за све“ (116). Он и у алгебри и логаритамским таблицама види Бога; „тако је садашња хемија убедљива теологија, и тако супериорна свештеним теологијама фараонског доба“ (а доцнијим?). За њега је теолог Лавоазје, па и заклети антихришћанин Волтер! Са друге стране, он наводи „библијску причу“, наводи мање Свете Оце а више модерне духове, као Густава Ле Бона и Метерленка, два човека који су сасвим ван религије, као и ватреног и борбеног пантеиста Ђордана Бруна, кога је Црква послала на ломачу, спалила му тело да би му спасла душу.

Са верске тачке гледишта, Г. Велимировић је на клизавом путу. Он опасност види: „пантеизам може да буде и атеизам“ (137), „деизам је полуетеизам“, „индивидуалност вере може да послужи и као најпоузданији пут ка најбољем Хришћанству, али као најпоузданији пут ка потпуном отуђењу од сваког Хришћанства“. Он наводи Његоша, чије идеје дели, и признаје да он није „дресиран по ватиканском типичу“, (као ни по византијском, требало би додати). У протестантској школи Г. Велимировић се научио једној ствари: тумачити веру не по њеним освештаним догмама и утврђеним канонима, но по својој глави. Тај протестантски менталитет, као и модернистичка тенденција у савременом католицизму, врло су занимљиви појави и доказ како се мисао људска отима из мрака, али са гледишта Цркве као установе имају право папе и синоди који не дају да се одступа од догматизма и ритуализма. Са црквеног гледишта, руски Свети Синод има потпуно право када Толстоја искључује из Цркве. Вера то је Црква са свима њеним учењима и установама, са библијском космогони-

јом, са својим антропоцентризмом и антропоморфизмом, са идејом о првородном греху, са противречностима између Старог и Новог Завета, са неслагањима код четири еванђелиста, или код самог једног еванђелиста; са Откровењем, чудима, контроверзама секта или вероисповести, са свом својом организацијом, традицијама, канонима, установима. Црквени људи имају права: вера је један гранитан блок, тврда, недељива и непробојна целина, апсолутна и непомична божанска установа, њу треба или веровати или не веровати, примати или одбацити у целини. Ту средине нема: или-или, сем ако се неће да буде као онај језуитски проповедник који је рекао: „Ви не знате како је задовољство убеђивати друге у оно у шта човек сам не верује“.

Што се тиче места о самом Његошу, Г. Велимировићу могле би се учинити извесне примедбе. Он је пре свега према Његошу мислиоцу понашао се одвећ еклектичарски и импресионистички: тражио, налазио и наглашавао оно што му је било потребно; сувише га посматрао са свога гледишта, стављао сувише себе у њега. То може да буде врло занимљиво, али то није врло критично. Код Његоша је унутрашњи живот био врло богат и разностран, и као код свију самоука, који су учили све код свију, код њега има свега и свачега, без много реда и једнообразности. У филозофском погледу, код њега има и скептицизма, и песимизма, и агностицизма, и деизма, и теизма — али Г. Велимировић се нарочито зауставио на теизму, као на последњој речи Његошеве филозофије. То му је изгледало погодније, али *после* теистичке филозофије у *Лучи Микроkozма*, коју он сматра за „централно мисаоно дело Његошево“, до кога је био „духовни бескућник“, има код Његоша и *познијих* скептичких и деистичких мисли у *Горском Вијенцу*, који је књига његове пуне зрелости, главно и дефинитивно дело његово.

Затим, пре но што се врши приказ или критика Његошевих идеја, треба савршити један претходан посао, прост и прозаичан, али неопходно потребан: ваљало

би критички испитати сам текст, одредити чега има позајмљеног, чега има подражаваног. Пре но што се пише о једном писцу какав је он, треба пре свега видети шта је у њему туђе, а шта његово, и према томе само његовом одређивати његову духовну и душевну особеност. Познато је већ да код Његоша има већих трагова читања из Держевина и Ламартина. Ваљало би исто тако тачно одредити у колико је Милтонов *Изгубљени Рај* послужио за углед *Лучи Микрокозма*, Г. Велимировић је у главном писао о религији Његошевој према том делу, за које још није није дефинитивно расправљено колико има туђег, а то се тако не ради. (Узгред буди речено, он *Лучу Микрокозма* не наводи према оригиналном издању, и отуда извесна одступања од Његошева текста).

Религија Његошева је једна лепо написана књига. У њој има широке и топле речитости, врло хармоничне и течне, али која више подсећа на предикаоницу но на катедру или трибину. Г. Велимировић има књижевног образовања, и он то хотимично показује. Његова украшена, цвећем посута речитост подсећа на предике језуита XVII века, који су први на црквену проповедницу донели реторску орнаментичку и световне ефекте. Речитост Г. Велимировића не даје осећај мрачног и тужног хришћанског аскетизма, бледог и мршаваг Христа који се крвави на крсту, првих верника у хаљинама од суре кострети, чије лице је од постова постало жуто као восак, и који шибају до крви своје испосничке скелете; његова сјајна и китњаста речитост подсећа на раскошни католички олтар у месецу мају, сав окићен цвећем, под моћним брујањем оргуља, и у блеску злата и рујне светлости. Његова таласава, музикална, заводљива фраза мање утиче на дух а више на душу, она кроз уво улази у човека, и зато Г. Велимировић као црквени беседник мора да има успеха, нарочито код жена.

Г. Велимировић је рођен ретор, и он мало злоупотребује те своје способности. Има код њега сувише

књижевних флоскула и беседничких фигура, нечега што одвећ подсећа на „свету речитост“ из периода рококо, толико да се ми најзад зажелимо хришћанске простоте и скрушености, истинског верника који је писао *Имитацију Исуса Христѡа*. Сам тон је стално подигнут, и сва та речитост је стално напета и трајна, у високој ноти иде кроз целу књигу, и човек ком се допадају првих двадесет страна, зажели да се нота спусти, да стил буде простији и природнији. Има и мало више учености но што би требало, и на српском језику могло би се казати друкчије, а не „имакулата љубазница“, „хармонија дивина“, „орфејско-дионисијевски транс“, „адмирација“, „Soit!“, *nota bene*, десперирати, обруталити. Али са свим тим оградама, то је једна литерарна књига, која за једног писца значи више но добар почетак.

Иначе, књига Г. Велимировића има један субјективан значај. Не може се рећи да је после ње питање о Његошевој религији решено: тек после критике текста и дубљег проучавања еволуције Његошевих идеја то ће се моћи учинити. Г. Велимировић је Његоша узео као огледало у коме се сам, нешто кокетно, огледао, и његова књига је занимљива импресионистичка студија писана више поводом Његоша но о самом Његошу. И када је у њој било писано о Његошу то је било више реторски и књижевно дескритивно, као *панегирикос* и *elogium* старих, нарочито онакав какав се радо писао у реторском XVII веку.

О Његошу још има да се дискутује, али је извесно да је његов последњи коментатор човек од занимљиве интелигенције и лепих књижевних способности. Поводом ове књиге може се са сигурношћу рећи: да српска црква до сада није имала литерарнијег писца, и неортодокснијег теолога. Ако је Г. Велимировићу стало до црквене каријере, нека не чита Ренана...

Ј. Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

КОНЦЕРТ, КОМЕДИЈА У ТРИ ЧИНА, ОД ХЕРМАНА БАРА. —
ГОСТОВАЊЕ ГОСПОЂЕ И ГОСПОДИНА СИЛВЕНА.

По средствима за ефекат, има четири врсте комике: комика карактера, комика ситуација, комика речи, и комика гестова; и, наравно, има комике — што је најчешћи случај — где су ефекти изазвани заједничким средствима двеју и више основних врста комике. Комични ефекти *Концерта*, у главном, јесу комични ефекти комике ситуација и речи; више речи него ситуација. Зашто се ми смејемо у комаду Хермана Бара, у колико се тај мали смех може назвати смехом? Да ли зато што је Густав Хајнк, главни извор смеха у *Концерту*, смешан као карактер, или је таква његова жена Марија, или Др. Франц Јура и његова жена Делфина? Или се смејемо зато што су заједничке ситуације тих личности, по својим контрастима, такве да изазивају осећање смеха? Због првог разлога сигурно не. Као карактери, те су личности, у погледу комике, апсолутно равнодушне. Други је разлог нешто мало важнији. Многе ситуације изазивају смех, имају „комичне снаге“. Али, те ситуације нису комичне стога су карактери, који их стварају, комични, што је најчешћи случај у комедијама. Те ситуације комичне су због речи које их условљавају. Ту је комика ситуација због комике речи. Цела комика ове комедије базира се, развија, контрастира и поентира помоћу речи и духовитих фраза убачених у погодан час, и на време.

Густав Хајнк, чувени виртуоз на клавиру, „слаб је према женама“, како би рекли Немци, и све његове ученице, мале загрејане „лудице“, луде су за њим. Довољно је да им он каже: „Ви сте необично створење!“, па да оне добију љубавну вртоглавицу, меланхоличне очи, поглед управљен небу, и руке спремне за загрљај. Дода ли он само још ове четири речи: „Гете и Госпођа Штајн,“ руке се склапају око врата, и усне се нађу с уснама. Тако ради и тако успева Густав Хајнк. Тако је он радио са Госпођама и Госпођицама: Евом Герндл, Кларом Флордерер, Селмом Мајер, мис Гардном, и тако даље. Тако је, у овом случају, урадио и с Делфином, женом Др. Франца Јуре: „Ви сте...“, „Гете...“, и пар се нашао на његовом лепоме добру, на месту свих његових авантура, да прожива у тим речима... Густав Хајнк има жену. Та жена зове се Марија Делфина има мужа. Тај муж се зове Др. Франц Јура. Та чудна жена и тај чудни муж, чији су бракови доведени у смешан положај, једним телеграмом љубоморне Еве Грендл, нашли су се и, у једној конверзацији у роду Бернара Шоа, разговарају о свом „случају“, и хоће да га реше. Како? На који начин? Речи, просте речи довеле су ову комедију до овога заплета. Речи су заплеле, нека речи и расплету! И комедија има своју истину, комичну истину, истину комике — и она има свој извор у карактеру, срцу или наравима. Али, овде није тај случај. Овде је реч истина комике: проста реч, реч-појам, реч-знак, и она реч која извире у грлу. Шта кошта, дакле, Марију и Др. Франца Јуру да се „договоре“, Марију која воли свог мужа и Јуру који воли своју жену? Ништа. Они имају просто да *кажу* то и то, и да, без бола, тако и ураде: несвесно, аутоматски, по *закону речи*, као марионете код Лемерсјеа де Невилџа по повлачењу врпце... А шта су они *казали*? Казали су да они, сад, као љубавни пар, оду на то исто добро, и продуже *конверзацију*. Због речи, сад је оваква ситуација: под једним кровом два љубавна пара: Марија и Др. Франц Јура, Делфина и Густав Хајнк; Марија која

не воли Франца, Франц који не воли Марију, Делфина која не воли Густава, Густав који не воли Делфину; Марија која воли свог мужа Густава, Густав који воли своју жену Марију, Делфина која воли свог мужа Франца, Франц који воли своју жену Делфину. Овде, дакле, у ствари има три ситуације: прва, друга, и трећа. Прва: материјална, онаква каква је; друга: стварна, каква је психолошки; трећа: каква треба, према другој, да буде. Да би комедија била решена логички, то јест у знаку треће ситуације, треба прећи преко првих двеју. Треба, дакле, да би се решио задатак, да отпочне *конверзација*. Живо и доста духовито, она почиње и, у средини трећег чина, прва ситуација је решена у смислу друге: Марија не воли Франца, Франц не воли Марију, Делфина не воли Густава, Густав не воли Делфину. Дакле, трећа и завршна ситуација: Марија и Густав, Делфина и Франц. Завеса, наравно, пада; ма да, наравно, ни пре првог чина није требала да се дигне.

*

За последње две године, преко наше сцене, прешло је са својим трупима неколико париских глумица и глумаца другог реда: Бланша Тутен, Мадлена Доле, Рене Парни, Сузана Депре, Лиње-Пое, и други и друге. Последње гостовање је гостовање труппе Госпође и Господина Силвена. На нашој сцени, та труппа је приказала ове комаде: *Чика Лебонара* од Жана Екара, *Гренгоара* од Теодора де Банвиља, *Електиру* од Софокла, и *Ајостола* од Пол Хиацента-Лоазона.

Посматрана као труппа, и као целина, труппа Г. Силвена, према ранијим, даје заокругљенији и бољи утисак. Јер, сви њени чланови, по својим глумачким квалитетима, један другоме су до ушију, уједначени, у једној линији, и ако нису сви једне школе, једнаке дикције и једног основног схватања глуме. У главном, осећа се да су сви везани једном заједничком везом, и да могу заједнички да раде какав лакши глумачки посао. На свима њима осећа се јака професорска рука Г. Силвена; и,

што је сасвим природно, и над њима. Госпођа Силвен, и он, извијају се доста високо над трупом, и с тога ћемо говорити само о њима.

Кавалерски је говорити прво о Госпођи Силвен; али, како смо се на овоме месту навикли да увек, прво, говоримо о бољем, то ћемо прво говорити о Господину Силвену.

Господин Силвен је професор на париском Конзерваторијуму, и то је оно што се највише осећа у његовом приказу. Господин Силвен је *професор глумачке вештине*. Од безброј много лица које један глумац има на своме лицу, Г. Силвен је, овога пута, приказао четири своја лица: Лебонарово лице у *Чика Лебонару*, Луја XI у *Гренгоару*, старатељово у *Елекџри*, сенатора Бодоена у *Ајосџолу*. На свима тим лицима, као што сам казао, јасно се осећа *професор*. Кад има да прикаже, у *Чика Лебонару*, очинску љубав према кћери, или да обележи свој однос према својој жени, хладан и туђ, или према сину који му је жена донела из везе с неким грофом, или према доктору Андреу кога би хтео својој кћери за мужа, или према маркизу кога би његова жена хтела кћери за мужа; или кад у томе истоме комаду има, да прикаже добричину у сценама нежности, бриге, гнева, очајања, веселости, сумње; или кад, у *Гренгоару*, приказујући Луја XI, има да обележи све врсте односа према Николени, Гренгоару, Оливјеу, у сценама љутње, претварања, господства и лукавства; или кад, у *Елекџри*, има да стилизује своју епизодну улогу у само два-три односа; или кад, најзад, у *Ајосџолу*, поводом једног „породичног случаја“, треба да прикаже апостола морала у свима могућим односима према сину, жени, политичким друговима, банкарима, у сценама борбе очинске љубави и политичких убеђења, у сценама гнева, очајања, сумње, и тако даље; — у свима тим разним улогама, тежим и лакшим, простијим и сложенијим, Г. Силвен је увек био Господин Силвен, професор на Конзерваторијуму. Он је, узмимо само један случај, чика Лебонара, „мученика своје добротe“, као добричину, спровео кроз све ситуације про-

сто до врха прстају“. Чика Лебонар је добричина и кад говори, и кад иде, и кад седне, и кад пребаци ногу преко ноге (и како пребаци), и кад прекрсти руке, и кад извади сат из џепа, и кад гледа у сат, и кад брише лулу, и кад трља руке, и кад гледа, најзад, и кад ћути. Идући даље и тражећи нијансе, — он и њих налази. Узмимо само један однос из те комедије; однос према сину и кћери; према сину који му је жена донела „у греху“, и који то не зна (а и жена мисли да Лебонар то не зна), и према кћери из свог брака. Г. Силвен тај однос бележи са пуно нианса. У сценама очинска нежности; он је, добричина као што је, нежан према обома; али, док се, према кћери, види и осећа искрена нежност и топлиота, према сину се види тешка и намештена нежност која се изражава само спољним знацима. То се нарочито лепо види у сцени кад их обоје загрли и пољуби. Загрливши их рукама, и прислонивши им образе на своје, Г. Силвен је имао *два* образа, и *два* ока, и *две* врсте тепања: за сина и кћер, за туђег сина и своју кћер: за туђег сина гест на лицу и дискретно намештену нежност, и такво исто тепање, и такав исти поглед, за кћер прави израз блаженства, нежности, и срећан очински поглед. Али, — ја сам све то само видео, а нисам осетио. Г. Силвен је професор. Г. Силвен *зна* да глуми. Г. Силвенова је глума „озго“, а не, као права глума, глума „оздо“: теоријска и књишка, а не *йрактична* и из живота. Кад диже руку, Г. Силвен *диже* руку; кад му, у узбуђењу, дрхте прсти, он *чини* да му прсти дрхте; кад, у гневу, подигне руку изнад главе, и рашири прсте, и исколачи очи, и крикне, он то изводи онако како *зна* да треба да изводи, како је учио, и како је друге учио. Г. Силвен је професор. Ја сам га видео; али, осетио га нисам.

Госпођа Силвен је нешто друго. Она је нешто сасвим неодређено. Она није професор. Али, није ни она нешто замашније, ни дубље. Да је професор, ми бисмо

је гледали и видели, и то не би било неинтересантно. Овако, нисмо ни „завибрирали“, гледајући је како своју хладну личност спроводи као госпођа Лебонар, и Електра и Клотилда у *Ајосџолу* ни заинтересовали се, нити много размишљали о њој. За Електру, она нема снаге, ни убеђења; за госпођу Лебонар, да обележи своје држање и схватање, није имала много воље; као Клотилда, била је најбоља, јер је имала да игра улогу једне обичније жене чија осећања су колико-толико и њена осећања. Као Електра, она се бацила на две-три јаче сцене и, својом фигуром, и јаким и хладним својим очима, и тешко покретним лицем, дала две-три *скулптурски* и ставом јаче сцене; остале је сцене спровела хладно, равнодушно, без воље. Нарочито, хладно и без воље. Неколико пута, она је заборављала своје личности на начин који није допуштен. Као Електра, где је било врло тешко спровести један, рекао бих, симболистички покрет, и мистичан глас, и такав исти израз и дикцију, — као Електра, у три четвртине улоге, била је сасвим сама са собом, остављајући Електру толико у позадину да се није могла никако ни да види. Клотилда јој је једино била у тону. Госпођа Силвен је ту имала да моделира једну улогу за коју је било материјала у њеној личности. Ни ту њено моделирање улоге није била са детаљима и нијансама; али, у главним потезима и у основном схватању, било је убеђења, и познавања улоге, и, каткада, снаге и јачине; у сцени, на пример, кад саопштава Бодуену однос његовога сина према једној париској глумици. Једном речи, у свима сценама где је требало приказати свирепија и суровија осећања, Госпођа Силвен је нашла тон и, у главним цртама, с успехом моделирала улоге.

БРАНКО ЛАЗАРЕВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерт мешовитог хора Богословије Светога Саве у Народном Позоришту. — Уметност у нашим средњим школама.

Хор ученика Богословије Св. Саве није непознат нашој публици. Он је већ од пре три-четири године стекао пуно симпатија и признања и нема сумње: то је најбољи — нарочито мушки — хор наше средње школске омладине.

Последњи концерт његов, који је био у Народном Позоришту 28 новембра ове године, потврдио је само основаност признања и симпатија. Јер је био карактеристичан и за певаче и за њиховог уметничког вођу Г. Јована Зорко. Нарочито оним видним истицањем нових намера и нових идеала својих. Он није више *само* хор наше духовничке младежи, не и група певача која има да негује *само* црквену музику. Његови интереси су постали шири, као што и треба да буде код будућих просветитеља, ја бих рекао музичко-литерарнији; осим тога изгледа ми да се истиче и неки специјалан задатак који хоће, помоћу својих певача, да изведе њихов диригент. А то је: једна врста пропаганде за савремену и то световну музику нашу. Г. Ректор Веселиновић је својим пристанком на то показао да има шири поглед и пуно ледих назора о правилности културног развоја својих питомаца, и то му служи на част.

Световне композиције које су биле на програму

јасно говоре о томе. И то не театрална „Славија“ од Ј. Маринковића него „Поречко моме“ од П. К. Божинског. Ова силна песма за мушки хор није јуче написана. Има већ неколико година како је компонована и до сада се ниједно певачко друштво није усудило да је узме у програм, јер има готово несавладљивих тешкоћа. И не припада велико признање мушкоме хору наших бого-слова само зато што је у највише случајева готово потпуно успео да одговори огромним захтевима композитора, него још више: што је први запевао ову дубоку песму, пуну стила и специфично националне наше уметничке снаге. Она је дело наших дана, до сада нечувено, она је представник нове музичке културе у нас, и њу су тако одушљено прихватили у Богословији. Тиме је тај вредни хор показао да хоће да помогне нашој композиторској омладини у припремању земљишта за *Онога* који тек има да дође, али који ће, када дође, својом снагом, попут Грига, Сметане, Сибелиуса, Бородина или Римског-Корсакова, да изједначи српску музичку културу са европском.

Од црквених композиција мешовити хор је певао Тропар Св. Сави од Ст. Мокрањца и „Тебе од ђуцагосја“ од истога композитора (Г. Мокрањац је сам дириговао ову пијесу), једно просто, али у својој простоти велико „Достојно“ од Ребикова и више ефектан него духовит и складно израђен Концерт од Лирини „Услиши господи“. Мушки хор је заиста сјајно извео Смоленскога „Осана“.

Што ми се те вечери у музичко-техничком погледу највише допало, то је она простота и неизвештаченост у певању. Све је било природно; и местимичне несигурности се за то нису истицале, јер није пре њих било рафинерија и губљења у ситне и детаљне прецизности. Нигде није било динамичких ефеката ради динамичких ефеката, него су они увек били у служби композицији и доприносили добром и логичном утиску. Тиме је ин-

терпретација добила озбиљност која приличи интелигентним уметницима и добрим певачима.

Мушки хор је јачи од мешовитог. Зато што је зрелији. Деца, мали сопрани и алтови, види се да још уче и још незнају све из области основних појмова музике, и нису још доста солфеђирала. Али морам констатовати да оно лепо фалзетирање у „Достојно“ и добро држање у „Тебе одбјуга“ показују да су та деца већ добила добру основу и да ће од њих постати окретни певачи.

Има два разлога која доприносе успешном раду овога хора. Први је: добар наставник и диригент — Г. Зорко је ове вечери показао све своје лепе способности у оба правца. Други је: што је настава певања у Богословији обавезан предмет. Ко зна са каквим се све тешкоћама боре наставници вештина у нашим средњим школама да бар приближно одговоре захтевима чак и овога штурог и безначајног програма који је прописан за наставу вештина у средњим школама, тај тек може да осети како је плодно земљиште за рад Богословија Св Саве. И вредни наставник те школе Г. Јован Зорко ниједнога тренутка није пропустио да се користи свима могућностима које му стоје на расположењу, да задовољи и себе и оне који очекују резултате и у овоме правцу од једне наше просветне установе. И ја сам се радовао и његовом успеху и успеху његових ђака.

Зашто није овако и у гимназијама?

Ово је врло важно питање о коме је већ крајње време повести јавну дискусију и потрудити се наћи му одговора.

И добар повод за јавну реч о тој ствари је баш овај лепо концерат богослова. Како је пријатан утисак оставило њихово неизвештачено певање; а како су, врло чести непријатни доживљаји и за наставника музике у гимназији и за публику после каквог неуспелог гимназијског концерта. А ја се не сећам да је и један до сада био добар и задовољно кога. Све је то само зато што о певању у гимназији нико не води рачуна. На жалост,

чак и многи наставници, који су за то и постављени. Сматра се да је доста спремити два три хора „за параду“ о Св. Сави и што је још лепше: без оркестра се тога дана не сме изићи пред публику. Као да је оркестар најнеопходнија музичка потреба оне деце и као да је он у стању да их у томе правцу развије. И то још — ђачки оркестар. У опште инструментална настава у гимназији има своју специјалну физиономију, која није ни најмање примамљива и коју треба уклонити. Не може се предавати виолина, рецимо, овако како се то данас ради. Јер сваки наставник певања не мора да је и виолиниста или је врло рђав виолиниста. А он осим тога мора да предаје и виолончело и контрабас, кадкад и флауту, јер то су потребни инструменти за ђачке оркестре. И онда настаје тортура и за ђака и учитеља, и све се сврши тиме што се и ономе дечаку који има смисла за виолину поквари десна рука и слух и смисао за ритам или се одшкрипи каква „Воденица у шуми“, која је са много муке спремљена за свечаности о Св. Сави. Или узети у гимназије стручњаке, уметнике на виолини, за хонорарне наставнике, па правилно децу развијати, или укинути инструменталну наставу у средњим школама. Овако како је до сада било не води ничему.

Код нас се уопште рад наставника певања оцењује према светосавском програму концерта. Превиђа се да наставник у томе случају не даје ништа од праве музичке основе и да је сав програм *ad hoc* спремљен и губи сву важност за правилан развој. Не тражи се од њега да децу поступно развије до способности да певају у хору (ја инструменталну музику не узимам у обзир). И данас прописани наставни план певања директно смета томе. Место да је сва пажња обраћена солфеђирању, најмање се о њему води рачуна. Место да деца солфеђирањем науче певати и стекну способности, ако не „са листа“ а оно ипак сигурније да читају поједине гласове, кад их наставник уведе у хор; она се муче — теорисањем. Као што се језик не учи само из граматике и син-

таксе; тако се и певање не може научити само из теорије о њему. Пракса чини све. Жива реч је код језика најважнија, у музици је — тон. Тон се мора чути и тон се мора извести. Шта вреди рећи детету да је терца велика или мала и натерати га да набуба то и каже: с-е је велика а с-ес је мала терца, кад оно не уме то и да одпева. Теорија музике иде упоредо са певањем и није најглавнији део наставе. Она је помоћник, али не и главни фактор. У Богословији се тако ради и — успех смо видели. Али и то треба имати на уму, у Богословији се не предаје виолина, ма да је у њој наставник Г. Зорко, један од најбољих виолиниста код нас.

Стање је заиста несносно и да нема директора, а они су у Београду, који хоће из човекољубља да помогну својим наставницима певања и тиме да им даду воље, не би се баш ништа могло у томе правцу у гимназијама урадити. И многи од наших композитора, који мора да буде наставник у гимназији, јер се од композиције у Српству не живи, мора да пропадне под оваквим околностима. Гимназијске учионице, ако настава певања не постане обавезна, убиће и последњу клицу идеализма и способности многостотине од наших музичара. И није само потребно реформисати наставу певања у гимназији за то што је нашој омладини заиста потребно да се и музички развије, да би у њој добили публику која ће подићи и одржати музику нашу, него још и више: што је грех и грозна неправда излагати наше уметнике сигурној пропасти. Мештровић је данас велики не само зато што је Мештровић, него и зато што није наставник цртања ни у једној гимназији. Ми немамо примера, али други народи их имају: да велики музичари никад нису били наставници у гимназијама.

Али ово је тако важно и судбоносно питање да није довољно овако узгред о њему говорити. Ја сам додирнуо свега два момента, а има их неколико десетина пута по два које треба истаћи и привести у дело. За сада само оволико, а ускоро ће бити прилике да се и која

више каже о овоме, нарочито после реформаторских намера односно уређења средњих школа, где су, изгледа, господа из Професорског Друштва опет превидела своје колеге, од којих се многи разликују од њих само у томе што се зову учитељи вештина, и који су до сада више пута осветлили образ нашем народу (у Немачкој Београдско Певачко Друштво, у Италији — Римска изложба и другде) и ако ништа више, имају бар толико снаге да својом уметношћу пред Европом одрже културни глас наше отаџбине.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Општи положај у Турској. — ИЗБОР НОВОГ РАШКО-ПРИЗ-
РЕНСКОГ МИТРОПОЛИТА.

Крупна питања из велике светске политике приводе се таквоме крају да су за ову зиму изгледи за општу ситуацију доста добри. Кинеска револуција је успела да дадне земљи једну накараду од устава. Намесник царскога достојанства се повукао, влада кинеска се мучи и, како тако, отправља државне послове. Европски кабинети се држе доста у страни. Персијско питање је ушло у повољнију мену него што је последњи пут на овоме месту помињано. Руски и енглески захтеви су у Мецлису повољно примљени; персијска влада је одлучила да задовољи Русе, који ће војску повући натраг. Рђаво финансијско стање у Персији поправиће један руско-енглески зајам. Али-Мехмед, који ради на збацивању законитога шаха, неће моћи да успе докле год Персија буде примала савете Русије и Енглеске, чији утицај је коначно утврђен. Мароканско питање је свршено, или готово свршено. Преговори између Штаније и Француске воде се у договору с Енглеском, и биће добро свршени. Француски парламенат је великом већином гласова примио француско-немачки уговор о Мароку. У дебати о Мароку чуле су се у Француској поново речи о реваншу, о Рајни, о Лорену и Алзасу. Биланс немачко-францускога спора око Марока испао је на штету немачко-енглеских односа. Непријатељска осећања су се

показала у Енглеској и у Немачкој много јача него што се у Европи надало. Говори енглеских и немачких министара у Народним Представништвима, и ако пуни добрих надања за побољшање енглеско-немачких односа, обрнуто су дејствовали и у једној и другој држави. Питање о Триполитанији никако да се реши. По свему би излазило, како сад тамо иду ствари, да је Италија још увек на почетку своје акције; флота је њена још увек на обалама Киренајике и Триполитаније. Цариградска влада још увек је одлучна да иде до краја у рату, који је за сада не кошта много, и помаже своје присталице с великом вештином и пожртвовањем. Италија мора негде радити да се што пре дође до мира и споразума са Турском. Заузеће Солума, једнога од пристаништа у Киренајики, од стране египатске владе, мора се сматрати као знак да се триполитанско питање све више локализује. Дарданелско питање није отворено; руски министар спољних послова Сазонов је то јавно рекао у Паризу. Разговори рускога амбасадора у Цариграду о Дарданелима обележени су као приватнога карактера; било их је, али су само академски. Питање о односима аустроталијанским је скинуто са дневнога реда. Они су били у једвом врло критичноме стању; уклањање шефа Главнога Генерал-Штаба, фелдцајгмајстора од Хецендорфа, обелоданило је да смо били пред ратом између Италије и Аустро-Угарске.

Ситуација у самој Турској остаје још увек иста; тешкоће на свима страмама. Младотурски Комитет стално наилази на препреке унутра. У Цариграду је младотурски дисидент пуковник Садик-беј основао нову партију под именом „либерални споразум“, којој је задатак да се бори противу младотурске партије. У Солуну је муфтија образовао тајну партију са задатком да се бори противу новог режима франкмасонерије и да чува шеријатски закон. Ова партија има доста озбиљан карактер и јаке присталице. Арбанаски посланици у турскоме Парламенту су тражили од владе да што пре предузме још летос

обећане реформе. У Парламенту се сада траже јавна читања и дебатована о тако званим „џурналима“, — рапортима које су бившем султану Абдул-Хамиду подносили многи садањи виђени политичари. Велики Везир, бранећу себе од сумње да и он долази у ред њихов, оптужује Ђамил-пашу, бившег Великога Везира као противника уставнога режима, и ствара незадовољство. Султао дејствује да сложи опозицију са владајућом странком, али без успеха. Комисија која је изаслата у Штип да извиди узрок покољу хришћана, наишла је на велике злоупотребе месних власти. Због догађаја у Штипу хришћани у Румелији се организују за отпор; националне свађе могу се заборавити убрзо и зближити све у један блок. У самој Бугарској су приређивани митинзи и парастоси, који владу Гешова подстичу на енергичнији рад противу Турака. Македонски кругови су се поново јако узбудили. Посланици из опозиције и добар део јавнога мњења у Србији тражи од српске владе исто тако енергичнију заштиту наших саплеменика у Турској, чије стање бива све несносније. На турско-црногорској граници незадовољство отима све више маха међу Арнаутима. Незадовољству нема увек разлога у неиспуњењу обећања датих летос у Подгорици, али је оно увек јако противу Турака. Непослушност Крићана према грчкој влади чини да и са те стране има тегоба, које нису мале.

Пролетос је рашко-призренски митрополит дао оставку на митрополитство. На његово место српски народ из те епархије, која обухвата санџаке пећски, призренски, приштевски, сјенички, плеваљски, и добар део скадарскога вилајета, молио је Васељенску Патријаршију да избере опет Србина за митрополита. Народ је дао ове кандидате: архимандрита Саву, садашњег администратора рашко-призренскога, оца Василија, оца Митрофана из Св. Горе, архимандрита Теофила из Хилендара, монаха Пиперковића. Највише је полагано на то да буде изабран отац Василије, Србин са Косова, призренски бого-

слов, свршени ђак лицеја Галата Сарајског, дугогодишњи наставник српске скопљанске гимназије, бивши секретар скопљанске митрополије, и бивши председник Организације Отоманских Срба. У њему, скромноме човеку из добре и велике задруге, истакнутоме борцу за права отоманских Срба, Срби су налазили највише јемства да ће бити најдостојнији кандидат за ову епархију. Патријаршија је изненадно изабрала архимандрита Дожића, Србина из Црне Горе, призренскога богослова и доктора теологије атинскога университета. Изненађење је било у толико веће што је народ раније изјавио Патријарху да он неће наметнутога кандидата примити. И тако је сукоб неизбежан између Срба и Патријаршије, који је завршен још 1892 године, када је коначно решено да у рашко-призренску епархију може у будуће долазити само Србин и само по пристанку народа из епархије. У данима када Патријаршија због опасности која прети Васељенској Цркви од младотурских закона, тражи споразум са Бугарима, тешко је објаснити овакву одлуку, која Србе мора изазвати на борбу. Утицаји који су помогли неправилноме решењу овог питања, учинили су двоје: прекршили начело које је утврђено 1892 године, и изазвали борбу противу цркве и наметнутога митрополита, који се својим радом у прошлости није показао достојан високога чина, нити је у опште дорастао великим задатцима који су намењене Србима у рашко-призренској епархији.

ИНОСТРАНИ.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Српско-Хрватски Алманах за годину 1911“. — У Београду, под уредништвом Г. Др. Милана Ђурчина, изишао је овогодишњи „Српско-Хрватски Алманах“. Лањске године у њему су били само песници и приповедачи, ове године су ушли и наши главни радници на националним наукама и на књижевној критици. У „уводном делу“, који је сав посвећен идеји народног јединства Срба и Хрвата, радови су: Г.Г. Стојана Новаковића, Ватрослава Јагића, Др. Матија Мурка и Др. Јована Цвијића. У чисто књижевном делу су ови наши писци: Г.Г. Милан Беговић, Драгутин М. Домјанић, Јован Дучић, Милета Јакшић, Милутин Јовановић, Рикард Каталенић Јеретов, Мирко Королија, Јосип Косор, Г-ђа Даница Марковић, Јосип Миличић, Андрија Милчиновић, Владимир Назор, Сима Гандуровић, Вељко Петровић, Велимир Рајић, Милан Ракић, Светислав Стефановић, Анте Тресић Павичић, Аугустин Ујевић, Алекса Шантић. У прози су радови Г.Г. Богдана Поповића, Др. Тихомира Р. Ђорђевића, Др. Драгутина Прохаске, Павла Поповића, Г-ђе Аделе Милчиновић, Јована Дучића, Бранка Лазаревића, Др. Тихомира Остојића, Др. Бранимира Ливадића и Др. Милана Ђурчина. У целини, овогодишњи алманах, и књижевном вредношћу прилога и коришћу идеје којој је намењен, заслужује најбољи пријем код свих просвећених читалаца оба дела нашега народа. X.

Ново издање „Смрти Смаил-аге Ченгића“. — Као 4 књига збирке „Одабрана дела за школу“, коју уређује Г. Др. Тихомир Остојић, изишло је ново издање класичног дела Ивана Мажуранића „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (Београд, 1911. 8°, 98; цена 1 динар). Ово издање,

врло пажљиво и врло критички, приредио је Г. Др. Драгутин Прохаска, професор реалне гимназије у Загребу. После саме песме иде исцрпан и зналачки коментар о значају овог најбољег епа целе наше књижевности, о постању, циљу и облику песме, о досадашњим његовим издањима и преводима. На крају књиге је речник мање познатих речи. Ово је до сада најбоље издање „Смрт Смаил-аге Ченгића“, и добро ће доћи не само ученицима, којима је у првом рад намењено, но и сваком образованом Србину и Хрвату.

Славни Мажуранићев спев до сада је издаван 15 пута, 9 пута латиницом (године 1846, 1857, 1862, 1876, 1883, 1891, 1895, 1898, 1905), и ћирилицом 6 пута (1853, 1858, 1859, 1885, 1899, 1911). „Горски Вијенац“ и „Смрт Смаил-аге Ченгића“ су књиге које су подједнако читане у оба дела нашега народа, и најјаче су манифестације српско-хрватског књижевног јединства. „Смрт Смаил-аге Ченгића“ до сада је преведена на осам језика: на руски 2 пута (? , 1877); на чешки (1860), на словачки (1898); на пољски 2 пута (1872, 1896); на талијански 2 пута (1869, 1877); на немачки 2 пута (1864, 1874); на шведски (1892). и на мађарски (1896).
Х.

„Наука о језику и књижевности Хрвата и Срба“. — Значајан чланак Г. Др. Матије Мурка, професор Университета у Грацу, изилази у целини, са свом аргументацијом и објашњавањима, у овој свесци „Српског Књижевног Гласника“. У „Српско-Хрватском Алманаху за годину 1911“ изишао је само извод из тога чланка, главне идеје и закључак.
Н.

ДРУШТВА И УСТАНОВА.

Народни Музеј. — У „Годишњаку“ 1910 годину који је издала Српска Краљевска Академија штампан је извештај о Народном Музеју. Ми вадимо из тог извештаја податке о раду који ће занимати и шири круг читалаца.

У *Историјско-Умјетничком Музеју* установљен је фонд за научна археолошка испитивања и набавке важнијих предмета за овај Музеј. Износ Фонда је преко 7000 динара. Од важнијих проучавања овог Музеја јесте проучавање гробница откривених на имању цркве Светог Пантелије у Нишу. Утврђено је да припадају византијском добу, добу око VII века по Христу. У околини Алексница посећена су налазишта римских старина; ту

је купљена једна римска гвоздена столица за склапање. Откупљени су старински накити са неколико налазишта Најзад, у Београду, у Вишњићевој улици нађен је камени саркофаг. — Г. Ђ. Симић је поклонио две слике: „Кнез Михаила на коњу“ и „Коњ Кнеза Михаила“. Виша Женска Школа у Београду поклонила је аутопортре Ђуре Јакшића, слику масном бојом, и мермерну бистру Краљице Наталије, рад П. Убавкића.

Одељење за српску и византијску уметност требало је да усредреди своја испитивања на цркве у Старој Србији и Македонији. Али тај рад ипак не поче. Све испитивање упутила су се у главном на југозапад Србије Испитане су обе цркве у Павлици. Испитивање је дало врло добрих резултата. За стару цркву одређено је да припада Немањином времену. Познија црква припада Лазаревом добу. У њој је испод првог слоја лепа пронађен лик главног ктитора. Поред лика је овећи запис. По њему се утврђује тачно име сестре Кнеза Лазара (Драгана, као калуђерица Теодосија); може се видети да је тело Кнеза Лазара, кад је преношено из Приштине у Раваницу, преноћило у овој цркви. Ово испитивање ће, затим, покренути још више разних питања. Други, важнији резултат дала су проучавање двеју цркава у Студеници. Богородичина Црква, задужбина Немање испитала је у појединостима. Нађене су три врсте живописа, из добу Вукана, из XVI века и, најпознији, рад неког обичног сликара из XIX века. Пронађен је, међутим, на другој цркви у Студеници датум (1609) њеног живописа, за који се мислило да је из доба Краља Милутина. Испитано је и снимљено још неколико цркава и њихових живописа.

Етнографски Музеј приредио је 1910 годину етнографску изложбу у Прагу, на којој су изложене рукотворине које израђује само жене. („Српска Жена“). Музеј је био врло много посећиван и имао великог успеха.

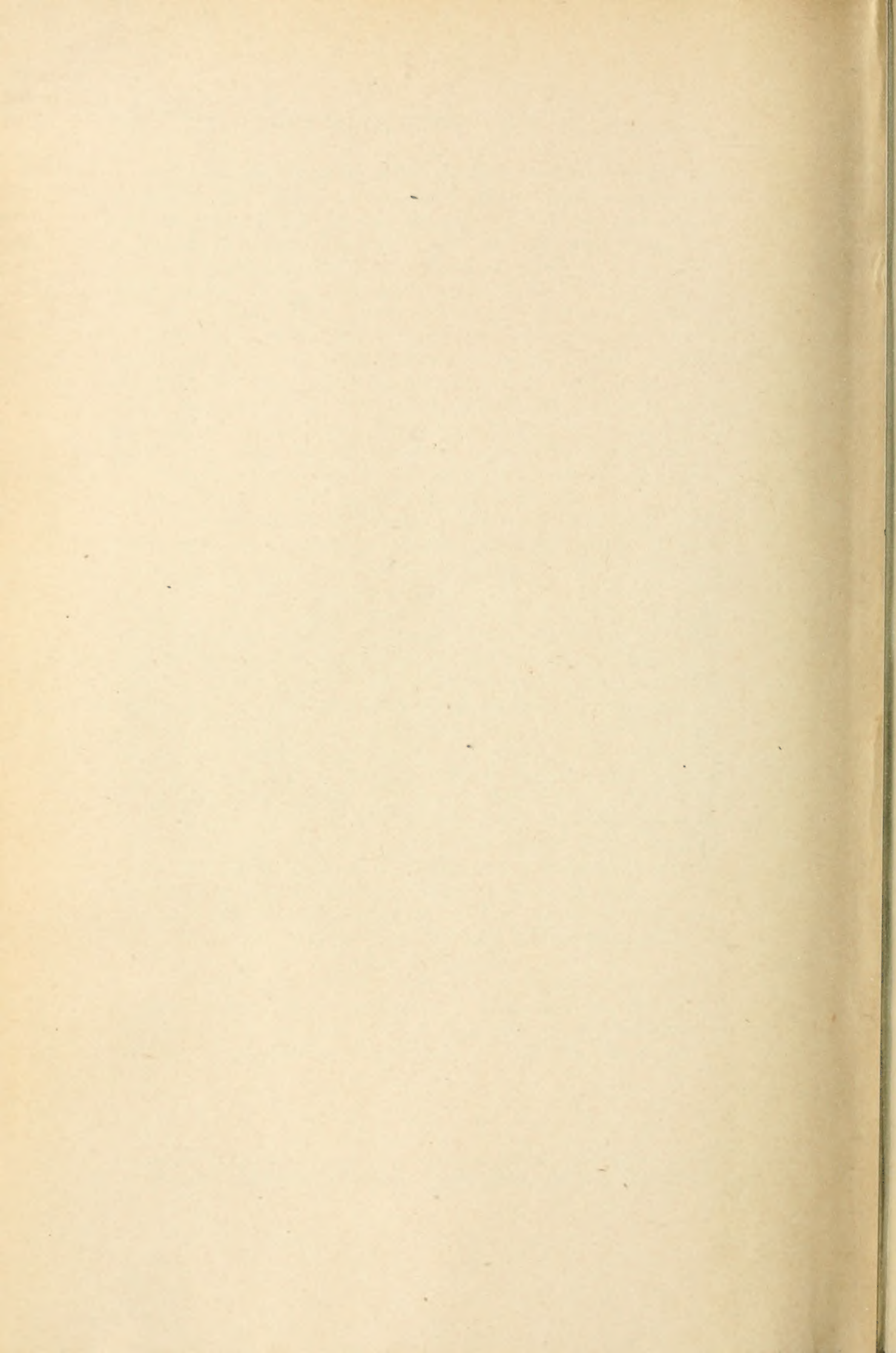
Н.

Предавање Г. Горјановића-Крамбергера у Српском Географском Друштву. — Г. Горјановић-Крамбергер, професор Универзитета у Загребу, који је пронашао чувеног дилувиалног човека у крапинској пећини и научно публиковао овај налазак, предавао је 8 децембра на нашем Универзитету о „Човечјим расама у геолошкој прошлости.“ У дилувиалном добу није живела само једна чо-

вечја раса, већ један по своје физичком строју модерном човеку сличан сој, а поред овог један инфериорнији: са ниским, затуреним челом, напред истуреним надочним рубовима и толико натраг повученом брадом да се ова раса назива и „безбрадном.“ Масивна доња вилица стародилувиалног, „хајделбершког човека“ подсећа много на вилицу у шимпанза, само зуби имају у главном облик човечјих зуба. Старијем палеолиту припада и крапински човек, са карактеристичним надочним рубовима, и „безбрадан“. Но, већ у старије палеолитско доба јавља се и једна супериорнија, савршенија раса. На њихово даље развиће повољно утичу промена климе и начин живота; ипак једна раса знатно изостаје у развићу од друге. — Г. Горјановић је констатовао два расна елемента у крапинској пећини, као и трагове канибалства.

Г. Горјановић је познат у Београду још од године 1904, када је на првом конгресу српских лекара и природњака предавао: „Потиче ли модеран човек равно од дилувиалног homo primigenius-а?“ (В. о томе наше примедбе у додатку „Старинара“ Н. Р. III. стр. 39). Свакако је дилувиални човек променио свој физички хабитус, док је постао онакав какав је био у неолитско доба, а какав је данас. Узрок овој усавршавању лежи, по нашем мишљењу, по свој прилици у побеђивању супериорнијих разних елемената над инфериорнијим пра крвном укрштању и у социјалној борби за опстанак. И у историјско доба мењали су народи свој физички хабитус, што је нарочито примећено у погледу боје косе и облика лубање. Тако, док су стари Словени били у раном средњем веку у главном плави и дугуљасте главе, данас видимо нпр. код Срба, Хрвата и Словенаца у огромној већини заступљену брахикефалију. Што се тиче самога начина промене (clavis morph.), данас о томе друкчије мислимо него пре шест година (Die Illyriee „Sitzungsberichte d. anthr. Ges. in Wien“, 1906/7, стр. 22).

За задовољство што смо имали прилике да чујемо учено и занимљиво предавање Г. Крамбергера, имамо да захвалимо иницијативи Г. Ј. Цвијића, председника Српског Географског Друштва. Др. Н. Жупанић.

AP
56
S67
knj.27

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

